

การจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา
**THE MANagements OF FIVE AGGREGATES (PAÑCA KHANDHA) FOR
PROBLEM SOLUTION AND HUMAN DEVELOPMENT IN BUDDHISM**

พระมหาโยธิน โยธโก (ปัตชาลี)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐิบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา

พระมหาโยธิน โยธโก (ปัตชาลี)

คุชฌีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Managements of Five Aggregates (Pañca Khandha) for
Problem Solution and Human Development in Buddhism**

Phramahã Yothin Yodhiko (Padchasee)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“การจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(ศ.ดร.ประยงค์ แสนบูรณ)

ประธานกรรมการ

(พระราชวรเมธี, รศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.หอมทวล บัวระภา)

กรรมการ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

กรรมการ

(พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.

ประธานกรรมการ

พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาโยธิน โยธิโก)

- ชื่อคุณิพนธ์** : การจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา
ผู้วิจัย : พระมหาโยธิน โยธโก (ปัตตชาลี)
ปริญญา : พุทธศาสตรคุณิบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

- : พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ. ดร., พธ.บ. (ศาสนา), ศษ.บ. (ประณการศึกษา), ศศ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Buddhist Studies)
 : พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ. ดร., ป.ธ. ๖, พธ.บ. (ภาษาไทย), M.A. (Linguistics), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

- วันสำเร็จการศึกษา** : ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

คุณิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (๑) ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) ศึกษาการจัดการและดูแลชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา (๓) วิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตำรา หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัย พบว่า

ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วยรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น คำนิยามและความหมายแห่งชั้น ๕ แต่ละชั้นมีรายละเอียดมาก ซึ่งสื่อให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวแต่ละชั้นเหล่านั้้อย่างลึกซึ้ง แนวคิดเรื่องชั้น ๕ มีก่อนสมัยพุทธกาลแต่เป็นอัตตา ต่างจากในพระพุทธศาสนาที่เป็นอนัตตา โดยพระพุทธเจ้ามีวิธีที่หลากหลายในการแสดงให้เห็นโทษแห่งชั้น ๕ ทุกองค์ธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๕ และชั้น ๕ แต่ละชั้นนั้นก็มีปฏิบัตการร่วมกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้แต่ละชั้นปรากฏนั้นก็รวมอยู่ในชั้น ๕ ไม่ได้เป็นสิ่งอื่นนอกจากชั้น ๕ โดยมีส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าผัสสะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้นามชั้นปรากฏชัด พระพุทธเจ้าได้ใช้แนวคิดชั้น ๕ นี้เป็นคำตอบโลกและชีวิตว่าไม่มีสิ่งอื่นนอกจากชั้น ๕ แอบแฝงอยู่ในสรรพสิ่ง และชั้น ๕ ก็ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ การศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จึงมีความจำเป็นต้องเข้าใจเรื่องชั้น ๕ ให้ชัดเจน

การจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กับหมวดธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญ ซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติทั้งในระดับโลกียะและระดับโลกุตตระ ได้แก่ ไตรสิกขา ๓ สติปัฏฐาน ๔ ธาตุ ๔ อินทรีย์ ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และมรรค ๘ ธรรมในแต่ละหมวดนี้มีความ

สมบูรณ์ในตัว ส่วนกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในชีวิตประจำวัน สามารถศึกษาได้จากสิ่งที่ปรากฏออกมาทางการปฏิบัติกรแห่งรูปชั้น ในรูปแบบพฤติกรรมทางกาย และวาจา โดยใช้หลักไตรสิกขา ๓ สติปัฏฐาน ๔ มรรค ๘ พัฒนากายและจิต ให้ครอบคลุมกระบวนการตามหลักภาวนา ๔ คือ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา

การศึกษาวิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในระดับโลกิยะ คือ การสร้างจิตวิญญาณให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาความโลภมาก การควบคุมสัญชาตญาณทางเพศ การสร้างความรับผิดชอบต่อตนเอง การสร้างความมั่นใจในตนเอง การสร้างความตระหนักในตนเอง ระดับโลกุตตระ สามารถสร้างจิตและเจตสิกฝ่ายกุศลให้เกิดขึ้น พัฒนามนุษย์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นบรมสุข ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

- Dissertation Title** : The Managements of Five Aggregates (Pañca Khandha) for Problem Solution and Human Development in Buddhism
- Researcher** : Phramaha Yothin Yodhiko (Padchasee)
- Degree** : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)
- Dissertation Supervisory Committee**
- : Phra Sophonphattanabundit, Assoc. Prof. Dr., B.A. (Religion), B.A. (Primary Education), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Buddhist Studies)
  - : Phrakhru Sudhikhambhirayan, Asst. Prof. Dr., Pali VI, B.A. (Thai), M.A. (Linguistics), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
- Date of Graduation** : February 7, 2019

Abstract

The objectives of this research paper were: to study the Five Aggregates (Pañca-khandha) in Buddhism, the management of the Five Aggregates and life in Buddhism and the method in managing the Five Aggregates in order to solve the problem and develop mankind in Buddhism. It was conducted based on Documentary Research Methodology, acquiring the data from Pali Canon, Pali Commentaries, outstanding works in Buddhist studies field, texts, books, and related research paper. The result of the study was found that:

The Five Aggregates in Buddhism, here, was referred to: corporeality (Rūpa), feeling or sensation (Vedanā), perception (Saññā), mental formation (Saṅkhāra), and consciousness (Viññāṇa). However, the detail of Five Aggregates was very vast and complicated; hence, in this context the study would mainly focus on the objective as mentioned above. The Five Aggregates was existed before the era of Buddhism, but it was presented as permanence or Atta – while Buddhism categorized as Anattā or impermanence. The Buddha pointed out in several places the danger of cling on the Five Aggregates. In fact, all Buddhist doctrines could be synthesized with

the Five Aggregates; each aggregate was co-related depending on other in consisting the Five Aggregates as the whole; in other word, the reality of external world was nothing rather than the component of the Five Aggregates in which it was clearly identified to the mankind by mean of Phassa or contact. The Buddha present the reality of the universe with this very doctrine of the Five Aggregates and it was cling or attaching on the Five Aggregates that draw the mankind suffer with the cycle of Three Characteristics (Trilakkhaṇa). Thus, it was very important to understand the principle of the Five Aggregates at the first place in order to comprehend the Buddhadhamma.

The management of the Five Aggregates in Buddhism was related to the basic doctrines both in the level of worldly mundane (Lokiya) and super mundane (Lokutara) such as Three Fold Training (Tri-sikkhā), Four Foundation of Mindfulness (Satīpatthāna), Four Elements (Dhātu), the Sense-Faculties (Indriya), the Twelve Spheres (Ayatana), and the Seven Factors of Enlightenment (Bojjhaṅga). For the process of practicing the principle of the Five Aggregates in daily life could be tracked from the three bodily actions (bodily, verbal, and mental). The principles of Three Fold Training, Four Foundation of Mindfulness, and the Noble Eightfold Path (Ariyamagga) were the teaching intended for developing metaphysical constituent of mankind, and developing the mankind in accordance to the four aspects of the Four Bhāvanā or cultivation namely bodily, molality, mental, and wisdom in order to obtain the knowledge in which it generated the theory of Buddhist integrated-practical model for developing the mankind with well concrete constructive model.

For the study of the method in managing the Five Aggregates in order to solve the problem and developing mankind in Buddhism could be divided into two levels: solving and developing the worldly mundane (Lokiya) problem such as mental culturing to be creative and generous man, be responsible and discipline, having good conduct and self-awareness; while, culturing oneself for being free from suffering and the cycle of Samsara, realizing the Nibbāna or the total goal of Buddhism was for the super mundane (Lokutara) level.

กิตติกรรมประกาศ

ดุชฎินิพนธ์เรื่อง “การจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา” สำเร็จได้ด้วยเพราะอาศัยกำลังแห่งอิทธิบาทและความอนุเคราะห์จากหลายฝ่ายด้วยกัน

ขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชาวงษเมธี (ประสิทธิ์ พรหมรสี, รศ. ดร.) รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เมตตาอนุเคราะห์ให้บุคลากร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้พัฒนาตนเองจนสำเร็จปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

ขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น ที่เป็นกำลังสำคัญในการผลักดันให้มีการศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ขอขอบคุณ ศ.ดร.ประยงค์ แสนบุราณ ประธานกรรมการสอบดุชฎินิพนธ์ ที่ได้สละเวลาให้ความเมตตาให้คำชี้แนะอันมีคุณค่าต่อการทำดุชฎินิพนธ์เรื่องนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณท่านพระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ. ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาดุชฎินิพนธ์ ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา, ผศ. ดร.ธีระพงษ์ มีโธสง ที่ให้คำแนะนำอันมีคุณค่าต่อการทำดุชฎินิพนธ์จนสำเร็จ

ขอขอบคุณผู้มีพระคุณทุกท่านที่คอยให้การช่วยเหลือ คอยให้คำชี้แนะและให้กำลังใจเสมอมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พระมหาพิสิฐ วิสิฐฐปณโณ พระมหาสารอง สลัญโธ, ดร. อาจารย์อดุลย์ หลานวงศ์ คุณสุภาวดี เทนอิสสระคุณธิดนัย กัปโก ที่ได้ให้การดูแลและอำนวยความสะดวกตลอดมา จนสำเร็จการศึกษา

ขอบูชาคุณพระรัตนตรัยและอุทิศส่วนบุญกุศลหรือประโยชน์อันจะพึงมีจากงานวิจัยนี้ บูชาพระคุณบิดามารดา บุรพจารย์ทั้งหลาย ตลอดถึงผู้มีอุปการคุณทุกท่านและทุกท่านที่มีส่วนร่วมแห่งการสำเร็จการศึกษาในครั้งนี้

พระมหาโยธิน โยธโก

๙ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญแผนภาพ	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย	๑๕
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๕
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๖
บทที่ ๒ ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๗
๒.๑ ความหมายของคำว่า ชั้น ในพระพุทธศาสนา	๑๗
๒.๒ ชั้น ๕	๒๒
๒.๒.๑ ความหมายของคำว่า รูปชั้น	๒๒
๒.๒.๑.๑ รูปในความหมายของธาตุ ๖	๒๓
๒.๒.๑.๒ รูปในความหมายของธาตุ ๑๘	๒๔
๒.๒.๑.๓ รูปในความหมายของอายตนะ	๒๕
๒.๒.๑.๔ รูปในความหมายของชั้นตามนัยพระสุตตันตปิฎก	๒๘
๒.๒.๑.๕ รูปในความหมายธาตุตามนัยคัมภีร์วิภังค์	๒๘
๒.๒.๑.๖ รูปในความหมายของธาตุ ๑๘	๓๐
๒.๒.๒ ความหมายของคำว่า เวทนาชั้น	๓๓
๒.๒.๓ ความหมายของคำว่า สัญญาชั้น	๔๑

๒.๒.๔	ความหมายของคำว่า สังขารชั้น	๔๕
๒.๒.๔.๑	สังขารในฐานะต่างๆ	๔๘
๒.๒.๔.๒	สังขารในฐานะเป็นสังขตธรรม	๕๐
๒.๒.๔.๓	สังขารในฐานะเป็นปัจจัย	๕๓
๒.๒.๔.๔	สังขารในฐานะเป็นอายุสังขาร	๕๕
๒.๒.๕	ความหมายของคำว่า วิญญาณชั้น	๕๖
๒.๒.๕.๑	วิญญาณตามนัยชั้น ๕	๕๘
๒.๒.๕.๒	วิญญาณตามนัยปฏิจสุมุปาบท	๕๙
๒.๒.๕.๓	วิญญาณตามนัยธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘	๖๒
๒.๒.๕.๔	วิญญาณตามนัยธาตุกัมมัญฐาน ๖	๖๓
๒.๓	ประเภทของชั้น ๕	๖๕
๒.๓.๑	จำแนกรูปชั้น	๖๖
๒.๓.๒	การกำจัดเวทนา : สัญญาเวทิตนโรธ	๗๑
๒.๓.๓	สัญญาในสัญญาชั้น	๘๑
๒.๓.๔	สังขารและอสังขาร	๘๘
๒.๓.๕	หน้าที่ของวิญญาณชั้น	๙๒
๒.๓.๕.๑	วิญญาณและปัญญา	๙๔
๒.๓.๕.๒	ความต่างระหว่างวิญญาณและมโน	๙๕
๒.๔	ความสำคัญของอุปาทานชั้น ๕	๙๗
๒.๕	ชั้น ๕ ในฐานะเป็นไตรลักษณ์	๑๐๗
๒.๕.๑	ไตรลักษณ์โดยสังเขป	๑๐๗
๒.๕.๑.๑	ชั้น ๕ กับอนิจจลักษณะ	๑๐๗
๒.๕.๑.๒	ชั้น ๕ กับทุกขลักษณะ	๑๐๙
๒.๕.๑.๓	ชั้น ๕ กับอนัตตลักษณะ	๑๑๑
๒.๕.๒	ประโยชน์และคุณค่าจากการศึกษาชั้น ๕ ในฐานะเป็นไตรลักษณ์	๑๑๔
๒.๖	สรุป	๑๑๗
บทที่ ๓	การจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๑๘
๓.๑	การจัดการชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๑๘
๓.๒	ชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์	๑๒๐
๓.๒.๑	รูปชั้นกับมหาภูตรูป ๔	๑๒๒
๓.๒.๒	การทำลายเวทนาในเวทนาชั้น	๑๓๐
๓.๒.๓	ความแตกต่างระหว่างคำว่า “สัญญา” และ “สัญญาชั้น”	๑๓๕
๓.๒.๔	สังขารชั้นกับปฏิจสุมุปาบท	๑๓๖
๓.๒.๕	วิญญาณในวิญญาณชั้น	๑๓๙

๔.๑.๓ การกำหนดรู้อาหาร ๔	๒๐๐
๔.๒ ปัญหาการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษยในพระพุทธศาสนา	๒๐๘
๔.๒.๑ ด้านการสร้างจิตวิญญาณให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์	๒๐๘
๔.๒.๒ ด้านความโลภ	๒๑๐
๔.๒.๓ ด้านการควบคุมสัญชาตญาณทางเพศ	๒๑๗
๔.๒.๔ ด้านความรับผิดชอบต่อตนเอง	๒๒๐
๔.๒.๕ ด้านความมั่นใจในตนเอง	๒๒๒
๔.๒.๖ ด้านความตระหนักในคุณค่าชีวิต	๒๒๓
๔.๓ วิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษยในพระพุทธศาสนา	๒๒๖
๔.๓.๑ การแก้ไขปัญหาชั้น ๕ ในระดับชีวิตประจำวัน	๒๒๖
๔.๓.๑.๑ ด้านร่างกาย	๒๒๖
๔.๓.๑.๒ ด้านพฤติกรรมมนุษย	๒๓๓
๔.๓.๑.๓ ด้านจิตวิญญาณ	๒๔๐
๔.๓.๑.๔ ด้านจิตปัญญาปัจเจกชน	๒๔๔
๔.๓.๑.๕ ด้านจิตปัญญาสังคมเชิงบูรณาการ	๒๔๘
๔.๓.๒ การพัฒนาชั้น ๕ สู่ชั้นโลกุตระธรรมตามหลักไตรสิกขา	๒๕๓
๔.๓.๒.๑ การพัฒนาชีวิตมนุษยตามหลักอริสัสสิกขา	๒๕๔
๔.๓.๒.๒ การพัฒนาชีวิตมนุษยตามหลักอริจิตตสิกขา	๒๕๘
๔.๓.๒.๓ การพัฒนาชีวิตมนุษยตามหลักอริปัญญาสิกขา	๒๕๙
๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย	๒๖๑
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๖๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๒๖๓
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๒๖๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๒๗๐
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงการเรียนรู้และปฏิบัติ	๒๗๐
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	๒๗๐
บรรณานุกรม	๒๗๑
ประวัติผู้วิจัย	๒๘๓

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
ตารางที่ ๒.๑	จำแนกอาการ ๓๒ เป็น ๗ กลุ่ม	๒๗
ตารางที่ ๒.๒	การจำแนกรูปขั้นต้นตามนัยสุดต้นตะ	๒๘
ตารางที่ ๒.๓	การจำแนกรูปขั้นต้นเป็นปฐวีธาตุกับอาโปธาตุตามนัยคัมภีร์วิภังค์	๒๘
ตารางที่ ๒.๔	การจำแนกอายตนะภายในและภายนอกตามหน้าที่	๓๑
ตารางที่ ๒.๕	หน้าที่และปรากฏการณ์ทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก	๓๒
ตารางที่ ๒.๖	การจำแนกรูปธาตุ ๒๗	๖๘
ตารางที่ ๒.๗	ธาตุ ๕๐ ประการของสังขารขั้นต้น	๙๐
ตารางที่ ๓.๑	ความหมายและองค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาท	๑๓๗
ตารางที่ ๓.๒	แสดงความสมดุลและการกำเริบของมหาภูตรูป	๑๕๙
ตารางที่ ๓.๓	คุณสมบัติและหน้าที่ของมหาภูตรูป ๔	๑๗๑
ตารางที่ ๔.๑	พฤติกรรมและธรรมเป็นเครื่องแก้ไขมนุษย์	๒๓๕
ตารางที่ ๔.๒	กรอบทฤษฎีบูรณาการของการปฏิบัติด้านจิตใจ	๒๔๗

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่		หน้า
แผนภาพที่ ๑.๑	วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๖
แผนภาพที่ ๔.๑	วิสุทธิ ๗ กับการบรรลุธรรม	๒๕๑
แผนภาพที่ ๔.๒	องค์ความรู้จากการวิจัย	๒๖๒

ขุ.เถร. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปณณาส.(บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปณณาสนิปาตชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (บาลี)	= ขุททกนิกาย มหานิทเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ปฏีสัมภิตามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏีสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก ปุคคลปณณุตติปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ปุคคลปัญญาติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ก. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก กถาตถุปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ก. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก กถาตถุ	(ภาษาไทย)
อภิ.ย.(บาลี)	= อภิธรรมปิฎก ยมกปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ย.(ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ยมก	(ภาษาไทย)
อภิ.ป.(บาลี)	= อภิธรรมปิฎก ปฏฐานปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป.(ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ปฏฐาน	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (บาลี)	= วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิภังคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ. (บาลี)	= วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี)	= ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (บาลี)	= มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (บาลี)	= มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ. (บาลี)	= มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี อุปริปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
สั.ส.อ. (บาลี)	= สัยุตตนิกาย สารตถปปกาสินี สคาถาคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
สั.นิ.อ. (บาลี)	= สัยุตตนิกาย สารตถปปกาสินี นิตานวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
สั.ข.อ. (บาลี)	= สัยุตตนิกาย สารตถปปกาสินี ขนธวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
สั.สพ.อ. (บาลี)	= สัยุตตนิกาย สารตถปปกาสินี สพยตนวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

ส.ม.อ. (บาลี)	= สยัตตนิกาย สารตถปปกาสินี มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ. (บาลี)	= องคตตรนิกาย มโนรณปุรณี เอกกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ. (บาลี)	= องคตตรนิกาย มโนรณปุรณี จตุกกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปณจก.อ. (บาลี)	= องคตตรนิกาย มโนรณปุรณี ปณจกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ปรมตลโชติกา ขุททกปาฐอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ธมมปทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ปรมตลทีปนี อุทานอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ปรมตลโชติกา สุตตนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ปรมตลทีปนี เถรีคาถาอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.อ.(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย มหานิปาตชาตกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย สทธรรมปฺปชโชติกา มหานิทเทศอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย สทธรรมปฺปชโชติกา จุฬนิทเทศอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย สทธรรมปฺปกาสินี ปฎิสสมภิทามคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (บาลี)	= อภิธมมปิฎก อฏฐสาลินี ธมมสงคณอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	= อภิธมมปิฎก สมโมหวิโนทนี วิภังคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี)	= วิสุทฺธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
มงคลตถ. (บาลี)	= มงคลตที่ปนี	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

วิภาวินีฎีกา (บาลี)	= อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.ฎีกา (บาลี)	= วิสุทฺธิมคคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี)	= วิสุทฺธิมคคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.จุฬฎีกา (บาลี)	= วิสุทฺธิมคคจุฬฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินีฎีกา (บาลี)	= อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาบาลี)
มหาวิสุฎีกา (บาลี)	= มหาวิสุฎีกา	(ภาษาบาลี)

ไวยากรณ์

อภิธา.	= อภิธานูปที่ปิกา

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้อธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้อย่างมีเหตุปัจจัยจึงมีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ที่ปฏิเสธการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งอย่างถาวร ซึ่งเป็นประสบการณ์โลกภายนอก และคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็ได้แสดงให้เห็นโลกทั้งหมดและคนแต่ละบุคคลว่ามีความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ แม้ว่าปรากฏการณ์เหล่านี้ทั้งหมดของการดำรงอยู่จะลดลงไปชั่วคราวตามหลักอนัตตา แต่พระพุทธศาสนาก็ได้จัดประเภทให้แตกต่างกันเพื่อที่จะอธิบายแนวคิดที่ได้รับการยอมรับตามอัตภาพของบุคคลทั้ง ๓ แนวคิดเรื่องอายตนะ ธาตุ และเบญจขันธ์ เป็นระบบภายใต้ที่แตกต่างกันในการจำแนกปรากฏการณ์ต่าง ๆ แม้ว่าขันธ์ ๕ จะไม่มีอยู่จริง แต่ก็เป็นที่อำนวยความสะดวกในร่างกาย^๑ พระพุทธเจ้ายังคงใช้คำว่า ขันธ์ เมื่อมีผู้ทูลถามเพื่อให้อธิบายเรื่องธาตุที่ทำงานในแต่ละบุคคล

สิ่งที่เรียกว่ากันว่า บุคคล สามารถทำให้เข้าใจในเรื่องขันธ์ ๕ (เบญจขันธ์) ทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เข้าใจ แต่การรวมกันของปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาในฐานะเป็นอัตตา ได้เป็นมุมมองที่ไม่ถูกต้องและเป็นที่ยุติกันว่าเป็นสัทธิกายทิวฐิติ ถ้าบุคลิภาพทั้งหมดได้รับการยอมรับภายใต้ขันธ์ ๕ หลักการทางพระพุทธศาสนาการรับรู้และการเข้าใจผิด เช่นเดียวกับจะทำให้ชัดเจนโดยการทำความเข้าใจกระบวนการของขันธ์ ๕ ผู้กัมมอยู่กับหลักปฏิจจสมุปบาท คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความหมายว่า “สรีระร่างกาย เรียกว่าอัตภาพ อีกอย่างหนึ่งขันธ์ทั้ง ๕ เรียกว่าอัตภาพ เพราะขันธ์ทั้ง ๕ นั้นเป็นแดนอาศัยให้เกิดสมมติบัญญัติต่างๆ ขึ้น สัตว์เหล่าใดนับเนื่องอยู่ในอัตภาพนั้น คือกำหนดตั้งลงในอัตภาพนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่า ผู้มีอัตภาพ”^๒ ในขันธ์ ๕ ประการ ธรรมชาติทุกชนิดมีความแตกสลายไป เพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลายมีความหนาวเป็นต้นเป็นลักษณะ ทุกอย่างพึงทราบว่าเป็นชื่อว่ารูปขันธ์ เพราะรวมธรรมชาตินั้นเข้าด้วยกัน ธรรมชาตินี้ แม้มีประการเดียวโดยลักษณะ คือ ความแตกสลายไป แต่ก็แยกเป็น ๒ ประการ โดยแยกเป็นภูตรูปและอุปาหารรูป ในรูป ๒ ประการนั้น ภูตรูปมี ๔ ประการ คือ ปรฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ลักษณะ กิจ และผล ของธาตุเหล่านั้น ได้กล่าวไว้แล้วในจตุธาตุววัตถาน แต่ว่าโดยเหตุใกล้ ธาตุ

^๑ Nyānatiloka, **Buddhist Dictionary**, (Colombo: Frewin & Co., 1956), p. 77.

^๒ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๕๖/๔๕๗.

เหล่านั้นทุกอย่าง ต่างมีธาตุที่เหลืออีก ๓ ประการ เป็นเหตุใกล้^๓ นอกจากนี้ ยังสามารถแยกประเภทตามสภาพที่ปรากฏหลายประการ ซึ่งเป็นการค้นพบอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า เพราะสมัยนั้นโลกเถียงกันว่า กายและจิต อันไหนคือชีวิตแท้ พวกกายมีทฤษฎีว่า ร่างกายคือชีวิต จิตคือผลพลอยได้ ดังนั้น ต้องกิน ดื่ม เสพ ให้เต็มที เพราะชีวิตข้างหน้าหาไม่ ได้พัฒนาวิถุนิยมสืบทอดมาถึงปัจจุบัน พวกจิตก็มีทฤษฎีว่า ร่างกายเหมือนเสื้อผ้าจิตคือผู้เดินทาง กายตายจิตดำรงต่อไป พระพุทธองค์ตรัสเรื่องกายและจิต เหมือนปลาอยู่ในแหขาวประมง ดิ้นรนทุกข์ทรมานทั้งคู่ พระองค์ได้แสดงถึงชีวิตหรือชั้น ๕ ไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค กล่าวว่ “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงชั้น ๕ ประการ และอุปาทานชั้น ๕ ประการ เธอทั้งหลายจงฟัง”^๔ การเห็นโดยความเป็นจริงโดยไม่วิปริต โดยมีลักษณะ และโดยสามัญลักษณะเพราะชั้นปัญจะอย่างนี้

คำสอนในทางพระพุทธศาสนาจึงมีศูนย์กลางอยู่ที่ตัวมนุษย์และความทุกข์ของมนุษย์ ได้พยายามวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์จนถึงที่สุด เพื่อแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีธรรมชาติที่แท้จริงเป็นสิ่งปรุงแต่งล้วน ๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะได้พิจารณาถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และเข้าถึงวิถิต่างดับทุกข์ได้ในที่สุด ในพระสูตรได้แบ่งองค์ประกอบของมนุษย์รวมเรียกว่าเบญจขันธ์ มนุษย์เกิดขึ้นจากองค์ประกอบทั้ง ๕ มาประชุมกันเข้า ไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่อแยกส่วนประกอบทั้งห้าออกจากกันแล้ว ก็จะไม่มิตัวตนของมนุษย์หลงเหลืออยู่ จึงเปรียบเหมือนรถ ดังในวชิราสูตรว่า “ทิวฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์กองแห่งสังขารล้วนๆ นี้ บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่ารถมีได้เพราะประกอบส่วนต่างๆ เข้าด้วยกัน อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไป”^๕ ที่ได้นามว่า มนุษย์เป็นเพราะขันธ์ทั้ง ๕ มาประกอบกันเข้า แต่จะหาตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์นั้นไม่ได้เลย เพราะขันธ์ทั้งห้าก็มีชื่อเรียกกันเฉพาะอย่างอยู่แล้ว คำว่า มนุษย์จึงเป็นศัพท์บัญญัติใช้สำหรับเรียกสภาวะธรรมที่เกิดจากการประชุมกันเข้าของเบญจขันธ์ดังกล่าว

พระพุทธเจ้ามีวิธีที่หลากหลายในการแสดงให้เห็นโทษแห่งขันธ์ ๕ เช่น ในอาทิตตสูตร^๖ พระพุทธเจ้าทรงแสดงในลักษณะที่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่ร้อน อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ทรงแสดงในลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความสุขที่เกิดจากขันธ์ ๕ และแสดงถึงความสุขนั้นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาเป็นส่วนมาก เนื่องจากบุคคลส่วนมากติดอยู่ในความสุขที่เกิดจากขันธ์ ๕ พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธความสุข แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงต่อไปว่า ความสุขที่ได้นั้นไม่เที่ยง ความสุขนี้จะนำโทษมาให้ในเวลาต่อมา เมื่อบุคคลเห็นโทษแห่งขันธ์ ๕ แล้วถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการพัฒนาจิตใจ เช่น ในสัจตัญฐานสูตร^๗ พระพุทธเจ้าตรัสถึงความหมายแห่งความเกิด ความดับ

^๓ วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๓๒/๑๐๑

^๔ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖.

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^๖ ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓.

^๗ ดุรายละเอียดยใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗ - ๙๒.

และปฏิบัติให้อันถึงความดับแห่งรูป และตรัสมีภิกษุทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคในเรื่องต่อไปนี้
ในปุณณมสูตรว่า เรื่องชั้น ๕ มูลเหตุแห่งชั้น ๕ ฉันทราคะ ชื่อของชั้น ๕ เหตุปัจจัยแห่งการบัญญัติ
ชั้น ๕ สักกายทิฏฐิ เหตุไม่มีสักกายทิฏฐิ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากชั้น ๕ ไม่มีอหังการ
มมังการ และมานานุสัย และเรื่องกรรมที่อนัตตาทะทำถูกต้องอิตตา^๘

คำว่า ชั้น ๕ มีปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สัตตัญฐานสูตร สังคหาสังคหปทนิทเทศ
มรุปีณทิกสูตร ปุณณมสูตร อุปาทานปริวัตตนสูตร ชั้นวิภังค์ และตีตถายตนสูตร เป็นต้น
โดยเฉพาะอย่างยิ่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นพระธรรมเทศนาถกณ์แรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง
โปรดปัญจวัคคีย์หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้ ทรงตรัสเรื่องทุกขอรียสัจโดยสรุปอุปาทานชั้น ๕ เป็น
ทุกข^๙ พระพุทธพจน์บทนี้เป็นบทแรกที่ปรากฏคำว่า “ชั้น ๕” ในพระพุทธศาสนา และไม่มีคำขยาย
ความคำว่า “ชั้น ๕” พระสูตรถัดมาที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่ปัญจวัคคีย์คืออนัตตลักขณสูตร โดยมี
ข้อความที่แสดงถึงส่วนประกอบแห่งชั้น ๕ เป็นครั้งแรกว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูป เป็นอนัตตา ภิกษุ
ทั้งหลาย ถ้ารูปนี้ จักเป็นอิตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ”^{๑๐} และพระพุทธองค์ยังตรัสถึง
เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณในทำนองเดียวกัน แต่ไม่มีคำบรรยายเพิ่มเติมในแต่ละ
ส่วนประกอบอันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๑๑}

คำว่า ชั้น ๕ จึงเป็นที่เข้าใจกันระหว่างพระพุทธองค์ผู้แสดงธรรมกับปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ผู้ฟัง
ธรรม นั้นหมายความว่า ศัพท์เหล่านี้มีอยู่ก่อนพระพุทธองค์ตรัสรู้ แต่มีความแตกต่างกับความเข้าใจ
ทั่วไปในสมัยนั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา พระองค์จึงมิได้
ทรงจำแนกรายละเอียด ผู้ฟังต้องพิจารณาขยายความในส่วนรายละเอียดด้วยตนเอง ชั้น ๕ และ
ส่วนประกอบต่าง ๆ แห่งชั้น ๕ มีอยู่ก่อน พระพุทธองค์ตรัสรู้ แต่ผู้ที่รู้จักยึดถือเป็นอิตตา ชั้น ๕
จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญตามหลักการทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นเหตุปัจจัยปรุงแต่งเป็นชีวิตขึ้นมา
และเป็นปัจจัยแก่กันและกันตลอดเวลา แม้ว่าชั้นทั้ง ๕ ในแต่ละชั้นจะเป็นคนละกองคนละส่วนกันก็
ตาม แต่เมื่อจะสื่อสารติดต่อสัมพันธ์กันได้ ก็มีสัมพันธ์กับอายตนะภายในและภายนอกเป็น
สื่อกลางสำคัญในการจัดการชั้น ๕ ให้มีประสิทธิภาพ กล่าวง่าย ๆ ก็คือการมีชีวิตหรือดำรงชั้นให้อยู่
ได้ ก็เพราะอาศัยกระบวนการทำงานของชั้นทั้ง ๕ อย่างเป็นระบบ และเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและ
กันตามหลักปฏิจกสมุปบันธธรรม กล่าวคือเมื่อชั้นใดชั้นหนึ่งไม่ทำงานให้ประสานสัมพันธ์เป็นเหตุ
ปัจจัยกัน ย่อมทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยทั้งทางกายและทางจิตจนถึงความตายและเวียนว่ายตายเกิดใน
วัฏสงสารไม่มีที่สิ้นสุด

^๘ ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๒/๑๔๐.

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗ - ๒๘.

หลักธรรมเรื่องอายตนะ ธาตุ และเบญจขันธ์ จึงมีความเกี่ยวข้องกับหลักไตรลักษณ์ อันเป็นสามัญลักษณะแห่งขันธ์ ๕ มีความเกี่ยวข้องกับหลักปฏิจจนสมุปบาท ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งขันธ์ ๕ แบบข้ามภพข้ามชาติและแบบปัจจุบันชาติ ซึ่งในความเป็นจริงกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันทั้ง ๒ แบบนี้เกี่ยวข้อง สืบต่อแก่กันเป็นกระแส จนมองเห็นสามัญลักษณะแห่งขันธ์ ๕ ในหลักธรรมไตรลักษณ์ ความเกี่ยวข้องแห่งทฤษฎีขันธ์ ๕ กับหลักไตรลักษณ์ และปฏิจจนสมุปบาทได้เป็นพื้นฐานสำคัญในการเข้าใจความเกี่ยวข้องขันธ์ ๕ กับอริยสัจ ๔ อย่างเป็นระบบที่แสดงขันธ์ ๕ ว่าเป็นปัญหา ต้นเหตุ และความเป็นไปแห่งปัญหานี้ ภาวะที่ขันธ์ ๕ ไร้ปัญหา และความเป็นไปแห่งภาวะนี้ และสุดท้ายหลักปฏิบัติกรแห่งขันธ์ ๕ ที่นำไปสู่ภาวะที่ขันธ์ ๕ ไร้ปัญหา ซึ่งทั้งตัวปัญหา ต้นเหตุแห่งปัญหา และหลักการที่นำไปสู่ภาวะที่ไร้ปัญหาล้วนอยู่ในขันธ์ ๕

การวิจัยเรื่องการจัดการขันธ์ ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา จะทำให้เข้าใจทฤษฎีปฐมภูมิในพระพุทธศาสนาเถรวาท การปฏิบัติกรร่วมกันแห่งขันธ์ ๕ การพัฒนามนุษย์สู่ระดับโลกุตตระ เมื่อมนุษย์จัดการขันธ์ ๕ ได้เป็นอย่างดีแล้ว ก็ย่อมบรรเทาโลภะ โทสะ โมหะ ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นในเรื่องขันธ์ ๕ จนกระทั่งสามารถนำไปใช้กับการปฏิบัติธรรม แม้ผู้ที่มีได้มีเวลาปฏิบัติธรรมก็ได้รับผลประโยชน์จากความรู้ ความเข้าใจนี้ได้ดียิ่งขึ้นในคำสอน รู้ชัดถึงจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติธรรม เพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรมตามลำดับขั้นตอนสูงขึ้นไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาขันธ์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการจัดการขันธ์ ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิธีการจัดการขันธ์ ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ขันธ์ ๕ หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตมนุษย์ที่พระพุทธศาสนาได้จำแนกไว้ ๕ ส่วน คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

การจัดการขันธ์ ๕ หมายถึง กระบวนการที่ดำเนินการในการดูแลชีวิตมนุษย์เพื่อพัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ตามหลักพุทธธรรม

ปัญหา หมายถึง สิ่งที่เป็นอุปสรรคทั้ง ๖ ด้าน คือ การสร้างจิตวิญญาณให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์ ความโลภ การควบคุมสัญชาตญาณทางเพศ การขาดความรับผิดชอบต่อตนเอง การขาดความมั่นใจในตนเอง การขาดความตระหนักในคุณค่าชีวิต ซึ่งขัดขวางมิให้มนุษย์ไม่ประสบผลความสำเร็จ

การพัฒนา หมายถึง กระบวนการแก้ไขปัญหาและพัฒนาขันธ์ ๕ ในระดับชีวิตประจำวัน เช่น ด้านร่างกาย พฤติกรรมมนุษย์ จิตวิญญาณ จิตปัญญาปัจเจกชน จิตปัญญาสังคมเชิงบูรณาการ จนถึงขั้นสามารถพัฒนาขันธ์ ๕ สู่อันดับโลกุตระตามหลักภาวาและไตรสิกขา ซึ่งให้เกิดให้มีความสุขแก่มนุษย์ได้อย่างสมดุลและกลมกลืนกับธรรมชาติ

มนุษย์ในพระพุทธศาสนา หมายถึง มนุษย์เกิดขึ้นโดยไม่ใช่จากการสร้างของพระเจ้าหรือพระพรหม แต่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของเหตุปัจจัยคือขั้น ๕ และมหาภูตรูป ๔

๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การจัดการขั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา” ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสาร ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งหนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๔.๑ เอกสาร หนังสือ และตำราที่เกี่ยวข้องกับการจัดการขั้น ๕

William S. Waldron กล่าวถึงจิตใต้สำนึก (Unconscious) เป็นจิตที่มีความรู้ความรู้สึก ได้ว่าจิตมีการเคลื่อนไหว และมีความแตกต่างในมิติของกระบวนการเรียกว่า จิตใต้สำนึก ที่เป็นรากฐานในการเก็บหรือคล้ายบ้านของวิญญาณจากกระบวนการของวิญญาณที่รับรู้ความรู้สึก จิตใต้สำนึกในทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่อยู่ในสุญญากาศ แต่เป็นที่มีการขับเคลื่อนไปอย่างมีเป้าหมายมีเหตุผลและปรากฏขึ้น เมื่อมีสิ่งภายนอกมากระทบ โดยสรุปแล้วเป็นการสังกรรม และความบริสุทธิ์ มีได้เมื่อเข้าถึงธรรมชาติโดยตัวมันเอง^{๑๒}

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล กล่าวถึงพลังทางจิตที่มีแรงขับพื้นฐานอยู่ ๓ ประการ คือ ๑) แรงขับทางเพศ ๒) การปกครองตัวเอง ๓) ความก้าวร้าว และกล่าวถึงฮิสทีเรีย (Hysteria) ที่มีความแปรปรวนของพฤติกรรมประเภทหนึ่งซึ่งมีอาการต่าง ๆ ที่ปรากฏทางจิตของผู้ป่วย เพราะว่าผู้ป่วยมีความฝังใจกับสภาพในอดีตที่สะท้อนจิตใจ เกินกว่าที่จิตจะยอมรับในสภาพนั้นได้ จึงทำให้เกิดพฤติกรรมผิดปกติ แต่นักจิตวิเคราะห์ห่มองว่าฮิสทีเรียเป็นโรคประสาทชนิดหนึ่งที่เกิดจากการขัดแย้งและการเก็บกดสั่งสม^{๑๓}

ปีเตอร์ ซาโลเวย์ และเมเยอร์ (Peter Salovey & John D.Mayer) ได้ให้ความหมายของความฉลาดทางอารมณ์ใหม่ว่า “เป็นความสามารถในการรับรู้ ประเมิน และแสดงอารมณ์ของตนได้อย่างเหมาะสมสามารถเข้าถึงและสร้างความรู้สึกที่ดี เกื้อกูลความคิด รวมทั้งมีการแก้ไขปัญหาที่สร้างสรรค์ได้ เข้าใจอารมณ์ แยกแยะวิเคราะห์อารมณ์และกระบวนการของอารมณ์ได้ดี คิดใคร่ครวญ และควบคุมภาวะอารมณ์ได้ดีในทางที่จะส่งเสริมให้สุขภาพจิตและปัญญาดี สามารถจัดการกับอารมณ์ของตนและผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม”^{๑๔}

^{๑๒} William S. Waldrom, **The Buddhist Unconscious : The Alayavijjama in the Context of Indian Buddhist Thought**, (Chennai : India, 2003), p.10.

^{๑๓} เฉลิมเกียรติ ผิวนวล, **จิตวิเคราะห์ของ فروยด์**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๘๐ - ๑๘๒.

^{๑๔} Salovey P. & Sluyter D. (Eds), **What is Emotional Intelligence ?**, Emotional Development and Emotional Intelligence : Education implication, (New York : Basic Book, 1997), p. 23.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) กล่าวถึงชั้น ๕ เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ว่า ผู้ที่เจริญวิปัสสนา มีความเพียร มีสติมีสัมปชัญญะ ย่อมพิจารณาเห็นอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ ชั้นทั้งหลายที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดมั่นอยู่เนืองๆ คือ พิจารณาเห็นเป็นแต่เพียงรูปนามที่เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน^{๑๕}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงชั้น ๕ เป็นคำตอบหนึ่งของคำถามเกี่ยวกับชีวิตว่า หลักพุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องชีวิต โดยแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ของชีวิตที่ครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรมหรือวัตถุและจิตใจ โดยแยกพิจารณาเป็นพิเศษในด้านจิตใจ การแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ทำได้หลายรูปแบบ ซึ่งชั้น ๕ เป็นแบบหนึ่ง นอกจากนี้ ชั้น ๕ ยังเป็นสิ่งขตรธรรมตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ แต่นิพพานเป็นอสขตรธรรม เป็นอนัตตาเท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เลิกยึดถือชั้น ๕ เป็นอัตตา^{๑๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ ว่า ชั้น ๕ อาศัยซึ่งกันและกัน รูปชั้นเป็นส่วนกาย นามชั้นทั้ง ๔ เป็นส่วนใจ มีทั้งกายและใจจึงจะเป็นชีวิต กายกับใจทำหน้าที่เป็นปกติและประสานสอดคล้องกัน ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี ตัวอย่างเช่น กิจกรรมของจิตใจ ต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับโลกซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งต้องกายผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย อารมณ์ทั้ง ๕ ก็ดี ตา หู จมูก ลิ้น กายก็ดี ต่างก็เป็นรูปธรรมอยู่ในรูปชั้น คือ เป็นฝ่ายกาย โดยถือเอากายเป็นเสมือนอุปกรณ์สำเร็จรูป ที่สร้างขึ้นมารับใช้กิจกรรมของจิตใจ ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมของชีวิต มีความกว้างขวาง ซับซ้อนและลึกซึ้งมาก เป็นที่ให้คุณค่าและความหมายแก่ชีวิตและเกี่ยวข้องโดยตรงกับพุทธธรรม ส่วนนามชั้น ๔ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและส่งอิทธิพลเป็นปัจจัยแก่กัน ซึ่งตามปกติจะดำเนินไปตามกระบวนการธรรม ดังนี้ “เพราะผัสสะ (ตาหู ฯลฯ + รูป เสียง ฯลฯ + วิญญาณ) เป็นปัจจัย การเสวยอารมณ์ (เวทนา) จึงมี บุคคลเสวยอารมณ์โดยอ้อมหมายรู้อารมณ์นั้น (สัญญา), หมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตรัสรู้ อารมณ์นั้น (สังขาร) ...”^{๑๗}

พระพุทธโฆสเถระ กล่าวถึงชั้น ๕ ซึ่งเป็นภูมิของปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายซึ่งแยกประเภทเป็นชั้น ๕ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจจสมุปบาท เป็นภูมิของปัญญา โดยในอันดับแรก คือคำว่า ชั้น ๕ ได้แก่ ชั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ซึ่งในชั้น ๕ นี้ ส่วนที่มีความสลายไป ไทรมไป เพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย มีความหนาว ความ

^{๑๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๔๓ - ๔๔.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **นิพพาน อนัตตา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗.

ร้อน เป็นต้น ชื่อว่ารูปขันธ์ หรือสามารถแยกออกเป็นภูตรูปและอุปาหยาขันธ์ ส่วนขันธ์นอกจากนี้ ได้แก่ นามขันธ์ ๔ นั้น ส่วนที่เป็นธรรมชาติที่มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ ชื่อว่าเวทนาขันธ์ ส่วนที่เป็นธรรมชาติที่มีความจำได้เป็นลักษณะชื่อว่าสัญญาขันธ์ ส่วนที่เป็นธรรมชาติที่มีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะชื่อว่าสังขารขันธ์ และที่เป็นธรรมชาติที่มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ ชื่อว่าวิญญานขันธ์^{๑๘}

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวถึงทฤษฎีขันธ์ ๕ ว่า โลกและชีวิตในสังสารวัฏเป็นสังขตธรรม เพราะเกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบพื้นฐาน คือขันธ์ ๕ จึงทำให้พุทธปรัชญาเถรวาทไม่เป็นวัตถุนิยม (Materialism) ไม่เป็นจิตนิยม (Idealism) และไม่เป็นทวินิยม (Dualism) แต่เป็นสัจนิยม (realism)^{๑๙}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขันธ์ ๕ โดยจำแนกเป็นรูปและนามที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยซึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ขันธ์เหล่านี้ไม่ใช่อัตโนมัติและไม่อัตโนมัติจากขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งความเข้าใจเรื่องขันธ์ ๕ นี้ ส่งผลให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตาได้โดยตรง เพราะมีเพียงขันธ์เท่านั้นที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย โดยปราศจากตัวตนหรือตัวเรา ของเรา เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ขันธ์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ส่วนเรื่องความเห็นผิดว่ามีตัวตน เรียกว่า อัตตทิฏฐิหรือสักกายทิฏฐิ จำแนกโดยขันธ์ ๕ ออกได้อย่างละ ๔ คือ รูปเป็นอัตตา อัตตามีรูป รูปมีอยู่ในอัตตา และอัตตามีอยู่ในรูป เป็นต้น^{๒๐}

ภาณุวงศ์ (Dr.Thich Minh Chau) กล่าวถึงชีวิตที่ประกอบด้วยรูปหรือร่างกายและนาม คือส่วนที่เป็นจิตที่มีความสามารถอยู่ ๔ ประการคือ ๑) ความรู้สึก ๒) ความทรงจำ ๓) การคิดปรุงแต่ง ๔) การรับรู้สิ่งต่างๆ และอธิบายถึงสภาพที่ทำให้เกิดทุกข์ สาเหตุของการเกิดทุกข์ การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม ตลอดถึงวิธีการทำให้ทุกข์ลดลงจนถึงการดับทุกข์ไปในที่สุด^{๒๑}

วัชระ งามจิตรเจริญ กล่าวว่าขันธ์ ๕ หรือเบญจขันธ์ หมายถึง สิ่งที่เป็นองค์ประกอบของมนุษย์หรือสัตว์เหล่าอื่นที่อยู่ในภพที่มีขันธ์ ๕ มีเทวดาเป็นต้น ซึ่งในความเป็นจริง มนุษย์มีองค์ประกอบหลักอยู่ ๕ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นร่างกายคือรูปขันธ์ และส่วนที่เป็นจิตใจหรือความรู้สึกนึกคิดคือวิญญานขันธ์ เรียกกันว่า กายกับจิตหรือรูปกับนาม แต่วิญญานนั้น เมื่อนำมาจำแนกลักษณะหรือพฤติกรรมออก ในส่วนสำคัญจะมีลักษณะสำคัญ ๓ อย่าง คือ เวทนา สัญญา และสังขาร จึงแยก

^{๑๘} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๐ – ๓๔.

^{๑๙} พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), **พระพุทธศาสนากับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๔๓.

^{๒๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, แปลและเรียบเรียงโดยพระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๓๔ – ๓๕.

^{๒๑} ภาณุวงศ์ (Thich Minh Chau), **จิตวิทยาพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : โหลทอง มาสเตอร์ปริ้นท์, ๒๕๕๙), หน้า ๗.

ลักษณะหรือพฤติกรรมของวิญญาณชั้นนี้ออกเป็นอีก ๓ ชั้น คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น เมื่อรวมกับรูปชั้นและวิญญาณชั้น จึงกลายเป็น ๕ ชั้น ดังนั้น ชั้น ๕ จึงไม่ใช่องค์ประกอบที่แยกกัน ๕ อย่าง แล้วนำมารวมกันกลายเป็นมนุษย์ ในคัมภีร์ฝ่ายอภิรกรรมจึงเรียกเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้นว่าเป็นเจตสิกซึ่งหมายถึงสิ่งที่อาศัยจิตเกิดขึ้นไม่สามารถอยู่โดยปราศจากจิตหรือวิญญาณชั้นนั่นเอง วิญญาณชั้นจึงเป็นหลักของนามชั้น ๓ ที่เหลือ แต่ถึงแม้จะเป็นองค์ประกอบหลักฝ่ายนามธรรมก็เป็นเพียงกระแสหรือกระบวนการ บางอย่างที่เกิดดับตลอดเวลา หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่านามชั้น ๔ เหล่านี้ หมายถึงลักษณะหรือปรากฏการณ์หลัก ๔ อย่างขององค์ประกอบฝ่ายจิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย โดยมีลักษณะเป็นความรู้ทางทวารทั้ง ๖ ที่เป็นลักษณะที่เรียกว่าวิญญาณ เป็นลักษณะยืนพื้นที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา^{๒๒}

วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ ได้เสนองานวิจัยเรื่อง “คนในทรรศนะของพุทธศาสนา” ว่าตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา คนเป็นปรากฏการณ์ชีวิตอย่างหนึ่งของโลก พระพุทธศาสนาในแง่หนึ่งมีลักษณะเป็นมนุษยนิยม (Humanism) เพราะมุ่งให้ความสนใจกับทุก ๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับคน คำสอนของพระพุทธศาสนามีคนเป็นศูนย์กลาง แต่จินตภาพเกี่ยวกับคนในทางพระพุทธศาสนา มิได้เป็นอย่างไรทรรศนะของสสารนิยม ซึ่งถือว่า คนเป็นวิวัฒนาการของสสาร และมีได้เป็นจิตนิยมอัตนัย ซึ่งมองไม่เห็นความสำคัญของสสาร โดยเข้าใจว่าทุกสิ่งเป็นจิตหรือมาจากจิตทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาในแง่หนึ่งเป็นอย่างไรทรรศนะของจิตนิยมทั่วไป คือยอมรับความสำคัญของสสารและจิต พระพุทธศาสนามีความพิเศษกว่าจิตนิยมทั่วไป ในแง่ที่ว่ามิได้แยกส่วนประกอบของกายอย่างเดียว แต่ยังแยกส่วนประกอบของจิตด้วย พระพุทธศาสนาเห็นว่าคนมีความสำคัญทั้งทางกายและจิต ประเด็นนี้นำไปสู่แนวคิดที่ว่าปัญหาของคนทุกปัญหา ควรวางโครงการปรับแก้ร่วมกันทั้งทางเศรษฐกิจและศีลธรรมควบคู่กัน^{๒๓}

วิรัช เตียงหงษากุล ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในทรรศนะของอริสโตเติลไว้ ตอนหนึ่งว่า อริสโตเติลให้ความสำคัญกับมนุษย์มาก เขากล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์รู้จักคิดด้วยเหตุผล มีความสามารถในการใช้เหตุผล และการใช้เหตุผลถือเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์มีธรรมชาติเป็นสัตว์สังคม มนุษย์มีธรรมชาติที่แฝงเร้นอยู่ในตัวพร้อมที่จะแสดงออกได้เต็มที่^{๒๔}

ศรีเรือน แก้วกังวาน ได้กล่าวถึงแนวคิดของฟรอยด์เกี่ยวกับจิตใต้สำนึกโดยเปรียบเทียบจิตมนุษย์ว่ามีสภาพคล้ายภูเขาน้ำแข็งที่ลอยอยู่ในมหาสมุทร ส่วนที่อยู่ใต้ผิวน้ำคือจิตใต้สำนึกที่มีการสะสมองค์ประกอบของจิตไว้มากมายมีกลไกทางจิตหลายประเภท เช่น แรงจูงใจ อารมณ์ที่เก็บกด

^{๒๒} วัชระ งามจิตฺตเจริญ, **พระพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๓๖ – ๓๓๗ .

^{๒๓} วิจิตร เกิดวิศิษฐ์, “คนในทรรศนะของพุทธศาสนา,” ใน **คนในทรรศนะของพุทธศาสนาอิสลามและคริสต์ศาสนา**, โดย เสรี พงศ์พิศ และคนอื่น ๆ, (กรุงเทพมหานคร: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗ – ๑๐๔.

^{๒๔} วิรัช เตียงหงษากุล, **การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดนักปรัชญาตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๑ – ๒๖.

ความรู้สึกนึกคิด เป็นต้น พลังจิตใต้สำนึกมีอิทธิพลเหนือจิตสำนึกเมื่อถูกกระตุ้นเตือนให้ปฏิบัติ พฤติกรรมประจำวันทั่ว ๆ ไป จิตใต้สำนึกเป็นภาคสะสมประสบการณ์ในอดีตไว้มากมาย ถูกบีบอัด เก็บกด เมื่อได้จังหวะเหมาะสมสำหรับสนองต่อสิ่งเร้า อันยังไม่ได้ทำหรือทำไม่ได้ในภาวะปกติ เช่น ประเพณีไม่ยอมรับว่าถูกต้องและกฎหมายห้าม เป็นต้น พลังจิตใต้สำนึกมีหลายระดับ บางอย่างอยู่ในระดับต้น บางอย่างอยู่ระดับลึก และแตกต่างกันในแง่ของพลังเข้มข้น หรืออ่อนของการขับเคลื่อนด้วยจากข้อมูลต่างๆ เหล่านี้ แต่ละคนแตกต่างกันในรูปของจิตใต้สำนึก^{๒๕}

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) กล่าวว่า รูปนามอันเป็นอารมณ์ของ วิปัสสนาหรือเป็นธรรมที่อบรมเพื่อให้เกิดปัญญา ซึ่งความเข้าใจเรื่องรูปนามนี้ เป็นสิ่งสำคัญมากในการเจริญวิปัสสนา เช่น พระธัมมมาราม เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาที่แสดงถึงรูปนามแล้ว เจริญวิปัสสนากำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะตามความเป็นจริง หยั่งเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของรูปนามนั้นย่อมไม่ยินดีและยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลกกว่าเที่ยง เป็นสุข บังคับบัญชาได้ จึงบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล ส่วนผู้ที่ไม่อาจแยกแยะขอบเขตของรูปนาม ย่อมหลงผิด ปรุงแต่งสิ่งที่ใจรับรู้ตลอดเวลา ส่งผลให้กิเลสพอกพูนขึ้น บางคนเศร้าโศกและรำพันคร่ำครวญเพราะพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก แต่ผู้ที่กำหนดรู้ด้วยปัญญา พิจารณาอย่างถูกต้อง ย่อมไม่ทำปฏิกริยาปรุงแต่งด้วยความชอบหรือไม่ชอบ ส่งผลให้กิเลสอ่อนกำลังลง จนในที่สุดก็ถูกละได้โดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณเหมือนสันตติอามตย์ที่เศร้าโศก เพราะการเสียชีวิตของหญิงนักพ้อ แต่เมื่อได้ฟังธรรมแล้วเจริญสติระลึกภูสภาวะธรรมปัจจุบัน ได้บรรลุธรรมขณะฟังธรรมจบ^{๒๖}

สมน อมรวิวัฒน์ ให้แนวคิดที่ว่า “ความฉลาดทางสุขภาวะ คือความเป็นสุขอย่างฉลาด” เกิดขึ้นได้โดยวิธีเรียนรู้ที่จะดำเนินไปตลอดชีวิต ได้แก่ การเรียนเพื่อรู้ (learning to learn) หรือการฝึกฝนให้รู้วิธีที่จะเข้าใจ การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง (learning to do) หรือการสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ที่แวดล้อม การเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน (learning to live together) หรือการมีส่วนร่วมและร่วมมือกับผู้อื่นในกิจการทั้งปวงของมวลมนุษย และการเรียนรู้เพื่อชีวิต (learning to be) หรือการมีสติปัญญาไหวพริบในการเข้าใจโลกรอบตัว มีความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการที่จำเป็นประพฤติดนด้วยความรับผิดชอบและอย่างเป็นธรรม ซึ่งองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ให้ความสำคัญกับวิธีเรียนรู้ ๔ แบบนี้ว่าเสาหลักของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้^{๒๗}

^{๒๕} ศรีเรือน แก้วกังวาน, **ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

^{๒๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), **อริยวังสปฏิปทา**, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๕๕๔), หน้า ๘๓ - ๘๔.

^{๒๗} ขวัญเมือง แก้วคำเกิง, **ความฉลาดทางสุขภาวะ**, (กรุงเทพมหานคร : นิเวศธรรมดาการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

๑.๔.๒ รายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕

Mathieu Boisvert ได้ทำวิจัยเรื่อง “The Five Aggregates Understanding Theravāda Psychology and Soteriology” ได้ให้คำจำกัดความทั้งความหมายและหน้าที่แห่งรูป ชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น นอกจากนี้ ยังได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้นเหล่านี้กับหลักปฏิจจสมุปบาท^{๒๘}

นันทพล โรจนโกศล ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า ชั้น ๕ เป็นทฤษฎีปฐมภูมิในพระพุทธศาสนาเถรวาท และในส่วนหลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ มีความสมบูรณ์ในตัว การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติหมวดใดหมวดหนึ่งอย่างสมบูรณ์ มีผลเท่ากับปฏิบัติธรรมในหมวดที่เหลือ เมื่อจำแนกแล้วมี ๓ หน้าที่แตกต่างกันที่เป็นองค์ธรรมเดียวกัน เมื่อสรุปแล้ว หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมมีเพียง ๔ องค์ธรรมซึ่งสามารถสังเคราะห์เข้ากับเวทนาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น และโดยทั่วไปในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมทั้ง ๓ หน้า ๔ องค์ธรรมจะปฏิบัติการพร้อมกันบ้าง ไม่พร้อมกันบ้าง และมีอารมณ์ที่เหมือนกันบ้างและแตกต่างกันบ้าง แต่ในขณะที่บรรลุธรรมจะปฏิบัติการพร้อมกันและมีนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนกัน ยกเว้นบางหน้าที่ในบางกรณี แต่อย่างไรก็ดี หมวดธรรม ๖ หมวดแรกในหมวดธรรมนี้ เป็นหลักปฏิบัติแห่งชั้น ๕ เพื่อบรรลุธรรมเช่นเดียวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกอีกอย่างได้ว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ และพบว่า หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่มีชั้น ๕ เป็นอุปกรณ์หรืออารมณ์ในการปฏิบัติที่สามารถสังเกตได้ชัดเจน คือ สติปัฏฐาน ๔ และสัมมปธาน ๔ ส่วนหมวดธรรมที่เหลือ ได้แก่ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ สังเกตได้ชัดเจนน้อยกว่า^{๒๙}

พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินันโต ได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ ฟรอยด์ พบว่า การอธิบายถึงพฤติกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีการแสดงทาง กาย วาจา เพราะสืบเนื่องมาจากจิตที่อยู่ภายในที่เป็นตัวกำหนดวิถีทางของการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและอนาคต โดยที่พฤติกรรมแสดงออกนั้น เป็นการทำงานแบบลูกโซ่หมายถึงว่าพฤติกรรมในอดีต ย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมในปัจจุบันและพฤติกรรมในอนาคต ซึ่งจะวนเวียนอยู่เช่นนี้ ตราบใดที่บุคคลนั้นยังมีกิเลสที่จะนำไปสู่ความทุกข์และความสุขทางใจได้ ส่วนพฤติกรรมในทรรศนะของฟรอยด์เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายภาพทั้งหมดหมายถึงบุคคล

^{๒๘} Mathieu Boisvert, **The Five Aggregates Understanding Theravāda Psychology and Soteriology**, (Delhi : Sri Satguru Publications, 1997), p. 2.

^{๒๙} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

นั้นมีความสัมพันธ์กับบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่ทั้งดีและไม่ดีพฤติกรรมเหล่านี้ พรอยตีให้ความสำคัญอยู่ ๒ ส่วน คือ ๑) โครงสร้างทางจิตใต้สำนึก ๒) แรงขับพื้นฐาน พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม ถ้าประพฤติดีตามทำนองคลองธรรม ก็ย่อมมีประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองและสังคม^{๓๐}

พระเฉลียว กตปุณฺโญ (สาริบุตร) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนา” พบว่า ชั้น ๕ คือร่างกายและจิตซึ่งแบ่งได้ ๕ ประการ เรียกว่า เบญจขันธ์ รวมเรียกว่านามและรูป พุทธปรัชญาได้วิเคราะห์ชีวิตออกเป็นส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือรูปและนาม พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของกายและจิตว่า ทั้งกายและจิตเป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริง คือกายเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ไม่ได้ และทอนย่อยเป็นรูป ๒๘ รูปแต่ละรูปที่ประกอบขึ้นเป็นกายนั้น ต่างก็มีสมุฏฐานต่างกันและมีหน้าที่ต่างกัน ส่วนจิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ได้ และสามารถทอนย่อยจิตเป็น ๘๙ (โดยย่อ) จิตแต่ละดวงทำหน้าที่รู้อารมณ์ต่างกัน แต่ที่จิตรู้อารมณ์ต่างๆ ได้นั้น ต้องอาศัยกายที่เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์เป็นฐาน ส่วนการรับรู้โลกพุทธปรัชญาถือว่าเป็นผลที่เกิดจากการทำงานร่วมประสานสัมพันธ์กันของกายและจิต แม้โดยหลักการ พุทธปรัชญาจะถือว่าจิตสำคัญกว่ากาย แต่ก็ได้หมายถึงว่ากายไม่สำคัญ พุทธปรัชญาถือว่ากายสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะจิตจะทำงานหรือรู้อารมณ์ต่าง ๆ เช่น รู้ว่าไต้ยีน หรือรู้ว่าไต้กลืนเป็นต้นไม่ได้ ถ้าขาดกาย ในแง่ของจริยศาสตร์ อันเป็นภาคของการปฏิบัติ นั้น พุทธปรัชญาถือว่ามิชู้และมีตี มีมิดและมีกุก มีการประพฤติผิดและมีการประพฤติถูก มีความทุกข์และมีความสุข มีความหลุดพ้นและความไม่หลุดพ้น เรื่องความชู้ ความดี ความทุกข์ ความสุข ตลอดจนการบรรลุธรรมชั้นต่าง ๆ เป็นต้นนั้น ต่างก็เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันของกายและจิตทั้งสิ้น การประพฤติถูกต้องที่นำไปสู่การกำจัดความชู้ เพื่อให้บรรลุถึงความสุขหรือการหลุดพ้นตามทฤษฎีพุทธปรัชญานั้นคือการปฏิบัติตามมรรคมองค์ ๘ ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา มรรคมองค์ ๘ ย่อลงได้เป็นศีล สมาธิ และปัญญา การปฏิบัติในขั้นของศีล สมาธิ และปัญญา การเข้าไปปฏิบัติต่อธรรมชาติของกายและจิตอย่างถูกต้อง^{๓๑}

พระจาดรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ธาตุมีความหมายและความสำคัญอย่างหลากหลาย มีความหมายว่า ธาตุ เป็นเอกรูปเชิงสสาร (รูป) เอกรูปเชิงจิต (นาม) และทวิรูปคือสสาร (รูป) กับจิต (นาม) และธาตุเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดโลก จักรวาล เอกภพ และสิ่งที่มีชีวิตต่างๆ เช่น มนุษย์ สัตว์และพืช ธาตุเป็นพื้นฐานสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ธาตุเป็นความจริงได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เป็นความจริงได้ทั้งจิตและสสาร ธาตุเป็นสัมพันธ์ภาพดั้งเดิมของมนุษย์ที่มนุษย์มีต่อกัน เมื่อเข้าใจปรากฏการณ์ของธาตุทั้งภายนอกและภายใน จะทำให้มีมุมมองต่อโลกและชีวิตว่าสิ่งทั้งหลายล้วนต้องอิงอาศัยกัน (ปฏิจจสมฺบุ

^{๓๐} พระมหาวศุภวดี ชุตินฺโต, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในพุทธปรัชญากับซิกมันด์ พรอยด์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

^{๓๑} พระเฉลียว กตปุณฺโญ (สาริบุตร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), บทคัดย่อ.

บาท) ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความสอดคล้องบางประการกับแนวคิดทางด้านวิทยาศาสตร์ และธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีคุณค่าทั้งในระดับคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม^{๓๒}

พระมหาสมปอง จนทวโส (ยุงรมย์) ได้ศึกษาเปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล พบว่า แนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอนัตตา ซึ่งเป็นผลให้ความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตนหรือเลยความเห็นแก่ตัวอย่างแท้จริง ส่วนแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาของอริสโตเติลตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอัตตา ซึ่งเป็นผลให้ความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในทุกด้านยังเชื่อมโยงกับอัตตาและยังไม่ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตน เมื่อนำแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ของทั้งสองแนวคิดมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ พบว่า ในประเด็นที่อริสโตเติลและพุทธปรัชญาเถรวาทเห็นต่างกัน คือ (๑) ทั้งสองแนวคิดวิเคราะห์องค์ประกอบของชีวิตส่วนที่เป็นรูปหรือสสารไว้มีรายละเอียดที่ลึกซึ้งและมากน้อยต่างกัน (๒) อริสโตเติลแสดงเรื่องธาตุ ๔ เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิต โลก และจักรวาลเท่านั้น แต่พุทธปรัชญาเถรวาทแสดงเรื่องธาตุ ๔ นอกจากเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของชีวิตแล้วยังแสดงไว้เพื่อคุณค่าทางจริยธรรมด้วย เช่น ให้เข้าใจความเป็นอนัตตาของชีวิต ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานสำหรับฝึกจิตให้สงบจากกิเลส เป็นต้น (๓) อริสโตเติลไม่เชื่อว่ามนุษย์มีสัมผัสที่ ๖ แต่พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่ามนุษย์มีมโนสัมผัสเป็นสัมผัสที่ ๖ (๔) วิญญาณในทรรศนะของอริสโตเติล เป็นอมตะ เป็นแบบของชีวิต ไม่ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมนิยาม แต่วิญญาณในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นกระแสตลอดเวลา และตกอยู่ภายใต้กฎธรรมนิยาม (๕) อริสโตเติลเชื่อว่า จุดหมายสูงสุดของวิญญาณคือการรวมตัวเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับวิญญาณสมบูรณ์ของผู้เคลื่อนแรก (First Mover) แต่พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า จุดหมายสูงสุดของวิญญาณคือความเป็นอิสระและบริสุทธิ์จากกิเลสตัณหา (๖) ศักยภาพสูงสุดในทรรศนะของอริสโตเติล คือความสามารถในการเข้าถึงภาวะสูงสุดของความเป็นมนุษย์ ได้แก่ การมีความสุขในฐานะนักคิดและนักปรัชญา แต่ศักยภาพสูงสุดในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท คือโพธิหรือปัญญาตรัสรู้ (๗) ธรรมชาติคือความเป็นอนัตตาของชีวิต ไม่มีในปรัชญาของอริสโตเติล แต่ในพุทธปรัชญาเถรวาท หลักอนัตตาทือเป็นหลักการที่สำคัญอย่างยิ่ง (๘) รายละเอียดของธรรมชาติฝ่ายต่ำและฝ่ายสูงของมนุษย์ในปรัชญาของอริสโตเติล ไม่ได้มีจำนวนมากและถูกจัดเป็นระบบเท่ากับในพุทธปรัชญาเถรวาท (๙) แนวคิดเรื่องธรรมชาติเชิงสังคมของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีทั้งส่วนที่เป็นโลกียะและโลกุตระ ในปรัชญาของอริสโตเติลมีเฉพาะส่วนที่เป็นโลกียะอย่างเดียว^{๓๓}

^{๓๒} พระจาดุรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี), “วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์คุณูปบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๓๓} พระมหาสมปอง จนทวโส (ยุงรมย์), “ศึกษาเปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรธนา) ได้ทำดุชฎินิพนธ์เรื่อง “จิตตมาตราชองนิกายโยคาคาร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธานุศาสนายุคต้น” พบว่า แนวคิดจิตตมาตราชองนิกายโยคาคารส่วนใหญ่อะกิดปรากฏในรูปข้อความว่า “ไตรภูมิเป็นเพียงจิตเท่านั้น” ซึ่งข้อความนี้มักจะเกิดขึ้นในบริบทของการกล่าวถึงปัญหาการรับรู้โลกของปุถุชน เช่น บางพระสูตรกล่าวถึงจิตตมาตราชองการรับรู้ภพนิมิต ในขณะที่ปฏิบัติกรรมฐาน บางพระสูตรกล่าวถึงจิตตมาตราชองการแสดงความเป็นไปตามเหตุปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาท บางพระสูตรกล่าวถึงจิตตมาตราชองการรับรู้โลกรอบตัวในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ในคัมภีร์ชั้นรองของนิกายโยคาคารก็เช่นเดียวกัน ส่วนใหญ่ก็กล่าวถึงจิตตมาตราชองการรับรู้โลกของปุถุชน แสดงให้เห็นว่าจิตตมาตราชองแนวคิดที่มุ่งอธิบายปัญหาความทุกข์ในสังสารวัฏที่สัมพันธ์กับการรับรู้โลกอย่างผิดพลาดของปุถุชน ซึ่งต้นเหตุของความผิดพลาดคือจิตที่ทำงานภายใต้การครอบงำของกิเลส พระพุทธานุศาสนายุคต้นมีแนวคิดหลายอย่าง ที่น่าจะเป็นรากฐานแนวคิดจิตตมาตราชองนิกายโยคาคาร เช่น แนวคิดเรื่องนรกสวรรค์ทางอายตนะ (นรกสวรรค์ทางจิตวิทยา) แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในชีวิตประจำวัน แนวคิดเรื่องการคิดปรุงแต่งสร้างโลกแห่งตัวฉันของฉันทภายใต้อิทธิพลของกิเลส แนวคิดเรื่องความคิดคลาดเคลื่อน (จิตวิปลาส) เป็นต้น ดังนั้น แนวคิดจิตตมาตราชองนิกายโยคาคารควรได้รับการตีความว่าไม่ใช่แนวคิดที่ลดทอนโลกทางกายภาพลงไปหาจิต เพื่อยืนยันว่าจิตสัมบูรณ์เท่านั้นมีอยู่จริงเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นแนวคิดทางจริยธรรมที่ลดทอนปัญหาความทุกข์ในสังสารวัฏของปุถุชนลงไปหาจิต แล้วเสนอทางออกจากทุกข์ด้วยการปฏิบัติสมาธิเพื่อพัฒนาจิต

วนิดา ธนศุภานูเวช ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา” ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติมนุษย์ พุทธปรัชญาให้ความสนใจกับธรรมชาติของมนุษย์เท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน ไม่สนใจถึงปัญหาในเชิงอภิปรัชญา พุทธปรัชญาบอกถึงธรรมชาติสองส่วนคือ กายกับจิตว่าเป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ ชีวิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งปวงชีวิตของมนุษย์เต็มไปด้วยทุกข์นานัปการ มนุษย์เป็นผู้ลิขิตชีวิตตนเอง เกี่ยวกับการดำรงชีวิตพุทธปรัชญามีแนวทางไว้ให้เดินเรียกว่า หลักธรรม จุดหมายปลายทางของมนุษย์อยู่ที่การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๓๔}

พ.ต.ท. หลิง สุชาติา พระเขียนทอง ได้ทำดุชฎินิพนธ์เรื่อง “การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาขันธ ๕ ของพุทธศาสนิกสตร์ไทย” พบว่า การพิจารณาขันธ ๕ ในพระพุทธานุศาสนาเถรวาทเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ ด้วยสภาวะจิตที่รู้ชัดสภาวะลักษณะของขันธ ๕ ที่อิงอาศัยกันในการกระบวนการธรรมชาติของชีวิต ผู้ปฏิบัติพิจารณาขันธ ๕ ด้วยสภาวะจิตที่ไปรู้ชัดสภาวะลักษณะของนามขันธที่ปรากฏสืบเนื่องจากการพิจารณารูปขันธเป็นอารมณ์ จนสามารถรู้ชัดความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในการปฏิบัติธรรมของสตร์ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนาเถรวาท พบว่า สตร์ในคัมภีร์นั้น

^{๓๔} วนิดา ธนศุภานูเวช, “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), บทคัดย่อ.

สามารถจำแนกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่คือ (๑) กลุ่มอุบาสิกา (๒) กลุ่มภิกษุณี อุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะปฏิบัติธรรมด้วยการฟังธรรม แล้วเจริญปัญญาด้วยการพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของสังขาร ส่วนภิกษุณีผู้ได้รับการยกย่องไว้ในเอตทัคคะ ส่วนใหญ่ปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมาธิที่แตกต่างกันตามอุปนิสัยแล้วเจริญปัญญา โดยมีหลายรูปปรากฏชัดว่า ได้เจริญสมาธิตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ก่อนแล้วเจริญปัญญา และในภิกษุณีที่มีหลักฐานปรากฏถึงวิธีการเจริญปัญญาจะเป็นการพิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา สำหรับการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย พบว่า เป็นการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งวิปัสสนาจารย์แนะนำสอดคล้องกับข้อมูลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการพิจารณารูปชั้นด้วยการพิจารณาลมหายใจ การพิจารณาอาการพองยุบที่เกิดจากลมในท้อง และการพิจารณาอริยาบถทั้ง ๔ จากนั้น จึงพิจารณานามชั้นตามอาการที่ปรากฏ เช่น ความเกิดดับของเวทนา ซึ่งการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของสตรีสามารถนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตโดยไม่ต้องกังวลถึงรูปแบบและการไปปฏิบัติ^{๓๔}

सानุ มัทธนาตุลย์ ทำคุณนิพนธ์เรื่อง “แนวทางการจัดดูดยสัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์เชิงพุทธบูรณาการ” กล่าวว่า พระพุทธศาสนามองว่าระบบภายในร่างกายมนุษย์มีอาจดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดยลำพัง หากแต่ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยเกื้อกูลทั้งภายในและภายนอกในร่างกาย การอุปการะให้ระบบเหล่านั้นสืบต่อได้ตามหลักปัจจุสมุปบาท เมื่อปัจจัยเหล่านี้สัมพันธ์กันอย่างไรพอดี ดุลยสัมพันธ์จึงจะเกิดขึ้นได้ ดังนั้น การจัดดูดยสัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์ จึงเป็นข้อปฏิบัติที่พอดีต่อปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิตเหล่านั้นตามหลักทางสายกลางซึ่งเกี่ยวเนื่องกับ ๖ องค์ประกอบ คือ ลมหายใจเข้าออก มหาภูตรูป อาหารที่กลืนกิน ไฟธาตุ อิริยาบถ และวิญญาณธาตุ ส่วนการแพทย์ในวิทยาการสมัยใหม่มองว่าปัจจัยภายนอกในร่างกายคือ อากาศ อาหาร และอุณหภูมิ ฯลฯ มีผลต่อความอยู่รอดของชีวิต ดังนั้นระบบชีวิตจึงต้องรักษาสมดุลพลวัตกับสิ่งแวดล้อมภายนอกซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีภาวะธำรงดุลและทฤษฎีดุลยสัมพันธ์ของการแพทย์ทางหลัก นอกจากนั้น การแพทย์ทางเสริมและทางเลือกมีการจัดดูดยสัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์ด้วย ๑๘ วิธีบำบัด มีลมหายใจบำบัดเป็นต้น และมีการแพทย์แผนไทยเป็นที่สุด แนวทางการจัดดูดยสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตตามหลักความสมดุลสามารถจัดได้ในมิติสัมพันธ์ของดุลยภาพชีวิตทั้ง ๔ ระดับ คือ ดุลยภาพร่างกาย ดุลยภาพพฤติกรรม (ศีล) ดุลยภาพจิตใจ และดุลยภาพปัญญา ตามลำดับ ตามรูปแบบของ “แบบจำลองบาลานซ์ : ๖ องค์ประกอบแห่งความสมดุลของระบบภายในร่างกายมนุษย์” ซึ่งประกอบ

^{๓๔} พ.ต.ท. หญิง สุชาดา พระเชียนทอง, “การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), บทคัดย่อ.

ไปด้วยองค์ประกอบสำคัญทั้ง ๖ คือ (๑) มหาภูตรูป (๒) ลมหายใจเข้าออก (๓) อิริยาบถ (๔) ไฟธาตุ (๕) อาหารที่กลืนกิน (๖) วิญญาณธาตุ^{๓๖}

จากเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ เป็นการเขียนอธิบายหรือศึกษาเกี่ยวกับความหมาย ลักษณะ หรือเนื้อหาของชั้น ๕ ล้วนๆ เป็นหลัก เช่น อธิบายว่า ชั้น ๕ คือ รูป ชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ที่อิงอาศัยกันและกัน ต้องมีทั้งกายและใจ จึงจะเป็นชีวิต หรืออธิบายว่าชั้น ๕ นี้ ส่วนที่มีความสลายไป โทรมไปเพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย แยกออกได้เป็นภูตรูปและอุปาทายรูป การจัดการชั้น ๕ โดยการพิจารณาชั้น ๕ เป็นอย่างไร หรือการปฏิบัติธรรมตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีความเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ อย่างไร จึงเป็นที่น่าสนใจว่าชั้น ๕ และการจัดการชั้น ๕ ควรเป็นอย่างไร มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันกับชั้น ๕ ในการแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนาได้อย่างไร

๑.๕ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์และประมวลเป็นองค์ความรู้สำคัญตามหลักการทางพระพุทธศาสนา มีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑. ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล ผู้วิจัยมุ่งศึกษาด้วยการค้นคว้าข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสส เป็นหลัก รวมถึงข้อมูลชั้นทุติยภูมิจากตำรา หนังสือ บทความ วารสาร เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ งานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

๒. ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านเนื้อหา ด้วยชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนา เถรวาท การจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา

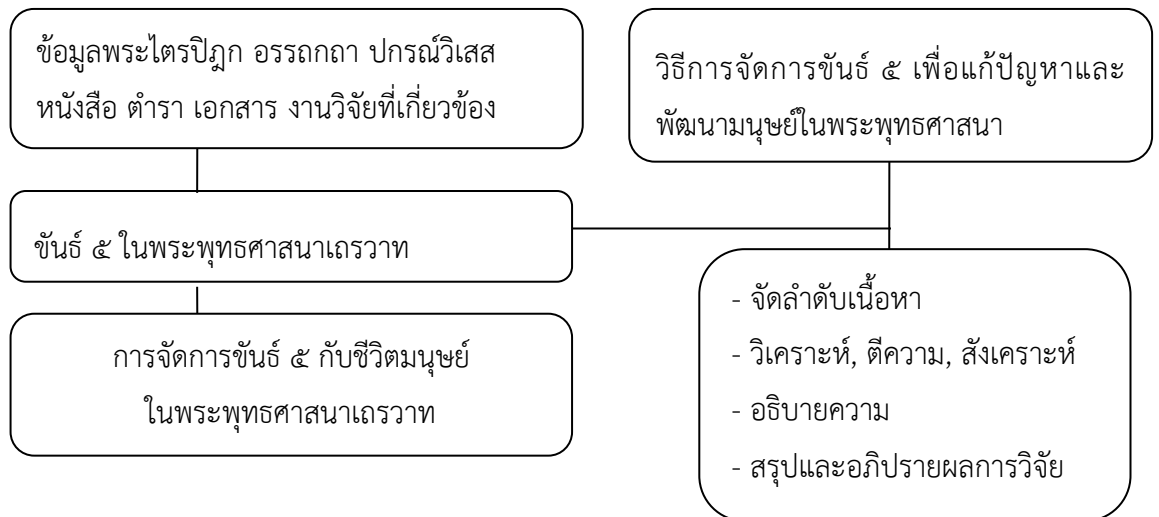
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล (Content Analysis) เป็นเครื่องมือการวิจัยเชิงนิรนัย (Deductive Method) ที่พบจากแหล่งเอกสารทั้งที่เป็นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และเอกสารหนังสือที่เกี่ยวข้อง มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

---

^{๓๖} สานุ มหัทธนาคุณ, “แนวทางการจัดดุลย์สัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์เชิงพุทธบูรณาการ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

๑. การตั้งและกำหนดประเด็นปัญหา โดยตั้งหัวเรื่องและกำหนดประเด็นปัญหาหรือวัตถุประสงค์ที่จะวิจัยซึ่งเชื่อมโยงกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ
๒. การรวบรวมข้อมูล เริ่มเก็บข้อมูลและเอกสารหลักฐานทั้งที่เป็นปฐมภูมิและทุติยภูมิ คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และเอกสารที่เกี่ยวข้อง
๓. การวิเคราะห์ข้อมูล ได้นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาวิเคราะห์และสังเคราะห์ จัดลำดับก่อนหลังตามลำดับความสำคัญ แบ่งหมวดหมู่ให้เหมาะแก่การวิจัย ทั้งนี้ตามหลักการวิเคราะห์เนื้อหา ให้สอดคล้องกับหัวข้อนั้นแล้วศึกษาวิเคราะห์การจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษยตามแนวทางพระพุทธศาสนา ให้ตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย
๔. การแปลความหมายข้อมูลและรายงานผลการวิจัย
๕. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ พร้อมทั้งเสนอผลที่ได้จากการวิจัยมาให้เป็นองค์ความรู้ และจัดทำเป็นรูปเล่มดุษฎีนิพนธ์

แผนภูมิที่ ๑.๑ วิธีการดำเนินการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑. ได้ทราบชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. ได้ทราบการจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. ได้องค์ความรู้วิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษยในพระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

บทนำ

ในบทนี้ เป็นการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนา ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เอกสาร ตำรา และงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง จึงได้กำหนดประเด็นศึกษาชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของคำว่า ชั้น ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีความแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ เป็นอย่างมากเกี่ยวกับเรื่องความจริงสูงสุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอัตตา พระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่าจักรวาลทั้งหมดมีองค์ประกอบที่แตกต่างกัน หลักการที่หักล้างไม่ได้คือธรรมะ ได้ทำหน้าที่เป็นตัวหารร่วมหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่แตกต่างกัน และการจัดลำดับขององค์ประกอบเหล่านี้แตกต่างจากนิกายอื่น ๆ เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทให้หลักการไว้ ๒๐๐ ประการ^๑ ในขณะที่อภิธรรมโกศของสรวาสติวาทะได้จัดหมวดหมู่ไว้ ๗๒ ธาตุ^๒ อย่างไรก็ตาม ทั้ง ๒ นิกายนี้ได้บรรจุวิธีการต่าง ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์ซึ่งประกอบไปด้วยแผนกหนึ่งขององค์ประกอบเหล่านี้เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม ดังคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อธิบายว่า สังขตธรรมครอบครองใน ๓ ลักษณะ คือ เกิดขึ้น ดับไป และไม่ยั่งยืน^๓ ในขณะที่อสังขตธรรมเรียกว่า ไม่จำกัด^๔ ระยะเวลาที่ยาวที่ได้รับการกำหนดให้เป็นนิพพาน ฝ่ายเถรวาทและสรวาสติวาทินก็แตกต่างกันในเรื่องอสังขตธรรม^๕ ธรรมะกลุ่มใหญ่ที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นกลุ่มสังขตธรรม กลุ่มที่รับผิดชอบความสุขและความทุกข์ของสิ่งมีชีวิต เพราะมีลักษณะที่ซ่อนเร้น

---

^๑ Warder, **Indian Buddhism**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1980), p. 303.

^๒ Lamotte, **Histoire du bouddhisme indien**, (Louvain : Institut Orientaliste, 1967), p. 662.

^๓ อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๑๓๐.

^๔ อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๙๒/๒๕๕. อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๙๒/๒๗๘. กตเม ชมมา อสงขตา ? โยเอว โส ฌโม อปจโย, โส เอว โส ฌโม อสงขโต ฯ สภาวะธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นไฉน สภาวะธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งชื่อว่าไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ฯ

^๕ อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๔๕๖/๓๒๐. อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๕๖/๓๕๘. กตเม ชมมา อสงขตา ? นิพพาน อิม ชมมา อสงขตา ฯ สภาวะธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นไฉน ฯ สภาวะธรรมนี้ชื่อว่าไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือ พระนิพพาน ฯ

นำไปสู่การรับรู้ที่ไม่ถูกต้องของความเป็นจริง กลุ่มสังฆธรรมนี้จึงจัดประเภทเข้าเป็นเบญจขันธ์ซึ่งเป็นองค์ประกอบไว้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

เธอไม่รู้ชัดรูปที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า รูปถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... เวทนาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สัญญาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สังขารที่ถูกปัจจัย ปรุงแต่ง ... ไม่รู้ชัดวิญญานที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า วิญญานถูกปัจจัยปรุงแต่ง เธอไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า รูปจักมี ... เวทนาจักมี ... สัญญาจักมี ... สังขารจักมี ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า วิญญานจักมี^๖

คำว่า ขันธ์ (ตรงกับคำว่า Skandha ในภาษาสันสกฤต) เป็นคำที่มีอยู่แล้วในยุคก่อนพระพุทธศาสนา และก่อนยุคคัมภีร์อุปนิษัท ซึ่งเป็นหนึ่งในวรรณคดีอินเดียที่เก่าที่สุดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความหมายและคำว่าขันธ์ ฝ่ายคัมภีร์นิรุกติศาสตร์ได้ให้ความหมายคำว่า Skandha ในคัมภีร์พระเวทว่าเป็น “กิ่งก้านของต้นไม้” เนื่องจากแนบติดอยู่มากกับต้นไม้^๗ จึงเป็นที่น่าสนใจคำว่า “ลำ” ซึ่งหมายถึงหน่วยของกิ่งทั้งหมดของต้นไม้ ว่าเป็นความหมายภาษาบาลีในคำว่า “ขันธ์” เช่นเดียวกัน

คัมภีร์นิรุกติศาสตร์ได้อ้างในความหมายที่ ๒ ได้แก่ “ไหล” ซึ่งแยกออกมาจากรากศัพท์เดียวกัน (Skandha = สิ่งที่ถูกผูกพันไว้) และใช้ในความรูสึกเฉพาะนี้ เพราะไหลยึดติดกับร่างกาย^๘ นอกจากนี้ ยังได้พบการใช้งานที่คล้ายกันในกัศสกุสตรใช้คำว่า ขันธ์ เพื่อสื่อความหมายถึงว่า “ไหล”^๙ ในสมัยก่อนที่จะมีการนับถือพระพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์ฉานโทคยอุปนิษัท (Chāndogya Upanisad) ก็ได้ใช้คำว่า Skandha ในความรูสึกของคำว่า “กิ่ง” หมายถึง สามสาขาของการปฏิบัติหน้าที่ คือคำว่า “ศรโย ธรรมสกุณธา ยชุนา อธยณํ ทานํ”^{๑๐} ในทางตรงกันข้าม คัมภีร์ไมตรีอุปนิษัท (Maitrī Upanisad) ใช้คำว่า “Skandha” ในความรูสึกของ “มวล” สิ่งที่ลุ่ม, พันออกมา^{๑๑}

ขันธ์ แปลว่า กอง ดังในประโยคบาลีว่า ราสีอาทิวเสน อตฺถ เวทิตพฺโพ ฯ^{๑๒} ดังนั้นอุปาทานขันธ์ จึงหมายถึงกองอันเป็นอารมณ์แห่งความถือมั่น (อุปาทานานํ อารมณณภูตา ขนธา =

^๖ ส.ช. (บาลี) ๑๗/๕๕/๔๖., ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๕/๗๙. สงขตํ รูปํ ‘สงขตํ รูปนติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ สงขตํ เวทณํ ... สงขตํ สณฺณํ ... สงขเต สงขารา... สงขตํ วิญญานํ ‘สงขตํ วิญญานนติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ ฯ รูปํ วิภวิสสตีติ ย ถาภูตํ นปฺปชานาติ ฯ เวทนา วิภวิสสตี... สณฺญา วิภวิสสตี... สงขารา วิภวิสสนตี... วิญญานํ วิภวิสสตีติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ ฯ

^๗ สกุณโธ วฤกษสย สมาสกนโน ภวตี ฯ อยมปีตรสกุณธ เอตสฺมาเทว ฯ อาสกุณนํ กาโย ฯ Nirukta, vi. 18.

^๘ สกุณโธ วฤกษสย สมาสกนโน ภวตี ฯ อธมาปีตรสกุณธ อิตสฺมาเทว เอว ฯ อาสกุณนํ กาเย อหิเซ คยเตาปฺปรจนะ ปฤถิวายะ ฯ Nirukta, vi, 18.

^๙ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๘/๑๓๙., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๘/๑๓๖. อถ โข มาโร ปาปิมา กสสกวณฺณํ อภินิมินิตวา มหนตํ มงคฺลํ ขนฺธะ กริตวา ... ฯ ครั้งนั้น มารผู้มีบาปจึงแปลงกายเป็นชาวนาแบกไหใหญ่ ถือปฏักด้ามยาวผมยาวรุงรัง ฯ

^{๑๐} ศรโย ธรรมสกุณธา ยชฺญุธยณํ ทานมิตี ปฺรธมะ, ตป เอกโ ทวิทียายะ, พุทฺทมจารยาจารย์กุลวาสิ ตฤตฺตีโยตฺยนตฺมาตฺมานาจารยกุลวสาทยน ฯ Chandogya Upanisad, ii, 23.

^{๑๑} Vidyarnava, S.C., *The Maitri Upanisad*, vii, (Allahabad : Panini Office, 1926), p. 11.

อุปาทานกฺขนธา) เมื่อนำองค์ธรรม คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มารวมกับอุปาทานชั้น เช่น วิญญาณอุปาทานกฺขนโธ จึงแปลได้ว่า “กองอันเป็นอารมณ์แห่งความถึ่มั่นคือวิญญาณ” ตามนัยว่า วิญญาณเมว ขนโธ = วิญญาณกฺขนโธ (กองวิญญาณ) อนึ่ง เมื่อกล่าวโดยสรุป อุปาทานชั้น หมายถึงทุกข์ ตามบาลีว่า “สงฺขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธาทุกฺขา” แปลว่า “โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นตัวทุกข์”^{๑๒} การใช้คำที่คล้ายกันที่พบในพระไตรปิฎก เช่น พระสูตรก็ใช้คำว่า “ชั้น” เพื่ออ้างถึง กองไฟและกองน้ำ (อคคิกฺขนธ, อุทกฺขนธ) ความหมายแฝงยุคหลังเป็นที่แพร่หลายในพระไตรปิฎกที่ พบและอ้างอิงถึงกองของความทุกข์ทรมาน ในคำว่า “ทุกฺขกฺขนธ” คือกองแห่งทุกข์

คำว่า ชั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทอ้างแนวความคิดการแบ่งแยก เพื่ออ้างความ หลากหลายของกลุ่มที่ประกอบกันขึ้น เช่น คัมภีร์ทีฆนิกายได้กล่าวถึงชั้น ๔ คือ ศีล สมာธิ ปัญญา และวิมุตติ ซึ่งมีแหล่งที่มาเดียวกันที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของชั้น ๓ ซึ่งสอดคล้องกับที่อื่นซึ่งจัดกลุ่ม ก่อนคำว่า วิมุตติ ทั้งคัมภีร์ยุคก่อนพระพุทธศาสนาและพระพุทธศาสนา (Polysemy คือ คำศัพท์ที่มี หลายความหมายเมื่ออยู่ในบริบทต่างกัน) ที่เกี่ยวข้องกับคำว่าชั้นที่เป็นคำโดดเด่น อย่างไรก็ตาม ที่สำคัญในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในความรู้สึกว่า “ปญฺจกฺขนธา” ชั้น ๕ ความสำคัญ ความหมายนี้จะเห็นได้ชัดเจนจากพจนานุกรมพระพุทธศาสนาของญาณatiloka (Nyānatiloka's Buddhist Dictionary) สนับสนุนการให้คำจำกัดความชั้น ๕ ที่เน้นให้เห็นว่า “เฉพาะคำจำกัด ความนี้ไม่มีในวรรณคดีก่อนพระไตรปิฎก แต่อยู่ในยุคคัมภีร์อุปนิษัตหรือยุคพระเวท”^{๑๓}

คำว่า “ขนธ” สามารถแยกเป็น ๒ ศัพท์ คือ คำว่า “ข” และคำว่า “ธ” ซึ่งคำว่า “ข” แปลว่า อินทรีย์ ว่างเปล่า สวรรค์ และยอด ส่วนคำว่า “ธ” แปลว่า ทรงไว้ ดังนั้น เมื่อคำว่า “ข” และ คำว่า “ธ” รวมกันจึงมีความหมายที่แตกต่างกัน ๔ ประการ ได้แก่ “ขนธ” ในความหมาย ทรงไว้ซึ่ง อินทรีย์ กล่าวคือทรงไว้ซึ่งความเป็นใหญ่มีตาซึ่งเป็นใหญ่ในการมองเห็น เป็นต้น^{๑๔} ดังคำว่า “ขานิ จกฺขนฺทริยาทีนิ ธาเรนตีติ ขนธา” “ขนธ” ในความหมาย ทรงไว้ซึ่งความว่างเปล่า คือสูญจากสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา สูญจากความเที่ยง ความสุข ความสวยงาม เป็นต้น ดังคำว่า “อตฺตนิจฺจาทีหิ ขํ สฺยญฺญ ธาเรนตีติ ขนธา” “ขนธ” ในความหมาย ผู้ทรงไว้ซึ่งสวรรค์ คือผู้สร้างสวรรค์ กล่าวคือบุคคล อาศัยชั้น ๕ นี้แล้วสามารถสร้างทานกุศล ศีลกุศล และภาวนากุศลได้ เพราะผลแห่งกุศลเอง บุคคลจึง ไปสวรรค์ได้ ดังคำว่า “ขํ สคฺคํ ธาติ วิทธาตีติ ขนโธ” และ “ขนธ” ในความหมาย ทรงไว้ซึ่งยอด หมายความว่า บุคคลที่ฉลาดสามารถฝึกฝนอบรมชั้น ๕ ให้ดี ผู้นั้นจะเป็นยอดคน กล่าวคือเป็นผู้ ประเสริฐสุดในโลกได้ ดังคำว่า “กํ มตฺถกํ ทธาตีติ กนฺโธ, โส เอว ขนโธ”^{๑๕}

^{๑๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๔,๓๑๕/๒๐๘., ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๓/๓๑๙.

^{๑๓} Nyānatiloka, **Buddhist Dictionary : Manual of Buddhist Terms and Doctrines**, (Colombo : Frewin & Co., 1956), pp. 76 - 80.

^{๑๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิเถร), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๓.

^{๑๕} อภิธาน.ฎีกา (บาลี) ๑๙๒, ๓๘๕, ๓๘๖.

คำว่า “ชั้น” เป็นคำแปลทับศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “ชนธ” ซึ่งมีความหมายต่าง ๆ ได้แก่ “ชนธ” ในความหมาย “องส” แปลว่า ป่า ไหล่ ^{๑๖} ต้นคอ ^{๑๗} เช่น “**ชนธ ภาริ เถยยจิตโต อามสติ อาปตติ ทุกกฏส** (ภิกษุมีเถยยจิต จับต้องทรัพย์ที่อยู่ระดับไหล่ ต้องอาบัติทุกกฏ)” ^{๑๘}

คำว่า “ชนธ” ในความหมาย “ปกณฺท” แปลว่า ลำต้นของต้นไม้ ^{๑๙} เช่น “**โสวณณมยส ตาลสส โสวณณมโย ชนโร อโหสิ** (ต้นตาลทงมีลำต้นเป็นทง)” ^{๒๐} “ชนธ” ในความหมาย “ราสี” แปลว่า หมู่ คณะ กอง พรรค ^{๒๑} เช่น อุทกชั้น (กองน้ำ) รชกชั้น (กองธูรี) ควักชั้น (หมู่โค) พลชั้น (กองพล) และบุญชั้น (กองบุญ) ซึ่งหมายถึง น้ำ ธูรี โค พล และบุญ ที่มีปริมาณไม่น้อย ^{๒๒}

คำว่า “ชนธ” ในความหมาย “คุณ” แปลว่า คุณความดี ^{๒๓} เช่น **สีลกชนโร** (คุณคือศีล) สมานชนโร (คุณ คือสมาน) ^{๒๔} และสุดท้าย “ชนธ” ในความหมาย “รูปาติ” แปลว่า ชั้นในหลักธรรม ชั้น ๕ มีรูปชั้น เป็นต้น ^{๒๕} ซึ่งในความหมายสุดท้ายนี้ถือได้ว่าสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ^{๒๖}

คำว่า “ชั้น ๕” แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “The Five Groups of Existence” ตามความหมายโดยพยัญชนะแล้ว คำว่า “ชั้น” ตรงกับคำว่า อังกฤษ ดังนี้ (๑) constituent element (๒) factor (๓) substantiality ว่าตามความหมายโดยอรรถแล้ว หมายถึง สิ่งที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า (๑) the elements of sensory existence (ส่วนประกอบของสิ่งที่มีประสาหรับสัมผัส) (๒) sensory aggregates which condition the appearance of life in any form (สภาวะรวมของสิ่งที่มีประสาหรับสัมผัสซึ่งเป็นตัวการให้ชีวิตปรากฏในรูปใดรูปหนึ่ง) ^{๒๗}

^{๑๖} อโหสิ นิตถิ ภุชสิโร ชนโร ตสสนธิ ชตตุ ตั พามูลั ตุ กจโนโร ตวสส ปสสมนิตถิย, อภิธาน. (บาลี) ๒๖๔.

^{๑๗} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก, **พจนานุกรม บาลี - ไทย สำหรับ นักศึกษา**, (ฉบับปรับปรุงใหม่), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๖.

^{๑๘} วิมหา. (บาลี) ๑/๑๐๑/๖๕., วิมหา. (ไทย) ๑/๑๐๑/๘๕.

^{๑๙} อภิธาน. (บาลี) ๕๔๘.

^{๒๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๒/๑๔๙., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒.

^{๒๑} อภิธาน. (บาลี) ๖๓๐.

^{๒๒} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๒., อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑/๒๒.

^{๒๓} อภิธาน.สุจิ (บาลี) ๓๘๖.

^{๒๔} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๒., อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑/๒๒.

^{๒๕} อภิธาน.สุจิ (บาลี) ๓๘๕.

^{๒๖} Mathieu Boisvert, **The Five Aggregates Understanding Theravāda Psychology and Soteriology**, (Delhi : Sri Satguru Publications, 1997), p. 17.

^{๒๗} T.W. Rhys Davids & William Stede, **Pali - English Dictionary**, (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1997), p. 232.

นอกจากนี้ คำว่า “ขันธ์” ยังมีความหมายอีก ๔ ประการ ได้แก่ “ขันธ์” ในความหมาย ภาวะ หมายความว่า การยึดถือขันธ์ ๕ เป็นภาวะที่หนักมาก^{๒๘} เช่น “ภารา หเว ปลูกขันธ์”^{๒๙} “ขันธ์” ในความหมาย สภาวะธรรมที่ถูกความทุกข์เคี้ยวกิน เช่น “ชาติขรามรณาทิ ขาทิตพโพติ ขนโร” (ขันธ์เป็นสภาวะธรรมที่ถูกความเกิด ความแก่ และความตายเคี้ยวกิน)^{๓๐} คือเมื่อเกิดเป็นชีวิตขึ้นมา ก็ไปสู่ความแก่ จากความแก่ก็ไปสู่ความตาย ขันธ์ถูกกัดกินจนช่วงเวลาที่จะอยู่ในโลกเหลือน้อยลง ๆ เรื่อย ๆ “ขันธ์” ในความหมาย สภาวะธรรมที่ถูกทุกข์ตัดทอนอยู่เสมอ เช่น “เตหเว ทุกเขติ ขณญติ อวทารียตีติ ขนโร” และ “ขันธ์” ในความหมายสภาวะธรรมที่ถูกพญามัจจุราชทำลายอยู่โดยรอบด้าน เช่น “ขณียติ ปริขณญตีติ ขนโร”^{๓๑}

คำว่า “ขันธ์ ๕” จึงหมายถึง ส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต ด้วยรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่าสัตว์ บุคคล ตัวตน ตัวเรา ตัวเขา เป็นต้น^{๓๒} โดยที่ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีจริงโดยสภาวะของตน จัดเป็นปรมัตถ์ สัจจะเช่นเดียวกับนิพพาน แต่ขันธ์ ๕ เป็นสังขตธรรม ส่วนนิพพานเป็นอสังขตธรรม^{๓๓} ขันธ์ ๕ เป็นฝ่ายสังสารวัฏ ส่วนนิพพานเป็นฝ่ายวิวัฏ^{๓๔} พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลายเป็นผลมาจากการรวมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ ตัวตนแท้ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เพราะเมื่อแยกส่วนประกอบต่างๆ ของสิ่งนั้นออกไป จะไม่เหลือตัวตนที่สมมุติขึ้นเหล่านั้น เช่น รถยนต์เมื่อถูกแยกส่วนประกอบออกเป็นเครื่องยนต์ ตัวถัง ล้อ และยาง เป็นต้น สิ่งที่เรียกว่ารถยนต์จะไม่มีตัวตน^{๓๕}

รวมความว่า เบญจขันธ์ หมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวมเป็นชีวิต เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น เบญจขันธ์เป็นผลจากวิบากกรรมเก่าซึ่งเกิดจากเหตุ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ทำให้เกิดขันธ์ ๕

^{๒๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, หน้า ๒๓๓ - ๒๓๔.

^{๒๙} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๒๒/๒๒.

^{๓๐} พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ ปรินท์ติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๗๗๓.

^{๓๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, หน้า ๒๓๔.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์ ปรินท์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๘๙.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๓., ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๓/๓๒๓.

^{๓๔} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๔๘/๔,๙๕/๑๑๒, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕,๙๕/๑๕๕. คำว่า “สังสารวัฏ” ในบาลีนิยมใช้เพียง “สงสาร” หรือ “วัฏฏะ” คำใดคำหนึ่ง ต่อมาในบาลีรุ่นรองจึงใช้ควบกัน, ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๒๙.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

๒.๒ ชั้นร ๕

ชั้นร ๕ เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตมนุษย์ ในพระพุทธศาสนาได้อธิบายความหมาย ความสำคัญ และประเภทของชั้นร ๕ ไว้ในรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของคำว่า รูปชั้นร

รูป หมายถึง สี (สิ่งที่ตาเห็น)^{๓๖} มีวิเคราะห์ว่า **รูปเปติ ปกาเสติ อตตโน สภานติ รูป** สิ่งทีประกาศสภาพของตน (รูป ธาตุในความหมายว่าประกาศ อ ปัจจัยอีกประการหนึ่ง รูป แปลว่า เสื่อม ทรุดโทรม มีวิเคราะห์ว่า **รูปปติ วิการมาปชชิตติ รูป** สิ่งทีต้องเสื่อมไป (รูป ธาตุ ในความหมายว่า เสื่อม ทรุดโทรม อ ปัจจัย ทีชะ อ เป็นอ)^{๓๗} รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทีทีเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้กัตาม นีเรียกว่า รูปชั้นร^{๓๘} อนึ่ง รูปทีอาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาหารรูป ๒๔) นีเรียกว่า รูป^{๓๙} รูป แปลว่า สิ่งทีชำรุด ทรุดโทรม สิ่งทีแตกสลาย สิ่งทีแปรผันได้ หมายถึง รูปร่างทีมองเห็นได้ด้วยตา คือ ร่างกายหรือตัวตนของคน สัตว์ สิ่งของ อันเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของธาตุ ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม^{๔๐}

คำว่า “รูป” จึงมีความหมายกว้างกว่าคำว่า “สสาร” หรือ “ร่างกาย” ในปรัชญาตะวันตก เพราะคำเหล่านี้ไม่รวมถึงคุณลักษณะของสสารหรือร่างกายด้วย สิ่งทีไม่มีวิญญาณหรือสิ่งทีมีแต่รูป อย่างภูเขา ต้นไม้ ก็จะมีเพียงรูปชั้นรเท่านั้น ส่วนสิ่งทีมีวิญญาณก็จะมีทั้งรูปชั้นรนี้และนามชั้นรอีก ๔ อย่างด้วย รูปหรือสสารมีสภาวะหรือลักษณะพื้นฐาน ๔ อย่างทีพระพุทธศาสนา เรียกว่า ธาตุ ๔ จึงนิยมเรียกรูปพื้นฐานหรือมหาภูตรูปว่าเป็นธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) และธาตุลม (วาโยธาตุ) หรือส่วนทีเป็นรูปธรรมทั้งหมด ได้แก่ ร่างกายและสิ่งทีเกิดจากร่างกาย เช่น พฤติกรรมและคุณสมบัติต่าง ๆ ทีเป็นสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ เช่น สี เสียง กลิ่นรส เพศ เป็นต้น

รูปในความหมายของพระสูตรโดยทั่วไป ได้แก่ ธรรมชาติทีตั้งอยู่ไม่ได้ มันเป็นสิ่งผันแปร แตกดับไปเนื่องจากความเย็นและความร้อน รูปทุกอย่างต้องเปลี่ยนแปลงจากสภาวะเดิมไปเป็นสภาวะใหม่อยู่เสมอ ไม่มีทีสิ้นสุด รูปสลายตัวไปได้ เนื่องจากการกระทบกับเหตุอันเป็นปฏิปักษ์หรือเหตุทีไม่

^{๓๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๕๖๒.

^{๓๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๕๖๒.

^{๓๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑ - ๑๓.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๔๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๘๒๖.

ถูกกัน (วิโรธปัจจัย) เช่น ร้อน เย็น หิว กระหาย แดด ยุ้งกั๊ด เหล่านี้เป็นต้น^{๔๑} นอกจากนี้ รูปยังเป็น อภัยกตธรรมคือเป็นธรรมชาติที่ไม่ใช่บุญและไม่ใช่บาป และรู้สึกคิดอะไรไม่ได้ แต่รูปกับนามเป็น ปัจจัยซึ่งกันและกันได้ จึงเห็นได้ว่ารูปในพระพุทธศาสนาไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ และมีใช้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะรูปมีอยู่ แต่ตัวตนในรูปมีเป็นรูปชั้น ซึ่งเป็นส่วนที่เป็นร่างกายรวมทั้งลักษณะและ พฤติกรรมร่างกาย กล่าวอีกอย่างก็คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือสสาร รวมทั้งคุณลักษณะและอาการต่างๆ ที่ปรากฏนั้น ในฝ่ายอภิธรรมจำแนกเป็นมหาภูตรูปและอุปาทายรูป มีรายละเอียดที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๒.๒.๑.๑ รูปในความหมายของธาตุ ๖

ความหมายของธาตุ ๔ เป็นเรื่องของรูปทั้งหมด มีนามธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับธาตุ ๔ ต่าง ก็มีสภาวะของรูปที่ทรงไว้ตามธรรมชาติของมันเอง ส่วนธาตุทั้ง ๖ เป็นเรื่องของรูปธรรมกับนามธรรม ที่มีความเกี่ยวข้องอาศัยกันภายใต้กฎแห่งปัจจุสมุปบาท ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงสภาวะธรรมตาม นัยต่างๆ เช่น รูป ธาตุ ชั้น อายตนะ เป็นต้น เพื่อให้ถูกกับอุปนิสัยของแต่ละบุคคลที่ได้สร้างบารมี มาไม่เท่ากันในแต่ละชาติ บางคนรับฟังเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็สามารถเห็นสภาวะธรรมที่พระองค์แสดงใน ขณะนั้นได้ทันที เรียกว่า ได้ธรรมจักขุคือดวงตาเห็นธรรม คือเหตุแจ้งแทงตลอดในสภาวะธรรมทั้ง ภายในและภายนอก ทั้งรูปและนาม เห็นความไม่เที่ยงของธาตุทั้ง ๖ นี้ เห็นการอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างนามโดยตรง รูปธรรมที่เป็นวัตถุทั้งโลกสามารถบดเป็นผงอนุไม่มีอะไรเหลืออยู่ การที่รูป ทั้งหลายปรากฏเป็นรูปร่างหรือเป็นแห่งนั้น เกิดจากรูปกระทบกันความจริงเราเห็นแต่สีของรูปเท่านั้น รูปถ้ามีอากาศธาตุคือช่องว่างสำหรับให้รูปทั้ง ๔ จะต่อกันเป็นวัตถุขึ้นๆ ไม่ได้

อนึ่งภาวะที่ปรากฏขึ้นแห่งธาตุทั้ง ๖ นี้ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ดังความในพระสูตรว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญานธาตุ เป็นความปรากฏแห่งขราและมรณะ การปรากฏแห่งชั้นเกิดจากการ รวมตัวของธาตุทั้ง ๖ และทำให้คนเราเกิดการยึดมั่นว่าเป็นเราขึ้นมา เพราะความไม่รู้จักธาตุ และ เพราะมีอัสวะหุ้มห่อใจจนมืดบอดปิดบังความจริง จึงทำให้เกิดความรักใคร่ในวัตถุกาม โดยมีวิชา เป็นมูลเหตุทำให้เกิดภพ (ความยึดมั่น) เห็นว่าเป็นเพียงธาตุเท่านั้น และการครองรูปนามก็เป็นการ ครองธาตุโดยความเป็นอนัตตา ไม่มีเราอยู่ในธาตุด้วย^{๔๒}

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเกิดจากการประชุมขึ้นจากธาตุ มีธาตุเป็นที่สุด โดยที่มนุษย์และ สัตว์มีธาตุเป็นองค์ประกอบ ๖ ธาตุ ส่วนสิ่งอื่น ๆ มีธาตุเป็นองค์ประกอบ ๕ ธาตุ หรือที่เรียกว่า มหาภูตรูป สิ่งทั้งหลายจึงไม่มีความมั่นคงถาวร มีวันเสื่อมสภาพไปตามเวลาที่ผ่านไป และเมื่อถึงเวลา อันควร ธาตุนี้ก็แยกสลายกันไปด้วยอำนาจของธาตุแต่ละชนิด การมองเช่นนั้นจะทำให้เราสามารถ ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข และเป็นการเดินทางสู่มรรคผลนิพพานหลุดจากวิภวภูฏะในที่สุด

^{๔๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐ - ๑๒๔.

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๘/๑๑๕.

๒.๒.๑.๒ รูปในความหมายของธาตุ ๑๘

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกได้แยกธาตุไว้ ๑๘ ประการ เพื่อให้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ของแต่ละธาตุก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันได้ มีประจำอยู่ที่ทวารทั้ง ๖ คือ หู จมูก ลิ้น กาย และจิต แต่ละทวารมีธาตุประจำอยู่ ๓ อย่าง ดังนี้

๑. จักขุทวาร มี ๓ อย่าง คือ (๑) จักขุธาตุ ธาตุคือจักขุปสาท (ประสาทตา) (๒) รูปธาตุ ธาตุคือรูปอารมณ์ (สิ่งที่เป็นรูปธรรม) และ (๓) จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ (ธรรมชาติที่รู้โดยอาศัยตา)

๒. โสตทวารมี ๓ อย่าง คือ (๑) โสตธาตุ ธาตุคือโสตปสาท (ประสาทหู) (๒) สัทธาธาตุ ธาตุคือสัทธารมณ์ (เสียง) และ (๓) โสตวิญญาณธาตุคือโสตวิญญาณ (ธรรมชาติที่รู้โดยอาศัยหู)

๓. ฆานทวารมี ๓ อย่าง คือ (๑) ฆานธาตุ ธาตุคือฆานปสาท (๒) คันธธาตุ ธาตุคือคันธารมณ์ (กลิ่น) และ (๓) ฆานวิญญาณธาตุ ธาตุคือฆานวิญญาณ (ธรรมชาติที่รู้โดยอาศัยจมูก)

๔. ชิวหาทวารมี ๓ อย่าง คือ (๑) ชิวหาธาตุ ธาตุคือชิวหาปสาท (ประสาทลิ้น) (๒) รสธาตุ ธาตุคือรสารมณ์ และ (๓) ชิวหาวิญญาณธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญญาณ

๕. กายทวารมี ๓ อย่าง คือ (๑) กายธาตุ ธาตุคือกายปสาท (๒) โณภูฏัพพะธาตุ ธาตุคือโณภูฏัพพารมณ์ (สิ่งที่มากระทบ) และ (๓) กายวิญญาณธาตุ ธาตุคือกายวิญญาณ

๖. มโนทวารมี ๓ อย่าง (๑) มโนธาตุ ธาตุคือมโน (๒) ธรรมธาตุ ธาตุคือธัมมารมณ์ (ความคิดคำนึง) (๓) มโนวิญญาณธาตุ ธาตุคือมโนวิญญาณ

ธาตุ ๑๘ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ซึ่งทำหน้าที่ต่างกัน^{๔๓}

ความต่างแห่งธาตุดังกล่าว ทำให้เห็นหน้าที่ของธาตุอย่างชัดเจนว่ามีความเป็นเหตุและปัจจัยซึ่งกันระหว่างรูปธรรมกับนามธรรม ดังนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสถึงเหตุและปัจจัยระหว่างรูปธรรมกับนามธรรมตามหลักปฏิจจนสมุปบาทอย่างชัดเจนในธาตุสูตรว่า

จักขุวิญญาณ : การรับรู้รูปทางตาต้องอาศัยแสงไฟ แสงอาทิตย์ แสงจันทร์ และสีจากภายนอกมากระทบจึงจะเห็นได้

โสตวิญญาณ : การรับรู้เสียงทางหูต้องอาศัยเสียงจากภายนอกมากระทบ ถ้าไม่มีเสียงก็ไม่สามารถรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ได้

ฆานวิญญาณ : การรับรู้กลิ่นทางจมูกต้องอาศัยกลิ่นภายนอกมากระทบจึงจะรู้กลิ่นได้

ชิวหาวิญญาณ : การรับรู้รสทางลิ้น ต้องอาศัยรสภายนอกมากระทบจึงจะรู้รสได้

กายวิญญาณ : การรับรู้โณภูฏัพพะ หรือการกระทบทางกาย ถ้าไม่มีสิ่งใดภายนอกมากระทบก็จะไม่รู้สัมผัสเป็น อ่อน แข็ง เย็นทางกาย

มโนวิญญาณ : การรับรู้ธัมมารมณ์ หรือความคิดคำนึงต้องอาศัยเรื่องราวจากข้างนอกที่ เคยเห็น เคยได้ยิน เคยได้กลิ่น เคยลิ้มรส และเคยสัมผัสทางกายวิญญาณ จึงจะรับรู้ได้^{๔๔}

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๔๔/๓๗๒.

^{๔๔} พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒.

สิ่งที่เป็นรูปธรรมคือปสาทรูปสำหรับทำให้จิตรับรู้ได้ ได้แก่ (๑) ปสาทตา (๒) ปสาทหู (๓) ปสาทจมูก (๔) ปสาทลิ้น และ (๕) ปสาทกาย จัดเป็นรูปภายในทั้งหมด ซึ่งอยู่ในรูปทั้งปวง (มหาภูตรูป ๔) เพราะเกิดจากการสัมผัสได้ด้วยจิต มองไม่เห็นด้วยตา ชิมไม่ได้ จับต้องไม่ได้ มีซอมน้ำมันอยู่ข้างในของตา นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้ง ๕ ให้วิญญูณทั้ง ๕ ทวารรับรู้ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ คือสิ่งที่ถูกรู้จัดเป็นรูปธรรมภายนอกทั้งหมด

๒.๒.๑.๓ รูปในความหมายของอายตนะ

คำว่า “อายตนะ” หมายถึง เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ในพระพุทธศาสนา หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า อายตนะภายใน เป็นเครื่องติดต่อกับ อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

ริสค์ เดวิดส์ ยอมรับรู้ว่า เป็นการยากที่จะหาคำแปลในภาษาอังกฤษให้ตรงกับความหมายในภาษาบาลีได้อย่างชัดเจน แต่ก็ยังให้ความหมายคำว่า “อายตนะ” เป็นคำอังกฤษอยู่หลายคำว่า ได้แก่ (๑) relations (๒) functions (๓) reciprocalities เป็นต้น^{๔๕}

พระญาณติโลก แปลศัพท์ว่า “อายตนะ เป็นภาษาอังกฤษอยู่ ๒ ศัพท์ คือ (๑) Bases และ (๒) Sources ในบางครั้ง หากคำว่า อายตนะ + จักขุ ท่านแปลว่า visual organ ในกรณีอื่นก็เช่นเดียวกัน^{๔๖} อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปนั้น คำว่า “อายตนะ” ในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแดนต่อความรู้และรูปที่ตาเห็นเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เป็นต้น^{๔๗}

อายตนะภายใน ได้แก่ (๑) อายตนะคือตา (๒) อายตนะคือหู (๓) อายตนะคือจมูก (๔) อายตนะคือลิ้น อายตนะภายในยกเว้นข้อ ๖ มีสภาพเป็นรูป (มหาภูต) อยู่ในตัวเองทั้งหมด อายตนะภายในเป็นเครื่องต่อภายในสำหรับให้วิญญูณรับรู้ เรียกว่า ปสาทรูป เป็นรูปภายในอยู่ในรูปทั้งปวง เป็นน้ำใสซึมซาบ กรรมเป็นผู้กระทำให้น้ำใสเหมือนน้ำมัน เป็นสื่อกลางให้วิญญูณผ่านไปมาใสนั้น ไม่สลายตัว มีธาตุทรงไว้ เพราะใส จึงจับรูป สี กลิ่น รสได้ สิ่งนี้ซอมน้ำมันอยู่ข้างในรูปทั้งปวง มีเนื้อ (เป็นโภฏฐัพพะ) ไปหุ้มห่อไว้มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ แต่เอาใจไปรับรู้ได้ ปสาทรูปมีเส้นเอ็นไม่รู้เรื่องไม่รับรู้อะไรทั้งสิ้น เป็นน้ำหล่อเลี้ยงซึมอยู่ภายนอก อยู่ได้ เพราะกรรม วิญญูณ อุตฺ อาหารไม่เช่นนั้น ปสาทจะเสียวิญญูณเป็นผู้รักษาดูแลและมี กรรมปรุงแต่งปสาทรูปเป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย จึงเรียกว่า อายตนะภายใน

อายตนะภายนอก ได้แก่ (๑) อายตนะคือรูป (๒) อายตนะคือเสียง (๓) อายตนะคือกลิ่น (๔) อายตนะคือรส (๕) อายตนะคือโภฏฐัพพะ และ (๖) อายตนะคือธรรมารมณ์

^{๔๕} T.W. Rhys Davids and William Stede, **The Pali Text Society's pali English Dictionary**, (Dipavagga, London, 1879), p. 105.

^{๔๖} Nyānatiloka, **Buddhist Dictionary**, (Buddhist Publication : Sri Lanka, 1980), pp.24 – 25.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๓๖.

อายตนะภายนอก เป็นเครื่องต่อภายนอกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ สิ่งที่ถูกรู้ทั้งหมดนี้ เรียกว่าเป็น อารมณ์ของวิญญาณทั้ง ๖ ทวาร ได้แก่ (๑) รูป เป็นอารมณ์ของตาที่ได้เห็น (๒) เสียง เป็นอารมณ์ของหูที่ได้ยิน (๓) กลิ่น เป็นอารมณ์ของจมูกที่ได้ดมกลิ่น (๔) รส เป็นอารมณ์ของลิ้นที่ได้ลิ้มรส (๕) โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ของกาย และ (๖) อัมมารมณ เป็นอารมณ์ของใจที่รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ

อารมณ์ หรือ สิ่งที่ถูกรับรู้เป็นเครื่องยึดหน่วงของใจ ได้แก่ อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอัมมารมณ ทำหน้าที่ยึดหน่วงจิตใจให้เกิดความชอบใจความไม่ชอบใจ หรือเฉย ๆ อายตนะคือเครื่องเกาะติดของจิต^{๔๘} มีรายละเอียดดังนี้

อายตนะภายใน		อายตนะภายนอก	ผลกระทบที่เกิดขึ้น		
๑	ตา	+	รูป	→	จักขุวิญญาณ
๒	หู	+	เสียง	→	โสตวิญญาณ
๓	จมูก	+	กลิ่น	→	ฆานวิญญาณ
๔	ลิ้น	+	รส	→	ชีวหาวิญญาณ
๕	กาย	+	โผฏฐัพพะ	→	กายวิญญาณ
๖	ใจ	+	อัมมารมณ	→	มโนวิญญาณ

อธิบายได้อีกรูปแบบหนึ่งดังต่อไปนี้

๑. ตา + รูป	→	การรับรู้ทางตา	=	จักขุวิญญาณ
๒. หู + เสียง	→	การรับรู้ทางหู	=	โสตวิญญาณ
๓. จมูก + กลิ่น	→	การรับรู้ทางจมูก	=	ฆานวิญญาณ
๔. ลิ้น + รส	→	การรับรู้ทางลิ้น	=	ชีวหาวิญญาณ
๕. กาย + โผฏฐัพพะ	→	การรับรู้ทางกาย	=	กายวิญญาณ
๖. มโน + อัมมารมณ	→	การรับรู้ทางใจ	=	มโนวิญญาณ

คัมภีร์พระสูตรได้บอกให้ทราบว่า อายตนะเป็นประตูเข้า-ออก ทั้งเหตุร้ายและเหตุดี ตาย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นที่พอใจ และไม่พอใจ หูย่อมเดือดร้อนเพราะเสียงเป็นที่พอใจและไม่พอใจ จมูกย่อมเดือดร้อน เพราะกลิ่นเป็นที่พอใจและไม่พอใจ ลิ้นย่อมเดือดร้อนเพราะรสเป็นที่พอใจและไม่พอใจ กายย่อมเดือดร้อนเพราะโผฏฐัพพะเป็นที่พอใจและไม่พอใจ ใจย่อมเดือดร้อนเพราะรับรู้เรื่องเป็นที่พอใจและไม่พอใจ^{๔๙} ความพอใจรักใคร่ ทำให้เกิดความเพลิดเพลนในอารมณ์ดังกล่าว เพราะตัณหาเป็นผู้ไปรักไปชอบ ไม่รู้ว่าเป็นทุกข์เป็นโทษ เห็นว่าเป็นสิ่งมีความสุข ตัณหาเป็นตัวสร้าง

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๔/๓๖๘., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐/๔๗๕.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๖.

ภพสร้างชาติให้เกิดอายตนะต่อ ๆ ไป และอารมณ์ที่ทำให้ค้นหาเพลิดเพลินยิ่งนัก ได้แก่ กามตัณหา ภูตตัณหา และวิภวตัณหา ทั้ง ๓ นี้ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์^{๕๐}

ความชอบหรือยินดีในสิ่งที่ตาเห็นเป็นอย่างอื่นไป เรียกว่าวิภวตัณหา เมื่อไม่มีสิ่งใดตอบสนองความอยาก จึงก่อให้เกิดทุกข์อยู่ในจิต เป็นเช่นนั้น พระสูตรได้บอกให้ทราบว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย มโนนั้นเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ดังนั้น พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเรา และไม่ใช่ตัวตนของเรา^{๕๑} ถ้าพิจารณาแบบให้ครบองค์ประกอบแห่งอาการ ๓๒ ประการ ดังในตารางที่ ๒.๑

ตารางที่ ๒.๑ จำแนกอาการ ๓๒ เป็น ๗ กลุ่ม

อาการ ๓๒						
กลุ่ม ๑	กลุ่ม ๒	กลุ่ม ๓	กลุ่ม ๔	กลุ่ม ๕	กลุ่ม ๖	กลุ่ม ๗
ผม	หนัง	ม้าม	ลำไส้ใหญ่	ดี	น้ำตา	มันชั้น
ขน	เนื้อ	หัวใจ	ลำไส้เล็ก	เสลด	น้ำลาย	มันเหลว
เล็บ	เอ็น	ตับ	อาหารใหม่	หนอง	น้ำมูก	ไขข้อ
ฟัน	พังผืด	ไต	อาหารเก่า	เลือด	มูตร	มันสมอง
กระดูก		ปอด		เหงื่อ		
เยื่อในกระดูก						

สิ่งเหล่านี้สักรูป เป็นสามัญลักษณ์ ตามแนวคิดแบบกฎไตรลักษณ์ รูปมีตั้งแต่รูปหยาบไปจนถึงรูปละเอียดอีกทั้งรูปใกล้รูปไกล คือเริ่มตั้งแต่รูปที่ใหญ่โตจนถึงเล็กที่สุด ทั้งที่มองด้วยตาเปล่าไม่เห็นขนาดเท่าปรมาณู โลกประกอบด้วยอารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ล้วนแต่เป็นสมบัติหรือบัญญัติขึ้นมาทั้งสิ้น โดยไม่มีสภาวะรับรองแต่อย่างใด หากสมมติภาวะมีสังขารหรือปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อกุศล อาหาร เรียกว่า “สังขตธรรม” ได้แก่ สิ่งที่มีชีวิต เช่น มนุษย์ และสัตว์ ทั้งปวงที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ หากมีสภาวะใดไม่มีสังขารปรุงแต่งที่เรียกว่า อสังขตธรรม ได้แก่นิพพาน รูปเป็นธรรมชาติมีจริง เรียกว่า ปรมาตมธรรม ๔ คือ รูป จิต เจตสิก และนิพพาน คัมภีร์พระอภิธรรมได้แสดงเรื่องรูปที่มีสภาวะต่างๆ กัน ตามความหมายและเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน

๒.๒.๑.๔ รูปในความหมายของขันธตามนัยพระสุตตันตปิฎก

ขันธ หมายถึง กอง รูปขันธ คือ ส่วนที่เป็นรูปซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน ซึ่งประมวลชื่อเข้าเป็นกองเดียวกัน และมีสภาวะรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐/๔๗๕.

รูปอดีต รูปอนาคต รูปปัจจุบัน รูปภายใน รูปภายนอก รูปหยาบ รูปละเอียด รูปทรมาน รูปประณีต
รูปไกล รูปใกล้ ดังตารางที่ ๒.๒

ตารางที่ ๒.๒ การจำแนกรูปชั้นธรรมนัยสุดต้นตะ

ชื่อรูป	ความหมายทั่วไปของรูป				
	ล่วงไปแล้ว	ดับแล้ว	ปราศจากแล้ว	แปรไปแล้ว	ความดับแล้ว
๑. รูปอดีต	ล่วงไปแล้ว	ดับแล้ว	ปราศจากแล้ว	แปรไปแล้ว	ความดับแล้ว
๒. รูปอนาคต	ยังไม่เกิด	ยังไม่เป็น	ยังไม่บังเกิดยิ่ง	ยังไม่ปรากฏ	ยังไม่ตั้งขึ้น
๓. รูปปัจจุบัน	เกิดแล้ว	เป็นแล้ว	บังเกิดแล้ว	ปรากฏแล้ว	ตั้งขึ้นแล้ว
๔. รูปภายใน รูปภายนอก	ตนเอง	มีในตน	เฉพาะตน	เกิดในตน	เฉพาะบุคคล
	ผู้อื่น	มีในตน	เฉพาะตน	เกิดในตน	เฉพาะบุคคล
๕. รูปหยาบ	จักขายตนะ	โสตายตนะ	ฆณายตนะ	ชีวหายตนะ	โผฏฐัพพายตนะ
	รูปายตนะ	สัททายตนะ	คันธายตนะ	รสายตนะ	วจิวัญญัติติ
๖. รูปละเอียด	อตถินทรีย์	บุริสินทรีย์	ชีวิตินทรีย์	กายวิญญูตติ	วจิวัญญัติติ
	อากาศธาตุ	รูปลหุตา	รูปมุตตา	รูปกัมมัญญูตติ	รูปอุปจยะ
	รูปสันตติ	รูปชรตา	รูปอนิจจตา	กพหีการาหาร	
๕. รูปหยาบ	จักขายตนะ	โสตายตนะ	ฆณายตนะ	ชีวหายตนะ	โผฏฐัพพายตนะ
รูปายตนะ	สัททายตนะ	คันธายตนะ	รสายตนะ	วจิวัญญัติติ	
๘. รูปประณีต	ของสัตว์นั้น	ที่ไม่น่าดูหมิ่น	น่าเหยียดหยาม	ไม่น่าเกลียด	ไม่น่าตำหนิ
	น่ายกย่อง	ประณีต	น่าปรารถนา	น่ารัก	น่าชอบใจ
๙. รูปไกล	ในที่ไมใกล้	ในที่ไมใกล้ชิด	ในที่ไกล		
๑๐. รูปใกล้	ในที่ใกล้เคียง	ในที่ใกล้ชิด	ในที่ไมไกล	ในที่ใกล้ ^{๕๒}	

๒.๒.๑.๕ รูปในความหมายธาตุตามนัยคัมภีร์วิภังค์

ธาตุ ๖ นั้น ได้แก่ (๑) ปฐวีธาตุ (๒) อาโปธาตุ (๓) เตโชธาตุ (๔) วาโยธาตุ (๕) อากาศธาตุ (๖) วิญญานธาตุ ในการจำแนกธาตุทั้ง ๖ นี้ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) ธาตุที่เป็นอุปาทินนรูปข้างใน (รูปที่มีวิญญานครอง) และ (๒) ธาตุที่เป็นอุปาทินนรูปข้างนอก (รูปที่มีวิญญานครอง) ในที่นี้กล่าวแต่ในส่วนของธาตุ ๔ ที่มีลักษณะเป็นรูปตามนัยแห่งพระอภิธรรม ดังตารางที่ ๒.๓

ตารางที่ ๒.๓ การจำแนกรูปชั้นเป็นปฐวีธาตุกับอาโปธาตุตามนัยคัมภีร์วิภังค์

ชื่อธาตุ	ลักษณะทั่วไป
ปฐวีธาตุภายใน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน (มีวิญญานครอง)	- ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑ - ๑๓/๑ - ๖.

ชื่อธาตุ	ลักษณะทั่วไป
ปฐวีธาตุภายนอก เป็นอนุภาทินรูปข้างนอก (ไม่มีวิญญานครอง)	- เหล็ก โลหะ ดิบุกขาว ดิบุกดำ เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังกะสี ศิลา แก้วประพาฬ เงินตรา ทอง แก้วมณีแดง แก้วมณีลาย หล้า ท่อนไม้ กรวด กระเบื้อง แผ่นดิน แผ่นหิน ภูเขา
อาโปธาตุภายใน เป็นอนุภาทินรูป (มีวิญญานครอง)	- ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล หรือ ความเอิบอาบ
อาโปธาตุภายนอก เป็นอนุภาทินรูปข้างนอก (มีวิญญานครอง)	- รส รากไม้ รสลำต้น รสเปลือกไม้ รสใบไม้ รสดอกไม้ รสผลไม้ นมสด นมสั้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำที่อยู่ในพื้นดิน หรือน้ำที่อยู่ใน ในอากาศหรือความเอิบอาบ
เตโชธาตุภายใน เป็นอนุภาทินรูป (มีวิญญานครอง)	- ธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม - ธาตุที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน - ธาตุที่ทำให้ของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ให้ถึงความย่อยไปด้วยดี หรือความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน อบอุน ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุน
เตโชธาตุภายนอก เป็นอนุภาทินรูป (ไม่มีวิญญานครอง)	- ไฟฟืน ไฟสะเก็ดไม้ ไฟหญ้า ไฟแกลบ ไฟหยากเยื่อไฟสนิบาด ความร้อน แห้งไฟ ไฟดวงอาทิตย์ ไฟกองฟืน ไฟกองหญ้า ไฟกองข้าวเปลือก ไฟกอง ขี้เถ้า
วาโยธาตุภายใน เป็นอนุภาทินรูป (มีวิญญานครอง)	- ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง ลมในท้อง ลมในไส้ลมพัดไปตามตัว ลมคัสตรา ลมมีดโกน ลมเพิกหัวใจ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก
วาโยธาตุภายนอก เป็นอนุภาทินรูป (ไม่มีวิญญานครอง)	- ลมตะวันออก ลมตะวันตก ลมเหนือ ลมใต้ ลมฝุ่นละออง ลมไม่มีฝุ่นละออง ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน ลมแรง ลมดำ ลมบน ลมกระพือปีก ลมครุฑ ลมใบตาล ลมเป่าปาก
อากาศธาตุภายใน อนุภาทินรูป (มีวิญญานครอง)	- ช่อง ช่องในจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ไหลออก เบื้องล่าง
อากาศธาตุภายนอก อนุภาทินรูปข้างนอก (ไม่มีวิญญานครอง)	- อากาศ ธรรมชาติอันนับว่าเป็นอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่า ความว่างเปล่า - ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าที่อันมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้องและเป็นไป ภายนอก
วิญญานธาตุ	- จักขุวิญญานธาตุ โสตวิญญานธาตุ ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนวิญญานธาตุ ^{๕๓}

การจำแนกธาตุทั้ง ๖ ออกไปตามความหมายและมีลักษณะที่แตกต่างกันดังกล่าว ทำให้
เห็นการกำหนดสภาวะธรรมตามความเป็นจริง มีสิ่งใดที่บ่งถึงความเป็นสัตว์ บุคคล บุรุษ สตรี อัตตา

^{๕๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗.

ตัวกู ของกู อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งที่มีสมมติว่าสัตว์และคนนั้นตามความเป็นจริงแล้วก็คือธาตุทั้งสิ้น และแต่ละธาตุก็มีหน้าที่หรืองานแตกต่างกันไป

๒.๒.๑.๖ รูปในความหมายของธาตุ ๑๘

คัมภีร์วิภังค์กล่าวถึงธาตุ ๑๘ ซึ่งมีทั้งรูปนํ้า เช่นเดียวกับธาตุ ๖ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงสภาวะของตนด้วยเหตุและปัจจัยปรุงแต่งที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้างหรือผู้บันดาล และมีรูปลักษณะที่เป็นแบบจำเพาะตัว ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญานธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ รูปธาตุ ชิวหาธาตุ รสชาติ ชิวหาวิญญานธาตุ กายธาตุ โณภูมัพพธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญานธาตุ^{๕๔}

ในการจำแนกธาตุ ๑๘ ดังกล่าวนี้นี้ ชี้ให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับสภาวะรูป ๒ กลุ่ม และนามธรรมอีกต่างหาก คือ (๑) สิ่งที่พ้นจากผัสสะหรืออยู่เหนือการสัมผัส และ (๒) สิ่งที่สามารถสัมผัสหรือกระทบได้ ทั้ง ๒ กลุ่มนี้เกิดจากธาตุ ๔ หรือมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุนํ้า ธาตุไฟ ธาตุลม ซึ่งเป็นเรื่องของรูปทั้งหมด การจำแนกธาตุ ๑๘ เป็นเรื่องของรูปกับนามที่เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เช่น ตา หากมีแต่รูปและสี ถ้าไม่มีแสงก็มองไม่เห็นคือเห็นไม่ได้ ต้องอาศัยสิ่งภายนอกทั้งหมด เป็นการชี้ให้เห็นว่าตาไม่เป็นตัวของตัวเอง ต้องอาศัยสิ่งภายนอกทั้งหมด รูปในธาตุ ๑๘ นี้ ดังนี้

๑. สิ่งที่พ้นจากผัสสะ หรืออยู่เหนือการสัมผัสมี ๕ อย่าง ได้แก่ สิ่งที่เป็นปสาทรูปทั้งหมด รูปชนิดนี้เป็นทางเดินของจิต สำหรับเป็นฐานรองรับในการรับรู้ของจิตได้ทั้ง ๕ ทวาร ได้แก่ (๑) จักขุธาตุ (๒) โสตธาตุ (๓) ฆานธาตุ (๔) ชิวหาธาตุ และ (๕) กายธาตุ ทั้งหมดนี้เป็นรูปธรรม ไม่มีการรับรู้อะไรทั้งสิ้น เปรียบเสมือนบ้านคือเป็นฐานให้จิตมารู้เท่านั้น ปสาทรูปเป็นรูปละเอียดที่เกิดจากกรรมเป็นผู้สร้างขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ มีลักษณะเป็นน้ำใส ปสาทรูปเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ข้างในของรูปทั้งปวง

๒. สิ่งที่สามารถสัมผัสหรือกระทบได้มี ๖ อย่าง ได้แก่

- รูปธาตุ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ สี มองเห็นได้ด้วยตา กระทบได้ทางตา
- สัทธาธาตุ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ เสียง เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ทางตา
- คันธธาตุ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ กลิ่น เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ทางจมูก
- รสธาตุ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ รส เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ทางลิ้น
- โณภูมัพพธาตุ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ อ่อนแข็ง ร้อน เย็น เป็นต้น เห็นไม่ได้

แต่กระทบได้ทางกายวิญญาน

- ธรรมธาตุ ได้แก่ ธัมมารมณของจิต ได้แก่ เรื่องราวต่างๆ รับรู้ได้ แต่ทางใจเท่านั้น

๓. สิ่งที่ได้รับรู้เป็นนามธรรม มีความรู้ แต่ไม่มีรูปร่างให้เห็นหรือสัมผัสได้ ทำหน้าที่รับรู้มี ๖ อย่าง คือ (๑) จักขุวิญญาณธาตุ (๒) โสตวิญญานธาตุ (๓) ฆานวิญญานธาตุ (๔) ชิวหาวิญญานธาตุ (๕) กายวิญญานธาตุ และ (๖) มโนวิญญานธาตุ วิญญานเหล่านี้เป็นผู้รับรู้อารมณ์ทั้ง ๖ ประเภท

^{๕๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓ - ๑๘๘/๑๔๒ - ๑๖๓.

เช่น การเห็นดอกไม้ที่ปรากฏเป็นสีต่าง ๆ ผู้เห็นหรือผู้รับเป็นนามธรรม และดอกไม้เป็นรูปธรรมหรือสี คือสิ่งที่ถูกเห็น สิ่งที่ทำหน้าที่รับรู้สีของดอกไม้ ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุและดอกไม้เป็นรูปธาตุ เป็นต้น

อายตนะภายในและภายนอก เป็นการจำแนกรื่องรูปธรรมและนามธรรม เพื่อให้เห็นหน้าที่เป็นสื่อกลางให้วิญญาณผ่านเป็นประตูเข้าออก ๖ ทวาร จนเกิดผลกระทบหรือการรับรู้ตามมา จึงได้จำแนกอายตนะภายในและภายนอกตามหน้าที่ต่อไปนี้ ดังตารางที่ ๒.๔

ตารางที่ ๒.๔ การจำแนกอายตนะภายในและภายนอกตามหน้าที่^{๕๕}

ที่	ชื่อ	การจำแนกอายตนะภายในและภายนอกตามหน้าที่
๑	จักขายตนะ	ปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔
๒	โสตตนะ	
๓	ฆานายตนะ	
๔	ชีวนายตนะ	
๕	กายายตนะ	
๖	มนายตนะ	หมวดละ ๑ คือ มนายตนะ ปันผัสสสัมปยุต หมวดละ ๒ คือ มนายตนะ เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ หมวดละ ๓ คือ มนายตนะ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยาภุต ฯลฯ
๗	รูปายตนะ	เป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ
๘	สัททนายตนะ	เป็นเสียง เสียงสูง เสียงต่ำ
๙	คันธายตนะ	เป็นกลิ่น กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น
๑๐	รสายตนะ	เป็นรส รสหวาน รสเค็ม รสเผ็ด
๑๑	โผฏฐัพพายตนะ	เป็นอ่อน แข็ง ร้อน เย็น เอิบอาบ ซึมซาบ
๑๒	ธัมมายตนะ	เวทนาชั้น ๑ สัญญาชั้น ๑ สังขารชั้น ๑ รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นับ เนื่องในธัมมายตนะและอสังขตธาตุ
๑๒.๑	เวทนาชั้น ๑	เวทนาชั้น ๑ หมวดละ ๑ คือ เวทนาชั้น ๑ เป็นผัสสสัมปยุต ฯลฯ
๑๒.๒	สัญญาชั้น ๑	สัญญาชั้น ๑ หมวดละ ๑ คือ สัญญาชั้น ๑ เป็นผัสสสัมปยุต ฯลฯ
๑๒.๓	สังขารชั้น ๑	สังขารชั้น ๑ หมวดละ ๑ คือ สังขารชั้น ๑ เป็นจิตตสัมปยุต ฯลฯ
๑๒.๔	อิตถินทรีย์ ฯลฯ	กพฬิการาหารนี้ เรียกว่า รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นับเนื่องในธัม มายตนะ
๑๒.๕	อสังขตธาตุ	ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะนี้ เรียกว่า อสังขตธาตุ สภาวะธรรมนี้ เรียกว่า ธัมมายตนะ

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๕ - ๑๖๗.

อายตนะ ๑๒ คือ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ทั้งสองฝ่าย ต่างก็มีหน้าที่เฉพาะของตน ไม่ก้าวก่ายกัน จัดเป็นคู่ๆ มีอยู่ด้วยกัน ๖ คู่ คือ (๑) ตากับรูป (๒) หูกับเสียง (๓) จมูกกับกลิ่น (๔) ลิ้นกับรส (๕) กายกับโผฏฐัพพะ และ (๖) จิตกับธัมมารมณ อายตนะมีคุณสมบัติสำคัญแบ่งออกเป็น ๕ อย่าง คือ

อายตนะภายใน เป็นที่เกิดแห่งวิจิติอยู่เสมอ จะเกิดในชาติใดภพใดก็ตาม วิจิติ ไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

อายตนะภายในเหล่านี้ มีลักษณะเหมือนเป็นที่อยู่ของวิจิติ เหมือนพิน เมื่อมีผู้ตีก้จะมีเสียงดังขึ้น คล้ายกับว่าเสียงอยู่ในสายพิน วิจิติก็เช่นเดียวกันเมื่ออายตนะกระทบกันขึ้น วิจิติจึงเกิด

อายตนะภายในเหล่านี้ เกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นสูง ต่ำ สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ คือไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน ก็ต้องมีตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น

อายตนะภายนอก เป็นที่ประชุมของวิจิติทั้งหลาย คือวิจิติต่างๆ ที่เกิดขึ้น ต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมอยู่ในอายตนะภายนอกเหล่านั้น อายตนะทั้งภายในและภายนอกจำนวนอย่างละ ๖ นี้ เป็นเหตุให้วิจิติเกิด ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิจิติย่อมเกิดไม่ได้

การพิจารณาชั้น ๕ จึงต้องมีความรู้พื้นฐานแห่งอายตนะทั้ง ๑๒ อย่าง เพื่อให้สามารถใช้ปัญหาพิจารณารูปที่เป็นเหตุจนก่อเกิดเป็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ให้รู้อย่างแจ่มแจ้ง และท่องแท้ อันเป็นสัจจะธรรมที่ไม่มีอะไรเที่ยงแท้ ดังตารางที่ ๒.๕

ตารางที่ ๒.๕ หน้าที่และปรากฏการณ์ทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก

ที่	อายตนะภายใน	หน้าที่	ปรากฏการณ์
๑	จักขายตนะ	การเห็น	การเห็น รูป สี
๒	โสตายตนะ	การได้ยิน	การได้ยินเสียง
๓	ฆานายตนะ	การได้กลิ่น	การรู้จักกลิ่น
๔	ชีวนายตนะ	การรู้รส	การรู้รส
๕	กายายตนะ	การสัมผัส	การรู้ร้อนเย็น เป็นต้น
๖	มนายตนะ	การรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ	การรับรู้ธัมมารมณ
ที่	อายตนะภายนอก	หน้าที่	ปรากฏการณ์
๑	รูปายตนะ	สิ่งที่ถูกเห็น	การเห็นด้วยตา
๒	สัททนายตนะ	สิ่งที่มีเสียง	การได้ยินด้วยหู
๓	คันธายตนะ	สิ่งที่มีกลิ่น	การรับรู้กลิ่นด้วยจมูก
๔	รสายตนะ	สิ่งที่มีรส	การรับรู้รสด้วยลิ้น
๕	โผฏฐัพพายตนะ	สิ่งที่มีการสัมผัส	การสัมผัสด้วยกาย
๖	ธัมมายตนะ	สิ่งที่เป็นธัมมารมณ	การรู้แจ้งในอารมณ์

อายตนะทั้ง ๒ ประเภทเหล่านี้ต่างก็มีความสัมพันธ์เฉพาะอย่างโดยตรง เพื่อทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ในแต่ละเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นประตูเข้า-ออก ทั้งเหตุร้ายและเหตุดีซึ่งเป็นที่ตั้งหรือที่ต่อเกิดบาปเกิดบุญ และเป็นที่ยึดมั่นต่อให้เกิดความรู้ แตนต่อความรู้ภายนอก

รวมความว่า รูปชั้นก็คือกองรูปหรือส่วนที่เป็นรูป ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย รวมทั้งส่วนประกอบด้วยรูปธรรมทั้งหมด หรือสิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ

๒.๒.๒ ความหมายของคำว่า เวทนาชั้น

เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์ความรู้สึก เวทนาชั้น เป็นองค์ประกอบหนึ่งของชั้น ๕ ในขณะที่เรากล่าวถึงสฬายตนะและผัสสะนำมารวมกัน มีทั้งรูปชั้นตามแนวปฏิจจนสมุปบาท ผัสสะจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น สภาพที่เกิดขึ้นของเวทนา ความแตกต่างที่สำคัญผัสสะ และผัสสะในขณะที่เห็นอันก่อน เป็นเพียงการรับรู้ของสิ่งเร้าภายนอกการรับรู้ ไร้การตีความใด ๆ ทางวัตถุ อย่างไรก็ตาม เวทนามีเนื้อหาทางกิเลสอย่างชัดเจน เพราะความรู้ต้องไม่ใช่ความความยินดีหรือเป็นอภัยกฤต^{๕๖} ความที่เกี่ยวกับจิตวิสัยจึงทำให้แตกต่างจากผัสสะทุกๆ ไป

ในคัมภีร์ยมกไม่มีความแตกต่างในระหว่างคำว่าเวทนากับคำว่าเวทนาชั้น^{๕๗} และไม่มีที่ไหนในพระไตรปิฎกที่มีความแตกต่างกันอย่างละเอียด คัมภีร์มีขณิกนิยายอธิบายความหมายของคำว่าเวทนาว่า "เวทติ เวทิตติ โข อาวุโส, ตสฺมา เวทนาติ วุจฺจติ แปลว่า สภาวะเสวยอารมณ์ สภาวะเสวยอารมณ์ เหตุนั้น จึงเรียกว่า “เวทนา”^{๕๘}

เวทนา แปลว่า เวทนา ความรู้สึก การเสวยอารมณ์ ผู้เสวยอารมณ์^{๕๙} มีวิเคราะห์ว่า เวทยติ อารมฺมณํ รสํ อนุภาตติ เวทนา แปลว่า ธรรมชาติที่เสวยรสอารมณ์ อีกอย่างหนึ่ง มีวิเคราะห์ว่า เวทยิตติ เวทยิต ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์

^{๕๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๖๕/๔๑๔., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๕. “กตมา ปนายเย สุขา เวทนา กตมา ทุกฺขา เวทนา กตมา อทุกฺขมสฺุขา เวทนาติ ? “ย โข อาวุโส วิสาข กายิกิ วา เจตสิกิ วา สุขํ สาทํ เวทยิตํ อยํ สฺุขา เวทนา ฯ “สุขเวทนาเป็นอย่างไร ทุกฺขเวทนาเป็นอย่างไร อทุกฺขมสุขเวทนาเป็นอย่างไร” “การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข สำราญทางกายหรือทางใจ นี้เป็นสุขเวทนา ฯ

^{๕๗} อภิ.ย. (บาลี) ๓๘/๒๙/๔๐, อภิ.ย. (ไทย) ๓๘/๒๙/๓๗., (ก) เวทนา เวทนาภฺนโรติ ? อามนฺตา ฯ (ข) ขนฺธา รูปภฺนโรติ ? รูปภฺนโรติ ขนฺโธ เจว รูปภฺนโรติ จ ฯ อวเสสา ขนฺธา น รูปภฺนโรติ ฯ (ก) เวทนา เวทนาภฺนโรติ ? อามนฺตา ฯ (ข) ขนฺธา สฬญฺญาภฺนโรติ ? สฬญฺญาภฺนโรติ ขนฺโธ เจว สฬญฺญาภฺนโรติ จ ฯ อวเสสา ขนฺธา น สฬญฺญาภฺนโรติ ฯ (ก) เวทนา เวทนาภฺนโรติ ? อามนฺตา ฯ (ข) ขนฺธา สงฺขารภฺนโรติ ? สงฺขารภฺนโรติ ขนฺโธ เจว สงฺขารภฺนโรติ จ ฯ อวเสสา ขนฺธา น สงฺขารภฺนโรติ ฯ (ก) เวทนา เวทนาภฺนโรติ ? อามนฺตา ฯ (ข) ขนฺธา วิญฺญาณภฺนโรติ ? วิญฺญาณภฺนโรติ ขนฺโธ เจว วิญฺญาณภฺนโรติ จ ฯ อวเสสา ขนฺธา น วิญฺญาณภฺนโรติ ฯ อนุ เวทนา เป็นเวทนาชั้นใช้ใหม่ วิ. ใช้ ปฏฺิ. ชั้น เป็นรูปชั้นใช้ใหม่ วิ. รูปชั้น เป็นชั้นใช้ใหม่ เป็นรูปชั้นใช้ใหม่ ชั้นที่เหลือเป็นชั้น แต่ไม่เป็นรูปชั้น อนุ เวทนา เป็นเวทนาชั้นใช้ใหม่ วิ. ใช้ ปฏฺิ. ชั้น เป็นสัญญาชั้นใช้ใหม่ วิ. สัญญาชั้นเป็นชั้นใช้ใหม่ เป็นสัญญาชั้นใช้ใหม่ ชั้นที่เหลือเป็นชั้น แต่ไม่เป็นสัญญาชั้น อนุ เวทนา เป็นเวทนาชั้นใช้ใหม่ วิ. ใช้ ปฏฺิ. ชั้น เป็นสังขารชั้นใช้ใหม่ วิ. สังขารชั้น เป็นชั้นใช้ใหม่ เป็นสังขารชั้นใช้ใหม่ ชั้นที่เหลือเป็นชั้น แต่ไม่เป็นสังขารชั้น อนุ เวทนา เป็นเวทนาชั้นใช้ใหม่ วิ. ใช้ ปฏฺิ. ชั้น เป็นวิญฺญาณชั้นใช้ใหม่ วิ. วิญฺญาณชั้นเป็นชั้นใช้ใหม่ เป็นวิญฺญาณชั้นใช้ใหม่ ชั้นที่เหลือเป็นชั้น แต่ไม่เป็นวิญฺญาณชั้น

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๓๔๙.

^{๕๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, หน้า ๖๓๔.

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือโกล่ก็ตาม นี้เรียกว่า เวทนาชั้น^{๖๐}

เวทนา แปลว่า ความเสวยอารมณ์ การรับรู้อารมณ์หรือสิ่งมากระทบสัมผัสทางตาหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น^{๖๑} แล้วเกิดความรู้สึกจากการกระทบสัมผัสนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง คือ

๑. ความรู้สึกว่าสุข เช่น ดีใจ เบิกบานใจ
๒. ความรู้สึกว่าทุกข์ เช่น เสียใจ ไม่สบายใจ
๓. ความรู้สึกเฉย ๆ คือ ไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ

เวทนาชั้นนี้ก็คือส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ ซึ่งหมายถึงความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือทางใจ แบ่งตามลักษณะความรู้สึกได้ ๓ ชนิด คือ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข คือรู้สึกสบายทางกายหรือทางใจ (โสมนัส) (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ คือรู้สึกไม่สบายทางกายหรือทางใจ (โทมนัส) และ (๓) อุเบกขาเวทนา (อทุกขมสุขเวทนา) ความรู้สึกเฉย จะสุขก็ไม่ใช่จะทุกข์ก็ไม่ใช่ เวทนาจึงเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของวิญญาณ คือวิญญาณรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ เมื่อเสวยอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา^{๖๒}

มนุษย์ในยุคโบราณตลอดถึงยุคปัจจุบัน ยังมีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องเวทนา เมื่อไม่เข้าใจเรื่องเวทนาจึงปฏิบัติผิดต่อชีวิต เพราะว่าเวทนาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ชีวิตที่แท้จริงมันคือชั้น ๕ หรือเบญจชั้น ทุกชีวิตมนุษย์ล้วนมีปัญหา หรือประสบปัญหาอยู่ตลอดเวลา เวทนาเมื่อว่าโดยหลักการแล้วมีเพียง ๓ อย่าง แต่เมื่อจำแนกตามลักษณะอุปนิสัยและจริตของเวไนยสัตว์จะมีมากกว่า ๓ อย่าง กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้หลายประเภท ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ในพหุเวทนิยสูตรว่า “อานนท์ เรากล่าวเวทนา ๒ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๕ ประการไว้ โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๖ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๑๘ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓๖ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๑๐๘ ประการไว้โดยบรรยายก็มี”^{๖๓}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวว่า “เวทนาชั้น เป็นธรรมชาติที่มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ สิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ก็คือเวทนานั่นเอง” ดังคำที่พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า “ผู้มีอายุ เพราะเหตุที่ธรรมชาตินี้ย่อมเสวยอารมณ์ (ย่อมรู้สึกสุขทุกข์) ฉะนั้น จึงเรียกว่า “เวทนา”^{๖๔} ก็เวทนานั้นเมื่อ

^{๖๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑ - ๑๓.

^{๖๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, หน้า ๙๓๙.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๒๘ - ๔๐.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๘/๙๑.

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐.

กล่าวตามสภาพ ก็มีอย่างเดียว โดยลักษณะคือเสวยอารมณ์ เมื่อว่าโดยชาติ มี ๓ ประการ คือ กุศลชาติ อกุศลชาติ และอัปยาคตชาติ^{๖๕}

เวทนาชั้นนี้ เมื่อว่าโดยลักษณะ เวทนามี ๑ คือ เป็นธรรมชาติรู้สึกทางใจเท่านั้น^{๖๖} ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์^{๖๗} เมื่อว่าโดยอายตนะ เวทนามี ๒ คือ กายิกเวทนาและเจตสิกเวทนา เมื่อว่าโดยสภาวะธรรมมี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ว่าโดยธรรมมี ๔ คือ กุศลเวทนา อกุศลเวทนา อัปยาคตเวทนา และกรรมเวทนา ว่าโดยพิสดารเวทนามี ๑๐๘ คือ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหา เวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหาที่มีทุกข์ เวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะที่มีทุกข์ เวทนา ๖ ที่เกิดจากตัณหาที่มีอุเบกขา ๖×๖ เป็น ๓๖ และแบ่งออกเป็น ๓ กาล (คืออดีตอนาคต และปัจจุบัน) เวทนา ๓๖ เหล่านี้คูณด้วย ๓ จึงเป็น ๑๐๘ เวทนาทั้งหมดจัดเป็นเวทนาเจตสิก ซึ่งประกอบกับจิตทุกดวง^{๖๘} ลักษณะของเวทนาที่เกิดขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัย ในเวทนา ๕ นั้น มีคำอธิบายว่า

๑. สุข มีการเสวยโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีอันลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย เป็นกิจ มีความสบายกายเป็นผล มีกายินทรีย์เป็นเหตุใกล้

๒. ทุกข์ มีการเสวยโผฏฐัพพะที่ไม่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีอันลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความอาพาธทางกายเป็นผล มีกายินทรีย์เป็นเหตุใกล้

๓. โสมนัส มีการเสวยอารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีการเสวยสุขด้วยอาการพอใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกิจ มีความสบายทางจิตเป็นผล มีความสงบระงับนามกายเป็นเหตุใกล้

๔. โทมนัส มีการเสวยอนิภูตรมณเป็นลักษณะ มีการเสวยทุกข์ด้วยอาการไม่น่าพอใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกิจ มีความไม่สบายใจเป็นผล มีหทัยวัตถุเป็นเหตุใกล้โดยส่วนเดียวเท่านั้น

๕. อุเบกขา มีการเสวยมัชฌัตตารมณ์เป็นลักษณะ มีการไม่เพิ่มและไม่ลดสัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความสงบเป็นผล มีความที่จิตปราศจากปิติเป็นเหตุใกล้^{๖๙}

เวทนา หมายถึง การเสวยอารมณ์หรือสภาวะเสวยอารมณ์ คือ มีกระทั้งการเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข การเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ และการเสวยอารมณ์ที่ไม่เป็นทั้งสุขและไม่เป็นทั้งทุกข์ คือ สภาวะที่เป็นความรู้สึกกลาง ๆ ดังพระพุทธพจน์ในสหายตนวรรคว่า ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่าง

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๕๖/๑๒๖. พระพุทธโฆสเถระ รัตน, อรรถกถาพระไตรปิฎก พระอภิธรรมปิฎก สัมโมหวิโนทนี, หน้า ๒๐ - ๓๐, ๖๑ - ๖๗.

^{๖๖} พระอุปติสเถระ รัตน, วิมุตติมรรค, พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจาก ฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๗), หน้า ๒๒๔.

^{๖๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), อุดมวิชา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑.

^{๖๘} ฝ่ายวิชาการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย (หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาอภิธรรมิกะโท), วิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๒๘), หน้า ๓.

^{๖๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๕๖/๑๒๗.

หนึ่งที่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอกมีอยู่ ภิกษุรู้ว่า เวทนานี้เป็นทุกข์ มีความพินาศแตกสลายเป็นธรรมดา ถูกต้องสัมผัสความเสื่อมอยู่ ย่อมคลายความ ยินดีในเวทนาเหล่านั้น^{๗๐} นอกจากพระพุทธองค์ทรงแสดงความหมายของเวทนาไว้แล้ว ยังมีพระสาวก เช่น พระมหาโกฏิฐิกะได้สนทนาถามตอบกับพระสารีบุตรเกี่ยวกับเรื่องเวทนา โดยที่พระมหาโกฏิฐิกะ ถามว่า สภาวะที่เรียกว่า เวทนา เพราะเหตุไร จึงเรียกอย่างนั้น ท่านพระสารีบุตรตอบว่า สภาวะที่ เสวยอารมณ์ เรียกว่า เวทนา คือเสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์อทุกขมสุข บ้าง เหตุนี้ จึงเรียกว่า เวทนา^{๗๑} สภาวะที่เสวยอารมณ์โดยพื้นฐานของมนุษย์ก็มีเพียง ๓ ประการ คืออารมณ์ที่เป็นสุข อารมณ์ที่เป็นทุกข์ และอารมณ์ที่เป็นอทุกขมสุข

ในคัมภีร์วิภังค์ไม่ได้ให้ความหมายของเวทนาไว้ แต่กล่าวถึงประเภทของเวทนาว่ามีเวทนา หลากหลาย เช่น เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งคือเวทนาที่เป็นอดีต เวทนาที่เป็นอนาคต เวทนาที่เป็น ปัจจุบัน เป็นต้น ได้ประมวลเข้าเป็นกองเดียวกันเรียกว่า เวทนาชั้น^{๗๒}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ให้ความหมายของเวทนาไว้ว่า ที่ชื่อว่า เวทนาชั้น เพราะรวม ธรรมชาติที่มีการเสวยรสอารมณ์เป็นลักษณะสั้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน^{๗๓}

คัมภีร์อภิมัตถวิภาณี ได้ให้ความหมายว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าเวทนา เพราะอรรถว่ารับรู้ คือเสวยรสอารมณ์ เวทนานั้นมีการรับรู้เป็นลักษณะ เวทนานี้ ท่านกล่าวไว้ว่าเปรียบเทียบเหมือน พระราชาผู้เสวยรสสุธาโภชน (สุธาโภชนรสานุกรราชา)^{๗๔}

เวทนาในปฏิจลสมุปบาท ดังที่พระพุทธองค์ทรงยกเอาเวทนาเป็นจุดเริ่มต้นมูลเหตุแห่ง การทะเลาะวิวาทในหมู่เทวดา ทรงยกเอา “สุขเวทนา” โดยตรัสว่า “**เวทนา ปฏิจจ ตณหา**” เพราะ อาศัยเวทนา จึงมีตัณหา หมายถึงเพราะอาศัย เวทนา จึงมีการทะเลาะวิวาท “**ตณห์ ปฏิจจ ปริเยสนา**” เพราะอาศัยตัณหา หมายถึง ความทะยาน อยากในกาม ในภพ ในวิภพ จึงมีการแสวงหา หมายถึง การแสวงหาการศึกษาเล่าเรียน แสวงหาเงิน แสวงหาเกียรติยศชื่อเสียง และแสวงหาอำนาจ “**ปริเยสนา ปฏิจจ ลาภ**” เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้ หมายถึง การได้ผิดถูกไม่คำนึงถึง ‘**ลาภ ปฏิจจ วินิจจโย**’ เพราะอาศัยการได้ จึงมีการปลงใจรัก หมายถึง ได้อะไรมาเป็นของตัวต้อง ปลงใจรัก ปักใจเชื่อทันที “**วินิจจโย ปฏิจจ ฉนทราโค**” เพราะมีการปลงใจรัก ปักใจเชื่อ จึงมีฉันทรา คะ คือกำหนดด้วยความพอใจ “**ฉนทราคะ ปฏิจจ อชโณสาน**” เพราะมีความกำหนดด้วยความพอใจ จึงมีความสยบมัวเมา หมายถึงมีความฝังจิตฝังใจ ให้จมปลักอยู่ในสิ่งนั้น “**อชโณสาน ปฏิจจ ปริคโค**” เพราะมีความสยบมัวเมา ก็เกิดการจับอกจับใจยิ่งขึ้น คือเราติดอกติดใจในสิ่งนั้น สิ่งนั้นก็ ต้องออกต้องใจในเรายังขึ้น เหมือนกับผีเข้าเจ้าสิ่ง

^{๗๐} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๕๐/๒๗๑.

^{๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐.

^{๗๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘/๔.

^{๗๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๕๖/๑๒๖.

^{๗๔} วิภาณี. (บาลี) ๒/๑๙๒.

“ปริศนาคำ ปฏิจจ มัจฉริยะ” เพราะมีการถูกอกถูกใจ จึงมีมัจฉริยะ คือความตระหนี่ตระหนี่ ถึงกับไม่ยอมให้ใครมาเห็นว่าตัวมีอะไร อยาว่าแต่จะแบ่งให้คนอื่น มัจฉริยะยังมีความหมายกว้างไกลไปถึงมีภรรยา สามีสวยรวย ๆ ดี ๆ ก็ไม่ยอมให้คนอื่นแม้ตาเห็น เป็นต้น ที่เรียกว่า วัณณมัจฉริยะ “มัจฉริยะ ปฏิจจ อารกโข” เพราะมีความตระหนี่ จึงมีความหึงหวงหรือหวงกัน กันกลางด้วยความหึง เรียกว่า อารกโข มิใช่อารักขาอย่างธรรม

“อารกโข ปฏิจจ อารกขาธิกรณั ทนุฑาทานสตถาทาน กลหวิคคหวิวาทตวั ตวั เปสณญุมสาวาทา” เพราะมีการหึงหวงนี้ จึงมีการทะเลาะวิวาท กระทบกระถัง เพราะการหึงหวงนั่นเอง คือการใช้อาวุธไม่มีคมและมีคม การทะเลาะวิวาทไกลาหล วุ่นวาย การพูดคำหยาบ พูดส่อเสียดให้แตกร้างกัน การกล่าวมุสาวาท เป็นต้น

“อเนกปาปกา อกุสลา ธมมา สมภวนติ” บำปอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ รวมความว่า พระพุทธเจ้าตรัสถามอนนทว่า “ถ้าไม่มีเวทนาแล้ว เรื่องทะเลาะวิวาทอันนี้จะเกิดขึ้นได้หรือ พระอนนทตอบว่า ไม่ได้”^{๗๕}

ในความรู้สึกของคนเราตามธรรมดาสามัญ จะรู้สึกว่ามีตัวเราตัวเขา เมื่อรู้สึกไปเองอย่างนั้นคราวใด ก็เป็นอันรู้สึกไปในตัวว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนี้เป็นเราเขาขึ้นมา และยังเหมาเอาเป็นของเราของเขาในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอีกด้วย เมื่อตากับรูป เป็นต้น มีการกระทบกันเข้าแล้ว ก็ก่อให้เกิดความรู้สึกพอใจบ้าง เกิดความรู้สึกไม่พอใจบ้างในชีวิตประจำวันจริง ๆ ดังพระพุทธพจน์ว่า

จิตเป็นประธานของสรรพสิ่ง สรรพสิ่งถูกสร้างโดยจิต กรรมนำสัตว์ไปเบื้องหน้า
หรือสรรพสิ่งมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีจิตใจร้าย พูด
หรือทำอยู่ ทุกข์ย่อมไปตามเขา ดุจล้อหมุนไปตามรอยเท้าโค ฉะนั้น ฯ^{๗๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเวทนาไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า สิ่งที่ควรสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาขั้นนี้ ก็คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะนั่นเอง ความรู้สึกนี้ในภาษาธรรมเรียกว่า “เวทนา” แปลว่า การเสวยอารมณ์ หรือการเสพรสอารมณ์ คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น โดยเป็นสุขสบาย ไม่สบายหรือเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง กระบวนการรับรู้เท่าทันเวทนา เขียนได้ดังนี้

อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาน = ผัสสะ เวทนา

ทางรับรู้ สิ่งที่ถูกรู้ ความรู้ การรับรู้ ความรู้สึกต่ออารมณ์

ในกระบวนการรับรู้นี้ เวทนามีเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้ทราบว่า อะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต ควรหลีกเลี่ยง อะไรก็อกุศลแก่ชีวิต ควรถือเอาประโยชน์ได้ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการรับรู้ที่ดำเนินต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนบริบูรณ์ เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชน เวทนามิได้มีความหมายเพียงเท่านั้น คือมิใช่เพียงแค่กระบวนการรับรู้ได้มีส่วนประกอบเพิ่มเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง ที่ช่วยเสริมความรู้ให้สมบูรณ์ อันจะทำให้

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗ - ๗๖.

^{๗๖} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

มนุษย์มีความสามารถมากขึ้น ในการดำเนินชีวิตที่ติงาม แต่เวทนายังหมายถึงการที่โลกมีอะไรอย่างหนึ่งเป็นผลตอบแทนหรือรางวัลแก่นมนุษย์ ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลกด้วย ผลตอบแทนที่ว่า นี้คือความเอิร์ดอรรอย ความชื่นใจที่เกิดจากอารมณ์ ซึ่งเรียกว่า สุขเวทนา

ในกรณีที่กระบวนการรับรู้ดำเนินมาตามลำดับจนถึงเวทนา ถ้ามนุษย์หันเข้าจับเวทนาไว้ตามความหมายในแง่นี้ มนุษย์ก็จะหันเหออกไปจากกระบวนการรับรู้ ทำให้กระบวนการอีกอย่างหนึ่งได้โอกาสเข้ามารับช่วงเล่นต่อไปแทนที่ โดยเวทนาจะกลายเป็นปัจจัยตัวเอกที่จะก่อให้เกิดผลสืบเนื่องต่อไป พร้อมกันนั้น กระบวนการรับรู้ซึ่งกลายเป็นส่วนประกอบและเดินควบไปด้วย ก็จะถูกกำลังจากกระบวนการใหม่นี้บีบคั้นให้บิดเบือนและเอนเอียงไปจากความเป็นจริง โดยนัยนี้จะทำให้เห็นว่า ช่วงต่อที่กระบวนการจะสืบทอดจากการผัสสะ ต่อนั้น เป็นขั้นตอนที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทีเดียว ในภาวะเช่นนี้ เวทนาเป็นองค์ธรรมที่มีบทบาทสำคัญมาก ต้องขึ้นต่อสภาพของเวทนาว่าจะ เป็นแบบไหนอย่างไร ทั้งนี้ พอจะเป็นข้อสังเกตได้ว่า

๑. กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างกระบวนการรับรู้ที่บริสุทธิ์กับกระบวนการสังสารวัฏในกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ เวทนามีบทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบย่อย ๆ อย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ ส่วนในกระบวนการสังสารวัฏ เวทนาเป็นปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนการทั้งหมด กล่าวได้ว่ามนุษย์จะคิดปรุงแต่งอย่างไร และทำการอะไร ก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนา หรือชีวิตจะเป็นอย่างไร ก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนา นอกจากนั้น ในกระบวนการสังสารวัฏนี้ มนุษย์มิได้หยุดอยู่เพียงแค่เป็นผู้รับรู้อารมณ์ และเรียนรู้โลกเพื่อเกี่ยวข้องกับจัดการกับสิ่งแวดล้อมอย่างได้ผลดีเท่านั้น แต่ได้ก้าวต่อไปสู่ความเป็นผู้เสพเสวยโลกด้วย

๒. กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทางจริยธรรมระหว่างความดีกับความชั่วระหว่างกุศลกับอกุศล ระหว่างความหลุดพ้นเป็นอิสระกับการหมกมุ่นหมุนเวียนติดอยู่ในสังสารวัฏ เมื่อจะว่าองค์ธรรมอื่น ๆ สำคัญ ก็ต้องว่าอายตนะสำคัญเหมือนกัน เช่น เมื่อเวทนาเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่งในกระบวนการแบบเสพเสวยโลก อายตนะก็ย่อมมีความสำคัญด้วย เพราะอายตนะเป็นแหล่งหรือเป็นช่องทางที่อำนวยให้เวทนาเกิดขึ้น^{๗๗}

สุขเวทนาจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์มุ่งประสงค์ แต่ในทางกลับกัน มนุษย์ก็ถูกกระทบกระแทกหรือบีบคั้น กดดัน ชัดแย้ง คือทุกข์เวทนา ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็ยิ่งคาดหวังหรือไม่ก็สิ้นหวัง หรือวางเฉย คือออกทุกข์สุขเวทนา

ในพระไตรปิฎกรวมอยู่ที่คำว่า “เวทนา” คำเดียว ซึ่งเป็นเรื่องความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางถึงความดับทุกข์ เพราะพระพุทธเจ้าตรัสอธิบาย ๔ สำหรับบุคคลผู้มีเวทนาอยู่^{๗๘} รวมความว่า เวทนามีความสำคัญหรือจำเป็นที่จะต้องศึกษาให้รู้เท่าทันเวทนาประเภทต่าง ๆ ที่เรียกว่า “เวทนานุปัสสนา” ดังจะเห็นได้ว่า เวทนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ในกายและใจตลอดเวลา ทั้งที่

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๑๗ - ๓๐.

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

เป็นสุขเวทนา เป็นทุกขเวทนา สุขเวทนามีอามิส สุขเวทนาไม่มีอามิส ทุกขเวทนา มีอามิส ทุกขเวทนา ไม่มีอามิส อทุกขมสุขเวทนามีอามิส อทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส

ถ้าพระไตรปิฎกถอดความหมายด้วยรากศัพท์เดียวกัน อย่างไรก็ตาม พจนานุกรมฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ ก็เห็นด้วยกับคัมภีร์ที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎกที่ว่า เวทนาแยกมาจากคำว่า “เวท” หรือคำกริยาว่า “เวเทติ” ทั้งสองคำมีความหมาย “การรู้” หรือ “เพื่อประสบการณ์” ดังนั้น หากคำว่า “เวทนา” เกี่ยวข้องกับคำว่า “เวเทติ” ก็หมายถึง เวทนา หมายความว่าประสบการณ์ทั้งทางร่างกายหรือจิตใจ มีการจัดประเภทของเวทนาตั้งแต่หมวด ๒ เป็นต้นไป ดังในอัฐมสูตรว่า

เรากล่าวเวทนา ๒ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๕ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๖ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๑๘ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓๖ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๑๐๘ ประการไว้โดย บรรยายก็มี^{๗๙}

อย่างไรก็ตาม การจัดชั้นที่สำคัญที่สุดอยู่ในประเภทที่ ๓, ๕ และ ๖ ดังเช่นคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ได้ชี้แจงเวทนาออกเป็น ๓ ดังในจุฬเวทลสูตรว่า

สุขเวทนาเป็นอย่างไร ทุกขเวทนาเป็นอย่างไร อทุกขมสุขเวทนาเป็นอย่างไร

การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข สรรายทางกาย หรือทางใจ นี่เป็นสุขเวทนา^{๘๐}

คัมภีร์สังยุตตนิกายมีการจัดหมวดหมู่เนื้อหาคล้ายกัน ซึ่งจะนำเข้าพิจารณาว่า เวทนาเป็นธรรมชาติทางจิตหรือทางกายภาพ การจัดหมวดหมู่นี้เป็นที่รู้จักกันมักจะเป็นอินทรีย์ ๕ ที่อินทรีย์ ๕ อ้างถึงเวทนา ๕ ประการ อินทรีย์ ๕ ไม่ได้สัมพันธ์กับจุดแข็งทางศีลธรรม ๕ (พละ ๕) ที่แบ่งชื่อออกเป็นอินทรีย์ ๕ ที่มีชื่อเดียวกัน เช่น อินทรีย์ ๕ เวทนาจะแบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม ครั้งแรกมี ๒ ประการ (สุขินทรีย์และทุกขินทรีย์) หมายถึง เวทนาทางร่างกายที่น่าพอใจและเจ็บปวดที่ ๓ และที่ ๔ (โสมนัสสินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์) เป็นสุขเวทนาและทุกขเวทนา และชื่อ ๕ สุดท้าย (อุเบกขาเวทนา) ไม่ได้ประกอบด้วยเวทนาทั้งสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา

คัมภีร์พระไตรปิฎกได้จัดประเภทเวทนา ๕ เป็นเวทนา ๖ ขึ้นอยู่กับความรู้สึกรองอวัยวะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อายตนะที่ผ่านเวทนาคือการรับรู้ ดังในฉนิกกสูตรว่า

“พึงทราบหมวดเวทนา ๖ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

^{๗๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๗๐/๖๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๒. เทวปานนท เวทนา วุตตา มยา ปริยาเยน ติสโสปี เวทนา วุตตา มยา ปริยาเยน ปณจปี เวทนา วุตตา มยา ปริยาเยน ฉปี เวทนา วุตตา มยา ปริยาเยน อฏฐารสปี เวทนา วุตตา มยา ปริยาเยน ฉตตีสปี เวทนา วุตตา มยา ปริยาเยน อฏฐสทมปี เวทนา วุตตา มยา ปริยาเยน ฯ

^{๘๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๖๕/๔๑๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๕. “กตมา ปนายเย สุขา เวทนา กตมา ทุกขา เวทนา กตมา อทุกขมสุขา เวทนาติ ? “ย โข อาวุโส วิสาข กายิกัง วา เจตสิกัง วา สุขัง สาตัง เวทยิตัง อัย สุขา เวทนา ฯ”

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด

๒. เพราะอาศัยโสตและเสียง โสตวิญญาณจึงเกิด ...

๓. เพราะอาศัยขานะและกลิ่น ขานวิญญาณจึงเกิด ...

๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญาณจึงเกิด ...

๕. เพราะอาศัยกายและโณภูมัพพะ กายวิญญาณจึงเกิด ...

๖. เพราะอาศัยมโนและธัมมารมณฺ์ มโนวิญญาณจึงเกิด

ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด คำที่เรากล่าวไว้ว่า พึงทราบหมวดเวทนา ๖ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น นี้เป็นหมวดธรรม ๖”^{๑๑}

องค์ประกอบทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ มีส่วนสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ ดังในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี พระพุทธโฆสจารย์อธิบายว่า เวทณาก็ดี สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี (นามธรรม) ย่อมส่งผลกระทบต่อสรีระร่างกาย (รูปธรรม) ดังความว่า เพราะความเกิดขึ้นแห่งเวทนาทั้งหลาย ย่อมปรากฏ เพราะความเกิดขึ้นแห่งสุขเวทนาและทุกขเวทนาทั้งหลายปรากฏอยู่ คือในกาลใด สุขเวทนาเกิดขึ้น ทำให้สรีระทั้งสิ้นกระเพื่อมอยู่ สั่นไหวอยู่ ซาบซ่านแผ่ไปอยู่ เป็นราวกะให้เคี้ยวกินเนยใสอันชำระแล้วตั้งร้อยครั้ง ราวกะให้ดับอยู่ซึ่งความเร้าร้อนด้วยน้ำตั้งพันหม้อ ย่อมให้เปล่งวาจาว่า สุขหนอ สุขหนอ ในกาลใด ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็ทำให้สรีระทั้งสิ้นกระเพื่อมอยู่ สั่นไหวอยู่ ซาบซ่านแผ่ไปอยู่ เป็นราวกะเข้าไปสู่กระเบื้องที่ร้อน ราวกะราดอยู่ด้วยน้ำทองแดงที่ละลายแล้ว ราวกะกาบเพลิงไม้ที่ใส่เข้าไปในหญ้าและต้นไม้ใหญ่ที่แห้งในป่า ทำให้บ่นเพ้อรำพันอยู่ว่า ทุกข์จริง ทุกข์จริง^{๑๒}

อายตนะ ๕ ข้อแรก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย จำกัดที่ร่างกาย ขณะที่อายตนะ ๖ ใจเป็นลักษณะทางใจ ถึงแม้จะมีความแตกต่างระหว่างเวทนาทางจิตใจและร่างกายอย่างชัดเจน คัมภีร์มัชฌิมนิกายก็ได้ย้ำลักษณะทางกายภาพของเวทนาไว้อย่างชัด เพราะเวทนาทางร่างกายเด่นในจำนวนตั้งแต่เพียงเวทนาที่เกิดจากความรู้สึกที่อายตนะที่ ๖ คือใจ เป็นตรรกะที่สันนิษฐานได้ว่า เวทนาส่วนใหญ่อยู่บนพื้นฐานทางกาย อย่างไรก็ตาม แต่สิ่งสำคัญที่จะเน้นว่า แม้เวทนาเกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ทางกายที่ต้องทำหน้าที่เกี่ยวกับทางใจ เพราะเวทนาแตกต่างจากการรับรู้เท่านั้น เวทนาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดปัญหาแก่ชีวิตมนุษย์ในหลายรูปแบบ มนุษย์ตกเป็นทาสของเวทนาโดยไม่รู้สีกตัว ก็เพื่อต้องการเวทนาตรงตามที่ตัวต้องการ สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายเจริญงอกงามได้ เพราะได้เวทนาตามที่ต้องการ

^{๑๑} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๑/๓๖๑., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๘. ฉ เวทนากายา เวทิตัพพาติ อิติ โขปนนต์ วุตตํ ฯ กิณเจตํ ปฏิจจ วุตตํ ? จกขุณจ ปฏิจจ รูปे ज उपपชชติ जकखुविण्णान्ณํ तिณณํ สงคตติ ผสโส ผสสพจจยา เวทนา โสตถยจ ปฏิจจ สทเทจจ อุปปชชติ โสตวิณ्णานํ तिณณํ สงคตติ ผสโส ผสสพจจยา เวทนา ขานณจ ปฏิจจ คนธेจ อุปปชชติ ขานวิณ्णานํ तिณณํ สงคตติ ผสโส ผสสพจจยา เวทนา ชิวหณจ ปฏิจจ รเสจ อุปปชชติ ชิวหาวิณ्णานํ तिณณํ สงคตติ ผสโส ผสสพจจยา เวทนา กายณจ ปฏิจจ โณภูมัพเพจ อุปปชชติ กายวิณ्णานํ तिณณํ สงคตติ ผสโส ผสสพจจยา เวทนา มนณจ ปฏิจจ ธมเมจ อุปปชชติ มโนวิณ्णานํ तिณณํ สงคตติ ผสโส ผสสพจจยา เวทนา ฯ ฉ เวทนากายา เวทิตัพพาติ อิติ ยํ ตํ วุตตํ อิทเมตํ ปฏิจจ วุตตํ ฯ

^{๑๒} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๑๑๗.

๒.๒.๓ ความหมายของคำว่า สัญญาชั้น

สัญญาคือชั้นหนึ่งในชั้น ๕ และเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง มี ๒ ประเภท คือ สัญญา ๖ และสัญญา ๑๐ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าสัญญานั้นย้อนกลับไปได้ไม่สิ้นสุด มีรายละเอียดต่อไปนี้

สัญญา หมายถึง สัญญา ความจำ ชื่อ นาม ^{๘๓} มีรูปวิเคราะห์ว่า **สยขานนติ เอตยาติ สยญา** แปลว่า ธรรมชาติเป็นเครื่องจองจำ เครื่องช่วยจำ

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สัญญาชั้น ^{๘๔}

สัญญา แปลว่า ความจำได้ ความหมายรู้ได้ หมายถึง ระบบความจำที่สามารถจำคน จำสัตว์ สิ่งของ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น จำสิ่งที่ได้เห็น จำเสียงที่ได้ยิน จำกลิ่นได้หอม จำรสที่ได้ลิ้ม หรือจำสิ่งในอดีตที่ผ่านมาได้ เป็นต้น ^{๘๕}

คำว่า สัญญา แปลว่า ความจำได้หมายรู้ สิ่งที่เรียกว่าสัญญานี้ ไม่ได้มีความหมายเพียงการจำได้เท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงการจดจำสิ่งที่ผ่านมาได้แม้จะนาน เช่น เห็นผลไม้ชนิดหนึ่งที่เราเคยเห็นมาก่อนว่ามันมีรูปร่างอย่างนี้ มันคือผลไม้ชนิดนั้น เป็นต้น ดังนั้น ความจำต่าง ๆ ตามทัศนะพระพุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่า เป็นกองแห่งความจำในวิถีชีวิตของคน ๆ หนึ่ง ถ้าไม่มีความพิการทางสมองก็จะสามารถจดจำบุคคลและเหตุการณ์ที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสได้ ดังนั้น สัญญาชั้นซึ่งทำหน้าที่รับรู้อารมณ์และจำอารมณ์ตามที่อารมณ์นั้นมากระทบ

สัญญาชั้น (Perception) เป็นกองแห่งความจำหรือส่วนที่เป็นความจำได้ หน่วยความจำกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะวัตถุ (Object) บุคคลและเหตุการณ์ที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสได้ คือส่วนที่เป็นการกำหนดได้หรือหมายรู้ การหมายรู้คือการกำหนดรู้อาการเครื่องหมาย หรือลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำและเข้าใจอารมณ์นั้น ๆ ได้ เช่น กำหนดรู้ทรวดทรงสี และชื่อเรียกรวมทั้งสมมติบัญญัติต่าง ๆ มี “คน” “อ้วน” “ผอม” และ “ขาว” เป็นต้น กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คืออาการที่วิญญานหรือจิตกำหนดว่าสิ่งที่รับรู้ นั้น คืออะไรและจำสิ่งที่รับรู้ นั้นไว้คือสัญญา กล่าวอีกอย่างหนึ่ง สัญญาทำหน้าที่หลัก ๒ อย่าง คือ การจำไว้และการจำได้ การจำไว้คือการเก็บข้อมูลที่เพิ่งพบไว้และจำได้คือรู้หรือนึกออกเกี่ยวกับสิ่งที่ตนเคยพบมาแล้ว เป็นลักษณะสัญญาซึ่งแยกขาดจากกันไม่ได้ แม้จะนิยมพูดว่า สัญญาคือการจำได้ เมื่อนึกได้ว่าคนที่เราพบคือใคร แต่ในความเป็นจริง สัญญาทำหน้าที่ทั้งเก็บข้อมูลและเรียกข้อมูลออกมาใช้

สัญญามีบทบาทสำคัญในการรับรู้อารมณ์ เพราะในการกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ นั้นสำหรับปุถุชนทั่วไป สัญญาจะปรุงแต่งสิ่งที่เรารับรู้ให้เป็นไปตามกิเลสหรือตามกรอบที่ใช้ในการรับรู้

^{๘๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๖๕๓.

^{๘๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑ - ๑๓.

^{๘๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด, หน้า ๑๐๗๐.

จนสิ่งที่รับรู้ไม่ได้เป็นอย่างที่มันเป็น เหมือนคนมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ภายนอกเป็นสีแดง เพราะมองผ่านแว่นสีแดงที่ตนเองใส่อยู่ ทั้งที่ในความเป็นจริงสิ่งเหล่านั้น ไม่มีสีแดง จำแนกออกได้เป็น ๒ ระดับ ดังนี้

๑. สัญญาบริสุทธิ์ คือ การกำหนดรู้อาการหรือลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ตามปกติธรรมดาของสิ่งนั้น หมายถึง การหมายรู้ตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรงไม่มีการเติมแต่งอะไรที่ไม่จริงลงไป เช่น หมายรู้สิ่งที่เห็นเป็นสีเขียว รูปร่างกลม รวมทั้งการหมายรู้บัญญัติต่าง ๆ มี “แมว” และ “โต๊ะ” เป็นต้น สัญญาประเภทนี้เป็นสัญญาระดับแรกหรือเป็นสัญญาขั้นต้นที่เกิดขึ้นเป็นอันดับแรกเมื่อเกิดการรับอารมณ์

๒. สัญญาซ้อนเสริม คือ การหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่งหรือตามความรู้ความเข้าใจในระดับต่าง ๆ เช่น การหมายรู้ว่าสวย ว่าน่าเกลียด ว่าไม่เที่ยง สัญญาประเภทนี้ แบ่งย่อยออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

ก. ปัญจสัญญา (กิเลสสัญญา) คือ สัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาที่ถูกค้นหา มานะ และทิฐิ แต่งเสริม ทำให้บิดเบือนออกไปจากความรู้ที่แท้จริงกลายเป็นสัญญาวิปลาส ซึ่งทำให้เกิดจิตวิปลาสคือความคิดที่คลาดเคลื่อนและทิฐิวิปลาสคือความเห็นที่คลาดเคลื่อนตามมา

ข. วิชาภาคิยสัญญา (กุศลสัญญา) คือสัญญาที่เกิดจากความคิดดีงามหรือความเข้าใจที่ถูกต้อง ช่วยส่งเสริมปัญญาและคุณธรรม เช่น การหมายรู้ความเป็นของไม่เที่ยง กล่าวอีกอย่างก็คือเป็นสัญญาไม่วิปลาส ซึ่งทำให้จิตไม่วิปลาส และทิฐิก็ไม่วิปลาส เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริง ไม่เห็นสิ่งที่เห็นทุกขว่าเป็นสุข เป็นต้น ตรงข้ามกับปัญจสัญญาที่กล่าวมาแล้ว^{๘๖}

ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายเกี่ยวกับสัญญาไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุไร จึงเรียกว่าสัญญา เพราะจำได้หมายรู้ จึงเรียกว่าสัญญา จำได้หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง^{๘๗} ก็เพราะสัญญามีหลายอย่าง เมื่อรวมเอาสัญญาที่มีอยู่ทั้งหมดเข้าด้วยกัน จึงเรียกว่า กองแห่งสัญญา ๖ ประการ

เวทนาเป็นสิ่งที่จำเป็นของการเกิดค้นหา ความอยากยังไม่เพียงพอสำหรับมนุษย์ ค้นหา นอกจากจะเกิดขึ้นไม่เพียงพอกับความรู้อีกแล้ว แต่ยังมีลักษณะพิเศษต่อสัญญาด้วย ในประเด็นนี้ เป้าหมายอยู่ ๒ ประการ คือพยายามที่จะจำกัดความหมายของสัญญาขั้นต้น และแสดงให้เห็นว่าสามารถมีส่วนร่วมในการเกิดขึ้นค้นหา โดยรวมลงในเป็นลูกโซ่ของการกำเนิดขั้นต้น ๕ เช่นเดียวกัน

เวทนา

สัญญาในกลุ่มอายตนะภายใน ๖ แบ่งเป็นกลุ่ม ๆ จัดประเภทได้ดังต่อไปนี้

๑. รูปสัญญา คือ ความจำรูปต่าง ๆ ได้ว่ามีรูปอะไร สีอย่างไร มีลักษณะอย่างไร เป็นคนหรือเป็นสิ่งของ

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๒๘ - ๔๐.

^{๘๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐.

๒. สัททสัญญา คือ ความจำเสียงได้ กำหนดได้ว่าเป็นเสียงต่าง ๆ ได้ไม่ว่าจะเป็นเสียงสัตว์ หรือเสียงคนตรี

๓. คันธสัญญา คือ ความจำกลิ่นได้คือสามารถกำหนดรู้ได้ว่าเป็นกลิ่นอะไร กลิ่นหอมหรือ กลิ่นเหม็น กลิ่นคน หรือกลิ่นดอกไม้

๔. รสสัญญา คือ ความจำรสได้คือสามารถกำหนดรู้ว่า รสหวาน รสเปรี้ยว

๕. โภกฐัพพสัญญา คือ ความจำสัมผัสสัมผัสทางกายได้ คือสามารถกำหนดรู้ได้ว่า สิ่งสัมผัส นั้นมีลักษณะอ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด ร้อน หรือเย็น

๖. ธรรมสัญญา คือ ความจำเรื่องราวต่าง ๆ หรือมโนภาพได้คือสามารถกำหนดรู้ได้ว่าสิ่งที่เป็นอารมณ์ที่ใจนึกถึงนั้น มีลักษณะอย่างไร งาม น่าเกลียด ไม่เที่ยง เป็นความดี หรือความชั่ว และ สัญญา ๑๐ คือความกำหนดหมาย

การเจริญกรรมฐานที่ ๑๐ ประการ คือ อนิจจสัญญา กำหนดหมายความเป็นเที่ยงแห่งสังขาร, อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง, อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งร่างกาย, อาทีนวสัญญา กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ, ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย, วิจารณ์สัญญา กำหนดหมายวิจารณ์ว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต, นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต, สัพพโลเก อนภิวตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง, สัพพสังขารेषุ อนิภูมัญญา กำหนดหมายไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวงและอานาปานสติ กำหนดหมายใจเข้าออก”^{๘๗}

คัมภีร์สังยุตตนิกายขยายคำจำกัดความคำว่า สัญญา ไว้ว่า “เพราะอะไร จึงเรียกว่าสัญญา เพราะจำได้หมายรู้ จึงเรียกว่า สัญญา จำได้หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สี่เขียวบ้าง สี่เหลืองบ้าง สี่แดงบ้าง สี่ขาวบ้าง เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า สัญญา”^{๘๘} เช่นคำว่า เพื่อให้มีสติและวิญญูญาณ หรือเพื่อการรับรู้ และการรับรู้ แน่นนอน คำว่า การรับรู้ ไม่สามารถจะกำหนดลงไปแน่นอนว่าเป็นแนวคิดของคำว่า วิญญูญาณ ในการใช้อ้างอิงจากคัมภีร์สังยุตตนิกายเป็นการสนับสนุนตัวอย่างเพื่อการตัดสินใจครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า การรับรู้และการมีสติ ขอบเข้าน่าจะสี่น้ำเงิน สี่เหลือง หรือสี่แดงของวัตถุที่มีอยู่ในวัตถุเอง ในขณะที่พูดว่า เพื่อการรู้จัก หมายถึงสี่คือจัดประเภทโดยมีการเชื่อมโยงกับป้ายก่อนหน้านี้ที่ได้รับการหลอมรวมในอดีตที่ผ่านมา ในความจริง คำว่า สี่ฟ้า ไม่มีชื่อ แต่มีแนวคิดและผู้คนที่แตกต่างกันมาจากแนวคิดกรอบความรู้สี่ก็เดียวกัน ตัวอย่างเช่นบางคนอาจจะไม่จัดประเภททั้ง ๒ สี่ประกอบด้วยโทนสีที่แตกต่างกันเป็นสี่ฟ้า ในขณะที่อีกคนที่ได้รับการยึดเยียดให้เครื่องที่แตกต่างกันหรือเพื่อบรรเทาความหมายโดยนัย "มีการนำเสนอขึ้นมา" ที่แตกต่างกัน อาจจะรู้จักสี่เหล่านี้เป็นสี่

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘.

^{๘๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๗๙/๗๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑. กิจจิจิ ภิกขเว สญญี วเทถ ? สญขานาตีติ โข ภิกขเว ตสฺมา สญญาตี วุจจติ ฯ กิจจิจิ สญขานาตี ? นิลมปิ สญขานาตี ปีตกมปิ สญขานาตี โลหิตกมปิ สญขานาตี โอทาทมปิ สญขานาตี ฯ สญขานาตีติ โข ภิกขเว ตสฺมา สญญาตี วุจจติ ฯ

ครามและทะเล ทั้งสองมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสที่คล้ายกันมาก กระนั้น พวกเขายังได้รับการยอมรับความแตกต่าง ดังในวชิราสูตรว่า

มารเอ๋ย ภูฏิวของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์
 กองแห่งสังขารล้วน ๆ นี้
 บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย
 เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้
 เหมือนค้ำวารถมีได้ เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน
 อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป
 นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น
 นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไป”^{๘๙}

เมื่อนำบทการสนทนาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเกี่ยวกับความหมายของรถม้า^{๙๐} พระเจ้ามิลินท์ก็ไม่สามารถให้คำจำกัดความรถม้าที่ทรงพบโดยไม่อ้างอิงถึงส่วนประกอบทั้งหมดที่ดำเนินการในเวลาเดียวกัน รถม้าเป็นหมวดหมู่เพียงแนวคิดทางจิตโดยใช้สัญญาเพื่อสั่ง เพื่อจัดประเภทประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสต่าง ๆ ที่มีผลจากการสัมผัสกับวัตถุภายนอกที่ใช้คำว่า “รถม้า” การรับรู้นี้จะมีการบัญญัติคำ แสดงเป็นภาษาบาลีโดยใช้คำว่า “บัญญัติ”^{๙๑}

คัมภีร์อังคุตตรนิกายได้เปรียบเทียบการขยายผลของสัญญาในนิพเพธิกสูตรว่า “วิบากแห่งสัญญา เป็นอย่างไร คือ เรากล่าวว่าสัญญา “มีคำพูดเป็นผล (เพราะว่า) บุคคลกำหนดหมายอย่างไร ไต ก็พูดไปอย่างนั้นว่า “เรามีสัญญาอย่างนี้” นี้เรียกว่า วิบากแห่งสัญญา”^{๙๒} นี้เป็นความเหมือนอย่างมากคล้ายภาษาสันสกฤตของคำว่า สัญญา (สัมชญา) ซึ่งหมายถึง “ชื่อ, ศัพท์ทางเทคนิค, ความคิด”^{๙๓} ส่วนคัมภีร์วิภังค์จัดประเภทสัญญาเป็น ๓ ประเภท คือ กุศลสัญญา อกุศลสัญญา อัพยาทสัญญา^{๙๔}

^{๘๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๓., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

สุทธสงขารปุณโชนัย	นยิต สดตุพลภคิต
ยถา ทิ อองคสมภารา	โหติ สทโท รโถ อิติ
เอวฺ ขนเธสุ สนเตสุ	โหติ สดโตติ สมมุติ
ทุกขเมว ทิ สมโภติ	ทุกขํ ติฏฐติ เวติ จ
นาถญตร ทุกขา สมโภติ	นาถญํ ทุกขา นิรุชฌตีติ ฯ

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๙๗.

^{๙๑} A.K. Warder's article on "The Concept of a Concept", **Journal of Indian Philosophy**, (especially 1971) : 189.

^{๙๒} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๓๕๕., อ.จ.ป.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๕., “กตโม จ ภิกขเว สญญานํ วิปาโก ? โวหารเวปกํ ภิกขเว สญญํ วทามิ ฯ ยถา ยถา นํ สญจนาเนติ ตถา ตถา โวหริติ เอวํ สญญี อโหสิเนติ ฯ”

^{๙๓} La Vallée Poussin, **Abhidharmakosa**, (Varanasi : Buddha Bharati, 1981), p. 28.

^{๙๔} ติวเรณ สญญาทุกขโน อตถิ กุสโล, อตถิ อกุสโล, อตถิ อวฺยาทโต ฯ

การที่จะให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคำว่าสัญญาและปฏิจจสมุพบาทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงควรชี้แจงสิ่งที่หมายคือกุศลสัญญาและอกุศลสัญญาด้วยเช่นกัน

๒.๒.๔ ความหมายของคำว่า สังขารชั้น

สังขารชั้นเรียกกันย่อๆ ว่า สังขาร หมายถึง สิ่งปรุงแต่งที่เกิดแต่เหตุปัจจัย ในพระไตรลักษณ์ เพื่อที่จะคลี่คลายหน้าที่เฉพาะของสังขารชั้น เบื้องต้นต้องเข้าใจความหมายของคำว่าสังขารว่าเป็นคำหนึ่งในภาษาบาลีที่มีผลกระทบทางปรัชญา

คำว่า สังขาร มีรูปวิเคราะหฺว่า **สงฺขริยเตติ สงฺขาโร** แปลว่า สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สังขารชั้น ^{๙๕}

สังขาร แปลว่า การปรุงแต่ง หมายถึง สิ่งปรุงแต่งจิต ระบบคิดปรุงแต่ง แยกแยะสิ่งที่รู้สึกและจำได้ ได้แก่ ความคิด ความรู้สึกปกติทั่วไป เช่น รัก ชัง โกรธ ละอายใจ ยอยากได้ เป็นต้น ได้แก่เจตสิกธรรม คือสิ่งที่ประกอบจิตอยู่ เกิดดับพร้อมกับจิต รับอารมณ์อย่างเดียวกับจิต เป็นส่วนดีที่เรียกว่า กุศลบ้าง เป็นส่วนไม่ดีที่เรียกว่า อกุศลบ้าง เป็นส่วนกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียกว่า อัพยาทุกตบ้าง ^{๙๖} สังขารหรือที่อภิธรรมเรียกว่าเจตสิก มี ๕๐ ดวง เมื่อรวมกับเวทนาและสัญญาที่เป็นเจตสิกเช่นกัน ได้เจตสิก ๕๒ อย่าง ในความเป็นจริงเจตสิกเหล่านี้ยังแยกย่อยได้อีกมาก

คำว่า “สังขาร” มีความหมายหลายประการ เช่น หมายถึงสิ่งที่เบี่ยงไปตามเหตุปัจจัยทุกอย่างซึ่งเป็นความหมายเดียวกับสังขตธรรม หมายถึง สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง และหมายถึงเจตนาตัวทำกรรมในปัจจยการ ๑๒ ประการ ในเรื่องชั้น ๕ นี้ หมายถึง สภาพหรือพฤติกรรมทางจิตต่าง ๆ ที่เหลือจากเวทนา และสัญญา เวทนา สัญญา และสังขาร จึงจัดเป็นพวกเดียวกัน เพราะเป็นพฤติกรรมและลักษณะหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตหรือวิญญาณ กล่าวอีกอย่างก็คือเวทนา สัญญา และสังขารเป็นตัวความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดในจิตทำให้จิตคิด และทำดีหรือชั่ว หรือกลาง ๆ อยู่เป็นประจำ ความคิดและความรู้สึกเหล่านั้น เป็นแรงกระตุ้นที่จะทำให้ต้องทำกรรมและเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีวันหยุด ตราบจนกว่าจะสามารถดับสังขารส่วนที่เป็นกิเลสได้ แรงกระตุ้นที่ทำให้เราต้องทำกรรมและเวียนว่ายตายเกิดก็จะหมดไป และก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดได้ จึงเรียกภาวะเช่นนี้ว่า “นิพพาน” นั่นเอง สังขารในชั้น ๕ จึงหมายถึง สิ่งปรุงแต่งคือปรุงแต่งจิตหรือวิญญาณ ^{๙๗} สังขารมีความหมายได้ ๒ นัย ดังนี้

๑. สังขาร หมายถึง สิ่งที่ถูกปรุงแต่งหรือสภาวะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง หรือสังขารในฐานะเป็นผู้ถูกกระทำ คือสังขารที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ได้แก่ ชั้น ๕

^{๙๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑ - ๑๓.

^{๙๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด**, หน้า ๑๐๓๘.

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๘ - ๔๐.

ทั้งหมด ตรงกับคำว่า สังขตะ ส่วนธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เรียกว่า สังขตธรรม^{๙๘} นอกจากนี้ พระองค์ได้ตรัสในมหาปริณีพพานสูตรเรื่องสังขารในไตรลักษณ์ว่า “สังขารนี้ สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น มีความแตกสลายเป็นธรรมดา”^{๙๙} ตรัสปฏิเสธสมุปปັນนธรรมว่า คือสิ่งถูกปัจจัย ปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น หรือสิ่งที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นในปฏิจสุมุบาท^{๑๐๐}

ความหมายสังขารในพระอภิธรรม หมายถึง กุศลในภูมิ ๔ อกุศลวิบากในภูมิ ๔ อภัยกตทริยาในภูมิ ๓ และรูปทั้งหมด^{๑๐๑} ในที่นี้ รูปก็เกิดจากการประชุมกันของธาตุต่าง ๆ มีดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น หรืออาจกล่าวได้ว่า สังขาร หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมสังขารในความหมายที่ถูกปรุงแต่ง โดยเฉพาะสังขตธรรมที่กล่าวถึงธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งนี้ จึงเป็นความหมายที่ครอบคลุมสังขารทั้งหมด ไม่ว่าสังขารในไตรลักษณ์ สังขารในชั้น ๕ และสังขารในปฏิจสุมุบาท

๒. สังขาร หมายถึง สิ่งที่ปรุงแต่งหรือสภาวะที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น คือเป็นผู้กระทำปรุงแต่งใจ ให้ดีหรือชั่ว ธรรมมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด การพูด การกระทำ มีทั้งที่ดี เป็นกุศล ที่ชั่ว เป็นอกุศล ที่กลาง ๆ เป็นอภัยกต ได้แก่ เจตสิก ๕๐ (คือเจตสิกทั้งปวงเว้นเวทนาและสัญญา) เป็นนามธรรมอย่างเดียวกับสังขารชั้นในชั้น ๕ สังขารในความหมายนี้มีเจตนาเป็นตัวนำ^{๑๐๒}

คัมภีร์วิสุทติมรรค ได้ให้ความหมายของสังขารในปฏิจสุมุบาทว่า “ธรรมทั้งหลายใต่มุ่ง แต่ปรุงแต่งสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นสังขตะ เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายนั้น จึงชื่อว่า สังขาร (ธรรมผู้ปรุงแต่ง)”^{๑๐๓} และได้ให้ความหมายของสังขารในชั้น ๕ ว่า “สังขารชั้นนี้พึงทราบว่าเป็นอย่างไร เพราะรวม ธรรมชาติ มีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะสืบทุกอย่างเข้าด้วยกัน”^{๑๐๔}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้ให้ความหมายของสังขารในชั้น ๕ ว่า “สังขารมีลักษณะคือการ รวมกลุ่ม เหมือนกับการหมุนของล้อรถ มีผัสสะเป็นปทัฏฐาน”^{๑๐๕}

^{๙๘} คำว่า สังขตะ แปลว่า สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยแต่งขึ้น ได้แก่สภาพที่เกิดแต่เหตุทั้งปวง, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕๙ - ๒๖๐.

^{๙๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๓/๑๓๐.

^{๑๐๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕.

^{๑๐๑} อภิ.สง (ไทย) ๓๔/๑๔๕๕/๓๕๘.

^{๑๐๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๖๐.

^{๑๐๓} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๔๕๘//๑๒๙.

^{๑๐๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๔๕๘/๑๒๙.

^{๑๐๕} พระอุปัชฌาย์, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ, แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเชมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๗), หน้า ๒๒๙.

ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้ให้ความหมายว่า “ธรรมที่มาประชุมกันแล้วปรุงแต่ง หมายถึงผัสสะและเจตนาเป็นต้น โดยมาประชุมกันในทวารทั้ง ๖ หรือกรรมทวารทั้ง ๓ ย่อมปรุงแต่ง กิจ เช่น กิจทางกาย วาจา ใจ ซึ่งมีการสัมผัสและความตั้งใจ เป็นต้น” ^{๑๐๖}

สังขารในความหมายที่เป็นผู้กระทำหรือเป็นตัวการ ต้องมีเจตนาหรือมีจิตใจเป็นตัวนำในการกระทำ สังขารในที่นี้จึงต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตหรือมีใจครอง โดยที่การสัมผัสหรือการกระทบกันมาจากทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ หรือเรียกว่าอายตนะภายใน กระทบกับอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอัมมารมณฺห์หรือเรียกว่า อารมณฺ์ ๖ ^{๑๐๗} ถ้าการสัมผัสหรือกระทบกันเฉยๆ โดยไม่มีใจครอง หรือไม่มีการรับรู้หรือไม่มีเจตนา เรียกว่าสังขารที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ซึ่งไม่เกิดการรับรู้ จึงไม่เกิดอารมณ์ หรือเรียกในความหมายว่าสังขตธรรม นอกจากนี้สังขารในความหมายนี้ยังหมายถึง ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจ มุ่งหมาย ตัดสินใจ และการที่จะแสดงเจตนาออกเป็นการกระทำ การจัดสรรกระบวนการความคิด และมองหาอารมณ์มาสนองความคิดโดยสอดคล้องกับพื้นนิสัย ความถนัด ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ และทัศนคติของตน ตามที่ได้สั่งสมไว้ การปรุงแต่งจิต ปรุงแต่งความคิด หรือปรุงแต่งกรรม ด้วยเครื่องปรุง คือคุณสมบัติต่างๆ ที่เป็นความเคยชินหรือได้สั่งสมไว้^{๑๐๘}

เซอร์บัตสกี ได้ตั้งข้อสังเกตคำว่า สังขาร ว่ามีในระบบทางปรัชญาอินเดีย หมายความว่าระบบได้แฝงอำนาจลึกลับ ซึ่งต่อมาเมื่อวันที่เผยแพร่ให้เห็นตัวเองในความเป็นจริงที่มีศักยภาพบางอย่าง^{๑๐๙} LB. Horner ได้เน้นความลึกความหมายของคำว่า สังขารว่า "หนึ่งในความยากมากที่สุดคืออภิปรัชญาพระพุทธศาสนา ซึ่งผสมมุมมองอันทันสมัย วัตถุประสงค์ของโลกและสิ่งที่เกิดขึ้น สังคมตะวันตกได้ค้นหาคำศัพท์มารองรับรากศัพท์และความหมายของคำศัพท์ในการแปลให้ถูกต้องตามคำนั้นได้อย่างถูกต้อง" ^{๑๑๐}

LB. Horner ได้แบ่งออกสังขารออกเป็น ๔ ประเภท ที่แตกต่างกันในแต่ละความหมายที่แตกต่างกัน การจัดหมวดหมู่นี้ประกอบด้วยสังขาร ดังนี้

๑. เป็นหนึ่งของชั้น ๕
๒. เป็นหนึ่งของนิทานของปฏิจสมุปบาท

^{๑๐๖} พระญาณธชะ (แลศีลยาตอ), "ปรมัตถทีปนี", อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันทสราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๕ - ๖๗๖.

^{๑๐๗} อารมณฺ์ แปลว่า สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมาห้วงอยู่ หรือสิ่งสำหรับยึดเหนี่ยวของจิต หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรู้, ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๓๕, อารมณฺ์ ๖ เรียกเต็ม ๆ ว่า คันธารมณฺ์ ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ รสสารมณฺ์ ได้แก่ รสต่างๆ โผฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่ ความรู้สึกอ่อน แข็ง นุ่ม เย็น ร้อน ฯลฯ และ ธรรมารมณฺ์ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๑ นิพพาน บัญญัติ.

^{๑๐๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๑๐๙.

^{๑๐๙} Stcherbatsky, **The Central Conception of Buddhism and the Meaning of the Word "Dharma"**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1970), p. 18.

^{๑๑๐} Nyanatiloka, **Pali English Dictionary**, (Buddhist Publication : Sri Lanka, 1980), p. 664.

๓. เป็นการจัดเรียงที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย การพูด และจิตใจ (กาย วาจา และจิต) และ
ในที่สุด

๔. เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่ง เมื่อเกี่ยวข้องกับคำว่า อายุ
และได้จัดโครงสร้างที่กว้างออกเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑. สังขารเป็นสังขตธรรม เป็นไวพจน์ของของคำศัพท์ที่มีรากศัพท์เดียวกัน
๒. สังขารเป็นปัจจัย
๓. สังขารเป็นอายุสังขาร
๔. สังขารเป็นคำหนึ่งประกอบเป็นสังขารและอสังขาร
๕. สังขารเป็นหนึ่งในเบญจขันธ์^{๑๑๑}

สังขารขันธ์ ก็คือกองแห่งความคิด เป็นองค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตที่ปรุง
แต่งให้จิตดี ชั่ว หรือเป็นกลางๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ ถ้าจิตคิดดีเรียกว่า ปุณฺณาสังขาร ปรุงแต่งจิต
ให้คิดชั่ว เรียกว่า อปุณฺณาสังขาร และถ้าปรุงแต่งให้จิตคิดเป็นกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว เรียกว่า
อนเณฺยาสังขาร ดังนั้น ความหมายของสังขาร มีความหมายได้ทั้งถูกกระทำ คือถูกปัจจัยปรุงแต่งจาก
สิ่งอื่น และเป็นผู้กระทำคือสิ่งที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น เช่น เจตสิกปรุงแต่งจิต เป็นต้น จึงเกิดได้ทั้งสิ่งมีชีวิต
เช่น มนุษย์ซึ่งมีขันธ์ ๕ และสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ ภูเขา รถยนต์ เครื่องกล สิ่งแวดล้อมอื่นๆ ซึ่งเกิดได้
ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นหรือเสื่อมสลายลง เนื่องจากสังขารมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลายแห่ง
โดยมีความหมายหลักเหมือนกันคือปรุงแต่ง ในรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับบทบาท
ของสังขารในแต่ละเรื่องที่ทรงแสดง เพื่อต้องการเน้นในสิ่งที่ทรงอธิบาย

๒.๒.๔.๑ สังขารในฐานะต่าง ๆ

สังขารเป็นสังขตตะ หมายถึง หลักการของการดำรงอยู่คือทุกอย่างที่มีอยู่ ยกเว้นพระ
นิพพานซึ่งเป็นอสังขตธรรม ในบริบทนี้ สังขารเป็นไวพจน์ของสังขตธรรม เพราะสังขตธรรมทั้งหมด
ได้รับการพิจารณาที่จะได้รับการเป็นปัจจัยดังกล่าวนี้ ความหมายเฉพาะของสังขารจึงหมายถึง
จักรวาลทั้งหมด ทั้งภายในและภายนอก เช่น บุคคลสร้างขึ้นจากขันธ์ ๕ และจักรวาล ปรากฏการณ์
โลกทั้งหมดที่เราอาศัยอยู่ ในระยะสั้น สังขารเป็นสังขตตะจึงหมายถึงทุกอย่างยกเว้นแต่พระนิพพาน
ทุกอย่างที่เป็นสาเหตุและที่เกิด

สังขารเป็นปัจจัยที่กำหนดไว้ใน ๒ คำครั้งแรก ที่อธิบายสังขารต่าง ๆ แบ่งออกเป็นปุณฺณาสังขาร
สังขาร อปุณฺณาสังขาร และอนเณฺยาสังขาร แต่ละข้อได้อธิบายตามลำดับ คือ กุศลกรรม
อกุศลกรรม และอัปยาคตกรรม ที่ให้ผลในแต่ละข้อของพื้นที่ทางจิตใจ ๔ ประการ นั้น คำว่าได้รับการ
การอธิบายในแง่ของกาย วาจา และจิต หมายถึง กรรมทางวาจาและใจ ในบริบทนี้ สังขารดูเหมือนว่า

^{๑๑๑} I.B. Horner, *The Collection of the Middle Length Saying (Majjhimanikāya)*,
(London : P.T.S., 1959), p. 140.

จะหมายถึง การกระทำใด ๆ ที่ในที่สุดจะนำมาซึ่งผลที่ตามมา สังขารจึงไม่ได้แตกต่างจากเจตนาซึ่งจะเกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมด้วย

สังขารเป็นปัจจัย คือการกระทำการเริ่มต้นตัวเอง (ทางกาย วาจา และใจ) และแรงกรรมที่จะให้ผล แต่นี่ความเป็นผล แม้ว่าจะไม่รวมอยู่ในสังขารเป็นปัจจัย อยู่ภายใต้คำนิยามของสังขารเป็นสังขตะ สำหรับผลมาจากการสังขารโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หรือกรรมเป็นสิ่งที่ไม่มี แต่สังขตธรรม สังขารเป็นอายุสังขารเป็นคำพ้องคำว่า ภาวสังขารเป็นพลังงานซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการดำรงชีวิต นี่ก็เป็นสิ่งสำคัญที่เร่งด่วนของความตาย อายุสังขารจะไม่สูญ ในที่สุด ก็ยังคงอยู่และปรากฏตัวเป็นพลังงานที่มืดแต่ละคนไว้กับพวงมาลัยของสังสารวัฏ ในทางกลับกันถ้าก่อความวุ่นวายเกิดใหม่ไม่มาเกิดขึ้นและบุคคลผู้เข้าสู่นิรุปาทิเสสนิพพาน เพราะอายุสังขารและภาวสังขารขึ้นอยู่กับกรรมอื่น ๆ ที่เป็นสังขตธรรม เพราะสร้างกรรมที่จะทำให้เกิดใหม่ เป็นปัจจัยที่บังคับใช้ให้มีกำลังอย่างเด็ดขาด อสังขารและสังขาร คือการตีความแตกต่างกันเล็กน้อยในพระสูตรและในพระอภิธรรม สิ่งที่เป็นองค์ประกอบเหล่านี้จะนำมาใช้เป็นสถานะของปรินิพพาน ในยุคหลัง ไม่เพียงแต่มีคุณสมบัติปรินิพพานเท่านั้น แต่ยังมีสถานะทางจิตใจ (สังขตธรรม) เช่นเดียวกัน จะมีคุณสมบัติแตกต่างกันไป ความหมายของที่แท้จริงก็ยังคงเหมือนเดิม อสังขารหมายถึงบางอย่างที่เกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย เป็นผลมาจากแนวโน้มภายในของแต่ละบุคคล ในอีกแง่หนึ่ง สสังขารชี้ให้เห็นบางอย่างซึ่งนำไปใช้เกี่ยวกับความพยายามบางชนิด ความหมายของสังขารในองค์ประกอบเหล่านี้คือสังขาร สังขารประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ อย่างของแต่ละบุคคล (เบญจขันธ์) และมีแนวโน้มเพื่อสร้างสังขตธรรมมากขึ้น แนนอน สังขาร (สังขตธรรม) เป็นอิสระจากขันธ์ใดขันธ์หนึ่งและมีความสามารถในการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ยกเว้นกระบวนการของการเนาเปื่อยอยู่ในสิ่งที่ประกอบทั้งหมด

เซอร์บัตสกี ตั้งข้อสังเกตคำว่า ความลึกกลับของสังขารดูเหมือนว่ามีความหมายที่ต่างต่างกัน ๒ ประการ ข้อที่กำหนดสังขารว่าสร้างและผลิต และในความรู้สึกนี้ สังขารเป็นแรงของการกระทำ (ทางวาจา จิต หรือกาย) ขึ้นอยู่กับหน้าที่ของขันธ์ ๔ อื่น ๆ (รูป เวทนา สัญญา และวิญญาณ) สังขารในความรู้สึกนี้ หน้าที่ของขันธ์ ๔ เหล่านี้ จึงไม่มีความเป็นอิสระ ความหมายที่สองอธิบายทุกสิ่งเกิดผลิตโดยการบังคับของการกระทำนี้ (คือสังขตธรรมทั้งหมด) ที่ก่อนที่จะดำเนินการเพิ่มเติมใด ๆ ให้ฉันเปรียบเทียบความหมายของคำ ๒ คำ ให้ชัดเจน คำว่า สังขาร ควรนำมาเปรียบเทียบกับการทำอาหารในความเป็นจริง ของคำการปรุงอาหารในความหมายของสังขาร^{๑๑๒}

ไวยากรณ์สิทธิธานตเกามุที ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตของปาณินิอธิบายความหมายของคำว่า "การทำอาหาร" (ปจติ) เป็นกรรมที่ซับซ้อนตามนี้ ข้อความภาษาสันสกฤต การกระทำของการปรุงอาหาร ต้องว่าคนทั่วไปกรรมเล็กน้อย ที่สุดนำไปสู่ผลที่ตามมา เช่น การหุงข้าวเป็นการอธิบายทางคัมภีร์เกี่ยวกับการใส่ข้าวลงในภาชนะได้ การราดน้ำมากกว่านั้น การล้างข้าวหลายครั้ง การวางภาชนะลงบนไฟด้วยภาชนะที่มีปริมาณน้ำที่เหมาะสมในการปล่อยให้มันผ่านความร้อนที่ทดสอบข้าว

^{๑๑๒} ในคัมภีร์สุดตนิบาต กล่าวว่า "ตระเตรียมไว้ดีแล้ว" (สุสงขต) มีอาหารที่กล่าวถึง ดังในพระโยคบาลีว่า "พทธาสี ภิสี สุสงขตา (อิตี ภควา)" เราผูกแพคืออริยมรรค ตกแต่งคือบำเพ็ญดีแล้ว.

เดียว เมื่อกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งหมดเหล่านี้ดำเนินการตามที่เกิดขึ้นจริงของการทำอาหารคือความสำเร็จ และทั้งผู้ปฏิบัติด้วยเหตุผลที่ระบุไว้ ในกรณีนี้ ข้าวได้กลายเป็นของนุ่มและสามารถกินได้ (วิกิลิตตะ) คำอธิบายนี้ค่อนข้างซับซ้อนของ การทำอาหารที่ให้บริการโดยผู้วิจารณ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่า การทำอาหารให้ความหมายค่าที่หมายถึง ๒ องค์ประกอบที่ (๑) กริยา หรือการกระทำที่เปลือยของการปรุงอาหารรวมทั้งกรรมที่สำคัญทั้งหมดเป็นนัยและ (๒) ผลกระทบกิจเหล่านี้^{๑๑๓}

ในทำนองเดียวกัน คำว่า สังขาร มีความหมายทั้ง ๒ องค์ประกอบ คือ

๑. สิ่งที่เป็นที่เข้าใจว่าเป็น "เจตนา" ส่งผลให้ความพยายามทางเจตนา และในที่สุดในการกระทำ" (ทางใจ วาจา หรือกาย) และ

๒. ผลจากที่ก่อนหน้านี้ "การการกระทำใด ๆ จะให้ผลตราบเท่าที่มันได้รับการดำเนินการกับฐานของความอยากที่มีต่อความรู้สึก หรือคำอื่น ๆ ที่ดำเนินการเป็นผลมาจากกรรมของสัญญาที่บดบังปฏิกิริยาเวทนา

แม้ว่าทั้งสองความหมายเหล่านี้จะมีความแตกต่างกัน การกล่าวถึงสังขารทั้ง ๔ ประเภทก่อนสังขาร อาจจะรวมกันและสร้างรูปแบบความหมายทั่วไป สังขารสร้างสังขตธรรม ในทางกลับกันสังขตธรรมเหล่านี้กลายเป็นการผลิตพลังและสร้างสังขตธรรมมากขึ้น เมื่อใดก็ตามที่สังขตธรรมเกี่ยวข้องกับขั้น ๔ อื่น ๆ (เช่น เมื่อสังขตธรรมเป็นสถานะทางจิตและไม่ใช้วัตถุภายนอก) พวกเขาอาจกลายเป็นผู้กระทำหรือผู้สร้างสังขาร แต่ถ้าเป็นอิสระจากขั้น ๔ สังขตธรรมเหล่านี้ยังเป็นสังขาร

๒.๒.๔.๒ สังขารในฐานะเป็นสังขตธรรม

สังขารเกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ตามความหมายปกติในชัชชนียสูตรว่า "จะเรียกว่าสังขาร เพราะเป็นตัวสร้างสังขตธรรม" ^{๑๑๔} เพราะภาษาบาลีแปลว่า "การผลิตหรือการปรุงแต่ง " คือ **อภิสงฺกโรติ** โดยการแปลจากรากศัพท์หรือธาตุของคำว่า สังขาร

คัมภีร์อัฐสาสนี^{๑๑๕}ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสังขตธรรมไว้อย่างชัดเจนว่า ความหมายเดิมของสังขารโดยถูกปรุงแต่งอย่างมีเงื่อนไขและสิ่งที่ไม่ได้เป็นสังขตจะเป็นอสังขต^{๑๑๕} ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ S.Z. Aung นั้นว่า แม้ความคิดของการที่มีการประกอบเป็นนัยโดยคำว่าสังขต ความคิดของการถูกเป็นปัจจัยและมีสาเหตุมาที่ใกล้เคียงกับความหมายของคำนี้^{๑๑๖}

เงื่อนไขเหล่านี้หรือสาเหตุที่ปรุงแต่งสังขตธรรม ดูเหมือนจะเป็นสังขารเช่นเดียวกัน ความสัมพันธ์ที่ชัดเจนระหว่างสองแนวความคิด (ได้แก่สังขารเป็นสาเหตุและสังขตเป็นผลเช่นสังขต

^{๑๑๓} Bhattaji Diksita, **Vaiyākaraṇasiddhāntakaumudi**, (Varanasi : Caukhamba samskrita Sirija Aphisa, 1969), p. 607.

^{๑๑๔} ส.ขุนธ. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑. สงขต อภิสงฺขโรติ วิกฺขเว ตสฺมา สงฺขาราติ วุจฺจนฺติ ฯ

^{๑๑๕} ปัจจเยหิ สฺมาคฺนฺตฺวา กตฺตาติ สงฺขต, น สงฺขตฺตาติ อสงฺขตฺตา ฯ

^{๑๑๖} Shwe Zan Aung, **Compendium of Philosophy : Abhidhammattha saṅgha**, (London: P.T.S., 1967), p. 273.

ธรรม) เป็นที่เห็นได้ชัด แม้จะไม่มี ความแตกต่างมากนัก แต่ในคัมภีร์พระสูตรก็มีบางกรณี ที่พบในหลัก อนิจจัง และทุกขัง ที่บอกคุณสมบัติสังขาร ในทางเดียวกันนี้ ว่าตามกฎไตรลักษณ์ ในทาง พระพุทธศาสนา คำว่า อนัตตา ปรากฏในคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ และไตรลักษณ์เป็นคำสอนหลักที่ นับว่าสำคัญที่สุดโดยเป็นพื้นฐานของหลักคำสอนอื่น ๆ ทั้งหมด^{๑๑๗} เรียกอีกอย่างว่า สามัญลักษณะ แปลว่า ลักษณะทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวงหมายความว่า สรรพสิ่งมีคุณลักษณะที่ เหมือนกัน ไปเป็นตามกฎไตรลักษณ์เหมือนกัน มีความเป็นอนิจจังลักษณะวัตถุ ดังพุทธพจน์ว่า “ตถาคต เกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่ อย่างนั้น ...”^{๑๑๘}

คำสอนเรื่อง “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” จัดว่าเป็นคำสอนที่พิเศษที่สุดและทำให้ พระพุทธศาสนาแตกต่างจากคำสอนของศาสนาหลักทั่วไป และตรงข้ามกับศาสนาหลักด้วยเพราะ อนัตตาทะนายนี้อาจมีสถานะไม่มีแก่นสาร^{๑๑๙} และพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้ สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะได้เห็น สัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความ เป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป... ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา...ไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา...ไม่พิจารณา เห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา...ไม่พิจารณาเห็นวิญญูณโดยความเป็นอัตตา...ภิกษุ สักกายทิฐิผู้มี ไม่ได้แบบนี้^{๑๒๐} เมื่อภิกษุพิจารณาละความยึดมั่นในตัวตน คือละอัตตาได้ความเข้าใจผิดว่าขันธ ทั้งหลายมีอยู่ อันเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานขันธ และยึดติดในภพชาติ จึงหมดไป

คำว่า “ธรรม” ในคำว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” มีความหมายกว้างมาก เมื่อแปลตาม ศัพท์จากภาษาบาลี “ธมฺม” แปลว่า “สภาพที่ทรงไว้รองรับไว้อย่างหนึ่ง สภาพหรือสิ่งอันบุคคลพึงทรง ไว้อย่างหนึ่ง”^{๑๒๑} ส่วนพุทธทาสภิกขุให้ความหมายคำว่า ”ธรรม” คือธรรมชาติทั้งหมดทั้งรูปธรรมและ นามธรรมหรือเรียกว่าสภาวะธรรมคือกฎธรรมชาติ เช่น เรื่องกรรม ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ หรือ เรียกว่า สัจธรรม คือหน้าที่ตามธรรมชาติ หรือเรียกว่า ปฏิบัติธรรม คือผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือ เรียกว่า ปฏิเวธธรรม และสำคัญที่สุดคือหน้าที่ เมื่อทำหน้าที่ถูกต้อง เมื่อนั้นมีธรรมะ^{๑๒๒}

คำสอนเรื่องอนัตตา จึงเป็นคำสอนทั้งในโลกบัญญัติและโลกปรมาตม ในโลกเดียวกัน ปรากฏมีอนัตตาอยู่ในตัวอยู่แล้ว เพียงแต่จะมองเห็นหรือไม่เห็นเท่านั้น เพราะธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

^{๑๑๗} สุนทร ฌ รังษี , **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑.

^{๑๑๘} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๕๕

^{๑๑๙} ข.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙, ๔๘/๗๕.

^{๑๒๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๔/๖๒.

^{๑๒๑} สุนทร ฌ รังษี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๐.

^{๑๒๒} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมมานุกรมธรรมโฆษณ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๕๖๖ – ๕๖๗.

ถ้าธรรมทั้งปวงเป็นอัตตาแล้วไซ้ หมายความว่า ธรรมนั้นไม่เป็นกระบวนการหรือสภาวะที่แปรเปลี่ยนได้ อัตตาไม่ถูกปรุงแต่งโดยปัจจัยต่างๆ เราสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตายได้ ซึ่งตรรกะนี้ก็ขัดแย้งกับความเป็นจริง คำว่า ธรรม จะใช้ในความหมายที่แตกต่างจากคำว่า สังขาร เราต้องเข้าใจว่าการเรียนการสอนของพระพุทธเจ้าก่อนข้างเป็นนวัตกรรม พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า "สพฺเพ สงฺขารา อนัตตา" หมายความว่า สังขารทั้งหมดเป็นอนัตตา คนอาจจะสรุปค่านันผิด เพราะคำว่า สังขตธรรมเป็นอนัตตา สังขตธรรมต้องเป็นอัตตาและต้องเป็นอัตตาที่ถาวร

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท อสังขตธรรมถูกจำกัดให้เป็นองค์ประกอบนิพพานที่ไม่ซ้ำกัน นอกจากนี้ ยังไร้อัตตาที่ถาวร เพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจผิดว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนัตตา** อาจบ่งบอกถึง คำว่า สังขารถูกแทนที่ด้วยธรรมในบริบทนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นอกจากนี้ โดยการเริ่มต้นว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนัตตา** ข้อความที่แสดงให้เห็นว่าไม่เพียงแต่สังขตธรรมเป็นอนัตตา แต่อสังขตธรรมได้รับการยอมรับจากพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น นิพพานเป็นอนัตตาเช่นเดียวกัน ยังกล่าวว่าสังขารเป็นคำพ้องของสังขตะ การอ้างอิงหลังหมายถึงองค์ประกอบใด ๆ ซึ่งเป็นสังขตธรรม^{๑๒๓} ดังนั้น จึงยืนยันได้ว่าสังขารเป็นสังขตะที่หมายถึงหลักการของไตรลักษณ์ยกเว้นนิพพาน (และธรรมอื่น ๆ ที่พิจารณาโดยพระพุทธศาสนาเถรวาทว่าเป็นอสังขตะ)

เซอร์บัดสกี จึงได้นำเสนอทฤษฎีที่น่าสนใจว่า ทำไม สังขตธรรม จึงเรียกว่า สังขาร องค์ประกอบของการดำรงอยู่ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่คล้ายกับพลังงาน (ในภาษาสันสกฤต : สงสกฤตธรรมตรงกับคำว่า สังขตธรรม) มากกว่าที่จะมีนัยสำคัญขององค์ประกอบ .... เพราะเป็นสังขตธรรม ไม่ทำการแยกตัว แต่มักจะอยู่ในอิสระร่วมกันตามกฎสาเหตุ^{๑๒๔}

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวเรื่องสังขตธรรมและอสังขตธรรมว่า เมื่อสังขตธรรมหมายถึง ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น^{๑๒๕} อสังขตธรรมคือนิพพานหรือสภาวะที่ไม่ถูกปรุงแต่งเป็นการดับที่ไม่มีกิเลสเหลือ ดังนั้น สิ่งต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา วิวัฒนาการไปตามเหตุปัจจัยที่ถูกปรุงแต่งขึ้น จึงเป็นเพียงสิ่งที่เรียกว่า สังขตธรรม ทั้งสิ้น แต่สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ค้นพบสัจธรรม คือ การค้นพบวิธีการดับสิ่งที่มาปรุงแต่ง การสิ้นสุด หรือที่เรียกว่า การเข้าสู่พระนิพพาน การบรรลุธรรมในมิติของเคน วิลเบอร์ คือการบรรลุในสิ่งที่เรียกว่า สังขตธรรมด้วย เช่น ความรู้ทางวิชาการต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ไม่สามารถบรรลุหรือค้นพบความจริงสูงสุดได้เพราะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเป็นไปตามเหตุปัจจัย การค้นพบอย่างนี้เป็น การค้นพบเชิงปริมาณ ซึ่งจิตที่จะบรรลุธรรมนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับปริมาณ แต่เกี่ยวข้องกับคุณภาพจิตเท่านั้น ดังนั้น ในบริบทบางอย่าง สังขตธรรม จะตรงกันกับสังขาร เพราะถูกปัจจัยปรุงแต่งก่อนหน้านี้ เขาถูกเงื่อนไขที่ไม่ได้ดำรงชีวิตอิสระในสังขตะ แต่เป็นผู้ร่วมมือ

^{๑๒๓} ตถถ อนิจจา วต สงฺขาราติอาทีสุ วุตฺต สพฺเพปิ สบฺปัจจัย ธมฺมา สงฺขตา สงฺขารา นาม ฯ

^{๑๒๔} Steherbatsky, **Buddhist Logic vol. i**, (New York : Dover Publications, 1962), p. 5.

^{๑๒๕} คำว่า สังขตะ แปลว่า สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยแต่งขึ้น ได้แก่สภาพที่เกิดแต่เหตุทั้งปวง, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕๙ – ๒๖๐.

ความหมายของสังขารนี้ถูกต้องสำหรับจักรวาลทั้งหมด คือวิภพของแต่ละบุคคล (ชั้นธ)^{๑๒๖} เพื่อให้เป็นจักรวาล ปรากฏการณ์โลกที่เราอาศัยอยู่ แต่นิพพานเป็นสังขาร ทุกอย่างที่เป็นส่วนประกอบและมีสาเหตุคือสังขารในความรู้สึกของสังขตธรรม

๒.๒.๔.๓ สังขารในฐานะเป็นปัจจัย

ภายในทฤษฎีที่ซับซ้อนของระบบปฏิภพสมุปบาท สังขารเป็นตัวแทรกความเชื่อมโยงระหว่างความไม่รู้ (อวิชชา) และมีจิตสำนึก (วิญญาณ) ดังข้อความในปฏิภพสมุปบาทสูตรว่า

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้^{๑๒๗}

หมายความว่า เมื่อไม่รู้ สังขารเข้ามาในความเป็นอยู่และสร้างวิญญาณ ดูเหมือนว่าภายในปฏิภพสมุปบาท คำว่าสังขารมีความหมายที่แตกต่างจากข้อกำหนดก่อนหน้านี้ "สังขารเป็นสังขตธรรม" เพราะไม่มีหลักฐานเป็นข้อความที่ชัดเจนว่าสังขตธรรมสร้างวิญญาณ ดังคัมภีร์วิภังค์ให้คำจำกัดความว่าสังขารสร้างอวิชชา (และการสร้างวิญญาณในอนาคตโดยปริยาย) เป็นเจตนาตั้งความว่า

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เป็นไฉน ความจงใจ กิริยาที่จงใจ

ภาวะที่จงใจ นี้เรียกว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี^{๑๒๘}

โดยปกติ คำว่า "เจตนา" ในคัมภีร์พระสูตรให้คำจำกัดความเหมือนกันกับคำว่า สังขาร อุปาทานปริปัตตสูตรจัดคำนี้เข้ากับเจตนา ๖ ซึ่งกำหนดไว้ในด้วยความเคารพต่ออายตนะ ๖^{๑๒๙} พระพุทธเจ้าได้ตรัสคำว่า เจตนา ในคัมภีร์อังคุตตรนิกายว่า สิ่งที่เราเรียกเจตนาว่าเป็นเพียงกรรม.... "ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าความคิดที่กำหนด (เจตนา) คือการกระทำ (กรรม) เมื่อกำหนดหนึ่งทำหน้าที่ด้วยการกระทำ คำพูด หรือคิด^{๑๓๐} อีกตัวอย่างของอีกความสัมพันธ์ระหว่างสังขาร (หรือเจตนา) และกรรมเป็นการให้ตัวอย่างเชิงสัญลักษณ์สุดขั้วในรถการวรรค

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐ - ๑๒๕.

^{๑๒๗} ส.น. (บาลี) ๑๖/๑/๑ - ๒., ส.น. (ไทย) ๑๖/๑/๒. อวิชชาปัจจยา สงขารา สงขารปัจจยา วิญญาณํ ฯเปฯ เอวเมตตสส เภวสสส ทุกขกขณธสส สมุทโย โหติ ฯ อวิชชาเยว ตเวว อเสสสิราคานิโรธา สงขารนิโรธา สงขารนิโรธา วิญญาณนิโรธา ฯเปฯ เอวเมตตสส เภวสสส ทุกขกขณธสส นิโรธา โหตีติ ฯ

^{๑๒๘} อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๔๙/๑๗๑., อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๔๙/๒๓๔. ตตถ กตโม อวิชชาปัจจยา สงขารโ ? ยา เจตนา สณเจตนา สณเจตยิตตตํ อัย วุจจติ อวิชชาปัจจยา สงขารโ ฯ

^{๑๒๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔. กตเม จ ภิกขเว สงขารา ? ฉยิเม ภิกขเว เจตนาภายา รูปสณเจตนา สททสณเจตนา นนธสณเจตนา รสสณเจตนา โภฏฐัพพสณเจตนา ธมมสณเจตนา. อิเม วุจจติ ภิกขเว สงขารา ฯ

^{๑๓๐} อภ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕., อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗. เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรมบุคคล คิดแล้ว จึงกระทำกรรมด้วยกาย วาจา ใจ ฯ เจตนาหํ ภิกขเว กम्मํ วทามิ, เจตยิตวา กम्मํ กโรติ กาเยน วาจาเย มนสา ฯ

ในปเจตนสูตรกล่าวว่า "คนสร้างลื้อ" อธิบายให้กษัตริย์ว่าลื้อ (อ้างถึงความคิดเรื่องกรรม โดยอ้อม) "กลิ้งเก็บไว้เป็นเวลานานเป็นแรงกระตุ้นที่ทำให้การเคลื่อนไหว (อภิสงขารสส คติ) กินเวลา จากนั้น ก็หมุนและล้มลงกับพื้น" ดังข้อความในปเจตนสูตรว่า "ลื้อนั้น เมื่อนายช่างรถหมุน ก็หมุนไปได้เท่าที่นายช่างรถหมุนแล้ว หมุนเวียนล้มลงที่พื้นดิน"^{๑๓๑}

คำว่า อภิสังขาร เป็นคำพ้องของคำว่า เจตนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องกรรม ด้วยเหตุผลนี้ คำว่า สังขาร จึงได้รับการพิจารณาเป็นคำพ้องกับเรื่องเจตนาหรือกรรม^{๑๓๒} ดังในคัมภีร์วิภังค์ยืนยันว่า สังขารสร้างอวิชชาเป็น ๓ ประการ คือ

๑. ปุณฺณยาภิสังขาร จะถูกกำหนดว่าเป็นผลกำไร เจตนาคือกรรมที่จะให้ผลของพวกเขาทั้งในรูปทรงความรู้สึกหรือในรูปทรงวัตถุที่ดี การกระทำทางบุญเหล่านี้ (จากร่างกายคำพูดและจิตใจ) ประกอบด้วยทาน ศีล และภาวนา^{๑๓๓}

๒. อปุณฺณยาภิสังขาร อธิบายให้เห็นกรรมที่ยังไม่ให้ผลเป็นประโยชน์ ซึ่งจะมีผลการเก็บเกี่ยวเฉพาะในพื้นที่ของความรู้สึก^{๑๓๔}

๓. อาเนญชาภิสังขาร เป็นกุศลกรรมที่มีผลในการผลิตสิ่งที่ไม่ใช้วัตถุ ๔ ประการ^{๑๓๕}

การแบ่งสังขารออกเป็น ๓ ประการดังกล่าว จึงเป็นการเน้นความสัมพันธ์มั่นคงต่อระหว่างสังขารและกรรม เพราะคัมภีร์วิภังค์ระบุว่า "สังขารทั้ง ๓ มีผลมาจากกรรมภพทั้งหมด"^{๑๓๖}

คัมภีร์วิโมหวิโนทนีได้ให้ความหมายของคำว่า สังขาร มีความชัดเจนเป็น ๓ ประการ คือ

^{๑๓๑} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๕/๑๐๗., อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๕/๑๕๗. ต่ ปวดติตฺตํ สมานํ ยาวติกา อภิสังขารสส คติ ตาวติกํ คนตวา จิงคฺลาติตวา ภูมิมิ ปปติ ฯ

^{๑๓๒} M.W. Padmasiri de Silva, **Buddhist and Freudian Psychology**, (Colomb: Lakehouse Investments, 1973), p. 117.

^{๑๓๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๒๖/๑๖๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๒๐. ในสังขารเหล่านั้น ปุณฺณยาภิสังขาร เป็นไฉน เจตนาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร สำเร็จด้วยทาน ศีล และภาวนา นี้เรียกว่าปุณฺณยาภิสังขาร ฯ ตตถ กตโม ปุณฺณยาภิสังขาร ? กุสลา เจตนา กามาวจรา รูปาวจรา ทานมยา สीलมยา ภาวนามยา อัย วุจจติ "ปุณฺณยาภิสังขาร" ฯ

^{๑๓๔} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๒๖/๑๖๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๒๐. อปุณฺณยาภิสังขารเป็นไฉน เจตนาที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นกามาวจร นี้เรียกว่า อปุณฺณยาภิสังขาร ฯ ตตถ กตโม อปุณฺณยาภิสังขาร ? อกุสลา เจตนา กามาวจรา อัย วุจจติ อปุณฺณยาภิสังขาร ฯ

^{๑๓๕} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๒๖/๑๖๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๑๙. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีเป็นไฉน ปุณฺณยาภิสังขาร อปุณฺณยาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร ฯ อาเนญชาภิสังขาร เป็นไฉน เจตนาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นรูปาวจร นี้เรียกว่า อาเนญชาภิสังขาร ฯ ตตถ กตเม อวิชชาปัจจยา สงขารวา ? ปุณฺณยาภิสังขาร อปุณฺณยาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร ฯ ตตถ กตโม อาเนญชาภิสังขาร ? กุสลา เจตนา อรูปาวจรา อัย วุจจติ อาเนญชาภิสังขาร ฯ

^{๑๓๖} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๓๔/๑๖๓., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑. ในภพ ๒ นั้น กรรมภพ เป็นไฉน ปุณฺณยาภิสังขาร อปุณฺณยาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร นี้เรียกว่า กรรมภพ ฯ ตตถ กตโม กมมภโว ? ปุณฺณยาภิสังขาร อปุณฺณยาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร อัย วุจจติ กมมภโว ฯ

๑. สังขารของร่างกาย วาจา และใจ
๒. สังขารของร่างกายเริ่มต้นโดยร่างกายและการแสดงออกทางวาจาและใจ และแสดงออกผ่านวาจาและตามลำดับ^{๑๓๗}

ตามคัมภีร์ยมกกล่าวว่ กายสังขารมีแหล่งกำเนิดจากการหายใจเข้าและการหายใจออก และวจีสังขารเกิดจากการสะท้อนและตรวจสอบซึ่งหมายถึงกระบวนการทางจิตทั้งหมดของความคิด^{๑๓๘}

จิตตสังขารเกิดจากสัญญาและเวทนา หรือในคำอื่น ๆ หลักการทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับจิตใจยกเว้นวิตกและวิจารณ์ จึงไม่เชื่อว่ากายสังขารจะเกิดขึ้นจากหน้าที่ของการหายใจ แต่เนื่องจากการหายใจเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของร่างกายและผลการดำเนินงานของการดำเนินการอื่น ๆ ก็ถือว่าต้องเป็นกอนำของกายสังขารต่อไป ในทำนองเดียวกัน วิตกและวิจารณ์ไม่ใช่สังขารโดยแท้ แต่เพราะหน้าที่เหล่านี้นำหน้ากรรมทางวาจา พวกเขาได้รับการยกย่องว่าเป็นรากฐานให้เกิดการสนทนาและสร้างวจีสังขาร จิตตสังขารจะกล่าวว่เกิดขึ้นจากการรับรู้และความรู้สึก ดังนั้น สังขารจึงเป็นปัจจัยที่ไม่ใช่เพียงการกระทำเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่สร้างพลังว่จะมีผลกระทบบางอย่างในอนาคต ทั้งสองอย่างเหล่านี้บ่งชี้กรรมและผลสืบเนื่องของกรรมอย่างกรรมในอนาคต สังขารในความรู้สึกของสังฆตธรรม แต่ในอดีตอาจจัดประเภทภายใต้สังขารเป็นปัจจัย

๒.๒.๔.๔ สังขารในฐานะเป็นอายุสังขาร

คัมภีร์กถาวัตถุได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธทรงปลงอายุสังขารก่อนเสด็จปรินิพพานตั้งข้อในมนุสสโลกกถาว่

พระผู้มีพระภาคประสูติที่ป่าลุมพินี ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์ ประกาศธรรมจักรที่กรุงพาราณสี ปลงอายุสังขารที่ป่าวาลเจตีย์ ปรินิพพานที่กรุงกุสินารามีไข้หรือ^{๑๓๙}

คัมภีร์พระสูตรได้กล่าวถึงการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าได้นำคำว่ ภาวสังขาร มาใช้เป็นคำพ้องของอายุสังขาร เพื่อระบุว่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทิ้งภาวสังขารของพระองค์ ดังในภูมิบาลสูตรว่ มุนีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเนิดเป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีในภายใน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลสที่เกิดในตนได้เหมือนนักรบทำลายเกราะได้ ฉะนั้น^{๑๔๐}

^{๑๓๗} กาเยน ปวตติโต, ขายโต วา ปวตโต, กายสส วา สงขารโรติ กายสงขารโร ฯ วจีสังขาร จิตตสังขารเรสุปี เอสเว นโย ฯ

^{๑๓๘} T.W. Rhys Davids & William Stede, **Pali - English Dictionary**, p. 620.

^{๑๓๙} อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๘๐๒/๘๐๒., อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๐๒/๑๗๗. นนุ ภควา ลุมพินียา ชาโต โพธิยา มุเล อภิสมพุทธโธ พาราณสียั ภควตา ธมมจกั ปวตติติ จาปาเล เจตียเอ อายุสงขารโร โอสสภูโร กุสินารายั ภควา ปรินิพพุตติ ฯ

^{๑๔๐} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๘. ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๐/๓๗๖.

ตุลุมตุลญจ สมภวั   ภาวสงขารมวสสชิ มุนิ
อชฌตตรโต สมานิติโต   อภินุทิจิ กวจมิวตตสมภวานติ ฯ

จึงไม่มีอรรถกถาใดที่อธิบายความหมายของทั้งสองคำนี้ได้ แต่มีแนวโน้มแนะนำหลักการชีวิตเป็นพลังงานที่สำคัญโดยไม่ต้องสิ้นสุดชีวิตลง และเป็นเชื้อที่นำไปสู่การเกิดใหม่ การตีความของสังขารเป็นปัจจัย ขณะที่คำว่า สังขาร สัมพันธ์กับพลวัตและแรงผลักดันที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องกรรม ความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้นคืออายุสังขาร (เช่นเดียวกันกับภวสังขาร) หมายถึง กำลังเฉพาะ ไม่เพียงแต่แรงกรรมใด ๆ แต่รับผิดชอบในการเกิดใหม่ทั้งอายุสังขารและภวสังขาร อ้างถึงกำลังที่เชื่อถือได้ในการสร้างชาติใหม่

๒.๒.๕ ความหมายของคำว่า วิญญาณชั้น

วิญญาณ แปลว่า วิญญาณ จิต ความรู้แจ้ง^{๑๔๑} มีรูปวิเคราะห์ว่า **วิชานาตีติ วิญญาณ** แปลว่า ธรรมชาติที่รู้แจ้ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า วิญญาณชั้น^{๑๔๒} วิญญาณมีอยู่ ๒ อย่าง คือ วิญญาณธาตุ หมายถึง จิต และวิญญาณชั้น หมายถึง อากาของจิต

วิญญาณชั้นนับเป็นหนึ่งในชั้น ๕ ที่รู้จักกันว่า วิญญาณ โดยทั่วไป ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ความรู้แจ้งอารมณ์ ความรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้ คือ ความรู้แจ้งทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ หรือเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน โดยวิญญาณ ๖ ประการนี้ วิญญาณจึงประกอบด้วยอายตนะ ๖ แต่ละข้อ โดยค่านิยามที่ยอมรับของการรวมนี้อีกครั้งในฐานะชั้น ๕ มหาเวทลลสูตรเรียกว่าวิญญาณ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดวิญญาณ^{๑๔๓} ค่านิยามนี้ทำให้เกิดความชัดเจน ส่วนวิญญาณที่เป็นวิญญาณทางอายตนะ ๖ ประการในสัมมาทิฏฐิสูตร คือ

๑. วิญญาณทางตา (จักขุวิญญาณ) คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา
๒. วิญญาณทางหู (โสตวิญญาณ) คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
๓. วิญญาณทางจมูก (ฆานวิญญาณ) คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก
๔. วิญญาณทางลิ้น (ชีวหาวิญญาณ) คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น
๕. วิญญาณทางกาย (กายวิญญาณ) คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย
๖. วิญญาณทางใจ (มโนวิญญาณ) คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ^{๑๔๔}

ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และทางใจ เป็นความรู้พื้นฐานและเป็นทางเดินของนามชั้นอื่น ๆ เป็นทั้งความรู้ต้นและความรู้ตามคือเป็นความรู้เริ่มแรกเมื่อเห็นเป็นต้น

^{๑๔๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๖๑๑.

^{๑๔๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑ - ๑๓.

^{๑๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘., วิชานาตี วิชานาตีติ โข อาวุโส ตสมา วิญญาณนติ วุจจติ ฯ

^{๑๔๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๑/๙๖., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๗.

ซึ่งทำให้เกิดเวทนา สัญญา และสังขารเกี่ยวกับสิ่งนั้น และรู้ตามกรรมของนามชั้นอื่น ๆ เช่น รู้สึกสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นสุข (วิญญาณ) คัมภีร์อภิธรรม นิยมเรียกว่า จิต จัดไว้ ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

คำว่า วิญญาณ นี้นิยมใช้กันในหมายนัยหรือหลายไวพจน์ด้วยกัน กล่าวคือ มีคำว่า มโน มานัสหรือมนัส หทัย ปันตระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณชั้นและมโนวิญญาณธาตุ คำเหล่านี้มีความหมายโดยอ้อม มิใช่ตรงโดยสมบูรณ์ ในพระอภิธรรมได้กล่าวถึงคำเหล่านี้ไว้ว่า “จิต มโน มานัส หทัย ปันตระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณชั้น มโนวิญญาณธาตุ ที่เหมาะสมกัน ในสมัยนั้นคำเหล่านี้ ชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นนั้นในสมัยนั้น”^{๑๔๕}

วิญญาณในพระไตรปิฎกจึงหมายถึงความรู้ทางประสาทสัมผัส (อายตนะ) ต่าง ๆ รวมทั้งทางใจ (มนายตนะ) ไม่มีลักษณะเป็นตัวตนที่จะมาเป็นผู้คิดหรือผู้รู้ อย่างในปรัชญาตะวันตกรวมถึงปรัชญาสำนักอื่น ๆ ในปรัชญาตะวันออก ส่วนคำว่า ปฏิสนธิวิญญาณก็ไม่ได้หมายถึงตัวตนที่จะไปเกิดในภพใหม่ แต่หมายถึงวิญญาณที่ทำหน้าที่เกิดในภพใหม่ที่เรียกอีกอย่างว่า คันธัพพะ นั่นเอง เหมือนกับภรณ์ที่พระมหาสัตว์เสด็จลงมาถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางสิริมหามายาก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด วิญญาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่สามารถเป็นสิ่งอยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง เพราะตามหลักปฏิจกสมุปบาท วิญญาณต้องอาศัยรูปในการเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ ดังพุทธภาษิตในมหาตัตถสัจจขยสูตรว่า “วิญญาณอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น เรากล่าวไว้แล้วโดยปริยายเป็นอเนกกว่า ‘ปราศจากปัจจัย ก็ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ’... ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยปัจจัยใด ๆ ก็นับว่าวิญญาณตามปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ก็นับว่า ‘จักขุวิญญาณ’...”^{๑๔๖} เนื่องจากวิญญาณมีลักษณะและการทำงานที่หลากหลาย จึงมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น จิต มนะ หรือมโนและหทยะ (หทัย) กล่าวอย่างคร่าว ๆ ชื่อเหล่านี้ก็คือไวพจน์ของกันและกัน นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาจากลักษณะการทำหน้าที่ของวิญญาณแล้วยังสามารถแยกประเภทเป็นมโนธาตุและวิญญาณมโนธาตุได้อีก ธาตุ ๑๘ ตามแนวพระอภิธรรม มโนธาตุคือปัญจทวาราวชิขณจิต^{๑๔๗} เป็นจิตที่คอยทำหน้าที่รับหรือรับฟังถึงอารมณ์ใหม่ที่มากกระทบทางทวารทั้ง ๕ มีตาเป็นต้น เพื่อเป็นปัจจัยแก่วิญญาณทางทวารนั้น ๆ (คือปัญจวิญญาณจิต) และสัมปฏิจฉันนจิตอันเป็นจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณจิต เป็นต้น (ปัญจวิญญาณจิต) เพื่อส่งต่อไปให้สันติธรรมจิต ที่เกิดในการรับอารมณ์แต่ละครั้ง วิญญาณที่รับอารมณ์อันผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ส่วนมโนวิญญาณธาตุคือวิญญาณหรือจิตอื่น ๆ ทั้งหมดที่เกิดในการทำหน้าที่รับอารมณ์

คำว่า วิญญาณ ในความหมายของนักปรัชญาทั้งฝ่ายตะวันออกและฝ่ายตะวันตก หมายถึงปรมาณัตถัตตา คืออัตตาชั้นละเอียด สุขุม ลึกซึ้งอย่างยิ่ง ยากที่จะเข้าใจได้ นักปรัชญาฝ่ายตะวันออก

^{๑๔๕} อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๖/๒๘.

^{๑๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๙/๔๒๗ - ๔๕๑.

^{๑๔๗} วุชระ งามจิตฺตเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๕๐.

เรียกว่า อาตมัน พรหมัน หรือปรมาตมัน นักปรัชญาฝ่ายตะวันตก เรียกว่า พระเจ้า^{๑๔๘} ส่วนคำว่า วิญญาณ ในความหมายของวิทยาศาสตร์ หมายถึง อนุภาคหรือทุกอนุภาคต่างกำลังเคลื่อนที่ (เกิดดับ) ในความว่าง กล่าวอีกนัยหนึ่ง นักวิทยาศาสตร์เข้าใจสัจธรรมแห่งอนัตตาว่าเป็นที่เกิดของสมบัติของ อนุภาคทั้งปวง เพียงแต่ไม่มีคำว่า วิญญาณ อยู่ในความรู้วิทยาศาสตร์ จึงปราศจากประโยคที่ว่า “จิต ทั้งปวงกำลังเกิดดับในความว่าง” คำว่า วิญญาณ จึงหมายถึง การรู้แจ้ง รู้อย่างทั่วถึง คือ รู้สึกต่าง ๆ ทั่วไป และเป็นสิ่งจะทำให้แจ้ง หรือปรากฏชัดเจนขึ้นในจิต โดยเนื้อความของวิญญาณแล้ว ก็มีหลาย ความหมาย เช่นวิญญาณธาตุมีสถานะเป็นวิญญาณธาตุล้วนๆ มีอยู่ตามธรรมชาติเหมือนกับธาตุ ๔

๒.๒.๕.๑ วิญญาณตามนัยชั้น ๕

วิญญาณในชั้น ๕ นี้ หมายถึง ความรู้แจ้ง เมื่อมีอะไรมากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางใจ นักปราชญ์ร่วมสมัยอย่างพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่า การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๑๔๙} มนุษย์จะรู้เรื่องอะไร ๆ ได้ก็ด้วย วิญญาณ เช่น รู้ว่าสุข รู้ว่าทุกข์ รู้ว่าไม่สุขไม่ทุกข์^{๑๕๐} และวิญญาณที่กล่าวมานี้เป็นวิญญาณที่ไม่ได้ เกิดขึ้นเองโดยปราศจากเหตุปัจจัย แต่เกิดเพราะเหตุปัจจัยเป็นตัวกำหนด ด้วยเหตุนี้ ทำให้วิญญาณมี ชื่อเรียกตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ เช่น วิญญาณเกิดเพราะอาศัยรูปเป็นอารมณ์ก็เรียกว่า จักขุวิญญาณ วิญญาณที่เกิดเพราะอาศัยเสียงเป็นอารมณ์ ก็เรียกว่า โสตวิญาณ เป็นต้น^{๑๕๑}

วิญญาณในชั้น ๕ แบ่งตามที่เกิดได้ ๖ ประการ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญาณ ฆาน วิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ^{๑๕๒} ถ้ามองในแง่ญาณวิทยาตามทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) วิญญาณในชั้น ๕ นี้ เป็นความรู้ที่เป็นตัวยืนหรือเป็นฐานให้กับ นามชั้นอื่นที่เหลือ คือ เวทนา สัญญา และสังขาร^{๑๕๓} แต่เป็นความรู้ที่มีกระบวนการเกิดดับต่อเนื่อง อยู่ตลอดเวลาควบคู่ไปกับนามชั้นอื่น หรือปรากฏการณ์ทุกอย่างภายในจิตใจ ดังตัวอย่างประกอบว่า สมมติว่าเห็นท้องฟ้า การเห็นท้องฟ้าจัดเป็นวิญญาณ เมื่อเห็นแล้วรู้สึกสบายตา ตอนนั้นจัดเป็นเวทนา ต่อมาเราก็กำหนดได้ว่าท้องฟ้ามีสีอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นฟ้าเวลานั้น เวลานั้น ตอนนั้นจัดเป็นสัญญา จากนั้น ก็เกิดความชอบใจ คิดหาวิธีที่จะให้ได้เห็นท้องฟ้านาน ๆ ตอนนั้นเกิดสังขาร กระบวนการเกิด ของธรรม คือ วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร แต่วิญญาณจะรู้อะไรขึ้นอยู่กับสังขารที่บังการด้วย กระบวนการนี้ในพระไตรปิฎกปรากฏอยู่ในหลักธรรมที่ชื่อว่าปฏิจจสมุปบาท นอกจากนี้ พระพรหม คุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความหมายของวิญญาณเพิ่มเติมอีกว่า วิญญาณเป็น

^{๑๔๘} พุทธศาสนิกชน, **ธรรมโฆษณธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร : สอนกุลหาลาภมูลนิธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๐ .

^{๑๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๑๖.

^{๑๕๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๔/๔๐๘.

^{๑๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๐๐/๔๓๑.

^{๑๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/ ๒๐๗ - ๒๐๘.

^{๑๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๑๘.

การรู้ความต่างจำเพาะ รู้ความหมายจำเพาะหรือรู้แยกต่าง หมายความว่า วิญญาณเกิดขึ้น คือ เห็น ได้ยิน เป็นต้นนั้น เป็นการเห็นการได้ยินจำเพาะบางแง่เท่านั้น ทั้งนี้เพราะสังขารเป็นปัจจัยให้ วิญญาณนั้นเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ชาย ๕ คนเดินทางมาพบต้นมะม่วงในทุ่งโล่งกว้างในวาระและโอกาส ต่าง ๆ กัน ทุกคนต่างเห็นต้นมะม่วงเหมือนกัน แต่เห็นในความหมายที่ต่างกันเพราะเจตจำนงที่มีต่อ ต้นมะม่วงไม่เหมือนกัน คือ บางคนอาจเห็นต้นมะม่วงเป็นที่หลบภัย เพราะตนเองกำลังวิ่งหนีสัตว์ร้าย มา หรือบางคนอาจเห็นต้นมะม่วงเป็นที่พึงในเรื่องอาหารเพราะกำลังหิวจัด เป็นต้น^{๑๕๔}

รวมความว่า วิญญาณตามนัยชั้น ๕ นี้ คือ ความรู้แจ้งสิ่งที่กระทบกับประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และใจ โดยทำหน้าที่รู้ เมื่ออายตนะภายในกายเกิดการสัมผัสกับอารมณ์ภายนอกกายขึ้น ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ เมื่ออายตนะใดกระทบกับอารมณ์ใดก็เกิดวิญญาณตาม แหล่งที่เกิดนั้น เช่น เมื่ออายตนะคือตากระทบกับอารมณ์คือรูป ก็เกิดจักขุวิญญาณคือการเห็น เป็นต้น เมื่อวิญญาณเกิดขึ้นแล้วนามชั้นอื่น ๆ ก็เกิดตามมา วนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป

๒.๒.๕.๒ วิญญาณตามนัยปฏิจจสมุปบาท

วิญญาณในปฏิจจสมุปบาท หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นกระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยอื่นคือสังขาร และวิญญาณเองเป็นเหตุให้เกิดนามรูป^{๑๕๕} มีรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับวิญญาณในปฏิจจสมุปบาทไว้ ดังนี้

พุทธทาสภิกขุ ให้คำอธิบายไว้ว่า วิญญาณในปฏิจจสมุปบาท หมายถึง วิญญาณ ๖ ตามที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้นั่นเอง คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ และมโนวิญาณ ไม่ใช่เป็นปฏิสนธิวิญญาณ^{๑๕๖} ดังที่คัมภีร์วิสุทธิธรรมคถาอธิบายวิญญาณในปฏิจจสมุป บาทว่าเป็นวิญญาณธรรมดาเกิดจากสังขาร แต่เจริญงอกงามเพราะราคะ ตัณหา และนันทิ โดยทำน ยกตัวอย่างชิวหาวิญาณ (วิญญาณทางลิ้น) เมื่อเคี้ยวอาหารอยู่ในปากแล้ว รู้สึกอร่อยด้วยราคะ (ความกำหนัด ความยินดี ความพอใจ) นันทิ (ความเพลิดเพลิน) วิญญาณจะเกิดตั้งอยู่ อร่อยแหวบหนึ่ง อร่อยอย่างหนึ่ง วิญญาณจะเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ความรู้สึกอร่อยที่เกิดขึ้นในใจเป็นไปตามอำนาจของ วิญญาณ วิญญาณอย่างนี้เป็นวิญญาณธรรมดา ไม่ใช่ปฏิสนธิวิญญาณอย่างที่พูดกัน^{๑๕๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายว่า วิญญาณในปฏิจจสมุปบาท คือ ความรู้ต่อ อารมณ์ต่าง ๆ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้ต่ออารมณ์ที่มีในใจ ตลอดจนสภาพพื้นเพของ จิตใจในขณะนั้น ๆ วิญญาณในปฏิจจสมุปบาทเป็นวิญญาณที่เกิดความตระหนักรู้ และรับอารมณ์ เฉพาะที่เป็นไปตามหรือเข้ากันได้กับเจตนาอย่างนั้นเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ยังเห็นว่า วิญญาณ

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘ - ๑๙.

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑ - ๓/๑ - ๖.

^{๑๕๖} พุทธทาสภิกขุ, ปฏิจจสมุปบาทคืออะไร ?, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุชา, ๒๕๓๒), หน้า ๖๘.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑ - ๑๒๔.

ในปฏิจกสมุปบาทนี้ แบ่งออกเป็นโลกีย์วิญญูณ ๓๒ (ผลรวมจากวิญญูณ ๕ ฝ่ายกุศลวิบาก และอกุศลวิบากเป็น ๑๐ บวกกับมโนวิญญูณ ๒๒)^{๑๕๘}

พร รัตนสุวรรณ อธิบายว่า วิญญูณเป็นปัจจัยให้เกิดนามและรูป ข้อนี้มีความหมายสั้น ๆ ว่า เมื่อวิญญูณปฏิสนธิในท้องของมารดา คือปฏิสนธิในไข่ที่ได้ผสมไว้แล้ว ทันทที่ที่วิญญูณปฏิสนธิ นามคือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ จะต้องเกิดพร้อมกับวิญญูณทันที วิญญูณที่เกิดขึ้น ในระยะแรกนี้คือมโนวิญญูณ คำว่ามโนวิญญูณเกิดหมายความว่า มีความรู้สึกนึกคิดเกิดขึ้น ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดในขณะนี้ เป็นความรู้สึกนึกคิดของภวังคจิต กล่าวคือเป็นความรู้สึกนึกคิดที่เป็นไปโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว และทันทีที่วิญญูณเกิดขึ้น รูปก็จะเกิดพร้อมกับวิญญูณด้วย รูปที่เกิดพร้อมกับวิญญูณในระยะแรกมีอยู่ ๓ อย่าง คือ กายประสาท หทยวัตถุ (คือสมอง) และภาวะที่เกิดเป็นหญิงหรือชาย เป็นกฎตายตัวว่า เมื่อวิญญูณเกิด นามและรูปจะต้องเกิดทันที ไม่ว่าจะอยู่ในภพหรือในภูมิใดก็ตาม กฎอันนี้เหมือนกันหมด มีข้อแตกต่างอยู่บ้าง คือถ้าวิญญูณปฏิสนธิในโลกของโอปปาติกะทั้งนามและรูปจะเกิดสมบูรณ์ขึ้นมาทันที คล้ายกับคนที่นอนหลับแล้วก็ตื่นขึ้น^{๑๕๙}

บรรจบ บรรณรุจิ อธิบายว่า วิญญูณในปฏิจกสมุปบาทมี ๒ สาย คือ (๑) ภวังควิญญูณ (ภวังคจิต) และ (๒) วิถีวิญญูณ (วิถีจิต) โดยภวังควิญญูณทำหน้าที่จติ ทำหน้าที่เป็นปฏิสนธิวิญญูณ (การเกิดใหม่) ทำหน้าที่รักษา หล่อเลี้ยงชีวิตหนึ่งในชาติหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นวิบากวิญญูณ (เก็บผลของกรรม) และทำหน้าที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิถีวิญญูณ^{๑๖๐} ส่วนวิถีวิญญูณ แปลว่า วิญญูณในวิถี หมายถึง ทางเดินของวิญญูณ ๖ สาย คือ จักขุวิญญูณ โสตวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ และมโนวิญญูณ^{๑๖๑}

คำอธิบายของวิญญูณมักจะเป็นจำกัดอยู่ที่จิตสำนึกแรกที่เข้ามาในครรภ์ของมารดา^{๑๖๒} ซึ่งควรเป็นปฏิสนธิวิญญูณ ความรู้ของฉัน ไม่มีคำสั่งดังกล่าวจะพบในพระสูตรเองตัวเอง อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์ยุคต่อมาพบว่า วิญญูณนิทานไม่เพียงเกี่ยวข้องการเชื่อมสติ ๑๙ ประการเท่านั้น^{๑๖๓}

^{๑๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๙๘ - ๙๙.

^{๑๕๙} พร รัตนสุวรรณ, **วิญญูณคืออะไร เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๙), หน้า ๔ - ๕.

^{๑๖๐} บรรจบ บรรณรุจิ, **ปฏิจกสมุปบาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนศึกษาพุทธสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙๘ - ๑๑๐.

^{๑๖๑} บรรจบ บรรณรุจิ, **จิต ! มโน ! วิญญูณ !**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๔.

^{๑๖๒} Nyānatiloka, **Buddhist Dictionary**, pp. 121 - 122.

^{๑๖๓} Nārada, **A Manual of Abhidhamma**, (Buddhist Missionary Society : Malaysia, 1979), p. 361.

ส่วนคัมภีร์วิภังคิให้คำจำกัดความว่า วิญญาณนิทานเป็นวิญญาณ (จิต มโน วิญญาณ มโนวิญญาณธาตุ) ฐานใจ (มนายตนะ) การควบคุมจิตใจ (มโนทริย) และวิญญาณชั้น^{๑๖๔}

ปฏิจจนสมุปบาทนั้นแสดงการเกิดทุกข์ และการดับทุกข์ อันสืบเนื่องมาจากสุญญตาธรรม หมายถึง สภาวะที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้นการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา สภาวะธรรมหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเงื่อนไข ดังต่อไปนี้

๑. การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน
๒. ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมกัน
๓. การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกัน จึงเกิดมีขึ้น
๔. สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นหรือดับไป เพราะการมีเงื่อนไขและหมดเงื่อนไข จะชี้ชัดลงไปตายตัวไม่ได้ แล้วแต่เงื่อนไขที่กำหนดขึ้นมา

๕. ทฤษฎีหรือหลักธรรมว่าด้วยการเกิดทุกข์ คือ “อนุโลมปฏิจจนสมุปบาท” หมายถึง การแสดงหลักปฏิจจนสมุปบาท เป็นการแสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่างๆ โดยอาศัยปัจจัยสืบทอดกันไปอย่างนี้ เป็น สมุทยวาร คือฝ่ายสมุทัย ใช้เป็นคำอธิบาย อริยสัจข้อที่สอง (สมุทัยสัจ) คือ แสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ปฏิจจนสมุปบาทที่แสดงแบบนี้เรียกว่าอนุโลมปฏิจจนสมุปบาท และการดับทุกข์ “ปฏิโลมปฏิจจนสมุปบาท”^{๑๖๕} แสดงให้เห็นความดับไปแห่งทุกข์ ด้วยอาศัยความดับไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย สืบทอดกันไป เช่น เพราะอวิชาสารอกดับไปไม่เหลือสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับขรามรณะ(จึงดับ) ความโศก ความคลุ้มคลั่ง ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ จึงดับ หรือหมายถึง การแสดงย้อนกลับว่า ขรามรณะเป็นต้น ดับเพราะชาติดับ ชาติดับเพราะภพดับ ฯลฯ สังขารดับเพราะอวิชาตดับ

๖. ทฤษฎีปฏิจจนสมุปบาท^{๑๖๖} อธิบายถึงกฎแห่งเหตุปัจจัยสัมพันธ์ที่สภาวะธรรมปรากฏขึ้นพร้อมกันและอาศัยกันและกันจึงปรากฏขึ้นได้ ถ้าสภาวะธรรมส่วนใดไม่ปรากฏขึ้นสภาวะธรรมอีกส่วนหนึ่งก็ไม่ปรากฏขึ้นเช่นกัน ซึ่งสภาวะธรรมทั้งหลายต้องอาศัยสภาวะเงื่อนไขซึ่งกันและกันจึงเกิดขึ้นดำรงอยู่ และดับไป ตามลำดับอย่างต่อเนื่อง จึงสามารถอภิปรายสรุปผลหลักปฏิจจนสมุปบาท ได้ว่า นอกจากจะเป็นทฤษฎีว่าด้วยการเกิดและการดับแห่งทุกข์แล้ว ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้อธิบายกฎ

^{๑๖๔} อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๔๙/๑๓๑., อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๔๙/๒๓๔. เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เป็นไฉน จิต มโน มานัส ททัย ปณฺฑระ มโน มนายตนะ มโนทริย วิญญาณ วิญญาณชั้น มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯ ตตถ กตมํ สงขารปจฺจยา วิญญาณ ? ยํ จิตตํ มโน มานสํ ททยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตนํ มโนทริยํ วิญญาณํ วิญญาณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโนวิญญาณธาตุ อิทํ วุจฺจติ “สงขารปจฺจยา วิญญาณ” ฯ

^{๑๖๕} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔ - ๒๖/๒๑.

^{๑๖๖} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑ - ๒.

แห่งเหตุปัจจัยสัมพันธ์อื่นๆ ได้อีกด้วย พุดง่ายๆ ปฏิจจสมุปบาทเดิมเป็นหลักแสดงความเกิดทุกข์แห่งชีวิต แต่อย่างหลังแสดงความทุกข์แห่งสังขม^{๑๖๗}

การเชื่อมโยงปฏิจจสมุปบาท ๓ จึงรวมทั้งวิญญาณชั้นและไม่เพียงแต่ปฏิจจสมุปบาท ทั้งพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ก็มีความเห็นเรื่องวิญญาณคล้ายกัน อธิบายวิญญาณในปฏิจจสมุปบาทตามแนวพระสูตรเป็นหลัก แนวโน้มการอธิบายเรื่องวิญญาณของท่านพุทธทาสภิกขุมุ่งให้เห็นกระบวนการเกิดดับในปัจจุบันขณะและปัจจุบันชาติเป็นสำคัญ อีกท่านอธิบายเรื่องวิญญาณไว้ทั้งในแง่ปัจจุบันขณะ (ปัจจุบันชาติ) และข้ามภพข้ามชาติ เช่นเดียวกับชั้นทั้ง ๔ ข้างต้น วิญญาณถือว่าเป็นสถานที่พิเศษตามหลักปฏิจจสมุปบาท ในฐานะที่เป็นหนึ่งของนิทาน วิญญาณเป็นห่วงโซ่ติดต่อก่อนนามรูป สฬายตนะ และผัสสะ และสองอันดับสุดท้ายเป็นส่วนหนึ่งของรูปชั้น จึงไม่อธิบายวิญญาณซึ่งเป็นองค์ที่ ๕ ในการแจกนับแบบดั้งเดิมของชั้น ๕ แทนการอธิบายหน้าที่ของวิญญาณในปฏิจจสมุปบาทและอธิบายความสัมพันธ์กับวิญญาณชั้น

วิญญาณในปฏิจจสมุปบาท จึงเป็นเรื่องลึกซึ้งค่อนข้างยากแก่การทำความเข้าใจ ทั้งในแง่ปัจจุบันชาติและในแง่ข้ามภพข้ามชาติ แต่ถ้าถือตามนัยที่ท่านพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ ได้อธิบายไว้ เรื่องวิญญาณเป็นเรื่องที่ใกล้ตัว ส่วนความหมายของวิญญาณโดยทั่วไปก็อ้างอิงในพระไตรปิฎกและให้ความหมายไว้เหมือนกัน แตกต่างที่รายละเอียดและอัตโนมติบางส่วนเท่านั้น

๒.๒.๕.๓ วิญญาณตามนัยธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘

วิญญาณในธาตุ ๖ เรียกว่า วิญญาณธาตุ มาในธาตุวิภังคสูตร หมายถึง ธาตุรู้หรือสภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ เช่น รู้ว่าสุข รู้ว่า ทุกข์ รู้ว่านี่จะสุขก็ไม่ใช่ จะทุกข์ก็ไม่ใช่ (อทุกขมสุข)^{๑๖๘}

วิญญาณในหลักธรรมหมวดนี้ จึงหมายถึง ความรู้ชัด รู้แจ้งในอารมณ์ที่มากกระทบว่าเป็นอารมณ์สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุข รู้ชัดแจ้งทั้งในเวลาที่ยังอารมณ์เหล่านั้นมากกระทบและเวลาที่อารมณ์เหล่านั้นดับไป การรู้ชัดของวิญญาณธาตุนี้ทำหน้าที่รู้จนกระทั่งอุปธิทั้งหลาย ได้แก่ อุปธิคือขั้น อุปธิคือกิเลส อุปธิคืออภิสังขาร และอุปธิคืออภิมุข ๕ ถูกไล่ได้หมดแล้ว จนกระทั่งในจิตเกิดความสงบจากราคะ โทสะ และโมหะ^{๑๖๙} วิญญาณในหลักธรรมหมวดนี้จึงแยกออกไปเป็น ๖ ประการ คือ จักขุ วิญญาณธาตุ โสทวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ

^{๑๖๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๒/๕๗/๖๐.

^{๑๖๘} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๕๔/๔๐๘., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๘.

^{๑๖๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๕ - ๓๖๙/๔๐๘ - ๔๑๔.

วิญญานในธาตุ ๑๘ ที่มาในพหุธาตุกสูตร^{๑๗๐} นั้นมีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับวิญญานในธาตุ ๖ นั้นเอง เพราะแยกเรียกเป็นอย่างเดียวกับวิญญานในธาตุ ๖ คือ จักขุวิญญานธาตุ โสทวิญญานธาตุ ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานธาตุ และมโนวิญญานธาตุ

๒.๒.๕.๔ วิญญานตามนัยธาตุกัมมฎฐาน ๖

วิญญานในหลักธรรมหมวดนี้มีความหมายเดียวกับวิญญานในข้อ ๓ คือ ธาตุที่มีลักษณะเป็นเครื่องรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญานธาตุ ๖^{๑๗๑} สังเกตเห็นได้ว่า แม้พระพุทธเจ้าจะกล่าวถึงวิญญานไว้ในหลายหัวข้อธรรมก็จริง โดยความหมายแล้วเป็นอย่างเดียวกัน คือหมายถึงความรู้แจ้งเหมือนกัน และมีข้อสังเกตว่า ในอัสสุตวาสูตรที่ ๑ - ๒ บอกว่า จิต มโน วิญญาน เป็นอย่างเดียวกัน^{๑๗๒} คำว่า มโนกับวิญญานที่มาในรูปของคำว่า มโนวิญญาน นี้ ใช้คนละความหมาย คือคำว่า มโน หมายถึง อายตนะคือใจ (มนายตนะ) ส่วนคำว่า วิญญาน หมายถึง ความรู้แจ้ง กล่าวโดยความหมายแล้ว “มโน” นอกจากแปลว่า ใจ แล้วยังแปลว่า “ธรรมชาติรู้อารมณ์”^{๑๗๓} ซึ่งเป็นความหมายเดียวกับวิญญาน แต่โดยทั่วไปแล้ว ท่านใช้คำว่า มโน เมื่อต้องการบอกชื่อทวารหรืออายตนะของมนุษย์ และใช้คำว่า วิญญาน เมื่อต้องการบอกภาวะที่ใจรู้แจ้งเมื่ออายตนะต่างๆ กระทบกับอารมณ์ เช่น มโนวิญญาน (การรู้แจ้งถึงเรื่องในใจ)^{๑๗๔} บอกลักษณะนามธรรมของชีวิตมนุษย์ เช่น วิญญานในคำว่า ภวังควิญญาน และวิถีวิญญานในพระอภิธรรม เป็นต้น

วิญญานมีลักษณะมีลักษณะใกล้เคียงกับคำว่าสังขารชั้น ๓ กล่าวคืออนิจจังและอนัตตายกตัวอย่างเช่น จุฬเวทลลสูตรไม่ได้มองเพียงว่าวิญญานเท่านั้น^{๑๗๕} ก็ยังมองว่าชั้น ๕ เป็นที่ตั้งของอัตตาแต่ละบุคคลและมหาปุณณมสูตรก็เช่นเดียวกัน^{๑๗๖} ในขณะที่ลคัททูปมสูตรเน้นว่าวิญญานเป็นอนิจจัง^{๑๗๗} เป็นที่กล่าวถึงที่อื่น ๆ ว่า ผู้ที่เชื่อว่าวิญญานมีชะตากรรมเป็นของตนเอง ที่แตกต่างจาก

^{๑๗๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑.

^{๑๗๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๘/๔๐๕. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๑๙.

^{๑๗๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑ - ๖๒/๑๑๕ - ๑๑๗.

^{๑๗๓} ป.หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ - ไทย**, หน้า ๕๕๙.

^{๑๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๓๖.

^{๑๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๐.

^{๑๗๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๗/๖๙., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๗/๙๙. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้....ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป, ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีเวทนา ไม่พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนา, ไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีสัญญา ไม่พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสัญญา, ไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีสังขาร ไม่พิจารณาเห็นสังขารในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสังขาร, ไม่พิจารณาเห็นวิญญานโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีวิญญาน ไม่พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาน ฯ สุตวา อริยสาวโก ... น รูปิ อตตโต สมนุสสติ น รูปนตฺ วา อตตานิ น อตตนิ วา

ชั้นข้ออื่นที่ผิดกับธรรมชาติแห่งความจริง^{๑๗๘} จึงเป็นที่ชัดเจนว่า อยู่ในขอบเขตของพระพุทธศาสนา เถรวาทไม่ใช่ทั้งวิญญานในชั้น ๕ ข้อใดข้อหนึ่งที่เป็นอตฺตาหรือผู้ครอบครองสถานที่ตัวเองนินฺตร

ริส เดวิดส์ ถกเถียงกันอยู่ว่า ต้นฉบับที่ไม่เคยวาดภาพวิญญานว่าเป็นธาตุที่ประกอบ อนิจจัง การโต้เถียงมีอยู่ว่าวิญญานมักจะมีที่ตั้งแตกต่างกัน ที่มีหลักฐานทางพระไตรปิฎกรับรองไว้ อ้างถึงวิญญานในความเป็นอตฺตา เช่น เหตุการณ์หลังจากการตายของพระสงฆ์บางรูปเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์ (โคธิกภิกษุและวัคกลี) มารได้ค้นหาวิญญานอย่างเต็มที่แต่ก็ไม่พบ เพราะท่านบรรลุนิพพานแล้ว นี่ได้แสดงให้เห็นว่าหลังจากการตาย วิญญานของมนุษย์ที่คาดว่าจะไปที่ไหนสักแห่งก่อน จูติอีกครั้ง ดังนั้น หมายความว่าดำรงอยู่จึงเป็นการถาวร ซึ่งเดินทางออกจากร่างกายให้กับร่างกาย นอกจากนี้ ริส เดวิดส์ ได้นำคำกริยาว่า “อุปฺปชฺชติ, อุปฺปตฺติ” (จะเกิดขึ้น) มักจะใช้ในอ้างอิงวิญญานแทนที่เป็นครั้งคราวด้วยคำว่า “อวกฺขณฺติ” (ลง) วิญญานซึ่งก้าวลงไปสู่ร่างกายในลักษณะนี้ ขัดแย้งกับคำสอนหลักของความไม่แน่นอนโดยทั่วไปเช่นเดียวกับทฤษฎีความไม่เที่ยงของวิญญาน^{๑๗๙}

ริส เดวิดส์ ได้ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดการจูติของชาวบ้านได้เป็นความเชื่อในพระพุทธศาสนา^{๑๘๐} เพราะเมื่อเทียบกับแนวคิดอนิจจังและสักรายทมิฬในพระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่ไกลจากความจริง เพราะตีความเรื่องอนิจจังและหลักปฏิบัติสมุปบาทโดยความไม่แน่นอนในความรู้สึกลับัน วิญญานเกิดขึ้นและดับไปเพียงชั่วขณะเวลา แต่กระนั้น พระพุทธศาสนาเน้นว่ากรณีใหม่ของวิญญานเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและติดต่อกัน ขณะที่ ริชาร์ดเฮย์ (Richard Hayes) ได้ตั้ง

รูปิ น รูปสมี วา อตฺตานํ น เวทนี อตฺตโต สมฺนุสฺสตี น เวทฺทวณฺตี วา อตฺตานํ น อตฺตนิ วา เวทนี น เวทฺทวณฺตี วา อตฺตานํ น สลฺยํ อตฺตโต สมฺนุสฺสตี น สลฺยวณฺตี วา อตฺตานํ น อตฺตนิ วา สลฺยํ น สลฺยวณฺตี วา อตฺตานํ น สงฺขารอตฺตโต สมฺนุสฺสตี น สงฺขารวณฺตี วา อตฺตานํ น อตฺตนิ วา สงฺขารน สงฺขารสฺสู วา อตฺตานํ น วิญญานํ อตฺตโต สมฺนุสฺสตี น วิญญานวณฺตี วา อตฺตานํ น อตฺตนิ วา วิญญานํ น วิญญานสมี วา อตฺตานํ ๑

^{๑๗๗} ชู.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๑/๒๘๔. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๐. ต่ ก็ มณฺยตฺถ ภิกฺขเว, วิญญานํ นิจฺจํ ว อนิจฺจํ วาตี ? อนิจฺจํ ภนฺเต ๑

^{๑๗๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๓/๔๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๓/๗๕. ภิกฺขุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจูติ การอุปฺปติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาน เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร ๑ โย ภิกฺขเว เอวํ เวทเยย ‘อหฺมณฺยตฺร รูปา อณฺยตฺร เวทฺทวณฺตี อณฺยตฺร สลฺยวณฺตี อณฺยตฺร สงฺขารเวตี วิญญานสฺส อากฺคี วา คตี วา จูตี วา อุปฺปตฺตี วา วุฑฺธิ วา วิรูฬฺหี วา เวปุลฺลํ วา ปณฺญาเปสฺสามีตี เนตํ ฐานํ วิชฺชตี ๑

^{๑๗๙} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๕, Rhys Davids, **Buddhist Psychology : an Inquiry into the Analysis and Theory of Mind in Pali Literature**, (London: Luzac & Co., 1924), p. 22.

^{๑๘๐} Ibid, p. 22.

ข้อสังเกตว่า "ยอมรับว่า ความต่อเนื่องของเหตุการณ์ทางจิตย้ายจากกายไปสู่สิ่งหนึ่ง หรือแม้กระทั่งการใช้ชีวิตอยู่นอกร่างกาย ร่างกายในขณะที่ไม่ได้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง มุมมองของความคงทนหรือมุมมองที่ต่อเนื่องเป็นอัตตา^{๑๘๑}

รวมความว่า วิญญาณเป็นธรรมชาติหนึ่งที่เป็นส่วนประกอบของชีวิตมนุษย์ มีลักษณะเป็นนามธรรม เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการรับรู้ การเสพสวโยโลก การฝึกฝนพัฒนาชีวิต การเป็นสุขเป็นทุกข์ เวลาแสดงตัวเองจะแสดงร่วมกับธรรมชาติฝ่ายรูปธรรม เป็นธรรมชาติส่วนที่ทำให้มนุษย์สามารถเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รู้รส รู้การถูกสัมผัส และรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในใจ และเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดนามชั้นอื่น ๆ สืบทอดต่อกันไปจนสำเร็จรูปเป็นผลดีและไม่ดี หรือความวางเฉยแก่มนุษย์

๒.๓ ประเภทของชั้น ๕

ในสังคีตสูตรได้แบ่งรูปชั้นนี้ออกแบ่งเป็น ๓ ประเภทคู่กัน เรียกว่า รูปสังคหะ ๓ ได้แก่

๑. สนิทสนสัปปฏิขรูป (รูปที่เห็นได้และสัมผัสได้)
๒. อนิทสนสัปปฏิขรูป (รูปที่เห็นไม่ได้ แต่สัมผัสได้)
๓. อนิทสนอปปปฏิขรูป (รูปที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้)^{๑๘๒}

คัมภีร์ธัมมสังคณีได้ให้ความหมายคำนี้ไว้ว่า สนิทสนสะ เข้ากับคำว่า รูปายตนะ มีเพียงรูปรูปธาตุเท่านั้นที่จัดประเภทภายใต้ชนิดของอนิทสนสะ ที่สามารถรับรู้ด้วยตาที่แท้จริงได้ ^{๑๘๓} รูปธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด (ประเภทที่ ๑ หรือ ๒) จัดประเภทไว้ภายในอนิทสนสะ เพราะเป็นสิ่งไม่สามารถมองเห็นได้ ^{๑๘๔} ในแนวทางนี้ อาจดูเหมือนจะขัดแย้งกับพระสูตรที่ให้คำนิยามธาตุพื้นฐาน ตามที่ธาตุดินพบการแสดงออกในผม เล็บ ฯลฯ ธาตุน้ำในเลือด น้ำตา ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดเป็นสิ่งที่อาจมองเห็นได้อย่างไรก็ตาม คัมภีร์กถาวัตถุก็ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นได้ ^{๑๘๕}

อภิธรรมโกศได้แก้ปัญหาคความขัดแย้งที่ชัดเจนระหว่างต้นฉบับเดิม โดยกล่าวถึงมหาภูตรูป ๔ ว่าเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น และความจริงที่ว่า เราก็สามารถมองเห็นได้อย่างน้อยจากอาการที่แสดงออกมา ของพวกเขา (เช่นผมหรือเล็บซึ่งเป็นส่วนของธาตุดิน) อธิบายว่า การมองเห็นเป็นเพียงสิ่งที่จะทำให้เข้าใจจากมุมมองการใช้งานทั่วไป ในความเป็นจริงแล้ว ธาตุเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น^{๑๘๖} ส่วนธาตุที่

^{๑๘๑} Mathieu Boisvert, *A study of the five aggregates in Theravāda Buddhism : their order and their relation to the doctrine of the paticasamuppāda*, (Mc Gill University, 1992), p. 170.

^{๑๘๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘.

^{๑๘๓} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๔๕๗/๑๕๕. อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๕๗/๓๕๘. รูปที่เห็นได้ นั้นเป็นไฉน รูปายตนะ รูปนี้ชื่อว่าเห็นได้ อนิทสนรูป ๆ กตมํ ตํ รูปํ สนิทสนนํ ? รูปายตนะ อิทํ ตํ รูปํ สนิทสนนํ.

^{๑๘๔} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๕๖๖/๒๓๗. อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๕๙/๓๕๘. รูปที่เห็นไม่ได้ นั้นเป็นไฉน จักขายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่าเห็นไม่ได้ สัปปฏิขรูป กตมํ ตํ รูปํ อนิทสนนํ ? จักขายตนะ ๆเปฯ กพฬิกาโร อาหาโร อิทํ ตํ รูปํ อนิทสนนํ.

^{๑๘๕} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๙๙/๗๔๖.

^{๑๘๖} Louis de la Vallée Poussin, *Abhidharmakosa vol. i*, pp. 23 - 24.

จัดประเภทไว้ภายใต้หัวข้อ สัปปฏิฆะเป็นอายตนะตามลำดับ เพราะธาตุทั้งหลายสามารถเชื่อมกับสิ่งอื่นจริงหรือที่อาจเกิดขึ้นมาติดต่อกัน^{๑๘๗} โณฏฐัพพายตนะรวมลงในสัปปฏิฆะ ในขณะที่ส่วนการนับธาตุ ๒๗ ของรูปอย่างชัดเจน (เช่นมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๓) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโณฏฐัพพายตนะยังคงเหมือนว่าจะไม่เป็นส่วนประกอบอย่างที่ยรวมไว้โดยปริยาย

มหาภูตรูป ๓ คือ ปรฐวี เตโช และวาโย รวมกันเป็นโณฏฐัพพายตนะ ยกเว้นออกจากคณหา เพราะมหาภูตรูป ๓ ข้างต้นเป็นโณฏฐัพพายตนะ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะกล่าวถึงนี้ธาตุอีกครั้ง คัมภีร์ธัมมสังคณีกกล่าวว่า โณฏฐัพพายตนะเป็นสัปปฏิฆะ อีกอย่างหนึ่ง ธาตุที่ไม่กระทบกระทั่ง (อปปปฏิฆะ) เป็นสิ่งที่ไม่ได้ต่อต้าน คือ อาโปธาตุและธาตุ ๑๔ ที่เป็นไปตามและรวมถึงอินทรีย์ ดังนั้น การจัดหมวดหมู่ของสิ่งที่มองเห็นและการต่อต้าน (สันทิฏฐิกะ อปปปฏิฆะ) หมายถึงเฉพาะรูปชั้นร้นเท่านั้น ในขณะที่สิ่งที่มองไม่เห็นและต่อต้าน (อนิทัสสนะ อปปปฏิฆะ) ซึ่งเป็นอายตนะยกเว้นรูปายตนะและรวมถึงมหาภูตรูป ๓ ข้างต้นเป็นโณฏฐัพพายตนะ และสุดท้าย สิ่งที่มองไม่เห็นและขัดขวาง (อนิทัสสนะ อปปปฏิฆะ) หมายถึง ธาตุพื้นฐานเป็นต้น เช่น อาโป อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ รูปชีวิตินทรีย์ ภายวิญญัตติ วจิวญญัตติ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา อุปลยยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา อากาศธาตุ และ อาหาร

เพื่อสรุปความหมายของการจำแนกประเภทของรูปในสังคีตสูตร จึงกล่าวได้ว่า รูปธาตุ ๒๗ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น (อนิทัสสนะ) ยกเว้นเฉพาะรูปายตนะ (ที่มองเห็น) ซึ่งเป็นโดยคำนายามที่มองเห็นได้ (สันทิฏฐิกะ) อายตนะทั้ง ๕ ข้างต้น และอารมณ์อื่น ๆ ซึ่งคัมภีร์ยุคต่อมาได้รวมมหาภูตรูป ๓ ข้างต้นเป็นโณฏฐัพพายตนะเป็นการต่อต้าน (สัปปฏิฆะ) และมองไม่เห็น (อนิทัสสนะ) ในขณะที่ธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด คือไม่ต่อต้าน (อปปปฏิฆะ) และมองไม่เห็น (อนิทัสสนะ) เหตุผลสำหรับการแบ่งครั้งแรกของรูปธาตุนี้จะมีมีความชัดเจน และครอบคลุมประเภทต่าง ๆ ของสสารและสะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งหน่วยงานต่าง ๆ เหล่านี้

๒.๓.๑ จำแนกรูปชั้นร้น

รูปและธาตุทั้งหลายสามารถจัดประเภทได้ตามความแตกต่างกัน เช่น ในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ภายในหรือภายนอก หยาบและละเอียด ไกลหรือใกล้ ในเรื่องนี้ จะวิเคราะห์เพียงสั้น ๆ ถึงความหมายทั้ง ๓ ประเภทเหล่านี้ คือ

๑. ภายในและภายนอก (อชฌตต์ วา พหิทฐา วา)
๒. หยาบและละเอียด (โอฬาริกิ วา สุขุมิ วา) และ

^{๑๘๗} อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๖๕๘/๔๐๘., อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๕๗/๒๐๘ - ๒๐๙. รูปที่กระทบได้ นั้นเป็น โฉน จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ รสหายตนะ และโณฏฐัพพายตนะ รูปนี้ชื่อว่ากระทบได้ ๆ กตมํ ตํ รูปํ สัปปฏิฆํ ? จกขายตณํ โสตายตณํ ฆานายตณํ ชิวหายตณํ กายายตณํ รูปายตณํ สัททหายตณํ คันธายตณํ รสหายตณํ โณฏฐัพพายตณํ อิทํ ตํ รูปํ สัปปฏิฆํ ฯ

๓. ไกลและใกล้ (ทุเร วา สนติเก วา)^{๑๘๘}

ประเภทแรกกำหนดความแตกต่างระหว่างธาตุภายใน (อชมตต) และภายนอก (พหิทธา) ความแตกต่างครั้งแรกนี้ในขณะที่เห็น

การจำแนกประเภทนี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะรูปชั้นเท่านั้น แต่ยังมีผลบังคับใช้กับอีกชั้นทั้ง ๔ อื่น ๆ อีก ความแตกต่างระหว่างทั้งสองประเภทอยู่เพียงแค่ว่า ธาตุภายในเป็นผู้ที่เป็นเจ้าของให้กับแต่ละบุคคล ในขณะที่ธาตุภายนอกเป็นผู้ซึ่งเป็นเจ้าของให้กับคนอื่น ๆ แต่ละบุคคล^{๑๘๙} เพียงรูปธาตุซึ่งเป็นธาตุภายในเป็นอายตนะ ๕ กลุ่มแรกซึ่งเป็นอายตนะภายนอก คือ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ ตามแหล่งที่มาเดียวกัน รูปธาตุภายนอกรวมถึง มหาภูตรูป ๔ (รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ และอาโปธาตุ) มหาภูตรูป ๔ ภายในธาตุ ๒๗ ของรูป และ ตามมาด้วยอุปาทายรูปทั้งหมด การที่จะทำให้ธาตุภายนอกเหล่านี้เกี่ยวข้องกับรูป สรุไปได้ ดังนี้

๑. ปฐวีธาตุ	ธาตุที่ทรงภาวะความแข็งหรืออ่อน
๒. อาโปธาตุ	ธาตุที่ทรงภาวะเกาะกุมหรือไหล
๓. เตโชธาตุ	ธาตุที่ทรงภาวะความร้อนหรือเย็น
๔. วาโยธาตุ	ธาตุทรงภาวะไหว การเคร่งตึง
๕. รูปะ	ประสาทตาเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาณ
๖. สัททะ	เสียงที่กระทบโสตประสาทรูป จึงเกิดโสตวิญญาณ
๗. คันธะ	กลิ่นที่กระทบฆานประสาทรูป จึงเกิดฆานวิญญาณ
๘. รสะ	รสที่กระทบชีวหาประสาทรูป จึงเกิดชีวหาวิญญาณ
๙. อิตถินทรีย	อินทรียที่แสดงให้รู้สภาพความเป็นหญิง
๑๐. ปุริสินทรีย	อินทรียที่แสดงให้รู้สภาพความเป็นชาย
๑๑. รูปชีวัตินทรีย	อินทรียที่รักษากัมมชรูปให้ดำรงอยู่
๑๒. กายวิญญาณุตติ	การไหว้กายให้ผู้อื่นรู้ความหมาย

^{๑๘๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๙๖ - ๕๐๓/๑๔๘ - ๑๕๔.

^{๑๘๙} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๕๐ - ๑๐๕๑/๒๔๘ - ๒๔๙., อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๕๑ - ๑๐๕๒/๒๖๙.

สภาวะธรรมที่เป็นภายนอกตน เป็นไฉน สภาวะธรรมที่เป็นภายในตน เป็นของเฉพาะตน เกิดแต่ตน เป็นของเฉพาะแต่บุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ได้แก่ รูปชั้น ๖ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นภายนอกตน ๆ สภาวะธรรมที่เป็นภายในตน และภายนอกตน เป็นไฉน สภาวะธรรมทั้งสองประเภทที่กล่าวมานั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นภายในตนและภายนอกตน ๆ กตเม ฐมา อชมตต ? เย ฐมา เตส เตส สุตตาน อชมตต ปัจจตต นียตา ปาฏิปุคคฺลิกา อุปาทินนา รูป เวทนา สญญา สงขารา วิญญาณ อิม ฐมา อชมตต ? กตเม ฐมา พหิทธา ? เย ฐมา เตส เตส ปรสฺตตาน ปรปุคคฺลาน อชมตต ปัจจตต นียตา ปาฏิปุคคฺลิกา อุปาทินนา รูป เวทนา สญญา สงขารา วิญญาณ อิม ฐมา พหิทธา ?

๑๓. วจีวิญญัตติ	การกล่าววาทาให้ผู้อื่นรู้ความหมาย
๑๔. ลหุตา	รูปที่มีความเบาเป็นลักษณะ
๑๕. มุทุตา	รูปที่มีความอ่อนเป็นลักษณะ
๑๖. กัมมัณฺญตา	รูปที่มีการควรของสิ่งมีชีวิต
๑๗. อุปจยะ	รูปที่เกิดขึ้นในขณะแรกที่ปฏิสนธิ
๑๘. สันตติ	รูปที่เจริญขยายตัวสืบต่อแห่งรูป
๑๙. ชรตา	รูปที่เสื่อมโทรมแก่คร่ำคร่า
๒๐. อนิจจตา	รูปที่แตกดับสูญสิ้นไป
๒๑. อากาสธาตุ	ที่อันมหาภูตรูป ๔ (ปฐวี อาโป เตโช วาโย) ไม่ถูกต้อง
๒๒. อาหาร	กพฬีการาหาร (คำข้าว)

ทั้ง ๒ ประเภททั้งหยาบและละเอียด (โอฬาริก วา สุขุม วา) และไกลและใกล้ (ทุเร วา สันติเก วา) ได้นำมาใช้ ดังที่วาย.กรุนาดาสา (Y.Karunadasa) ชี้แจงว่า เป็นวิธีการที่ทำให้ธัมมายนตรูปแตกต่างจากรูปอื่นๆ ดังคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคได้ให้ความหมายว่าไกลและใกล้ หรือไม่ก็ได้เชื่อมโยงทั้งหมด ดังนั้น จึงได้อธิบายธัมมายนตรูป ว่าเป็นสิ่งไกล (ทุเร) และละเอียด (สุขุม) เพราะไม่เข้าใจได้อย่างง่ายดาย^{๑๙๐} ในคำว่า ทุเร และ สุขุม คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคสื่อความถึงการหมุนรอบแนวคิดของการขาดแคลนแห่งสัญญาณหรือแลงของผลกระทบ เพราะไม่มีการติดต่อกันโดยตรงระหว่างอายตนะ ๕ ข้อแรกกับธัมมายนตรูป แนวคิดของการขาดผลกระทบ จึงคล้ายกันกับการสนทนาแนวคิดของอัปปฏิขะที่กล่าวก่อนหน้านี้ ดังนั้น จึงไม่แปลกใจที่พบว่ารูปธาตุ ๑๕ จัดประเภทเป็นทุระและสุขุมะ อ้างถึงธาตุเดียวกันแน่นอนที่จัดประเภทเป็นอัปปฏิขะซึ่งสร้างเป็นธัมมายนตรูป ดังตารางที่ ๒.๖

ตารางที่ ๒.๖ การจำแนกรูปธาตุ ๒๗

ธาตุ	มหาภูตรูป	ปฏิขะ	อัชฌัตตะ	โอฬาริกะ	สันติกะ
๑. ปฐวีธาตุ	✓	✓	✓	✓	✓
๒. เตโช	✓	✓	✓	✓	✓
๓. วาโย	✓	✓	✓	✓	✓
๔. อาโป	✓	✓	✓	✓	✓
๕. จักขุ	X	✓	✓	✓	✓
๖. โสตะ	X	✓	✓	✓	✓
๗. ชมาน	X	✓	✓	✓	✓
๘. ชิวหา	X	✓	✓	✓	✓

^{๑๙๐} Karunadasa, **Buddhist Analysis of Matter**, (Colombo : Department of Cultural affairs, 1967), p.

ธาตุ	มหาภูตรูป	ปฏิมะ	อัมตตะ	โอฬาริกะ	สันติกะ
๙. กายะ	X	√	√	√	√
๑๐. รูปะ	X	√	√	√	√
๑๑. สัททะ	X	√	X	X	√
๑๒. คันธะ	X	√	X	√	√
๑๓. รสะ	X	√	X	√	√
๑๔. อิตถินทรีย	X	X	X	X	√
๑๕. ปุริสินทรีย	X	X	X	X	X
๑๖. รูปาชีวัตินทรีย	X	X	X	X	X
๑๗. กายวิญญุตติ	X	X	X	X	X
๑๘. วจีวิญญุตติ	X	X	X	X	X
๑๙. ลหุตตา	X	X	X	X	X
๒๐. มุทุตา	X	X	X	X	X
๒๑. กัมมัญญุตตา	X	X	X	X	X
๒๒. อุปจยะ	X	X	X	X	X
๒๓. สันตติ	X	X	X	X	X
๒๔. ชรตา	X	X	X	X	X
๒๕. อนิจจตา	X	X	X	X	X
๒๖. อากาสธาตุ	X	X	X	X	X
๒๗. อาหาร	X	X	X	X	X

มหาภูตรูป	→	อุปาทายรูป
ปฏิมะ (สัปปฏิมะ)	→	อัมตตะ
อัมตตะ	→	พหิทธา
โอฬาริกะ	→	สุขุมะ
สันติเก	→	ทุเร

จากการวิเคราะห์เรื่องรูปในพระพุทธศาสนา ได้พบความหมายของคำว่า รูป ๔ ดังนี้

๑. รูปในความรู้สึกของวัตถุทั่วไป
๒. รูปในความรู้สึกของสิ่งที่มองเห็นได้
๓. รูปในความรู้สึกของรูปธาตุ (รูปโลกหรือรูปาวจร)
๔. รูปในความรู้สึกของรูปมาน

ความหมายของคำว่า รูป ทั้ง ๔ ความหมายนี้ อาจจะเป็นทั่วไปเฉพาะทางดาราศาสตร์และจิตใจ^{๑๙๑} อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีคำถามเกี่ยวกับองค์ประกอบทั้งหลายสรุปรวมลงในหัวข้อ "รูปทั่วไป" จัดเข้าในหมวดหมู่รูปชั้นต่ำ คำถามที่ต้องถามจึงมีความแตกต่างระหว่างรูปชั้นต่ำและรูปและไม่ว่าจะตรงกันหรือไม่ ในเรื่องนี้ มีนักวิชาการอย่าง เช่น Surendranath Dasgupta^{๑๙๒} และ S.Z. Aung ได้นำไปใช้อ้างอิงในเรื่องเดียวกัน^{๑๙๓} เช่นในคัมภีร์ยมกกล่าวว่

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูป ไม่เป็นรูปชั้นต่ำใช้ไหม ? ปิยรูป สาทรูป ไม่เป็นรูปชั้นต่ำ แต่เป็นรูป เว้นรูปและรูปชั้นต่ำแล้ว สภาวะธรรมที่เหลือไม่เป็นรูปก็ใช้ ไม่เป็นรูปชั้นต่ำก็ใช้ ๖ รูป เป็นรูปชั้นต่ำใช้ไหม ? ปิยรูป สาทรูป เป็นรูป แต่ไม่เป็นรูปชั้นต่ำ รูปชั้นต่ำ เป็นรูปก็ใช้ เป็นรูปชั้นต่ำก็ใช้^{๑๙๔}

ตามข้อความนี้ ทุกอย่างที่มาภายใต้หัวข้อรูปยกเว้นปิยรูปและสาทรูป และยังเป็นรูปชั้นต่ำ รูปและรูปชั้นต่ำอ้างถึงองค์ประกอบเดียวกันมีข้อยกเว้นที่ปิยรูปและสาทรูปรวมจากรูปชั้นต่ำทั้งริสเดวิทส์ และทัสศุปตะ ดูเหมือนจะเห็นด้วยกับการตีความของ Aung ซึ่งได้อธิบายคำว่า ปิยรูป และสาทรูปเป็นชั้นทางโลก ๘๑ ชั้นของสติ และที่มีความน่าสนใจและน่ารื่นรมย์พร้อมกัน^{๑๙๕} อย่างไรก็ตาม ๘๑ ชั้นเหล่านี้ของสติไม่ได้ทำ ขึ้นอยู่กับรูปชั้นต่ำ ซึ่งถูกสร้างขึ้น แต่เพียงผู้เดียวของรูป ๒๗ (คือมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๓) การตีความนี้แสดงให้เห็นว่าค่านิยมของคัมภีร์ยมกใช้คำว่ารูปไม่ได้จำกัดเฉพาะวัตถุ แต่ก็ยังรวมถึงสถานะทางจิตใจ (๘๑ ชั้นของสติ) อย่างไรก็ตาม การตีความข้อนี้ยังไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างชัดเจนจากคัมภีร์ใดๆ

วาย.กรณาดาส (Y.Karunadasa) ได้ชี้ให้เห็นว่า มีความอ่อนแอในการวางรากฐานการตีความนี้เนื่องจากที่อื่น ๆ ในพระอภิธรรมได้พบการให้คำจำกัดความของคำว่า ปิยรูปและสาทรูป ซึ่งรวมถึงอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในรูปชั้นต่ำ ดูเหมือนว่าจะมีความขัดแย้งระหว่างคัมภีร์ยมก ซึ่งอ้างว่าปิยรูปไม่ได้เป็นรูปชั้นต่ำ และคัมภีร์วิภังค์ได้รวมปิยรูปและสาทรูปเข้าไว้ในรูปชั้นต่ำตั้งแต่อายตนะภายนอกไว้โดยปริยาย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรูปชั้นต่ำที่รวมอยู่ในความหมายของสองคำนี้ อย่างไรก็ตาม วาย.กรณาดาส ได้ชี้ให้เห็นว่า คำทั้งสองนี้ดูเหมือนจะขัดแย้ง

^{๑๙๑} Karunadasa, **Buddhist Analysis of Matter**, (Colombo : Department of Cultural Affairs, 1967), p. 1.

^{๑๙๒} Surendranath Dasgupta, **A History of Indian Philosophy**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), p. 94.

^{๑๙๓} Shwe Zan Aung, **Compendium of Philosophy : Abhidhammatthasaṅgaha**, (London : P.T.S., 1967), p. 273.

^{๑๙๔} อภิ.ย. (ไทย) ๓๘/๔๐/๔๖., น รูป น รูปกชนโธติ ? ... ปิยรูป สาทรูป น รูปกชนโธ, รูป รูปกชนโธ, รูปกชนนณจ ฐเปตวา อวเสสา น เจว รูป น จ รูปกชนโธ ๖ รูป รูปกชนโธติ ? ปิยรูป สาทรูป รูป, น รูปกชนโธ, รูปกชนโธ รูป เจว รูปกชนโธ จ ๖

^{๑๙๕} Shwe Zan Aung, **Compendium of Philosophy : Abhidhammatthasaṅgaha**, p. 273.

กับคัมภีร์ยกและคัมภีร์วิภังค์ ไม่ได้รวมพิเศษ เพราะเป็นวิธีการจำกัดความเฉพาะคัมภีร์ยก วิธีการจึงไม่สามารถใช้ในการให้คำนิยามรูปชั้น^{๑๙๖}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคนิยามคำว่า รูป (ในความรู้สึกของภรรณาตาสาคือวัตถุทั่วไป) ในฐานะที่เป็นธาตุ ๔ พื้นฐาน และสิ่งที่ได้แยกออกมาจากธาตุ ๔^{๑๙๗} ในการนิยามรูปชั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคไม่ใช้เฉพาะคำนิยามของรูปชั้นเข้ากับแนวคิดเรื่องรูปเท่านั้น นอกจากนี้ ยังอ้างรูปชั้น เพื่อให้ความหมายของคำว่า รูป มีความชัดเจน^{๑๙๘}

คำว่า รูป จึงมีความคล้ายคลึงกับรูปชั้น จึงดูเหมือนว่าจะไม่เกี่ยวข้อง บนพื้นฐานเรื่องนี้ จึงตั้งสมมติฐานตามแนวคิดพระพุทธศาสนาเถรวาทว่า รูปชั้นไม่เห็นเป็นที่แตกต่างจากรูปในความหมายของวัตถุทั่วไป

๒.๓.๒ การกำจัดเวทนา : สัญญาเวทิตนโรธ

คัมภีร์พระไตรปิฎกได้อ้างสถานะที่เกินกว่าความรู้สึกคือการเข้าถึงการดับจิตและเจตสิก (สัญญาเวทิตนโรธ) ซึ่งพระพุทธโฆสจารย์และพระธรรมปาละได้เปรียบเทียบนิพพานเกี่ยวกับสถานะที่อยู่เหนือเวทนา ดังหลักฐานที่อธิบายสถานะนี้ จึงได้ตีความบางส่วนที่จากเหตุการณ์ชีวิตของเจ้าชายสิทธัตถะโคตมะก่อนที่จะตรัสรู้ เป็นภาพที่ปรากฏในอริยปริเยสนสูตร^{๑๙๙} ที่นำเสนอข้อมูลสำคัญที่พระโพธิสัตว์เข้าชมนครมิกชนจำนวนมากที่ได้รับการมีส่วนร่วม ในรูปแบบที่แตกต่างกันของการบำเพ็ญทุกรกิริยา สิ่งที่ชัดเจนมากที่สุดคือตอนอาหารดาบส กาลามโคตรและอุททราหมบุตร เป็นครั้งแรกที่ท่านเดินเข้ามาใกล้อาหารดาบสกาลามโคตรและเข้าใจขั้นตอนอภิญญา ยตนสมาธิ (สมาบัติขั้นที่ ๓) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันมากที่สุดในสำนักอาหารดาบสกาลามโคตร พระพุทธเจ้าไม่ได้พอใจกับความเข้าใจนี้เพราะไม่สอดคล้องกับการหลุดพ้นจากทุกข์ จึงมีแต่อาหารดาบสกาลามโคตร จึงได้ไปศึกษากับสำนักอุททราหมบุตร ต่อมาได้เข้าใจแนวสัญญานาสัญญา ยตนสมาธิอย่างรวดเร็ว (สมาบัติที่ ๔) อีกครั้ง ซึ่งเป็นระดับสูงสุดที่จะได้เรียนรู้^{๒๐๐} จนได้บรรลุนิพพาน ข้อความนี้ยืนยันอย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าได้บรรลุฌาน ๘ ทั้งหมด คือฌาน ๔ และสมาบัติ ๔ และที่ได้บรรลุความจริงขั้นสูงสุดคือพระนิพพาน ในพระสูตรเดียวกันนี้ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้พระสงฆ์ไม่เพียงแต่เป็นวิธีการไปผ่านแต่ละเหล่านี้ฌาน ๘ แต่ยังมีวิธีที่จะบรรลุขั้นที่สูงขึ้นมากกว่าฌาน ๘ เหล่านี้ สถานะนี้เรียกว่าสัญญา

^{๑๙๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๐๘. Karunadasa, **Buddhist Analysis of Matter**, pp. 5 - 8.

^{๑๙๗} มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป (รูปอาศัย) แห่งมหาภูต ๔ ชื่อว่ารูป ๗ รูปนติ จตตาริ มหาภูตานิ จตุนนั จ มหาภูตานิ อุปาทายรูป ๗ วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๔๖/๑๑๑.

^{๑๙๘} วิกาค (ประเภท) แห่งนามรูปทั้งหลายเหล่านั้น ได้กล่าวไว้ในขันธนิเทศแห่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วแล ๗ เตสั วิกาค โชนนิตเทเส วุตโต เยวาติ ๗

^{๑๙๙} ดุรายละเอียดใน อง.จตุ. (ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๗๒.

^{๒๐๐} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐., อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐. ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่ออนิพพาน ๗ นาย ธมโม นิพพิทายน วิราคายน นิโรธายน น อุปสมาย น อภิญญาย น สมโพธาย น นิพพานาย ส่วตตติ ๗

เวทิตนโรธ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการสมัยใหม่จำนวนมาก ดังที่ Rune Johansson มองว่าสัญญาเวทิตนโรธแตกต่างจากพระนิพพาน นิโรธเป็นที่กล่าวถึงบ่อยครั้งเพราะเป็นเครื่องช่วยให้บรรลุนิพพาน แต่นิพพานก็สามารถบรรลุได้ในระดับอื่น ๆ โดยไม่ต้องทำสมาธิก็ได้ แต่สิ่งที่สำคัญคือการทำลายปฏิกุณฐานกิเลส^{๒๐๑}

เคน วิลเบอร์ กล่าวเพียงว่า ขั้นสูงสุดเป็นสถานะของตถตา ศูนยตาหรืออหิงกา ซึ่ง เป็นสถานะเดียวกับการบรรลุธรรมหรือการตรัสรู้ แต่ไม่ได้กล่าวถึงว่าจากอรุณที่ ๗ หรือสถานะที่จิต ละเอียด (casual) ผ่านด้วยวิธีใด เพราะในพระพุทธศาสนา การจะบรรลุธรรมนั้น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว จะต้องน้อมกลับมาพิจารณาไตรลักษณ์ เพื่อให้เห็นไตรลักษณ์ของนามรูป ที่เรียกว่า ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา เป็นการรู้ชัดถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น แต่ถ้าเคน วิลเบอร์ เข้าใจว่าเมื่อผ่านอรุณที่ ๗ แล้วบรรลุธรรม หรืออนุมานว่าเข้าสู่อรุณที่ ๘ แล้วไม่น้อมจิตเข้าสู่วิปัสสนา บรรลุธรรม ตรงนี้จะเป็นความเห็นที่แตกต่างกัน เพราะผู้ที่ผ่านอรุณที่ ๘ แล้วแต่ยังติดในนิมิตนี้ ไม่น้อมจิตเข้าสู่วิปัสสนา เมื่อสิ้นชีวิตจะไปเกิดเป็นอรุณพรหม มีอาการเบื่อบรม มีแต่นาม พอใจกับอารมณ์เฉยๆ ยินดี อยู่กับความสงบ การที่หลงติดอยู่ในความสงบระงับของนิมิตนี้ ก็มักเข้าใจว่าบรรลุธรรมได้ แต่หนทาง แห่งการรู้แจ้งในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ยังไม่นับว่าบรรลุธรรมหรือเข้าสู่นิพพานได้ ภาวะของ จิตที่ละเอียดจนถึงอรุณที่ ๔ หรือนิมิต ๘ หรือเรียกว่าสมาบัติ ๘ นี้ เมื่อพัฒนาจนมีศักยภาพหรือมี คุณสมบัติในการเข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธได้^{๒๐๒} ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า “นิโรธสมาบัติเป็นสมาบัติสูงสุด เลยจากอรุณที่ ๘”^{๒๐๓} ถือว่าเป็นขั้นสูงสุดของการพัฒนาจิตฝ่ายสมถกรรมฐาน นิโรธสมาบัติ บางครั้ง ท่านยังเรียกว่านิพพานโดยปริยาย เป็นตถกนิพพาน (นิพพานชั่วคราว)^{๒๐๔}

สัญญาเวทิตนโรธนี้คล้ายกับแนวคิดเกี่ยวกับวิญญูณที่หลักสนธิแห่งคัมภีร์อุปัชฌาย ซึ่งในวิญญูณนี้ไม่มีการรับรู้วัตถุที่ปรากฏอยู่ในโลก หรือรับรู้ตัวเอง สุขในสัญญาเวทิตนโรธ เหมือนกับสุขในนิพพาน ภาวะของผู้เข้าสัญญาเวทิตนโรธเหมือนกับผู้ปรินิพพาน โดยนัยหนึ่ง คือ การลึมนิพพานนั่นเอง^{๒๐๕} ดังนั้น การเข้าใจว่าจิตว่างจากการมีสมาธิ อาจจะไม่ใช่การบรรลุธรรมก็ได้ เพราะเคนวิลเบอร์ไม่ได้อธิบายถึงวิธีการปฏิบัติว่าเป็นอย่างไร ก็สรุปเอาเองตามแนวคิดที่เขาได้รับ อิทธิพลมาที่อาจจะทำให้หลักคำสอนทางพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนได้ นอกจากนี้ แนวคิดในทาง พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ปฏิบัติไม่จำเป็นต้องปฏิบัติผ่านนิมิตทั้ง ๘ ก่อนที่จะบรรลุธรรมก็ได้ แนวทางการเพียรภาวนาในพระพุทธศาสนามี ๒ ประเภท คือ

^{๒๐๑} Rune E.A. Johanson, *The Psychology of Nirvāna*, (London: George Allen and Unwin Lld, 1969), p. 50.

^{๒๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๙.

^{๒๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๕.

^{๒๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

^{๒๐๕} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, *พระพุทธศาสนาในอินเดีย : พัฒนาการ และสารัตถธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๗,

๑. สุขขวิปัสสกะ คือ ผู้ที่สำเร็จอรหัตต์ด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วนๆ หรืออาศัยเพียงอุปัชฌายะสมาธิ และได้เพียงปฐมฌานก็เพียงพอ

๒. สมถยานิกะ คือ ผู้ที่สำเร็จอรหัตต์ด้วยเจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อไปจนได้สำเร็จอรหัตต์^{๒๐๖}

การปฏิบัติตามแนวทางไหน สามารถเลือกให้เหมาะกับจริตของตน ก็สามารถเข้าถึงพระนิพพานได้เช่นกัน ในอริยปริยเสนสูตรแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าสอนสาวกด้วยวิธีการของการได้ฌาน ๘ อย่างสมบูรณ์ที่ต้องผ่าน และมีประสบการณ์เกินกว่านี้ ตามคัมภีร์นี้พระพุทธเจ้ากำหนดขนานระหว่างการบรรลุที่แตกต่างกันของเขาสาวกต้องไปผ่านด้วยตนเองก่อน หากความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาเวทิตนโรธและนิพพานอยู่บนพื้นฐานเฉพาะในปัจจุบันข้างต้น อย่างไรก็ตาม แต่นี่ก็เป็นความเชื่อที่ได้รับการยอมรับโดยพระสงฆ์เถรวาทของลังกาและพม่าเชื่อกัน ซึ่งมีหลักฐานสนับสนุนในคัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎก ซึ่ง Johansson Rune อาจมองข้ามไป ในเรื่องสัญญาเวทิตนโรธที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวได้กล่าวยืนยันไว้^{๒๐๗} ดังคำว่า “บัณฑิตทั้งหลายเจริญอริยปัญญาแล้ว จึงเข้าสมาบัติอันละเอียดที่พระอริยเจ้า ถึงซึ่งอันนับว่าเป็นนิพพานในทิฏฐุธรรมนี้ได้” ^{๒๐๘} ได้ชี้ให้เห็นคำว่าสัญญาเวทิตนโรธและอนุปาทิสเสนินิพพาน

การบรรลุนิพพาน หมายถึง การบรรลุสถานะคล้ายกับอนุปาทิสเสนินิพพาน แม้ว่าพระธรรมปาละอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาเวทิตนโรธและอนุปาทิสเสนินิพพาน คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ความคิดของผู้ที่ออกมาจากสัญญาเวทิตนโรธมีแนวโน้มไปทางนิพพาน^{๒๐๙} มีนักวิชาการที่ตีความสถานะสัญญาเวทิตนโรธขัดแย้งกันในหมู่นักวิชาการที่บรรยายสภาวะซึ่งเป็นธรรมชาติของนิพพาน การรับรู้พระนิพพานบางอย่างในฐานะที่สามารถบรรลุเมื่อคนหนึ่งตาย^{๒๑๐} มักอธิบายเป็นสถานะที่อยู่เหนือจิตใจและวัตถุ (นามรูป) สภาพที่พ้นผ่านขั้น ๕ ที่เป็นการรวมกันของความคิดและวัตถุ การตีความนิพพานอื่น ๆ เป็นสถานะของสติที่พระพุทธเจ้าบรรลุเมื่อพระชนมายุ ๓๕ พรรษา ที่ภายใต้ต้นโพธิ์ สถานะซึ่งยังมีประสบการณ์เนื้อความเป็นพระอรหัตต์^{๒๑๑} อย่างไรก็ตาม แม้คำว่า พระพุทธและพระอรหัตต์เป็นคำที่ง่าย ตามด้วยการตีความที่ ๒ ประสบการณ์ของนิพพาน

^{๒๐๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๐.

^{๒๐๗} วิสุทธิ (ไทย) ๒/๘๗๒/๕๒๘. ทิฏฐุเว ฐมเม อจิตตกา หุตวา นิโรธ นิพพาน ปตวา สุขุ วิหริสสมาติสมาปชชนติ ฯ

^{๒๐๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๘๔/๕๓๔. บัณฑิตทั้งหลายเจริญอริยปัญญาแล้ว จึงเข้าสมาบัติอันละเอียด (สุขุม) ที่พระอริยเจ้า ถึงซึ่งอันนับว่าเป็นนิพพานในทิฏฐุธรรมนี้ได้ ฯ อิติ สนตฺ สมาปตตี อิมํ อริยเสวิตํ, ทิฏฐุเว ฐมเม นิพพาน อิติ สงขํ อุปาคตํ ฯ

^{๒๐๙} วุฏฐิตสส ก็ นิพนฺทํ จิตตํ โหตตี นิพพานินนํ ฯ วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๘๒/๕๓๓.

^{๒๑๐} La Vallée Poussin, Louis de, **The way to Nirvana : six lectures on ancient Buddhism as a discipline of salvation**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), p. 117.

^{๒๑๑} Stcherbatsky represents the followers of this perspective: "Buddha and Nirvana are different names for the same thing", **The Conception of Buddhist Nirvana**, (Varanasi: Bharatiya VidyaPrakashan, 1968), p. 79.

ไม่ได้จำเป็นต้องแสดงให้เห็นว่าคุณคนมีอิสระมีสถานะอยู่เหนือธรรมชาติ และได้ถอนรากเหง้าของชั้น ๕ ได้ทั้งหมด ดังนั้น มันดูเหมือนด้วยเหตุที่ทั้งสองข้อมีมุมมองเกี่ยวกับนิพพานเป็นพิเศษร่วมกัน นี้ความแตกต่างของความคิดเห็นเป็นลักษณะนิพพาน เป็นเพราะสามารถมองเห็นความแตกต่างระหว่างนิพพานทั้ง ๒ ประเภท คนส่วนใหญ่บอกว่า เป็นพระพุทธเจ้าทางประวัติศาสตร์ เช่น เหตุการณ์การตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ที่พระชนมายุ ๓๕^{๒๑๒} อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์เข้าถึงเพียงนิพพาน แต่เมื่อปรินิพพานเมื่อพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ความเข้าใจในความแตกต่างระหว่างค่านิพพาน มีความคิดที่เกี่ยวข้องกับคำอธิบายนิพพานทั้ง ๒ ประเภท ดังนี้

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์ พระอรหันต์ที่บรรลุธรรมแต่ยังดำรงชีพอยู่ ดังนั้น ผู้ที่บรรลุธรรมจึงเป็นผู้ไม่มีกิเลส เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง หรือที่เรียกว่า เห็นโลกุตรธรรมเป็นโลกียะ “ไม่หวั่นไหว (อจละ) กับสิ่งที่เกิดในโลกียะ ไม่มีความเดือดร้อน (นิรูปตาปะ) สิ้นตัณหา (ตัณห์กขยะ) มีความบริสุทธิ์ หมดจด (วิสุทธิ) ไม่ถูกปรุงแต่ง (อสังขตะ) ไม่มีการถือมั่น (อนาทาน)”^{๒๑๓} เป็นต้น ผู้ที่บรรลุสอุปาทิเสสนิพพาน มีนิพพานเป็นอารมณ์ ไม่มีกิเลสใดๆ มีความหมายว่า เห็นนิพพานในสังสารวัฏนั้น หรือยอมเห็นนิพพานและสังสารวัฏว่าเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะมีความดับเย็นแห่งสภาวะจิต จึงสอดคล้องกับความหมายที่เคน วิลเบอร์กล่าวอ้างนอกจากนี้ วัชระ งามจิตจรเจริญ เห็นว่าสอดคล้องกับ “แนวคิดแบบมารยัมิกและเซนที่ว่า นิพพานไม่ใช่สิ่งที่เราต้องไปหาจากนอกตัว เพียงแต่เราตื่น จากกิเลส เราก็บรรลุนิพพานแล้วนิพพานไม่ได้แยกต่างหากจากสังสาระที่เรากำลังเผชิญอยู่”^{๒๑๔}

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ^{๒๑๕} อนุปาทิเสสนิพพานก็คือการดับขันธ์ปรินิพพานหรือไม่มีชีวิตหรือไม่มีเบญจขันธ์แล้ว ก็จะไม่กลับมาเกิดใหม่ หรือสิ้นสุดของชีวิต และสิ้นสุดในสังสารวัฏด้วย ไม่มีการกลับมาเกิดอีก แนวคิดของเคน วิลเบอร์ ซึ่งไม่มีอนุปาทิเสสนิพพาน เพราะแนวคิดเรื่องจิตของเขาเป็นนิรันดร์ จึงไม่มีการดับแบบไม่กลับมาเกิดอีก ดังนั้น การอธิบายเรื่องนิพพานจึงไม่สมบูรณ์ เพราะเข้าใจข้อมูลไม่ครบถ้วน

นิพพานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกพระพุทธศาสนาเถรวาท มีคำศัพท์ที่เป็นไวพจน์อยู่ ๔๖ คำศัพท์ เช่น โมกข ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น, นิโรธ ธรรมที่ปราศจากกิเลสหรือความดับ, ที่ธรรมเป็นที่พึ่งพิง, เถน ธรรมเป็นที่หลบซ่อนหรือหลีกเลี่ยงภัยในสงสาร, ปรายณ ธรรมที่พระอรหันต์รู้, อปโลกิต ปราศจากธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก^{๒๑๖} เป็นต้น

^{๒๑๒} A.Foucher, *La Vie du Bouddha d'après les textes et les monuments de l'Inde*, (Paris : J. Maisonneuve, 1987), p. 326.

^{๒๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๒๓๔ - ๒๓๕.

^{๒๑๔} วัชระ งามจิตจรเจริญ, *พุทธศาสนาเถรวาท*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕๐.

^{๒๑๕} ชู.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒ - ๓๙๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๖๖.

^{๒๑๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, หน้า ๒๑ - ๓๒.

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระนิพนพานได้กล่าวไว้อย่างเคร่งครัด (นิปปริยโต) และในความรู้สึกที่ดีที่สุด (ปรมัตถโต) ซึ่งเป็นลักษณะเดียวและจะไม่มีแบ่งหรือความแตกต่าง แต่เพื่อประโยชน์ของการรักษาตรรกะและเพื่อที่จะทำให้ที่รู้จักธรรมชาติของการบรรลุนิพนพาน ก็สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือโสปาทีเสสและนิรุปาทีเสส (หรืออนุปาทีเสส)^{๒๑๗}

คัมภีร์อิติวุตตะกะตีความอยู่บนพื้นฐานว่า คนที่ได้บรรลุนิพนพานยังคงมีประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และยังคงมีประสบการณ์ที่น่าพอใจและความรู้สึกเจ็บปวด^{๒๑๘} ในขณะที่สถานะนิรุปาทีเสสนิพนพานเป็นลักษณะที่กำจัดของความไม่ความเป็นทั้งหมด (ภาวะ)^{๒๑๙} หมายความว่า ไม่ได้ปรากฏจากสถานะนี้ที่เป็นไปได้ อีกอย่างหนึ่ง ฐานะของโสปาทีเสสนิพนพานเป็นคำพูดที่บ่งบอกถึงตัวเองคือนิพนพานกับอนุปาทีเสสนิพนพาน ในแง่ที่ว่า กรรมละเอียด (สังขารที่จะได้เห็นต่อไป) ยังคงอยู่ กรรมเหล่านี้จะไม่แข็งแรงพอที่จะขับเคลื่อนคนเหล่านี้เข้าสู่การเกิดใหม่อีก แต่แข็งแรงพอที่จะมีอยู่ พวกเขามีชีวิต คนที่มีอิสระจะไม่ได้รับการปรุงแต่งใด ๆ เพิ่มเติมจากกรรม เพราะกระบวนการกรรม (กัมมภาวะ) ได้รับการกำจัดให้สิ้นซาก พวกเขามีกำจัดผลกระทบ (กัมมวิปากะ) ที่อาจนำไปสู่ชีวิตอีก แต่ยังคงต้องเก็บเกี่ยวกรรมผลอันละเอียด ผลกรรมเหล่านี้มันเป็นผลกระทบที่รักษาพื้นฐาน ๕ และให้กระบวนการเดินไป ดังนั้น โสปาทีเสสนิพนพานนี้อาจจะสัมพันธ์กับสถานะใจว่าจะเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของเราในโลกหรือเปล่าช่วยให้เราสามารถจริง ๆ รับรู้โลกมันเป็น (ยถาภูตตะ) คำนิยามนี้จะคล้ายกับการตีความของอารยเทวะ (Aryadeva) ของสถานะวิสังโยควิมุตติผล^{๒๒๐} ในทางกลับกัน นิรุปาทีเสสนิพนพานเป็นอนุปาทีเสสนิพนพาน ในแง่ที่ว่า กรรมทั้งหลายหรือสังขาร ได้รับการกำจัดให้หมดสิ้น ดังนั้น เชื้อที่สามารถขยายเวลาการมีชีวิตก็ไม่สามารถพบได้ นิรุปาทีเสสนิพนพานคือสิ่งที่มักจะเรียกว่าขั้นปรินิพนพาน สถานะของนิรุปาทีเสสนิพนพานนี้เป็นนิพนพานเกินจิตใจและรูป ไม่มีความแตกต่างจากสถานะของนิพนพานที่พระพุทธเจ้าบรรลุนิพนพาน ในสถานะนี้กล่าวไว้ในคัมภีร์อิติวุตตะกะและอารยเทวะ ไม่มีขั้น ๕ สามารถจะตั้งอยู่ในคำว่า นิรุปาทีเสสนิพนพานและปรินิพนพาน อย่างไรก็ตามไม่พบเหตุผลทางคัมภีร์สำหรับการระบุดังกล่าว

^{๒๑๗} อภ.สง. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕๖., ตพ. เอตฺ (นิพนพาน) สภาโว เอกวิธมปิ, สอุปาทิเสสนิพนพานธาตุ อนุปาทีเสสนิพนพานธาตุ เจติ ทูริธ โหติ ฯ

^{๒๑๘} ขุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๔๔/๓๙๓., ขุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๓. เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ยังคงอยู่ ไม่ได้ไปภิกษุ นั้นจึงประสบอภิญญารมณและอนิภิญญารมณ เสวยสุขและทุกข์อยู่ ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะของภิกษุ นั้น เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพนพานธาตุ ฯ ตสส ติฏฐุนเตว ปณินทริยานิ เยส อวิฆาตตตามานาปามาเนป ปัจจุนโภติ สุขทุกขํ ปฏิสันเวเตติ ตสส โย รากคฺขโย โทสกคฺขโย โมหคฺขโย อญฺ จุจฺจติ ภิกฺขเว สอุปาทิเสสานิพนพานธาตุ ฯ

^{๒๑๙} ขุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๔๔/๓๙๔., ขุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๔. ชื่อว่าอนุปาทีเสสนิพนพานธาตุ เป็นที่ดับสนิทแห่งภพทั้งหลายได้โดยสิ้นเชิง ฯ อนุปาทีเสสา ปน สมฺปรายิกา ยมฺหิ นิรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส ฯ

^{๒๒๐} Louis de La Vallée Poussin, "Aryadeva et Ic Nirviila", *Mélanges Chinois et Bouddhiques*, vol. 1, (Bruxelles : Institut Belge des Hautes Études Chinoises, 1932), p. 132.

คำว่า ปรีณิพพาน ดูเหมือนว่าจะถูกจำกัดให้เข้าถึงความเป็นพระอรหันต์ (ได้แก่ความสำเร็จของนิรุปาทีเสสนิพพาน) แต่ที่สำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำนี้ก็คือการตายของพระอรหันต์มากกว่าการเข้าถึงนิรุปาทีเสสนิพพานเอง เหตุผลหลักก็คือว่ารูปแบบคำกริยา “ปรีณิพพายติ” ยังใช้หมายถึงการบรรลุความเป็นพระอรหันต์ นอกจากนั้น อรรถกถาพระไตรปิฎกยังได้กล่าวถึงปรีณิพพานไว้ ๒ ประเภท คือ

๑. กิเลสปรีณิพพาน (การสูญเสียกิเลส) การบรรลุด้วยโสปาทีเสสนิพพาน และ
๒. ชันธ์ปรีณิพพาน (การสูญเสียชันธ์) การสิ้นของพระอรหันต์นิรุปาทีเสสนิพพาน

อริยปริเยสนสูตรเป็นสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการทำให้เท่าเทียมกันระหว่างนิพพานกับฐานะของการดับว่าควรจะได้ทำหน้าที่เป็นผู้แก้ไขลักษณะพิเศษที่ไม่ถูกต้องในความเป็นจริงซึ่งได้แสดงให้เห็นก่อนหน้านั้น สถานะของการดับก็คือประสบการณ์โดยร่างกาย (กายเนน สจฉิกรณียา ธมมา) มากกว่าตระหนักถึงภูมิปัญญา^{๒๒๑} อย่างไรก็ตาม อริยปริเยสนสูตร แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าไม่เคยปฏิเสธนิพพานกับสัญญาเวทยิตนิโรธ สิ่งที่พบในข้อความนี้โดยเฉพาะเป็นเพียงคำสั่งว่าไม่มีมาน ๘ ที่สามารถบรรลุด้วยนิพพานดังในปาสราสีสูตรว่า “ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น”^{๒๒๒} ดูเหมือนว่ากลุพาณะ (Kalupahana) เข้าใจผิดพลาดเกี่ยวกับการเชื่อมโยงสัญญาเวทยิตนิโรธกับการบรรลุมาน ๘ (ที่จริงมาน ๔ และสมาบัติ ๔) เพราะมันบางครั้งอธิบายอรุปมาน ๔^{๒๒๓} อริยปริเยสนสูตรไม่ได้พูดถึงการบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธเฉพาะเรื่องนี้^{๒๒๔} จึงไม่สามารถยืนยันแน่นอนว่า พระพุทธเจ้าปฏิเสธที่จะถือเอาสัญญาเวทยิตนิโรธกับนิพพาน

สัญญาเวทยิตนิโรธเป็นสิ่งที่รู้กันว่าเป็นฐานะที่เหนือกว่าใจและรูป เพราะเป็นนิรุปาทีเสสนิพพาน อย่างไรก็ตาม หนึ่งในความแตกต่างที่ควรทราบระหว่างสัญญาเวทยิตนิโรธและอนุปาทีเสสนิพพานเป็นประสบการณ์หลังความตายที่จะต้องมีชีวิตอยู่ ยังมีชีวิตอยู่ แต่ไม่ได้อยู่ในลักษณะที่ปรากฏ คนที่อยู่ในสัญญาเวทยิตนิโรธมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับศพ ยกเว้นเล็กน้อยกว่าชีวิต (อายุ) และความร้อนของร่างกายยังคงอยู่และที่อวัยวะความรู้สึกที่มีความบริสุทธิ์^{๒๒๕} เหมือนนิรุปาทีเสสนิพพาน

^{๒๒๑} Kalupahana, *The Principles of Buddhist Psychology*, (Albany: State University of New York Press, 1987), p. 94.

^{๒๒๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๗/๒๓๙., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๑. นาย (อาหารกาลามสส) ธมโม นิพพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย น อุปสมาย น อภิญญาย น สมโพธาย น นิพพานาย สัตตติ ยาวเทว อากิญจัญญายตนูปตติยาติ ฯ

^{๒๒๓} ยกตัวอย่างเช่น คัมภีร์ที่ขนิภายได้พรรณนาถึงลำดับ ๙ นิโรธซึ่งประกอบด้วยมาน ๔ สมาบัติ ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ อย่างไรก็ตาม มาน ๘ จัดคู่กับสัญญาเวทยิตนิโรธ ยกเว้นเมื่ออันหลังพรรณนาว่าเป็นสิ่งสูงสุดกว่าอันก่อน.

^{๒๒๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕/๑๔.

^{๒๒๕} ดูรายละเอียดในมหาเวทิลลสูตร, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๗/๔๐๖., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕. อายุ ยังไม่หมดสิ้น ยังมีไออุ่นมีอินทรีย์ผ่องใส ฯ อายุ น ปริกขิโณ อุสฺมา อวูปสนฺตา อินฺทริยานิ วิปฺสนฺทานิ ฯ

สัญญาเวทียัตนิโรธ เป็นคำที่หมายถึงตัวเอง ยังเป็นไร้สัญญาและเวทนา โดยไม่ต้องมีการดำรงอยู่ของ ทั้ง ๒ ชั้นร์ ชั้นร์ทางจิตอื่น ๆ อีก ๒ สังขารและวิญญาณไม่สามารถที่จะนำเสนออย่างใดอย่างหนึ่ง ตามปฏิจจสมุปบาท สังขารเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับที่เกิดขึ้นของวิญญาณซึ่งอาจจะกลายเป็น เวทนาอย่างศักยะ ถ้าไม่มีเวทนา ก็ไม่มีสังขารใด ๆ ในบทที่เกี่ยวกับสังขาร สามารถเชื่อมโยง ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นไปตามเวทนา (ตัณหา อุปาทาน และภาวะ) เป็นสมาชิกของสังขารชั้นร์ นอกจากนี้ ถ้าไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณ ก็สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ

การโต้เถียงกันในเรื่องนี้ได้รับการสนับสนุนโดยปริยาย คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความหมาย ของสัญญาเวทียัตนิโรธว่า "อะไรคือการบรรลุถึงความดับ (สัญญาเวทียัตนิโรธ) ? มันเป็นเรื่องการหาย ตัวไปของสติ (จิต) และปัจจัยทางจิตของตน (เจตสิก) เพราะกำจัดการเข้าถึงการดับจิตและ เจตสิก"^{๒๒๖} เป็นที่น่าสังเกตว่า คัมภีร์พระอภิธรรมได้ใช้คำว่า จิตต เป็นไวพจน์ของคำว่า วิญญาณ^{๒๒๗} ขณะที่เจตสิกไม่ได้ประกอบด้วยเพียงเวทนาและสัญญาเท่านั้น สัญญาเวทียัตนิโรธก็ยังมีปัจจัยที่ ๕๐ เป็นสังขาร เนื่องจากสัญญาเวทียัตนิโรธไร้จิตและเจตสิก ไร้วิญญาณ เวทนา สัญญา และสังขาร อย่างไรก็ตาม หนึ่งในชั้นร์ ๕ รูปชั้นร์ ยังคงต้องมีอยู่ ตั้งแต่ร่างกายยังมีชีวิตอยู่และจะต้องยังยืนโดยรูป ชีวิตินทรีย์ซึ่งเป็นหนึ่งใน ๒๔ อุปาทายรูป สัญญาเวทียัตนิโรธจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ปฏิเสธที่รุนแรงมากขึ้นของความเข้าใจสติสัมปชัญญะ" (สัญญา) เพราะติลมันน์ เวตเตอร์ (Tilman Velter) แนะนำไว้^{๒๒๘} แต่ยังปฏิเสธอย่างรุนแรงของเบญจชั้นร์ทางใจ

สัญญาเวทียัตนิโรธก็ยังไม่สามารถใช้ได้กับทุกคน ตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า พระอนาคามีและพระอรหันต์ต้องผ่านสมาบัติ จึงสามารถเข้าสู่สถานะนี้ ดังคำว่า

บุคคลเหล่าไหนเข้านิโรธสมาบัตินั้นได้ เหล่าไหนเข้าไม่ได้ "แก้วา ปุถุชนทั้งสิ้น พระโสดาบัน และพระสกทาคามีทั้งสิ้น กับพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลายที่เป็นสุขวิปัสสก เข้าไม่ได้ แต่พระอนาคามี และพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ได้สมาบัติ ๘ เข้าได้ เพราะท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ ปฏิสัมภิทามรรคว่า "พระประกอบด้วยพละ ๒ และเพราะความระงับไปแห่งสังขาร ๓ ความรู้ ทั่วใน (วสีภาวตา) ความเป็นผู้มีอำนาจ (คือเชี่ยวชาญสามารถเข้านิโรธได้ตั้งใจ) ด้วยญาณจรिया ๑๖ ด้วยสมาธิจรिया ๙ เป็นญาณในการเข้านิโรธสมาบัติ" อันสัมปทา (คือสมาบัติ) อันนี้ ยกเว้น พระอนาคามี และพระชินาสพทั้งหลาย ผู้ได้สมาบัติ ๘ แล้ว หากมีแก่บุคคลเหล่าอื่นไม่

^{๒๒๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๖๘/๕๒๓. ตตถ กา นิโรธสมาปตตีติ ยา อนุปปพพนิโรธวเสน จิตตเจตสิกานัน รมมานัน อปวัตติ ฯ

^{๒๒๗} Nyānātiloka, **Buddhist Dictionary**, p. 37.

^{๒๒๘} Tillman Velter, **The Ideas and Meditative Practices of Early Buddhism**, (Leiden : E.I. Brill, 1988), p. 68.

เพราะเหตุนี้ พระอนาคามีแลพระชีนาสพผู้ได้สมบัติ ๗ นั้นเท่านั้นจึงเข้าได้ บุคคลเหล่านี้
เข้าไม่ได้^{๒๒๙}

ข้อนี้มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะนักวิชาการหลายคนบอกว่า สัญญาเวทิตนโรธ
กับนิพพานเป็นไปไม่ได้เพราะตามพระพุทธศาสนาเถรวาท นิพพานมีประสบการณ์เฉพาะโดยวิธีการ
ของภูมิปัญญา (ปัญญา) และความเข้าใจจำแนก (วิปัสสนา) ในขณะที่ฌาน ๘ สามารถบรรลุได้โดย
เพียงแค่การฝึกซ้อมความเข้มข้น (สมถะ) อย่างไรก็ตาม ความจริงที่ว่ามันเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อพระ
อนาคามีหรือพระอรหันต์ทั้งสอง เพื่อสัมผัสกับสัญญาเวทิตนโรธที่ต้องการปัญญาและวิปัสสนา
จำแนกอย่างแน่นอน ขณะที่ยินสตัน แอล. คิง (Winston L.King) ได้ยั่วว่า "เฉพาะผู้ที่ได้บรรลุ
เส้นทางสามารถดับได้ มันไม่สามารถทำซ้ำบ่อยเกินไปว่า การดับเป็นการผสมทั้งสอง"^{๒๓๐} การปฏิบัติ
สมถะ (สมาธิ) และการเห็นแจ้ง (วิปัสสนา) อย่างไรก็ตาม พระอนาคามีและพระอรหันต์ที่ได้ถึง
เป้าหมาย แต่ไม่ได้เดินตามเส้นทางของฌานไม่สามารถเข้าสู่สถานะนี้ได้ พวกเขาจะต้องรอการ
สลายตัวของขั้น ๕ คือ ความตาย ก่อนที่จะเข้าถึงสถานะนี้ อย่างไรก็ตาม พอล เจ.กริฟฟิธ (Paul J.
Griffiths) มีความแตกต่างกัน ๒ ประการ เกี่ยวกับเส้นทางวิปัสสนาที่นำไปสู่นิพพาน และเส้นทาง
ของสมาธิที่นำไปสู่ฌานและสัญญาเวทิตนโรธ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระพุทธโฆสจารย์ได้พยายามที่
จะตกลงกันได้ทั้งสองเส้นทางระหว่างสัญญาเวทิตนโรธกับนิรุปาทิเสสนิพพาน และโดยระบุว่า
เพื่อที่จะได้สัมผัสกับความดับ คนจะต้องได้ปัญญาอย่างสมบูรณ์เรียบร้อยแล้วผ่านวิปัสสนาเข้าสู่ระดับ
พระอนาคามี กริฟฟิธส์ (Griffiths) ไม่เห็นด้วยกับเหตุผลของพระพุทธโฆสจารย์และโจมตีอรรถกถา
จารย์ที่มีความคิดนอกกรอบ^{๒๓๑} มีสองข้อโต้แย้งที่สำคัญกับการแยกแยะสัญญาเวทิตนโรธและ
นิพพาน ข้อแรกอยู่บนพื้นฐานว่า คำถามจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค "ทำไม บรรลุนิโรธ ? ความคิดให้มี
ชีวิตอยู่อย่างมีความสุข โดยการไม่สนใจในเรื่องนี้มากและมีช่วงเวลาที่บรรลุซึ่งเป็นนิพพาน"^{๒๓๒}

กริฟฟิธส์ กล่าวว่า มันยังไม่ชัดเจนเกี่ยวกับเงื่อนไขซึ่งไม่ใช่เหตุการณ์เกิดขึ้นทางจิต
สามารถครอบครองเสียงที่เป็นอารมณ์ ที่ดูเหมือนจะเป็นคำแนะนำ (พระพุทธโฆส) สันนิษฐานว่ามัน
จะถูกต้องมากขึ้นในการอธิบายการบรรลุความดับเป็นเงื่อนไข ซึ่งเป็นอิสระทั้งจากความสุขและความ

^{๒๒๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๖๘/๕๒๓. อธิบายว่า คนสามารถเข้าสัญญาเวทิตนโรธได้อย่างไร, อะไรเป็น
ความต้องการ, คนออกจากฌานนั้นได้อย่างไร เป็นต้น ฯ เก ต์ สมาปชชนตีติ สพเพปิ ปุณฺณชชนา โสตาปนนา
สกทาคามิโน, สุขวิปัสสกา จ อนาคามิโน อรหนโต น สมาปชชนตี ฯ อฏฐุ สมาปตติลาภิโน ปน อนาคามิโน
ชีนาสวา จ สมาปชชนตี, ทวีทิ พลลหิ สมณนาคตตตยา ตโย จ สงขารานํ ปฏิปฺปสสทธิยา โสฬสทฺธิ ญาณจริยาทฺธิ, นวทฺธิ
สมาธิจริยาทฺธิ วสีภาวตา ปณฺญา นิโรธสมาปตติยา ญาณํ ตีหิ วุตตํ ฯ

^{๒๓๐} King Winston Lee, *Theravāda Meditation : the Buddhist transformation of yoga*,
(University Park : Pennsylvania University Press, 1980), p. 108.

^{๒๓๑} Griffiths Paul, *On Being Mindless; Buddhist Meditation and the Mind - body Problem*,
(Illinois : Open Court, 1986) p. 29.

^{๒๓๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๗๒/๕๒๘. กสฺมา สมาปชชนตีติ สงขารานํ ปวตติเกเท อุกกณฺฐิตฺวา ทิฏฺฐเฐว
ธมฺเม อจิตตภากา หุตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ ปตฺวา สุขํ วิทฺธิสฺสามาตีติ สมาปชชนตี ฯ

โคกเศร้า^{๒๓๓} ผู้ที่ประสงค์จะดับทุกข์ต้องทำเช่นนั้น เพื่อที่จะอยู่อย่างมีความสุข ต้องเข้าใจว่าเป็นความจริงอันสูงส่งทางพระพุทธศาสนาของความทุกข์ บนสมมติฐานว่าเป็นโลกแห่งความทุกข์ ซึ่งความทุกข์ทรมานไม่เพียงแต่เป็นผลมาจากที่ไม่พึงประสงค์ ความรู้สึกทางร่างกายหรือจิตใจ แต่ได้สรุปรวมไปทุกอย่างที่ประกอบกันเป็นสังขาร นั่นคือปรากฏการณ์ทางจิตและกายภาพของการดำรงอยู่คือขั้น ๕ สิ่งเหล่านี้มีลักษณะคงที่ เปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นและดับไป เพราะเหตุนี้ ความไม่แน่นอนโดยธรรมชาติอาจมีเป้าหมายแห่งความทุกข์^{๒๓๔} ยิ่งไปกว่านั้น ความทุกข์ทรมานมักจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับอุปาทานขั้น ๕ (สังขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธาปิ ทุกฺขา) แม้ว่าสถานะของสัญญาเวทิตนโรธอยู่ในฐานะเกินขั้น ๔ ทางใจ ไม่ได้โดดเด่นด้วยความรู้สึกที่ถูกต้องและไม่ถูกต้อง ความรู้สึกก็สามารถเข้าใจได้เป็นประสบการณ์ที่น่าพอใจในความรู้สึก เพราะพื้นผิวความทุกข์ที่มีอยู่ในชนิดของความทุกข์ทั้งหมด

กริฟฟิธส์ กล่าวว่า การวินิจฉัยของพระพุทธโฆสะเรื่องนิพพานกับสัญญาเวทิตนโรธดูเหมือนที่จะเข้าใจได้อย่างไม่สบายใจ ใกล้เคียงกับมาตราความคิดนอกกรอบพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมให้เข้าถึงการดับจิตและเจตสิก^{๒๓๕} อุกฺเขตฺติภูมิจึงเป็นเหตุผลในความเชื่อที่ว่า มีที่ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงตัวเองที่ยังคงอยู่คงที่ตลอดชีวิตและที่ในช่วงเวลาแห่งความตายก็หายไป เป็นความเชื่อในการดำรงอยู่ของทุกสิ่งจะมากหรือน้อยเหมือนกันกับขั้น ๕ กลายเป็นความวินาศทั้งหมดในเวลาตาย^{๒๓๖} พระพุทธศาสนาปฏิเสธอุกฺเขตฺติภูมิจึงเกี่ยวข้องกับขั้น ๕^{๒๓๗} พระพุทธศาสนาเถรวาทปฏิเสธความจริงของข้อสันนิษฐานทั้งหมด โดยยืนยันว่ามีเพียงลำดับของเหตุการณ์ที่คล้ายกัน ที่มีความสัมพันธ์กันเหตุผล แต่ที่คล้ายคลึงกันนี้ จึงไม่ได้สามารถมองว่าเป็น อัตตา นอกจากนี้พระพุทธศาสนาได้ละทิ้งมุมมองที่มีการดำรงอยู่หลังการตาย เพราะยังเชื่อว่า มีบางอย่างต่อเนื่องมาจากชีวิตหนึ่งไปยังอีก จิตสำนึกสุดท้ายของชีวิตนี้ (จิตฺตจิต) จะทำให้เกิดจิตสำนึกแรกของชีวิตต่อไป (ปฏิสนธิวิญญาน) อย่างไรก็ตาม แต่ก็มีวิธีที่จะออกจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ โดยการขบไล่กรรมทางกรรม (สังขาร) และไม่เพียงโดยที่กำลังจะตาย คนสามารถหนีจากวิญญูสงสารนี้และบรรลุนิพพาน กริฟฟิธส์กล่าวว่า "มีคัมภีร์พระพุทธศาสนาจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ที่หาหรือเกี่ยวกับคำถามของธรรมชาติของนิพพานในมุมมองอุกฺเขตฺติภูมิจึง" ขณะที่กริฟฟิธส์มองว่า "พระพุทธโฆสะนี้ระบุ

^{๒๓๓} Griffiths Paul, **On Being Mindless Buddhist Meditation and the Mind-Body Problem**, p. 29.

^{๒๓๔} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๐๕/๑๑๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๐๕/๑๑๘. เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ “ ตึ กิ มณฺญถ ภิกฺขเว จกฺขงฺ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาตี ? “อนิจฺจํ ภนฺเต” ฯ “ ยํ ปนนานิจฺจํ ทุกฺขํ วา ตึ สุขํ วาตี ? “ทุกฺขํ ภนฺเต” ฯ

^{๒๓๕} Griffiths Paul, **On Being Mindless Buddhist Meditation and the Mind - Body Problem**, p.29.

^{๒๓๖} Nyānatiloka, **Buddhist Dictionary**, p. 48.

^{๒๓๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๒/๑๙๓. อริยสาวกย่อมเบื่อหน่ายรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน อย่างนี้ว่า ‘เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ของเรา ฯ รูป เวทิตฺตํ สลฺยา วิญญานํ ยลฺยจฺ สงฺขตํ เนโสหฺมสมฺมิ เนตฺ เม เหวํ ตตฺถ วิรชฺชตี ฯ

ความสำเร็จของการดับทุกข์ด้วยพระนิพพาน เป็นหนึ่งในบรรดาที่สนับสนุนให้รุ่นของทำลายทิฐิ^{๒๓๘} จึงไม่เข้าใจวิธีการที่กริฟฟิธส์แปลคำของพระพุทธโฆสจารย์ในลักษณะดังกล่าวอย่างไร เพราะกล่าวว่า ผู้ที่ต้องการที่จะบรรลุความสุขซึ่งอยู่เกินความรู้สึก ความเป็นจริงมากกว่าความสุขปัจจุบัน และมีประสบการณ์บ่งบอกว่ายังไม่ทำลายทั้งหมด มันไม่ใช่สัญญาเวทิตนโรที่สร้างปัญหา แต่นิพพานอันหลัง (หรืออย่างน้อยนิรุปาติเสสนิพพาน) อธิบายว่าอยู่เหนือขั้น ๕ ดังในคัมภีร์วิสุทธิธรรมว่า

พระนิพพานนี้นั้น มีความสงบเป็นลักษณะ มีความไม่เลื่อน (คือไม่เปลี่ยนสภาพ) เป็นรส หรือว่ามีอันทำความโล่งใจเป็นรส (ก็ได้) มีความไม่มีนิमित (คือไม่มีเครื่องหมายแห่งทุกข์) เป็นปัจจุภูมฺฐาน หรือว่ามีความไม่มีเรื่องห่วงเหนียวจิตเป็นปัจจุภูมฺฐานก็ได้

หากมีคำยืนยันว่า "ไม่มีดอก พระนิพพานนะ เพราะไม่ใช่สิ่งที่จะพึงหาได้ ดุจเขากระต่าจะนั้น" ดังนี้ไซ้ คำแก้พึงมีว่า "พระนิพพานไม่มีหามีได้ เพราะพระนิพพานนั้นเป็นธรรมชาติที่พึงหาได้ด้วยอุบาย แท้จริง พระนิพพานนั้น ย่อมหาได้ด้วยอุบายกล่าวคือความปฏิบัติอันสมควรแก่พระนิพพานนั้น ดุจโลกุตตรจิตของคนอื่น ๆ พระอริยะย่อมรู้ได้ด้วยเจตปริยญาณ ฉะนั้น เหตุนั้น จึงไม่ควรกล่าวว่า "พระนิพพานไม่มี เพราะมิใช่สิ่งที่จะพึงได้" อันจะว่าปุถุชน โง่ ๆ ไม่ได้ประสบสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่มี" หากควรจะว่าไม่ (เพราะท่านผู้ได้ประสบมีอยู่) อนึ่ง ไม่ควรกล่าวว่าพระนิพพานไม่มี เพราะอะไร เพราะต้อง (คือเป็นผิตต่อ) ความไม่เป็นหมันแห่งความปฏิบัติ จริงอยู่ เมื่อพระนิพพานไม่มี ความปฏิบัติชอบที่สงเคราะห์ในธรรมชั้น ๓ มีศีลชั้นเป็นต้น อันมีสัมมาทิฐินำหน้า ก็ต้องเป็นหมัน แต่ว่าความปฏิบัติชอบนี้ หาเป็นหมันไม่ เพราะเป็นเหตุให้ถึงพระนิพพานได้แล"

หากมีคำแย้งว่า "ความต้อง (คือเป็นผิตต่อ) ความไม่เป็นหมันแห่งความปฏิบัติไม่มีดอก เพราะความปฏิบัตินั้น ก็เป็นเหตุให้ถึงความไม่มี (อย่างไรละ)" ดังนี้ไซ้ คำแก้พึงมีว่า "(ความไม่เป็นนิพพาน) หามีได้ เพราะไม่มีการบรรลุพระนิพพานในเพราะความไม่มี (ชั้น) อดีตและอนาคต (ไม่มีชั้นอดีตอนาคตก็บรรลุพระนิพพานได้)"

หากแย้งอีกว่า "(มิใช่แต่ชั้นอดีตอนาคตเท่านั้น) แม้ความไม่มีวิัตตมานชั้น (คือชั้นปัจจุบัน) ทั้งหลาย ก็เป็นนิพพานด้วย" ดังนี้ไซ้ คำแก้พึงมีว่า "หามีได้ เพราะพระนิพพานหาได้มีเพราะความไม่มีวิัตตมานชั้นเหล่านั้นไม่ อนึ่ง เพราะเมื่อวิัตตมานชั้นไม่มีพระนิพพานก็ถึงซึ่งความไม่เป็นไปด้วย (มิใช่ไม่มีวิัตตมานชั้นแล้วเป็นนิพพานดอก) และเพราะโทษคือไม่มีการบรรลุสุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ในขณะที่แห่งมรรคจิตซึ่งอาศัยวิัตตมานชั้นด้วย (คือว่า ในขณะที่แห่งมรรคจะบรรลุนิพพานไม่ได้ ?)" ^{๒๓๙}

คำอธิบายดังกล่าวคล้ายกับมุมมองอุจเฉททิฐิในแง่มุมมองว่า การสร้างของแต่ละบุคคลจะถูกทำลาย แต่ความขัดแย้งหรือโต้แย้งมันยังอยู่ในความรู้สึกว่ายังมีบางสิ่งบางอย่างที่เหลือเป็นบรมสุข

^{๒๓๘} Griffiths Paul, **On Being Mindless Buddhist Meditation and the Mind - Body Problem**, p. 29.

^{๒๓๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๕๗ - ๕๖๑/๒๐๓ - ๒๐๗.

คัมภีร์อรรถกถาพระพุทธศาสนาได้จัดตั้งความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาเวทิตนโรธและนิรุปาติเสสนนิพพาน แต่ก็ยังไม่มีข้อยุติในประเด็นที่คัมภีร์วิสุทธิเหมือนจะไม่ทำให้คำสั่งที่ตรงไปตรงมาว่าสัญญาเวทิตนโรธเป็นนิพพาน ให้อาศัยอยู่ในความสุขโดยการได้โดยไม่ต้องมีสลดและดับที่นิพพาน ฝ่ายพระอรรถกถาจารย์ธรรมปาละอธิบายว่า "การดับเป็นนิพพาน หมายความว่า "ราวกับว่าถึงนิรุปาติเสสนนิพพาน" อย่างไรก็ตาม แหล่งที่มาภาษาบาลีมีความแตกต่างที่สำคัญระหว่างสัญญาเวทิตนโรธและนิพพาน ในทางตรงกันข้าม พระนิพพานไม่สำเร็จสมาธิโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นสภาวะธรรมความเป็นจริงที่มีอยู่ในความรู้สึกที่ดีที่สุด (ปรมตถโต) ในฐานะที่เป็นความเป็นจริงที่ดีที่สุดนิพพานแตกต่างจากธรรมะอื่น ๆ ทั้งหมด ในฐานะที่ว่าไม่มีเงื่อนไข ไม่เกิด ไม่ตาย ฯลฯ ในทางตรงกันข้าม สัญญาเวทิตนโรธไม่ใช่สภาวะธรรม ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่า ไม่มีสาระสำคัญของแต่ละบุคคล คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ไม่ได้เป็นจัดเป็นที่เกิดขึ้นหรือยังไม่เป็นรูปโลกีย์หรือโลกุตตระ^{๒๔๐}

คำนิยามเกี่ยวกับสัญญาเวทิตนโรธและนิพพาน ทั้งสองสถานะเหล่านี้จึงเกือบจะกลายเป็นไปไม่ได้ แต่สมมติฐานเพิ่มเติมเกี่ยวกับนิโรธสมาบัติและสถานที่ของนิโรธสมาบัติภายในพระพุทธศาสนา เป็นความสงบสุขที่สร้างขึ้นโดยสัญญาเวทิตนโรธที่ได้แบ่งคุณภาพแห่งความสงบของนิพพาน อย่างไรก็ตาม ก็อาจไม่จำเป็นต้องเป็นเช่นเดียวกับนิพพาน และง่ายสำหรับลิ้มรสความสุขจากอนุปาติเสสนนิพพาน

๒.๓.๓ สัญญาในสัญญาชั้น

สัญญาก็เช่นเดียวกับเวทนา ที่มองว่าเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าทางจิต กำหนดความแตกต่างระหว่างกุศลสัญญาและอกุศลสัญญา อย่างไรก็ตาม คัมภีร์สุดตนิบาตกล่าวว่า "คนไม่ได้มีสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งแม้แต่น้อย เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เห็นได้ยินหรือกล่าว ทุกคนในโลกสงสัยเกี่ยวกับพราหมณ์ว่า

พระอรหันต์นั้นไม่มีทิวฏฐิ อันสัญญากำหนดไว้แม้ชนิดเดียว ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน หรือในอารมณ์ที่รับรู้ในโลกนี้ ใคร ๆ ในโลกนี้จะพึงกำหนดพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ไม่ยึดถือทิวฏฐิอยู่ ด้วยเหตุอะไรเล่า^{๒๔๑}

ในกฎทันตสูตรกล่าวถึงพระพรหมที่แท้จริง^{๒๔๒} เป็นอิสระจากการควบคุมสัญญาเกี่ยวข้องกับการสร้างทิวฏฐิซึ่งเกิดขึ้นจากอวิชชา และเชื่อมโยงกับความอยากและนำไปสู่อกุศลสัญญาในอนาคต

^{๒๔๐} นิโรธสมาบัติสงขตา อสงขตาคือ ปุจฉาย ปน สงขตาคือ อสงขตาคือ โลภยาตีปี โลกุตตราตีปี น วตตพพา ๆ กสมมา ? สภาวโต นตถิตา โย ๆ

^{๒๔๑} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๐๙/๖๕๕. พระอรหันต์นั้นไม่มีทิวฏฐิอันสัญญากำหนดไว้แม้ชนิดเดียว ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน หรือในอารมณ์ที่รับรู้ในโลกนี้ ใคร ๆ ในโลกนี้ จะพึงกำหนดพระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ไม่ยึดถือทิวฏฐิอยู่ด้วยเหตุอะไรเล่าฯ ตสสึช ทิวฏฐิว สุเต มุเต วา ปกปปีตา นตถิ อณุปิ สญญา ต่ พราหมณั ทิวฏฐิมนาทियานั เกณัธ โลกสมั วิกปเปยเยย ฯ

^{๒๔๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕.

โดยการปลดปล่อยตัวเองออกจากยึดถือสัญญา พรหมเหล่านี้ได้ทำให้ความเป็นได้ของการเกิดทิวทัศน์ใหม่ และค้นหาสันชาตโดยอัตโนมัติ คัมภีร์สุดตนิบาต ระบุว่า

ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย
เพราะความสงบสังขารทั้งปวง สัญญาทั้งหลายจึงดับลง
ความสิ้นทุกข์ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้
เพราะรู้ความสิ้นทุกข์นี้โดยถ่องแท้แล้ว^{๒๔๓}

มุมมองนี้เป็นเหตุผลในความจริงที่ว่า สัญญาจึงดูเหมือนว่าเป็นสาเหตุการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดถือผิดพลาด ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริง (ปัญญะ)^{๒๔๔} ซึ่งขัดขวางความก้าวหน้าทางจิตวิญญาณ เพื่อที่จะเข้าใจอย่างทั่วถึงลักษณะเชิงลบของสัญญา จึงต้องวิเคราะห์คำว่า “ปัญญะ” แต่เพียงสั้น ๆ เพราะยังมองดูเหมือนว่าจะมีการใช้ในพระสูตร พระอภิธรรม และอรรถกถาพระไตรปิฎกที่แตกต่างกัน

คำว่า ปัญญะ ดูเหมือนว่าสามารถแลกเปลี่ยนระหว่างแนวคิดของมิจฉาทิวทัศน์ ยกตัวอย่างเช่น สุดตนิบาต ระบุว่าพื้นฐานของปัญญะสัญญาตั้งอยู่ในความเชื่อที่ว่า “ฉันและผู้คิด^{๒๔๕} ได้ระบุไว้ในอันทันตอคุตตสูตรว่า

นรชนทั้งหลายผู้ต่ำทราม มีปัญญะสัญญา (ความหมายรู้ในกิเลสเครื่องเนิ่นช้า)
ปรุงแต่งอยู่ เป็นสัตว์ที่มีสัญญา วนเวียนอยู่
ก็บุคคลบรรเทาใจที่อาศัยเรือน ๕ ทั้งปวงแล้ว
ย่อมเปลี่ยนจิตให้ประกอบด้วยเนกขัมมะ^{๒๔๖}

^{๒๔๓} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๓๘/๖๗๕ – ๖๗๖. ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะความสงบสังขารทั้งปวง สัญญาทั้งหลายจึงดับลง ความสิ้นทุกข์ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะรู้ความสิ้นทุกข์นี้โดยถ่องแท้แล้ว ฯ “เอตมาทีนัง ญตวา ทุกข์ สงขารปัจจยา สพฺพสงขารสมถา สณฺณานัง อุปโรธนา เอวังทุกฺขกโย โทติ เอตัง ญตวา ยถาตถัง ฯ

^{๒๔๔} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๘๐/๗๑๑. เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี สุขและทุกข์จะไม่มีได้อย่างไร สุขและทุกข์ย่อมไม่มีโดยวิธีการใด ขอพระองค์โปรดตรัสบอกวิธีการนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์มีความตั้งใจว่าจะรู้วิธีการนั้น ฯ น สณฺณสณฺณี น วิสณฺณสณฺณี โนปิ อสณฺณี น วิภูตสณฺณี. เอวังสมตสส วิโภติ รูปิ สณฺณานิทานา หิ ปปฺภจสฺสงฺขา ฯ Hayes, Richard P., *Digna ga on the Intrepretation of Signs*, (London: Kluwer Academic Publishers, 1988), p. 68.

^{๒๔๕} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๙๒๒/๗๒๒., พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๒๒/๗๒๒. ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้มีวิเวก มีสันติบท ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่กว่า ภิกษุเห็นอย่างไร จึงไม่ถึงมันอะไร ๆ ในโลก ดับไป ฯ “มุลํ ปปฺภจสฺสงฺขาย (อิตติ ภควา) มนฺตา อสมิตฺติ สพฺพมฺพฺรฺนฺธเ ฯ ยา กาจิ ตณฺหา อฆณฺตตํ ตาสํ วินยา สทา สโต สิกฺเข ฯ

^{๒๔๖} ส.ส. (บาลี) ๑๘/๙๔/๖๗., ส.ส. (ไทย) ๑๘/๙๔/๙๙. นรชนทั้งหลายผู้ต่ำทราม มีปัญญะสัญญา (ความหมายรู้ในกิเลสเครื่องเนิ่นช้า) ปรุงแต่งอยู่ เป็นสัตว์ที่มีสัญญา วนเวียนอยู่ ก็บุคคลบรรเทาใจที่อาศัยเรือนทั้งปวงแล้ว ย่อมเปลี่ยนจิตให้ประกอบด้วยเนกขัมมะ ฯ ปปฺภจสณฺญา อิตฺริตฺรา นรา ปปฺภจยนฺตา อุปยนฺติ สณฺณินโน มโนมยํ เคหสิตฺถจฺจ สพฺพปฺนุชฺช เนกขมฺมสิตฺถํ อิริยติ ฯ

คัมภีร์สารัตถปกาสินีอธิบายคำว่า ปปัญจสัญญา ใช้ในทางนี้โดยเฉพาะเป็นความคิดของ ปปัญจที่สร้างขึ้นโดยยอกุสลาสนา^{๒๔๗} นี้ทำให้การแปลความหมายของคำที่แคบมาก ปปัญจสัญญาใช้ มากหรือน้อย แต่ก็ยังเป็นคำพ้องของคำว่า ตัณหา มานะ และมิจฉาทิฏฐิ^{๒๔๘}

คำว่า ปปัญจสัญญา หมายถึง การรับรู้เกี่ยวข้องกับความหลงใหลที่เกี่ยวข้องกับมิจฉาทิฏฐิ และตัณหา^{๒๔๙} อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายได้จัดประเภทปัญจะไว้อย่างชัดเจนที่คำที่ใช้ ภายในโศหาเหตุเล็ก ๆ ที่ผลสะท้อนผ่านกระบวนการทางจิตวิทยาตั้งในมรฐิปนทิกสูตรว่า

จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็น ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใด ย่อมตรีกอารมณ์นั้น บุคคลตรีกอารมณ์ใด ย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์ นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิด ปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุแห่งต่าง ๆ แห่ง ปปัญจสัญญาย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน^{๒๕๐}

ตามนี้และในขณะที่ได้เห็น การติดต่อเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับองค์ประกอบที่เกิดขึ้นของ ความรู้สึกและความรู้สึกในการเปิดตัวเองเป็นพื้น เราอารมณ์ของการรับรู้ อย่างไรก็ตาม การรับรู้ที่ถือ ว่าเป็นพื้นฐานต่อไปสำหรับการปรากฏตัวของกิเลส ที่เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดเยื้อพิศดาร ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริง (ปปัญจะ) หลักฐานแน่นอนว่า สัญญาชั้นต้นตามด้วยเวทนาชั้น และปปัญจะ หลักปัญจะนี้เกี่ยวข้องกับตัณหา ดังในสาริปุตตเถรคาถาว่า

ส่วนภิกษุใดละธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้าได้แล้ว

ยินดีแล้วในทางแห่งธรรมซึ่งเป็นเหตุไม่ให้นิ่งช้า

ภิกษุนั้นบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม^{๒๕๑}

เรื่องราวเกี่ยวกับการเปรียบเทียบไม่ได้ชี้ไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างปปัญจะและตัณหา โดยตรงแต่อย่างใด แต่ Sarathchandhra ได้ขยายภาพให้เห็นว่า “คนปกครองโดยใช้ปปัญจะของเขา สามารถเปรียบได้กับความคิดฝันว่า มันเป็นสระน้ำ กวางกระหาย และเชื่อว่าภาพลวงตา (ปปัญจะ) จะดับความกระหายของเขาเช่นเดียวกับคนแสวงหาความสุขและมีความเชื่อมั่นว่าความปรารถนาทาง

^{๒๔๗} กิเลสสนญาณ ปปัญจสนญาณ นาม หุตวา ฯ

^{๒๔๘} ตณหาทิฏฐิมานปปเภท ปปลจ ฯ

^{๒๔๙} ปปลจสนญาณตี ตณหาทิฏฐิปปปลจสมปยุตตา สณญา ฯ

^{๒๕๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓. “จักขุณจาวุโส ปฏิจจ รูปจ อูปปชชติ จักขุวิญญาณ ตินณ สกคตี ผสโส ผสสปปจยยา เวทนา ย เวเทตี ต สณขานาตี ย สณขานาตี ต วิตกเกตี ย วิตกเกตี ต ปปลเจตี ย ปปลเจตี ตโตนิทานิ บุริส ปปลจสนญาสงขา สมุทาจรนตี อตีตนาคตปปลจูปปนเนสสุ จักขุวิญญเยสุ รูปเปสุ ฯ

^{๒๕๑} ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๙๙๐/๓๙๖., ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๙๙๐/๕๐๑.

โย จ ปปลจ หิตวาน นิปปปลจปเถ รโต

อาราธย โส นิพพาน โยคกเขม อนุตตร ฯ

ราคะจะตอบสนองความต้องการของเขา^{๒๕๒} แน่แน่นอน ปัญหาจะไม่สามารถมีความสัมพันธ์โดยตรงกับ ตัณหา แต่สามารถเชื่อมโยงกับการเกิดขึ้นของความอยาก เพราะในสักกปัญหาสูตรอธิบายความอิจฉา และความโลภ (มัจฉริยะ) เช่นเดียวกับตัณหาที่มีต้นกำเนิดมาจากปัญจสัญญา^{๒๕๓} จึงดูเหมือนว่าทั้ง สัญญาในคำว่า ปัญจสัญญา เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับตัณหา เชื่อมกับปฏิจสมุปบาทที่ตามมาด้วย เวทนา อย่างไรก็ตาม ต้องเน้นปัญหาและปัญจสัญญาว่าไม่ใช่องค์ประกอบของสัญญาชั้น ในขณะ ที่ได้เห็น สัญญาชั้นอาจดูเหมือนว่าเป็นสาเหตุของปัญหา แต่ปัญหาจะไม่เคยกล่าวว่า เป็นส่วนหนึ่งของสัญญาชั้นเอง สัญญาจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับวิตักกะ ซึ่งในทางกลับกันคือความ รับผิดชอบสำหรับปัญหา เช่นเดียวกัน ไม่มีสิ่งที่มีค่าอันใดที่มีโทษสาเหตุเดียวกันนี้โดยปริยาย ที่กำหนดวาทภาพระหว่างสัญญาชั้นและสังขารชั้นตั้งแต่ที่เห็นมา วิตักกะเป็นหนึ่งในสังขารชั้นที่ดู อาจจะมีเหตุผล ถ้าปัญหาจะขึ้นตามด้วยวิตักกะเป็นเจ้าของสัญญาชั้น คัมภีร์พระอภิธรรมกล่าวว่า สัญญาชั้นจะต้องมีความแตกต่างจากทิวฐิสัญญา เฉพาะคัมภีร์ยมกกล่าวถึงความแตกต่างเพียง เล็กน้อย ในขณะที่คัมภีร์อื่น ๆ เช่นคัมภีร์ธัมมสังคณีกกล่าวว่า

สัญญาชั้นที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน ความจำได้ กิริยาที่จำได้

ภาวะที่จำได้ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าสัญญาชั้นที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๒๕๔}

คัมภีร์ธัมมสังคณีกจึงดูเหมือนจะไม่ยอมรับความแตกต่างระหว่างสัญญาต่าง ๆ ในขณะที่ คัมภีร์ยมกก็มีข้อขัดแย้งนี้ซึ่งอาจมีสาเหตุหลักมาจากความเข้าใจผิดในคำว่า ทิวฐิสัญญา

พจนานุกรม ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ ได้แปลคำว่า “ทิวฐิ” นั้น ประกอบคำว่า "มุมมอง ทฤษฎีความเชื่อคำสอนของศาสนา" เว้นแต่หน้าหน้าด้วยคำคุณศัพท์ว่า สัมมา อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ ความรู้ของฉัน การประกอบทิวฐิสัญญาแทบจะไม่เคยใช้ในพระสูตรต้นตปิฎกและดูเหมือนว่าจะมีการ แสดงออกเฉพาะที่คัมภีร์ยมก^{๒๕๕}

คัมภีร์อรรถกถายกได้อธิบายแนวคิดของปัญจสัญญาดังกล่าวไว้^{๒๕๖} เพราะสิ่งที่เห็นที่ เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับตัณหา อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยระหว่างสัญญาชั้น และทิวฐิสัญญาที่กำหนดไว้เป็นปัญจสัญญาในปัญจุปกรณ์รัฐถา แสดงให้เห็นว่าสัญญาชั้นไม่ รวมถึงปัญหาและความอยากที่ไม่ได้สร้างโดยหลักสัญญาชั้น ในความเป็นจริง ปัญหาจะเป็น เช่นเดียวกับกับทิวฐิสัญญา ควรจัดอยู่ในหมวดหมู่สังขารชั้น และไม่ใช่อุปสัญญาชั้น เพราะคัมภีร์

^{๒๕๒} E.R.Sarathchandra, **Buddhist Psychology of Perception**, (Colombo : Ceylon University Press, 1958), p. 10.

^{๒๕๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๗/๒๗๔.

^{๒๕๔} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๔๕๘/๓๑., อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๑/๔๐. กตโม ตสมิ สมเย สณญากชนโ โหติ ? ยา ตสมิ สมเย สณญา สณขานนา สณขานิตตต อัย ตสมิ สมเย สณญากชนโ โหติ ฯ

^{๒๕๕} One occurrence of the term has been found in the Mahanidessa of the Khuddakanikiiya where it 15 caluated to wrong views. Nid. 93.

^{๒๕๖} สณญายมเก ตาว ทิวฐิสณญาติ ปญจสณญาติอาทิสฺ อาคตา ทิวฐิสณญา ปญจอุปกรณตถกถา, Rhys Davids, **Journal of the P.T.S. vol. vi**, (1910 – 1912) : 59.

เนตติปกรณ์กล่าวว่า "ปัญจะคือตัณหา ทิฏฐิ มานะ และอะไรก็ตาม สังขารถูกสร้างโดยเขา"^{๒๕๗} ข้อความเดียวกันนี้สนับสนุนประเด็นที่ว่า "ทั้งหมดเป็นปัญจะ ทั้งหมดเป็นสังขาร และทั้งหมดเป็นความยินดีในอดีตที่ผ่านมาในอนาคตและปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้ทั้งหมดเป็นอันเดียวกัน"^{๒๕๘} อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ยกไม่ได้แบ่งประเภททิฏฐิสัญญา (และปัญจะ) เป็นสัญญาชั้น เพราะเป็นเจ้าของสังขารชั้น สัญญามักจะเห็นเป็นสาเหตุของปัญจะ สัญญาชั้นเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาปัญจะ (ทิฏฐิ) อย่างไรก็ตาม ก็ต้องเน้นว่า ปัญจะไม่ได้เป็นเจ้าของสัญญาชั้น อันหลังเป็นเพียงหน้าที่ที่เรียกที่ เกิดขึ้นอดีต ซึ่งในความเป็นจริงที่จัดเข้าในสังขารชั้น

คัมภีร์อังคุตตรนิกายได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับสัญญา ดังในคิริมานันทสูตรว่า เมื่อก่อน พระสาวกที่ใกล้ชิดของพระพุทธเจ้า เช่น พระอานนท์ทูลว่า คิริมานันทภิกษุที่ติดเชื่อโรครุนแรง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกให้อานนท์เข้าเยี่ยมคิริมานันทภิกษุและให้ท่องสัญญา ๑๐ กับคนป่วย จากข้อความนี้กล่าวได้ว่า "มีเหตุให้เชื่อได้ว่าความเจ็บป่วยจะได้รับการบรรเทา" ดังพระพุทธพจน์ว่า

อานนท์ ถ้าเธอเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่คิริมานันทภิกษุ เป็นไปได้ที่การ อาพาธของคิริมานันทภิกษุจะสงบระงับโดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้^{๒๕๙}

สัญญา ๑๐ เหล่านี้ ประกอบด้วย^{๒๖๐}

๑. อนิจจสัญญา การกำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
๒. อนัตตสัญญา การกำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง
๓. อสุภสัญญา การกำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย
๔. อาทีนวสัญญา การกำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ
๕. ปหานสัญญา การกำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย
๖. วิราคสัญญา การกำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
๗. นิโรธสัญญา การกำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต
๘. สัพพโลก อนภิตตสัญญา การกำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง
๙. สัพพสังขารesu อนิฏฐสัญญา การกำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขาร
๑๐. อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

จึงสงสัยว่า เหตุใด พระพุทธเจ้าจึงเชื่อว่าการบรรยายสัญญา ๑๐ เหล่านี้สามารถบรรเทา ความทุกข์ทรมานของคิริมานันทภิกษุได้ มีอสิพันธกปุตตสูตรเป็นหลักฐาน^{๒๖๑} พระพุทธเจ้าไม่ได้เห็น

^{๒๕๗} ปปฺยจา นาม ตณฺหาทิจฺฐิมานา ตททิสงฺขาตา จ สงฺขารา ฯ

^{๒๕๘} โย จาปิ ปปฺยโจ, เย จ สงฺขารา ยา จ อตฺตนาตตปจฺจุปฺปนฺนสฺส อภินฺนทนา, อิทฺถิ เอกสฺมี ฯ

^{๒๕๙} อ.ท.สก. (บาลี) ๒๔/๖๐/๘๙., อ.ท.สก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘. “สเจ โข ตวํ อานนฺท คิริมานนฺทสฺส ภิกฺขุโน ทสฺส สลฺยา ภาเสยฺยาสี ฐานํ โข ปเนตฺติ วิชฺชติ ยํ คิริมานนฺทสฺส ภิกฺขุโน ทสฺส สลฺยา สุตฺวา โส อาพาโธ ฐานโส ปฏิปฺปสฺสมภฺยเย ฯ

^{๒๖๐} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๔๗๓/๓๔๐. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๕.

^{๒๖๑} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๕๘/๔๐๑.

ด้วยกับความเชื่อที่ว่าพลังของคำพูดที่สามารถปรับเปลี่ยนชะตากรรมของคนได้ เพียงการบรรยายเพียงสัญญา ๑๐ ปรับปรุงอนาคตศิริมานันท์ภิกษุได้ จึงไม่สอดคล้องกัน แต่อาจจะคิดว่าสิ่งที่หมายโดยการสนทนากับอานันท์ภิกษุ เมื่อได้ยินสัญญา ๑๐ ศิริมานันท์ภิกษุอาจจะกระตุ้นการพัฒนาความจำเหล่านี้ ซึ่งการดำเนินการส่งผลให้ ถ้าไม่ได้อยู่ในการบรรเทาความเจ็บป่วยที่ตัวเอง ในการบรรเทาของความทุกข์ที่เกิดจากโรค เหมือนกับการมีอามิส และนิรามิสเวทนา เรายังพบสัญญา ๒ ชนิดของสัญญาที่นำไปสู่ความเศร้าโศกและความไม่ยินดี เพราะการสร้างปัญญา และสิ่งที่ปรับปรุงอนาคตของคนโดยเข้าใจความเป็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ และมุมมองอื่น ๆ อีก ๗ ข้อ ซึ่งนำมารวมเข้าด้วยกัน จึงถือว่าเป็นสัญญา ๑๐ ดังในศิริมานันท์สูตร ไม่เพียงแต่ศิริมานันท์สูตรเท่านั้นที่หมายถึงกุศลที่มีลักษณะเป็นสัญญา เช่น กุศลสัญญา ๗ เหล่านี้ มีแจกแจงในที่ขนิทาย ที่กล่าวว่าพวกเขาจะเอื้อต่อจิตวิญญาณ ความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าความเสื่อมลง ดังพระพุทธพจน์ในมหาปริณีพพานสูตรว่า

๑. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๒. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง)

๓. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอสุภสัญญา (กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย)

๔. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอาทินวสัญญา (กำหนดหมายทุกข์โทษของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ)

๕. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)

๖. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญวิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

๗. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญนิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอธิปัตติธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอธิปัตติธรรม ทั้ง ๗ ประการนี้อยู่^{๒๖๒}

^{๒๖๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๐/๗๒., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๗ - ๘๘. “ยาวกัณฐจ ภิกขเว ภิกขุอนิจจสณฺณํ ภาเวสสณฺติ ฯเปฯ อนตตสณฺณํ ภาเวสสณฺติ... อสุภสณฺณํ ภาเวสสณฺติ... อาทินวสณฺณํ ภาเวสสณฺติ... ปหานสณฺณํ ภาเวสสณฺติ...วิราคสณฺณํ ภาเวสสณฺติ... นิโรธสณฺณํ ภาเวสสณฺติ, วุฑฺฒิเยว ภิกขเว ภิกขุณฺ ปาฎิถิงขา โน ปริหานิ ฯ “ยาวกัณฐจ ภิกขเว อิเม สตต อปริทานิยา ธมฺมา ภิกขุสุ ฐสสณฺติ อิเมสุ จ สตตสุ อปริทานิเยสุ ธมฺเมสุ ภิกขุ สนฺทิสฺสสณฺติ, วุฑฺฒิเยว ภิกขเว ภิกขุณฺ ปาฎิถิงขา โน ปริหานิ ฯ

สัญญา ๑๐ มีคุณสมบัติเป็นองค์ประกอบหนึ่งของวิชา) การแจกแจงสัญญา ๕ ในคัมภีร์ ที่มุนิกายว่า นำไปสู่ความสมบูรณ์ของการปลดปล่อย ดังพระพุทธพจน์ว่า สัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ

๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)
๒. อนิจเฏ ทุกขสัญญา (กำหนดหมายความเป็นทุกข์ ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)
๓. ทุกเข อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตา ในความเป็นทุกข์)
๔. ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิถกและบาปกรรมทั้งหลาย)
๕. วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะเป็นธรรมละเอียดประณีต)^{๒๖๓}

ในสังคีตสูตร มีพระพุทธพจน์ว่า “สัญญา ๕ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด สัญญา ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)
๒. อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง)
๓. มรณสัญญา (กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา)
๔. อาหาเร ปฏิกุศลสัญญา (กำหนดหมายความปฏิกุศลในอาหาร)
๕. สัพพโลเก อนภริตติสัญญา (กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง)

ภิกษุทั้งหลาย สัญญา ๕ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด^{๒๖๔}

ทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาได้สนับสนุนความเห็นที่เห็นว่า สัญญาสามารถสร้างกุศลสัญญา เมื่อมุ่งสู่การรับรู้ขององค์ประกอบที่จำเป็นเพื่อปลดปล่อยให้เป็นอิสระ สิ่งสำคัญที่จะต้องทราบก็คือว่า ๓ องค์ประกอบหลักจะชัดเจนหรือจัดตั้งขึ้นโดยปริยาย ไตรลักษณ์ทั้ง ๓ หลักองค์ประกอบที่เกิดขึ้นอีกในการจัดแจงต่าง ๆ ของกุศลสัญญา เป็นพื้นฐานสำหรับปัญญา เพื่อบรรลุเป้าหมายไม่ว่าจะเป็นนิรุพาภิเสสนิพพานหรือโสพาภิเสสนิพพาน หรือแม้กระทั่งสัญญาเวทยิตนิโรธ สิ่งที่เป็นที่ต้องการแน่นอนโดยผู้ปฏิบัติที่จะได้มีการพัฒนาปัญญาผ่านวิปัสสนา วิปัสสนาซึ่งกลายมาเป็นตัวสร้างการรับรู้ไตรลักษณ์ ดังที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า มีวิปัสสนาทั้ง ๑๘ ได้จำแนกประเภทต่าง ๆ ของกุศลสัญญาที่เห็นก่อนหน้านี้ คือ อนิจจา อนัตตา ทุกข์ วิราคะ นิโรธ และอาทีนวะ เป็นต้น การสร้างกุศลสัญญาเหล่านี้จะไม่นำไปสู่ตัณหา แต่จะช่วยในการพัฒนาปัญญาที่สามารถหนีจากวงจรของชีวิตและความตายและสังสารวัฏ กุศลสัญญาเป็นเจ้าของสัญญาชั้น ๕ คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า การทำงานของสัญญาเป็นหนึ่งในชั้น ๕ เป็นเพียงการรับรู้วัตถุที่เป็น "สีฟ้า", "สีเหลือง" และอื่น ๆ สัญญาชั้นตามนี้ข้อความโดยเฉพาอย่างยิ่ง ไม่สามารถนำไปสู่การขยายลักษณะการดำรงอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่

^{๒๖๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๒/๒๑๔., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๔., ปญจ วิมุตติปริจาจนียา สณฺญา อนิจฺจสณฺญา อนิจฺเฏ ทุกฺขสณฺญา ทุกฺเข อนตฺตสณฺญา ปหานสณฺญา วิราคสณฺญา ฯ

^{๒๖๔} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๖๑/๗๓ - ๗๔., อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐. “ปญฺจิมิ ภาวเว สณฺญา ภาวิตา พหุสํกิตฺตา มหปฺพลา โหนติ มหานิสฺสา อมตฺตธา อมตฺตปริโยสํนา ฯ กตฺมา ปญฺจ ? อสุกฺสณฺญา มรณสณฺญา อาทีนฺวสณฺญา อาหาเร ปฏิกุศลสณฺญา สพฺพโลเก อนภริตฺตสณฺญา อิมิ โข ภาวเว ปญฺจ สณฺญา ภาวิตา พหุสํกิตฺตา มหปฺพลา โหนติ มหานิสฺสา อมตฺตธา อมตฺตปริโยสํนาติ ฯ

สามารถผ่านกลุ่มการรับรู้ได้ ให้จับที่ระดับที่ลึกที่สุดตามกฎไตรลักษณ์ อนัตตาจึงได้อุปมาความแตกต่างจากเดิมอย่างสิ้นเชิงระหว่างสัญญาชั้นต้นและปัญญา ในขณะที่อดีตเพียงตระหนักถึงการปรากฏตัวของวัตถุ หลังวิเคราะห์ทุกวัตถุและลักษณะเฉพาะที่มันเป็นไตรลักษณ์ สัญญาชั้นต้นจึงไม่สามารถทำให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งถึงลักษณะเฉพาะของสิ่งที่มีอยู่ แต่จากการตรวจสอบความแตกต่างของกุศลสัญญา ทำให้เห็นได้ว่ามี ๓ สิ่ง คือ ทำให้รู้จักอนิจจสัญญา ทุกขสัญญา และอนัตตสัญญา สัญญา ๕ เหล่านี้นำไปสู่หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด

สิ่งที่น่าสนใจที่จะทราบก็คือสัญญา ๕ เหล่านี้ เป็นการพิจารณาใน ๓ ลักษณะของสิ่งที่มีอยู่ตามกฎไตรลักษณ์ ไม่เพียงแต่จะอธิบายว่าวัตถุสัญญาเป็น ๓ ลักษณะของสิ่งที่มีอยู่เท่านั้น แต่ยังทำให้รู้สิ่งเหล่านี้มากกว่าสามารถนำไปสู่อิสรภาพผ่านการพัฒนาปัญญา

๒.๓.๔ สังขารและอสังขาร

การใช้คำว่า สังขาร ในคำว่าสังขารและอสังขาร ได้ปรากฏในความสัมพันธ์ของคำว่า ปรินิพพานี้ ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก และรวมกับคำว่า จิต ในคัมภีร์พระอภิธรรม มีวิธีการบรรลุนิพพานที่แตกต่างกัน ดังในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพานี้ และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพานี้ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้ อสังขารปรินิพพานี้ ๓ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป^{๒๖๕}

แม้ว่าความหมายของประโยคนี้จะคลุมเครือ โดยนัยที่จะแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยในขั้นตอนที่จะปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน ระหว่างคำว่า สังขารและอสังขาร ดูเหมือนว่าจะเห็นได้ชัด

อสังขาร หมายถึง "ไม่มีสังขาร" ในขณะที่ สังขาร หมายถึง "มีสังขาร" ดังนั้น คำว่า อสังขารที่นำมาใช้ในคำว่า นิพพาน ที่ได้รับในขณะที่ปฏิบัติกรรม ก็ยังคงครอบคลุมส่วนที่เหลือทางกรรม^{๒๖๖} ดังที่พระพุทธเจ้าบรรลุนิพพานเมื่อพระชนมายุ ๓๕ พรรษา แต่ยังคงมีพระชนมายุอีก ๔๕ พรรษา เพราะกลับมาที่จะสอนชาวโลกและกลับมาดูแลสัตว์โลกนี้ เมื่อไปถึงนิรุปาทิสันนิพพาน ไม่มีกรรมอื่น ๆ ที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน จึงไม่มีพลังบังคับใดที่จะมาใช้พระองค์กับโลกนี้อีก ปัญหาที่พบก็คือว่าในพระสูตร คำว่า สังขารและอสังขารไม่ได้ใช้ในการอ้างอิงถึงนิพพาน แต่เพื่อปรินิพพาน สถานะซึ่งไม่สามารถคิดว่าเป็นเจ้าของเศษกรรมคือความยากลำบากต่อไปจากความจริง

ส่วนองค์ประกอบอสังขารปรินิพพานี้และอสังขารปรินิพพานี้ อาจจะมีการตีความว่าเป็นการอ้างเหตุผลของคำว่า ปรินิพพานี้ คนที่บรรลุนิพพานของปรินิพพานที่มีสังขารหรือไม่มี โดย

^{๒๖๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๕/๖๓ - ๖๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗. โน เจ ปญจนัน โอรมาคิยานัน สโยชนานัน ปริกขยา อุพหจจ ปรินิพพานี้ โหติ อถ ปญจนัน โอรมาคิยานัน สโยชนานัน ปริกขยา อสังขารปรินิพพานี้ โหติ ฯ

^{๒๖๖} คัมภีร์อัฐสาสนีได้เห็นอย่างชัดเจนกับการตีความตามที่พระพุทธโฆสะว่าสังขารก็คือคำว่า สังขาร ฯ ตสสตุโถ สห สงขารนาติ สสงขารโร ฯ

ความหมาย ปรินิพพานเป็นอิสระอย่างเต็มที่ของสังขาร ทางเลือกอื่น ๆ ควรที่จะเข้าถึงส่วนประกอบที่สะท้อนกรณีความสัมพันธ์ การอ้างเหตุผลจึงค่อนข้างมีความหมายที่แตกต่างกันเพื่อเป็นองค์ประกอบในการบรรลุปรินิพพานจากสังขาร (หรือจากความขาดในกรณีของสังขารปรินิพพาน) คัมภีร์สุมังคลวิลาสินีได้ให้ความชัดเจนไว้แล้ว อย่างไรก็ตาม คัมภีร์อรรถกถาที่ขนิภายได้วิเคราะห์ทั้งอสังขารและสังขารว่าเป็นประโยชน์และเกี่ยวข้องกับปรินิพพาน กำหนดอสังขารว่า "ไม่มีความพยายามที่สะดวกรและมีความสุข และสังขารเป็นกับความพยายาม ความยากลำบาก และความทุกข์" ^{๒๖๗} ฝ่ายคัมภีร์พระอภิธรรมได้ให้คำจำกัดความคำว่า สสังขารและอสังขาร ว่า

บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น โดยไม่ต้องใช้ความพยายามมาก เพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอสังขารปรินิพพานี ฯ

บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น โดยต้องใช้ความพยายามมาก เพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสสังขารปรินิพพานี ฯ^{๒๖๘}

คัมภีร์อัฐสาสนีได้อธิบายความหมายของคำว่า สสังขาร ไว้อย่างละเอียด (พระอรรถกถาจารย์พิจารณาเป็นคำใหม่ในนิรุกติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา)^{๒๖๙}

ริส เดวิดส์ กล่าวว่า ความคิดทั้งหมดยังไม่ได้เรียกว่า สสังขาร แต่รวมลงในอสังขารโดยปริยาย^{๒๗๐} เช่น เรื่องพระพาหิยทวารุจิริยะเป็นตัวอย่างในเรื่องอสังขารปรินิพพานี พระพาหิยะที่ตัดสินใจที่จะเดินทางลำบากไปเมืองสาวัตถี เพื่อขอคำแนะนำจากพระพุทธเจ้า เมื่อมาถึงเมืองหลวงโกสละได้พบกับพระพุทธเจ้าและได้รับการค้าไม้ก็ค้า ขณะที่กำลังฟัง ทันใดนั้นถึงการตรัสรู้ ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพาหิยทวารุจิริยะ เป็นตัวอย่างผู้ที่เข้าใจความจริงทันที (ชิปปาภิญา) ^{๒๗๑} เรื่องราวพระพาหิยะเป็นตัวอย่างของการบรรลุนิพพานที่ไม่คาดคิด (อสังขาร)

คำว่า สังขาร ยังหมายถึงการเคลื่อนไหวหรือกำลังของกรรม เช่นเดียวกับสังขารเป็นปัจจัยนำไปสู่ปัญหาในอนาคต คัมภีร์วิภังค์ได้กำหนดความหมายทั่วไปเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสังขารว่า

^{๒๖๗} อสงฺขารเณ อปุบโยเคน อภิกลมนโต สุขเณ ปตโต อสงฺขารปรินิพพานี นาม ฯ สสงฺขารเณ สมฺปิโยเคน กิลมนโต ทุกฺเคน ปตโต สสงฺขารปรินิพพานี นาม ฯ

^{๒๖๘} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๘,๓๙/๑๕๕. โส อสงฺขารเณ อริยมคฺคํ สณฺขเนติ อฺปริฎฺฐิมาณํ สโยชนานํ ปหานาย อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล “อสงฺขารปรินิพพานี” ฯ โส สสงฺขารเณ อริยมคฺคํ สณฺขเนติ อฺปริฎฺฐิมาณํ สโยชนานํ ปหานาย อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล “สสงฺขารปรินิพพานี” ฯ

^{๒๖๙} อิมสมิํ ตาว ทฺตฺติยจิตฺตนิทฺเทเส สสงฺขารเณนาติ อิทเมว อปุพฺพํ ฯ

^{๒๗๐} Rhys Davids, trans., **Buddhist Psychology : A Buddhist Manual of psychological Ethics**, (Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1975), p. lxvii.

^{๒๗๑} G.p. Malasekera, **Dictionary of Pāli Proper Names ii**, (London : P.T.S., 1974), p. 281 ff.

บรรดาชั้น ๕ นั้น สังขารชั้น เป็นไฉน สังขารชั้นหมวดละ ๑ ได้แก่ สังขารชั้นที่สัมปยุต ด้วยจิต สังขารชั้นหมวดละ ๒ ได้แก่ สังขารชั้นที่เป็นเหตุก็มี ที่ไม่เป็นเหตุก็มี สังขารชั้น หมวดละ ๓ ได้แก่ สังขารชั้นที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยาทุก ก็มี ฯลฯ ^{๒๗๒}

วิธีการแรกแสดงให้เห็นว่า สังขารเกี่ยวข้องกับจิต คัมภีร์ธัมมสังคณีสันนุสนคัมภีร์วิงค์ โดยจัดกลุ่มที่แตกต่างกันของสังขารทั้ง ๓ ทางใจ (กุศล อกุศล อัพยาทุก) สังขารนี้ได้จัดประเภทไว้ ครบถ้วนสมบูรณ์ภายใต้ความเป็นไปได้ ๓ อย่างของจิต ที่สนับสนุนทั้งสังขารว่าเกี่ยวข้องกับใจ และ คัมภีร์วิงค์กล่าวว่า สังขารมีทั้งดี เลว หรือเป็นกลาง หลักการเหล่านี้จะสอดคล้องกับปัจจุสมุปบาท และไม่รวมเวทนาชั้น สัญญาชั้น และวิญญาณชั้นอยู่ภายใต้สังขารชั้น มีหลักการ ๕๐ ประการที่ แตกต่างอยู่ในสังขารชั้น ดังตารางที่ ๒.๗

ตารางที่ ๒.๗ ธาตุ ๕๐ ประการของสังขารชั้น

อัพยาทุกจิต	อกุศลจิต	กุศลจิต
ผัสสะ	ผัสสะ	ผัสสะ - ความกระทบอารมณ์
เจตนา	เจตนา	เจตนา - ความจงใจต่ออารมณ์
ชีวหา	ชีวหา	ชีวหา - การรู้อารมณ์ของชีวหาทวารวิถีจิต
สมาธิ	สมาธิ	สมาธิ - การปราบกิเลสอย่างกลาง
มนสิการ	มนสิการ	มนสิการ - การยั้งวิถีจิตให้เป็นไป
วิตักกะ	วิตักกะ	วิตักกะ - ความตรึกอารมณ์
วิจารณ์	วิจารณ์	วิจารณ์ - ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์
อธิโมกขะ	อธิโมกขะ	อธิโมกขะ - ความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์
วิริยะ	วิริยะ	วิริยะ - ความเพียร
ปีติ	ปีติ	ปีติ - ความปลาบปลื้มในอารมณ์, ความอิมใจ
ฉันทะ	ฉันทะ	ฉันทะ - ความพอใจในอารมณ์
	โมหะ	อโมหะ (ปัญญา) - ความไม่หลง
	อหิริ	หิริ - ความละอายต่อบาป
	อนอตตปปะ	โอดตตปปะ - ความสะดุ้งกลัวต่อบาป
	อุทัจจะ	สัทธา - ความเชื่อ
	อิสสา	สติ - ความระลึกได้, ความสำนึกพร้อมอยู่
	มัจฉริยะ	ตัตตรมชฉัตตา - ความเป็นกลางในอารมณ์นั้น ๆ
	กุกกัจจะ	อโทสะ - ความไม่คิดประทุษร้าย
	โลภะ	อโลภะ - ความไม่อยากได้อารมณ์
	ทิฏฐิ	กายปัสสัทธิ - ความสงบแห่งกองเจตสิก
	มานะ	จิตตปัสสัทธิ - ความสงบแห่งจิต
	ถีนะ	กายลหุตา - ความเบาแห่งกองเจตสิก
	मितตะ	จิตตลหุตา - ความเบาแห่งจิต

^{๒๗๒} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๒/๔๒., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒/๖๑. ตตถ กตโม สงขารกฺขนโ ? เอกวิเณ สงขารกฺขนโ จิตตสมปยุตโต ฯ ทฺวิเณ สงขารกฺขนโ อตฺถิ เหตุ อตฺถิ น เหตุ ฯ ตฺวิเณ สงขารกฺขนโ อตฺถิ กุสฺโล อตฺถิ อกุสฺโล อตฺถิ อพฺยาทุกโต ฯ ..... ฯ เอวํ พหฺวิเณ สงขารกฺขนโ ฯ

อภัยกตจิต	อกุสลจิต	กุสลจิต
	วิจิกิจฉา	กายมุกตา - ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งกายหรือกองเจตสิก
	โทสะ	จิตตมุกตา - ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งจิต
		กายกมมัญญตา - ความควรแก่การใช้งานแห่งกายหรือกองเจตสิก
		จิตตกมมัญญตา - ความควรแก่การใช้งานแห่งจิต
		กายปคุญญา - ความคล่องแคล่วแห่งกองเจตสิก
		จิตตปาคัญญา - ความคล่องแคล่วแห่งจิต
		กาโยชุกตา - ความซื่อตรงแห่งกองเจตสิก
		จิตโตชุกตา - ความซื่อตรงแห่งจิต
		กายทุจรีตวิริติ - ความมงดเว้นจากกายทุจรีต
		วจีทุจรีตวิริติ - ความมงดเว้นจากวจีทุจรีต
		มิถฉาชีวิริติ - ความมงดเว้นจากการเลี้ยงชีพชอบ
		กรรณา - ความสงสารสัตว์ผู้ถึงทุกข์
		มุกตา - ความยินดีต่อสัตว์ผู้ได้สุข

แนวทางที่ ๒ แสดงเป็นนัยโดยคัมภีร์วิภังค์ว่า สังขารสามารถเป็นได้ทั้งที่มีเหตุหรือไม่มีเหตุ เหตุในที่นี้หมายถึงกุศลมูล ๓ อกุศลมูล ๓ ข้อนี้อาจให้ความหมายว่า สังขารที่แน่นอนสามารถเป็นทั้งไม่มีเงื่อนไข ในความรู้สึกของการไม่ได้มีสาเหตุ (อเหตุ) สิ่งปรากฏนี้จะเป็นปัญหาสำหรับสิ่งที่ได้เห็นสังขารทั้งหมดเป็นเงื่อนไข อย่างไรก็ตาม A.K.Warder ได้ชี้ให้เห็นว่า เหตุมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า มูละ (ธาตุ) มากกว่าสาเหตุ^{๒๗๓} ในความรู้สึกเฉพาะนี้ เหตุต้องเป็นปัจจัยของปัจจัย ๒๔ ของปฏิฐาน โดยการขยายเหตุควรจะต้องถึงสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ คือที่ยังคงเป็นปัจจัย ส่วนคัมภีร์วิภังค์จะต้องใช้เหตุในความรู้สึกของส่วนที่เหลือแห่งปัจจัย ๒๓ ดังนั้น จึงขัดแย้งกับคัมภีร์อรรถกถา พระไตรปิฎก ดังคัมภีร์ธัมมสังคณีและคัมภีร์ยมกสัมพันธ์กับสังขารชั้นและความแตกต่างของจิตใจ จึงหมายความว่า สังขารชั้นเป็นกรรมที่จำกัดขอบเขตทางจิต มีหน้าเกี่ยวกับสังขารเป็นปัจจัย ในส่วนนี้ ยังยืนยันว่าสังขารทางจิตใจขึ้นอยู่กับเวทนาและสัญญา แต่ละคนเป็นหนึ่งในชั้น ๕ แม้ว่าสังขารชั้นและจิตสังขารจะมีความสัมพันธ์ จึงควรย้ำขอบเขตสังขารชั้นว่าไม่ได้จำกัดอยู่ที่จิตตสังขาร รวมสังขารทั้งกายและวาจา ได้อธิบายว่า กายสังขารและวจีสังขารทั้งสองนี้ขึ้นอยู่กับการกระทำ ดังพระพุทธพจน์ในคัมภีร์ธรรมบทว่า

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ

ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น

ทุกขย่อมติดตามไปเหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนฉะนั้น^{๒๗๔}

กรรมทางวาจาหรือทางกายใด ๆ ที่ต้องนำหน้าด้วยจิต ควรเข้าใจสังขารชั้นว่าเป็นจิตตสังขาร ความหมายครอบคลุมสังขารเป็นปัจจัย คัมภีร์วิสุทธีมรรคได้ชี้แจงให้เข้าใจเกี่ยวกับสังขารว่า

^{๒๗๓} Warder, **Indian Buddhism**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1980), p. 310.

^{๒๗๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

เป็นส่วนหนึ่งของชั้น ๕ อย่างชัดเจน โดยสัมพันธ์กับคำว่าสังขตธรรม พระพุทธโฆสจารย์ถือว่าสังขารชั้นควรเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่มีลักษณะของการสร้าง (อภิสังขารณลักษณะ) และซ้อนสิ่งอื่นเข้าด้วยกัน^{๒๗๕} การใช้รูปแบบที่แตกต่างกัน คัมภีร์อัฐสาสนีได้กำหนดคำไว้ในอาการเดียวกัน^{๒๗๖} การบอกว่าหน้าที่หรือพลังงานที่ช่วยให้กำเนิดสู่สังขตธรรมไม่มีอะไร แต่สังขารชั้นควรอยู่ในความสมบูรณ์ตามแบบกำเนิด ๒ เหล่านี้ แต่คัมภีร์ยกแนะนำความแตกต่างที่สำคัญ ไม่ใช่สังขารทั้งหมดเป็นเจ้าของสังขารชั้น รูป เวทนา สัญญา และวิญญาณ (ชั้น ๔ อื่น ๆ) เป็นสังขาร แต่ท่านไม่จัดเป็นสังขารชั้น^{๒๗๗} ได้พบความแตกต่างที่คล้ายกันในคัมภีร์สังยุตตนิกายเรียกว่าสังขารชั้น แม้ว่าสังขารชั้นเกี่ยวข้องกับสังขารข้ออื่น ๆ ทั้งสองกลุ่มจะต้องมีการมองว่าเป็นความแตกต่าง อธิบายให้ชัดเจนแตกต่างระหว่างสังขารเป็นชั้นและสังขารทั่ว ๆ ไป แต่ก่อนคือแรงที่ใช้งาน การผลิตและรวบรวมกันสังขตธรรม (สังขารเป็นสังขต) ในขณะที่อันหลังเป็นที่ครอบคลุมมากขึ้นและประกอบด้วยชั้น ๕ อันใดอันหนึ่ง เช่นเดียวกับหลักสังขตธรรม

รวมความว่า สังขารชั้นเป็นสังขารหนึ่งในความรู้สึกของสังขตธรรม เพราะได้รับการขึ้นและเป็นปัจจัย สังขารก็ยังไม่ได้เป็นสังขารชั้น เนื่องจากไม่ได้ประกอบความสามารถของการสร้างหรือการให้กำเนิดมากกว่าสังขตธรรม แต่ก็ดูเหมือนว่าสังขตธรรม คำนี้ยังรวมถึงสังขารชั้น เมื่อการทำงานร่วมกับวิญญาณ เวทนา สัญญา และรูปในคำอื่น ๆ มีเพียงสังขารชั้น (โดยความหมายมีการเชื่อมต่ออย่างใกล้ชิดกับชั้น ๔ อื่น ๆ) ที่สามารถสร้างสังขตธรรม นี่ก็หมายความว่าสังขารเป็นปัจจัยเป็นเพียงการแปลความหมายของสังขารชั้น พวกเขาทั้งหมดอ้างอิงถึงแรงที่จะสร้างผลกระทบทั้งสองอย่างใดก็ตาม แม้ว่าผลกระทบจะเป็นสังขตในแง่ที่ว่ามันมีสาเหตุ ไม่ใช่จำเป็นต้องเป็นปัจจัยหรือสังขารชั้น เพราะมันไม่ได้สร้างผลกระทบต่อไป

๒.๓.๕ หน้าที่ของวิญญาณชั้น

นักวิชาการหลายคนบอกว่า หน้าที่ของวิญญาณประกอบด้วยสิ่งที่ทำให้เข้าใจเพียงการแก้ปรากฏการณ์ สิ่งที่เป็นที่รู้จักกันด้านจิตใจขัดแย้งกับกระบวนการทำงานของความคิดทั้งหมด^{๒๗๘}

การตีความเรื่องวิญญาณ เซอร์บัตสกี (Stcherbatsky) กล่าวว่า วิญญาณแสดงให้เห็นถึงจิตบริสุทธิ์หรือความรู้สึกที่บริสุทธิ์ ประกอบไปด้วยประสาทสัมผัส (ปปรุค) ความรู้สึก (เวทนา) ความคิด (สัมชญา) ความตั้งใจ (เจตนา)... วิญญาณและคำที่พ้องความหมายกับคำว่าวิญญาณ จิตตมณะ แทนความรู้สึกที่บริสุทธิ์ เช่นเดียวกับกัลปนโประะ ปปรตยกุช (kalpanapodha pracyak) ของทิงนาคะและสัมชญาสอดคล้องกับความคิดที่แน่นอน ทุกสิ่งที่เป็นนามธรรม (อุทฺทฺรหน) ทุกที่

^{๒๗๕} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๔๕๘/๑๒๙. ยี่ ปน วุตต์, ยงกิมจิ อภิสังขรณลกขณฺ์ สพพนต์ เอกโต กตฺวา สงฺขารกฺขนโธ เวทิตพฺโพติ, เอตถ อภิสังขรณลกขณฺ์ ราสีกรณลกขณฺ์ ฯ

^{๒๗๖} ราสฏฺฐฺเรณ อภิสังขรณฏฺฐฺเรณ เอโก ว สงฺขารกฺขนโธ ฯ

^{๒๗๗} อภิ.ย. (ไทย) ๓๘๘/๓๙/๑๖.

^{๒๗๘} William James, **Principles of Psychology**, (New York: Dover, 1950), p. 142.

แน่นอน (ปริณิชน) ที่แสดงออกมา เช่น เป็นสีฟ้าและสีเหลือง ยาวและสั้น เพศชายและเพศหญิง เพื่อนและศัตรู มีความสุขและมีความทุกข์ นี่เป็นสิ่งที่นำมาทั้งหมดภายในความคิด (สัมชญา) ที่แตกต่างจากวิญญาน (ความรู้สึกรับรู้)^{๒๗๙}

ทฤษฎีของเซอร์บัตสกี ได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการอื่น ๆ เช่น E.R. Sarathchandra ที่สนับสนุนว่า เมื่อคำว่า วิญญานได้นำไปใช้กับจิตวิทยาของการรับรู้ มันไม่ได้หมายถึง ความรู้ความเข้าใจเต็มรูปแบบ แต่เป็นการปล่อยวางความรู้สึกเปล่า ^{๒๘๐} เค.เอ็น.ชยติลเลเก (K.N. Jayatilleke) ยังสนับสนุนเรื่องนี้โดยอ้างคัมภีร์อรรถกถาวิภังค์ ตามที่ความรู้ความเข้าใจภาพ (วิญญาน) หมายถึง การรับรู้ทางตา^{๒๘๑} ทฤษฎีที่มีความสัมพันธ์กับวิญญานด้วยการทิ้งความรู้สึก ดูเหมือนว่าจะไม่สอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังในมหาเวทลลสูตรว่า

สภาวะรู้แจ้งอะไร คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งทุกข์มสุขบ้าง
เหตุนี้ สภาวะรู้แจ้ง สภาวะรู้แจ้ง จึงเรียกว่า วิญญาน^{๒๘๒}

คัมภีร์พระไตรปิฎกได้อธิบายเรื่องวิญญานไว้แตกต่างกัน ขณะที่ Sarathchandra กล่าวถึงวิญญานในตำราเก่าแก่ที่สุดมีความหมายเกือบเหมือนคำว่า สัญญา^{๒๘๓} คัมภีร์พระไตรปิฎก ได้สนับสนุนทฤษฎีนี้ว่า

เพราะอะไร จึงเรียกว่าวิญญาน เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า วิญญาน รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งรสเปรี้ยว บ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า วิญญาน^{๒๘๔}

ความหมายของสัญญาก็คือการรับรู้ของสีว่าเป็นสีฟ้า สีแดง หรือสีเหลือง ซึ่งสามารถขยาย การรับรู้ของเสียงบางอย่าง ชลุ่ม กลอง หรือแตร หรือรสชาติบางอย่าง เปรี้ยว ขม หวาน และอื่น ๆ ดังนั้น ตามความหมายนี้ การตีความวิญญานดูเหมือนจะเหมือนกับสัญญา การตีความที่ แตกต่างกันจำนวนมากของเรื่องวิญญาน ทำให้นักวิชาการหลายคนสับสนในการจำกัดวงความหมาย

^{๒๗๙} Stcherbatsky, **The Central Conception of Buddhism and the Meaning of the Word "Dharma"**, pp. 13, 16.

^{๒๘๐} E.R. Sarathchandra, **Buddhist Psychology of Perception**, (Colombo : Ceylon University Press, 1958), p. 4.

^{๒๘๑} Jayatilleke, **The Early Buddhist Theory of Knowledge**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1980), p. 436. จกขุวิญญานํ ปเนตถ ทสสนมตตํ เอวํ โหติ ฯ

^{๒๘๒} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙. ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙. “กิญจิ วิชานาติ ? สุขนติปิ วิชานาติ ทุกขนติปิ วิชานาติ อทุกขมสุขนติปิ วิชานาติ ฯ

^{๒๘๓} E.R. Sarathchandra, **Buddhist Psychology of Perception**, p. 16.

^{๒๘๔} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๗๙/๗๑๑., ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๑. กิญจิ ภิกขเว วิญญานํ วเทถ ? วิชานาติติ โข ภิกขเว ตสมา วิญญานนติ วุจจติ ฯ กิญจ วิชานาติ ? อมพิลลปิ วิชานาติ ติตตกมปิ วิชานาติ กฏกมปิ วิชานาติ มธูรมปิ วิชานาติ ขาริกมปิ วิชานาติ อขาริกมปิ วิชานาติ โลณิกมปิ วิชานาติ อโลณิกมปิ วิชานาติ ฯ วิชานาติติ โข ภิกขเว ตสมา วิญญานนติ วุจจติ ฯ

ของคำนี้ ความหมายทั่วไปของวิญญานเป็นจิตสำนึกที่บริสุทธิ์ เพียงความสนใจ แต่สิ่งที่ยังคงไม่ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็จิตสำนึกหรือความสนใจ ต้องเป็นการรับรู้อันบริสุทธิ์ไร้หมวดหมู่ใด ๆ คือ สุข ทุกข์ และอทุกข์มสุข

คำจำกัดความของคำว่า วิญญาน จึงมีข้อสังเกตว่า ความรับรู้ที่บริสุทธิ์อ้างถึงคำนิยามของ **มหาภูตานิ อุปาทายรูปา** (ทุดิยภูมิรูป) หรือของผัสสะ สิ่งที่เป็นสุข ทุกข์ และอทุกข์มสุข ความสัมพันธ์กับการตีความเรื่องเวทนา และสิ่งที่จำแนกสอดคล้องกับคำอธิบายเรื่องสัญญา การกำหนดหน้าที่ของวิญญานเพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งใน ๓ ข้อเท่าที่เป็นไปได้นี้ วิญญานสามารถนำไปใช้กับผัสสะ เวทนา และสัญญา ถ้ามองหน้าที่ซึ่งจะนำไปใช้ตลอดปรากฏการณ์ นามรูป วิญญานค่อนข้างที่จะเป็นกลุ่มที่จำเป็นสำหรับความรู้ความเข้าใจอันบริสุทธิ์ ความรู้สึกและแนวความคิดไม่ได้เป็นอิสระใด ๆ จากขั้นทั้ง ๓ เหล่านี้ เนื่องจากไม่มีขั้น ๕ ที่เป็นอัตตวิญญาน วิญญานถือได้ว่าเป็นการทำงานของสติหรือความสนใจ ในการสนทนาเรื่องผัสสะ มีการกระตุ้นให้รับรู้แก่นของธาตุ ๓ ซึ่งเป็นองค์ประกอบทั้ง ๓ จะต้องมีความรู้สึกที่วัตถุ (วิสย) ความรู้สึกที่อวัยวะ (อินทริย) และให้ความสนใจหรือสติ (วิญญาน) เฉพาะเมื่อทั้ง ๓ องค์ประกอบมารวมกันสามารถกระตุ้นการรับรู้ อย่งไรก็ตาม นี้มีความหมายว่าวิญญานมีอยู่ก่อนที่กระตุ้นปรากฏตัวขึ้น วิญญานเป็นสติบริสุทธิ์หรือเพียงความสนใจไม่จำเป็นต้องจะต้องใส่ใจหรือให้ความใส่ใจกับบางสิ่งบางอย่างเพื่อที่จะมีชีวิตอยู่

๒.๓.๕.๑ วิญญานและปัญญา

เค.เอ็น.ชยติลเลเก (K.N.Jayatilleke) ได้กล่าวถึงลักษณะของวิญญานคล้ายกับปัญญา ดังในมหาเวทลลสูตร^{๒๘๕} ความสัมพันธ์ปัญญาและวิญญานเป็นลักษณะโดยความรู้ ในกรณีนี้ ถูกจำกัดเฉพาะอริยสัจ ๔ ความแตกต่างระหว่างคำสองคำในมหาเวทลลสูตรว่า "การที่จะเข้าใจวิญญานจะต้องเข้าใจอย่างทั่วถึงว่าปัญญาจะต้องได้รับการพัฒนา^{๒๘๖} ขณะที่ เค.เอ็น.ชยติลเลเก ได้รวมเอาขั้นที่ ๕ นี้ น่าจะเป็นคำทั่วไปสำหรับความรู้ ในขณะที่ปัญญาถูกจำกัดมากขึ้นหรือน้อยลงในความหมาย เพื่อความรู้ความเข้าใจของความจริงทางจิต^{๒๘๗} เมื่อคำว่า วิญญาน แปลว่า "สติ" ควรจำไว้ว่า แม้ว่าหน้าที่ของสิ่งที่เรียกว่า "สติ" เป็นเพียงความรู้ความเข้าใจสิ่งทีรู้เป็นทั้งความรู้บริสุทธิ์ (รูป), ความรู้ที่เต็มไปด้วยทั้งที่น่าพอใจ ความหมายที่ไม่พึงประสงค์หรือเป็นกลาง (เวทนา) หรือการทำให้พอใจอันเป็นผลมาจากหน้าที่ของสัญญาเกี่ยวกับข้อมูลความรู้สึก ต้องพูดถึงเงื่อนไขที่ ๒ โดยไม่มีสติไม่ปรากฏตามที่ระบุไว้ในมหาหัตถิปโทปมสูตรว่า "เมื่อใด จักขุที่เป็นอายตนะภายในไม่แตกทำลายรูปที่เป็นอายตนะภายนอกมาสู่คลองจักขุ ทั้งความใส่ใจอันเกิดจากจักขุและรูปก็มี เมื่อนั้น วิญญาน

^{๒๘๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘. Jayatilleke, *The Early Buddhist Theory of Knowledge*, p. 434.

^{๒๘๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๙/๔๐๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๐๐. ปัญญา (มคคปัญญา) และวิญญาน (วิปัสสนาญาณ) ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน แต่ปัญญาควรเจริญ วิญญานควรกำหนดรู้ นี้เป็นกิจที่จะพึงทำต่างกันแห่งธรรม ๒ ประการนี้ ๆ ปญญา ภาเวตพพา, วิญญานํ ปริณญะยํ, อิหฺ เนสํ นานาการณํ ฯ

^{๒๘๗} Jayatilleke, *The Early Buddhist Theory of Knowledge*, p. 435.

ส่วนที่เกิดจากจักขุและรูปนั้น ย่อมปรากฏด้วยอาการอย่างนี้”^{๒๘๘} จากหลักฐานดังกล่าวนี้ เค.เอ็น. ชยติลเลเก ได้อ่านเงื่อนไข ๓ ประการ ทั้ง ๒ ประการ ได้กล่าวเสริมไว้แล้วว่า "การกระทำที่เหมาะสมของความสนใจในส่วนของจิตใจ" (ตชฺโช สมณนาหาโร โหติ)^{๒๘๙} รายละเอียดทั้ง ๓ พบในพระสูตร กล่าวเพียง ๒ เงื่อนไขคืออายตนะและความรู้สึกนั้น นอกจากอายตนะภายนอกตามลำดับ ดังในทุกขสูตรว่า "เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด"^{๒๙๐}

รูปทรงบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ชั้น ๕ เพราะการอภิปรายเชิงระบบเกี่ยวกับชั้น ๕ จึงรู้ว่าไม่มีรูป เวทนา สัญญา หรือสังขาร ที่สามารถรับผิดชอบสิ่งที่คล้ายการกระทำที่เหมาะสมของความสนใจดู เหมือนว่าความสนใจเป็นหน้าที่ของวิญญาณอย่างชัดเจน

๒.๓.๕.๒ ความต่างระหว่างวิญญาณและมโน

มีคำว่า วิญญาณ และคำว่า มโน ในพรหมชาลสูตร คัมภีร์วิสุทธิมรรคบ่งชี้ว่า จิต และมโน ทั้ง ๒ คำนี้ มีความหมายเหมือนกัน^{๒๙๑} นารทภิกษุกล่าวว่า พระอภิธรรมมัตถสังคหะระบุว่า จิต เจต จิตตูปาทะ นามะ มน วิญญาณ นำมาใช้ในความหมายเหมือนกันในพระอภิธรรม จึงไม่มีจุดยืนเรื่อง ความแตกต่างกันระหว่างใจและสติ^{๒๙๒} อย่างไรก็ตาม คำเหล่านี้มีใช้มากขึ้นหรือมีความหมาย เหมือนกันน้อยลง ที่เกี่ยวกับพระอภิธรรมและอรรถกถาไม่แตกต่างกัน แต่ต้องยอมรับว่าแม้จะอยู่ในพระสูตรที่แตกต่าง แต่ก็เป็นที่ยอมรับโดยปริยายระหว่างคำเหล่านี้^{๒๙๓}

แนวคิดเกี่ยวกับมโนเน้นเพียงความแตกต่างระหว่าง มนายตนะและวิญญาณ อายตนะ ภายนอก ๖ ได้แก่ สัมผัส (โณภูฏัพพายตนะ) เสียง (สัททายตนะ) รสชาติ (รสายตนะ) กลิ่น (คันธายตนะ) รูปแบบภาพ (รูปายตนะ) และความคิด (ธัมมายตนะ) นอกจากนี้ ยังมีอายตนะ ๖ หรืออวัยวะ ที่ทำให้รับรู้ผ่านอายตนะคือ (กายายตนะ) อวัยวะหู (โสตายตนะ) รสชาติ อวัยวะ (ชีวะหายตนะ) อวัยวะรับกลิ่น (คันธายตนะ) อวัยวะภาพ (จักขายตนะ) และท้ายที่สุด ความรู้สึกอวัยวะจิต (มนายตนะ) อย่างไรก็ตาม การรับรู้ดังกล่าวเป็นไปได้เฉพาะเมื่อมี "ติดต่อ" ระหว่างความรู้สึกวัตถุ ความรู้สึกของอวัยวะและจิตสำนึกที่เกี่ยวข้อง (วิญญาณ) มนายตนะในตัวเอง โดยไม่ต้องมีการทำงานของวิญญาณ ไม่ก่อให้เกิดการรับรู้ เหมือนกับอายตนะ ๕ มนายตนะขึ้นอยู่กับวิญญาณที่จะนำวัตถุมาให้

^{๒๘๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๖/๒๖๙., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘. ยโต จ โข อาวุโส อชมตติกถเจว จกขุง อปริณินน์ โหติ พาหิรา จ รูปา อาปาถ์ อากจณนติ ตชฺโช จ สมณนาหาโร โหติ, เอว ตชชสส วิญญาณภูตสส ปาตุภาโว โหติ ฯ

^{๒๘๙} Jayatileke, *The Early Buddhist Theory of Knowledge*, p. 435.

^{๒๙๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๓/๖๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘. จกขุงจ ปฏิจจ รูป จ อุปปชชติ จกขุวิญญาณ.

^{๒๙๑} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙/๒๐., ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙/๒๐. จิตตุนติ ว มโนติ วา วิญญาณมมีติ ฯ

วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๔๕๑/๑๑๕. วิญญาณ จิตต มโนติ อตถโต เอก์ ฯ

^{๒๙๒} Nārada, *A Manual of Abhidhamma*, (Buddhist Missionary Society : Malaysia, 1979), p. 9.

^{๒๙๓} Herbert V. Guenther's *Philosophy and psychology in the Abhidhamma*, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), pp. 15 - 49.

ความสนใจวัตถุ คัมภีร์มัชฌิมนิกายกล่าวถึงอายตนะล้วนที่ไม่สามารถทำงานได้ โดยไม่มีวิญญาณ อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างภวอายตนะและอายตนะอื่น ๆ ทำให้เข้าใจเพียงความรู้สึกของตน ในทางตรงกันข้าม ในอุณณาภพราหฺมณสูตรเพียงทำให้เข้าใจความคิด (อัมมายตนะ) แต่ความคิดเหล่านี้มาจากการติดต่อของความรู้สึกอื่น ๆ ด้วยอายตนะแต่ละประตู ได้อธิบายหน้าที่ของใจไว้ อินทรีย์ ๕ ข้อแรก มีขอบเขตที่แตกต่างกันและช่วงไม่มีทดแทนกัน ในคำอื่น ๆ ตาไม่สามารถรับรู้กลิ่น ตาไม่สามารถรับรู้กลิ่น แต่ใจเป็นพื้นฐานของทุกสิ่งที่สามารถโต้ตอบกับอินทรีย์ข้ออื่น ๆ^{๒๙๔} ข้อความนี้ไม่ได้เพียงแต่หมายความว่า มโนรับรู้กลิ่น สิ่งที่เห็นด้วยตา เป็นต้น แต่ยังสามารถรับรู้ธรรมะที่ได้มาจากความรู้ที่ทำให้เข้าใจโดยสิ่งหนึ่งของอินทรีย์ ๕ ข้อแรก ที่จะช่วยส่งเสริมความแตกต่างกันของภวอายตนะและวิญญาณ คำว่า มนะ ทำหน้าที่พิเศษที่แตกต่างจากที่อายตนะอื่น ๆ ทั้งหมด มนะมีความสามารถในการสำรวจโครงของความรู้สึกอื่น ๆ ต้องเข้าใจว่า คำว่า "อายตนะ" ไม่ได้หมายถึง อายตนะภายนอก แต่หมายถึงการติดต่อที่เกิดขึ้นจริงระหว่างความรู้สึกทางอายตนะภายนอกและอายตนะภายใน ความรู้สึกเช่นนี้เป็นเพียงวัตถุที่อาจเกิดขึ้นจากการรับรู้ และตรรกะที่มันไม่ได้ทำให้เข้าใจโดยความรู้สึกและสติ แน่นอนมันไม่สามารถกลายเป็นวัตถุของมนะ เมื่อการติดต่อได้เกิดขึ้น ความรู้สึกก็เกิดขึ้น ความรู้สึกนี้อาจเป็นได้ทั้งสิ่งที่มองเห็น ที่ได้ฟัง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส หรือได้สัมผัส ในทางกลับกัน การรับรู้จะกลายเป็นเป้าหมายที่มีศักยภาพของมนะ มีศักยภาพในแง่ที่ว่า ไม่มีความรู้สึกใดทั้งหมดมาในการติดต่อกับมนะและวิญญาณ อย่างไรก็ตาม เมื่อติดต่อกับ ๒ คณะอื่นๆ เหล่านี้ การรับรู้ตัวเองในทางเทคนิคเรียกว่า อัมมายตนะ เพราะมันจะกลายเป็นวัตถุโดยตรงของมนะ อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างวิญญาณและมนะในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า วิญญาณ (สติ) เป็นไวยากรณ์ของมโนและจิต เป็นความรู้ความเข้าใจ พิจารณานอกเหนือเวทนา สัญญาหรือสังขาร มโน อยู่ในฐานอายตนะภายใน^{๒๙๕} ส่วนคำว่า มนายตนะใช้เป็นไวยากรณ์ของคำว่า วิญญาณหรือจิต ในขณะที่ใจหมายถึงงานทางปัญญาที่เกิดจากการติดต่ออัมมายตนะและวิญญาณ ทำ

^{๒๙๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๑๒/๑๙๒., ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๒/๓๒๓. “พราหฺมณ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน อินทรีย์ ๕ ประการ ะไรบ้าง คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ พราหฺมณ ใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวของอินทรีย์ ๕ ประการนี้ที่มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกันและใจย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของอินทรีย์ ๕ นี้ ๆ ปถจิมานิ พราหฺมณ อินทรียานิ นานาวิสัยานิ นานาโคจรานิ น อณฺณมณฺณสุสส โคจรวิสัย ปจฺจนุ โภณติ ฯ กตมานิ ปถจ ? จกฺขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ ฯ อิเมสฺส โข พราหฺมณ ปถจฺจนุ อินทรียานิ นานาวิสัยานิ นานาโคจรานิ น อณฺณมณฺณสุสส โคจรวิสัย ปจฺจนุ โภณตานิ มโน ปฏิสฺสรณฺ มโนว เนสฺส โจรวิสัย ปจฺจนุ โภณติ ฯ

^{๒๙๕} Bhaddhantacariya Buddhaghosa, *The Path of Purification*, Translated from the Pali by Bhikkhu Nanamoli, (The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation : Taiwan, 2010), p. 507.

หน้าที่ที่คล้ายกันกับมนัสในปรัชญานายะที่มันคือเครื่องมือที่วัตถุส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของจิตวิญญาณ^{๒๙๖}

โดยความหมายในเรื่องชั้น ๕ จึงเป็นส่วนหนึ่งแห่งความหมายเหล่านั้น แต่เวทนามีเพียงความหมายเดียว และรายละเอียดในประเภทแห่งแต่ละชั้น จะเสริมความเข้าใจในนิยามและความหมายแห่งชั้นนั้น ๆ คำว่า “ชั้น” ในหลักธรรมชั้น ๕ เป็นเพียงหนึ่งในความหมายแห่งคำว่า “ชั้น” เท่านั้น แต่มีความสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีความหมายสื่อถึงความไม่เป็นแก่นสาร ความไม่สวยงาม ความทุกข์ ความไม่เที่ยง และความไม่ใช่ตัวตน แต่สามารถพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความเจริญตราบเท่าที่ปัจจัยยังมี จนถึงความประเสริฐสุดในโลก

๒.๔ ความสำคัญของอุปาทานชั้น ๕

ปรากฏต่าง ๆ ของคำว่า เบญจชั้น ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก และความจริงที่ว่าชั้น ๕ มีกล่าวถึงการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ได้มีส่วนสำคัญในการช่วยปลดเปลื้องข้อสงสัยข้อสมมติฐานนี้ ที่ทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ อย่างลึกซึ้งเกินกว่าที่จะเข้าใจได้ แต่ความเป็นจริงนั้นเขาเรียกสั้น ๆ ว่า เบญจชั้นในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมที่ลึกซึ้งทั้งหมดของพระพุทธองค์ได้มีผู้เข้าใจแล้วโดยเบญจวัคคีย์ สำหรับตัวอย่างเช่นในการสรุปเหตุผลต่าง ๆ สำหรับความทุกข์ พระพุทธเจ้าสรุป "ในช่วงสั้น ๆ โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ ก็เป็นทุกข์" (สังขิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนธา ทุกฺขา)^{๒๙๗} ทั้งสองข้อความที่มีข้อคิดเห็นในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สารัตถปกาสินี และสมันตปาสาทิกา ดังนั้น ในคำว่า ปญฺจุปาทานชั้น ๕ จึงมีความหมายเบื้องต้นเหมือนกันกับคำว่าเบญจชั้น จึงไม่จำเป็นต้องทำอย่างละเอียดในความหมายนี้อีก

การไม่มีคำจำกัดความคำว่า ชั้น ในพระพุทธศาสนา วรรณคดียุคก่อนพระพุทธศาสนาได้ให้สมมติฐานไว้ ๓ ข้อ

๑. คำว่า ชั้น มีอยู่แล้ว แต่ไม่ได้บันทึกไว้ในคัมภีร์ทางปรัชญายุคก่อนพระพุทธศาสนาที่มีให้เรา (หรืออาจจะบันทึกไว้ในผลงานพิเศษของอาชีวิกะ ค้นหาแหล่งที่มาที่ไม่ได้เลย ถ้ามีอยู่จริง)

๒. คำว่า ชั้น อาจจะเป็นนวัตกรรมทางปรัชญาซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้และไม่ได้รวมเอารายละเอียดมาอธิบายในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงอธิบายไว้แล้วก็ตาม หรือ

๓. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรไม่ใช่จุดเริ่มต้นของพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธศาสนาใช้คำว่าเบญจชั้น ก็จึงได้รับการยอมรับและเป็นที่ยอมรับในพระพุทธศาสนาเถรวาท

วิธีการอันดับแรก มั่นใจเหมือนว่าสมมติฐานแรกคือการเป็นไปได้มากที่สุด คือตั้งแต่กาลที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ชั้นนี้ได้ค้นพบในช่วงต้นของศาสนาพราหมณ์และคัมภีร์อุปนิษัท มีปัจจัย ๕

^{๒๙๖} Vaman Shivaram Apte, *The Practical Sanskrit English Dictionary*, (Kyoto : Rinsen Book Company, 1986), p. 1233.

^{๒๙๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๙.

อย่างทีประกอบกันแล้วแยกส่วน คัมภีร์ไตติริยะอุปนิษัตได้จัดแยกส่วนของแต่ละบุคคล (ปุรุષะ) ว่าประกอบด้วย ๕ ตัวที่แตกต่างกัน (อาตมา) คือ

๑. อนนรสมยะ (ตัวเองที่ทำจากอาหาร)
๒. อาตมาปราณมยะ (ตัวเองที่ทำจากกรรมอินทรีย์)
๓. อาตมามโนมยะ (ตัวเองที่ทำจากใจ)
๔. อาตมาวิชญาณมยะ (ตัวเองที่ทำจากความรู้ความเข้าใจ)
๕. อาตมานนทมยะ (ตัวเองทำของความสุข)

ทั้งหมดนี้มีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับขั้น ๕ ในพระพุทธานุสสาเถรวาท^{๒๙๘}

คัมภีร์ที่หมิกายได้อธิบายเรื่องรูปขั้นในโปฏฐุปาทสูตรว่า "สิ่งมีชีวิตทำขึ้นจากธาตุ ๔ อันยิ่งใหญ่ซึ่งต่อมาประกอบด้วยอาหารขั้นต้น^{๒๙๙} กล่าวคือ อन्नมยะ สัญญาขั้นและวิญญานขั้นตามลำดับจะเกี่ยวข้องกับอาตมามโนมยะ (อตตาททำจากใจ) และอาตมาวิชญาณมยะ (อตตาททำจากจิตสำนึก) ในขณะที่ เค.เอ็น.ชยติลเลเก ได้ชี้ว่าสังขารขั้นเกี่ยวข้องกับปราณมยะ^{๓๐๐} นอกจากนี้คัมภีร์รุ่นก่อนยังได้อธิบายไว้ในจุฬเวทลสูตรทหมายความรวมทั้งลมหายใจเข้าและหายใจออก^{๓๐๑} ขณะที่ความคล้ายคลึงกันเกี่ยวกับความหมายทางอุปนิษัตของปราณะคือลมหายใจที่สำคัญ^{๓๐๒} และมีเพียงเวทนาขั้นและอาตมานนทมยะดูเหมือนจะไม่สอดคล้อง เช่นเดียวกับเบญจขั้นในพระพุทธานุสสา ปัจจัยทีเกี่ยวกับคัมภีร์อุปนิษัต ๕ เหล่านี้ ได้รวมกันเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งของชีวิตเพียงชั่วขณะของความตายทีแยกออกจากกัน จึงมีการเน้นความคล้ายคลึงกันระหว่างการตีความทางพระพุทธานุสสาและคัมภีร์อุปนิษัตขององค์ประกอบของแต่ละบุคคล

เซอร์บัดสกี กล่าวว่า ความแตกต่างนี้ (ระหว่างขั้นในทางพระพุทธานุสสากับคัมภีร์อุปนิษัต) ได้เป็นหลักฐานความก้าวหน้าทีประสบความสำเร็จจากปรัชญาอินเดียในช่วงคัมภีร์อุปนิษัตยุคดั้งเดิมกับการเกิดขึ้นพระพุทธานุสสา ในระบบพระพุทธานุสสาได้แบ่งปัจจัยภายในใจเป็นความรู้สึก (เวทนา) ความคิด (สัญญา) ความปรารถนา (สังขาร) และความรู้สึกบริสุทธิ์ (วิญญาน) ซึ่งในทางจิตวิทยาสมัยใหม่อาจจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงทีมากนัก ส่วนคัมภีร์อุปนิษัตได้มีความพยายามตั้งแต่แรกทีจะให้ลมหายใจ การพูด ความรู้สึกของการมองเห็น ความรู้สึกของการได้ยิน และ

^{๒๙๘} Swāmī Gambhīrānanda, *Eight Upanisads; With the Commentary of Saṅkhārā cāraya, vol.1*, (Calcutta : Advaita Ashrama, 1986), pp. 223 - 397.

^{๒๙๙} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๑๗/๑๘๒., ที.สี. (ไทย) ๙/๔๑๗/๑๘๑. โปฏฐุปาทะ อตตาททำนพุตถึงนั้นเป็นอตตาทหยาบซึ่งมีรูปทีประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ บริโภคอาหารเป็นคำ ๆ ๑ ติฏฐเตว สายั โปฏฐุปาท โอฬาริโก อตตาท รุปี จาตุมหาภูตติโก กพพีการาทหารภกโข ฯ

^{๓๐๐} Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1980), p. 221.

^{๓๐๑} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๓/๕๐๓. ลมอัสนาสะ (ลมหายใจเข้า) และลมปัสสาสะ (ลมหายใจออก) เป็นกายสังขารวิตกและวิจารณ์ เป็นวจีสังขาร สัญญาและเวทนาเป็นจิตตสังขาร ฯ

^{๓๐๒} Brh. 3.9.26 ; Kaṭha, 2.2.5.

สติปัญญาเป็นองค์ประกอบคือธาตุ แต่ก็ยังมีจุดหนึ่งของความคล้ายคลึงกันยังคงอยู่ ที่ผ่านมาอย่างเห็นได้ชัดและที่สำคัญที่สุดองค์ประกอบที่มีอยู่ในทั้งสองกรณีคือมนัส จักรวาล หรือวิญญาณสากลคือวิเคราะห์เช่นเดียวกัน โดยคัมภีร์อุปัชฌ์เข้าเป็นองค์ประกอบ ๕ อย่าง ในจำนวนชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนา และในตำแหน่งของมนัส (วิญญาณ)^{๓๐๓} พร้อมกันนี้ ก็ได้ให้แนะนำเกี่ยวกับคำว่าชั้น ๕ อาจจะมีคำที่เหมือนหรือคำอื่นที่รู้จักกันกล่าวอ้างถึงปัจจัย ๕ ทางพราหมณ์ด้วย กระนั้นบริบทในเบญจขันธ์ใช้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ได้ให้ความหมายเป็นความไม่เที่ยงและไม่มีตัวตนซึ่งทั้งสองอย่างแน่นอนสอดคล้องกันกับพราหมณ์ หากแนวคิดของชั้นที่ได้รับอย่างใดอย่างหนึ่งหมายถึงบางส่วนก่อนหน้านี้ ดังนั้น คำนี้ทำให้ต้องพิจารณาว่า เป็นไปได้มากที่สุด สำหรับสมมติฐานที่สองหรือสามคือที่หมายมาประกอบให้เป็นชั้นแสดงเป็นนวัตกรรมในปรัชญาอินเดีย และต้องตรวจสอบให้มั่นใจว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อาจจะมีรวมรายละเอียดเกี่ยวกับการอธิบายเบญจขันธ์ เพื่อทำลายเหตุผลบางอย่างหรือไม่ แนวคิดเบญจขันธ์รวมลงในปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า จึงมีเหตุผลเพียงพอที่จะยืนยันว่า คำว่า เบญจขันธ์เป็นนวัตกรรมทางปรัชญาในส่วนสำคัญของพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีความหมายหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับคำว่าชั้นที่โดดเด่น แต่ใช้ในความหมายแพร่หลาย (มวล, กลุ่ม, รวม) เห็นด้วยกับคำนิยามที่กำหนดโดยนักนิรุกติศาสตร์ว่า Skandha = ลำ กล่าวคือสิ่งซึ่งเป็นตัวแทนของหน่วยที่เป็นมวลของกึ่งต้นไม้ อย่างไรก็ตาม คำว่า ชั้น ๕ อาจมีการตั้งข้อสังเกตว่า เบญจขันธ์และปัญจูปาทานชั้น นำมาใช้แทนกันได้เกือบทั้งหมด แต่แตกต่างกันระหว่างทั้งสองรูปแบบของชั้นดูเหมือนว่ากลุ่มของปัญจูปาทานชั้น มีวัตถุประสงค์เพื่ออัสวะและยึดมั่น (อุปาทาน) คัมภีร์อัฐสาลินีได้ชี้แจงคำว่า อาทาน (ปญจ +อุป+อาทาน+ชั้น) โดยบอกว่าหมายถึง "การยึดมั่นถือมั่น" และมีคำอุปสรรคคือ "อุป" เพิ่มเข้าเพื่อย้ำความ เช่นเดียวกับคำว่า อุปายาสะ และ ประณาม (อุปกุฎฐ) ^{๓๐๔} ตั้งในชั้นสูตรว่า ชั้น ๕ ประการ ะไรบ้าง คือ

๑. รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า รูปร่างชั้น
  ๒. เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ
  ๓. สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ
  ๔. สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า สังขารชั้น
  ๕. วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่า วิญญาณชั้น
- อุปาทานชั้น ๕ ประการ ะไรบ้าง คือ

^{๓๐๓} Stcherbatsky, **The Central Conception of Buddhism and the Meaning of the Word "Dharma"**, p. 61.

^{๓๐๔} อุปาทานนติ ทฬคคหนิ, ทฬคคโถ หิ เอตถ อุปสทโธ อุปายาสอุปกุฎฐาทีสุ วिय ฯ

๑. รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบ หรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า รูปร่างอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป)

๒. เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ โกลหรือใกล้ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่ อุปาทาน นี้เรียกว่า เวทนามุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา)

๓. สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ โกลหรือใกล้ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่ อุปาทาน นี้เรียกว่า สัญญามุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา)

๔. สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า สังขารุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร)

๕. วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ โกลหรือใกล้ ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า วิญญาณุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือ วิญญาณ) ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อุปาทานชั้น ๕ ประการ ^{๓๐๕}

โพธิภิกษุ (Bhikkhu Bodhi) ได้ชี้ให้เห็นว่า "ความจริงที่ว่าความแตกต่างจะกำหนดไว้ ระหว่างคำ ๒ ชุด ด้วยวลี สาสวะ อุปาทานียะ หมายความว่า ความแตกต่างแต่อยู่ในช่วงที่มีอยู่ว่ามีใน คำอื่น ๆ การจัดเรียงในแต่ละที่มีอนาสวะ อนุปาทานียะ นี้ก็หมายความว่าชั้นบางอย่างไม่ได้มี จุดมุ่งหมายเพื่อทำลายอาสวะและอุปาทาน ดังที่โพธิภิกษุได้แสดงไว้เรื่องการทำลายชั้นอื่นอีกด้วย ^{๓๐๖}

เนื่องจากปัญจอุปาทานชั้นเหล่านี้เป็นทั้งตัวอย่างของแต่ละเรื่องความรู้สึก ที่รับรู้กรรม กรรมหรือจิตสำนึก สามารถยืนยันว่ารวมเอาชั้น ๕ เช่น วัตถุใด ๆ (รูป) เป็นเจ้าของปัญจอุปาทานชั้น โดยอัตโนมัติเป็นเจ้าของเบญจชั้น ดังนั้น เบญจชั้นเป็นจึงเป็นคำทั่วไป ที่รวมเอาทั้งปัญจอุปาทาน ชั้นและการทำลายชั้นทั้งหลาย ชั้นเหล่านี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ยึดมั่นถือมั่น จึงมักจะพบคำ ว่า ปัญจอุปาทานชั้น แปลว่า การยึดมั่นถือมั่น ในความหมายที่เป็นความยึดมั่นถือมั่น อย่างไรก็ตาม สัมมาทิฐิสูตรกล่าวว่า การยึดมั่นถือมั่นสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ ความยึดมั่นกับ

^{๓๐๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๘/๓๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖. ยัม ภิกขเว ภิกขเว รูป อตตนาคตปจจุปปนณํ อชมตตํ วา พหิทธา วา โหหาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณิตํ วา ยัม ทูเร สนตติเก วา อยัม วุจจติ รูปกชนโร ฯ ยา กาจิ เวทนา ฯ เปฯ ยา กาจิ สณฺญา ... เย เกจิจิ สงฺขารอ อตตนาคตปจจุปปนณา อชมตตํ วา พหิทธา วา โหหาริกา วา สุขุมา วาฯ เปฯ อยัม วุจจติ สงฺขารกชนโร ฯ ยัม ภิกขเว วิญญานํ อตตนาคตปจจุปปนณํ อชมตตํ วา พหิทธา วา โหหาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณิตํ วา ยัม ทูเร สนตติเก วา อยัม วุจจติ วิญญานกชนโร ฯ อิมเ วุจจติ ภิกขเว ปณฺจกชนธา ฯ ยัม ภิกขเว ภิกขเว รูป อตตนาคตปจจุปปนณํฯ เปฯ ยัม ทูเร สนตติเก วา สาสวํ อุปาทานียํ อยัม วุจจติ รูปอุปาทานกชนโร ฯ ยา กาจิ เวทนา ฯ เปฯ ยา ทูเร สนตติเก วา สาสวา อุปาทานียา อยัม วุจจติ เวทนามุปาทานกชนโร ฯ ยา กาจิ สณฺญา ฯ เปฯ ยา ทูเร สนตติเก วา สาสวา อุปาทานียา อยัม วุจจติ สณฺญามุปาทานกชนโร ฯ เย เกจิจิ สงฺขารอ ฯ เปฯ สาสวา อุปาทานียา อยัม วุจจติ สงฺขารุปาทานกชนโร ฯ ยัม ภิกขเว วิญญานํ อตตนาคตปจจุปปนณํ ฯ เปฯ ยัม ทูเร สนตติเก วา สาสวํ อุปาทานียํ อยัม วุจจติ วิญญานุปาทานกชนโร ฯ อิมเ วุจจติ ภิกขเว ปณฺจอุปาทานกชนธาติ ฯ

^{๓๐๖} Bhikkhu Bodhi, "Khandha and upadanakkhandha" Pali Buddhist Review 1 (1) (1976): 94.

ความสุขศีลธรรม ยึดมั่นกับมุมมองที่ไม่ถูกต้องยึดมั่นกับพิธีกรรม และยึดมั่นกับทฤษฎีของตัวเอง^{๓๐๗} ในความเป็นจริง การยึดมั่นกับสุขศีลธรรมจัดอยู่ในปัจจัยทางจิตใจของความโลภ และ ๓ ประเภทอื่นๆ ของการยึดมั่นภายใต้ปัจจัยที่จิตของมุมมองที่ไม่ถูกต้อง (ทฤษฎี)^{๓๐๘} และทั้งปัจจัยทางจิตเหล่านี้อยู่ โดยเฉพาะกับสังขารชั้น (หนึ่งในชั้น ๕) ดังนั้น จึงไม่สามารถยืนยันได้ว่า ชั้น ๕ ทั้งหมดเป็นความยึดมั่นถาวร เพียงสังขารชั้นเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงสำหรับกรรมนี้ จึงเป็นการแปลปัญจูปาทานชั้น เป็นชั้นที่ยึดมั่นที่ทำให้เข้าใจผิด ส่วนการแปลที่ถูกต้องของคำว่า ปัญจูปาทานชั้น อาจเป็นชั้น ๕ ซึ่งเป็นเป้าหมายของการยึดมั่น เนื่องจากการให้คำจำกัดความ คนที่ถูกปล่อยให้เป็นอิสรภาพทั้งหมด (เป็นพระอรหันต์หรือพระพุทธเจ้า) ไม่ได้ยึดมั่นถาวรใด อาจกล่าวให้กว้างและการให้ความหมายของ คำว่า ปัญจูปาทานชั้นโดยอ้อมร่วมกับชั้น ๕ คือ ยึดมั่นชั้น ๕ กับปุถุชนธรรมดาที่ติดอยู่ในกงล้อแห่งสังสารวัฏ และชั้น ๕ "ทำลายชั้น ๕" ด้วยการหลบหนีจากวงจรการเกิดและวงจรการเวียนว่ายตายเกิด จนได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์หรือพระพุทธเจ้า

สิ่งสำคัญที่จะเน้นว่า คนที่มีอิสระทั้งหมดไม่สร้างทั้งความอยากหรือความเกลียดชัง จึงดูเหมือนว่าแนวคิดปัญจูปาทานชั้นอาจจะไม่ใช่บังคับบุคคลที่มีอิสระได้ทั้งหมด เนื่องจากไม่ได้ยึดมั่นถาวรในชั้น ๕ ของตัวเองซึ่งเป็นในทางทฤษฎีที่ไม่มีอยู่จริง ทฤษฎีนี้ได้รับการสนับสนุนโดย (กลุ่มพระ) Kalupahana ที่กำหนดให้ชั้น ๕ ว่า คนที่ยึดติดว่าเป็นบุคลิกภาพของเขา^{๓๐๙} ว่าตามค่านิยามนี้ เมื่อตระหนักถึงสถานะของพระโสดาบันก็เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่กำจัดทุกข์ชนิดที่แตกต่างของ "บุคลิกภาพแห่งความเชื่อ" (สีกายทฤษฎี) และไม่รับรู้ชั้น ๕ ในฐานะที่เป็นตัวเองของตัวเองหนึ่ง ตามเหตุผลนี้ บุคคลผู้รู้แจ้งเมื่อมีชีวิตอยู่ในโลกียะนี้ ไม่สามารถที่โดดเด่นด้วยชั้น ๕ ปัญจูปาทานชั้น ๕ แต่โดยการทำลายชั้น ๕ ที่อยู่นอกเหนือความตายและการยึดติด และไม่ได้มองว่าเป็นตัวของตัวเอง มนุษย์จึงถูกล่อลวงเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ "ทำลายชั้น ๕" และชั้น ๕ เหล่านี้ ของพระอรหันต์และพระพุทธเจ้า ถ้าความเท่าเทียมเหล่านี้ไม่ได้ถูกทำให้ไร้ผล ดังในสัณตสูตรว่า

ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้อันภิกษุแม้ผู้เป็นอรหันต์ก็ควรมนสิการโดยแยก คาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาหาร เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา

^{๓๐๗} ม.มู (บาลี) ๑๒/๙๕/๖๘., ม.มู (ไทย) ๑๒/๙๕/๙๐. อุปาทาน ๔ ประการนี้ คือ ๑. กามูปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ๒. ทิฏฐูปาทาน (ความยึดมั่นในทฤษฎี) ๓. สีสัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลและวัตร) ๔. อัตตวาหูปาทาน (ความยึดมั่นในวาทนะว่ามีอัตตา) ๕. จตตาริมานิ อาวุโส อุปาทานานิ กามูปาทาน ทิฏฐูปาทาน สีสัพพตูปาทาน อุตตวาหูปาทาน ๕

^{๓๐๘} อภ.สง. (ไทย) ๓๓/๑๑๑/๒๑๒ - ๒๑๓.

^{๓๐๙} David J. Kalupahana, *The principles of Buddhist psychology*, (Albany: State University of New York Press, 1987), p. 17.

ท่านโกฏฐิตะ กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้เป็น
อรหันต์ อนึ่ง ธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุข
ในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ^{๓๑๐}

ข้อความนี้ระบุเหตุการณ์ว่าแม้พระอรหันต์ซึ่งเจ้าของชั้น ๕ "ยึดมั่นชั้นทั้ง ๕" โดย
ความหมายแม้ว่าจะไม่ยึดมั่นสิ่งที่ทำหรือไม่ แต่ก็สร้างความบันเทิงในรูปแบบของความเชื่อบุคลิกภาพ
เรื่องนี้จึงขัดแย้งกับคำนิยามของกัลปณะ (Kalupahana) เรื่องการยึดมั่นชั้น ๕ ที่ยังยึดติดกับ
บุคลิกภาพเป็นตัวของตัวเอง ดังนั้น สิ่งที่สามารถค้นหาการทำลายชั้น ๕ ได้อย่างไร ? โภธิภิกษุได้
แนะนำว่า การทำลายชั้น ๕ พบได้เฉพาะในฐานะแห่งความสุข (ทิกฺขุธัมมสุขวิปาก) ซึ่งท่านได้ตีความ
ว่าเป็นผลแห่งความเป็นพระอรหันต์ ในการที่โลกจะหายไปและยังคงนิพพาน" เป็นผล เช่นเดียวกับ
คำภาษาบาลีอีกหลายคำ คำว่า "ทิกฺขุธัมมสุขวิปากวิหารา" เป็นคำที่ใช้กับคำไวพจน์หลายคำของ
ความหมาย แท้จริง มีความหมายง่าย ๆ คือ "การปฏิบัติตามในความสุข เนื่องจากธรรมะที่ทันตา
เห็น" แต่ก็มักจะแปลกันว่า "ความสุขที่ยึดติดอยู่ในที่นี้และตอนนี้" ดังตัวอย่างในเทวทหสูตรดูเหมือน
ยากมากที่จะอ่านอะไรมาดียิ่งขึ้นในกาลยึดติดกับความเจ็บสงบ แต่ที่อื่น ๆ ที่ใช้อย่างชัดเจนในการ
อ้างอิง^{๓๑๑} และการเข้าถึงอรหัตตผล (อรหัตตสมาปัตติผล) ในความเหมือนกันเฉพาะบุคคล

โภธิภิกษุ อธิบายว่า ความสัมพันธ์ระหว่างทิกฺขุธัมมสุขวิปากกับอรหัตตสมาปัตติ เป็นตัว
สนับสนุนให้เห็นความจริงว่า วิปัสสนานำไปสู่ชั้นในฐานะเป็นอนิจจัง ทุกข์ ฯลฯ ไม่จำเป็นต้องเข้าสู่
ฌาน ในขณะที่มันไม่นำไปสู่ความสำเร็จของการบรรลุผล^{๓๑๒} การตีความเรื่องทิกฺขุธัมมสุขวิปากะของ
โภธิภิกษุจึงเป็นผลของความเป็นพระอรหันต์ที่ดูเหมือนว่าน่าเชื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คัมภีร์วิสุทธิ
มรรคได้ระบุว่าอริยบุคคลบรรลุผลมีวัตถุประสงค์การปฏิบัติเพื่อความสุขในปัจจุบัน^{๓๑๓} ก่อน
การดำเนินการต่อไป อย่างไรก็ตาม ก็ต้องการชี้แจงให้ชัดเจนถึงสิ่งที่หมายถึงผลแห่งความเป็นพระ
อรหันต์ และผลเพื่อให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างการยึดมั่นในชั้น ๕ และการทำลายชั้น ๕ ดังนั้น
พระพุทธานุศาสนเถรวาทมองว่า ระดับของการบรรลุผลทั้ง ๔ (มรรคผล) อาจบรรลุก่อนที่จะ
ถึงนิพพานเป็นลำดับสุดท้าย "ระดับของผู้เข้าถึงกระแส" หรือ "ผลของคนที่ยึดอยู่ในกระแส" (
โสดาบันบุคคล) คนที่บรรลุผลนี้จะบรรลุนิพพานในที่สุดท้ายภายใน ๗ ชาติเป็นอย่างมาก ส่วนระดับ
ของบุคคลผู้กลับชาติมาเกิดใหม่ (สกิทาคามี) ระดับของบุคคลผู้ไม่กลับมาเกิดอีก (อนาคามี) และ
ระดับของพระอรหันต์ มีหลักฐานรับรองไว้ในมคฺคญาณนิตเทศว่า

^{๓๑๐} ส.ม. (บาลี) ๑๗/๑๒๒/๑๓๓., ส.ม. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕ - ๒๑๖. อรหตปิ โข อวฺโส โกฏฐิต
อิม ปณฺจปาทานกฺขนฺธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคฺโต คนฺธโต สลฺลโต อหฺมโต อาพาธโต ปฺรโต ปโลกโต สณฺญโต อนตฺตโต
โยนิโส มนสิกตตฺตพฺพา ฯ นตฺถิ ขวาวุโส อรหโต อุตฺตรกิริณียํ กตฺสสฺส วา ปฏฺิจฺจ โย ฯ อปิจฺจ โข อิม ฐมฺมา ภาวิตา
พหุสิกฺกา ทิกฺขุธัมมสุขวิหาราย เจว สํวตฺตติ สติสมฺปชฺญญาย จาติ ฯ

^{๓๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖/๑๓.

^{๓๑๒} Winston Lee King's *Theravāda Meditation : The Buddhist transformation of yoga*,
(University Park : Pennsylvania University Press, 1980), p. 45.

^{๓๑๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๘๖๑/๕๑๙. กสฺมา สมาปชฺชนตฺติ ทิกฺขุธัมมสุขวิหารตํ ฯ

ปัญหาในการออกและหลีกเลี่ยงทั้งจากกิเลสชั้นและจากนิมิตภายนอก ชื่อว่ามัคคญาณ เป็นอย่างไร คือ ในขณะที่โสตาปัตติมรรคญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ย่อมออกจากมิจฉาทิฐิ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น จากชั้นทั้งหลาย และออกจากสรรพนินิตภายนอก^{๓๑๔}

ในขณะนั้น องค์ประกอบทั้งหมด (ธรรม) ยกเว้นรูปที่มีสมุฏฐานจากจิต (จิตตสมุฏฐานรูป) มีผลเป็นกำไร ^{๓๑๕} ความหมายชั้น ๕ ซึ่งเป็นเพียงการจัดหมวดหมู่ขององค์ประกอบที่แตกต่างกัน (ธรรม) ของประสบการณ์แต่ละบุคคลในฐานะนี้ เป็นอิสระจากการทำลายอาสวะและการยึดมั่นในเวลาเฉพาะ ไม่มีชั้น ๕ ในปัจจุบันซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากมิจฉาทิฐิ จึงดูเหมือนว่า เมื่อบางคนยังดูเหมือนว่าเมื่อคนเก็บเกี่ยวผลใดผลหนึ่งในมรรค ๔ ผู้บรรลุนิพพานได้ชั่วขณะ ในตอนท้ายของการบรรลุมรรค ตามที่พระพุทธโฆสจารย์กล่าวว่า จิตสำนึกใหม่เข้ามาต่อเนื่องชีวิต^{๓๑๖}

คนที่ดำเนินไปสู่การทบทวนนิพพานในอาการว่า นี่คือนิมิตที่ฉันสำรวจเป็นจุดหมาย^{๓๑๗} เรื่องราวจากระดับหนึ่งของการสำนึกไปยังอีกสถานะหนึ่งที่เรียกว่าการเปลี่ยนแปลงเชื้อสาย (โคตรภู) เพราะได้ทำลายสัญญาภายนอกของการกระทำทางกรรม (สังขาร) และกลายเป็นความตั้งใจในการแสวงหานิพพาน^{๓๑๘} ถึงแม้คนหนึ่งอาจจะมียุทธการเปลี่ยนแปลงเชื้อสาย (โคตรภู) และสำรวจนิพพาน トラบไตที่ยังไม่บรรลุความเป็นพระอรหันต์ ก็จะไม่ถึงเป้าหมายสุดท้าย ดังนั้น คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค จึงกล่าวว่า

เพราะว่า โสตาปัตติมรรคนั้นท่านกล่าวว่าทสสนะ เพราะเห็นนิพพานก่อน ส่วนโคตรภูญาณย่อมเห็นนิพพานก่อนกว่าก็จริง ท่านไม่เรียกว่าทสสนะ เห็น เพราะไม่มีการละกิเลสที่ควรทำเหมือนอย่างว่าบุรุษผู้มาสู่สำนักของพระราชาด้วยกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้เห็นพระราชาผู้ประทับบนคอช้างเสด็จมาตามถนนแต่ที่ไกลเที่ยว ถูกเขาถามว่า ท่านเฝ้าพระราชาแล้ว

^{๓๑๔} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๖๑/๙๙., ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๑/๔. กถิ ทุกโต วุฏฐานวิภูฏเน ปญญา มคเค ญาณิ ? โสตาปัตติมคคกขณ ทสสนภูฏเน สสมาทิฐิ มิจฉาทิฐิยา วุฏฐาติ ตทนวุตตกกิเลสเสหิ จ ขนเธหิ จ วุฏฐาติ พหิททาจ สพพนินิตเตหิ วุฏฐาติ ฯ

^{๓๑๕} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๗/๑๒๐., ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๗/๑๖๖. ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะที่แห่งโสตาปัตติมรรค ยกเว้นรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดเป็นกุศล ทั้งหมดไม่มีอาสวะ ทั้งหมดเป็นธรรมเครื่องนำออก ฯ โสตาปัตติมคคกขณ ชาตา ธมมา ฐเปตวา จิตตสมุฏฐาน รูปี สพเพว กุสลา โหนติ ฯ

^{๓๑๖} ผลปริโยसानะ ปนสส จิตตํ ภาวคํ โอตริ ฯ

^{๓๑๗} อัย เม ธมโม อารมมณโต ปฏิวิโรตี อมณตํ นิพพานํ ปจจเวกขติ ฯ นิพพานเป็นส่วนหนึ่งของอายตนะ ๕ (อัมมารมณ), Shwe Zan Aung, **Compendium of Philosophy : Abhidhammattha saṅgha**, p. 3.

^{๓๑๘} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๙/๖๘., ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๙/๙๕. ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำสังขารนินิตภายนอกแล้วแล่นไปสู่ความดับคือนิพพาน ฯ พหิททาสงขารนินิตตํ อภิกุญยิตวา นิโรธํ นิพพานํ ปกขนทตติ โคตรภู ฯ

หรือ แม้เห็นแล้วก็กล่าวว่าข้าพเจ้ายังมีได้เฝ้าเพราะความที่กิจอันบุคคลพึงกระทำตนยังมีได้
กระทำฉะนั้น^{๓๑๙}

จากประสบการณ์บางอย่างของผลทั้ง ๔ ประการ เพื่อไปสู่เส้นทางคือพระนิพพานเป็น
เป้าหมายและอยู่ในสถานะที่ชั้น ๔ ที่อยู่ภายในจิตใจ ไม่สามารถรับรู้ด้วยบุคคลผู้ซึ่งยังคงมีบาง
ประเภทมีอาสวะและยึดมั่น อยู่ในสถานะที่สลัดชั้น ๕ จะพบว่า ผู้ที่อาศัยอยู่ในนั้น ไม่ว่าจะพระ
โสดาบันหรือพระอรหันต์ก็มีอิสระจากอาสวะและความยึดมั่นถือมั่นได้ (อุปาทาน)^{๓๒๐} เวลาโลกียสุข
เป็นประสบการณ์ครั้งสุดท้าย หลังจากนั้น จะสมมติการยึดมั่นในชั้น ๕ อีกครั้ง อย่างไรก็ตาม
พระอรหันต์สามารถทำให้เกิดสถานะการสำรวจ โดยเพียงการพิจารณาการยึดติดชั้น ๕ ว่าเป็นทุกข์
อนิจจัง อนัตตา เป็นต้น ดังในกัณฑ์ขุททกสูตรว่า

ส่วนภิกษุเหล่าใดเป็นอรหันต์ชัณนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลง
ภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ
อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเหล่านั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
และเพื่อมีสติ มีสัมปชัญญะ^{๓๒๑}

การได้รับการตีความว่าเป็นผลของการบรรลุความเป็นพระอรหันต์ เพื่อทำให้ความ
แตกต่างระหว่างปัญจอุปาทานชั้นกับการยึดติดในชั้น ๕ มีความชัดเจน ต้องอ้างอรรถกถาธัมมสังคณี
อัญญาสาลินี ที่พระพุทธโฆสจารย์ได้นำเสนอปัญหาไว้โดยตรง^{๓๒๒} เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าถึงแม้ผู้ที่ไม่ได้
สร้างสิ่งใด ๆ เพิ่มเติมหรือยึดมั่น พระอรหันต์ก็ได้กำจัดอาสวะทั้งหมดออกไป แต่ก็ยังคงเป็นเจ้าของ
การถือมั่นในชั้น ๕ ในความรู้สึกที่ว่าชั้น ๕ ยังคงสร้างเป็นพื้นสำหรับยึดมั่นในคนอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้
เป็นอิสระจากการยึดมั่น ชั้น ๕ เหล่านี้ยังคงเป็นปัญจอุปาทานชั้น อย่างไรก็ตาม พระอรหันต์ก็ยังมี
ความเป็นไปได้อยู่อาศัยอยู่ในสังคมโลกียะได้ด้วยสติที่ไม่สามารถทำให้เข้าใจมลทินกับอาสวะและ
อุปาทาน เนื่องจากความบริสุทธิ์ประเสริฐของท่านที่แน่นอนคือพระนิพพาน^{๓๒๓} ชั้น ๕ เท่านั้นที่

^{๓๑๙} ข.ป. (ไทย) ๓๑/๑๔๗/๗๖๕. โส หิ ปฐมํ นิพพานทสสนโต ทสสนนติ วุตโต. โคตรภุ ปน กิจจาปิ
ปฐมตรํ นิพพานํ ปสฺสตี ยถา ปน รณญฺเอย สนตํ กิเณจิวทว กรณียเณ อาคโต ปุริโส ทูโรโตว รลิกาย จรนต์
หตฺถิกชนธคตํ ราชานํ ทิสวาปิ “ทิกฺขุโฐ เต ราชาตี ปุกฺกโฐ ทิสวา กตตพฺพกัจจสฺส อกตตตา “น ปสฺสามีตี อาห เอวเมว
นิพพานํ ทิสวา กตตพฺพสส กิเลสฺปฺพานสสาภาวา น “ทสสนนติ วุจฺจตี ฯ มคฺคญาณนิตทสวณฺณนา.

^{๓๒๐} ดูรายละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๗/๑๖๕.

^{๓๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๘๘/๒๘๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๑. “เย จ โข เต ภิกฺขเว ภิกฺขุ
อรหนโต ชีณาสวา วุสิตวนโต กตกรณียา โอิหิตถารา อนุปตตสทตฺตา ปริกฺชีณภวสโยชนา สมมทญฺญา วิมุตตา เตสํ
อานาปานสฺสตีสมาธิ ภาวโต พหุสสิโกโต **ทิกฺขุเรว ฐมฺเม** สุขวิหาราย เจว สํวตตตี สตีสมปชฺญญาย จ ฯ

^{๓๒๒} อุปาทินณตติเก กิจจาปิ ชีณาสวสฺส ชนธา ‘อมหากํ มาตุลเตถโร อมหากํ จุฬปิตุเตถโรตี วทนทานํ
ปเรสํ อุปาทานสฺส ปจฺจยา โหนตี, มคฺคผลนินพพานานิ ปน อคฺคหิตานิ อปรามญฺฐานิ ออนุปาทินนาเนวา ตานิ หิ,
ยถา ทิวสํ สนตโตโต อโยคฺโพ มกฺขิกานํ อภินิสฺสทสฺส ปจฺจโย น โหตี, เอวเมว เตชฺชสทตฺตา ตณฺหามานทิกฺขุวิเสณ
คหณสฺส ปจฺจยา น โหนตีฯ เตน วุตตํ อีเม ฐมฺมา ออนุปาทินณอนุปาทานียาตี ฯ อญฺญุสาลินียา ฐมฺมสงคทอญฺญู กถาย
นิกฺเขปกณฺฑวณฺณนา.

^{๓๒๓} Bhikkhu Bodhi, *Khandha and upadanakkhandha*, p. 96.

สามารถอยู่ในฐานะยึดมั่นขั้น ๕ ในสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสถานะของการมีสติที่จะไม่สามารถเข้าถึงหรือเข้าใจ โดยที่ยังยึดมั่นอยู่ภายใต้การยึดมั่น (อุปาทาน)

เพื่อให้มีความชัดเจนในคัมภีร์อรรถกถาสังยุตตนิกาย รูปชั้นจึงเป็นเพียงสิ่งที่แสดงอยู่ในกามาวจร ในขณะที่ยังคงขั้น ๔ ไว้ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) สามารถพบได้ในส่วนใดส่วนหนึ่งของ ๔ ส่วนที่แยกไว้ คือ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ กล่าวคือ ๓ ส่วนแรก (กามาวจร) ประกอบด้วย ๓๑ ภูมิ ของการดำรงอยู่ในดินแดนทางโลก ในขณะที่ส่วนที่ ๔ (โลกุตตระ) กามาวจรเป็นดินแดนของตัณหาอันตรายการตาและมีลักษณะที่โดดเด่นด้วยความอยากที่มีต่อวัตถุ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธัมมารมณ์ ที่รวมถึงภูมิ ๑๑ สวรรค์ ๖ มนุสสภูมิและสถานะทั้ง ๔ ของอบายภูมิ รูปาวจรภูมิเป็นลักษณะการตั้งดำทั้ง ๔ อย่าง (ฌาน) และสอดคล้องไปกับความสุขสบายอย่างสวรรค์ ๖๐ อย่าง ในขณะที่อรูปาวจรมีลักษณะโดยการเข้าถึง ๔ อย่าง คือการบรรลุสมาบัติและสอดคล้องกับอรูปฌาน ๔ สองประการหลังว่างขาดจากวัตถุ ดังนั้น จึงมีเพียงขั้นทั้ง ๔ ที่เกี่ยวข้องกับจิตเท่านั้นที่สามารถดำรงอยู่

ในทางกลับกัน แนวคิดของโลกุตตระอ้างถึงพื้นที่ที่เกินกว่าหรือสูงกว่า (อุตตระ) โลกที่อาศัยและดินแดนทั้ง ๓ ของการดำรงอยู่ (อาวจร) ในคำอื่น ๆ ก็หมายถึงนิพาน อย่างไรก็ตาม คำว่าโลกุตตระจึงเป็นคำที่ใช้บ่อยสำหรับสิ่งที่อยู่ในโลกียะ ๙ อย่าง (นวโลกุตตรธรรม) ในบริบทเช่นนี้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค คำที่ใช้กำหนดเส้นทาง ๔ อย่าง (มรรค ๔ ผล ๔) และผลที่มีลักษณะพิเศษเช่นเดียวกันกับนิพาน^{๓๒๔} เส้นทาง ๔ นี้จึงนำไปสู่การทำให้อัจฉริยะเห็นจริงเกี่ยวกับสถานะของโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์ และผลที่ทำให้เข้าใจเองในสิ่งที่เปี่ยมแสงสว่างของนิพานดังที่อธิบายไว้เป็นนัย ๆ ให้เป็นไปตามปฏิสัมภิทามรรค แม้คำว่า โลกุตตระ จะอธิบายนัยเพียงบางอย่างด้วยการแยกออกจากกันและข้ามพ้นจากโลก จึงไม่ได้ดูเหมือนว่า คำนี้หมายถึงประสบการณ์ที่ยอดเยี่ยมโดยสิ้นเชิง สำหรับผู้ที่อยู่ลำพังเพียงผู้เดียวในสถานะของการบรรลุมรรคผล และสถานะเหล่านี้ยังคงอยู่โดดเด่นด้วยขั้นทั้ง ๔ ทางใจ (คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) อย่างไรก็ตาม แต่ก็เป็นไปได้ในการตรวจสอบขั้น ๕ ภายใน นิรูปาธิเสสนิพานที่ถูกกำหนดให้เห็นการสูญเสียขั้น ๕ (ขั้นปรินิพาน) เมื่อคำว่า โลกุตตระอ้างเป็นพิเศษเกี่ยวกับนิรูปาธิเสสนิพาน และไม่มีทาง ๔ สายและผลของพระนิพาน

คำว่า “โลกะ” หมายถึง ขั้น ๕ ขณะที่คำว่า “อุตตระ” หมายถึง สิ่งที่อยู่เหนือวิสัยหรือสูงกว่า^{๓๒๕} คัมภีร์สารัตถปกาสินี กล่าวว่า รูปชั้นเป็นเพียงสิ่งที่แสดงในกามาวจร และที่เหลืออีก ๔ ขั้น สามารถพบได้ในทั้ง ๔ ขั้นนั้น แม้ว่าขั้นทั้ง ๔ ประกอบด้วยนวโลกุตตระก็มี นิรูปาธิเสส

^{๓๒๔} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๑๓/๒๕๖., พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๓/๓๕๔. โลกุตตรวิโมกข์ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพาน นี้ชื่อว่าโลกุตตรวิโมกข์ ฯ กตโม โลกุตตโร วิโมกโข ? จตตารो จ อริยมคคา จตตาริ จ สามัญญผลานิ นิพพานญจ อัย โลกุตตโร วิโมกโข ฯ โลกุตตรวิโมกข์ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพาน นี้ชื่อว่าโลกุตตรวิโมกข์

^{๓๒๕} Anuruddha, A Manual of Abhidhamma : Abhidhammatthasaṅgaha, p. II.

นิพพานรวมอยู่ด้วย เพราะไม่มีชั้น ๕ ที่แสดงไว้ในนิรุปาติเสสนิพพาน จึงอยู่ในฐานะโลกุตตระว่า ชั้นที่ ๔ ที่เกี่ยวข้องกับใจ (คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ไม่สามารถเข้าถึงวัตถุประสงค์ของการยึดมั่นถือมั่น (หรือเป็นปัญจูปาทานชั้น) ที่เป็นเช่นนี้ เพราะในแง่หนึ่ง คนที่มีอิสระจะเป็นอิสระจากอาสวะและอุปาทาน ในทางกลับกัน ชั้น ๔ อย่างที่เกี่ยวกับจิตใจมีหน้าที่เกี่ยวกับระดับของจิตใจที่แตกต่างจากปุถุชนทั่วไป เพราะชั้นทางใจมีนิพพานเป็นเป้าหมาย (นิพพานารัมมณะ) ดังนั้น ระดับของจิตสำนึกนี้ ปุถุชนจึงไม่สามารถจับต้องได้

เนื่องจากรูปชั้นยังคงมีอยู่เฉพาะในรูปขั้นต้นในกามาวจร (ดินแดนที่กระตุ้นความรู้สึกปรารถนาตามคุณ) ยึดมั่นในชั้นที่เกี่ยวกับความรู้สึกว่ามีวัตถุประสงค์เพื่อยึดติดในสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในโลกแห่งกามคุณ ดังนั้น รูปชั้นจึงไม่ได้เพียงจัดประเภทภายใต้คำศัพท์ของการยึดมั่นในชั้น เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความยึดมั่นถือมั่นดังในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณสามารถเป็นอิสระจากอาสวะในขณะที่รูปไม่สามารถ^{๓๒๖}

รูปจึงจัดเข้าในปัญจูปาทานชั้นแต่เมื่อมองในมุมมองของโลกในส่วนอื่น ๆ "การทำลายชั้น" (กล่าวคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในฐานะของการบรรลุมรรคผล) ก็จัดเป็นส่วนหนึ่งของการทำลายเบญจชั้น ดังในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า^{๓๒๗}

แต่เพราะเหตุที่รูปนั้น เป็นชั้นที่ถูก ด้วยอรรถว่าเป็นกอง เหตุนั้นจึงตรัสไว้ในพวกชั้นแท้ (และ) เพราะรูปนั้น เป็นอุปาทานชั้นก็ถูก ด้วยอรรถว่าเป็นกองด้วย ด้วยอรรถว่าเป็นสาสวะด้วย เหตุนั้น จึงตรัสไว้ในพวกอุปาทานชั้น ส่วนชั้น ๔ มีเวทนาเป็นต้น ที่เป็นอนาสวะตรัสไว้ในพวกชั้นแท้เท่านั้น ที่เป็นสาสวะตรัสไว้ในพวกอุปาทานชั้น ก็แลเนื้อความในคำว่า 'อุปาทานชั้น' นี้ พึงเห็นว่า "ชั้นทั้งหลายเป็นที่โคจรแห่งอุปาทานชื่ออุปาทานชั้น" เกิด แต่ในปรกณวิสุทธิมรรคนี้หมายเอาทั้งชั้นแท้ ทั้งอุปาทานชั้น หมดนั้นรวมกันเข้าว่าชั้น"

คำว่าเบญจชั้น จึงมีความสำคัญรวมถึงการทำลายชั้น ๕ และปัญจูปาทานชั้นเพียงเพื่อเหตุผลง่าย ๆ ว่า คนมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชั้นแต่ละชั้น ไม่ว่าจะการทำลายชั้น ๕ หรือปัญจูปาทานชั้น ชั้น ๕ ของการทำงานกลุ่มหนึ่งในตรงลักษณะเช่นเดียวกับกลุ่มอื่น ๆ ที่มีเล็กน้อยแตกต่างกันเล็กน้อย^{๓๒๘} เบญจชั้นในปัญจูปาทานชั้นมีการยึดมั่น ขณะที่ความแตกต่างระหว่างเบญจชั้นและปัญจูปาทานชั้น ควรวิเคราะห์แต่ละชั้นและค้นพบหน้าที่แน่นอน ในแง่พระพุทธศาสนามองว่า ชีวิตประกอบด้วยผลรวมขององค์ประกอบของชั้น ๕ คือผลรวมของ

^{๓๒๖} เอตถ จ ยถา เวทนาทโยปิ อตถิ, น เหว รุปิ ฯ

^{๓๒๗} ยสฺมา ปนสฺส ราสฺสฺฐเฐน ขนธภาโว ยุชฺชติ, ตสฺมา ขนเธสุ วุจฺจติ, ยสฺมา ราสฺสฺฐเฐน จ สาสฺวญฺเฐน จ อุปาทานกฺขนธภาโว ยุชฺชติ, ตสฺมา อุปาทานกฺขนเธสุ วุจฺจติ ฯ เวทนาขฺนโธ ปน อนาสฺวา ว ขนเธสุ วุจฺจตา, สาสฺวา อุปาทานกฺขนเธสุ ฯ อุปาทานกฺขนธาติ เจตถ อุปาทานโคจฺจรา ขนธา อุปาทานกฺขนธาติ เหว อตถโถ ทฎฺฐพฺโพ ฯ อิธ ปน สพฺเพเปเต เอกชฺฌํ กตฺวา ขนธาติ อิธิเปตฺตา ฯ

^{๓๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๒๘ - ๔๐.

องค์ประกอบ ๕ อย่างที่รวมตัวกันนี้ เพื่อย้ำให้ชัด คำว่า เบญจขันธ์รวมทุกอย่าง ในขณะที่คำว่า ปัญญาทานขันธ์อ้างเพียงขันธ์ ๕ ที่หมายเฉพาะการยึดมั่น นี่คือการชี้แจงความหมายและความสัมพันธ์ของปัญญาทานขันธ์ โดยการสร้างความสัมพันธ์กับทฤษฎีของขึ้นอยู่กับกำเนิด ห่วงโซ่สาเหตุที่ผูกสิ่งมีชีวิตกับวงจรของวัฏสังสาร จึงมีเพียงปัญญาทานขันธ์เท่านั้นที่เกี่ยวข้อง พระพุทธศาสนาจึงมีเรื่องการทำลายขันธ์ ๕ ไม่ให้มีการสร้างความทุกข์ยากและผูกมัดเข้ากับกมลอาการ เวียนว่ายตายเกิด

๒.๕ ขันธ์ ๕ ในฐานะเป็นไตรลักษณ์

ในการศึกษาความเกี่ยวข้องกับขันธ์ ๕ จำเป็นต้องศึกษาหลักไตรลักษณ์เพื่อเป็นพื้นฐานไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นกฎครอบจักรวาลอยู่ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม จะอยู่ในลักษณะสามัญ ๓ ประการ ดังนี้

๒.๕.๑ ไตรลักษณ์โดยสังเขป

พระพุทธเจ้าตรัสว่าหลักไตรลักษณ์เป็นกฎธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้น หรือไม่หลักไตรลักษณ์ยังคงมีอยู่^{๓๒๙} หลักไตรลักษณ์มีความสำคัญเท่ากันกับหลักปัจจุสมุปบาทเนื่องจากธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้เป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงต่างมุมมองเพื่อเข้าถึงความจริงอย่างเดียวกัน^{๓๓๐} เพราะสรรพสิ่งต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ เป็นกฎของธรรมชาติโดยสัจจะ จะทำงานร่วมกับอนิจจะและทุกข์เพื่อปรุงแต่งความเป็นโลก และทำงานเป็นเอกเทศในความเหนือโลก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๕.๑.๑ ขันธ์ ๕ กับอนิจจลักษณะ

ขันธ์ ๕ มีความเกี่ยวข้องกับอนิจจลักษณะ ได้แก่ ขันธ์ ๕ มีอนิจจลักษณะ และความสืบต่อแห่งขันธ์ ๕ ปิดบังอนิจจลักษณะแห่งขันธ์ ๕ ดังคำว่า “สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่งเป็นของไม่เที่ยง”^{๓๓๑} คืออยู่นอกเหนือการบังคับบัญชาของขันธ์ ๕ ที่เรียกว่าอัตตาเป็นของไม่เที่ยงแท้อันประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากปิตามารดา^{๓๓๒} เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมสด ไม่เที่ยงแท้ต้องอบ ต้องนวดเพน มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา^{๓๓๓} ก็ด้วยมูลเหตุแห่งปัจจัยทั้งหลายที่เป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาท จึงได้บัญญัติอัตตาในสิ่งที่ตนเห็นว่า เป็นสภาพที่เที่ยง แต่เมื่อเห็นปัญญาดีแล้วสังขารทั้งหลาย ทั้งที่เป็นสังขตธรรม หรืออสังขตธรรมก็ตาม ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน^{๓๓๔} ดังในอัมมัตตานิจจสูตรว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค

^{๓๒๙} อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๓๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

^{๓๓๑} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๕๗/๓๔๒., อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘.

^{๓๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘ - ๔๙/๔๔๓ - ๔๔๕., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๑๑/๕๑๔.

^{๓๓๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๒/๒๐๕.

^{๓๓๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕ - ๑๓๐/๕๗ - ๗๖.

ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคตรัส เรียกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระผู้มีพระภาค แล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อายุตนะทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา^{๓๓๕} สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราเราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในอายุตนะทั้งหลาย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะ คลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี ภิกษุทั้งหลาย อายุตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะกล่าวไป ไยถึงอายุตนะทั้งหลายอันเป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใยในอายุตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ไม่เพิลิตเพลินอายุตนะทั้งหลายที่เป็น อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับซึ่งอายุตนะ ทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต อายุตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคต เป็นของไม่ เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะกล่าวไปไยถึงอายุตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใยในอายุตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และ อนาคต ไม่เพิลิตเพลินอายุตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับซึ่งอายุตนะทั้งหลาย ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ฯ ภิกษุทั้งหลาย อายุตนะทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง แม้เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายุตนะทั้งหลายนั้น ก็ไม่ เที่ยง อายุตนะทั้งหลายอันเกิดแต่เหตุที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ แล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายุตนะทั้งหลาย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะ คลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ฯ^{๓๓๖}

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพาน ท้าวสักกะจอมเทพ ได้กล่าวคาถานี้ขึ้นพร้อมกับการ เสด็จปรินิพพานว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป ความเข้าไปสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นสุข” ทานพระอนุรุทธะ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ความว่า “ลมอัสสาสปัสสาสะของพระมุนีผู้มีพระทัยตั้งมั่นคงที่ไม่หวั่นไหว ทรงปรารภสันติทรงทำการ ละมิได้มิแล้ว พระองค์มีพระทัยไม่หตุหุทรงอดกลั้นเวทนาได้แล้ว ความพ้นแห่งจิตได้มีแล้วเหมือนดวง ประทีปดับไปฉะนั้น^{๓๓๗} สังขารเหล่านั้นทั้งปวงลงลับดับไป ผันแปรไปแล้ว มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไป เป็น ธรรมดาบังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป การเขาไประงับสังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นความสุข”^{๓๓๘}

^{๓๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐ - ๒๓/๒๗ - ๓๐., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๙๙ - ๔๑๙/๔๕๓ - ๔๗๕.

^{๓๓๖} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๑-๑๒, ๑๔๐ - ๑๔๕/๑ - ๑๐, ๑๓๕ - ๑๗๘.

^{๓๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๑ - ๒๒๒/๑๖๘

^{๓๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๒/๒๐๓ - ๒๐๔

“พระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานเร็วนักพระสุคตปรินิพพานเร็วนัก ดวงตาในโลกอันตรธานแล้ว ส่วนพวกภิกษุทั้งหลายที่ปราศจากราคะ มีสติสัมปชัญญะ ย่อมอดกลั้นได้ด้วยคิดว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงจะหาความเที่ยงแท้ในสังขารนี้แต่ที่ไหนเล่า”^{๓๓๙}

สัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ นิพเพธภาคัยสัญญาที่กำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนชำ แรกกิเลสคืออนิจจสัญญา^{๓๔๐} สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณาเห็นว่า เป็นของสังขาร ไม่เที่ยง อนิจเจ ทุกข์สัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณาเห็นว่า เป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร ทุกขะ อนัตตสัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณาเห็นว่า ไม่ใช่ตนในความเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย อาทีนวสัญญา กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ ปหานสัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณา เพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย วิราดสัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณา กำหนดหมายวิราคะเป็นธรรมละเอียดประณีต นิโรธสัญญา กำหนดนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทเหล่านี้แลที่ควรให้เกิดขึ้นอันพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรูทรงแสดงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเรา ทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่ยาวนานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และเพื่อทำลายทิฏฐิทั้งหลายอันไม่ใช่ทางให้พ้นทุกข์ หากผู้เชื่อถือต้องประสบกับทุกข์เหมือนปลาติดตาข่าย ฉะนั้น^{๓๔๑} จงดูอัฏฐกาพันวิจิตร มีกายเป็นแผล (ทวารทั้ง ๙) ที่ค่อมกันอยู่ (กระดูก ๓๐๐ ทอน เอ็น ๙๐๐ เส้น กล้ามเนื้อ ๙๐๐ มัด) กระสับกระส่ายอยู่เป็นนิจเพราะความแกล โครภัย และกิเลส เป็นที่ดำริชอบของชนเป็นอันมาก ไม่มี ความยั่งยืนมั่นคง สัตว์ทั้งหลายทั้งหมด ทั้งแก พอร่างแตกสลาย ก็ล่องไปเหมือนผลไม้สุกงอมร่วงหล่นไป มหาบพิตร อาตมาเห็นความไม่เที่ยงแม้นี้จึงได้บวช ความเป็นสมณะที่ปฏิบัติไม่ผิตนนั้นประเสริฐ^{๓๔๒}

เวทนาชั้นห้าเท่านั้นที่มีลักษณะแห่งทุกข์ ทุกขตา และวิปริณามทุกขตา และชั้นห้า ทุกขชั้นมีลักษณะแห่งสังขารทุกขตา ซึ่งเป็นทุกขในไตรลักษณ์ ที่เรียกว่า ทุกขลักษณะนั่นเอง

๒.๕.๑.๒ ชั้นห้า กับทุกขลักษณะ

ทุกสิ่งอย่างที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้มีความเกี่ยวเนื่องกัน เมื่อมีการกระทบสัมผัสก็ย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่เป็นสุขเป็นทุกข์^{๓๔๓} คือ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะมีสภาวะหนึ่งเกิดขึ้น เรียกว่าทุกขลักษณะ “สัตว์โลกนี้ถึงความ

^{๓๓๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๕., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๑,๒๒๔/๑๕๐,๑๖๙.

^{๓๔๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๑/๓๑๔ - ๓๑๕., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๙/๓๓๐, ๓๕๗/๔๐๑.

^{๓๔๑} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑ - ๑๔๙/๑ - ๔๗.

^{๓๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๒, ๓๐๗/๓๕๙, ๓๗๑.

^{๓๔๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓ - ๖๕.

คับแคบ จึงเกิด แก่ ตาย จูติและอุบัติ จึงไม่พ้นจากทุกข์”^{๓๔๔} ความพลัดพราก ทอดทิ้ง เปลี่ยนแปลง จากของรักของชอบใจทุกอย่างเป็นทุกข์ ควรพิจารณาในธรรมทั้งหลายคืออริยสัจนี้^{๓๔๕} แม้อุปธิ ทั้งหลายหมายเอาขันธกิเลส อภิสังขาร และกามคุณ เป็นเหตุแห่งทุกข์^{๓๔๖} ตลอดถึงอายตนะทั้งหลาย ก็ เป็นเหตุแห่งทุกข์ดังที่ปรากฏในอัมมัตตทุกขสูตรว่า ภิกษุทั้งหลายอายตนะทั้งหลายเป็นทุกข์^{๓๔๗} สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตาส่งใดเป็น อนัตตาส่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตาม เป็นจริงอย่างนี้ว่านั่นไม่ใช่ของเรานั้นไม่เป็น เรานั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ภิกษุทั้งหลายอายตนะทั้งหลาย ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเป็นทุกข์ จะกล่าวไปไปถึงอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีตปัจจุบันและ อนาคตเล่า อริยสาวกผู้ใดสดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใยในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตไม่เพลิดเพลिनอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อ หน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตที่เป็นทุกข์จะกล่าว ไปไปถึงอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเล่าอริยสาวกผู้ใดสดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใยในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตไม่เพลิดเพลिनอายตนะทั้งหลายที่เป็น อดีตปัจจุบันและอนาคตย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่ายเพื่อ คลายกำหนดเพื่อดับซึ่งอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีตปัจจุบันและอนาคต ภิกษุทั้งหลาย อายตนะทั้งหลายเป็นทุกข์ แม้เหตุและปัจจัยเพื่อความ เกิดขึ้นแห่ง อายตนะทั้งหลายนั้นก็เป็ทุกข์ อายตนะทั้งหลายอันเกิดแต่เหตุที่เป็นทุกข์ ที่ไหน จักเป็นสุขเล่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ใดสดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะ ทั้งหลาย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี ญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้มีมิได้มี พระผู้มีพระภาคตรัสกำหนดนิพระอริยฐานะที่มีทิฏฐิบาปว่า โมฆบุรุษ ธรรม เหล่านั้นอาจทำ อันตรายแก่ผู้เสพได้จริง กามทั้งหลายเรากล่าวว่า มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามทั้งหลายนี้มากยิ่งขึ้น กามทั้งหลายเรากล่าวว่า เปรียบเหมือนรัง กระจุก ...เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ ...เปรียบเหมือนคบหญ้า ... เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ... เปรียบ เหมือนความฝัน... เปรียบเหมือนของยืม ...เปรียบเหมือนผลไม้ ... เปรียบเหมือนเชิงสำหรับสับเนื้อ ... เปรียบ เหมือนแหลนหลาว ... เปรียบเหมือนศีระษะงู มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกาม ทั้งหลายนี้ มากยิ่งขึ้น^{๓๔๘} เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอชื่อว่า กล่าวตูเรา ด้วยทิฏฐิคือกิเลสเครื่องผูกสัตว์ย่อม ไม่พ้นจากทุกข์^{๓๔๙} ที่ตนยึดถือไว้ผิด ชื่อว่าทำลายตนเอง และชื่อว่าประสบบาปมิใช่บุญเป็นอย่างมาก เพราะข้อนั้นแหละ จักเป็นไปเพื่อผลไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อผลเป็นทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน

^{๓๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑.

^{๓๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๗ - ๒๖๘/๑๙๙ - ๒๐๐., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๙ - ๑๓๖/๑๑๘ - ๑๒๘.

^{๓๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๔ - ๑๕๕/๑๗๑ - ๑๗๔.

^{๓๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑ - ๒๔/๒๘ - ๓๑., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐ - ๔๒๗/๔๗๕ - ๔๘๗.

^{๓๔๘} ส.น. (ไทย) ๑๖/๔๒ - ๔๘/๔๓ - ๔๖.

^{๓๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔ - ๒๓๘/๒๔๕ - ๒๕๓.

การกระทำของเธอนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่ เลื่อมใสแล้ว^{๓๕๐} กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น กรรมเหล่านี้ เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก พึงพิจารณาพึงสำเหนียกอย่าทำเด็ดขาด^{๓๕๑}

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์อริยสัจ^{๓๕๒} คือแม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็ เป็นทุกข์ โดยย่อ อูปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง^{๓๕๓} ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์สมุทัยอริยสัจ คือตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลिनและกำหนด มีปกติเพลิดเพลिनในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา^{๓๕๔} ธรรม ๓ ประการนี้แล ที่เธอทั้งหลายควรละ^{๓๕๕}

รูปชั้นนี้มีทุกข์ลักษณะ ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ทั้งสิ่งแวดล้อมภายนอก และร่างกายของมนุษย์ ทั้งในระดับองค์รวมและระดับส่วนประกอบย่อย นอกจากนี้ ยังปรากฏให้เห็นในพฤติกรรมของมนุษย์ ชั้น ๕ มีอนิจจลักษณะคือมีการเกิดขึ้นและดับไป โดยการเกิดขึ้นนั้นเกิดจากสภาพที่ถูกบีบคั้นกดดัน และการดับไปเกิดจากเสื่อมสลายของปัจจัยต่าง ๆ ที่ขัดแย้ง ทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ จึงทำให้ชั้น ๕ มีทุกข์ลักษณะ ดังพระพุทธพจน์ว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ความยักย้ายเคลื่อนไหวแห่งชั้น ๕ ปิดบังทุกข์ลักษณะแห่งชั้น ๕ รวมไปถึงความเข้าใจถึงการยักย้ายเคลื่อนไหว ปิดบังทุกข์ลักษณะแห่งนามชั้น ๔ ด้วย ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า ความยักย้ายเคลื่อนไหวปิดบังทุกข์ลักษณะแห่งชั้น ๕

๒.๕.๑.๓ ชั้น ๕ กับอนัตตลักษณะ

การปรากฏอีกสภาวะหนึ่ง คืออนัตตาคือสภาวะของความไม่ใช่ตัวตนนั่นเอง พึงเจริญอนัตตสัญญา กำหนดหาความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง^{๓๕๖} ขึ้นชื่อว่าชั้น ๕ แล้ว ทั้งที่เป็น อดีตอนาคตและปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบละเอียด เลวหรือประณีต ไกลใกล้ก็ตาม ควรพิจารณาตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา^{๓๕๗} แม้ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นว่าภิกษุทั้งหลาย आयตนะทั้งหลายเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ภิกษุทั้งหลาย आयตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นอนัตตา จะกล่าวไปยถึง आयตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตแล้ว อริยสาวกผู้ใดดับแล้วเห็นอยู่

^{๓๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๑๗/๕๒๕ - ๕๒๘, ๔๒๘/๕๓๖ - ๕๓๘.

^{๓๕๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๙ - ๑๑๒/๑๑๙ - ๑๒๔.

^{๓๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖ - ๓๙๙/๓๒๔ - ๓๒๘.

^{๓๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๑/๓๒๙., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๒/๔๙๐.

^{๓๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๓๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๓.

^{๓๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๖.

^{๓๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๔ - ๑๑๘/๑๒๖ - ๑๒๙.

อย่างนี้ ย่อมไม่มีเยื่อใยในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตไม่เพิลิตเพลินอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตที่เป็นอนัตตา^{๓๕๘}

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นอนัตตา แม้เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ก็เป็นอนัตตา อายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต อันเกิดแต่เหตุที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ใดสดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร^{๓๕๙}

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพระปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ชั้น ๕ เป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าชั้น ๕ นี้ จักได้เป็นอัตตาแล้ว ชั้น ๕ นี้ ไม่พึงเป็นเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในชั้น ๕ ว่า ชั้น ๕ ของเราจงเป็นอย่างนี้เกิด ชั้น ๕ ของเรา อย่าใดเป็นอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะชั้น ๕ เป็นอนัตตา ฉะนั้น ชั้น ๕ จึงเป็นไปเพื่ออาหารและบุคคลย่อมไม่ได้ในชั้น ๕ ว่า ชั้น ๕ ของเรา จงเป็นอย่างนี้เกิด ชั้น ๕ ของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น “สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่เที่ยงเป็นทุกข เป็นอนัตตา พระนิพพาน และบัญญัติ วินิจฉัยว่าเป็นอนัตตา เมื่อดวงจันทร์คือพระพุทธรเจ้ายังไม่เกิดขึ้น เมื่อดวงอาทิตย์คือพระพุทธรเจ้ายังไม่อุทัยขึ้นมาเพียงแต่ชื่อของสภาคธรรมเหล่านั้นก็ยังไม่มีการรู้จัก”^{๓๖๐}

หลักไตรลักษณ์นี้ พระพุทธรเจ้าได้ทรงตรัสความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ (สมุทฺยวาร) และความดับแห่งกองทุกข์ (นิโรธวาร)^{๓๖๑} อยู่เป็นประจำ ซึ่งเรียกได้ว่า พุทธานุสาสนีคือเป็นธรรมที่ทรงตรัสอยู่เป็นนิจ เนื่องจากว่าหลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์นี้เป็นหนทางที่จะนำบุคคลธรรมดาไปสู่ความเป็นพระอริยะหรือพระอรหันต์ เพราะว่า เมื่อพระองค์ทรงอาศัยความกรุณาที่จะโปรดผู้ใด และจะได้ผลด้วยธรรมะข้อไหน ก็ทรงทราบวาระจิตของผู้นั้นว่า จะได้ดวงตาเห็นธรรม คือการเข้าใจในธรรมที่ทรงตรัสสอนด้วยธรรมะข้อนั้น จึงคัดเอาหลักธรรมที่เหมาะสมกับวาระจิตของบุคคลนั้น มาตรัสแสดงให้ฟัง ภิกษุเหล่านั้น “จึงเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ชัดว่า รากะ โทสะ และโมหะ เราละได้เด็ดขาด ตัณณาทนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้”^{๓๖๒}

^{๓๕๘} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๓๙๕/๔๒๖.

^{๓๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘ - ๒๙.

^{๓๖๐} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๕๗/๓๔๑.

^{๓๖๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑ - ๙/๑ - ๑๖.

^{๓๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๔.

ในทัศนะตามทฤษฎีของนักปรัชญาตะวันตก แม้เฮราคลีตัส ก็ได้พูดถึงเรื่องของการเปลี่ยนแปลงหรือความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งเอาไว้ ท่านค้นคิดเรื่องของการเปลี่ยนแปลง (Chang) หรืออนิจจตา เฮราคลีตัสเป็นนักปรัชญากรีกคนแรกที่ขบคิดเรื่องของการเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจัง ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ว่า ปฐมธาตุหรือแก่นแท้เปลี่ยนแปลงเป็นสรรพสิ่งได้อย่างไร ประเด็นสำคัญของเฮราคลีตัสอยู่ที่ว่า การเปลี่ยนแปลงมีจริงหรือไม่ ทั้งยืนยันว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งเป็นอนิจจคือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไปเป็นธรรมดา เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น สิ่งนั้นจะเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่ง เหมือนคนที่ต้องเปลี่ยนจากสภาพเด็กไปเป็นหนุ่มสาว และจากหนุ่มสาวเข้าสู่วัยชรา ไม่มีใครต้านกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ ใครเล่าจะสามารถคงความเป็นหนุ่มสาวไว้ได้ตลอดกาล มนุษย์และสรรพสิ่งมีลักษณะเหมือนกัน คือต้องเปลี่ยนแปลง เฮราคลีตัสกล่าวว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างเลื่อนไหลไปเป็นกระแส” ดูกองสายน้ำลำธารที่นับวันแต่จะไหลไปอย่างไม่วันหยุดนิ่ง ในโลกนี้ไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้คงที่แม้ชั่วเวลาอันสั้น เฮราคลีตัสอธิบายเรื่องนี้ไว้อย่างคมคายว่า “ท่านไม่สามารถก้าวลงในแม่น้ำสายเดียวกันได้ถึงสองครั้ง เพราะน้ำไม่ไหลมาที่ตัวเราตลอดเวลา” เพราะเมื่อเราขึ้นจากแม่น้ำมายืนบนฝั่งน้ำเฉพาะตรงที่ที่เราก้าวลงแม่น้ำเป็นครั้งแรกได้ไหลเลยไป น้ำใหม่ไหลมาแทนที่ เมื่อเราก้าวลงแม่น้ำเป็นครั้งที่สอง น้ำที่สัมผัสกายเราจึงไม่ใช่แม่น้ำเก่า สภาพของแม่น้ำตรงนั้นได้เปลี่ยนไปแล้ว แม่น้ำที่เราลงไปเป็นครั้งที่สองจึงไม่ใช่แม่น้ำสายเดิม จุดที่เฮราคลีตัสต้องการเน้นจากเรื่องนี้ก็คือ ในโลกนี้ไม่มีอะไรคงที่ ท่านกล่าวว่า “ไม่มีอะไรเที่ยงแท้ นอกจากการเปลี่ยนแปลง” ^{๓๖๓}

ไตรลักษณ์ถือว่าเป็นกฎของธรรมชาติ ที่มีอยู่ก่อนโลกแล้ว เพียงแต่พระพุทธเจ้าได้ทรงนำมาเปิดเผยชี้แจงให้สัตว์โลกได้รับทราบ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็ตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ครั้นรู้แล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็ตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ครั้นรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็ตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ^{๓๖๔}

พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องไตรลักษณ์กับพราหมณ์ชื่ออัคคีเวสนะว่า “ท่านจงมนสิการเถิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน”

ท่านเข้าใจข้อความนั้นว่าอย่างไร หมายเอาชั้น ๕ มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยงพระโคตมผู้เจริญ

^{๓๖๓} พระราชวรมณี (ประยูร ฐมจิตโต), ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓.

^{๓๖๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเป็นทุกข์ พระโคตมผู้เจริญ
 สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า
 นั้นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา

ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ

ท่านเข้าใจข้อความนั้นว่าอย่างไร ผู้ใดติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว กล้ากลืนทุกข์แล้ว
 ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะ
 ทำทุกข์ให้สิ้นไปแล้วจึงอยู่ มีบ้างหรือ จะพึงมีได้อย่างไร ข้อนี้มีไม่ได้เลย พระโคตมผู้เจริญ

อัคริเวสนะ ท่านเข้าใจข้อความนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์
 แล้วกล้ากลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรามีใช่หรือ
 จะมีอย่างไรได้ ข้อนี้ต้องเป็นดั่งนั้น พระโคตมผู้เจริญ”^{๓๖๕}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ทัศนะเรื่องไตรลักษณ์ไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่า มนุษย์จะต้อง
 พิจารณาเป็นเบื้องต้น ถึงความลำบากและความทุกข์ที่มีอยู่คืออะไร ความเกิดขึ้น ความเป็นอยู่
 ความเศร้าโศกเสียใจ ความเปลี่ยนแปลงไป เป็นทุกข์หรือหรือว่าอะไรเป็นทุกข์ และอะไรคือมูลเหตุให้
 เกิดทุกข์ ความเป็นจริง ลักษณะของความเปลี่ยนแปลงมีอยู่ตลอดเวลา คือมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็
 ดับสลายไป เป็นไปอย่างรวดเร็ว แต่หากว่าบุคคลมีความไม่รู้จักแจ้งในลักษณะนี้ จึงไม่สามารถมองเห็น
 หรือเข้าถึงได้ง่าย จะต้องได้รับการศึกษาและนำไปปฏิบัติจริงๆ จึงจะเกิดผลได้ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง
 ประกอบอยู่ด้วยลักษณะ เรียกว่าไตรลักษณ์

รวมความว่า อนิจจลักษณะและทุกขลักษณะ เป็นลักษณะร่วมของสังขตธรรม ซึ่งเป็น
 ลักษณะของปรุงแต่ง ๓ อย่าง คือ ความเกิดขึ้นปรากฏ ความดับสลายปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปร
 ปรากฏสังขาร เมื่ออธิบายอีกปริยายหนึ่งสังขารตามความหมายนี้ ยกเอาเจตนาขึ้นเป็นตัวนำหน้า
 ได้แก่สัญญาเจตนา คือเจตนาที่แต่งกรรมหรือปรุงแต่งการกระทำมี ๓ อย่าง คือ กายสังขาร
 (กายสัญญาเจตนา) วจีสังขาร (วจีสัญญาเจตนา) จิตตสังขาร (มโนสังขาร) ซึ่งเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์
 สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ มีอนิจจลักษณะ กล่าวคือขันธ์ ๕ มีอนิจจลักษณะ เพราะ
 ความสืบทอดแห่งขันธ์ ๕ ปิดบังอนิจจลักษณะแห่งขันธ์ ๕ และขันธ์ ๕ มีความเกี่ยวข้องกับอนัตต
 ลักษณะ และที่ส่งเสริมการเข้าถึงอนัตตลักษณะและสามัญลักษณะแห่งขันธ์ ๕ คือไตรลักษณ์

๒.๕.๒ ประโยชน์และคุณค่าจากการศึกษาขันธ์ ๕ ในฐานะเป็นไตรลักษณ์

คุณค่าทางจริยธรรมของขันธ์ ๕ กับไตรลักษณ์ ทำให้สามารถมองเห็นความสัมพันธ์
 ระหว่างประโยชน์และคุณค่าจากการศึกษาขันธ์ ๕ ในฐานะเป็นไตรลักษณ์ ดังนี้

๑. คุณค่าด้านการทำจิตกับคุณค่าด้านการทำกิจ ช่วยปิดช่องเสียของกันและกัน และช่วย
 เสริมกันให้เกิดคุณประโยชน์โดยสมบูรณ์ คือการทำจิตจะต้องช่วยการทำกิจให้ได้ผลดียิ่งขึ้น โดยให้ทำ
 อย่างบริสุทธิ์และมีความสุข ไม่ใช่มาหยุดหรือถ่วงการทำกิจ การทำกิจก็จะต้องเสริมการทำจิตไม่ให้

^{๓๖๕} ส.พ. (ไทย) ๑๗/๑๒/๒๗ - ๒๘.

กลายเป็นความติดเพลิน แต่ให้เร่งรัดก้าวหน้าต่อไปการปฏิบัติที่ถูกต่อนั้น จะแก้ไขปัญหาเรื่องทำการ ด้วยใจมีทุกข์ และสบายแล้วหยุด ให้กลายเป็นทำกิจด้วยจิตสบาย และถึงแม้สบายก็ยังทำกิจ หรือเมื่อสร้างความเจริญอยู่ ก็ไม่มีทุกข์ เมื่อเจริญสบายแล้ว ก็ไม่นิ่งหยุด สามารถเอาการทำจิตมาคุมการทำกิจ และเอาการทำกิจไปสนับสนุนการทำจิต ให้ได้ผลสมบูรณ์ด้วยกันและพร้อมกันทั้งสองด้าน

๒. คุณค่าทั้งสองด้านต่างก็อาศัยปัญญาหรือมีแก่นรวมที่ปัญญา เป็นปัญญาที่รู้เท่าทันสังขาร มองเห็นไตรลักษณ์ ทำให้หายยึดติดถือมั่นในสังขารสามารถสละ ละ ปล่อยวาง ทำให้หลุดพ้นเป็นอิสระ ยิ่งรู้เท่าทันชัดเจนมากขึ้น ก็ยิ่งเป็นอิสระมากขึ้น บรรลุภูมิธรรมสูงขึ้น และสามารถดำรงอิสรภาพของจิตไว้ได้ตลอดเวลา เช่น เมื่อได้มานได้วิปัสสนา ก็รู้เท่าทันแม้แต่สุขในมานในวิปัสสนานั้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วไม่ติดในสุขนั้น ไม่ติดในมาน ในวิปัสสนานั้น เป็นต้น ในด้านการทำกิจ ปัญญาที่รู้เท่าทันสังขาร มองเห็นไตรลักษณ์ ทำให้เกิดแรงกระตุ้นเร้าเตือนที่จะเร่งทำกิจ ใช้ชีวิตใช้เวลาให้เกิดคุณค่ามากที่สุด ความรู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็ทำให้พิจารณาค้นหาเหตุปัจจัย เพื่อแก้ไขที่เหตุปัจจัย หรือทำการให้ตรงตัวเหตุตัวปัจจัย ความรู้และทำให้ตรงตัวเหตุปัจจัยนี้ รวมไปถึงการพิจารณาทบทวนวิเคราะห์หาเหตุปัจจัยในกระบวนการเปลี่ยนแปลงส่วนที่ผ่านมาแล้ว เพื่อเป็นบทเรียน และกำหนดเหตุปัจจัยที่จะต้องเกี่ยวข้องในการที่จะกระทำ เพื่อป้องกันความเสื่อม และสร้างสรรค์ความเจริญพัฒนาต่อไปด้วย

๓. คุณค่าทางจริยธรรมทั้ง ๒ ข้อของไตรลักษณ์ แสดงถึงความสำคัญอย่างยอดเยี่ยมของหลักไตรลักษณ์ ดังนี้

ก. ไตรลักษณ์ เป็นจุดบรรจบของสภาวะสังขารจะสำหรับปัญญาจะรู้เข้าใจให้เกิดความหลุดพ้นเป็นอิสระ และของจริยธรรมที่จะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยความไม่ประมาท กล่าวคือ ไตรลักษณ์นั้นเป็นสภาวะสังขารหรือความจริงตามสภาวะ ซึ่งเป็นเรื่องสำหรับปัญญาจะรู้เข้าใจ ซึ่งเมื่อรู้เข้าใจเท่าทันแล้ว ก็จะทำให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระ และในเวลาเดียวกันนั้น ไตรลักษณ์ก็เป็นเครื่องเร้าเตือน ทำให้ผู้รู้เข้าใจไตรลักษณ์แล้ว เกิดความไม่ประมาท เร่งรัดทำกิจที่ควรทำ และหลีกเลี่ยงการที่ควรเว้น ขวนขวายสร้างสรรค์สิ่งที่ติงาม ด้วยการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมต่างๆ

ข. ไตรลักษณ์เป็นจุดกำเนิดของจริยธรรม ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสุดท้าย ข้อนี้ก็มีเหตุผลทำนองเดียวกับข้อ ก. คือ ความสำนึกในไตรลักษณ์เป็นเครื่องเร้าเตือนให้ไม่ประมาท ทำให้เว้นชั่ว ทำดี ทำกิจสร้างสรรค์ ทำให้มีการประพฤติจริยธรรมตั้งแต่ขั้นเริ่มต้นขึ้นไป จนในที่สุดเมื่อมีความรู้แจ้งชัดในไตรลักษณ์โดยสมบูรณ์ ก็จะทำให้สามารถดำรงจิตเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง หลุดพ้น เป็นเสรีโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นจุดสุดยอดของจริยธรรม

ค. ไตรลักษณ์ เป็นที่บรรจบของโลกียธรรมและโลกุตระธรรม กล่าวคือ คุณค่าด้านการทำจิตหรือความมีใจหลุดพ้นเป็นอิสระนั้น เป็นคุณค่าในระดับโลกุตระ ส่วนคุณค่าด้านการทำกิจหรือความไม่ประมาท เป็นคุณค่าระดับโลกียะ การที่คุณค่าทั้งสองด้านนั้น ช่วยหนุนเสริมซึ่งกันและกัน ก็เป็นเครื่องแสดงว่าในชีวิตที่พึงปรารถนา โลกียธรรมกับโลกุตระธรรมจะอิงอาศัยไปด้วยกันพร้อมๆ กัน ดังหลักฐานยืนยันที่ชัดเจน คือพระอรหันต์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ซึ่งเป็นบุคคลแบบอย่างสูงสุดเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น เป็นอิสระแล้วโดยสมบูรณ์ และอิสรภาพสมบูรณ์ของจิตนั้น ได้ทำสำเร็จแล้วด้วยความไม่ประมาท พระอรหันต์จึงเป็นบุคคลระดับเดียวที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้ได้บำเพ็ญความไม่ประมาทแล้ว โดยสมบูรณ์เป็นตัวอย่างของผู้ที่ได้ทำกิจสำเร็จแล้วด้วยความไม่ประมาท แม้เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้ว

บำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขของพหุชนด้วยความไม่ประมาทต่อไป แม้คนทั่วไปที่ยังเป็นปุถุชน ก็ควรดำเนินตามแบบอย่างของท่านผู้บรรลุจุดหมายสูงสุดแล้วเหล่านี้ ด้วยการดำเนินชีวิตที่จะให้ได้ คุณค่าทั้งสองด้านของไตรลักษณ์ คือทั้งทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระ เท่าที่จะทำได้ในวิสัยของตน และทั้งทำกิจด้วยความไม่ประมาทไปด้วยพร้อมกัน

ง. คุณค่าทางจริยธรรมของไตรลักษณ์ เป็นหลักประกันของศีลธรรมที่สมบูรณ์ ซึ่ง ได้ผลแน่นอนมั่นคงและเด็ดขาด อธิบายว่า สิ่งที่จะเป็นหลักประกันให้คนมีศีลธรรมได้อย่างแน่นอน เด็ดขาดมี ๒ อย่าง คือจิตไม่เอาและความสุขที่ดีกว่าอย่างที่เราเรียกว่า ความสุขอันประณีต ซึ่งเข้าถึงได้ ด้วยวิธีการอื่นที่ไม่ขึ้นต่ออามิส ไม่ต้องอาศัยการกระทำที่ผิดศีลธรรม^{๓๖๖}

จากการศึกษาประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องชั้น ๕ กับไตรลักษณ์ พบว่า เมื่อได้เรียนรู้ ความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะได้ประโยชน์หลายประการคือความไม่ประมาท ทำให้คนไม่ ประมาทหมัวเมาในวัยว้าวัยหนุ่มสาว ในความไม่มีโรคและในชีวิต ทำให้เกิดความพยายาม เพื่อที่จะก้าว ไปข้างหน้า เพราะรู้ว่าถ้าเราพยายามก้าวไปข้างหน้าแล้ว ชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี เพราะ ความไม่เที่ยงแท้ ทำให้รู้สภาพการเปลี่ยนแปลงของชีวิต เมื่อประสบกับสิ่งไม่พอใจก็ไม่สิ้นหวังและเป็น ทุกข์ ไม่ปล่อยตนไปตามเหตุการณ์นั้นๆ จนเกินไปพยายามหาทางหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ดี ดังที่พระพุทธ องค์กร์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายที่เมืองสาวัตถีว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอ ทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่น ไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด หลุด พ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากรูปธาตุ เวทนา ธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุวิญญาณธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนี้รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความ เป็น อย่างนี้อีกต่อไป”^{๓๖๗}

สรรพสิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตรวมถึงเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เมื่อมีการ เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมมีการแตกสลายไปตามธรรมชาติ ถึงแม้จะพยายามฝืน บังคับเพื่อให้ตั้งอยู่ตามความ พพอใจหรือทนอยู่กับสิ่งนั้นด้วยความทุกข์ใจ ก็ไม่สามารถฝืน หรือบังคับให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ เพราะ ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะย่อมมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับ ไปเป็นธรรมดา ถึงแม้จะเป็นผู้มีอำนาจมากแค่ไหนก็ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงเป็นธรรมชาติที่อิงอยู่ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ หรือแม้ชีวิตของ พระพุทธเจ้าก็ยังคงต้องอยู่ในกฎ ๓ ประการนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ธรรมชาติกำหนดไว้ ไม่มีผู้ใดหนีพ้นกฎ

^{๓๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๑๒๐ - ๑๒๓.

^{๓๖๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๕/๖๓ - ๖๔.

สามัญญลักษณะหรือไตรลักษณ์ได้แน่นอน トラบไตที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่ ไตรลักษณ์ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์ทุกคนต้องเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงแม้จะเป็นนามธรรมก็ตาม

๒.๖ สรุป

ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และ วิญญาณชั้น ประกอบด้วยชั้น ๕ หมายถึงตัวตนหรือชีวิตของตนอันประกอบด้วยฝ่ายรูปและฝ่ายนาม ที่แยกออกเป็น ๕ ชั้นหรือกอง อันประกอบด้วยรูป (กาย) เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณ พระพุทธองค์ได้แยกให้เห็นตามความเป็นจริงอย่างปรมาตมว่า ความเป็นตัวตนหรือชีวิตนั้นเป็นสังขารอย่างหนึ่งที่มีมายถึงเป็นสิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา จึงย่อมมีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตา เป็นไปตามสามัญญลักษณะของสังขารทั้งปวงตามพระไตรลักษณ์ ชั้น ๕ แต่ละชั้นมีรายละเอียดมาก ซึ่งสื่อให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวแต่ละชั้นเหล่านั้นอย่างลึกซึ้ง เรื่องชั้น ๕ มีก่อนสมัยพุทธกาลแต่เป็นอัตตา ต่างจากในพระพุทธศาสนาที่เป็นอัตตา ชั้น ๕ แต่ละชั้นนั้นก็มีการปฏิบัติกรรมร่วมกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้แต่ละชั้นปรากฏนั้นก็รวมอยู่ในชั้น ๕ ไม่ได้เป็นสิ่งอื่นนอกจากชั้น ๕ โดยมีส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าผัสสะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้นามชั้นปรากฏชัด ชั้น ๕ นี้เป็นคำตอบโลกและชีวิตว่าไม่มีสิ่งอื่นนอกจากชั้น ๕ แอบแฝงอยู่ในสรรพสิ่ง และชั้น ๕ ก็ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันไปในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นกระบวนการหรือกระบวนการอันสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิต กระบวนการธรรมชาติของชั้นทั้ง ๕ ที่เนื่องสัมพันธ์กันเป็นเหตุปัจจัยกัน ที่เกิดขึ้นเป็นปกติตามธรรมชาติของตัวตนในการดำรงชีวิต อันเกิดแต่เหตุปัจจัยเช่นเดียวกันตามหลักปัจจุสมุปันนธรรม เป็นกระบวนการสื่อสารระหว่างกายกับจิตในชั้น ๕ ต่ออารมณ์หรืออายตนะภายนอก อันเป็นธรรมชาติของผู้มีชีวิต ที่มันต้องเป็นเช่นนี้เองเป็นธรรมดา ชั้น ๕ เองนั้น ไม่ได้เป็นตัวก่อโทษก่อทุกข์ใดๆ อีกทั้งยังเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในการดำรงชีวิต แต่ถ้าประกอบด้วยอุปาทานร่วมด้วยแล้ว ก็จักทำให้ชั้น ๕ ที่เกิดขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตนั้นถูกรอบงำด้วยอุปาทานที่มีต้นเหตุเป็นเหตุปัจจัยให้เกิด ซึ่งก็คือชั้น ๕ นั้นจะได้ถูกรอบงำแปรปรวน แฝงหรือประกอบด้วยอุปาทานอันก่อให้เกิดทุกข์อุปาทานหรืออุปาทานชั้น ๕ ที่ล้วนแฝงด้วยกิเลสหรือความพึงพอใจในตัวของตนเป็นหลักใหญ่โดยไม่รู้ตัว จึงเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานทุกข์ทั้งปวง อันคือทุกข์ที่ประกอบด้วยอุปาทานที่ธรรมของพระองค์ท่านสั่งสอนเพื่อให้ดับสนิทไป เพื่อความสุข อันสะอาด สงบ บริสุทธิ์ยิ่งเหนือสุขใดๆ คือการเข้าถึงพระนิพพานโดยใช้ชั้น ๕ เป็นอุปกรณ์สู่การบรรลุธรรมนั่นเอง

บทที่ ๓

การจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากคำถามที่ว่า พระพุทธศาสนากล่าวถึงเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์ไว้อย่างไร จึงเป็นที่มาของการอธิบายวิธีการจัดการและดูแลชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑ การจัดการชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การจัดการเป็นคำที่นิยมใช้เกี่ยวกับการทำธุรกิจซึ่งต่างจากคำว่า “การบริหาร” ที่หมายถึงการดำเนินงานหรือปฏิบัติงาน แต่ในที่นี้ คำว่า การจัดการ ได้ใช้ในบริบทของการจัดการและดูแลชั้น ๕ ซึ่งหมายถึงการดำเนินกิจกรรมทางด้านสุขภาพด้วยตนเองของปัจเจกบุคคล ครอบครัว กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มผู้ร่วมงาน และชุมชน โดยการปฏิบัติด้วยตนเองหรือผู้อื่นช่วยเหลือ รวมถึงกระบวนการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและมีความเป็นอยู่ที่ดี

การดูแลชั้น ๕ หรือสุขภาพตนเอง เป็นการทำให้บุคคลตระหนักถึงความ เป็นจริงตามศักยภาพสูงสุดของตน สามารถทำหน้าที่แทนหรือใช้ในการเชื่อมต่อการดูแลสุขภาพตนเอง ดังนี้

๑. การส่งเสริมสุขภาพ เป็นกิจกรรมที่บุคคลได้กระทำด้วยตนเองเพื่อให้มีสุขภาพดีที่สุด แรงจูงใจคือเพื่อปรับปรุงสุขภาพให้ดีขึ้นมากกว่าการป้องกันโรค

๒. การดำรงรักษาสุขภาพ เป็นการดำรงดุลยภาพของสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน กิจกรรมนี้อาจจะเป็นแบบที่ทำเองอย่างเข้มแข็ง หรือเป็นลักษณะที่ทำตามปกติ

๓. การป้องกันโรค เป็นกิจกรรมที่มีจุดหมายที่การลดหรือจำกัดความเสี่ยงของโรคเฉพาะ เช่น การรับวัคซีน การลดอาหารมีรสจัด เป็นต้น

๔. การตรวจค้นหาโรค เป็นกิจกรรมที่ประกอบด้วย การเพิ่มความตระหนักถึงสภาวะของร่างกาย และอาการต่าง ๆ ของร่างกาย การใช้เครื่องมือและเทคนิควินิจฉัย

๕. การบริหารจัดการโรค ประกอบด้วย การดำเนินการและการตรวจสอบคำแนะนำของแผนการรักษา นำคำแนะนำหรือข้อควรปฏิบัตินั้นมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน^๑

การดูแลสุขภาพตนเองเป็นกระบวนการที่ทุกคนสามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพได้ด้วยตนเอง มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การบำบัดรักษาตนเอง ซึ่งรวมไปถึงการฟื้นฟูสภาพร่างกายและจิตใจหลังการเจ็บป่วย กระบวนการดูแลสุขภาพตนเอง นี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง^๒ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการที่จะดำรงชีวิต สุขภาพและความ เป็นอยู่ที่ดี การดูแลสุขภาพตนเองเป็นกิจกรรมที่บุคคลทำอย่างตั้งใจและมีเป้าหมาย มีระบบเป็น ขั้นตอน เมื่อกระทำอย่างมีประสิทธิภาพจะมีส่วนช่วยให้โครงสร้าง หน้าที่ และการพัฒนางานดำเนิน ไปได้ถึงขีดสุดของแต่ละบุคคล^๓

มนุษย์มีความต้องการดูแลตนเอง เพื่อดำรงชีวิตและคงสุขภาพที่สมบูรณ์ไว้ รวมทั้งเพื่อ หลีกเลี่ยงภัยอันตรายที่คุกคามชีวิต การส่งเสริมการดูแลตนเองของบุคคลจึงเป็นการช่วยให้บุคคลมี ความสามารถและรับผิดชอบในการดูแลสุขภาพของตนเองครอบครัวและชุมชน เมื่อสามารถอยู่ใน สถานที่เป็นสัปปายะแล้ว ทำให้สามารถบำเพ็ญภavanaได้ตามหลักภavana ๔ ประการ ดังนี้

๑. ภาวิตกาย เป็นการฝึกอบรมกาย คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ สิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งรวมถึงสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ แร่ธาตุ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ได้สร้างหรือ ดัดแปลงขึ้น โดยอาศัยความรู้ทางเทคโนโลยี หรือความสามารถทางศิลปะ เช่น บ้านเรือน ถนน โรงงาน วัด โบสถ์ รูปปั้น เป็นต้น

๒. ภาวิตศีล เป็นการฝึกอบรมพฤติกรรมทางด้านกาย วาจา การไม่เบียดเบียน การสร้าง ความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น มีวินัยในตนเอง และประกอบอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมใน ลักษณะที่เกื้อกูลสร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุข (เสวนาคบหาเป็น สังคมเป็น พุดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น) โดยสิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ บุคคลต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา

๓. จิตตภavana เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ให้สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี (ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น) ได้แก่ การมีจิตใจที่มีคุณธรรม มีเมตตา เอื้ออารี มีความเคารพ อ่อนน้อม กตัญญูรู้คุณ ด้านสมรรถภาพจิต ได้แก่ การมีจิตใจที่เข้มแข็ง มั่นคง เพียร พยายาม อุตสาหะ มีความรับผิดชอบ มีสติและสมาธิ ส่วนด้านสุขภาพจิตที่ดี ได้แก่ การมีจิตใจร่าเริง แจ่มใส เบิกบานสดชื่น อิ่มเอิบ ผ่องใส และสงบสุข

^๑ ปราณี เสนีย์, “การพัฒนาหลักสูตรการดูแลสุขภาพตนเองของตำรวจตระเวนชายแดนค่ายนเรศวร จังหวัดเพชรบุรี”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓.

^๒ เอื้อมพร ทองกระจาย, การดูแลสุขภาพตนเอง : แนวคิดการประยุกต์, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑.

^๓ D. E. Orem, **Nursing : Concepts of practice**, (St. Louis : Mcgraw Hill, 1991), p. 117.

๔. ปัญญาภาวนา เป็นการฝึกอบรมด้านปัญญา ได้แก่ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่มีอคติเคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลสเป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น)^๔

การจัดการและดูแลชีวิตมนุษย์ ด้วยการส่งเสริมสุขภาพการดำรงสุขุขรักษาสภาพ การป้องกันโรค การตรวจค้นหาโรค การบริหารจัดการโรค เพื่อรักษาสภาพให้สมบูรณ์ เป็นหลักการพื้นฐานในการจัดการและดูแลชีวิตมนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ในกระบวนการนี้มีศีล สมาธิเป็นปัจจัยสนับสนุน และมีปัญญาเป็นปัจจัยขั้นสุดท้ายเพื่อกำจัดความทุกข์ให้หมดไป

๓.๒ ชั้นที่ ๕ กับชีวิตมนุษย์

ร่างกายมนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของชีวิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ชีวิตประกอบไปด้วยส่วนประกอบ ๒ ส่วนหลัก ที่เรียกว่าองค์ประกอบแห่งชีวิต ได้แก่ (๑) องค์ประกอบฝ่ายร่างกาย (รูปธรรม) (๒) องค์ประกอบฝ่ายจิตใจ (นามธรรม) เรียกว่าชั้นที่ ๕ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ชั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ”^๕ ดังในคุหฺฏฐกสูตรกล่าวว่า “คำว่า กาย ถ้ำร่างกาย ร่างกายตน เรือ รถ ชง จอมปลวก รัง นคร กระต่อม ฝี่ หม้อ หรือนาค นี่เป็นชื่อของกาย” คำอุปมาที่ถูกรวบรวมไว้เหล่านี้ช่วยขยายความเข้าใจให้เห็นภาพร่างกายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น^๖ นอกจากนี้ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีอธิบายไว้ว่า “รูปกาย... เพราะอรรถว่า เป็นที่ประชุมแห่งธรรม คืออวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย และโกฏฐาสทั้งหลายมีผมเป็นต้น”^๗ กายก็คือบ่อเกิด (อายะ) แห่งโกฏฐาสทั้งหลาย มีผมเป็นต้นอันน่ารังเกียจ^๘ ทั้งเป็นบ่อเกิดแห่งโรคหลายร้อยอย่าง มีโรคตาเป็นต้น^๙ กายนั่นเอง ชื่อว่าโลก... เพราะอรรถว่าเสื่อมสลายไป^{๑๐} มีลมอัสสาสะปัสสาสะเป็นเบื้องต้น และมีกระดูกอันแตกเป็นจุนไปเป็นที่สุด^{๑๑}

^๔ โภทส จิงเสถียรทรัพย์, “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาผู้ป่วยในสถานพยาบาลตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๙๕.

^๕ ดูรายละเอียดใน อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘.

^๖ ดูรายละเอียดเรื่องความหมายของร่างกายมนุษย์ใน สานุ มัทธนาตุลย์, “ศึกษาวิเคราะห์ส่วนประกอบภายในร่างกายมนุษย์ในพระไตรปิฎก”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒ - ๑๘.

^๗ อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๓๙.

^๘ อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๔๐.

^๙ อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๕๑.

^{๑๐} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๑๑๒. ๒๑

^{๑๑} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๔๒.

สัมพันธภาพระหว่างองค์ประกอบทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อเวทนา (นามธรรม) เกิดขึ้น ไม่ว่าจะสุขหรือทุกข์ก็ตามก็จะส่งผลกระทบต่อร่างกาย (รูปธรรม) ให้ทั้งกระเพื่อม สั่นไหวไป หากพิจารณาในแง่มุมนี้อาจสรุปความจริงได้ว่า จิตใจ (นามธรรม) มีอำนาจที่สามารถควบคุมและส่งผลกระทบต่อร่างกาย (รูปธรรม) อย่างปฏิเสธไม่ได้ ทั้งในขณะที่ร่างกายเคลื่อนไหวและในขณะที่ร่างกายหยุดนิ่งไม่เคลื่อนไหวอันเป็นสถานะที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ด้วยตาเปล่า ดังในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่อธิบายว่า “ในปฐมภวนานี้ วิตกย่อมเกิด ยกจิตขึ้นไว้ในอารมณ์โดยอาการอันบริสุทธิ์ที่สุด วิจารณ์ ย่อมเกิดขึ้นตามพิจารณาอารมณ์อย่างดีที่สุด ปิติและสุขย่อมเกิดแผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย”^{๑๒} ตัวอย่างนี้ชี้ให้เห็นว่า ในขณะที่อยู่ในปฐมภวนานี้ จิตจะประกอบด้วยเจตสิกต่างๆ โดยเฉพาะปิติเจตสิกและสุขเจตสิกที่แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กายทีเดียว จิตใจและร่างกาย นามและรูป จึงเป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตที่พึ่งพาอาศัยหล่อเลี้ยงเกื้อกูลซึ่งกันและกันดังที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อุปมานามและรูปเปรียบเทียบกับมนุษย์และเรือว่า “มนุษย์ทั้งหลายเดินทางไปในห้วงน้ำเพราะอาศัยเรือแม้ฉันทใด นามกายเป็นไปได้เพราะอาศัยรูป ก็เช่นกันฉันทนั้น เรือแล่นไปในห้วงน้ำเพราะอาศัยมนุษย์ ฉันทใด รูปกายเป็นไปได้เพราะอาศัยนามก็เช่นกันฉันทนั้น”^{๑๓} “มนุษย์และเรือทั้งสองต่างอาศัยกันจึงเดินทางไปในห้วงน้ำได้ นามและรูปก็ฉันทนั้น ต่างอาศัยกันและกันด้วยประการฉะนี้”^{๑๔} สอดคล้องกับที่พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะกล่าวไว้ว่า “จิตและเจตสิกธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกัตน ... มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และช่วยอุปการะแก่อุปาทายรูป”^{๑๕} ดังนั้น จิต เจตสิก มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป จึงเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน องค์ประกอบแห่งชีวิตทั้งสองคือทั้งร่างกายและจิตใจต่างสร้างสรรค์ก่อเกิดชีวิตขึ้นมา เมื่อขาดองค์ประกอบหนึ่งใดไปก็มีอาจเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นชีวิตได้ ดังที่พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ กล่าวว่า “ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย แม้ว่ามีอวัยวะครบบริบูรณ์ก็ตาม ถ้าขาดนามธรรม คือ จิต เจตสิก สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่มีความรู้สึกและไม่สามารถทำอะไรต่างๆ ได้ ไม่ต่างอะไรกับรูปปั้น”^{๑๖} ไม่ต่างอะไรกับท่อนไม้หรือซากศพ

องค์ประกอบแห่งชีวิตทั้งฝ่ายรูปและฝ่ายนาม เป็นองค์ประกอบแห่งชีวิต ซึ่งก่อเกิดสัมพันธภาพระหว่างกันอย่างแยกไม่ออก มีลักษณะร่วมสากลั่นเป็นเครื่องหมายบ่งชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติในหลากหลายมิติ ทั้งมิติของขั้นธ ธาตุ และไตรลักษณ์ มีรายละเอียด ดังนี้

^{๑๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓๔/๒๑๓.

^{๑๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๖๗๗/๓๔๔.

^{๑๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๖๗๗/๓๔๔.

^{๑๕} พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจนูปาทาทิปปินี และปัจจัย ๒๔** โดยย่อ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๔.

^{๑๖} พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒.

๓.๒.๑ รูปชั้นรกัภมมหาภูตรูป ๔

พระพุทธศาสนาเถรวาทตั้งสมมติฐานว่าชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ภายใต้ธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และวาโยธาตุ (ลมธาตุ) มันเป็นความจริงดังที่ภรรณาวิชาชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าจะระบบทางปรัชญาของอินเดียเวทานตะและสังขยะเป็นเช่นเดียวกับนยายะและไวเศษิกะที่ยอมรับธาตุ ๕ ชั้นต้น แต่พระพุทธศาสนาและนิกายเซนมีข้อจำกัดเกี่ยวกับธาตุ ๔ โดยแยกอากาศ (อากาศธาตุ) ออกจากธาตุ อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ได้รวมเอาอากาศธาตุเข้าไว้ในหมวดอุปาทายรูปเข้าด้วย^{๑๗}

ในช่วงหนึ่งของการสนทนาระหว่างพระพุทธองค์กับราหุลได้อธิบายธาตุ ๔ อย่างรัดกุมและถึงคุณภาพของธาตุนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธาตุดินเป็นสิ่งที่แข็งแ้ง (นกุลล์ ขงคตต์) เช่น ผนัง ฟ้า ฯลฯ ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) เป็นลักษณะเหลว (อาโปคตต์) เช่นเดียวกับเลือด น้ำตา น้ำลาย ฯลฯ พระพุทธเจ้าอธิบายธาตุไฟ (เตโชธาตุ) เป็นสิ่งที่มีความร้อนเช่นเดียวกับความร้อนที่ย่อยสลายอาหารและในที่สุดธาตุอากาศ (วาโยธาตุ) ที่มีลักษณะการเคลื่อนไหว เช่น ก๊าซที่แตกต่างกันในกระเพาะอาหารและช่องท้อง ตามแหล่งที่มาที่แตกต่างกัน ธาตุ ๓ ข้างต้น (คือปฐวี เตโช วาโย)^{๑๘}

ในอรรถกถาัมมสังคณีและคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับธาตุ ๔ ไว้อย่างกว้างว่า ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) เรียกเช่นนั้น เพราะมีลักษณะกระจายออก"^{๑๙} และเป็นแทนสนับสนุนธาตุทั้ง ๓ อื่น ๆ ด้วย^{๒๐} ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า “ธาตุดินเป็นการรับรู้อย่างแท้จริงในการสนับสนุนธาตุ ๓ เบื้องต้นหลักเช่นเดียวกัน แผ่นดินจะสนับสนุนภูเขาและต้นไม้”^{๒๑}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ที่มีชื่อเรียกเช่นนั้น เพราะมีลักษณะของการไหล (อปโปติ) เอบอบ (อาปิยติ) และทำให้เกิดความพึงพอใจ (อปพายติ) อาจจะต้องคำถามกับความถูกต้องของคำนิยามที่ดูเหมือนว่าอรรถกถาพระไตรปิฎกให้คำจำกัดความไปมากผ่านทางนิกฤติศาสตร์ว่า ปฐวีเป็นปตถภูตตา และรูปมีลักษณะเป็นคำกริยาว่า รูปปติ เหล่านี้ เห็นได้ชัดว่า มีการตีความที่ผิดพลาดทางนิกฤติศาสตร์ ในความเป็นจริง ก็จะเป็นอุปกรณช่วยในการจำที่ไม่ตั้งใจที่จะให้

^{๑๗} Karunadasa, *The Buddhist Analysis of Matter*, (Colombo : Department of Cultural affairs, 1967), p. 16.

^{๑๘} อากาศธาตุไม่ได้รวมเข้าในธาตุ ๔ เบื้องต้น แต่เป็นเจ้าของรูปที่ ๒, มหาราหุโลวาหสูตร เหมือนกับที่พบในมหาหัตถิปโทปมสูตร.

^{๑๙} ปตถภูตตา ปถวี ฯ พระพุทธโฆสจารย์, *วิสุทธิมรรค ภาค ๒*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๗.

^{๒๐} ตตถ รกขพตตลกขณา ปฐวีธาตุ ปติภูฐานรสา สมปฏิจฉนปัจจุภฏฐานา ฯ ปฐวีธาตุ มีความหมายเป็นลักษณะ มีความเป็นที่อาศัยอยู่ (แห่งธาตุอื่น) เป็นรส มีความรับเอา (ธาตุอื่น) ไว้ได้เป็นเครื่องปรากฏ ฯ ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสจารย์, *วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒*, หน้า ๖๑. ปฐวีธาตุ มีความหมายเป็นลักษณะ มีความเป็นที่อาศัยอยู่ (แห่งธาตุอื่น) เป็นรส มีความรับเอา (ธาตุอื่น) ไว้ได้เป็นเครื่องปรากฏ ฯ

^{๒๑} ตรูปพพตาทินี ปกตปฐวี วิย สหชาตรูปานํ ปติภูฐานภาเวน ปกขายติ, *อุภฏฐาตีติ วุตต์ โหติ ฯ Anuruddha, Abhidhammatthasaṅgaha Vibhāvitika*, (J.P.T.S., 1986), p. 110.

ความถูกต้องทางภาษา เช่น การจำกัดความคำว่า อาโป อย่างไรก็ตาม คำกริยาว่า **อโป** แยกมาจากคำว่า **อาโป** ในขณะที่คำว่า **อาปิยติ** ดูเหมือนจะเชื่อมต่อกับรากคำภาษาสันสกฤต ซึ่งไม่ได้เชื่อมต่อกับรากศัพท์ว่า อาโป อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ธัมมสังคณีใช้คำว่า สิเนหะ และภินทน เพื่อนิยามอาโปธาตุ คำซึ่งไม่ปรากฏชัดหรือเชื่อมโยงทางนิรุกติศาสตร์จริง^{๒๒} คำเหล่านี้สนับสนุนการให้คำนิยามก่อนที่พระพุทโธสมาจารย์ให้หมายความมาว่า ธาตุน้ำที่มีลักษณะเป็นลักษณะเหลว (สิเนหะ) และผูกพัน (ภินทน) เตโชธาตุ คือธาตุไฟ มีลักษณะอุณหภูมิต่ำ (เตช)^{๒๓} แต่เช่นเดียวกับอาโปธาตุ คัมภีร์ธัมมสังคณีและอรรถสาลินีได้ให้ความหมายว่าไม่จำกัดตัวเอง ธาตุไฟมีคุณภาพของความร้อน (อุสุมา, อุณา) ดังคำว่า

ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น ที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม ที่ทำให้เราร้อนและที่ทำให้ของกินของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ถึงความย่อยไปด้วยดี หรือความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า เตโชธาตุที่เป็นภายใน^{๒๔}

วาโยธาตุ คือธาตุลม แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวมากที่สุดในธาตุทั้ง ๔ ที่มีลักษณะเคลื่อนไหวและลอยตัว ดังคำว่า

ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูป เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น ลมพัดขึ้น เบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมศีลตรา ๑ ลมมีดโกน ๑ ลมเพิกหัวใจ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูปเป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า วาโยธาตุที่เป็นภายใน^{๒๕}

^{๒๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๕๑/๒๐๗. กตมํ ตํ รูปํ อาโปธาตุ ? ยํ อาโป อาโปคตํ สิเนโห สิเนหคตํ พนธตตํ รูปสส อิทํ ตํ รูปํ อาโปธาตุ ฯ รูปที่เป็นอาโปธาตุ นั้นเป็นฉน ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป รูปนี้ชื่อว่าอาโปธาตุ รูปนี้ชื่อว่าไม่เป็นอุปาหยาหารูป ฯ

^{๒๓} มันร้อน จึงเรียกว่าธาตุไฟ, เตชตติ เตโช ฯ

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๖/๔๗., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๕/๓๐๖. อชมตตํ ปจจตตํ เตโช เตโชคตํ อสุมา อสุมาคตํ อสุมํ อสุมคตํ อชมตตํ อปาทินนํ เสยยถิทํ เยน จ สนตบปติ เยน จ ชิริยติ เยน จ ปริททยติ เยน จ อสิตปีต ขายิตสายิตํ สมมา ปริณามํ คจจติ ยํ วา ปนญญุมปิ อตถิ อชมตตํ ปจจตตํ เตโช เตโชคตํ อสุมา อสุมาคตํ อสุมํ อสุมคตํ อชมตตํ อปาทินนํ อยํ วุจจติ ‘อชมตติกา เตโชธาตุ’ ฯ

^{๒๕} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๗๖/๔๘., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๖/๑๓๖ – ๑๓๗. อชมตตํ ปจจตตํ วาโย วาโยคตํ ฌมกิตตตํ รูปสส อชมตตํ อปาทินนํ เสยยถิทํ อุตฺตจกมา วาตา อโธคมา วาตา กุจฉิสยา วาตา โภจฺจิสยา วาตา องคฺมจกานุสสารีโน วาตา สตถกวาตาชฺรกวาตา อุปปลกวาตา อสสาโส ปสสาโส อิติ วา ยํ วา ปนญญุมปิ อตถิ อชมตตํ ปจจตตํ วาโย วาโยคตํ ฌมกิตตตํ รูปสส อชมตตํ อปาทินนํ อยํ วุจจติ ‘อชมตติกา วาโยธาตุ’ ฯ

ข้อนี้ น่าจะเป็นเหตุผลที่พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ธาตุลม เรียกว่า วาโยธาตุ ในตอนนี้ได้อธิบายธาตุแต่ละข้อไว้เพียงสั้น ๆ มีความสำคัญมาก เพราะไม่มีใครมีชีวิตอยู่ได้ ถ้าธาตุ ๔ ไม่ดำรงอยู่ได้ เช่น ธาตุไฟไม่ได้ประกอบด้วยเพียงเตโชธาตุ และไม่ประกอบด้วย น้ำเพียงผู้เดียวของน้ำ มหาภูตรูปไม่สามารถดำรงอยู่เป็นอิสระจากกันแม้เพียงปราศจากธาตุเดี่ยว ธาตุทั้ง ๔ อยู่ในทุกส่วนของรูปขันธ์ คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ชี้ให้เห็นได้ชัดว่า “ก็ภูตคือธาตุทั้งหลายนั้น ตัวเองมิได้เป็นสิ่งมีสีเขียว แต่แสดงอุปาทายรูปสีเขียวได้ ตัวเองมิได้เป็นสิ่งมีสีเหลือง แต่แสดงอุปาทายรูปสีแดงได้ ตัวเองมิได้เป็นสิ่งมีสีขาว แต่แสดงอุปาทายรูปสีขาวได้เปรียบประดุจคนเล่นกล แสดงกล ทำน้ำอันมิใช่แก้วเลย ให้เป็นแก้วได้ แสดงทำก้อนดินอันมิใช่ทองเลย ให้เป็นทองได้ ฉะนั้น อนึ่ง เหมือนคนเล่นกลนั้น ตัวเองมิได้เป็นยักษ์มิได้เป็นนก แต่แสดงเป็นยักษ์ก็ได้เป็นนกก็ได้ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ธาตุเหล่านั้นได้ชื่อว่ามหาภูตเพราะเสมอด้วยคนประหลาดหรือคนไม่จริงใหญ่คือคนเล่นกล”^{๒๖}

วาย. กรุณาดาสา (Y. Karunadasa) ได้เน้นให้เห็นว่า มหาภูตรูปทั้ง ๔ ปรากฏในปริมาณที่เท่ากันในการแสดงรูปขันธ์^{๒๗} ทุกสิ่งที่แสดงผลแตกต่างกัน อาการที่แตกต่างไม่ได้เป็นเชิงปริมาณ แต่เป็นคุณภาพหรือความสามารถ (สามัตถิยะ) ในสัดส่วนมหาภูตรูป ความแตกต่างระหว่างน้ำและไฟ ไม่ได้อยู่ในปริมาณธาตุไฟหรือธาตุน้ำ

ลักษณะสุดท้ายของมหาภูตรูปกล่าวถึงความหลอกลวงของธาตุ ๔ และคุณภาพเฉพาะของธาตุ ๔ มีอยู่ในทุกอนุภาคของรูปขันธ์ ไม่มีธาตุอื่นใดที่ไม่ประกอบด้วยรูป ถึงกระนั้น ก็ยังไม่ยอมรับอนุภาคแห่งรูปที่เป็นความอ่อนหรือเย็น ที่มีความเสถียรหรือเคลื่อนไหว แข็งหรืออ่อนหรือกระพือพัดหรือจับตัว ธาตุพื้นฐานเหล่านี้มีความเป็นไปได้ในการให้ลักษณะที่ปรากฏว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ไม่ได้เป็นจริงเช่นนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความชัดเจนกับคำว่ามหาภูตะ เปรียบเทียบกับธาตุ ๔ เพื่อเป็นนัยมายากลที่ยิ่งใหญ่ข้างต้น ธาตุ ๔ จึงเป็นการสนับสนุนมหาภูตประเภทที่ ๒

ความแตกต่างระหว่างมหาภูตประเภทที่ ๒ (อุปาทายรูป) และรูปขันธ์ก็ยังไม่รายละเอียดเจาะจงที่กล่าวถึงอุปาทายรูปไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก แม้ว่าพระอภิธรรมปิฎกจะมีโครงสร้างเนื้อหาที่กล่าวถึงรูปประเภทที่ ๒ ไว้ ๒๓ รูปก็ตาม หรือแม้แต่กล่าวถึงความหมายที่แน่นอนของธาตุประเภทที่ ๒ ดังในพระสูตรมีคำแนะนำที่เป็นธรรมชาติขององค์ประกอบรองเหล่านี้ว่า

^{๒๖} เอตานิ หิ ยถา มายากาโร อมณเียว อุทก มณี กตวา ทสเสติ อสุวณณเียว เลทพุสุวณณ กตวา ทสเสติ ยถา จ สย เนว ยกโข น ปกขี สมานอ ยกขกาวมปิ ปกขิกาวมปิ ทสเสติ เอวเมว สย อนีลาเนว หุตวา นีล อุปาทายรูป ทสเสนติ อปีตานิ อโลหิตานิ อโนทาทาเนว หุตวา โอทาท อุปาทายรูป ทสเสนตตี มายา การมหาภูตสามณฺณโต มหาภูตานิ ฯ

^{๒๗} Karunadasa, Y., **Buddhist Analysis of Matter**, (Colombo : Department of Cultural affairs, 1967), p. 26.

มหาภูต ๔ และรูปเข้าไปอาศัยมหาภูต ๔ นี้เรียกว่า รูป รูปนี้มีประเภท ๒๗ คือ มหาภูตรูป ๔ อุปาหารรูป ๒๓ ตามที่แสดงโดยลำดับแห่งบทนี้ ชื่อว่ารูปทั้งหมด ๓๑^{๒๘}

การอ้างอิงทั้ง ๒ เหล่านี้อ้างว่าอุปาหารรูปมีความเป็นอิสระ และประเภทที่ ๒ จะต้องเป็น เช่นกัน คือ มหาภูตรูป ๔ อุปาหารรูป ๒๓ ดังต่อไปนี้

อุปาหารรูป ๒๔

ก. ปสาทรูป คือ รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ ๕ ประการ ดังนี้

๑. จักขุปสาทรูป เป็นรูปที่มีความใสกระจ่างเงา ตั้งอยู่กลางตาดำ โຕเท่าหัวเหา มีเยื่อตา บาง ๆ เจ็ดชั้นรองรับอยู่ สามารถที่จะรับภาพ (รูปารมณ) ต่าง ๆ จักขุ ปสาทรูปนี้ มีหน้าที่ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาณจิต และ จักขุทวารวิถี
๒. โสตปสาทรูป เป็นรูปที่มีความใส สามารถรับเสียง (สัททารมณ) ได้ มีลักษณะเหมือนวง แหวน มีขนสีแดงเส้นละเอียดอยู่โดยรอบ หน้าที่ของโสตปสาทรูปมี ๒ อย่างคือเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญาณจิต (สถานที่ที่โสตวิญญาณจิตรับรู้เสียง) และโสตทวารวิถี (ขบวนการของจิตที่เกิดดับติดต่อกันเป็นชุด ๆ ทางหู)
๓. ฆานปสาทรูป รูปคือประสาทจมูก เป็นรูปที่มีความใส สามารถรับกลิ่นต่าง ๆ (คันธารมณ) ได้ มีลักษณะคล้ายเท้าแพะ ฆานปสาทรูปนี้มีหน้าที่ ๒ อย่าง เช่นเดียวกัน คือเป็นที่ตั้งแห่งฆานวิญญาณจิตเพื่อรับกลิ่นและเป็นที่เกิด ของฆานทวารวิถี
๔. ชิวหาปสาทรูป เป็นรูปที่มีความใสสามารถรับรสต่าง ๆ (รสารมณ) ได้ ซึ่งมีลักษณะ เหมือนกลีบดอกบัว ชิวหาปสาทรูปนี้ก็มีหน้าที่ ๒ อย่าง คือเป็นที่ตั้งแห่ง ชิวหาวิญญาณจิต เพื่อรับรสต่าง ๆ และเป็นที่เกิดของชิวหาทวารวิถี
๕. กายปสาทรูป เป็นความใสของกายปสาทที่สามารถรับสัมผัสต่าง ๆ (โผฐฐัพพารมณ คือ ชาติดิน ชาติไฟ และชาติลม) ได้ มีลักษณะเป็นความใสที่มีทั่วไปตาม ร่างกาย ตั้งแต่ศีรษะถึงเท้า เว้นแต่เส้นผม เล็บ หรือหนังหนา ๆ จะไม่มี กายปสาท เวลาตัดผมตัดเล็บจึงไม่รู้สึเจ็บ กายปสาทรูปทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือเป็นที่ตั้งแห่งกายวิญญาณจิต และเป็นที่เกิดของกายทวารวิถี^{๒๙}

ปสาทรูป ๕ เป็นรูปที่เกิดจากกรรม ปสาทรูป หมายถึง รูปที่มีความใสเป็นที่อาศัยเกิดของ จิตประเภทปัญจวิญญาณ รูปที่มีความใสนี้มีอยู่ ๕ อย่าง คือ จักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป และกายปสาทรูป ตำแหน่ง รูปร่าง สันฐาน และการเรียงตัวของเนื้อเยื่อเฉพาะ ๆ ของ

^{๒๘} จตตาริ จ มหาภูตานิ จตุนนํ จ มหาภูตานิ อุปาหาร รูป, อิทิ วุจจตาวิโส รูป ๓ จตตาริ มหาภูตานิ อุปาหาร นิสสาย อมฺฤจิตฺวา ปวตฺตรูปนฺติ อตฺโถ ๓ อิทิ วุจจติ สพฺพ รูปนฺติ อิทิ จตตาริ มหาภูตานิ ปทปฏฺฐิปาฎิยา นิทฺธิภูฐานิ เตวีสติ อุปาหารูปานํตี สตตวีสติปภเกทิ สพฺพ รูปํ นาม ๓

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

รูปทั้ง ๕ ไม่เหมือนกัน ปสาทรูป ๕ จึงเป็นที่อาศัยเกิดของจิตได้เพียงบางดวง และไม่ก้าวก่ายกัน เช่น จักขุปสาทรูป เป็นที่ตั้งของจักขุวิญญาณเพื่อทำหน้าที่เห็นเท่านั้น ส่วนโสตปสาทรูปจะเหมาะสำหรับเป็นที่อาศัยเกิดของโสตวิญญาณเพื่อทำหน้าที่ได้ยินเท่านั้น จักขุวิญญาณจะไปอาศัยเกิดที่โสตปสาทรูป เพื่อทำหน้าที่เห็น หรือแม้แต่ทำหน้าที่ได้ยินก็ไม่ได้ ปสาทรูปอื่นก็เช่นเดียวกัน คือ เป็นที่อาศัยเกิดของจิตเฉพาะดวง โดยจิตนั้นมีความสามารถรับอารมณ์ได้เฉพาะอารมณ์ของตน ๆ ไม่ปะปนกัน

ข. โคจรูป หรืออวิสัยรูป ๕ รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์ ๕

๖. รูปลายตนะ	อายตนะที่กระทบจักขุปสาทรูปจึงเกิดจักขุวิญญาณ
๗. สัททายตนะ	อายตนะที่กระทบโสตปสาทรูปจึงเกิดโสตวิญญาณ
๘. คันธายตนะ	อายตนะที่กระทบฆานปสาทรูปจึงเกิดฆานวิญญาณ
๙. รสายตนะ	อายตนะที่กระทบชีวหาปสาทรูปจึงเกิดชีวหาวิญญาณ
- โณฏฐัพพายตนะสัมผัสทางกาย (tangible objects) ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูต ๓ คือ ปรฐวี เตโช และ วาโย ที่กล่าวแล้วในมหาภูต

ค. ภาวรูป รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ ๒

๑๐. อิตถินทรีย์	อินทรีย์ที่แสดงให้รู้สภาพความเป็นหญิง
๑๑. ปุริสินทรีย์	อินทรีย์ที่แสดงให้รู้สภาพความเป็นชาย

ง. หทยรูป รูปคือหทัย ๑

๑๒. หทัยวัตถุ	ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ
- * ข้อนี้ ในพระไตรปิฎก รวมทั้งอภิธรรมปิฎกไม่มีเว้นแต่ปฏิฐานใช้คำว่า “วัตถุ” ไม่มีหทัย

จ. ชีวิตรูป รูปที่เป็นชีวิต ๑

๑๓. ชีวิตินทรีย์	อินทรีย์คือชีวิต

ฉ. อาหารรูป รูปคืออาหาร ๑

๑๔. กพพีการาหาร	อาหารคือคำข้าว (อาหารที่กิน)

ช. ปริเฉทรูป รูปที่กำหนดเทศะ ๑

๑๕. อากาศธาตุ	สภาวะคือช่องว่าง

ญ. วิญญูติรูป รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย ๒

๑๖. กายวิญญูติ	การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยกาย
๑๗. วจีวิญญูติ	การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา

ฎ. วิการรูป รูปคืออาการที่ตัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ ๕

๑๘. รูปีสส ลหุตตา	ความเบาแห่งรูป
๑๙. รูปีสส มุทุตา	ความอ่อนสลวยแห่งรูป
๒๐. รูปีสส กัมมัณฺญุตตา	ความควรแก่การใช้งานใช้การได้ วิญญูติรูป ๒ ไม่นับเพราะซ้ำในข้อ ญ.

ฏ. ลักขณรูป รูปคือลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด ๔

๒๑. รูปีสส อุปจยยะ	ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น
๒๒. รูปีสส สันตติ	ความสืบต่อแห่งรูป
๒๓. รูปีสส ชรตา	ความทรุดโทรมแห่งรูป
๒๔. รูปีสส อนิจจตา	ความปรวนแปรแตกสลายแห่งรูป

ในมุมมองจุดมุ่งหมายก็คือการสร้างเข้าใจอย่างละเอียดของสัมพันธ์ภายในเบญจขันธ์ ประเด็นแรกคือการยกเว้นสิ่งที่แตะต้องทางกาย (โณฏฐัพพายตนะ) จากอุปาทายรูป ตั้งแต่บ่อเกิดแห่งการสัมผัสอวัยวะที่ระบุว่าเป็นหนึ่งในอายตนะทางความรู้สึก เป็นปกติที่จะคาดหวังถึงตามที่เขาจะรวมอยู่ในการนับ เหตุผลสำหรับการยกเว้นโณฏฐัพพายตนะ อยู่ในความจริงที่ว่าสิ่งที่มาถูกต้องอารมณ์เฉพาะนี้ ประกอบด้วยปฐวี เตโช และวาโย เช่น มหาภูตรูปที่มีข้อยกเว้นน้ำ (อาโป)^{๓๐} ธาตุพื้นฐานเหล่านี้เป็นที่รู้จักว่าผูกมัดประตูทางอารมณ์^{๓๑} แต่ไม่สามารถกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่รวมโณฏฐัพพายตนะ เนื่องจากว่าคัมภีร์ยุคหลังได้รวมมหาภูตรูป ๓ ข้างต้นเข้าโดยปริยาย

ปัญหาที่ ๒ ที่เกี่ยวข้องกับกรณีนับที่แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับอายตนะ ๖ คืออายตนะทางใจ มีเพียงอายตนะ ๕ ข้อแรก ที่กล่าวกันและว่า ความรู้สึกทางใจ เป็นเช่นเดียวกันกับวัตถุที่เกี่ยวข้องกับจิต ธรรมายตนะถูกตัดออกจากอุปาทายรูป ขณะที่ David Kalupahana ได้แนะนำว่าอายตนะ ๕ ข้อแรกและโณฏฐัพพายตนะเป็นเจ้าของรูปขันธ์ ในขณะที่อายตนะที่ ๖ (มโน) และธรรมายตนะก็เป็นเจ้าของวิญญาณัญจายตนะ^{๓๒}

การตีความของกल्पหะ (Kalupahana) น่าจะเป็นเหตุผลด้านทฤษฎีของสรวาสตีวาทเสถียรานติกะและโยคจารที่ว่าธรรมายตนะไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของรูปขันธ์ อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเถรวาทก็มีความเห็นว่า อายตนะที่ ๖ (มโน) เป็นเจ้าของวิญญาณขันธ์^{๓๓} ธรรมายตนะเป็นเจ้าของรูปขันธ์เอง เพราะว่าช่วงของธรรมายตนะเป็นช่วงที่กว้าง ก็ไม่ได้จำกัดธาตุประเภทที่ ๒ ธรรมายตนะรวมทั้งมหาภูตเป็นเช่นเดียวกันกับ ๕๐ ของธาตุประเภทที่ ๒ (ข้อ ๑๐ - ๒๓ ดังกล่าวข้างต้น) เรียกว่ารวมธรรมายตนะปณรูป เพราะฉะนั้น ตั้งแต่ธรรมายตนะไปจึงประกอบด้วยธาตุ ๑๖ รูปเป็นของรูปขันธ์อย่างแน่นอนและไม่ใช่วิญญาณขันธ์ดังที่กल्पหะ (kalupahana) กล่าวไว้

ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าว ทำให้ความรู้สึกความแตกต่างระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ได้สร้างความแตกต่างระหว่างรูปที่ให้ความเป็นจริงของการเป็นอิสระของการรับรู้ และรูปที่มีความจริงก็คือขึ้นอยู่กับรับรู้ที่มีศักยภาพ ธาตุวัตถุจัดประเภทอัมมัตตรูป เป็นอวัยวะความรู้สึกอายตนะ ๕ (จักขายตนะ โสตายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ และกายายตนะ) และประกอบกับความเป็นจริงหรือไม่พวกเขามีการรับรู้ อายตนะภายใน ๕ เหล่านี้ขึ้นอยู่กับมหาภูตรูปซึ่งเป็นพื้นฐาน ดังนั้น ธาตุ ๔ พื้นฐานเหล่านี้จึงเป็นองค์ประกอบหลักด้วยความเป็นจริงที่เดียวกัน การจำแนกประเภทอื่น ๆ พหิทธาหรือภายนอก บอกถึงธาตุวัสดุที่มีความเป็นจริงจะขึ้นอยู่กับรับรู้ที่มีศักยภาพ มันง่ายที่จะเข้าใจว่าทำไม อายตนะภายใน ๔ (รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ และ

^{๓๐} โณฏฐัพพธาตุ ปน ปถวีเตโชวาโยเสสน ตโย ธมมาติ สงข์ คจจติ ฯ

^{๓๑} Étienne Lamotte, *Abhidharmakosa vol. i*, (Varansi : Buddha Bharati, 1981), p. 18.

^{๓๒} Kalupahana, *The Principles of Buddhist Psychology*, (Albany : State University of New York Press, 1987), p. 29.

^{๓๓} คัมภีร์ที่ไม่ใช่พระไตรปิฎกไม่ได้รวมเอาธาตุ ๒๔ เข้าในอุปาทายรูป (หทยวัตถุ) ธาตุ ๒๔ เหล่านี้ นักวิชาการทางพระพุทธศาสนายอมรับว่าเป็นพื้นฐานทางร่างกายสำหรับมโน คำว่า หทย จึงไม่ใช่เจ้าของอุปาทายรูป เพียงแต่บางครั้งใช้ร่วมกับคำว่า มนะ และ มโนวิญญาณ.

รสายตนะ) จึงรวมอยู่ในส่วนนี้สำหรับแต่ละเหล่านี้หมายถึงรูป เสียง กลิ่น และรส โดยตรง ที่อาจจะทำให้ได้รับรู้ของแต่ละบุคคล อย่างไรก็ตาม ธาตุ ๔ ข้างต้น และอุปาทายรูป ๑๔ ข้อสุดท้ายในส่วนนี้

พระพุทธานายอมรับอายตนะ ๖ เช่นเดียวกับอายตนะภายนอก ๖ จึงสงสัยว่าสิ่งที่เกิดขึ้นกับการจัดหมวดหมู่ของวัตถุที่จับต้องได้ (โณฏฐัพพายตนะ) และอัมมายตนะ ซึ่งทั้งสองดูเหมือนว่าควรรวมไว้ภายใต้การจัดหมวดหมู่อายตนะภายนอก โณฏฐัพพายตนะถูกสร้างขึ้นจากธาตุ ๓ แรก (ปฐวี เตโช และวาโย) ต้องย้าว่าธาตุ ๔ มีอิสระอย่างแท้จริงของการรับรู้ที่มีศักยภาพที่เป็นปัจจัยในโณฏฐัพพายตนะโดยเฉพาะ เมื่อสามารถรับรู้โดยบุคคลเพียงเมื่อมีใครสามารถติดต่อกันได้ระหว่างบุคคลและธาตุทั้ง ๓ ข้างต้น ในคำอื่น ๆ ธาตุทั้ง ๓ ข้างต้นนี้ ก็ไม่เป็นโณฏฐัพพายตนะเสมอไป แม้ว่าโณฏฐัพพายตนะจะประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๓ เหล่านี้ก็ตาม ธาตุอื่น ๆ ก็ดูเหมือนว่าจะได้รับการการจัดหมวดหมู่ของรูปเป็นอัมมายตนะหรืออายตนะภายใน ธาตุ ๑๕ มหาภูต ๔ (อาโปธาตุ) และอุปาทายรูป ๑๔ (คืออิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ รูปาชีวิตินทรีย์ กายวิญญูตติ วจีวิญญูตติ ลหุตตา มุฑุตตา กัมมัญญุตตา อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา อากาศธาตุ และอาหาร ที่เกี่ยวข้องกับโณฏฐัพพายตนะใช้ได้กับอัมมายตนะ อัมมายตนะประกอบด้วยสิ่งหนึ่งหรือมากกว่าธาตุ ๑๕ ดังกล่าวข้างต้น

รูปชั้นธสามารถแยกประเภทเป็น ๒ ประเภทหลัก ๆ คือรูปภายในและรูปภายนอก ข้อแรกอ้างถึงความจริงเกี่ยวกับรูป (เช่นเดียวกันกับอายตนะ ๕) มีอิสระจากการรับรู้ที่มีศักยภาพของมัน และการนำไปใช้ทำให้เข้าใจความรู้สึก ในคำอื่น ๆ ส่วนที่ ๒ นี้ สามารถแบ่งได้เป็นอายตนะ ๕ เป็นเช่นเดียวกันกับธาตุ ๔ เบื้องต้นที่สร้างขึ้นมาก่อน และอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายนอก ๔ อย่างข้างต้น ที่จัดประเภทเข้าในกลุ่มรูป ในขณะที่ ๒ อย่างสุดท้ายจัดเข้าโดยปริยายตามลำดับ คือ (๑) มหาภูตรูป ๓ ข้างต้น และ (๒) อาโปธาตุและอุปาทายรูป ๑๔ ข้างท้าย เป็นอายตนะ ๖ ที่ประกอบด้วยกิเลสที่มีลักษณะเป็นกิเลส ที่สามารถเกิดขึ้นได้จากการรับรู้และส่งผลกระทบ (รูปปฏิบัติ) เฉพาะบุคคล ขณะกำลังสร้างความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างรูปชั้นธและทฤษฎีการก่อกำเนิด อันที่จริงมีความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างรูปชั้นธและการเชื่อมโยงอายตนะ ๕ และอายตนะ ๖ แบบห่วงโซ่ ประตุ ๖ คือสฬายตนะ ๖ ทำให้เข้าใจในคำว่า อายตนะภายในและอายตนะภายนอก อย่างไรก็ตาม ก็เป็นที่เข้าใจกันว่า มีเพียงคำว่าสฬายตนะที่รวมสฬายตนะ ๖ และไม่เรียงตามลำดับอายตนะไว้ในปฏิจจสมุปบาท^{๓๔}

^{๓๔} Karunadasa Y., **Buddhist Analysis of Matter**, (Colombo : Department of Cultural Affairs, 1967), p.79.

ซึ่งทั้งพระสูตรและพระอภิธรรมก็ได้สนับสนุนแนวคิดดังกล่าว^{๓๕} เราสามารถสร้างความสัมพันธ์โดยตรงกับสหายณะเชื่อมโยงกับปฏิจจสมุปบาท และอายตนะ ๕ บางส่วนก็เป็นรูปชั้น ๖ อย่างไรก็ดี ก็มีอยู่ว่าสหายณะรวมถึงอายตนะ ๖ ในขณะที่รูปชั้นเพียงยอมรับชั้น ๕ โดยไม่รวมใจออกจากมโนเพราะเป็นเจ้าของวิญญาณชั้น^{๓๖} อย่างไรก็ดี มนายตนะที่มีอยู่แล้วโดยปริยายเข้าไปในห่วงโซ่การก่อกำเนิดขึ้นโดยอิสระ เชื่อมโยงกับวิญญาณและนามรูป^{๓๗} มรูปินทิกสูตรได้แสดงให้เห็นสิ่งที่เชื่อมโยงผัสสะอย่างชัดเจน ต้องมีการปรากฏตัวของมณะติดต่อกัน (ผัสสะ) ที่นิยามเป็นที่ประชุมลงของสติ (วิญญาณ) เป็นความรู้สึกของอวัยวะ (อินทรีย์) และกระตุ้นภายนอก (วิสัย)^{๓๘} ไม่เพียงการปรากฏตัวของวิญญาณเท่านั้น แต่ยังมีอายตนะภายในและอายตนะภายนอกยกเว้นจากสหายณะที่เชื่อมโยงห่วงโซ่ ดูเหมือนว่าคำอธิบายเครื่องผูกพันความทุกข์มนุษย์ตั้งแต่อายตนะภายนอก เมื่อไม่ยอมรับ ก็ไม่มีอิทธิพลมีผลต่อการผูกไว้ในสงสาร จึงเป็นที่เข้าใจว่าไม่รวมกันไว้ ก็จะรวมไว้ในห่วงโซ่การเชื่อมโยงการติดต่อกัน เพราะมีอิทธิพลโดยตรงต่อแต่ละบุคคล เนื่องจากได้ยอมรับจึงสามารถสร้างความสัมพันธ์ต่อไปที่ระหว่างอายตนะภายนอกระหว่างรูปชั้นและผัสสะ แตกต่างกันไปเพียงอย่างเดียวคืออายตนะภายนอกมีศักยภาพในการรับรู้ในขณะที่นี้ เพราะการรวมกันของสติการจำแนกรูปดังกล่าวนี้ ยังแยกออกไปตามความหมายและมีลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างรูปภายในและรูปภายนอก ทั้งส่วนที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง ทำให้มองเห็นคุณสมบัติของรูปที่มีสภาวะธรรมเป็นฐานรองรับอยู่ และมีความแตกต่างกันออกไปตามหน้าที่ ถ้าแบ่งประเภทของอวัยวะความรู้สึกและความรู้สึกกัตถุ รูปสามารถสัมพันธ์เชื่อมโยงกับปฏิจจสมุปบาทกล่าวคือสหายตนะและผัสสะ อวัยวะความรู้สึก (ยกเว้นมโน) เป็นของอายตนะ ขณะที่กัตถุความรู้สึกเป็นของใจรวมอยู่ในผัสสะ เมื่อเหล่าอายตนะภายในมีการรับรู้จริง พวกเขาก็จะปรุงแต่งขึ้นมาพร้อมกับสติและความรู้สึกเป็นการทิ้งประสบการณ์ทางสัมผัส เลี่ยงออกจากความชอบใดๆ ที่เกิดขึ้นรู้สึก (ผลสปปัจจยา เวทนา)

^{๓๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒/๔., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖. สหายตนะมี ๖ ประการนี้ คือ ๑. จักขายตนะ (อายตนะคือตา) ๒. โสตายตนะ (อายตนะคือหู) ๓. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) ๔. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) ๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย) ๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ) นี้เรียกว่า สหายตนะ ๗. กตมณจ ภิกขเว สหายตนะ ? จกขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ อิทํ วุจจติ ภิกขเว สหายตนะ ๗

อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๕๕/๑๗๖., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๕๕/๒๔๐. ตตถ กตมํ นามรูปปจฺจยา สหายตนะ ? จกขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ อิทํ วุจจติ นามรูปปจฺจยา สหายตนะ ๗ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สหายตนะจึงมี เป็นใจ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ และ มนายตนะ นี้เรียกว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สหายตนะจึงมี ๗

^{๓๖} ถ้าพวกเรารวมเอาททวัตถุเป็นอุปาทายรูป ๒๔ เพราะธาตุเฉพาะนี้เป็นพื้นฐานของมโน การรวมเอาธาตุ ๒๔ ดูเหมือนว่าต้องเพิ่มขึ้นอีก

^{๓๗} ความสัมพันธ์กันระหว่างวิญญาณ นามรูป และมโนถึงอายตนะภายในอื่น ๆ และเชื่อมโยงกันเป็นวงจรในตอนว่าด้วยวิญญาณ.

^{๓๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๗๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓. จกขุณฺณจาวุโส ปฏิจจ รูป จ อุปปชฺชติ จกขุวิญญาณํ ตินฺณํ สงฺกตํ ผสฺโส ๗ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณํ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ ๗

รวมความว่า เรื่องรูปในพระอภิธรรมคือสภาพที่เสื่อมสลายไปเป็นธรรมดาเช่นเดียวกับคำอธิบายในพระสูตร แต่ก็ได้มีการนำมาอธิบายไว้อย่างละเอียดว่า รูปในความหมายของชาตุนั้น ประกอบกลุ่มของรูป ๒ กลุ่ม คือ มหาภูตรูปและอุปาทายรูป (รูปอาศัย) คัมภีร์พระอภิธรรมได้แสดงเรื่องรูปที่มีสภาวะต่าง ๆ กันตามเหตุปัจจัย รูปในแง่ของปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้นมีความละเอียดพิสดารมากไว้ ๑๐ กลุ่ม

๓.๒.๒ การทำลายเวทนาในเวทนาชั้น

เนื่องจากเวทนาถือว่าเป็นจุดแยกที่แตกต่างกัน คือการเพิ่มความทุกข์และวิถีนำไปสู่การตัดอบายภูมิ ดังข้อความในเวทนาอัญญาณสูตรว่า

เพราะความไม่รู้ในเวทนา เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งเวทนา เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งเวทนา เพราะความไม่รู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา^{๓๙}

คนมักจะเข้าใจผิดว่าเวทนาไม่เป็นเพียงแต่เป็นพื้นฐาน แต่ยังเป็นการนำไปสู่ความอยาก (ตัณหา) อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ถ้าตรวจสอบอย่างละเอียดในการกล่าวถึงสาเหตุครั้งยิ่งใหญ่ (มหานิทานสูตร) ที่กล่าวถึงปัจจุสมุปบาทว่า เชื่อมโยงทฤษฎีการก่อกำเนิดขึ้น เราไม่พบหลักฐานที่เป็นข้อความใดๆ ที่ระบุว่า เวทนาจำเป็นต้องนำไปสู่การความอยาก ทั้งหมดดังในมหานิทานสูตรว่า

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี” เธอพึงทราบเหตุผลที่เวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมีดังต่อไปนี้ ก็ถ้าเวทนา คือเวทนาที่เกิดจากจักษุสัมผัส เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส เวทนาที่เกิดจากชีวหาสัมผัส เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส ไม่ได้มีแก่ใครๆ ในภพไหนๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อเวทนาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะเวทนาดับไป ตัณหาจะปรากฏได้หรือ

ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนี้ เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งตัณหา ก็คือเวทนานั่นเอง^{๔๐}

ข้อความนี้ระบุอย่างชัดเจนว่า เวทนาเป็นเงื่อนไขสำหรับความอยากและหากไม่มีเวทนา ความอยากก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่ก็ไม่ได้ระบุว่า เวทนาเป็นปัจจัยเชิงสาเหตุเดียวที่มีส่วนร่วมใน

^{๓๙} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๖๐๘/๒๒๑. ส.ช. (ไทย) ๑๗/๖๐๘/๕๐๘. เวทนาย โข วจน อัญญาณา เวทนา สมุทเย อัญญาณา เวทนานิโรธ อัญญาณา เวทนานิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อัญญาณา ฯ

^{๔๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๐๒/๕๑ - ๕๒., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๒/๖๐ - ๖๑. “เวทนาปัจจุยา ตณหาติ อิติ โข ปนตัง วุตตัง ตทานนท อิมินาเปตัง ปริยาเยน เวทิตัพพิ ยถา เวทนาปัจจุยา ตณหา ฯ เวทนา จ ทิ อานนท นาภวิสส สพเพน สพพิ สพพถา สพพิ กสสจจิ กิมทิจิ เสยยถิทัง จกขุสมมุสสา เวทนา โสตสมมุสสา เวทนา ฆานสมมุสสา เวทนา ชิวหาสมมุสสา เวทนา กายสมมุสสา เวทนา มโนสมมุสสา เวทนา สพพิโส เวทนาย อสติ เวทนานิโรธา อปิ นุ โข ตณหา ปญญาเยถาติ “โน เหตุ ภนเต” ฯ ตสมาติทานนท เอสเว เหตุ เอตัง นิตานัง เอส สมุทโย เอส ปัจจโย ตณหาย ยทิตัง เวทนา ฯ

การผลิตความอยาก ความจริงที่ว่าความอยากไม่สามารถผลิตได้โดยไม่ต้องปรากฏตัวของเวทนา ไม่ได้หมายความว่าความอยากที่ต้องผลิต เมื่อเวทนาเป็นปัจจุบัน ในขณะที่ Kalupahana ตั้งข้อสังเกต

ขณะที่มันเป็นความจริง และนี่คือตำแหน่งที่พระพุทธเจ้าจัดขึ้นอย่างแท้จริง ที่ความรู้สึกที่น่าพอใจ อาจก่อให้เกิดตัณหาและราคะ และความรู้สึกที่ไม่พึงประสงค์ (ทุกขเวทนา) ก็สามารถเป็นสาเหตุของความเกลียดและความเกลียดชัง (โทสะ) ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุจึงไม่ได้เป็นหนึ่งในนั้นที่สัมพันธ์กัน^{๔๑}

ตัวเวทนาเองก็ไร้ความหมาย ปฏิจจสมุปบาทในคำว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย (เวทนาปัจจุยา) ตัณหาไม่ได้หมายความว่า เวทนาเป็นเงื่อนไขที่เพียงพอสำหรับการเกิดขึ้นของตัณหา แต่เพียงว่ามันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น เช่น เมื่อบรรยายประสบการณ์ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ธรรม พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอัครศิษย์ในมหาสังจกสูตรว่า “แม้ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้”^{๔๒} และไม่ได้ก่อให้เกิดตัณหา พระพุทธองค์ประสบความรู้สึก แต่ไม่ได้สร้างตัณหา อีกหนึ่งตัวอย่างในอัจฉริยัพภูตรัมมสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าอธิบายว่า “แม้ข้อที่เวทนาของพระผู้มีพระภาคยอมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป”^{๔๓} โดยความหมาย ตั้งแต่พระพุทธเจ้าบรรลุธรรม เวทนาที่เกิดขึ้นภายในไม่สามารถก่อให้เกิดความอยาก ด้วยเหตุนี้ เวทนาจึงมีเงื่อนไขยังไม่เพียงพอสำหรับการเกิดขึ้นของความอยาก

วิธีการกำจัดความอยากและกิเลสอื่น ๆ ได้อธิบายไว้ชัดในอุปปนิปาฎิกสูตรว่า “เธอรู้ชัดว่า ทุกขินทรีย์นี้เกิดขึ้นแก่เรา และทุกขินทรีย์นั้น มีเครื่องหมาย มีเหตุ มีสิ่งปรุงแต่ง มีปัจจัย ทั้งเป็นไปไม่ได้ ทุกขินทรีย์นั้นซึ่งไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีเหตุ ไม่มีสิ่งปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้น เธอรู้ชัดทุกขินทรีย์ รู้ชัดความเกิดแห่งทุกขินทรีย์ รู้ชัดความดับแห่งทุกขินทรีย์ และรู้ชัดที่ดับไปไม่เหลือแห่งทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปไม่เหลือในที่ไหน”^{๔๔}

เทวทหสูตรกล่าวว่า "เวทนาบางชนิดอาจเป็นได้ทั้งที่น่าพอใจ เจ็บปวด หรือเป็นกลางที่เอื้อต่อการการพัฒนาสถานะที่ไม่ดี ขณะที่เวทนาอีกชนิดนำไปสู่การเวทนาทั้งหมด”^{๔๕} เรื่องนี้ไม่ได้

^{๔๑} Kalupahana, *The Principles of Buddhist Psychology*, p. 46.

^{๔๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๗๗/๓๓๘., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๗/๔๑๒. เอวรูปาปิ โข เม อคฺคิเวสสน อุปปนฺนา ทุกฺขา เวทนา จิตฺตํ น ปริยาทาย ติฏฺฐติ ฯ

^{๔๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๐๘/๑๗๔., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๐๘/๔๔๑. ยมปิ ฆนเต ภควโต วิทิตา เวทนา อุปปชฺชนติ วิทิตา อุปลฺลฺลฺหฺนติ วิทิตา อพภตฺถํ คจฺฉนฺติ ฯ

^{๔๔} ส.ม.หา. (บาลี) ๑๙/๕๑๐/๑๙๐. ส.ม.หา. (ไทย) ๑๙/๕๑๐/๓๙๘ – ๓๑๙. โส เอวํ ปชานาติ ‘อุปปนฺนํ โข เม อิหํ ทุกฺขินทรียํ ตถจ โข สนิมิตตํ สนิทานํ สสงฺขารํ สปปจฺจยํ ฯ ตถจ อนิมิตตํ อนิทานํ อสงฺขารํ อปปจฺจยํ ทุกฺขินทรียํ อุปปชฺชิสฺสตีติ เนตฺ ฐานํ วิชฺชติ ฯ โส ทุกฺขินทรียญจ ปชานาติ ทุกฺขินทรียสมุทฺทยญจ ปชานาติ ทุกฺขินทรียนโรธญจ ปชานาติ ยตถ จุပ္ปนฺนํ ทุกฺขินทรียํ อปริเสสํ นิรุชฺฉติ ตถจ ปชานาติ ฯ

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒/๑๗. ยถาสฺสุโข เม วิหโรโต อกุสลา ธมฺมา อภิวทฺชนติ กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ ทุกฺขา ย ปน เม อตฺตานํ ปทฺทโต อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ กุสลา ธมฺมา อภิวทฺชนติ ฯ เมื่อเราอยู่ตามสบาย อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง แต่เมื่อเราเริ่มตั้งตนไว้ใน ความลำบาก อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น ฯ

บอกเวทนาที่เอื้อต่อการมีสุขภาพดีหรืออย่างไรอย่างหนึ่ง แต่คัมภีร์อรรถกถาปัญญาสุทนีได้ชี้แจงเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน ส่วนการกำหนดความรู้สึกที่นำไปสู่สถานะไม่ดีเป็นเคหสิตะ (ที่เป็นเจ้าบ้าน)^{๔๖} อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกที่เปรียบเทียบเคหสิตะและเนกขัมมสิตะที่ดูเหมือนว่าเนกขัมมสิตะเวทนาเป็นคนที่เอื้อต่อการมีสุขภาพ มีลักษณะเฉพาะของเนกขัมมสิตะเวทนาเหล่านี้อยู่ในทางที่เดินเข้ามาใกล้ แม้คำว่า เคหสิตะและเนกขัมมสิตะ แท้จริงอ้างถึงชีวิตของการใช้ในครัวเรือนและของสละตามลำดับ เพราะเกี่ยวข้องกับอารมณ์ทางจิตของบุคคลมากกว่าการแต่งกาย จึงไม่มีอะไรป้องกันการบรรลุขั้นตบบางอย่าง เพราะขาดการปฏิบัติ ตามที่ระบุไว้ในธรรมบทว่า

แม้บุคคลจะแต่งตัวแบบใดก็ตาม ถ้าเขาเป็นผู้สงบ ฝึกตนได้ เป็นผู้แน่นอน ประพฤติพรหมจรรย์ ละเว้นการเปียดเบียนสรรพสัตว์ ประพฤติสม่าเสมอ ควรเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า พราหมณ์ สมณะ หรือภิกษุก็ได้ ฯ^{๔๗}

แม้คัมภีร์พระไตรปิฎกจะยกย่องจิตคฤหบดีที่ยังคงเป็นเจ้าบ้านตลอดชีวิตของเขามีอย่างละเอียดความเข้าใจในการเรียนการสอนของพระพุทธเจ้า มีกรณีพระสงฆ์ที่ได้รับการพัฒนายังคงเป็นในระดับจิตในฐานะที่เป็นเจ้าบ้านสามัญ เช่น พระนันทะทรมานเพราะคิดถึงภรรยา^{๔๘} และสภาพทางจิตใจไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสงบของความจริงที่ประกาศ แต่ค่อนข้างปั่นป่วน ดังนั้น จึงต้องเน้นว่าคำว่า เนกขัมมสิตะและเคหสิตะหมายถึงวิธีการเข้าถึงเวทนามากกว่าลักษณะทางกายภาพ และสถานะทางสังคม คัมภีร์ปัญญาสุทนีได้ตีความทั้งคำว่า เคหสิตะ และเนกขัมมสิตะ มีลักษณะคล้ายกับคำว่า อามิสและนิรามิส นอกจากนี้ ยังใช้ในการอธิบายเวทนา^{๔๙} สติปัญญาฐานสูตรมีข้อความที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติสมาธิ เพราะยังใช้คำเหล่านี้ คืออามิสและนิรามิสเวทนา คำว่า อามิส มาจากภาษาสันสกฤต อามิส หรือ อามิส, ทั้งความหมาย "เนื้อดิบ" ^{๕๐} และคำว่า นิรามิส ตามตัวอักษรหมายถึง "เนื้อดิบ" เราอาจพูดอย่างง่ายตายว่าความหมายของคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาได้รับการขยายตามลำดับ ไม่ใช่มังสวิรัตติและไม่บริสุทธี มังสวิรัตติและบริสุทธี" อย่างไรก็ตาม ขณะที่ Seyfort Ruegg ได้เขียนบทความเรื่อง "อหิงสาและกินใจในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนามีการเชื่อมต่ออย่างใกล้ชิดกับ "ลักษณะพิเศษทางศาสนาและคำสอนทางปรัชญา : หลักคำสอนตถาคตศรัทธา"^{๕๑} มีเนื้อหา

^{๔๖} เวารูปุ สุกฺขิ เวทนํ ปชหถาติ อิทํ ฉ เคหสิตโสมนสสวเสน ฯ

^{๔๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/๓๕.

อลงกโต เจปิ สมณฺจเรยฺย

สนโต ทนโต นียโต พุทฺทมจาริ

สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ

โส พราหมโณ, โส สมโณ, โส ภิกขุ ฯ

^{๔๘} G.p.Malasekera, **Dictionary of Pali Proper Names, vol. II**, (London : P.T.S., 1974), p. 10.

^{๔๙} เวทนาในฐานะที่เป็นปัญญาพาทานขั้นต้น ในสหายนวิภังคสูตร, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๖๘.

^{๕๐} V.S.Apte, **The Practical Sanskrit English Dictionary**. (Delhi : Motilal Barnasidass, 1985), p. 222.

^{๕๑} D. Seyfort Ruegg, **Ahimsa and vegetarianism in the history of Buddhism**, (London : Gordon Fraser, 1980), pp. 236 - 237.

ซับซ้อนมากกว่าสติปัญญาสูตร จึงไม่สามารถจึงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความหมายทั้งสองคำและความหมายโดยนัยจากการกินเนื้อสัตว์ อย่างไรก็ตาม ก็มีความชัดเจนในพระสูตรว่า “เวทนาแสดงเป็นสัญลักษณ์นิรามิสา เวทนาซึ่งไม่เอื้อต่อการต่อกิเลส เช่นเป็นความอยากหรือความเกลียดชัง”

สถานะสัญญาเวทิตนโรธและเวทนาชั้น ๕ เป็นการเปรียบเทียบสถานะนิรุปาทีเสสนิพพาน เพราะไม่มีชั้นทางจิตที่สามารถพบได้ สำหรับชั้น ๕ ของบุคคลประสพสถานะดังกล่าวแต่ก็จะยังคงทำงาน จำแนกเวทนาเป็นนิรามิสา เนกขัมมสิตา อามิสา และเคหสิตา เป็นวิธีหนึ่งของการใกล้เวทนา เป็นนิรามิสาหรือนЕКขัมมสิตาเวทนา ซึ่งเป็นธรรมชาติเชิงลบ เนื่องจากพวกเขาจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนที่มีศักยภาพในในอนาคตที่เกิดจากตัณหาและโมหะ ปัจจัยนี้รับผิดชอบต่อแนวทางการถึงเวทนาเป็นขั้นต่อไป การรับรู้ (สัญญา) เป็นขั้นที่ ๓ ที่เปลี่ยนความรู้สึกลงในนิรามิสา (หรือนЕКขัมมสิตา) หรืออามิสา (หรือเคหสิตา) การเปลี่ยนแปลงที่เป็นได้ทั้งความรับผิดชอบหรือการกำจัดของความอยาก

การดับสัญญาและเวทนา เป็นสมาบัติ เรียกเต็มว่า สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ เรียกสั้นๆ ว่า นิโรธสมาบัติ นี้ไม่ใช่เรียกว่า นิโรธ (กำจัด) แต่น่าจะเป็นคำว่า “ขยะ” (ทำลาย) และหมายถึงถึงสถานะที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด พบเนื้อความที่รวมเอาคำนี้ลงในคัมภีร์สูตรตนิบาตว่า ^{๕๒}

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนา

มีอยู่ทั้งภายในและภายนอก

ภิกษุรู้ว่า เวทนานี้เป็นเหตุแห่งทุกข์

ถูกต้องสัมผัสเวทนาที่มีความเสื่อมสูญไปเป็นธรรมดา

มีปกติทรุดโทรมไป ด้วยอุทยัพพญาณแล้ว

เห็นความเสื่อมเป็นที่สุด

ชื่อว่ารู้แจ้งเห็นจริงในเวทนานั้นอย่างนี้

เพราะเวทนาทั้งหลายสิ้นไปนั่นเอง

ทุกข์จึงเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ฯ

ข้อความนี้มีความเหมือนในสมาธิสูตรว่า

สาวกของพระพุทธเจ้ามีจิตตั้งมั่น มีสติสัมปชัญญะ

ย่อมรู้ชัดเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา

นิพพานอันเป็นที่ดับแห่งเวทนา

^{๕๒} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๔๔ - ๓๔๕/๖๗๗ - ๖๗๘.

สุขี วา ยทิ วา

ทุกข์ อทุกขมสุขี สห

อชมตตตจ พหิทธา จ

ย ภิกขุ อตถิ เวทิต์ ฯ

เอตฺ ทุคฺชนติ ญุตวาน

โมสสมมํ ปโลกินิ

ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสํ

เอวํ ตตถ วิชานติ

เวทนานํ ขยา ภิกขุ

นิจฺฉาโต ปรินิพพุตติ ฯ

และทางดำเนินให้ถึงความสิ้นไปแห่งเวทนาเหล่านั้น
เพราะสิ้นเวทนา ภิกษุจึงเป็นผู้หมดความหวี ประนิพพานแล้ว ฯ^{๕๓}

การทำลายความรู้สึกจะทำให้อิสระอย่างเต็มที่ ยังไม่มีที่ไหนกล่าวถึงสถานะสัญญาเวทียัต
นิโรธที่จะดำเนินการปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมาย คนต้องได้มาน ๘ ก่อนหน้านั้น ดังนั้นความแตกต่างที่ดู
เหมือนว่าจะแสดงให้เห็นระหว่างคำว่า **เวทนานํ ขยา** (เพราะความสิ้นไปแห่งเวทนาทั้งหลาย) และ
สัญญาเวทียัตนิโรธ นอกจากนี้ คนที่ได้สัญญาเวทียัตนิโรธ แต่ก็ยังคงมีชีวิตอยู่และมีปฏิสัมพันธ์กับโลก

ปัทมสิริ เดอ ซิลวา (Padmasiri de Silva) กล่าวว่า **เวทนานํ ขยา** (เพราะความสิ้นไป
แห่งเวทนาทั้งหลาย) ไม่ได้บอกถึงการทำลายความรู้สึกกล่าวทั้งหมด^{๕๔} ขณะที่คัมภีร์สังยุตตนิกาย
กล่าวว่า เวทนาสามารถจัดประเภทเป็น ๘ ประการ ๔ ข้อแรกที่เกิดจากการรบกวนทางร่างกาย เช่น
ผู้ที่มาจากน้ำดี (ปิดตะ) เสมหะ (เสมหะ) ลม (วาตะ) และการรวมกันของสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด (สันนิปา
ติกะ) สิ่งที่มา ๕ เงื่อนไข (อตุปริณามชะ) ข้อที่ ๖ เกิดขึ้นจากสิ่งที่ไม่ถูกใจมารวมกัน (วิสมปริหารชา)
เช่น นั่งนานเกินไปหรือการรวมกันของอาหารไม่เหมาะสม ข้อที่ ๗ ที่เกิดจากการบาดเจ็บและการถูก
โจมตีจากภายนอก (โอปักกมิกะ) เช่น ถูกงูกัด และในที่สุดชนิดที่ ๘ เวทนาเกิดจากการสุขของกรรม
หนึ่ง (กมมวิปากขานิ เวทนายิตานิ) ประเภทเหล่านี้ทั้งหมด ก็เป็นเพียงที่ผ่านมารู้สึกเหล่านั้นที่
สร้างขึ้นโดยกรรมที่ผ่านมามีจะทำลายเมื่อตัดหาสิ้นไป เวทนาอื่น ๆ อีกทั้ง ๗ ประเภท ก็ยังคง
ทำงาน เมื่อข้อหนึ่งได้บรรลุสถานะของความสิ้นไปแห่งเวทนาทั้งหลาย อีกข้อหนึ่งก็ยังคงทำหน้าที่เป็น
ปกติ แต่ไม่มีเวทนาเกิดขึ้นเพราะกรรมที่ผ่านมา นอกจากนี้ เวทนาที่เกิดขึ้นไม่นำไปสู่การสร้างกรรม
ใหม่ ๆ สำหรับผู้ที่ได้บรรลุสถานะนี้ตามที่ระบุไว้ข้างต้นได้อิสระอย่างเต็มที่ (ปรินิพพุโต) การบรรลุปรินิ
พพุตสำเร็จนี้ トラบใดที่ยังมีชีวิตอยู่ไม่แตกต่างจากอนุปาติเสสนิพพาน^{๕๕} เพราะมันถือได้ว่าเป็น
สภาวะของจิตใจหรือมากกว่าอย่างถูกต้อง สถานะของใจบริสุทธิ์

^{๕๓} ส.ส. (บาลี) ๑๘/๒๔๙/๒๔๙., ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐.

สมาหิโต สมปชาโน	สโต พุทฺธสฺส สาวโก
เวทนา จ ปชานาติ	เวทนานนฺจ สมภวํ ฯ
ยตถ เจตา นิรุชฌนติ	มคคณฺจ ขยคามินํ
เวทนานํ ขยา ภิกฺขุ	นิจฺฉาโต ปรีนิพฺพุโตติ ฯ

^{๕๔} Padmasiri de Silva, "**Kamma and vipassanānupassanā**" : **The Importance of Vedanā and Sampajānā**, (Igatpuri : Vipassanā Research Institute, 1990), p. 34.

^{๕๕} อรหตตปตติโต ปฎฐาย กิเลสวฏฏสฺส เขปิตตตา สอฺปาติเสเสน จริมจิตตนิโรเชน ขณทวฏฏสฺส
เขปิตตตา อนุปาติเสเสน จาติ ทฺวิหิปี ปรีนิพฺพาเหิ ปรีนิพฺพุตา อนุปาทาโน วีย ปทึโป อปณฺณตติกาวิ คตา ฯ ปญจ
สตอาคนฺตฺกภิกฺขุชฺวตฺถุ เอกาทสมํ ฯ ปณฺชิตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา ฉณฺโฐ วคฺโค ฯ

๓.๒.๓ ความแตกต่างระหว่างคำว่า “สัญญา” และ “สัญญาชั้นร”

มีหลักฐานปรากฏชัดในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่กล่าวถึงหน้าที่เบื้องต้นของสัญญาชั้นรว่า ต้องการตีความหมายโดยวิธีการของนิมิต เครื่องหมาย (สญขานปัจจนินิมิตตกรณรสา) คำว่า นิมิตต ในบริบทนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายถึงลักษณะภายนอกของที่เป็นวัตถุและไม่รวมคุณลักษณะที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นที่เป็นลักษณะปรากฏการณ์ของการดำรงอยู่ เช่น ชนิดหนึ่งของ "วิโมกข์ วิมุตติ" อธิบายว่า "อนิมิตต" อธิบายไว้ในคัมภีร์อัฐสาลีนี้ว่า เป็นผลจากการปฏิบัติของอนุปัสสนา/อนุสสติ^{๕๖} จากการสังเกตตามหลักกฎไตรลักษณ์ คนหนึ่งที่บรรลุวิโมกข์ที่เรียกว่า "อนิมิตต" ในบริบทนี้ นิมิตเป็นความเชื่อในความคงทน ความสุข และอิตตา ซึ่งรูปลักษณะภายนอกทั้งหมดจะไม่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นจริง มันคือเรื่องจริง คือโดดเด่นด้วยไตรลักษณ์ สามารถพูดได้ว่า ในขณะที่สัญญาชั้นรเป็นตัวเอง มันเกี่ยวข้องกับลักษณะภายนอก นิมิตเป็นสัญญาเชิงบวกทำให้เข้าใจนิมิต เพราะสัญญาเชิงบวกไม่ได้ทำให้เข้าใจนิมิตตะ ซึ่งทำให้ไม่สามารถจัดประเภทว่าเป็นส่วนหนึ่งของสัญญาชั้นรได้ เพราะอันหลังเกี่ยวข้องกับเพียงลักษณะเฉพาะเท่านั้นว่าตามหลักปฏิจสมุปบาท เวทนาเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการเกิดขึ้นของการเชื่อมโยงต่อไปในเรื่องค้นหา ไม่ว่าจะ เป็นความรู้สึบบางอย่างที่ต้องการสร้างขึ้นตามที่คิดไว้ก่อนหน้านี้ ขึ้นอยู่กับวิธีการความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น สัญญาจึงเป็นเพียงการทำหน้าที่เบื้องต้นในการเข้าถึงความรู้สึกนี้โดยเฉพาะดังความว่า “บุคคลเสวยอารมณ์โดยอ้อมหมายรู้อารมณ์นั้น”^{๕๗}

สัญญาสทรคตและตามมาด้วยเวทนาเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำให้สอดคล้องกับสัญญา คนอาจสร้างความอยากหรือเพาะปลูกปัญญา สัญญาชั้นรอยู่ระหว่างการเชื่อมโยงปฏิจสมุปบาท เวทนา และค้นหา เราได้เห็นเพียงว่าตามมาด้วยเวทนาชั้นร และในวงจรปฏิจสมุปบาทก็ยังอยู่หน้าค้นหา สัญญาอยู่ระหว่างวิตกคะ เพราะอันหลังเป็นของสังขารชั้นร จึงเห็นได้ชัดว่าสัญญาชั้นรอยู่ระหว่างเวทนาชั้นรและสังขารชั้นร ซึ่งจำแนกให้เห็นว่า สัญญากำหนดประเภทและจำแนกความรู้สึกบางอย่างที่กำหนดให้เห็นว่าเป็นสีฟ้าหรือสีเหลือง^{๕๘} แต่การจัดหมวดหมู่มากกว่านั้น ก็คือการจัดประเภทความรู้สึกเป็นความอยากคุ่มค่าและเกลียดอย่างมีค่า แต่ถ้าการรับรู้ที่ดีความความรู้สึกเป็นหนึ่งในสัญญาเชิงบวก ไม่มีความอยากหรือความเกลียดซึ่งจะถูกสร้างขึ้น เพราะการรับรู้ตัวมันจะส่งสัญญาณว่าความรู้สึกนี้โดยเฉพาะไม่ได้เป็นมูลค่าความอยาก เพราะเป็นกฎไตรลักษณ์ แต่เนื่องจากความรู้สึกที่ถูกตีความด้วยการรับรู้ที่นำไปสู่ปัญหาจะ (คล้ายกับทฤษฎี) คนก็ตกอยู่ภายใต้ภาพลวงตาว่าเป็นความรู้สึกนี้แบบถาวร แหล่งที่มาของความสุขหรือที่เกี่ยวข้องกับตนเอง พระพุทธศาสนามีมุมมองว่าทำให้ผูกมัดไว้ในวัฏสงสาร เพราะมีพื้นที่เกิดขึ้นจากค้นหา ขณะที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า สัญญา

^{๕๖} อนิมิตตวิปัสสน กเถสิ ฯ วิปัสสนา हि निज्जनिमित्तं सुขนิमित्तं อตตนิमित्तं จ อุกขาเตติ, ตสฺมา อนิมิตตาติ ฯ

^{๕๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๓๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๑๑๑. บุคคลเสวยอารมณ์โดยอ้อมหมายรู้อารมณ์นั้น ฯ ยิ เวเทติ ตํ สญขานาติ ฯ

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๖/๕๘.

ซันซ์ (ต้องเกี่ยวข้องกับปัญหาจะ) โดยความหมายก็สื่อถึงสัญญาณที่จับต้องเหมือนคนตาบอดอธิบายเรื่องช้าง^{๕๙} ดังในคัมภีร์อุทานที่กล่าวถึงคนที่ตาบอดตั้งแต่แรกเกิดถูกถามในการอธิบายช้างโดยการสัมผัสเพียงบางส่วนของสัตว์ มาถึงคำอธิบายที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับส่วนหนึ่งของสัตว์ ผู้ที่สัมผัสหางกล่าวว่าช้างเป็นเหมือนไม้กวาด ผู้ที่สัมผัสที่ขาบอกว่ามันเป็นเหมือนเสา คนตาบอดก็เริ่มต้นเถียงและทะเลาะกับอีกคนหนึ่ง เพราะแต่ละคนอ้างว่า มีการรับรู้จากการสัมผัสช้างที่ถูกต้องดังข้อความว่า

คนตาบอดเหล่านั้นต่างกำหัดทุ่มเถียงกันว่า อย่างนี้คือช้าง อย่างนี้มิใช่ช้าง
ช้างต้องไม่เป็นอย่างนี้ ช้างต้องเป็นอย่างนี้ ฯ^{๖๐}

พวกเขาก็ว่าตนเองอธิบายได้ถูกต้องในแนวทางของตัวเอง แต่เนื่องจากการตีความของความเป็นจริง ก็ขึ้นอยู่กับพวกเขา จำกัดประสบการณ์ที่พวกเขาก่อนหน้านี้ จึงไม่สามารถรับรู้จำนวนทั้งสิ้นของความจริงและความเป็นจริงที่เป็น (ญาณุตถญาณทัสสนะ) ถ้ากุศลสัญญาถูกแทนที่ด้วยสิ่งหนึ่งหรือหลายสัญญาเชิงบวกต่าง ๆ ตัณห์ก็จะไม่ได้รับการสร้างความเข้าใจของความเป็นจริง มันอาจจะเกิดขึ้นและปัญญาก็จะได้รับการพัฒนา หน้าที่หลักของสัญญาซันซ์คือการรับรู้และตีความความรู้สึกผ่านการจัดหมวดหมู่บางประเภทแล้ว ยังแบ่งสัญญาเป็นกุศลสัญญาซึ่งเป็นความจำลักษณะ ๓ ประการของสิ่งที่มีอยู่ สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เป็นของสัญญาซันซ์เป็นเช่นนี้ และอกุศลสัญญาเป็นเพียงแค่บางอย่างของการตีความของความเป็นจริงที่เอื้อต่อการเข้าใจและสร้างปัญหา สัญญาซันซ์เป็นตัวสร้างอกุศลสัญญาเหล่านี้ที่สำคัญ ยกเว้นกรณีที่สัญญาของแต่ละคนถูกควบคุมโดยกุศลสัญญาเป็นเหมือนกับการสร้างตัมหาและโมหะ อุปาทาน และภพ ทั้งหมดนี้ตกอยู่ภายใต้ซันซ์ ๕ นั่นเอง

๓.๒.๔ สังขารซันซ์กับปฏิจจสมุปบาท

ซันซ์ ๕ แต่ละข้อที่กล่าวข้างต้น ก็เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์โดยตรงกับอายตนะทั้ง ๑๒ รูปซันซ์จัดอยู่ในอายตนะ ๖ ผัสสะ เวทนาซันซ์ ด้วยเวทนาและสัญญาซันซ์ก็อยู่ระหว่างเวทนาและตัมหา เพราะสังขารซันซ์สามารถสร้างความสัมพันธ์ในซันซ์ ๕ และเชื่อมโยงกับปฏิจจสมุปบาท สังขารซันซ์เป็นเช่นเดียวกับสังขาร เพราะเป็นทั้งปัจจัยและเป็นกำลังที่จะสร้างผล อย่างไรก็ตาม สังขารซันซ์จึงเป็นหนึ่งในเป็นส่วนหนึ่งในซันซ์ ๕ ที่พัฒนาการดำรงอยู่ของมนุษย์

ตามคัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎก ปฏิจจสมุปบาทเป็นกระบวนการทั้งหมดของการมีชีวิตอยู่ มักจะแบ่ง ๒ ส่วน ดังนี้

ก. กระบวนการกรรม (กัมมภพ) หรือใช้งานด้านกรรมของการดำรงอยู่ที่เป็นสาเหตุของการเกิดใหม่และ

ข. การเกิดใหม่หรือกระบวนการเกิดใหม่ (อุปปัตติภพ) หรือลักษณะการถูกกระทำทางกรรมของการดำรงอยู่ การเกิดขึ้นเนื่องจากกระบวนการแรก (กัมมภพ)

^{๕๙} ยถาคทิตนินิตตวเสน อภินเวสกรณปัจจุภูฏานา, หตถิตสสก อนธา วิย ฯ

^{๖๐} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๔/๒๐. “เต ‘เอทิส หตถิ เนทิส หตถิ เนทิส หตถิ เอทิส หตถิตติ อญญมณญีมุญฺหิตี สัมมุทิสฺส ฯ”

การกระทำของการดำรงอยู่ (กัมมภพ) กำหนดลักษณะถูกกระทำ (อุปัตติภพ)^{๖๑} ก่อนอื่น การเชื่อมโยงของปฏิจสุมุบาท (เช่นเชื่อมโยงสู่ ๓ - ๗ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และ เวทนา) เป็นส่วนหนึ่งของลักษณะที่ถูกกระทำ ในขณะที่ ๓ ช่วงของการเชื่อมโยงสู่ปัจจุบัน (เช่นการเชื่อมโยงข้อ ๘ - ๑๐ ตัณหา อุปาทาน และภพ) เป็นส่วนหนึ่งของการใช้งานในด้านของการดำรงอยู่ ดังตารางที่ ๓.๑

ตารางที่ ๓.๑ ความหมายและองค์ธรรมในปฏิจสุมุบาท

อัทธา ๓	องค์ ๑๒	ความหมายและองค์ธรรมในปฏิจสุมุบาท	สังเขป ๔
อดีต	อวิชชา สังขาร	ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ อวิชชา ๘ สภาพที่ปรุงแต่งสังขาร ๓ อภิสังขาร ๓	กัมมภพ
ปัจจุบัน	วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา	ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญาณ ๖ นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ อายตนะ ๖ ได้แก่ ความกระทบ ได้แก่ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖	อุปัตติภพ
	ตัณหา อุปาทาน ภพ	ความทะยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖ ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔ ภาวะชีวิต ได้แก่ ภพ ๓	กัมมภพ
อนาคต	ชาติ ชรามรณะ	ความปรากฏแห่งขันธ การได้อายตนะ ความแก่และความตาย	อุปัตติภพ

การปรากฏปัญหาปัจจุบัน ตามคัมภีร์วิภังค์ ภพถูกกำหนดให้เป็นประกอบของกัมมภพ และอุปัตติภพดังในปฏิจสุมุบาทวิภังค์ว่า “เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เป็นไฉน ภพ ๒ คือ กรรมภพและอุปัตติภพ”^{๖๒} คัมภีร์อรรถกถาวิภังค์ได้อรรถาธิบายในลักษณะเดียวกับที่กำหนดไว้ นี้ดู เหมือนจะบอกว่า สังขารขันธเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเรื่องภพเป็นกัมมภพ ถ้าย้อนกลับไปดูรายชื่อ สังขาร ๕๐ ประเภท จะเห็นว่าวิตกและวิจารณ์ทั้งหมดอยู่ในสังขาร ทั้งสองคำนี้อยู่หน้าแนวคิดของ ปัญญาที่กล่าวถึงก่อนหน้า ดังในมธุปนิสสุตตราว่า

จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็น ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรึกอารมณ์นั้น บุคคลตรึกอารมณ์ใดย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น

^{๖๑} Shwe Zan Aung, **Compendium of Philosophy : Abhidhammattha saṅgaha**, (London : P.T.S., 1967), p. 43.

^{๖๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑. ตตถ กตโม อุปาทานปัจจโย ภโว ? ทูริเณ ภโว, อตถิ กมมภโว, อตถิ อุปัตติภโว ฯ

บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิด ปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่าง ๆ แห่ง ปัญญาสัญญาย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน^{๖๓}

เพราะความไม่ประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ ตัณหาไม่สามารถเกิดขึ้นตั้งในสักก ปัญหสูตร อีสสาและมัจฉริยะ เป็นเช่นเดียวกันกับความปรารถนา (ฉันทะและตัณหา) มีต้นกำเนิดใน ปัญญา^{๖๔} อรรถกถาพระไตรปิฎกยืนยันว่า ทั้ง ๓ ประการดังกล่าวเชื่อมโยงตัณหา อุปาทาน และภพ เป็นกัมมภพ ทั้งวิตักกะและวิจาระอยู่หน้าตัณหา และทั้งสององค์ประกอบที่รวมอยู่ในสังขาร อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ได้ปฏิเสธข้อที่ว่า ภพสามารถแบ่งออกเป็นกัมมภพและอุปัตติภพ แบบตักกะ ไม่มีเหตุผลว่า ทำไม กัมมภพจึงไม่สามารถครอบครองในภพได้ เพียงแต่หน้าที่ของกัมมภพขยายได้มากขึ้นมากกว่า หนึ่ง การเชื่อมโยงปฏิเสธสมุปบาท กัมมภพ (สังขารชั้น) ไม่ได้เป็นภพ ตัณหาและอุปาทาน ไม่มีสังขารเป็นเจ้าของสังขารชั้น เนื่องจากไม่ได้ประกอบด้วยการสร้างสังขตธรรม เพราะสังขตธรรม สามารถเพียงทำงานร่วมกับวิญญาณ เวทนา สัญญา และรูป สังขารชั้นยังตั้งอยู่ภายในกระบวนการ ปฏิจจสมุปบาทคือการเกิดขึ้นของทั้ง ๓ เชื่อมโยงตัณหา อุปาทาน และภพ ต่อมานักวิชาการทาง พระพุทธศาสนาตีความว่า วิญญาณเป็นทั้งการเกิดใหม่สติ (ปฏิสนธิวิญญาณ) หรือตายมีสติ (จตุจิต) (ว่าตามตัวอักษรเป็นการออกเดินทางวิญญาณ)^{๖๕} นารทะภิกษุได้อธิบายไว้ว่า เมื่อขึ้นอยู่กับกรรมที่เป็นปัจจัยในอดีต (สังขาร) เกิดขึ้นกลับมาเชื่อมหรือเกิดจิตสำนึกใหม่ในการเกิดตามมา จึงเรียกว่าเป็นการเชื่อมโยงกับอดีตที่ผ่านมาในปัจจุบัน และเป็นสติเริ่มต้น หนึ่งในช่วงเวลาของการรับรู้^{๖๖}

รวมความว่า ตัณหา อุปาทาน และภพ เป็นส่วนหนึ่งของกัมมภพ ของการดำรงอยู่ใน ปัจจุบัน เพราะได้กำหนดไว้ก่อนแล้วว่า กัมมภพเป็นสังขารชั้น กระบวนการของกรรมเป็นเหมือนกัน กับตัณหา อุปาทาน และภพ ที่มาถึงที่มีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน ระหว่างการเชื่อมโยง ๓ อย่าง เหล่านี้ และสังขารชั้น จตุจิตถือว่ามีสติสุดท้ายของชีวิตของคนในขณะที่ตายมีสติ (จตุจิต) สร้าง วิญญาณสุดท้ายของผู้มีชีวิตอยู่ ในทางตรงกันข้าม การเกิดใหม่สติ (ปฏิสนธิวิญญาณ) ประกอบด้วย จิตสำนึกแรกของความเป็นอยู่ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระแสสำนึกซึ่งมีลักษณะอย่างไรอย่างหนึ่งการดำรง อยู่ หลังเป็นปัจจัยทั้งหมดโดยสังขารก่อนหน้านี้ กรรมมาจากชีวิตก่อนหน้านี

^{๖๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๗๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓ – ๒๑๔. “จกขุณฺณจวฺโส ปฏิจจ รุเป จ อุปฺปชฺชติ จกขุวิญญาณํ ติณฺณํ สงฺคตํ ผสฺโส ผสฺสปฺจฺจยา เวทนา ยํ เวเทติ ตํ สณฺขานาติ ยํ สณฺขานาติ ตํ วิตกฺเกติ ยํ วิตกฺเกติ ตํ ปฺปณฺเจติ ยํ ปฺปณฺเจติ ตโตนิทานํ ปุริสํ ปฺปณฺจสณฺญาสงฺขา สมฺมาจรณฺติ อตฺตึตานาคตฺตปฺจฺจปฺนเนสุ จกขุวิญญฺเยสุ รุเปสุ ฯ”

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๗/๒๘๕.

^{๖๕} ผู้อ่านอาจจะสังเกตว่าคำว่า จิตตะใช้แทนคำว่า วิญญาณในการแสดงจตุจิต. อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์เฉพาะนี้ ทั้งสองคำใช้ในความหมายที่เหมือนกัน.

^{๖๖} Nārada, *A Manual of Abhidhamma*, (Buddhist Missionary Society : Malaysia, 1979), p. 422.

๓.๒.๕ วิญญาณในวิญญาณชั้น

ความคิดของการเกิดใหม่สติ (ปฏิสนธิวิญญาณ) นี้ อาจทำให้เข้าใจผิด จึงต้องระมัดระวังที่จะไม่ตีความออกเป็นเอกลักษณ์ที่ถาวรซึ่งโอนจากร่างกายไปยังอีกคน ขณะที่พระนาคเสนสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ว่า สิ่งที่ย้ายโอนจากคนหนึ่งไปยังอีกชีวิตเป็นทั้งเดียวกันหรืออื่น - "น จ โส น จ อยุโณ" ในธรรมสันตติตตอปปัญหา mong ว่าแม้ในชั้น ๕ หรือนามรูปของเราจะไม่มีอดีต แต่ก็ได้หมายความว่าไม่มีอะไรเป็นผู้ทำกรรมและผู้รับผิดชอบต่อผลกรรม นามรูปของเราที่อยู่ในรูปกระแสความสืบเนื่องแห่งเหตุปัจจัยนี้เองเป็นผู้ทำกรรมและผู้รับผลกรรม เราในฐานะผู้ทำกรรมในวันนี้กับเราในฐานะผู้รับผลกรรมในวันข้างหน้า จะบอกว่าเป็นคนเดียวกันก็ไม่ใช่ จะบอกว่าเป็นคนอื่นก็ไม่ใช่^{๖๗} คัมภีร์วิสุทธิธรรมคกล่าว ว่า สังสารวัฏของวิญญาณชัดเจนมากกว่า แต่ก็ควรจะเข้าใจว่ามันไม่ได้มาที่นี้จากก่อนหน้านั้นกลายเป็นไม่ได้กลายเป็นที่ประจักษ์^{๖๘}

จุดจิตและปฏิสนธิวิญญาณกลับเชื่อมต่อกับวิญญาณอย่างไร ตามความหมายไม่จำกัดให้ทั้งสองประเภท โดยทั่วไป ยังอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ วิญญาณต้องมีคุณภาพในแง่ที่ว่ามันเกิดขึ้นจากสติก่อนหน้าและจุดจิตในความรู้สึกว่า ปฏิสนธิวิญญาณนั้นการเกิดขึ้นจะต้องตาย ซึ่งจะกลายเป็นจุดจิตในเวลาแห่งความตาย จะทำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณใหม่ การเกิดความตายและการเกิดใหม่ไม่ได้เกิดขึ้น เฉพาะที่จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของชีวิต

๓.๓ อุปาทานชั้น ๕ เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุข

คำว่า “เหตุปัจจัย” แปลว่า สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุหรือ รากเหง้าแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย ^{๖๙} คำว่า “เหตุ” ในคำว่า “เหตุปัจจัย” นี้ ท่านหมายถึงเหตุพิเศษ หรือเหตุเฉพาะกิจที่ทำหน้าที่เป็นรากเหง้าแห่งสภาวะธรรมอื่น ๆ ส่วนคำว่า “ปัจจัย” หมายถึง เหตุทั่วไปหรือเหตุสามัญ เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกันเป็นเหตุปัจจัย มีความหมายเฉพาะว่า ปัจจัยที่เป็นเหตุ ได้แก่ ปัจจัยที่เกื้อหนุนหรืออุดหนุนกันด้วยการเป็นเหตุหรือรากเหง้าของสภาวะธรรมอื่นๆ ความหมายของทุกข์มีทั้งทางกายและทางใจ เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการปฏิเสธอารมณ์ เมื่อเกิดความไม่พอใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะมีความต้องการในสิ่งหนึ่งจึงเป็นทุกข์ คำจำกัดความของความทุกข์มีมากมาย แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงเกี่ยวกับความทุกข์และความดับทุกข์ไว้อย่างชัดเจน ในการแสดงปฐมเทศนาว่า “แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็น

^{๖๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๕.

^{๖๘} Bhadantaariya Buddhaghosa, *The Path of Purification*, Ven.Nanamoli, trans. (Kandy : B. P.S., 1979), p. 639.

^{๖๙} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๔๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๓๖).

ทุกข์ ความประสปละอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์
ปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้น ก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์”^{๗๐}

อะไรคือเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ของมนุษย์ ก็ถ่ายทอดการทราบว่าจะอะไรคือเหตุปัจจัยแห่ง
ความสุขเช่นกัน เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักการว่า เมื่อรู้ว่าสาเหตุแห่งทุกข์คืออะไร (ปหาน
ปริยญา) ก็ให้ละสาเหตุนั้น (ปหาตัพพะ) มีวิธีการต้องละ ๘ องค์ เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สร้างปัญญาขึ้นมารู้ความจริงให้ชัด ไม่หลงงมงาย
๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ตริกในการออกจากกาม ตริกในการไม่พยายาบท ตริกในการ
ไม่เบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สร้างเจตนาให้เป็นเหตุงดเว้นจากพูดเท็จ จากการพูดส่อเสียด
จากการพูดคำหยาบ และจากการพูดเพื่อเจ้า

๔. สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สร้างเจตนาให้เป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้น
จากการลักทรัพย์ และงดเว้นจากการประพฤตินิดในกาม

๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ละเว้นจากมิชฉาชีพทุกอย่าง เป็นสัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิตให้
มุ่งมั่น (๑) เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น (๒) เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น
แล้ว (๓) เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น และ (๔) เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ให้เจริญ
เต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ทำตนให้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาให้เห็น
กายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม แล้วกำจัดอภิชฌา (ความเพ่งเล็ง
อยากได้) และโทมนัสในโลกนี้ให้ได้

๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งใจมั่นชอบ) ทำตนให้สงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จนกระทั่ง
บรรลุปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ทำสภาวะจิตให้มีแต่สติที่บริสุทธิ์ มีอุเบกขา ไม่มี
ทุกข์ ไม่มีสุข^{๗๑}

ตามวิธีการทั้ง ๘ องค์ประกอบนี้ เป็นเหตุปัจจัยเดียวในการสร้างความสุขให้เกิดขึ้น
ซึ่งเป็นความสุขทั้งในระดับโลกียะและโลกุตตระ วิธีการทั้ง ๘ นั้น สามารถย่อได้เป็น ๓ ประการ คือ
(๑) ปัญญา (สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ) (๒) ศีล (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ) และ (๓)
สมาธิ (สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ)

คัมภีร์วิภังค์ ได้แสดงเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ของมนุษย์ไว้ในส่วนที่ว่าด้วย “สัจจวิภังค์”^{๗๒}
หัวข้อว่า “สมุทฺยสัจ” ความว่า สภาวะธรรมโดยตรงที่ทำให้เกิดความทุกข์นั้นได้แก่ ตัณหา ๓ คือ

^{๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๗๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑ - ๑๗๓.

^{๗๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙ - ๒๑๘/๑๖๓ - ๑๙๖.

กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ซึ่งมีที่อยู่ที่ตั้งอยู่ ๖๐ ฐานะ แบ่งได้เป็น ๑๐ กลุ่ม ๆ ละ ๖ ฐานะ ดังนี้

๑. อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
  ๒. วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ และมโนวิญญาณ
  ๓. อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอัมมารมณ
  ๔. ผัสสะ คือ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก (สัมผัส) คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส
  ๕. เวทนา คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส
  ๖. สัญญา คือ ความหมายรู้ในรูป (รูปสัญญา) ในเสียง (สัทสัญญา) ในกลิ่น (คันธสัญญา) ในรส (รสสัญญา) ในการถูกต้องสัมผัส (โผฏฐัพพสัญญา) และในอัมมารมณ (อัมมสัญญา)
  ๗. เจตนา คือ ความคิดอ่าน หรือ ความจงใจในรูป (รูปสัญญาเจตนา) เสียง (สัทสัญญาเจตนา) กลิ่น (คันธสัญญาเจตนา) รส (รสสัญญาเจตนา) โผฏฐัพพะ (โผฏฐัพพสัญญาเจตนา) และอัมมารมณ (อัมมสัญญาเจตนา)
  ๘. ตัณหา คือ ความติดใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอัมมารมณ (อัมมตัณหา)
  ๙. วิตก คือ ความตรึก หรือการหมกมุ่นครุ่นคิดถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอัมมารมณ (อัมมวิตก)
  ๑๐. วิจาร คือ ความตรองถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอัมมารมณ (อัมมวิจาร)
- ทั้ง ๖๐ ฐานะนี้ ท่านจัดเป็นฝ่ายปิยรูป (รูปอันพึงพอใจ) และเป็นฝ่ายสาตรูป (รูปอันน่ายินดี) แสดงไว้ชัดเจนว่า ทั้งปิยรูปและสาตรูปคือรูปที่เกิด ที่ตั้งอยู่ของตัณหา^{๗๓}

อีกนัยหนึ่ง สาเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา, กิเลส ๑๐ ชนิด^{๗๔} ซึ่งมีตัณหารวมอยู่ด้วยอกุศลจิตและอกุศลเจตสิกซึ่งมีกิเลส ๑๐ ชนิดด้วย อกุศลกรรมและโลกียกุศล เหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ, จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศลและฝ่ายโลกียกุศลทั้งหมด ๖๓ อกุศลจิตและอกุศลเจตสิกซึ่งมีกิเลส ๑๐ รวมด้วย จิตและเจตสิกฝ่ายอกุศลและโลกียกุศลทั้งหมด คือสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ อาจเรียกสั้น ๆ ว่า สาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ คือสิ่งชั่วในดวงใจ (อกุศลเจตสิกทั้งหมด) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในขั้น ๕ อันมีอายตนะภายใน-ภายนอกเป็นองค์ประกอบ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผัสสะ เวทนา สัญญา ตัณหา เจตนา วิตก และวิจารนั่นเอง และกระบวนการเกิดทุกข์ก็

^{๗๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๗.

^{๗๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๐. ใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๖/๖๑๘. แสดงกิเลส ๑๐ ชนิด (กิเลสวัตถุ) คือ ๑) โลภะ ความโลภ ๒) โทสะ ความคิดประทุษร้าย ๓) โมหะ ความหลง ๔) มานะ ความถือตัว ๕) ทิฏฐิ ความเห็นผิด ๖) วิจิกิจฉา ความสงสัย ๗) ถีนะ ความหดหู่ ๘) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ๙) อหิริกะ ความไม่ละอายบาป ๑๐) อนอตตปปะ ความไม่เกรงกลัวบาป.

เป็นไปตามหลักปฏิจจนสมุปบาทว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” ตามนัยแห่งคำสอนพระพุทธศาสนา รวมความว่าตัณหา ๓ ที่เกิดในอายตนะภายใน ในอายตนะภายนอก ในวิญญาณ ในผัสสะ ในเวทนา ในสัญญา เจตนา ตัณหา วิตก และในวิจารณ์ คือเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ของมนุษย์ และกิเลส ๑๐ มี ตัณหา ๓ รวมอยู่ด้วยอกุศลกรรม และโลภียกุศล เหตุ ๓ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ^{๗๕} ความเข้าใจใน ชั้น ๕ เป็นความเข้าใจในทุกข์ซึ่งเป็นลำดับแห่งการเรียนรู้ แต่ควรต้องเข้าใจอุปาทานด้วย ปัญจธรรมเป็นกลุ่มของกิเลสที่เป็นเหตุแห่งอุปาทาน กิเลสทั้ง ๓ ที่เรียกว่า ปัญจธรรม และมีปรากฏอยู่ใน สิ่งที่ปรุงแต่งจิต เรียกว่าสังขาร แต่เจตสิกที่ชื่อว่าอุปาทาน เราไม่เคย ได้ยิน เพราะความจริงปัญจธรรมคือกลุ่มของกิเลสที่พัฒนาความต้องการหรือความอยากจนกลายเป็นอุปาทาน ปัญจธรรมเป็น สิ่งที่ทำให้ปัญญาไม่เกิด มีความคิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงมีความต้องการ การเข้าใจ การตั้ง ตนไว้ผิด เมื่อเป็นเช่นนั้น กิเลสก็มีการพัฒนาตนเองมาจนเป็นความพอใจ เมื่อนั้น ความยึดมั่นจึงเกิดที่ เรียกว่า อุปาทาน เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเข้าไปยึดมั่นถือมั่น จนกลายเป็นอุปาทานในชั้นและ ทุกข์ในที่สุด ถ้าไม่สามารถละอุปาทานในชั้น ก็ต้องวนเวียนเกิดอยู่ในวัฏสงสารนี้อีกยาวนาน^{๗๖}

พระพุทธองค์ทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาทั้งความเกิดและความดับในอุปาทานชั้นที่ว่า อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดแห่งรูป อย่างนี้ความดับแห่งรูป อย่างนี้เวทนา ... อย่างนี้สัญญา ...อย่างนี้ สังขาร ... อย่างนี้วิญญาณ อย่างนี้ความเกิดแห่งวิญญาณ อย่างนี้ความดับแห่งวิญญาณ ” จึงละ อัสมีมานะ ในอุปาทานชั้น ๕ ได้

อุปาทานชั้น ๕ อยู่ในฐานะบทรูปแห่งทุกขอริยสัจ และทุกขอริยสัจอยู่ในชั้น ๕ กล่าวคือความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ รำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความ ทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ความต้องประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่ รัก และสุดท้ายความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นตามปรารถนา ความทุกข์ทั้ง ๑๑ หัวข้อนี้ เมื่อสรุป แล้วมีสาเหตุมาจากการถือมั่นในชั้น ๕ แต่ละชั้น โดยที่ชั้นแต่ละชั้นนี้ประกอบไปด้วยอาสวะ อันได้แก่ สิ่งที่มีอมพั้นจิต สภาวะที่หมักดองสันดาน และกิเลสที่ไหลซึมซ่านไปยึดอมเมื่อประสบ อารมณ์ต่าง ๆ จึงเป็นสาเหตุให้ทุกขอริยสัจสงเคราะห์เข้ากับชั้น ๕ โดยทุกขอริยสัจคือชั้น ๕ เป็นปัญหา ชั้น ๕ กับอุปาทานชั้น ๕ หรือชีวิตกับชีวิตที่เป็นปัญหา^{๗๗}

^{๗๕} โลภียกุศลทั้ง ๓ นี้ ที่จัดว่ายังเป็นเหตุแห่งทุกข์เพราะว่า ผลักดันให้มนุษย์เกิดการตัดสินใจในการยึดติดกับภพภูมิที่เป็นกามาวจรอยู่ ตามพระบาลีท่านเรียกว่า โลภียกุศลทั้ง ๓ ทำให้เกิดปสาทะ (ความเลื่อมใส) ซึ่งเป็นปัจจัยของอโหิมกข์ (การตัดสินใจ) และอโหิมกข์เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ ซึ่งจัดเป็น โลภียะสุข ยังไม่ถือว่าสิ้นทุกข์อย่างแท้จริงตามนัยพระพุทธศาสนา, ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๙๒/๒๗๓.

^{๗๖} อุปาทานชั้น มาจากอุปาทาน + ชั้น แยกอธิบายความหมายได้ ดังนี้ (๑) อุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่น (อุป=มั่น + อาทาน = ถือ) มีความหมายหลายนัย เช่น หมายถึงชื่อของราคะที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ (ปณจกามคุณิคราสเสต อธิวณฺ - ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๑/๑๖, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑๒๑๙/๔๔๒) บ้าง หมายถึง ความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ (ตามนัย ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๓๐๘) บ้าง.

^{๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๒.

ทุกขสมุทัยอริยสังข์ก็คือต้นเหตุที่ทำให้ชั้น ๕ นั้นเป็นปัญหา ซึ่งต้นเหตุนี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้น โดยที่ต้นเหตุที่ทำให้ชั้น ๕ เป็นปัญหานั้น มีความเป็นไปได้จนทำให้ชั้น ๕ นั้นเป็นปัญหาได้ ตามกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในปัจจุสมุปบาทสายสมุทยวาร อริยสังข์ ๔ จึงอยู่ในฐานะระบบการจัดการชั้น ๕ ที่เป็นปัญหา รวมความว่า ชั้น ๕ เป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุขของมนุษย์ จึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอยๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น แท้จริงแล้ว ทุกข์และสุขของมนุษย์มีเหตุปัจจัย เมื่อรู้เหตุแห่งความทุกข์ก็ดำเนินการกำจัดสาเหตุนั้นให้หมดไป เมื่อเหตุแห่งทุกข์หมด ความสุขก็บังเกิดขึ้นเอง

๓.๔ การกำหนดรู้ชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การกำหนดรู้ชั้น ๕ ตามหลักการในพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมสำคัญซึ่งเป็นข้อกำหนดรู้ชั้น ๕ ผ่านทางอายตนะ ๑๒ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๔.๑ อายตนะ ๑๒ : แหล่งที่มาของความสุขและทุกข์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่าอายตนะไว้ว่า อายตนะแปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึง ที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ ด้านๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้คือเท่ากับจำนวนอายตนะ ๖ นั้นเอง สิ่งที่ถูกหรือลักษณะอาการต่าง ๆ ของโลก เรียกชื่อว่าอายตนะเหมือนกัน ดังนั้น แดนต่อความรู้ภายใน จึงเรียกว่าอายตนะภายใน มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทวารหรืออินทรี ๖^{๗๘} และแดนต่อความรู้ภายนอกเรียกว่า อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไป นิยมเรียกว่า อารมณ ๖

อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ จัดลงในชั้น ๕ ได้ ดังนี้

๑. อายตนะ ๕ คู่แรก (จักขุ - รูป, โสต - สัทตะ, ฆานะ - คันธะ, ชิวหา - รส, กาย - โผฏฐัพพะ) จัดอยู่ในรูปชั้น

๒. อายตนะภายในที่ ๖ คือ มโน (ใจ) จัดอยู่ในวิญญาณชั้น

๓. อายตนะภายนอกที่ ๖ คือ ธรรมหรืออัมมารมณจัดอยู่ในชั้น ๔ คือ นามชั้น ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) และรูปชั้น (เฉพาะที่เป็นสุขุมรูปเท่านั้น เช่น อากาศธาตุ ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความเบา ความอ่อนสลาย ความสืบทอด ความทรุดโทรม การขยายตัว ความแปรสลายของรูป เป็นต้น) กับทั้งนิพพานซึ่งเป็นภาวะพ้นจากชั้น^{๗๙}

อายตนะเป็นองค์ธรรมที่เนื่องอยู่ในปัจจุสมุปบาทอันเป็นธรรมแห่งการบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธองค์ แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์เป็น

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๔๑.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

สภาวะของสิ่งทั้งหลายที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ส่งผลให้ทุกสรรพสิ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ไร้ผู้บังคับกำหนด เป็นทางเกิดของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นเครื่องติดต่อกับโลกภายนอกเป็นเครื่องแสดงโลกภายนอกแก่ผู้เป็นเจ้าของ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความสำคัญของอายตนะว่า “สิ่งทั้งปวงนั้นก็คือตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธรรมารมณ์”^{๘๐} ตรัสอีกว่า “บุคคลจะสิ้นความทุกข์เมื่อกำหนดรู้ คลายกำหนด ละสิ่งทั้งปวงนี้ได้”^{๘๑}

อายตนะทำหน้าที่รับใช้มนุษย์ ๒ อย่าง คือ เป็นทางรับรู้โลก หรือเป็นแหล่งนำโลกมาปรากฏต่อมนุษย์ และเป็นช่องทางเสวยโลก หรือเป็นประตูที่มนุษย์จะเปิดออกไปรับอารมณ์ที่เป็นรสอร่อยของโลกมาเสวยเสวย ดังนั้น อายตนะทั้ง ๖ นี้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตในฐานะเป็นสิ่งพึ่งพิงสรวมระมัดระวัง คุ่มครองรักษาด้วยสติ มิให้ยินดียินร้าย มิให้หลงไหลในเรื่องราวที่เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ให้มีสติในการดำเนินชีวิต รู้เท่าทันตลอดเวลาเป็นเหตุให้จิตใจสงบ เมื่อคุ่มครองดีแล้ว พิจารณารู้ชัดตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะทำได้ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ได้ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า อินทรีย์ ๖ ประการ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้น เพราะรู้โดยชอบ^{๘๒}

พระพุทธองค์ตรัสความสำคัญของอายตนะ โดยอุปมาว่าเป็นประตูเมืองความว่าเมืองได้แก่ กาย ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดาเจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาสไม่เที่ยงแท้ ต้องอบต้องนวดเพ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมตา มี ๖ ประตู ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ นายประตู ได้แก่ สติ ราชทูต ๒ นาย มีราชการด่วน ได้แก่ สมณะและวิปัสสนาเจ้าเมือง ได้แก่ วิญญาณ ทางสี่แยกกลางเมือง ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ ธาตุลม พระราชสาส์นตามความเป็นจริง ได้แก่ นิพพาน ตามทางที่ตนมา ได้แก่ อริยมรรคมืองค์^{๘๓}

รวมความว่า ธาตุเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของทุกๆ สรรพสิ่ง ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต รวมถึงอายตนะด้วยเช่นกัน การประจวบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ เรียกว่า ผัสสะ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกระบวนการรับรู้ ดังนั้น จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในธาตุที่ประกอบขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกข์

^{๘๐} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐/๒๗.

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๗/๓๐๖.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๕.

๓.๔.๑.๑ आयตนะเป็นแหล่งที่มาของความสุข

การทำหน้าที่ของอายตนะ ทำให้เกิดความรู้ซึ่งเกิดจากการเชื่อมต่อระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์ คืออายตนะภายนอกซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้เฉพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างขึ้น เรียกว่า วิญญาณ หมายถึงความรู้แจ้งคือรู้อารมณ์นั่นเอง มีความเกี่ยวเนื่องของอายตนะภายในอายตนะภายนอก และวิญญาณ ดังนี้

๑. (จักขุ) ตา เป็นเครื่องรับรู้รูป เกิดความรู้คือเห็น (จักขุวิญญาณ)
๒. (โสตะ) หู เป็นเครื่องรับรู้เสียง เกิดความรู้คือได้ยิน (โสทวิญญาน)
๓. (ฆานะ) จมูก เป็นเครื่องรับรู้กลิ่น เกิดความรู้คือได้กลิ่น (ฆานวิญญาน)
๔. (ชีวหา) ลิ้น เป็นเครื่องรับรู้รส เกิดความรู้คือรู้รส (ชีวหาวิญญาน)
๕. (กาย) เป็นเครื่องรับรู้โผฏฐัพพะ เกิดความรู้คือรู้สิ่งต้องกาย (กายวิญญาน)
๖. (มโน) ใจ เป็นเครื่องรับรู้ธัมมารมณ์ เกิดความรู้คือรู้เรื่องในใจ (มโนวิญญาน)

การรับรู้จะเกิดขึ้นได้เมื่อวิญญาณเกิดขึ้น โดยปกติวิญญาณจะเกิดขึ้น เมื่อเกิดการกระทบกันระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน แต่ในบางกรณีก็ไม่เกิดการรับรู้ เช่น ถูกสัมผัสขณะหลับหรือมองสิ่งต่างๆ ขณะเหม่อลอย จะไม่เกิดการรับรู้ใดๆ การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง ๓ อย่าง ได้แก่ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ เรียกว่าผัสสะ หรือสัมผัสแปลว่า การกระทบ หรือหมายความว่า การบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนการรับรู้ก็ดำเนินต่อไป เริ่มตั้งแต่ความรู้สึกรู้ต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น การจำหมาย การคิดปรุงแต่ง ตลอดจนการแสดงออกต่างๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้นี้เรียกว่า เวทนา แปลว่า การเสวยอารมณ์ หรือการเสพรสอารมณ์ คือความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้นโดยเป็นสุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเวทนามีการเกิดตามช่องทางของอายตนะที่เกิดขึ้น เช่น เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู เป็นต้น ซึ่งสามารถจัดระดับเวทนาออกเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข หรือถ้าจัดให้ละเอียดลงไปอีกก็จะได้ ๕ ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา^{๘๔}

รวมความว่า อายตนะได้เป็นแหล่งที่มาของความสุข เพราะสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ การรับรู้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง ๓ อย่าง ได้แก่ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ เรียกว่าผัสสะ ซึ่งอาจจะสมปรารถนาหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยภายนอกที่มาบรรจบกับความปรารถนาซึ่งเกิดจากอายตนะทั้ง ๖ ต้องการเสพตรงกันแค่นั้นและอยู่ในระดับใด

๓.๔.๑.๒ आयตนะเป็นแหล่งที่มาของความทุกข์

การรับรู้ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ชีวิตเข้าไปเกี่ยวข้อง เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกรู้ ความอยากตามความรู้สึกเหล่านั้น จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความทุกข์อันเกิดจากการยึดมั่นถือมั่นด้วยความหลงใหล

^{๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๓๕ - ๓๗.

ไปกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณฺ์นั่นเอง มนุษย์เกี่ยวข้องกับกรรมโดยมีการรับรู้ทางอายตนะหรือกรรมเก่าเป็นเหตุปัจจัย การรับรู้ส่งผลให้เกิดความรู้สึกนึกคิดและประกอบกรรมใหม่ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ว่างเว้น เป็นเหตุให้มนุษย์ต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่กับโลก เพราะความไม่รู้ทุกข์และความไม่รู้ว่ามีหนทางออกจากวัฏฏะแห่งกรรมแห่งทุกขนี้ได้

มนุษย์มีความแตกต่างกันภายในจิตใจ ส่งผลให้มนุษย์มีความประพฤติหรือประกอบกรรมแตกต่างกัน ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงอนุสัยหรือกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน ตามนัยอภิธรรม ยังแสดงอนุสัย ๗ ประการไว้ ดังนี้

๑. กามราคานุสัย ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดาน คือ ความติดใจในกามคุณ อารมณฺ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่อยู่ในโลกมุขจิต ๘

๒. ภวราคานุสัย ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดาน คือ ความติดใจในรูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่อยู่ในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต

๓. ปฏิฆานุสัย ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดาน คือ ความโกรธ องค์ธรรม ได้แก่ โทสเจตสิก ที่อยู่ในโทสมุขจิต ๒

๔. มานานุสัย ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดาน คือ ความเยอหยิ่งถือตัว องค์ธรรม ได้แก่ มานเจตสิกที่อยู่ในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต ๔

๕. ทิวฏฐานุสัย ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดาน คือ ความเห็นผิด องค์ธรรมได้แก่ ทิวฏฐิตเจตสิก ที่อยู่ในทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔

๖. วิจิกิจฉานุสัย ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดาน คือ ความสงสัยลังเลในสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่อยู่ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

๗. อวิชขานุสัย ธรรมชาติที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดาน คือ ความหลงความโง่ที่ไม่รู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ ^{๘๕}

ตามนัยพระอภิธรรม ได้แสดงรายละเอียดของอนุสัยไว้ว่า อนุสัยเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานของสัตว์ทั้งหลายและเป็นธรรมที่เร้นลับ ไม่มีใครสามารถมองเห็นได้ ยกเว้นแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว ตามปกติอนุสัยนี้ สงบนิ่ง ไม่ปรากฏออกมาโดยทางหนึ่งทางใดเลย ต่อมาเมื่ออารมณ์ต่างๆ ที่ดีก็ตามไม่ดีก็ตามกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อนุสัยกิเลสที่สงบอยู่นั้น ก็เปลี่ยนสภาพเป็นปริยภูฐานกิเลส ปรากฏเกิดขึ้นทางใจ ถ้าปริยภูฐานกิเลสนี้มีกำลังแรงมาก ก็เปลี่ยนสภาพเป็นวิตกกัมภกิเลส ล่วงออกมาทางกาย วาจา ปริยภูฐานกิเลสที่เกิดขึ้นทางใจก็ดี วิตกกัมภกิเลสที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา ก็ดี ทั้ง ๒ นี้ ไม่เรียกอนุสัยกิเลส แต่ปริยภูฐานกิเลสก็เกิดมาจากอนุสัยกิเลส และวิตกกัมภกิเลสก็เกิดมาจากปริยภูฐานกิเลส ด้วยเหตุนี้ คำว่า อนุสัย จึงเป็นกิเลสชนิดหนึ่ง ที่สงบนิ่งอยู่ในชั้นธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ^{๘๖} อุปมาเปรียบเทียบระหว่างอนุสัยกิเลส ปริยภูฐาน

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕ - ๘๖.

^{๘๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗** หลักสูตรจูง อภิธรรมิกะโท, (กรุงเทพฯมหานคร : ทิพยวิสุทธีการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๘๘.

กิเลส และวิติกกมกิเลสทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว ก็เปรียบเหมือนกับไม้ขีดไฟ อนุสัยกิเลส เปรียบเหมือนไฟที่อยู่ในหัวไม้ขีด อารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เปรียบเหมือนการเอาก้านไม้ขีดไปขีดที่ข้างกล่อง เมื่อไฟปรากฏขึ้นไฟนี้ เปรียบเหมือนปริญญฐานกิเลส และเมื่อเอาไฟที่ปรากฏขึ้นนี้ไปจุดเข้ากับวัตถุ สิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว ไฟที่ลุกติดวัตถุอื่นๆ เปรียบเหมือนวิติกกมกิเลส ในการปหานกิเลสทั้ง ๓ โดยศีล สมาธิ ปัญญา กล่าวคือ (๑) ศีลกุศล สามารถปหานวิติกกมกิเลส (๒) สมาธิกุศล สามารถปหาน ปริญญฐานกิเลส และ (๓) ปัญญาในมรรค สามารถปหานอนุสัยกิเลส^{๘๗}

ตามนัยพระอภิธรรม ได้แสดงรายละเอียดของกิเลสไว้ว่า กิเลส หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำให้เศร้าหมองหรือเร่าร้อน ฉะนั้น จิต เจตสิก รูปที่เกิดพร้อมกับกิเลสเหล่านั้น จึงมีความเศร้าหมองเร่าร้อนไปด้วย เพราะตามธรรมชาติจิตใจ เพราะอำนาจกิเลสนี้เองส่งผลให้มนุษย์ดำเนินชีวิตไปด้วยเจตนาธรรมณ์ที่แตกต่างด้วยอนุสัยนี้เป็นนามธรรม จึงยากที่จะมองเห็น รับรู้ และตัดสินใจได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ที่ทำหน้าที่รับใช้มนุษย์ตามธรรมชาติ ไม่เหมือนรูปธรรมที่ทำให้ได้ง่ายกว่าส่งผลให้ความสัมพันธ์ของชีวิตกับชีวิตและชีวิตกับสิ่งทั้งปวง จึงเป็นไปด้วยความซับซ้อนยากที่จะคะเนและหยั่งถึงได้ ด้วยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานนี้เอง ส่งผลต่อเจตนาธรรมณ์ที่มนุษย์แสดงออกต่อสิ่งทั้งปวงที่เข้าไปเกี่ยวข้องใน ๓ ทาง คือ กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม ทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม ต่างกันไปตามเหตุปัจจัยที่ต้องการภายในจิตใจของตน โลกจึงถูกจิตบงการให้เป็นไปเพื่อรองรับความปรารถนา ความเพลินเพลินในใจ อันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ ที่ไม่รู้จักพอด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาที่นอนเนื่อง ทำให้ออกไปตามแรงแห่งกิเลสภายในใจของคน อันส่งผลต่อความเป็นไปของทุกสรรพสิ่งทั้งด้านดีและไม่ดี การแก้ปัญหาหรือความทุกข์นั้น จึงต้องเริ่มที่การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส เพราะจิตที่ผ่องใสย่อมนำมาซึ่งจิตที่เป็นกุศล ส่งผลต่อความประพฤติที่ดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อละอนุสัยทั้ง ๗ ได้แล้ว เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ชื่อว่าตัดต้นตาลถอนสังโยชน์ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ^{๘๘}

รวมความว่า อายุตนะเป็นแหล่งที่มาของความทุกข์ ก็เพราะอนุสัย ๗ ประการข้างต้นเกิดขึ้นและครอบงำจิตใจมนุษย์ให้มีความทุกข์ และไม่สามารถจัดการกับปัญหาเหล่านั้น ซึ่งตรงกันข้ามกับการถอนได้จะทำให้ตัดสังโยชน์ทิ้งแล้ว สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์จนหลุดพ้นจากทุกข์ได้ในที่สุด

๓.๔.๑.๓ การเสพอายุตนะให้เป็นคุณต่อขั้น ๕

การสำรวมอายุตนะนั้นต้องเริ่มที่การฝึกจิต ให้เกิดปัญญา เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเริ่มจากจิตนี้เอง ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ไม่ได้ฝึก ไม่ได้คุ้มครอง ไม่ได้รักษา ไม่ได้สำรวมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มากเหมือนจิตนี้ จิตที่ไม่ได้ฝึก ไม่ได้คุ้มครอง ไม่ได้รักษา ไม่ได้สำรวมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ได้ฝึกได้

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙.

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๑๒/๑๘.

คุ้มครอง ได้รักษา ได้สำรวมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนจิตนี้ จิตที่ได้ฝึก ได้คุ้มครอง ได้รักษา ได้สำรวมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก”^{๘๙}

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงแนวทางการปฏิบัติเพื่อการสำรวมอายตนะไว้ว่า “อินทรีย์สังวร คือ การสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้ง ๖ อย่างไว้ ด้วยหวังว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ความรู้สึกนึกขึ้นเองในใจ อย่าทำความรักใคร่พอใจยินดี หรือความโกรธเคืองหงุดหงิดยินร้าย ให้เกิดขึ้นในใจของตนได้” จากความหมายดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นการระวังรักษากายและใจ โดยการ สำรวมอายตนะภายในทั้ง ๖ อันเป็นประตูชีวิตที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก เมื่อเกิดการกระทบ ทางอายตนะก็ให้จิตรู้เท่าทันความจริง ไม่หลงปรุงแต่งจนเกิดความรู้สึกนึกคิดอันเป็นทุกข์ขึ้นภายใน จิตใจของตนเอง การสำรวมอินทรีย์นี้เป็นบาทฐานที่สำคัญของการเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม นำไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ใดสำรวมอินทรีย์ชนิดเกิดญาณวิเศษมองเห็นเป็น วิปัสสนา กับเห็นความเป็นอนัตตาของสิ่งทุกอย่าง ทั้งที่เป็นภายนอกและภายใน จนอนัตตานุปัสสนา ญาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจะบรรลุถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้แก่นิพพาน”^{๙๐} การควบคุมอายตนะและการพัฒนา จิตนั้นแม้จะเป็นเรื่องที่ยากสำหรับปุถุชนทั่วไป แต่ก็ไม่เกินความสามารถ ความตั้งใจ และความเพียร ของมนุษย์ ส่วนผลอันเกิดจากการสำรวมอายตนะนั้น มีคุณค่าและความหมายต่อชีวิตอย่างยิ่ง เพราะ นำมาซึ่งความสุขความสงบให้กับจิตใจ ทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีความสุข สติสัมปชัญญะในฐานะที่ เป็นเครื่องมือควบคุมและพัฒนาจิตไว้ว่า “การที่จะเกิดสุขหรือทุกข์ ทำผิดหรือทำถูกนั้น ขึ้นอยู่กับการ สัมผัสอารมณ์ที่มากระทบว่า สัมผัสด้วยวิชชาหรืออวิชชา คือมีสติสัมปชัญญะหรือไม่มี ถ้ามี สติสัมปชัญญะก็ควบคุมการปรุงแต่งของจิตไว้ได้ ในลักษณะที่ไม่เกิดกิเลสและความทุกข์ ถ้าปราศจาก สติสัมปชัญญะ ก็ตรงกันข้าม”^{๙๑}

ความมุ่งหมายอันสำคัญ ลึกซึ้ง ใหญ่หลวง ของสติปัฏฐาน ๔ ก็คือ ต้องการจะให้ละตัวตน เสียจากกาย จากเวทนา จากจิต และจากธรรมชาติ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวตน ถ้าละ ๔ อย่างนี้ได้ก็หมดสัญญาตญาณอันลึกซึ้ง อันใหญ่หลวง อันเป็นต้นกอ คือสัญญาตญาณแห่งตัวตนถูก ทำลายหมด ไม่มีสัญญาตญาณลูกน้องเกิดขึ้นมาได้ เพราะไม่มีตัวตนเสียแล้วสัญญาตญาณแห่งการกิน อาหาร การสืบพันธุ์ การต่อสู้ การหนีภัยอะไรต่างๆ ก็ระงับไป เพราะระงับสัญญาตญาณแห่งตัวตนได้ หมดสิ้น เรื่องสติปัฏฐานทั้ง ๔ ซึ่งสามารถเพิกถอนความรู้สึกว่าตัวตนได้ในสิ่งทั้งปวง^{๙๒} ในเรื่องกิเลส มองว่า สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลส นั้นไม่สำคัญเท่ากับความเคยชินของกิเลส กิเลสเกิดเป็นคราวๆ ตามที่อารมณ์ จะมากระทบ แล้วมีความเคยชินที่จะเกิดกิเลส นั้นเพิ่มขึ้นๆ เป็นเสมือนหนึ่งว่าความเคยชินที่จะเกิด กิเลสนี้มีอยู่ตลอดเวลา แท้ที่จริง ตัวกิเลสมิได้มีอยู่ตลอดเวลา เพิ่งจะเกิดต่อเมื่อได้เหยื่อหรือได้อารมณ์

^{๘๙} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๙ - ๔๐/๗.

^{๙๐} พุทธทาสภิกขุ, ตามรอยพระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ตถาตาพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๙.

^{๙๑} พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ขอฟากไว้, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๕๒), หน้า ๗๑.

^{๙๒} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะกับสัญญาตญาณ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๑), หน้า ๒๒๘.

แต่ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสนั้นมีอยู่ตลอดเวลา พอได้เหยื่อเมื่อไรได้โอกาส ได้ช่องเมื่อไรก็ซิงเกิดหรือเกิดออกมาโดยป้องกันไม่ค่อยจะทัน อันนี้แหละสำคัญมากเป็นอันตรายมาก ในขณะที่อริยมรรคหรือมรรคญาณมีแรงกล้า มีกำลังกล้า ถึงกับตัดทำลายความเคยชินของกิเลสที่จะเกิดขึ้นเสียได้ จึงเป็นการดับที่แท้จริง คือเป็นการดับที่ชนิดที่เรียกว่าได้ว่า นิพพานโดยแท้จริง เป็นสิ่งที่ต้องทำให้ปรากฏให้รู้จักให้ปรากฏขึ้นมา ให้การดับนี้เป็นที่ปรากฏขึ้นมา ให้การดับนี้เป็นที่ปรากฏขึ้นมา เพียงแต่รู้อยู่เฉยๆ ว่าเป็นอย่างนั้นๆ ไม่ได้ ต้องทำให้มีการดับของกิเลส หรือรากเหง้าของกิเลส หรือว่าความเคยชินของการที่จะเกิดกิเลสแล้ว จะเรียกอย่างไรก็ได้^{๙๓} เมื่อสติไม่มีอยู่ อวิชชาที่เกิด คือเกิดเมื่อมีการผลออกจาก ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายและทางใจ ความเคยชินที่จะทำให้เกิดกิเลสนั้นมีอยู่เป็นประจำและก็เพิ่มมากขึ้น ดังนั้น ต้องฝึกมีสติสัมปชัญญะเป็นเครื่องสกัดกั้นกระแสแห่งกิเลส ต้องมีสติสัมปชัญญะคอยระวังการรับอารมณ์ทาง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ การฝึกมีสติมากเท่าไร ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสก็จะน้อยลงไปเท่านั้น แต่หากขาดสติบ่อยๆ ความเคยชินแห่งการเกิดกิเลสก็จะเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น จึงต้องมีสติทุกกลมหายใจเข้าออก ได้ยกพระพุทธพจน์ว่า **สพฺพตฺถ สํวฺโต ภิกฺขุ สพฺพทฺทฺชา ปมฺจจติ** หมายถึง มีสติอยู่ทุกกรณี ทุกอิริยาบถ ทุกเรื่อง ทุกราว กิเลสเกิดไม่ได้ จนในที่สุดเกิดมีความเคยชินไปในทางที่จะไม่เกิดกิเลส คือความสงบระงับ ที่เป็นเครื่องหมายของนิพพาน^{๙๔}

จุดหมายที่แท้จริงของชีวิตคือความสิ้นทุกข์อย่างถาวรหรือนิพพาน พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงนิพพานว่า “นิพพานแท้ที่เป็นสันติภูมิคือความเย็นแห่งชีวิต ที่เย็นที่นี้และเดี๋ยวนี้อยู่ตลอดเวลา เพราะกิเลสไม่เกิดขึ้นและไม่มีอุปาทานว่าตัวตนสำหรับรับผลกระทบใดๆ ทั้งดีและชั่วคือข้อที่นิพพานเท่านั้น เป็นสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับความตาย”^{๙๕} กล่าวอีกว่า จุดมุ่งหมายสูงสุด เป็นระบบการศึกษาของชีวิตที่เรียกว่าไตรสิกขานั้นเอง กล่าวคือชีวิตดับทุกข์ได้ด้วยปัญญา เพราะปัญญาคือความบริสุทธิ์ทางทิฐิความคิดเห็นอันเป็นเครื่องมือตัดรากเหง้าของความทุกข์^{๙๖}

รวมความว่า อายุตนะกับจุดมุ่งหมายของชีวิต มีจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของชีวิตคือความสิ้นทุกข์ และมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือความสิ้นทุกข์คือนิพพาน ควรหมั่นฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้เกิดสติปัญญาจะค่อยๆ นำชีวิตให้ห่างไกลความทุกข์มากขึ้น ๆ ส่วนแนวทางการสำรวจอายุตนะก็คือการฝึกฝนสติให้รู้เท่าทันความจริงของธรรมชาติผ่านทางอายุตนะ มีส่วนประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งของชีวิต ที่ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในการรับรู้อารมณ์ต่างๆ เพราะทุกอย่างอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งและต้องดับสลายไปในที่สุดเช่นเดียวกัน

^{๙๓} พุทธทาสภิกขุ, **โอสาเรตัพพธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๐.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙ - ๒๔๐.

^{๙๕} พุทธทาสภิกขุ, **มรดกที่ขอมฝากไว้**, หน้า ๖๖.

^{๙๖} พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยตา**, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๖), หน้า ๒๒๖ - ๒๒๗.

๓.๔.๒ การจัดการมหาภูตรูป ๔

แนวคิดเรื่องมหาภูตรูปมีมาก่อนพุทธกาลแล้ว โดยมีรากฐานทางความคิดที่มาจากแนวคิดเรื่องธาตุในคัมภีร์พระเวทซึ่งถูกแต่งขึ้นเมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ - ๑,๒๐๐ ปี ก่อน ค.ศ. (ประมาณ ๔,๕๔๓ - ๑,๗๔๓ ปี ก่อน พ.ศ.)^{๙๗} และพัฒนาเรื่อยมาจนถึงสมัยพุทธกาล ดังแนวคิดอชิตเกสกัมพลที่มีทัศนะว่า “มนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ”^{๙๘} อันแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องธาตุ ๔ ที่แพร่หลายในสมัยพุทธกาล สมดังที่พระพุทธทศตเถระกล่าวว่า “พระพุทธองค์ผู้ทรงปรากฏยิ่งใหญ่ทรงแสดงมหาภูตรูปไว้ ๔ อย่าง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ”^{๙๙} นั่นเอง นอกจากนี้ นักวิชาการต่างประเทศ เช่น เมห์ม ทิน มน (Mehm Tin Mon) ยังให้ทัศนะว่า “มหาภูตรูป ๔ เป็นองค์ประกอบพื้นฐานทางกายภาพซึ่งอยู่รวมกัน ไม่สามารถแยกจากกันได้ แต่จะเปลี่ยนแปลงจากอนุภาคที่เล็กที่สุดไปสู่วัตถุที่ใหญ่โตและแข็งที่สุดได้” ท่านยังกล่าวถึงความลุ่มลึกของพุทธทัศน์เรื่องมหาภูตรูปว่า “พระพุทธศาสนาจึงมิได้จำกัดตัวอยู่แค่ปรัชญากรีกโบราณ ดังที่ธาเลส (Thales) กับแนวคิดเรื่องน้ำ (water) อแนกซิมานเนส (Anaximenes) กับแนวคิดเรื่องอากาศ (air) เฮราคลิตุส (Herakleitus) กับแนวคิดเรื่อง ไฟ (fire) หรือแม้แต่เพอริพาเททิส (Peripatetics) กับแนวคิดเรื่องสสารวัตถุ (matter)”^{๑๐๐} ซึ่งเป็นแนวคิดที่ล้วนขึ้นไปสู่แนวคิดเรื่องปฐมธาตุ (first principle) ของโลกและชีวิต^{๑๐๑} แน่แน่นอนว่าพระพุทธศาสนาได้ปฏิเสธไว้อย่างสิ้นเชิง เป็นจริงอย่างนั้น มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้แก่ชีวิต ดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ว่าพระพุทธศาสนาแสดงปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิตไว้โดยมีมหาภูตรูปเป็นหนึ่งในนั้นด้วย โดยในคัมภีร์สัทธัมมปิชาดิกา พระอุปเสนะอธิบายเพิ่มว่า “ชีวิตเนื่องด้วยมหาภูตรูป ...ซึ่งมีสมุฏฐาน ๔”^{๑๐๒} คือมีสมุฏฐานมาจากทั้งกรรม จิต อุตุ และอาหาร ประเด็นสำคัญอยู่ที่คำอธิบายของพระพุทธโฆสจารย์เรื่องความไม่สมดุลง (ความไม่สม่ำเสมอ) ของมหาภูตรูป ๔ ดังหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “ชีวิตเมื่อได้ภาวะความเป็นไปสม่ำเสมอแห่งมหาภูตรูปนั้น จึงเป็นไปได้ แต่เพราะปฐวีธาตุหรืออาโปธาตุเป็นต้น ธาตุใดธาตุหนึ่งกำเริบ บุคคลแม้สมบูรณ์ด้วยกำลังก็ยังเป็นคนมีกายแข็งกระด้างได้

^{๙๗} Surendranath Dasgupta, *A History of Indian Philosophy : Volume 1*, (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers private limited, 1992), p. 10.

^{๙๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๑/๕๗., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๕/๒๖๒ - ๒๖๓.

^{๙๙} พระพุทธทศตเถระ, *อภิธัมมวาทาร*, ตรวจชำระโดย พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒๔.

^{๑๐๐} Mehm Tin Mon, *Buddha Abhidhamma Ultimate Science*, (Penang: Ven Hui Xin, 2002), p. 232.

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน สาธุ มหัทธนาตุลย์, “พัฒนาการแนวคิดเรื่องปฐมธาตุของโลกและชีวิต : เหตุผลที่พุทธศาสนาปฏิเสธ”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๔ - ๘๔.

^{๑๐๒} ชุ.ม.อ. (ไทย) ๖๕/๖๙/๓๔๐.

หรือมีกายเน่าเปื่อยระเปื้อนด้วยอำนาจโรคลงแดง เป็นต้น หรือมีความร้อนมากเป็นเบื้องหน้าได้ หรือมีไขข้อและเส้นเอ็นขาดไปได้ ย่อมถึงความสิ้นชีวิต”^{๑๐๓}

มหาภูตรูป (คือรูปใหญ่/รูปต้นเดิม) มีทั้งที่เป็นภายในและที่เป็นภายนอก ที่เป็นภายใน ได้แก่ “อวัยวะร่างกายที่ปรากฏเป็นอาการ ๔๒” (ดิน ๒๐/น้ำ ๑๒/ไฟ ๔/ลม ๖) ส่วนที่เป็นภายนอก ได้แก่ “ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ที่อยู่ภายนอกร่างกาย” ดังนั้น การจัดความสมดุลมหาภูตรูป^{๑๐๔} ถือเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อชีวิตเป็นอย่างยิ่งในฐานะที่มหาภูตรูปเป็นส่วนประกอบของร่างกายดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔^{๑๐๕} ทั้งยังปรากฏเป็นลักษณะที่สำคัญของร่างกายอีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ หากเข้าใจมหาภูตรูปก็จะเข้าใจร่างกายมนุษย์ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีบันทึกเกี่ยวกับมหาภูตรูปว่า “คือ (๑) ปฐวีธาตุ (๒) อาโปธาตุ (๓) เตโชธาตุ (๔) วาโยธาตุ”^{๑๐๖} นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานอื่นๆ อีกมากที่แสดงถึงสาระสำคัญของมหาภูตรูปไว้ ดังที่ พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า “มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป ๒๔) นี้เรียกว่า รูป”^{๑๐๗} ในคัมภีร์ขุททกนิกาย มหาโพธิชาดก แสดงไว้ว่า “รูปของสัตว์ย่อมเกิดมิได้ เพราะอาศัยมหาภูตรูปทั้ง ๔ เท่านั้น ก็รูปย่อมเกิดมิได้เพราะมหาภูตรูปใด ก็คล้อยไปตามมหาภูตรูปนั่นเอง”^{๑๐๘} พระพุทธโฆสจารย์ขยายอรรถคล้อยตามมหาภูตรูปว่า หมายถึง บุคคลผู้ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ตายลงในเวลาใด ร่างกายส่วนที่เป็นดินก็กลับกลายเป็นดิน ส่วนที่เป็นน้ำก็กลับกลายเป็นน้ำ ส่วนที่เป็นไฟก็กลับกลายเป็นไฟ ส่วนที่เป็นลมก็กลับกลายเป็นลมในเวลานั้น^{๑๐๙}

ร่างกายมนุษย์จึงมีลักษณะตามธาตุ ๔ ซึ่งเป็นสภาวะทางธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งคุณสมบัติหรือลักษณะทั้ง ๔ ประการ คือ แข็ง แข็ง เหลว ร้อน และพัดไปมาตามลำดับ

๓.๔.๒.๑ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ)

ระบบภายในร่างกายมนุษย์ ได้แก่ ระบบธาตุดิน ตามนัยพระสูตร แสดงลักษณะไว้ว่า “ปฐวีธาตุภายในคืออุปาทินนกรูป”^{๑๑๐} ภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็ง แข็ง เป็นของ

^{๑๐๓} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๗๓/๓๓๙.

^{๑๐๔} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๓/๗๔๖.

^{๑๐๕} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๐.

^{๑๐๖} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๑/๓๓๐.

^{๑๐๗} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๑๐๘} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๘/๒๘.

^{๑๐๙} ชุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๔๘/๖๖.

^{๑๑๐} “อุปาทินนกรูป หมายถึง รูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน คำนี้เป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ภายในสรีระที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า คำนี้กำหนดจำแนกหมายเอาปฐวีธาตุภายใน แต่สำหรับอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน พึงทราบความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค” - ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐, ดูเพิ่มเติมใน ม.มู.อ. (ไทย) ๑๗/๑๑๓/๕๘๑.

หยาบ”^{๑๑๑} ในคัมภีร์วิภังค์มีคำอธิบายว่า “ปฐวีธาตุที่เป็นภายใน คือธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในตน มีเฉพาะตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือซึ่งเป็นภายในตน”^{๑๑๒}

ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี อธิบายว่า ปฐวีธาตุภายใน (อชมตติกา) มีอาการ (ลักษณะ) กกขพ (แข็ง) ได้แก่ ธรรมชาติที่แข็ง คำว่า ขริคต (กระด้าง) ได้แก่ ธรรมชาติที่หยาบ^{๑๑๓} ลักษณะเหล่านี้ทำให้ธาตุดินเป็นที่รองรับของธาตุอื่นๆ ดังนั้น ธาตุดินภายในร่างกายจึงมีลักษณะเด่นชัด (ลักษณปฐวี) คือ “ความแข็ง แข็ง กระด้าง หยาบ และเป็นที่รองรับของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม” ยังมีลักษณะที่เป็นสัมผัสการปฐวี ดังคัมภีร์ปญฺจสุทฺถนอธิบายว่า ปฐวี มี ๔ ชนิด ดังนี้

๑. ลักษณปฐวี เป็นสิ่งที่แข็งกระด้าง หยาบเฉพาะตนในตัวมันเอง
๒. สัมผัสการปฐวี เป็นส่วนแห่งอวัยวะมีผมเป็นต้น และวัตถุภายนอกมีโลหะเป็นต้น พร้อมทั้งคุณสมบัติมีสี่ เป็นต้น
๓. อารัมมณปฐวี เป็นปฐวีธาตุที่นำมากำหนดเป็นอารมณ์ของปฐวีกสิณ นิमितตปฐวี
๔. สัมมติปฐวี เป็นปฐวีธาตุที่ปฐวีเหตุมาเกิดในเทวโลกด้วยอำนาจปฐวีกสิณและฌาน^{๑๑๔}

ด้วยเหตุที่ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) มีลักษณะที่แข็ง แข็ง กระด้าง หยาบ และเป็นที่รองรับของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม (ลักษณปฐวี) อันเป็นลักษณะที่โดดเด่นเฉพาะธาตุ ดังนั้น อวัยวะที่เกี่ยวข้องจึงเป็นอวัยวะที่ถูกจัดเข้าในกลุ่มของธาตุดิน (สัมผัสการปฐวี) กล่าวคือ เมื่อธาตุดินแสดงลักษณะเฉพาะของตนออกมาเป็นส่วนแห่งอวัยวะต่างๆ ที่มีทั้งสิ้น ๒๐ ได้แก่ (๑) ผม (๒) ขน (๓) เล็บ (๔) ฟัน (๕) หนัง (๖) เนื้อ (๗) เอ็น (๘) กระดูก (๙) เยื่อในกระดูก (๑๐) ไต (๑๑) หัวใจ (๑๒) ตับ (๑๓) พังผืด (๑๔) ม้าม (๑๕) ปอด (๑๖) ไข้ใหญ่ (๑๗) ไข้เล็ก (๑๘) อาหารใหม่ (๑๙) อาหารเก่า (๒๐) มันสมอง^{๑๑๕}

รวมความว่า ธาตุดินหรือปฐวีธาตุที่เป็นภายใน คือธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในตน มีเฉพาะตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือซึ่งเป็นภายในตน ทำให้ธาตุดินเป็นที่รองรับของธาตุอื่นๆ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม อวัยวะที่เกี่ยวข้องจึงเป็นอวัยวะที่ถูกจัดเข้าในกลุ่มของธาตุดินที่แสดงลักษณะเฉพาะของตนออกมาเป็นส่วนแห่งอวัยวะต่างๆ ที่มีทั้งสิ้น ๒๐ อย่าง

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐. ดูรายละเอียดใน สานุ มหัทธนาคุณุญ, “แนวทางการจัดดูแลสัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์เชิงพุทธบูรณาการ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๓ - ๖๓ .

^{๑๑๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๓/๑๓๔.

^{๑๑๓} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๑๐ - ๒๑๑.

^{๑๑๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๗.

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐.

๓.๔.๒.๒ ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ)

ระบบภายในร่างกายมนุษย์ ได้แก่ ระบบธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) คัมภีร์อธิบายลักษณะที่ชื่อว่า ความเอิบอาบ (อาโป) ด้วยอำนาจความเกาะกุม คำว่า อาโป ที่ชื่อว่า ธรรมชาติที่เอิบอาบ (อาโปคต) เพราะตามที่อาโปธาตุน้ำนั้น ถึงความเป็นสภาพแห่งอาโปที่ชื่อว่า ความเหนียว (สินโนห) ด้วยอำนาจแห่งสินโนห ความสินโนหานั้น ชื่อว่าธรรมชาติที่เหนียว (สินนคต) เพราะถึงสภาพแห่งความเหนียวเป็นธรรมชาติที่เกาะกุมรูป ได้แก่ เครื่องผูกของอวินิพโกครูป (รูปที่แยกออกไม่ได้ ๘ รูป)^{๑๖}

อาโปธาตุเป็นส่วนประกอบสำคัญหนึ่งใน ๘ ส่วนของรูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ (อวินิพโกครูป) ลักษณะของธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) มีอยู่ ๒ ประการ ดังนี้

๑. อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็นอาพันธลักษณะ คือ ลักษณะเกาะกุม ได้แก่ อาโปธาตุ ที่อยู่ในเหล็ก ทอง ชีผึ้ง เป็นต้น แต่เมื่อถูกอุณหเตโชแล้ว ปัคฆณลักษณะก็จะปรากฏคือไหลไป หมายความว่าเหล็กหรือทองหรือชีผึ้งเหล่านี้ เมื่อเอาไปหลอมหรือเผาไฟแล้ว สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นวัตถุเหลวสามารถไหลไปมาได้ แต่การไหลไปได้ของวัตถุเหล่านี้ไม่ใช่อาโปธาตุเป็นตัวไหล ปฐวีธาตุที่เกิดรวมกันกับอาโปธาตุนั้นเองเป็นตัวไหล และในวัตถุเดียวกันนั้นเอง ถ้ากลับเอาไปใส่น้ำถูกความเย็นเข้า วัตถุเหล่านั้นจะกลับแข็งตัวเป็นก้อนเป็นแท่งตามเดิม ในการแข็งตัวของวัตถุธาตุน้ำนี้ เป็นการแข็งตัวของปฐวีธาตุ หาใช่เป็นการแข็งตัวของอาโปธาตุไม่

๒. อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็นปัคฆณลักษณะ คือ ลักษณะไหลไป ได้แก่ อาโปธาตุที่อยู่ในน้ำ เมื่อถูกสตีเตโชแล้ว อาพันธลักษณะ ปรากฏ คือเกาะกุม หมายความว่า ธรรมดาน้ำเป็นวัตถุเหลวอยู่แล้ว แต่ถ้าเอาน้ำนั้นไปใสในที่ที่มีความเย็นสูงถึงศูนย์องศา (degree) แล้ว น้ำนั้นจะกลายเป็นก้อนน้ำแข็งไป เมื่อเอาก้อนน้ำแข็งออกจากในที่ที่มีความเย็นนั้นแล้ว ก้อนน้ำแข็งนั้นถูกอากาศภายนอกที่มีอุณหเตโช ก้อนน้ำแข็งนั้นก็ละลาย เป็นวัตถุเหลวไปตามเดิม^{๑๗}

อาโปธาตุ มีลักษณะทั้ง ๒ อย่างนี้แฝงอยู่ตลอดเวลา เมื่อกระทบกับอุณหเตโช (ความร้อน) แล้ว อาโปธาตุจะมีลักษณะไหลไป (ปัคฆณลักษณะ) แต่หากกระทบกับสตีเตโช (ความเย็น) แล้ว อาโปธาตุจะมีลักษณะเกาะกุมกัน (อาพันธลักษณะ) สลับกันไปมาอยู่อย่างนี้ ด้วยเหตุที่ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) มีลักษณะของธาตุน้ำเป็นลักษณะที่ปรากฏเด่นชัด อวัยวะที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นอวัยวะที่ถูกจัดเข้าในกลุ่มของธาตุน้ำหรือมีธาตุน้ำปรากฏชัดเจน (สสัมภารอาโป) ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๒ ประเภท ได้แก่ (๑) ตี (๒) เสลด (๓) หนอง (๔) เลือด (๕) เหงื่อ (๖) มัน ๔๒ ชั้น (๗) น้ำตา (๘) เพลวมัน (๙) น้ำลาย (๑๐) น้ำมูก (๑๑) ไชข้อ (๑๒) มูตร^{๑๘} เมื่อรวมกับอวัยวะดิน ๒๐ (สสัมภารปฐวี) เรียก

^{๑๖} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๒๗.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน พระสังฆมณฑลปิณฑะ ฆัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิตเจตสิก รูป นิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๗๘.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒.

ทั้งหมดนี้ว่า อาการ ๓๒^{๑๑๙} คืออวัยวะน้อยใหญ่ที่ปรากฏชัดในธาตุดินและธาตุน้ำ รวม ๓๒ ประการ อวัยวะในกลุ่มธาตุน้ำเหล่านี้ คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้เปรียบเทียบลักษณะความคล้าย ๑๒ ประการ อันมี น้ำดีและเสมหะ เป็นต้นว่าคล้ายกับน้ำเต็มถ้วยน้ำ ๑๒ ถ้วยที่เรียงกันไว้^{๑๒๐}

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ อธิบายถึงการทำงานของธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ว่า อาโปธาตุ ถ้ามีอยู่เป็นจำนวนมากในวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ย่อมทำให้วัตถุสิ่งนั้นเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีจำนวนน้อยก็ทำให้วัตถุสิ่งของนั้นๆ เกาะกุมกันเป็นก้อนเป็นกลุ่ม อุปมาเหมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมวัตถุสิ่งของให้ติดกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้ ฉะนั้น อาโปธาตุก็เป็นเสมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมปรมาณูปฐวี ให้เกาะกุมกันเป็นรูปร่างสัณฐานขึ้นได้ ฉะนั้น ... อาโปธาตุเป็นธาตุที่เห็นด้วยตาหรือสัมผัสด้วยกายไม่ได้ เพียงแต่รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น และในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุน้อยกว่า ปฐวีธาตุเป็นต้นแล้ว อำนาจของอาโปธาตุก็ทำให้ปรมาณู ปฐวีธาตุเกาะกุมกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นก้อน^{๑๒๑}

รวมความว่า การทำงานของธาตุน้ำจึงปรากฏอยู่ใน ๒ หน้าที่ซึ่งสัมพันธ์กับธาตุดินอยู่ตลอดเวลา คือ ทำให้ปรมาณูปฐวีเหลวไหลและเชื่อมปรมาณูปฐวีให้เกาะกุมกัน กล่าวคือเมื่อธาตุน้ำมีมากกว่าธาตุดินแล้ว ธาตุน้ำจะทำหน้าที่ให้ปรมาณูปฐวีที่อยู่ในวัตถุนั้นเหลวไหลไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการทำงานของธาตุน้ำที่ถูกควบคุมโดยธาตุไฟ หรือเมื่อร่างกายอยู่ในภูมิอากาศที่ร้อนจัดแห่งนี้ออกมาก แต่หากอากาศเย็นจัด แห่งนี้ออกน้อยหรือไม่ออกเลย เป็นต้น เป็นเพราะเหตุปัจจัยที่มาจากตัวแปรต้นคือธาตุไฟ (เตโชธาตุ) ซึ่งเป็นระบบธาตุหนึ่ง

๓.๔.๒.๓ ธาตุไฟ (เตโชธาตุ)

ระบบภายในร่างกายมนุษย์ ได้แก่ ระบบธาตุไฟ (เตโชธาตุ) ตามนัยแห่งพระสูตรแสดงไว้ว่า “เตโชธาตุที่เป็นภายในคืออูปาทินนกรูปร่างภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว”^{๑๒๒} เตโชธาตุ มี ๔ ชนิด ดังนี้

๑. เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น
๒. เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม

^{๑๑๙} อาการ ๓๒ ได้แก่ (๑) ผม (๒) ขน (๓) เล็บ (๔) ฟัน (๕) หนิง (๖) เนื้อ (๗) เอ็น (๘) กระดูก (๙) เยื่อในกระดูก (๑๐) ไต (๑๑) หัวใจ (๑๒) ตับ (๑๓) พังผืด (๑๔) ม้าม (๑๕) ปอด (๑๖) ไส้ใหญ่ (๑๗) ใสน้อย (๑๘) อาหารใหม่ (๑๙) อาหารเก่า (๒๐) ดี (๒๑) เสลด (๒๒) หนอง (๒๓) เลือด (๒๔) เหงื่อ (๒๕) มันข้น (๒๖) น้ำตา (๒๗) เปรลมัน (๒๘) น้ำลาย (๒๙) น้ำมูก (๓๐) ไชข้อ (๓๑) มูตร (๓๒) มันสมอง, ดูรายละเอียดใน ทวัตติงสการสูตร, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๔.

^{๑๒๐} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๙๖ - ๙๗.

^{๑๒๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๗๗.

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔.

๓. เตโชธาตุที่ทำให้เราร้อน

๔. เตโชธาตุที่ทำให้ของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลื้ม ถึงความย่อยไปด้วยดี ^{๑๒๓}

ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี พระพุทธโฆสจารย์อธิบายลักษณะเตโชว่า ที่ชื่อว่า ธาตุไฟ (เตโช) ด้วยสามารถแห่งความร้อน เตโชนั้นแหละ ชื่อว่าธรรมชาติที่ร้อน (เตโชคต) เพราะเป็นธรรมชาติถึงความร้อน บทว่า ความอุ่น (อุสุม) ได้แก่ อากาศร้อน ความอุ่นนั่นเอง ชื่อว่า ธรรมชาติที่อุ่น (อุสุมคต) เพราะเป็นธรรมชาติถึงความร้อนอากาศร้อน^{๑๒๔} ธรรมชาติที่ร้อนอันกำเริบแล้ว ร่างกายนี้ ย่อมร้อน คือเกิดไออุ่น โดยภาวะที่มีความแก่สั่นวันหนึ่งเป็นต้น เตโชธาตุทำให้ทรุดโทรม คือร่างกายนี้ ย่อมทรุดโทรมย่อมถึงความขาดแคลนแห่งอินทรีย์สี่นกำลั้ง และภาวะมีหนังเหี่ยว และผมหงอก เป็นต้น^{๑๒๕} ของกินมีข้าวสุกเป็นต้นก็ดี ของดื่มน้ำดื่มเป็นต้นก็ดี ของเคี้ยวมีของเคี้ยวที่เป็นแป้งก็ดี ของลื้มมีผลมะม่วงสุกน้ำผึ้ง น้ำอ้อยเป็นต้นก็ดี ย่อมถึงการย่อย คือย่อยละลายไปโดยความเป็นรส เป็นต้น ด้วยธาตุใด อนึ่ง ในเตโชธาตุ ๔ เหล่านี้ เตโชธาตุ ๓ ข้างต้นนี้มีสมุฏฐาน ๔ อย่าง เตโชธาตุ หลังมีกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว^{๑๒๖}

นอกจากลักษณะทั้ง ๔ ประการข้างต้น พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจารย์ระ จำแนกลักษณะของธาตุไฟออกเป็นลักษณะร้อนเย็นและลักษณะเป็นไอ คือลกขณเตโช หรือ ปรมตลเตโช ได้แก่ ลักษณะร้อน เย็นของธาตุไฟ ลักษณะร้อนชื่อว่า อุณหเตโช ลักษณะเย็นชื่อว่า สิตเตโช แต่เตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดนี้ มีสภาพลักษณะคือ มีสภาพที่เป็นไอเป็นลักษณะ (อุณหตลลกขณา) หมายความว่า อุณหเตโช ก็มีไอร้อนเป็นลักษณะ สิตเตโชก็มีไอเย็นเป็นลักษณะ^{๑๒๗} เตโชที่กล่าวตามนัยแห่งพระสูตรหรือ สุตตันตเตโช เรียกว่า สัมภารเตโช (สัมภาระของไฟ) จำแนกการทำงานออกเป็น ๕ ประการตามหน้าที่ของตน ดังนี้

๑. ทำหน้าที่ประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย หรือเรียกว่า “ไออุ่น” (อุสุมเตโช)
๒. ทำหน้าที่ให้ความร้อนสูง (สนตปนเตโช)
๓. ทำหน้าที่ให้ความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตไปได้ (ทหนเตโช)
๔. ทำหน้าที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง (ชิรณเตโช)
๕. ทำหน้าที่ย่อยอาหาร (ปจกเตโช)^{๑๒๘}

ในเตโชธาตุทั้ง ๕ อย่างนี้ เตโชธาตุที่มีเป็นประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์นั้น ได้แก่ อุสุมเตโชกับปจกเตโช สำหรับสันตปนเตโช ทหนเตโช ชิรณเตโช ทั้ง ๓ นี้ไม่มีอยู่ประจำ ที่ปรากฏขึ้นก็

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔.

^{๑๒๔} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๓๕., ดูรายละเอียดใน พระพุทธทศตเถระ, อภิธัมมวารตาร, ตรวจชำระโดย พระธรรมมานันตมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต, แปลโดย พระคันธสารวิภังค์, หน้า ๒๒๕.

^{๑๒๕} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๓๕.

^{๑๒๖} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๓๖.

^{๑๒๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจารย์ระ, ปรมตลโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๗๘.

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

เป็นเพราะอุสมาเตโชนั้นเอง มีอาการวิปริตไป เช่น คนที่เป็นไข้ตัวร้อน ก็คืออุสมาเตโซ ได้เปลี่ยนสภาพเป็น สันตปปนเตโซ หรือถ้ามีไข้สูงตัวร้อนจัดจนเพื่อคลั่ง ก็คืออุสมาเตโซ มีสภาพวิปริตมากขึ้น จากสันตปปนเตโซ กลายเป็นทหนเตโซไป และในคนที่มิโรครภัยเปียดเปียนอยู่เสมอ หรือผู้ที่ล่องเข้าเขตปัจฉิมวัยแล้ว อุสมาเตโชนั้นแหละเปลี่ยนสภาพเป็นชิรณเตโซ ทำให้ปรากฏอาการทรุดโทรมของร่างกายเกิดขึ้น เช่น ผมหงอก ฟันหัก ตามัว เนื้อหนังเหี่ยว เป็นต้น^{๑๒๙}

รวมความว่า เตโซธาตุภายในร่างกาย มีหน้าที่สำคัญคือการทำหน้าที่ให้อุ่นแก่ร่างกาย สัตว์ทั้งหลายและการทำหน้าที่ย่อยอาหาร นอกจากนั้น ธาตุไฟมีลักษณะร้อนเย็นและเป็นไอ มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่างๆ สุก และทำให้ละเอียดนุ่มนวล ดังจะแลเห็นได้ว่า วัตถุต่างๆ ส่วนมาก เช่น อาหาร เป็นต้น ทำให้สุกด้วยความร้อน แต่อาหารบางอย่างก็ทำให้สุกด้วยความเย็นได้เหมือนกัน

๓.๔.๒.๔ ธาตุลม (วาโยธาตุ)

ระบบภายในร่างกายมนุษย์ ได้แก่ ระบบธาตุลม มีคำอธิบายถึงลักษณะต่าง ๆ ที่หลากหลายและแตกต่างกันออกไปตามลำดับ ในชั้นคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “วาโยธาตุภายในคือ อูปาทินกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้าลมหายใจออก”^{๑๓๐}

คัมภีร์วิภังค์ได้อธิบายแตกต่างออกไปเล็กน้อย โดยเพิ่มลักษณะของลมคัสตรา และลมมีตโกนเข้ามา คือวาโยธาตุที่เป็นภายใน คือความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูป เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่นลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมคัสตรา ลมมีตโกน^{๑๓๑} ลมเพิกหัวใจ ลมหายใจเข้าลมหายใจออก^{๑๓๒}

ธาตุลมใสพระไตรปิฎกจะมีลักษณะที่พัดไปมาและค้ำจุนรูป โดยมีจำนวนแตกต่างกันไป กล่าวคือตามนัยพระสูตรว่ามี ๖ ประการ ว่าตามนัยพระอภิธรรมมี ๘ ประการ ซึ่งสอดคล้องกันกับ คัมภีร์สัมโมหวิโนทนี พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายถึงลักษณะธาตุลม (วาโยธาตุ) ๘ ประการ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมว่า

๑. ลมพัดขึ้นเบื้องบน (อุทุงคมา วาตา) ได้แก่ ลมพัดขึ้นข้างบนทำให้อาเจียนและสะอึก เป็นต้น

๒. ลมพัดลงเบื้องต่ำ (อโรคมา วาตา) ได้แก่ ลมพัดลงเบื้องต่ำซึ่งยังอุจจาระและปัสสาวะ เป็นต้น ให้ออกไป

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

^{๑๓๐} ตูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๕/๓๓๕., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๗/๑๒๘.

^{๑๓๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๖/๑๓๗., อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๓๘.

^{๑๓๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๖/๑๓๖ - ๑๓๗.

๓. ลมในท้อง (กุจฉิสยา วาตา) ได้แก่ ลมที่อยู่ภายนอกลำไส้ใหญ่
๔. ลมในไส้ (โกฏฐาสยา วาตา) ได้แก่ ลมภายในไส้ใหญ่ทั้งหลาย
๕. ลมพัดไปตามคว้น (องคฺมงฺคานุสาริโน วาตา) ได้แก่ ลมที่พัดไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ในสรีระทั้งสิ้น โดยพัดไปตามช่องของเส้นเอ็นทำให้เกิดงอมือและเหยียดมือเป็นต้น
๖. ลมคัสตรา (สตถกฺวาตา) ได้แก่ ลมที่พัดไป เหมือนเอากรรไกรตัดข้อต่อและเส้นเอ็น
๗. ลมมีตโกน (ขุรกวาตา) ได้แก่ ลมผ่าหัวใจ เหมือนผ่าด้วยมีตโกน บทว่า อุบุปลกฺวาตา (ลมเพิกหัวใจ) ได้แก่ ลมที่ทำลายเนื้อหัวใจนั้นแหละ
๘. ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก (อสุสาโส, ปสุสาโส) ได้แก่ ลมจุมุกเข้าไปในภายใน และลมจุมุกออกไปภายนอก^{๑๓๓}

ลักษณะของลมทั้ง ๘ ประการ โดยนัยแห่งพระอภิธรรมนี้ ทำให้เกิดความแตกต่างจากนัยแห่งพระสูตรที่แสดงลักษณะของลมไว้เพียง ๖ ประการ (เว้นลมคัสตราและลมมีตโกน) อย่างไรก็ตาม พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายต่อไปอีกว่า “ลมทั้งหมดข้างต้นมีสมุฏฐาน ๔ ลมหายใจเข้าลมหายใจออกมีจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว”^{๑๓๔} กายสังขารคือลมอัสสาสะและปัสสาสะมีจิตเป็นสมุฏฐาน^{๑๓๕} ที่ชื่อว่า วาโย ด้วยสามารถความพัดไปมา วาโยนั้นแหละ ชื่อว่าวาโยคต (ธรรมชาติที่พัดไปมา) เพราะถึงความเป็นวาโย บทว่า ฌมฺภิตตฺต รุปสฺส (ความเคร่งตึงแห่งรูป) ได้แก่ ความเคร่งตึงแห่งอวินิพโกรูป (รูปที่แยกจากกันไม่ได้ ๘ รูป)^{๑๓๖}

วาโยธาตุ ๖ อย่างที่กล่าวมานี้ เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์ เรียกว่า อัชฌัตตวาโย ก็ได้ ส่วนลมที่พัดไปมาอยู่ภายนอกนั้น เรียกว่า พหิทฺทวาโย^{๑๓๗} อย่างไรก็ตาม ธาตุลมยังมีลักษณะพิเศษอีก ๒ ประการ ดังนี้

๑. ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว (วิตถมฺภนลฺกฺขณา หรือ สมุทฺธิรณลฺกฺขณา) ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึง เรียกว่า วิตถมฺภนวาโย เป็นธาตุลมที่ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นไม่ให้คลอนแคลนเคลื่อนไหวไปได้ ในร่างกายของคนเรา ถ้าวิตถมฺภนวาโยปรากฏแล้ว ผู้นั้นจะรู้สึก ว่า ตึง เมื่อย ปวด ไปทั่วร่างกาย หรือเมื่อเวลาที่เราเกร็งข้อ แขน ขา และเพ่งตาอยู่นานๆ โดยไม่กะพริบตา เวลานั้น วิตถมฺภนวาโย ก็ปรากฏโดยความพยายามของตนเอง

๒. ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหว (สมุทฺธิรณวาโย) มีลักษณะที่ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไหวไปมาได้ เช่น สัตว์ทั้งหลายที่เคลื่อนไหวอริยาบถต่างๆ ได้ หรือกะพริบตา กลอกตา

^{๑๓๓} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๓๘.

^{๑๓๔} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๓๘.

^{๑๓๕} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๓๑/๖๘.

^{๑๓๖} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๑๒๓/๒๓๗.

^{๑๓๗} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน,

กระดิกมือ กระดิกเท้า การถ่ายสิ่งโสโครกออกจากร่างกาย การคลอตบุตรต่างๆ เหล่านี้ เป็นไปได้ด้วยอำนาจสมุทริณวาทโย ทั้งสิ้น^{๑๓๘}

ระบบธาตุลมจะมีลักษณะพัดไปมาและค้ำจุนรูปซึ่งมีอยู่ ๖ อย่าง คือ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ และลมหายใจเข้าออก นอกจากนั้นยังอาจกล่าวอีกนัยหนึ่งถึงลักษณะพิเศษ ๒ ประการว่า ธาตุลมมีลักษณะเครื่องตั้ง เคลื่อนไหว และเคลื่อนไหวอย่างเดี่ยว ธาตุลมมีบทบาทหน้าที่สำคัญยิ่งเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทั้งหมดของร่างกายคือการเคลื่อนไหวระดับอวัยวะน้อยใหญ่ภายในและการเคลื่อนไหวระดับอวัยวะของร่างกายทั้งหมด ทั้งอวัยวะใหญ่และอวัยวะย่อยในชีวิตมนุษย์ การเคลื่อนไหวในระดับอวัยวะน้อยใหญ่ภายในร่างกายมีความละเอียดที่สลับซับซ้อน และมีส่วนสำคัญในการทำให้เกิดเป็นการทำงานพื้นฐานที่จำเป็นอย่างยิ่ง ของร่างกายมนุษย์ ยกตัวอย่างเช่นการหายใจ การมองเห็น การย่อยอาหารและการขับถ่าย ส่วนการเคลื่อนไหวในระดับอวัยวะจะสามารถสังเกตเห็นได้ไม่ยากนัก จำแนกออกเป็นอวัยวะใหญ่และอวัยวะย่อย มีการค้ำจุนเข้า การเหยียดอวัยวะออก เป็นต้น^{๑๓๙}

การทำงานพื้นฐานดังกล่าวเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของร่างกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหายใจซึ่งได้แก่ลมที่ผ่านจมูกเข้าไปในภายใน และลมที่ผ่านจมูกออกไปภายนอก เรียกว่า ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก (อสุสาโส ปสสาโส) ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว เช่นเดียวกับการมองเห็นรูปธาตุหรือรูปารมณีนี้อันหนึ่งๆ การทำงานของร่างกายเหล่านี้ล้วนมีปัจจัยมาจากการทำงานของวาโยธาตุ (ธาตุลม) ดังหลักฐานในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีที่ว่า “เมื่อจิตเกิดขึ้นว่า จักแลดูข้างหน้า วาโยธาตุ อันมีจิตเป็นสมุฏฐานกับด้วยจิตนั้นนั่นแหละ ยังความเคลื่อนไหว (วิญญาณัตติรูป) แห่งรูปให้เกิดขึ้นทันทีนั่นเอง หนึ่งตาอันเป็นส่วนเบื้องล่าง ก็จมลงข้างล่าง หนึ่งตาอันเป็นส่วนเบื้องบน ก็จะเลิกขึ้นไปเบื้องบน ด้วยอำนาจแห่งการแผ่ขยายไปของวาโยธาตุอันเป็นการกระทำของจิต ใครๆ ชื่อว่า เป็ด (ตา) อยู่ด้วยเครื่องยนต์ มิได้มี ในลำดับนั้น จักขุวิญญาณ ก็เกิดขึ้นยังทัสสนกิจให้สำเร็จอยู่”^{๑๔๐}

จากหลักฐานนี้ แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวที่เป็นปัจจัยมาจากวาโยธาตุ (ธาตุลม) อย่างชัดเจน กล่าวคือเมื่อจิตตทวาโยธาตุ (ธาตุลมอันเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน) เกิดขึ้น วิญญาณัตติรูป รวม ๕๐ ไปถึงอวัยวะน้อยใหญ่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมองเห็น มีหนึ่งตาบนและล่างเป็นต้น ก็เคลื่อนไหวตามและยังการมองเห็นครั้งหนึ่งๆ (ทัสสนกิจ) ให้สำเร็จจุลลวงไปได้ นอกจากนั้น การเคลื่อนไหวของธาตุลม (วาโยธาตุ) ในระดับอวัยวะน้อยใหญ่ภายในยังช่วยให้การย่อยอาหารภายในร่างกายสำเร็จจุลลวงไปได้ด้วยดีตลอดทั้งกระบวนการอีกด้วย โดยเริ่มต้นตั้งแต่การยกคำข้าวเข้าปาก ดังอรรถาธิบายว่า การจับบาตร... การหยั่งมือลงในบาตร... การทำคำข้าว การยกคำข้าวเข้าปาก การเปิดปาก ก็ย่อมมีเพราะการแผ่ไปของวาโยธาตุอันเป็นการกระทำของจิต ... เพราะการแผ่ไปของ

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙ - ๘๐.

^{๑๓๙} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๗๔๐/๔๐๗.

^{๑๔๐} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๗๔๐/๔๐๑.

วาโยธาตุอันมีจิตเป็นสมุฏฐานนั้นแหละ จึงวางคำข้าวในปากได้ จากนั้น ฟันเบื้องบนก็ทำหน้าที่ให้สำเร็จดุจซาก ฟันเบื้องล่างก็ย้งหน้าที่ให้สำเร็จดุจครก ทั้งลิ้นก็ทำหน้าที่ให้สำเร็จได้ตั้งมือ น้ำลายใสที่ปลายลิ้นน้ำลายชั้นที่โคนลิ้น ย่อมคลุกเคล้ากับอาหารในที่นั้นๆ ด้วยประการฉะนี้ คำข้าวนั้นจึงเป็นไปในครก คือ ฟันเบื้องล่าง เปียกชุ่มด้วยน้ำลาย แผลกละเอียดแล้วด้วยซากคือ ฟันเบื้องบน ชื่อว่า ใครๆ ใสคำข้าวไปภายในด้วยช้อน หรือทัพพีหามีไม่ วาโยธาตุเท่านั้น ย่อมให้อาหารเข้าไปภายใน ชื่อว่า ใครๆ ให้คำข้าวที่เข้าไปแล้วๆ ให้ทรงอยู่ กระทำให้เคลื่อนไปสู่ความเป็นกาก ก็ไม่มี คำข้าวนั้นย่อมตั้งอยู่ได้ ด้วยสามารถแห่งวาโยธาตุเท่านั้น^{๑๔๑} เมื่ออาหารถูกย่อยสลายด้วยเตโชธาตุเรียบริ้วแล้ว วาโยธาตุ (ธาตุลม) ชนิดที่พัดลงเบื้องต่ำ (อโรคมา วาตา) ก็จะรับหน้าที่ต่อด้วยการพัดพาเอาอุจจาระ และปัสสาวะเป็นต้น ซึ่งเป็นกากอาหารที่ย่อยแล้ว (อาหารเก่า) ลงสู่เบื้องต่ำเพื่อขับออกจากร่างกายสู่ภายนอก เราเรียกกระบวนการทำงานในชั้นตอนนี้ว่า “การขับถ่าย” ดังที่คัมภีร์วิสุทธิธรรมรคอธิบายว่า “ก็เพราะการแผ่ไปแห่งวาโยธาตุอันมีจิตเป็นสมุฏฐานนั้นแหละ การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ จึงมีได้... อุจจาระและปัสสาวะอันสะสมไว้แล้ว ถูกเปียดเบียนด้วยกำลังแห่งลมในกระเพาะ ก็ย่อมออกไป แม้มี ฟังประสงค์จะให้ออกก็ตามที มันย่อมออกไปด้วยอำนาจของวาโยธาตุ”^{๑๔๒} ในความเป็นจริง ธาตุลม จะควบคุมการเคลื่อนไหวทั้งหมดของอวัยวะน้อยใหญ่ตลอดเวลา ทั้งในส่วนที่มองเห็นและมองไม่เห็น

ธาตุ ๔ เป็นชื่อของมหาภูตรูป ๔ เป็นหลักการสำคัญ หากมหาภูตรูป ๔ ไม่สมดุลกันจะเกิดความเจ็บป่วยทางร่างกาย และเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ในที่สุด ความเจ็บป่วยทางร่างกายในบางกรณีอาจทำให้ร่างกายเกิดทุพพลภาพโดยสิ้นเชิง ดังคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีที่ว่า “โรคลมเกิดขึ้นในร่างกายแล้วย่อมทำลายมือ เท้า และเบื้องหลังเป็นต้น ย่อมทำให้เป็นคนบอด ย่อมทำให้เป็นคนง่อย คนเปลี้ย”^{๑๔๓} ปัญหาเรื่องความเจ็บป่วยที่มีสมุฏฐานจากความไม่สมดุลของมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ สามารถป้องกันได้วิธีหนึ่งด้วยการรับประทานยารักษาโรคคือเภสัช ๕ ชนิด มีเนยใสและเนยชั้นเป็นต้น ที่ได้รับพุทธานุญาตให้ภิกษุผู้เจ็บไข้ฉันได้ โดยไม่มีโทษทางวินัย “เป็นเครื่องป้องกันโรค บำบัดโรคที่เกิดทุกขเวทนา เนื่องจากธาตุกำเริบให้หายไป”^{๑๔๔} ดังการแสดงให้เห็นความสมดุลและการกำเริบของมหาภูตรูปทั้ง ๔ ในตารางที่ ๓.๒

ตารางที่ ๓.๒ แสดงความสมดุลและการกำเริบของมหาภูตรูป

ธาตุ ๔	มหาภูตรูป ๔ สมดุล	มหาภูตรูป ๔ กำเริบ
ปฐวีธาตุ	กายไม่แข็งกระด้าง	กายแข็งกระด้าง (เคลื่อนไหวไม่ได้/อัมพาต)
อาโปธาตุ	อาการเอิบอุ่มและเปล่งปลั่ง	ไซ้ข้อและเส้นเอ็นขาด
เตโชธาตุ	วรรณสมบัติ (ผิวพรรณดี ไม่แสดงอาการเน่า)	มีความร้อนมากเป็นเบื้องหน้า(ตัวร้อน/เป็นไข้)
วาโยธาตุ	เคลื่อนไหวกายได้เป็นปกติ	กายเน่าเปราะเปื้อน (แผลเน่า พุพอง)

^{๑๔๑} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๗๔๐/๔๑๒.

^{๑๔๒} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๗๔๐/๔๑๕.

^{๑๔๓} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๓๐/๒๘.

^{๑๔๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓., สารตถ. ฎีกา. (บาลี) ๒/๒๕๐/๓๙๓.

วิธีการจัดความสมดุลมหาภูตรูป จึงเป็นมรรควิธีเพื่อดำเนินไปถึงความสมดุลของมหาภูตรูปนั้นด้วยการบริหารร่างกายด้วยปัจจัย ๔ การจัดการความเย็นร้อนภายในร่างกายมนุษย์จะเกิดขึ้นได้ขึ้นอยู่กับมรรควิธีทั้ง ๖ มีลมหายใจเข้าออก และมหาภูตรูปซึ่งต้องสัมพันธ์กับไฟธาตุ ซึ่งเป็นธาตุหนึ่งในระบบธาตุทั้ง ๖ ภายในร่างกาย มีธาตุดินและธาตุน้ำเป็นต้น เตโชธาตุทำให้ร่างกายอบอุ่น เป็นต้น ซึ่งเป็น ๑ ใน ๔ องค์ประกอบของมหาภูตรูปที่นำเสนอแล้ว แต่ในที่นี้จะอภิปรายโดยเน้นที่ไฟธาตุภายนอก (อุตุ ฤดูแล้งหรืออุณหภูมิต่ำ) ที่ส่งผลกระทบต่อไฟธาตุภายในร่างกาย มีความสำคัญต่อชีวิตตั้งที่พระอุปเสนะกล่าวว่า “ชีวิตเนื่องด้วยเตโชธาตุ อันเกิดแก่กรรม”^{๑๔๕} ทั้งไฟธาตุยังเป็นองค์ประกอบหนึ่งใน ๓ ของเครื่องปรุงชีวิต ได้แก่ อายุ ให้อุ่น วิญญาณ^{๑๔๖} คัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคกล่าวว่า “อายุ (ชีวิต) นั้นไม่แข็งแรง อ่อนแอ ทุพพลภาพ”^{๑๔๗}

คัมภีร์ปรมัตถมัญญุสวาทวิสุทธิมรรคมหาภูทิกาวว่า “โดยภาวะที่ชีวิตทุพพล”^{๑๔๘} ดังที่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกระบุว่า “เมื่อกายนี้ไม่มีอายุ ไม่มีให้อุ่น และไม่มีวิญญาณ กายนี้จึงก้าวไปไม่ได้ ถอยกลับไม่ได้ ยืนไม่ได้ นั่งไม่ได้ นอนไม่ได้ เห็นรูปทางตาไม่ได้ ฟังเสียงทางหูไม่ได้ ดมกลิ่นทางจมูกไม่ได้ ลิ้มรสทางลิ้นไม่ได้ ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายไม่ได้ หรือรู้ธรรมารมณ์ทางใจไม่ได้”^{๑๔๙} ยิ่งไปกว่านี้ ร่างกายที่มีวิญญาณ^{๑๕๐} พระพุทธองค์ตรัสว่า “เมื่อใดอายุ ให้อุ่น และวิญญาณละกายนี้ เมื่อนั้น กายนี้ก็ถูกทอดทิ้ง นอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่นปราศจากเจตนา”^{๑๕๑} ทั้งนี้ เนื่องจากอายุ^{๑๕๒} ชีวิตินทรีย์อาศัยให้อุ่น^{๑๕๓} (เตโชธาตุที่เกิดจากกรรม) ดำรงอยู่และให้อุ่นอาศัยอายุดำรงอยู่” เมื่อประทีบน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่แม้ฉันใด อายุอาศัยให้อุ่นดำรงอยู่ ให้อุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน^{๑๕๔} ดังนั้น พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า “คนที่ตายแล้ว กายสังขารก็ดับระงับไป วิจิสังขารก็ดับระงับไป จิตตสังขารของเขาก็ดับระงับไป อายุสิ้นไป ให้อุ่นหมดไป อินทรีย์แตกสลายไป”^{๑๕๕} ซึ่งสอดคล้องกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า “อายุ ให้อุ่น และวิญญาณ เป็นปัจจัยที่ทำให้กายนี้อดทนต่ออิริยาบถมีการยืนและการเดินเป็นต้นได้ แต่เมื่อสิ่ง ๓ สิ่งนี้ขาดไป กายนี้จึงมีความเนาเปื่อยเป็นธรรมดา มีภาวะอย่างนี้ หมายถึงจักมีการพองขึ้นเป็นต้นอย่างนี้

^{๑๔๕} ขุ.ม.อ. (ไทย) ๖๕/๖๙/๓๔๐.

^{๑๔๖} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๕๒๒/๔๑๒.

^{๑๔๗} คุรายละเอียดใน วิมุตติ. (ไทย) ๒๐๙., วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๗๓/๓๓๙,

^{๑๔๘} วิสุทธิ.ฎีกา. (ไทย) ๒/๓/๔.

^{๑๔๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒๖/๓๕๙.

^{๑๕๐} อง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๔๙/๘๑.

^{๑๕๑} สี่.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๒.

^{๑๕๒} คุรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๕๐๔/๓๑๔.

^{๑๕๓} คุรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๕๐๔/๓๑๔.

^{๑๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๙๕.

^{๑๕๕} สี่.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๓.

ที่เดียว ไม่ล่วงพ้นอย่างนี้ไปได้”^{๑๕๖} ทั้งรูปชีวิตินทรีย์และอรุปชีวิตินทรีย์^{๑๕๗} ก็ดับลงด้วยสมดังที่พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า “ชีวิตนี้น้อยนัก อธิบายว่า อายุ ความดำรงอยู่ ความดำเนินไป ความให้ชีวิตดำเนินไป ความเคลื่อนไหว ความเป็นไป ความรักษา ความเป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์”^{๑๕๘} โดยนัยนี้ เมื่อไฟธาตุ (ไออุ่น) ขาดไป ชีวิต (รูปชีวิตินทรีย์และอรุปชีวิตินทรีย์) จึงดับลงด้วย นี่เป็นปัจจัยภายในร่างกายส่วนหนึ่ง แต่เมื่อกกล่าวถึงบริบทความเย็นและความร้อน (อุณหภูมิจึง) ไฟธาตุชื่อว่า อุตฺถ ล้วนมีทั้งที่เป็นภายในและภายนอกสัตรีทำให้เกิดอุตุชรูปเกิด ในคัมภีร์ปรมัตถโชติการะบุว่า “อุตุ ได้แก่ สัตเตโช ความเย็น อุณหเตโช ความร้อน ที่อยู่ภายในสัตรีและภายนอกสัตรี ทำให้อุตุชรูปเกิดขึ้น สำหรับภายในสัตรีให้เกิดขึ้นทุกๆ ขณะจิตนับตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา ส่วนความเย็นและความร้อนอยู่ภายนอกสัตรีนั้น เวลาที่ปรากฏเกิดขึ้นเรียบร้อยแล้ว ทำให้อุตุชรูปเกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ไปไม่ขาดสาย”^{๑๕๙}

ความเย็นและความร้อนอยู่ภายนอกสัตรีดังในคัมภีร์วิสุทธรคชาว่า “อุตุคืออุตุ ได้แก่ สัตเตโชธาตุมีสมุฏฐาน ๔ ชื่อว่า อุตุ - ฤตุ แต่ฤตุนี้มีอยู่ ๒ อย่าง คือฤตุร้อนและฤตุหนาว” ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งความเป็นอยู่และแห่งความฉิบหายของรูปทั้งหลายที่เกิดด้วยสมุฏฐาน ๔^{๑๖๐} ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนีระบุว่า “ความเย็นร้อนที่ไม่สมดุลย่อมส่งผลให้ทุกขเวทนาบังเกิด”^{๑๖๑} ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี พระพุทธโฆสจารย์อธิบายว่า คือความร้อนของดวงอาทิตย์ ที่ยังรูปให้ย่อยยับไปด้วยความร้อนนั้นปรากฏแล้วในทางกันดาร มีทะเลทรายเป็นต้น^{๑๖๒} และในประเทศทั้งหลายที่มีความเย็นเกิดแต่หิมะตก แม้มีแคว้นชื่อว่าหิมะเป็นต้นก็เหมือนกัน ย่อมยังความย่อยยับแห่งรูปนี้ปรากฏ เพราะสัตรีทั้งหลายในประเทศนั้น มีร่างกายถูกความเย็นทำลายตัดขาดแล้วย่อมถึงแม้ความสิ้นชีวิต”^{๑๖๓} ข้อนี้สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อเวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาลเกิดขึ้น เธอจึงมีความเจ็บไข้^{๑๖๔} ได้สรุปถึงภาวะไม่สมดุลของไฟธาตุไว้ว่า “ชีวิตที่ได้ภาวะความเป็นไปสมมาเสมอแห่งความเย็นและความร้อนคือธาตุไฟธาตุ จึงเป็นไปไม่ได้ แต่เมื่อบุคคลถูกความเย็นจัดก็ดี ถูกความร้อนจัดก็ดี ครอบงำย่อมวิบัติ”^{๑๖๕}

การจัดความสมดุลไฟธาตุ ตั้งอยู่บนหลักการที่ว่า ไฟธาตุทั้งภายนอกและภายในจะต้องมีสัมพันธภาพเชิงสมดุลซึ่งกันและกัน กล่าวคือไฟธาตุภายนอกจะต้องไม่เย็นจัดหรือร้อน จัดเพื่อให้

^{๑๕๖} อัง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๒๙/๑๑๓.

^{๑๕๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๒๔๑/๔๑๓.

^{๑๕๘} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๒.

^{๑๕๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจารย์, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๑๐๐.

^{๑๖๐} คุรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๓๐๗ - ๓๐๘/๕๑๗ - ๕๒๒

^{๑๖๑} มงคลตถ. (ไทย) ๔/๔๑๔/๑๘๖.

^{๑๖๒} คุรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๓๐/๒๘.

^{๑๖๓} คุรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๓๐/๒๖.

^{๑๖๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๔/๑๘๑.

^{๑๖๕} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑๗๓/๔๐๖.

ระบบไฟธาตุภายในร่างกายทำหน้าที่ ๔ ประการ (ทำให้ร่างกายอบอุ่นและทรุดโทรมเป็นต้น) ได้อย่างปกติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เตโชธาตุที่เป็นภายในที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร^{๑๖๖} ต้องเกิดภาวะสมดุลคือไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก^{๑๖๗} ความสมดุลนี้เป็นไปทั้งในเชิงคุณภาพและในเชิงปริมาณ กล่าวคือ (๑) คุณภาพของไฟธาตุต้องมีความสม่ำเสมอ (isotropic) (๒) ปริมาณของไฟธาตุต้องมีความพอเหมาะ จึงจะเรียกว่าเกิดความสมดุลภายในได้ คัมภีร์สมันตปาสาทิการะบุว่า “ผู้มีไฟธาตุเผาอาหารเสีย ... อุจจาระจะออกยาก”^{๑๖๘} ดังนั้น ไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารจึงมีความสำคัญในฐานะที่วัดความสมดุลของระบบธาตุไฟภายในประการหนึ่งดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นจัด ไม่ร้อนจัด เป็นปานกลาง ควรแก่การบำเพ็ญเพียร”^{๑๖๙}

ด้านอุณหภูมิต่างๆที่เหมาะสมหรืออุตุสัปปายะจึงสมควรได้รับการพิจารณาในที่นี้ สัปปายะหมายถึง ฤดู อุตุ หรืออุณหภูมิต่างๆที่ทำให้เกิดความสบายเนื้อสบายตัว เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ทำให้เกิดความเหมาะสม และเป็นบริวารที่อุปการะแก่ชีวิต ความหมายนี้ชี้ให้เราไปสู่ภูมิประเทศที่เหมาะสมอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ในมงคลสูตร^{๑๗๐} พระผู้มีพระภาคตรัสมงคลสูงสุด ๓๘ ประการซึ่งมีการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมรวมอยู่ในนั้นด้วย และกำหนดชมพูทวีปทั้งสิ้น ชื่อว่ามัชฌิมประเทศเป็นปฏิรูปเทศ^{๑๗๑} เป็นประเทศที่สบาย ฤดูอากาศก็ย่อมสบายด้วย^{๑๗๒} ซึ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า “เมื่อโยคีบุคคลส่องเสพอากาศเย็นหรือร้อนเป็นที่สบายแล้วมีความผาสุกสบาย หรือจิตที่ยังไม่ตั้งมั่นย่อมตั้งมั่นหรือจิตที่ตั้งมั่นแล้วย่อมมั่นคงยิ่งขึ้น อากาศนั้นชื่อว่าเป็นที่สบาย”^{๑๗๓} ภิกษุย่อมเป็นผู้ฉลาด คือเฉียบแหลมได้แก่ มีปรีชาสามารถเพื่อเข้าสมาธิโดยกำหนดเอาฤดูเป็นที่สบาย^{๑๗๔} สอดคล้องกับพระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ กล่าวว่า “อุตุสัปปายะและอุตุสัปปายะมีผลต่อความหงุดหงิดฟุ้งซ่าน และความแจ่มใสตั้งมั่นของโยคี”^{๑๗๕}

^{๑๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔.

^{๑๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๖/๑๘๔ - ๑๘๕.

^{๑๖๘} วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๙๓/๑๗๐.

^{๑๖๙} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗.

^{๑๗๐} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑ - ๑๓/๖ - ๘.

^{๑๗๑} ดุรายละเอียดยใน มงคล. (ไทย) ๑/๙๐ - ๙๑/๑๔๓ - ๑๔๔.

^{๑๗๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะ และปฏิสนธิจตุกกะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๖), หน้า ๒๒๖.

^{๑๗๓} ดุรายละเอียดยใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๕๙/๑๘๖.

^{๑๗๔} ดุรายละเอียดยใน อง.ฉก.อ. (ไทย) ๓๖/๒๙๕/๕๘๖.

^{๑๗๕} ดุรายละเอียดยใน พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. อินเตอร์ พรีนซ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๖๒.

วิธีการจัดความสมดุลไฟธาตุ เน้นการอยู่ในสถานที่ที่มีอุณหภูมิเหมาะสม แม้พระผู้มีพระภาคองค์ทรงให้ความสำคัญกับหลักการนี้ “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกुरु ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกुरुทรงตั้งพระทัยที่จะตรัสสติปัฏฐานสูตรที่แคว้นกुरुนี้^{๑๗๖}” คัมภีร์ปัญจสุทนีกล่าวว่า ทรงเล็งเห็นว่าชาวกुरुมีความสมดุลแห่งร่างกายและจิตใจอันเนื่องจากการอยู่ในอุตุสัปปายะจะสามารถฟังพระธรรมเทศนาอันลึกซึ้งนี้ได้^{๑๗๗} แสดงว่าอุตุสัปปายะเป็นสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลดีกับทั้งร่างกายและจิตใจสามารถใช้ธาตุไฟเป็นวัตถุสำหรับเพ่งให้เกิดสมาธิ (เตโชกสิณ) ในกัมมัฏฐาน ๔๐^{๑๗๘}

การจัดความสมดุลไฟธาตุ เน้นเรื่องการอยู่ในสถานที่ที่มีอุณหภูมิเหมาะสมโดยมีสาระสำคัญอยู่ที่ความสมดุลระหว่างธาตุไฟที่เป็นภายนอกกับภายในร่างกายมนุษย์ ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อดำเนินไปถึงความสมดุลของระบบภายในร่างกายมนุษย์ได้ในที่สุด

๓.๕ หมวดธรรมที่สนับสนุนการจัดการจัดการขั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งในการศึกษาพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้เพียบพร้อมทั้งร่างกายและจิตใจ ในอันที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขและประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ มีหลักธรรมสำคัญในการพัฒนาคน คือ ไตรสิกขา ๓ สติปัฏฐาน ๔ ธาตุ ๔ อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรค ๘ มีรายละเอียดในแต่ละข้อ ดังนี้

๓.๕.๑ ไตรสิกขา ๓ : การศึกษาเพื่อพัฒนาขั้น ๕ ให้สมบูรณ์

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการรู้แจ้งทั้งทางหลักธรรมและการปฏิบัติธรรมซึ่งประกอบด้วย การเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาตน หลักสิกขาเป็นหลักที่บอกว่ามนุษย์จะต้องแก้ไขพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และจะต้องพัฒนาตลอดเวลา โดยไม่ประมาท จะต้องถือหลักการ ๓ ประการ ดังนี้

๑. อธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ดังคำอธิบายในคหฬุทธกถาสูตรในเทส คัมภีร์มหานิทเทสว่า อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สรรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สิลขันธเล็ก สิลขันธใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าอธิศีลสิกขา^{๑๗๙} การฝึกอบรมศีลนั้น มุ่งเน้นที่การสำรวมเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ในการกระทำเป็นเกราะกั้นกิเลสทั้งหลายที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อน และการเบียดเบียน ดังที่แสดงในมาติกาภา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “เนกขัมมะ

^{๑๗๖} ติรายนละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑.

^{๑๗๗} ติรายนละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑๓๒/๖๓๖.

^{๑๗๘} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๗๕/๕๕., ติรายนละเอียดใน ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๒๐๘/๓๐๖.

^{๑๗๙} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

ชื่อว่าสโลวีสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นกามฉันทะ ... ความสำรวมชื่อว่าอริศีลสิกขา... อพยาบาท
ชื่อว่าสโลวีสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นพยาบาท ... อรหัตตมรรคชื่อว่าสโลวีสุทธิ เพราะมีความหมาย
ว่า กั้นกิเลสทั้งปวง”^{๑๘๐}

๒. อธิจิตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยัง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิด
คุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง การสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังคำอธิบายในคุหัญญุทสูตร
นิเทศ คัมภีร์มหานิทเทศว่า อธิจิตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ฝึกขุในธรรมวินัยนี้ สังัดจากกามและอกุศล
ธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบ
ระงับไปแล้ว บรรลุตติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์
มีแต่ปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนาม
กาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุขและ
ทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุตตตฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์
เพราะอุเบกขาอยู่ที่นี่ ชื่อว่าอธิจิตสิกขา^{๑๘๑} การฝึกอบรมจิตนั้น มุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำให้
ให้สงบแน่วแน่เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นกลาง ปราศจากอคติ ดังในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า
“ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า ไม่ฟุ้งซ่าน...ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่า อธิจิตสิกขา”^{๑๘๒}

๓. อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยัง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา
เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ เป็นลำดับไป จนทำให้แจ้งทั้ง
เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ สามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไป ดังในคัมภีร์มหานิทเทศกล่าว
ว่า “อธิปัญญาสิกขาเป็นอย่างไร คือ ฝึกขุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ
หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลสให้บรรลถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็น
จริงว่า “นี่ทุกข์” ... “นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)” ... “นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)” ... “นี่ทุกข์นิโรธคา
มินิปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ”
... “นี่อาสวะสมุทัย” ... “นี่อาสวะนิโรธ” ... “นี่อาสวะนิโรธคามินีปฏิบัติ” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา”^{๑๘๓}
โดยการฝึกอบรมปัญญามุ่งเน้นที่การรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เพื่อให้เกิดความเห็นที่
บริสุทธิ์ จึงจะสามารถทำลายกิเลสได้ ดังในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่า “ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิ เพราะมี
ความหมายว่าเห็น...ความเห็นชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา”^{๑๘๔}

ไตรสิกขาก็คือการพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็น
ทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน เมื่อมองในแง่อริยสัจ
๔ ก็เป็นอริยมรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐเมื่อเป็นมรรคก็ดำเนินก้าวหน้าไปสู่จุดหมายโดยกำจัด

^{๑๘๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖.

^{๑๘๑} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๑๘๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๐/๔๑/๖๐๖ - ๖๐๗.

^{๑๘๓} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๑๘๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖ - ๖๐๗.

สมุทัยให้หมดไป ช่วยให้เราใช้ชีวิตที่พึงพาวิชา ตัณหา อุปาทาน น้อยลงไป ไม่อยู่ใต้อำนาจครอบงำ พร้อมกับที่เรามีปัญญาเพิ่มขึ้นและดำเนินชีวิตด้วยปัญญามากขึ้นตามลำดับ จนในที่สุด พอสมุทัยหมด ทุกข์ก็หมด บรรลุหมายเป็นนิโรธโดยสมบูรณ์^{๑๘๕}

ไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนามนุษย์ คือการจัดตั้งระบบระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ สามารถแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑. ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมใหญ่เพื่อกำจัดกิเลสของภิกษุและบุคคลทั้งหลาย ดังปรากฏในอนุพุทธสูตร ว่าด้วยการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสืบกันว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอดธรรม ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติ เราถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว ธรรมเหล่านี้คือ ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติอันยอดเยี่ยม พระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้แล้ว ดังนั้น พระพุทธองค์ จึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้อยิ่ง^{๑๘๖}

๒. ไตรสิกขา มีรากฐานที่สำคัญของพระวินัย ดังปรากฏในวัชชีปุตตสูตรว่า พระพุทธองค์ ทรงให้คำแนะนำภิกษุรูปหนึ่งว่า หากเธอไม่อาจประพฤติปฏิบัติตามสิกขา บทที่บัญญัติไว้ได้ครบถ้วน บริบูรณ์ ก็ให้พึงศึกษาปฏิบัติในสิกขา ๓ เพื่อการละระคาย โทสะ โมหะ ทำให้เป็นผู้ไม่ประกอบ อุกุศลกรรม เพราะสิกขา ๓ ประการนี้ เป็นที่รวมของสิกขาบทนั่นเอง^{๑๘๗}

๓. ไตรสิกขาเป็นกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนามนุษย์ เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้น ดังที่แสดงในปฐมสิกขาสูตรว่า

“ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิและปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระโสดาบันหรือเป็นพระสกทาคามี ขณะที่ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล และสมาธิทำพอประมาณในปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระอนาคามี ส่วนภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง”^{๑๘๘}

การฝึกอบรมทั้ง ๓ ด้าน จึงมีวัตถุประสงค์โดยรวมเพื่อทำลายกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคล ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “สำหรับบุคคลผู้ตื่นอยู่ตลอดเวลา หมั่นศึกษาไตรสิกขาทั้งกลางวันและกลางคืน น้อมจิตเข้าหาวิพพาน อาสวะทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ไม่ได้”^{๑๘๙} ทั้งนี้ พระสารีบุตร ได้แสดงอธิบายวัตถุประสงค์ไว้ในคัมภีร์มหานิทเทสว่า

๑. เพื่อไม่ประพฤตินิตทางกาย วาจา ใจ เพราะรู้ในเหตุที่ทำให้ประพฤตินิตนั้น
๒. เพื่อละเมถุนธรรม เพราะรู้ว่าป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมยศและเกียรติของสมณะ
๓. เพื่อกำจัดราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ

^{๑๘๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “หัวใจพระพุทธศาสนา”, ใน พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๐) : ๗.

^{๑๘๖} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑/๑ - ๒.

^{๑๘๗} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐ - ๓๑๑., อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒,๓๑๔.

^{๑๘๘} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒ - ๓๑๔.

^{๑๘๙} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๖/๑๐๓.

๔. เพื่อทางแห่งญาณ เพราะรู้เหตุแห่งความลั้งเลงสยว่า เกิดจากสิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่ปรารถนา

๕. เพื่อกำจัดมลทินของตน คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณ มิจฉาวิมุตติ เพราะได้สมาทาน ไตรสิกขาจึงมีสมาธิ มีสติ มีปัญญาที่รักษาตน^{๑๙๐}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ไตรสิกขาเป็นทั้งหลักการและวิธีปฏิบัติ เพื่อให้สามารถล่วงพ้นจากอบาย กามธาตุ และภพทั้งปวง โดยมีเป้าหมายที่การบรรลุพระนิพพานอันบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ไตรสิกขาเป็นแนวปฏิบัติในทางสายกลาง ที่มีใช้การปรนเปรอตนด้วยกามสุขและการทรมานตน มีศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่แสดงออกทางกาย วาจา สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่กลุ่มมรุมจิต และปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยกิเลสที่แอบแนบอยู่ในจิต สามารถพัฒนาบุคคลให้เป็นพระอริยะผู้มีความบริบูรณ์ด้วยศีล ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี บริบูรณ์ด้วยสมาธิ ได้แก่ พระอนาคามี และบริบูรณ์ด้วยปัญญา ได้แก่ พระอรหันต์ นอกจากนี้ องค์กรธรรมทั้ง ๓ ยังเป็นเครื่องอุดหนุนให้บรรลุคุณวิเศษอันหาได้ยากในบุคคลทั้งไปมีวิชา ๓ เป็นต้น^{๑๙๑}

การพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา คือการพัฒนาการเรียนรู้เพื่อเป็นมนุษย์ที่เต็มบริบูรณ์ เพราะได้รับการพัฒนาทั้งทางกายและทางจิตใจ มีจิตใจที่เปี่ยมด้วยปัญญา จึงเป็นอิสระหลุดพ้นจากการบีบคั้นของอำนาจกิเลสตัณหาตั้งค้ำกล่าวที่ว่า “ทุกข์มีเพราะยึด ทุกข์ยึดเพราะอยาก ทุกข์มากเพราะพลอย ทุกข์น้อยเพราะหยุด ทุกข์หลุด เพราะปล่อย” เมื่อปล่อยวางแล้ว ย่อมหลุดพ้นทุกข์ และพบความสุขสงบคือสันติ ดังนั้น มนุษย์ที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงผู้บรรลุวิมุตติ คือเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเพราะ ฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นเป้าหมายของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “สมาธิที่มีศีลอบรมแล้วย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ปัญญาที่มีสมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่มีปัญญาอบรมแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ” ความหลุดพ้นนี้ก็คือวิมุตติซึ่งเป็นบรมสันติ เมื่อคนเราบรรลุถึงวิมุตติแล้วถือว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เรียกว่า พระอเสขะ (ผู้จบการศึกษาสูงสุดในพระพุทธศาสนา)^{๑๙๒}

ไตรสิกขา เป็นหลักคำสอนที่ควรนำมาปฏิบัติ เพื่อพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่ดีงาม เพื่อจัดปรับเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม ให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญา ที่ส่งผลไปสู่ภายนอกตน เป็นความสัมพันธ์กับมนุษย์และวัตถุ ซึ่งแสดงออกผ่านพฤติกรรมทางกายและวาจา จำเป็นต้องมีกรอบหรือมีเส้นทางเดินที่ต้องปฏิบัติตาม

^{๑๙๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๐.

^{๑๙๑} พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔, ๙ - ๑๒.

^{๑๙๒} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต), ทิศทางการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑ - ๔๒.

๓.๕.๒ สติปัฏฐาน ๔ : วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน

หลักสติปัฏฐาน ๔ ในบทอุเทศมหาสติปัฏฐานสูตร ได้ระบุถึงความสำคัญของสติปัฏฐาน ๔ ว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๙๓} บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐานตามคำแนะนำพระบรมศาสดา มีทั้งภิกษุ ภิกษุณี บวช สตรี เทวดา และพรหม ในที่นี้พระบรมศาสดาตรัสเฉพาะภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย” โดยมีภิกษุเป็นประธาน อีกนัยหนึ่งแม้บุคคลอื่นนอกจากพระภิกษุก็ได้ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏะ^{๑๙๔} จากบทอุเทศดังกล่าวสามารถแบ่งหลักสติปัฏฐาน ๔ ออกเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

๓.๕.๒.๑ สติปัฏฐานสอนให้มีวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “อริยสาวกปรารถนาสติปัฏฐาน ๔ ย่อมได้สติ”^{๑๙๕} สติที่ได้ด้วยการปรารถนาสติปัฏฐาน ๔ อธิบายได้ว่า การมีสติ การมีสติครองตัวอย่างยอดเยี่ยม สามารถระลึกรู้ถึงกิจที่ทำค่าที่พูดแม่นยำได้ หน้าที่ของสติคือการดูแลกำกับจิต (อุปัฏฐาน) ความหมายสามัญว่า ความระลึกรู้ได้ กำกับใจไว้กับกิจ นี้ได้ถึงสิ่งที่พึงทำพึงเกี่ยวข้อง^{๑๙๖} เพราะมีสติที่เข้าไปตั้งอยู่อย่างดี มั่นคงไม่หวั่นไหว ทำให้บรรลุถึงคุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุมีกายที่ตั้งมั่น มีจิตที่ตั้งมั่น
กำลังยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม ก็ดำรงสตินี้ไว้มั่น
เธอพึงได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย
ครั้นได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้ว
พึงถึงสถานที่ที่มัจจุราชมองไม่เห็น ฯ^{๑๙๗}

พระพุทธพจน์ดังกล่าวได้ยืนยันถึงการเจริญสติตลอดเวลา ทำให้มีอินทรีย์ที่แก่กล้า ได้รับคุณวิเศษจากการดำรงอยู่ด้วยสติอย่างแนบแน่น เพราะหลักสติปัฏฐาน ๔ ทำให้ทราบว่า ชีวิตมีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ ร่างกายและพฤติกรรม เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ความคิดนึกไตร่ตรอง ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้ง ๔ นี้แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้อริยสัจธรรม^{๑๙๘} ดังพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า สติปัฏฐาน ๔ ว่า “การเจริญสติจึงมี

^{๑๙๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๑๙๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๑๑.

^{๑๙๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๑/๒๙๒.

^{๑๙๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๗๕.

^{๑๙๗} ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๒๗๘.

^{๑๙๘} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๑๒.

ประโยชน์ทำให้จิตตั้งมั่นมีสมาธิ เพื่อการพัฒนาปัญญาต่อมา อุปมาเหมือนน้ำใสที่ตะกอนนอนก้นย่อมแสดงสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในน้ำได้ หรือเหมือนการกไข่ของแม่ไก่เป็นเวลานาน ย่อมจะทำให้ยางเหนียวคือตัณหาเหือดแห้งไป ทำให้จงอยู่ปากและกรงเล็บที่เหมือนวิปัสสนาญาณของลูกไก่แข็งขึ้น และในที่สุดลูกไก่คือเหล่าสัตว์ก็จะเจาะเปลือกไข่ เหมือนอวิชชาซึ่งห่อหุ้มตนไว้ออกจากฟองไข่คือภพได้^{๑๙๙}

ในการปฏิบัติธรรม จะมีอินทรีย์และผลอย่างชนิดปกติธรรมดาเท่านั้น ไม่เพียงพอจำต้องปลุกให้ตื่นและเพาะอินทรีย์ ๕ และผล ๕ เหล่านี้ให้เข้มแข็งโดยสม่ำเสมอ และนำออกมาใช้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้จนสามารถต่อต้านฝ่ายปรปักษ์ได้ จึงจำเป็นต้องเพาะอินทรีย์ ๕ และผล ๕ ให้เกิดขึ้น พัฒนาให้เข้มแข็งและปรับให้ได้ส่วนสัดส่วนสมดุลกัน วิธีปลุกอินทรีย์และผลเหล่านี้ให้ตื่นและให้เกิดขึ้นในตัวเอง ตลอดจนพัฒนาให้เข้มแข็งแก่กล้า ต้องทำด้วยวิปัสสนาภาวนา ต้องปรับอินทรีย์ ๕ และผล ๕ เหล่านี้ให้ดำเนินไปโดยสม่ำเสมอได้สัดส่วนสมดุลกัน^{๒๐๐} กล่าวคือปรับศรัทธากับปัญญาคู่ ๑ และวิริยะกับสมาธิคู่ ๑ แต่ละคู่ให้มีสภาพสม่ำเสมอและเป็นอุปาระแก่กัน อธิบายว่า ถ้าผู้ปฏิบัติมีศรัทธามากกว่าปัญญาก็จะเชื่อมงายไร้เหตุผล และถ้าใช้ปัญญาไตร่ตรองคิดหาเหตุผลเสียเรื่อยไปก็จะกลายเป็นคนเชื่องยาก พาให้ขาดศรัทธา หากเพียรมากไป ก็พาให้ฟุ้งซ่าน ไม่เป็นอุปการะแก่สมาธิ แต่การบำเพ็ญสมาธิเสียเรื่อยไปก็ขบเซาซึ่งสมาธิให้เกียจคร้าน ไม่ปรารถนาจะทำความเพียรและขาดวิริยะ

สติปัญญาสอนให้มีวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน ทำให้จิตตั้งมั่นมีสมาธิ เพื่อการพัฒนาปัญญา ซึ่งต้องใช้อินทรีย์ ๕ และผล ๕ ให้เข้มแข็งโดยสม่ำเสมอ พัฒนาให้เข้มแข็งและปรับให้ได้ส่วนสัดส่วนสมดุลกัน วิธีปลุกอินทรีย์และผลเหล่านี้ให้ตื่นและให้เกิดขึ้นในตัวเอง ตลอดจนพัฒนาให้เข้มแข็งแก่กล้า ต้องเจริญวิปัสสนาภาวนา

๓.๕.๒.๒ สติปัญญา ๔ กับการจัดขั้น ๕ ให้สิ้นภพและชาติ

สติปัญญา ๔ เป็นทางสายเดียว ที่ทำให้สัตว์โลกไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนามีคำอธิบายว่า

๑. ทางนี้ หมายถึง การดำเนินไปสู่พระนิพพานหรือทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป

๒. ทางเดียว หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธองค์ทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียวคือพระพุทธองค์ เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน^{๒๐๑}

^{๑๙๙} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีลยาตอ), มหาสติปัญญาสูตร ทางสู่พระนิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๓.

^{๒๐๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๘.

^{๒๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

ส่วนเป้าหมายของการเดินตามทางสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

๑. เพื่อความบริสุทธิ์^{๒๐๒} คือ บริสุทธิ์จากมลทิน บริสุทธิ์จากอุปกิเลสทั้งหลาย ความบริสุทธิ์เหล่านี้ เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยการปฏิบัติตามมหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ ชื่อว่า เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย หมายความว่า เพื่อประโยชน์แก่ความหมดจดของสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตเศร้าหมอง เพราะมลทินทั้งหลายมีรากะเป็นต้น เพราะอุปกิเลสทั้งหลายมีอภิชฌาวิสมโลภะเป็นต้น เป็นความจริง สัตว์เหล่านี้คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอนึ่ง ตั้งแต่พระพุทธองค์พระนามว่าตณ्हังกร เมธังกร สรณังกร ที่ปังกร ซึ่งปรินิพพานในกัปเดียวเท่านั้น เบื้องต้นแต่ ๔ อสงไขยแสนกัป แต่กัปนี้ลงมาจนถึงพระพุทธองค์พระนามว่าศากยมุณีเป็นที่สุด พระปัจเจกพุทธเจ้าหลายร้อย และพระอริยสาวกทั้งหลาย อีกนับไม่ถ้วน ต่างลอยมลทินทางจิตทั้งหมด ถึงความหมดจดอย่างยิ่งด้วยทางนี้เท่านั้น ก็ความผ่องแผ้วแห่งจิตนั้น ย่อมมีได้ด้วยมรรคคือสติปัฏฐานนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย^{๒๐๓}

๒. เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ อันว่าโสกะ นั้นหมายถึง ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ ส่วนคำว่า ปริเทวะ หมายถึงความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า ปริเทวะ^{๒๐๔} กล่าวคือ บางคนเศร้าโศกและรำพันคร่ำครวญ เพราะพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รักพวกเขายอมล่วงพ้นความทุกข์ใจเช่นนั้นได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน เช่น สันตติอำมาตย์ที่โศกเศร้าเพราะการเสียชีวิตของหญิงนักฟ้อน หรือนางปฎาจาราผู้เสียใจเพราะการเสียชีวิตของสามี บุตร และบิดามารดา ท่านเหล่านั้นพึงธรรมแล้วเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน ได้บรรลุธรรมในขณะที่พึงธรรมจบ^{๒๐๕}

๓. เพื่อดับทุกข์และโทมนัส คำว่า เพื่อดับทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความสวຍอารมณฺ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์ทางกาย ส่วนคำว่า โทมนัส หมายถึง ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความสวຍอารมณฺ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากมโนสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์ทางใจ^{๒๐๖} ดังตัวอย่างเรื่องการดับทุกข์ทางกาย ได้แก่เรื่องของพระติสสเถระ ที่ประสบภัยจากโจรที่จะมาเอาชีวิตท่าน ท่านขอร้องโจรให้ไว้ชีวิตคืนหนึ่ง เพื่อจะได้มีโอกาสปฏิบัติธรรม และท่านได้ใช้ก้อนหินทุบขาทั้งสองข้างจนหักเพื่อเป็นหลักประกันว่าจะไม่หนีไป ท่านได้กำหนดทุกขเวทนาที่แรงกล้าแล้วพิจารณาศีลอันหมดจด ได้เกิดปีติปราโมทย์จนชุ่มทุกขเวทนาได้ ไม่รู้สึกทรมานทรมาย จากนั้น จึงเจริญวิปัสสนาตามลำดับจนบรรลุอรหัตผลในยามรุ่ง

^{๒๐๒} ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วยมหาสติปัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗ - ๓๙.

^{๒๐๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๒๖๕ - ๒๖๖.

^{๒๐๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๑ - ๓๙๒/๓๒๕ - ๓๒๖.

^{๒๐๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๑๓.

^{๒๐๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๓ - ๓๙๔/๓๒๖.

อรุณ ตัวอย่างเรื่องการดับทุกข์ทางใจของท้าวสักกเทวราช เทพผู้เป็นใหญ่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เห็นบุญนิมิตของการเคลื่อนไปจากเทวโลก พระองค์ก็ตกใจกลัวความตายที่กำลังจะมีขึ้นภายใน ๗ วัน จึงไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามปัญหา เมื่อได้รับวิสัชนาอุเบกขาปัญหาแล้ว ได้กำหนดรู้เวทนาที่ไม่ควรเสพ พร้อมทั้งเจริญเวทนาที่ควรเสพ ในที่สุดได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ท่านไม่ต้องไปเกิดในภพอื่นด้วยกำลังของกุศลที่บรรลุธรรม จึงดับทุกข์และโทมนัสได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน^{๒๐๗}

๔. เพื่อบรรลุอุบายธรรม ในมหาสติปัฏฐานนี้ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งพระอรุณกถาจารย์ผู้รู้พุทธธาติบายกล่าวไว้ในอรรถกถาที่อธิบายว่า อริยมรรคมี ๘ ท่านเรียกว่า ญาณ ในคำว่า ญาณสส อธิคมา^{๒๐๘} มรรคที่บุคคลลงมือเจริญตามสติปัฏฐาน ๔ ในส่วนเบื้องต้นยังเป็นโลกียะอยู่ แต่ก็เข้าไปเพื่อโลกุตตรมรรค ดังบาลีว่า “อโย หิ ปุพฺพภาเค โลกิโย สติปัฏฐานมคฺโค ภาวิตโ โลกุตตรมคคสส อธิคมาย สํวตฺตติ” จริงอยู่ สติปัฏฐานมรรค ที่บุคคลเจริญแล้วในส่วนเบื้องต้นนี้ยังเป็นโลกียะอยู่ แต่ยอมเข้าไปเพื่อโลกุตตรมรรค ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงสรุปใจความได้ว่า มรรคเป็นได้ทั้งโลกียะและโลกุตระ มรรคที่เป็นโลกียะได้รูปนาม ได้พระไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ มรรคที่เป็นโลกุตระ ได้นิพพานเป็นอารมณ์ คำว่า บรรลุธรรมนั้น หมายถึงอริยมรรคทั้ง ๔ คือ โสดาปัตติมรรค ๑ สกทาคามีมรรค ๑ อนาคามีมรรค ๑ อรหัตตมรรค ๑^{๒๐๙}

๕. เพื่อให้แจ้งนิพพาน คำว่า นิพพานสส สัจฉิกิริยา^{๒๑๐} หมายความว่า การทำพระนิพพานให้แจ้งในที่นี้ หมายถึงเอาพระอรหัตตผล อธิบายว่า เพื่อให้แจ้งคือเพื่อประจักษ์ด้วยตนเอง ซึ่งอภิมรรคที่ได้ชื่อว่านิพพาน เพราะเว้นจากต้นหาเครื่องร้อยรัด จริงอยู่มรรคนั้น อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมยังการทำให้แจ้งพระนิพพานให้สำเร็จไปตามลำดับ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อให้แจ้งพระนิพพานที่เป็นสุขอย่างยิ่งยอดในพระพุทธศาสนา^{๒๑๑}

สติปัฏฐานทั้ง ๔ นับได้ว่าเป็นประโยชน์แก่กุลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างมาก ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ นี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๒๑๒} หลักสติปัฏฐาน ๔ ต้องนำไปสู่ความดับทุกข์ได้ ซึ่งความดับทุกข์ในตัวตนของเราก็คือเป้าหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัติมันเอง ต้องมีวิธีการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ที่ถูกต้อง มีหลักสำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ การฝึกสติให้อยู่ในฐานทั้ง ๔ โดยใช้ความเพียร ที่มีทั้งสติและปัญญากำกับอยู่ด้วย มีเป้าหมายการปฏิบัติก็เพื่อคลายความยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ ที่เกิดขึ้นใน

^{๒๐๗} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๑๗ - ๑๘.

^{๒๐๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๒๓๒.

^{๒๐๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วยมหาสติปัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๘ - ๖๙.

^{๒๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘.

^{๒๑๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓ - ๒๐๔/๙๕ - ๙๕.

^{๒๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐ - ๒๑๑.

ร่างกายและจิตใจก็จะปรับตัวให้ได้ส่วนเสมอภาคกัน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือร่างกายและจิตใจของผู้ปฏิบัติ ก็สามารถบรรลุผลการปฏิบัติตามเป้าหมายที่ตนปรารถนาได้

๓.๕.๓ ธาตุ ๔ : คุณค่าด้านการทำกิจและทำจิต

คำว่า “ธาตุ” หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้ สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสังสารทุกข์เป็นอนุภาคประการ สิ่งที่ทรงไว้ดูภาวะอันคนผู้นำภาวะไปทรงไว้ สิ่งที่เป็นเพียงทรงทุกข์ไว้เท่านั้น เพราะไม่เข้าไปในอำนาจของใคร สิ่งที่เป็นเหตุให้สัตว์เสวยสังสารทุกข์ สิ่งที่เป็นที่ตั้งคือเป็นที่ดำรงอยู่แห่งทุกข์ และสิ่งที่เป็นส่วนย่อยของสรีระและวัตถุ^{๒๑๓} ธาตุ ๔ ก็คือ มหาภูตหรือมหาภูตรูป ๔ ซึ่งได้แก่ “ธาตุ ๔” หรือ “มหาภูตรูป ๔”^{๒๑๔} ดังคุณสมบัติและหน้าที่ของมหาภูตรูป ๔ ในตารางที่ ๓.๓

ตารางที่ ๓.๓ คุณสมบัติและหน้าที่ของมหาภูตรูป ๔

มหาภูตรูป ๔	คุณสมบัติ	หน้าที่
ปฐวีธาตุ	ความแข็งความอ่อน	ค้ำจุน
อาโปธาตุ	เกาะกุมไหลซึม	เชื่อมประสาน
เตโชธาตุ	ร้อนเย็น	ทำให้เปลี่ยนแปลง
วาโยธาตุ	ยึดตัว หดตัว	เคลื่อนไหว

ส่วนเหตุปัจจัยให้เกิดมหาภูต ๔ หรือรูปกายของมนุษย์ตามนัยพระสูตร ถ้ามองในแง่ชีววิทยาเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ของบิดามารดา เจริญเติบโตด้วยข้าว น้ำ และนม เป็นต้น ต้องอบต้องนวดต้องฝน^{๒๑๕} มองในแง่กระบวนการตามธรรมชาติตามหลักปัจจุสมุปบาท กายของมนุษย์เกิดจากวิญญูณ^{๒๑๖} มองในแง่วิญญูณ ๓ กายของมนุษย์เกิดจากกิเลส กรรม และวิบาก^{๒๑๗} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๒๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา, แปลและเรียบเรียงโดย คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย (ฉบับแปลเป็นไทย), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๓๙,

^{๒๑๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๒๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๒/๓๐๐.

^{๒๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑ - ๓/๑ - ๖.

^{๒๑๗} โสภณ ศรีภักษดาพร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๗๒ - ๗๙.

๓.๕.๓.๑ คุณค่าด้านการทำกิจเพื่อรักษาชั้น ๕

กายมีส่วนประกอบพื้นฐานคืออะไรบ้าง มีอะไรเป็นเหตุปัจจัยบ้าง ท่านยังใช้เพื่อการเจริญกัมมัฏฐานและเพื่อสอนให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตาของรูปชีวิต เพื่อคลายอึดตา^{๒๑๘} โดยเรียกว่า ธาตุกัมมัฏฐาน ธาตุมนสิการ จตุธาตุมัญฐาน^{๒๑๙} ธรรมชาติที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้จัดหมวดหมู่ไว้ ๒๔ ชื่อ มีแสดงไว้อย่างละเอียดในพระอภิธรรมและคัมภีร์วิสุทธิมรรคเรียกว่าอุปาทายรูป ๒๔ มี ๑๐ หมวด^{๒๒๐}

กายมีลักษณะเป็นอัมพัปัจจัยตาทภาวะ คือความเป็นของอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น และเหตุปัจจัยที่ว่าได้แก่วิญญาณ^{๒๒๑} มีลักษณะเป็นอนิจจตาทภาวะ คือความเป็นของไม่เที่ยง ต้องทรุดโทรม ผุพัง และแตกสลายในที่สุด^{๒๒๒} เมื่อปราศจากวิญญาณก็เหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ไม่มีใครสนใจ^{๒๒๓} มีลักษณะเป็นทุกขตาทภาวะ คือความเป็นของทนอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ ถูกบีบคั้นภายในให้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นความลำบาก เป็นรังของโรค เป็นดังหัวผี เป็นดังลูกศร มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา^{๒๒๔} มีลักษณะเป็นอนัตตาทภาวะ คือความเป็นของไม่มีตัวตนที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์ควรเรียกว่าเป็นของ ๆ ตน^{๒๒๕} มีลักษณะเป็นสังขตธรรมภาวะ คือความเป็นของที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา ไม่ได้มีอยู่เองโดยลำพัง หมายความว่า กายถูกปัจจัยคือมหาภูต ๔ ปรุงแต่งขึ้นมา และกายมีลักษณะเป็นไปตามเครื่องหมายกำหนดรู้ความเป็นสังขตธรรม ๓ คือ (๑) ปราบกฏความเกิดขึ้น (อุปาทาย) (๒) ปราบกฏความเสื่อม (วยะ) (๓) เมื่อดำรงอยู่ก็ปรากฏความผันแปร (อัญญถัตตะ)^{๒๒๖} และมีลักษณะเป็นอภัยกถตาทภาวะ คือ ความเป็นกลาง ๆ หมายความว่า กายของมนุษย์ ตามปกติแล้ว กายไม่สามารถที่จะทำบุญหรือทำบาปได้ด้วยตัวของกายเอง

กายมีหน้าที่ของตนตามธรรมชาติ แม้มนุษย์จะใส่ใจหรือไม่ก็ตามก็ทำงานอย่างนั้น ถ้ามองหน้าที่ของกายแบบไม่แยกส่วน กายมีหน้าที่ใหญ่ ๆ ๒ ประการ ดังนี้

๑. ทำหน้าที่รับรู้และเสพเสวยโลก หรือเป็นทางเชื่อมต่อกับโลกภายนอก โดยอาศัยทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องเพื่อรับรู้อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และสัมผัสอารมณ์

๒. ทำหน้าที่แสดงออกหรือกระทำต่อโลก โดยอาศัยทวาร ๓ คือ กายทวาร วจิทวาร และมโนทวาร แสดงออกหรือกระทำต่อโลก โดยการท่า การพูด และการคิด

^{๒๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๒๘ - ๒๙.

^{๒๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๖ - ๓๐๗.

^{๒๒๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๙๔ - ๙๘๔/๑๘๙ - ๒๕๕.

^{๒๒๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๙/๑๔๒.

^{๒๒๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘,๑๕๐,๑๕๑/๗๘ - ๗๙.

^{๒๒๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๒๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๓,๒๐๕,๒๑๘/๑๔๗,๒๔๒,๒๕๖.

^{๒๒๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๐/๓๒.

^{๒๒๖} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘ - ๒๐๙.

ในหน้าที่ทั้ง ๒ ประการดังกล่าว มีข้อสังเกตว่า आयตนะที่ทำหน้าที่รับรู้ทั้ง ๖ กับอารมณ์ทั้ง ๖ เป็นของคู่กันอยู่แล้วโดยธรรมชาติ เพราะโลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ เป็นด้านๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ ส่วนการแสดงออกต่อโลกมีตัวแปรอยู่ที่ชั้นที่ ๔ คือสังขารชั้น ๔ แสดงตัวออกมาโดยมีเจตนาเป็นหัวหน้าในทวารทั้ง ๓ เป็นตัวคอยผลักดัน^{๒๒๗}

ธรรมชาติของกายตามที่กล่าวมาทั้งหมดว่า กายของมนุษย์ถูกเรียกว่า รูปชั้น ๔ ปรากฏขึ้นได้เพราะมหาภูตรูป ๔ รวมตัวเกาะกุมกัน ตกอยู่ภายใต้กฎของอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ธรรมชาติของกายนี้ สามารถแบ่งแยกได้เป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้

๑ ส่วนที่เป็นธรรมชาติดั้งเดิมหรือธรรมชาติพื้นฐาน (Original nature) ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดของกาย เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของมหาภูตรูป ๔ โดยมีกรรมคอยสนับสนุนและจัดสรร

๒. ส่วนที่เป็นธรรมชาติอาศัย (Derivative nature) ได้แก่ ธรรมชาติที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เกิดขึ้นและเป็นไปโดยธรรมชาติ ธรรมชาติส่วนนี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมชาติดั้งเดิมนั้นเอง ตามพระบาลี ได้แก่ อุปาทายรูป ๒๔ ลักษณะและหน้าที่ของกาย ก็รวมอยู่ในธรรมชาติอาศัยนี้

ธรรมชาติทั้งสองส่วนนี้อาศัยกันและกันเป็นอยู่ ไม่มีธรรมชาติส่วนใดสามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง มีการเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย เป็นธรรมชาติกลาง ๆ จะเป็นคุณหรือโทษ ขึ้นอยู่กับการใช้ของผู้เป็นเจ้าของชีวิต คัมภีร์ปรหมัตถทีปนีได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างธาตุกับอวัยวะว่า “ร่างกายเว้นจากธาตุมีปฐวีธาตุเป็นต้น และอวัยวะนี้มีจักขุเป็นต้นยอมเป็นไปไม่ได้”^{๒๒๘} คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า “ขึ้นชื่อว่าธาตุที่ไม่นับเนื่องด้วยสามารถแห่งโอกาส หรือว่าด้วยสามารถแห่งความเกิดขึ้นแห่งสัตว์ ย่อมไม่มี”^{๒๒๙} แสดงให้เห็นว่าร่างกายและอวัยวะของสัตว์ทั้งหลายประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง ๖

ลักษณะของร่างกายอีกประการหนึ่ง คือการปรากฏตัวในรูปแบบของธาตุทั้ง ๔ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ร่างกายนี้ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ... จะต้องแตกสลายและกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา”^{๒๓๐} แสดงให้เห็นการบูรณาการร่วมกันของธาตุทั้ง ๔ คุณลักษณะจนเกิดเป็นร่างกายรวมถึงปรากฏการณ์ของชีวิตหลายอย่างขึ้นมา มีอริยาบถ และลมหายใจเข้าออกเป็นต้น ดังบาลีว่า ร่างกายมนุษย์สามารถผลัดเปลี่ยนอริยาบถได้ เพราะมีมหาภูตรูป ๔ ชีวิตินทรีย์ ลมอัสสาสปัสสาสะ...^{๒๓๑} มีเหตุปัจจัยมาจากธาตุ ๔ นี้เอง

ลักษณะเหลว (๓) เตโชธาตุ คือลักษณะร้อน (๔) วาโยธาตุ คือลักษณะพัดไปมา^{๒๓๒} ดังนั้นร่างกายมนุษย์ซึ่งเป็นส่วนของกองแห่งรูป (รูปชั้น ๔) จึงตกอยู่ภายใต้ลักษณะของธาตุ ๔ ด้วย

^{๒๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๓๓ - ๓๔.

^{๒๒๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๓๙๔/๓๒๓.

^{๒๒๙} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๑๑๑๘/๑๐๒๙.

^{๒๓๐} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๐.

^{๒๓๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๗๐/๔๓๘.

^{๒๓๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๗ - ๔๙๖/๒๑๖ - ๒๑๙.

เช่นเดียวกัน อีกนัยหนึ่ง ธาตุ ๔ คือลักษณะพื้นฐานของรูปขันธ์ ส่วนอุปทนายรูปคือลักษณะรอง^{๒๓๓} อันที่จริงแล้ว ไม่เพียงแค่ว่าเฉพาะร่างกายมนุษย์หรือร่างกายของสิ่งมีชีวิตเท่านั้นที่ตกอยู่ภายใต้ลักษณะตามธาตุ ๔ แต่ยังรวมไปถึงสภาวะที่เป็นรูปธรรมทั้งหมดที่มีอยู่ในโลก ดังที่นั่นทพล โรจนโกศล กล่าวว่ “ลักษณะของร่างกายมนุษย์ตามมหาภูตรูป ๔ เป็นลักษณะที่ปรากฏในร่างกายของสิ่งมีชีวิตรวมทั้งสิ่งต่างๆ ในโลก และพฤติกรรมของสิ่งเหล่านั้น”^{๒๓๔}

กายของมนุษย์นี้มีธรรมชาติเป็นรูปธรรม แต่เป็นที่อาศัยของจิต เป็นแดนเกิดของกามราคะ ไม่ยั่งยืน แปรเปลี่ยน แตกสลายในที่สุด ไม่มีใครบังคับบัญชาได้ กายของมนุษย์เป็นองค์ประกอบของชีวิตฝ่ายสสารและพลังงานพร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารและพลังงานนั้น^{๒๓๕} มีลักษณะเป็นช่องว่างคืออากาศอันอาศัยกระดูก อาศัยเอ็น อาศัยเนื้อ อาศัยหนัง ห่อหุ้มตั้งอยู่^{๒๓๖} เป็นที่เกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดเพิลิตเพลิน เป็นที่ตั้งแห่งโรคภัยไข้เจ็บ เป็นที่ปรากฏแห่งชราและมรณะ^{๒๓๗}

รวมความว่า ธาตุหรือมหาภูตรูป ๔ เป็นหน่วยมูลฐานของการก่อเกิดรูปขันธ์ของมนุษย์ แต่ทั้ง ๔ อย่างนี้ล้วนไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่ เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งหมดสิ้นไป ที่เหลือก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้ เพราะรูปขันธ์ของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎของกฎจสุมุปาบทหรือกฎอิทัปปัจจยตานั้นเอง เป็นธรรมชาติที่มีระบบการทำงานสลับซับซ้อน แลดูเป็นสิ่งมหัศจรรย์สำหรับปุถุชน แต่เป็นเรื่องธรรมดาสำหรับพระอริยบุคคลทั้งหลาย

๓.๕.๓.๒ คุณค่าด้านการทำจิตเพื่อทำลายขันธ์ ๕ สู่ความพ้นทุกข์

นอกจากมีธาตุ ๔ เป็นธรรมชาติพื้นฐานแล้ว กายยังมีธรรมชาติอาศัยอื่นอีก เรียกว่า “อายตนะ” บ้าง “ทวาร” บ้าง^{๒๓๘} รวมทั้งอวัยวะอื่น ๆ อีก ๓๒ ประการ เรียกว่า อากาโร ๓๒^{๒๓๙} ซึ่งอวัยวะทั้งหมดนั้น มีระบบการทำงานตำแหน่งหน้าที่และรูปลักษณะที่ซับซ้อนและสอดประสานกันอย่างดี เป็นการยากที่จะบอกว่าอาศัยอะไรเป็นตัวจัดการให้อยู่ในตำแหน่งนี้ มีหน้าที่อย่างนี้ มีระบบการทำงานอย่างนี้และมีรูปลักษณะอย่างนี้ พระไตรปิฎกได้เพียงแต่บอกว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป”^{๒๔๐}

^{๒๓๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๑๗/๓๓๐.

^{๒๓๔} นั่นทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ์ ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙.

^{๒๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๑๖.

^{๒๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

^{๒๓๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๖/๓๐.

^{๒๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๓๓, ๖๕.

^{๒๓๙} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๓/๔.

^{๒๔๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๗,๖๑/๗๙, ๑๑๖.

ระบบภายในร่างกายมนุษย์ลำดับสุดท้าย ได้แก่ ระบบธาตุวิญญาณ ซึ่งนับว่ามีลักษณะโดดเด่นที่สุดในบรรดาธาตุนั้นในร่างกายมนุษย์ทั้งหมด คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางมรรคและคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า กายของมนุษย์เกิดจากเหตุ ๕ ประการ คือ อวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และอาหาร^{๒๔๑} กล่าวตามนัยพระอภิธรรม กายหรือรูปของมนุษย์มีสมุฏฐาน ๔ เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นคือ กรรม จิต อุต และอาหาร^{๒๔๒} มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุปัจจัยพื้นฐานที่รวมตัวเกาะกลุ่มกันอย่างถูกส่วนตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติจนกระทั่งปรากฏเป็นรูปขั้นของมนุษย์^{๒๔๓} ธาตุ ๔ หรือมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม)^{๒๔๔}

ธาตุวิญญาณ หมายถึง สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ เป็นหนึ่งในคำไวพจน์ของจิตในคัมภีร์ธัมมสังคณีทั้ง ๑๐ คำ คือ “จิต มโน มานัส หทัย ปันทระ มโน มนายตนะ มนินทริย วิญญาณขันธ มโน วิญญาณธาตุ”^{๒๔๕} ในบรรดาอวัยวะที่เป็นฐานในการรับรู้เหล่านี้ หทยรูปเป็นอวัยวะหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อร่างกาย กล่าวคือเป็นรูปที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่าหทยรูป ในปัญจโวการภูมินั้น ถ้าไม่มีหทยวัตถุรูปแล้ว ผู้นั้นย่อมทำงานต่างๆ ตลอดจนการนึกคิด รู้เรื่องราวต่างๆ ไม่ได้ คล้ายกับเป็นรูปหุ่นไป หทยรูปนี้มี ๒ อย่าง คือ (๑) มังสหทยรูป ได้แก่ รูปหัวใจมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม (๒) วัตถุหทยรูป ได้แก่ กัมมชรูปชนิดหนึ่งที่เกิดอยู่ภายในมังสหทยรูป^{๒๔๖}

คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะกล่าวถึงวิถีจิตว่า “มีวิถีจิต ๖ อย่าง คือ ลำดับจิตที่เกิดในทวารทั้ง ๖ (ปัญญาทวารวิถี ๕ และมโนทวารวิถี ๑) คือ จักขุทวารวิถี โสททวารวิถี ฆานทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี กายทวารวิถี และมโนทวารวิถี”^{๒๔๗} วิถีจิตเหล่านี้ทำงานควบคู่ไปกับภวังคจิตคือจิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิจิตกับจุติคือตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ในเวลาที่มีได้เสวยอารมณ์ทางทวาร ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น^{๒๔๘} พระอนุรุธอาจารย์กล่าวว่า “การดำเนินไปของอารมณ์แห่งจิตที่พ้นจากวิถีมี ๓ อย่าง ด้วยประเภทของกรรม กรรมนิमित และคตินิमित”^{๒๔๙}

^{๒๔๑} โสภณ ศรีภุชดาพร, การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา, หน้า ๗๙.

^{๒๔๒} ขุนสรรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษาอุปสังคหวิภาค ปริเฉทที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อำพลวิทยา, ๒๕๑๐), หน้า ๖๖.

^{๒๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๒๔๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๗ - ๔๙๙/๒๑๖ - ๒๒๐. อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๒/๑๓๔.

^{๒๔๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖/๒๘.

^{๒๔๖} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, หน้า ๘๖-๘๗.

^{๒๔๗} สงคท. (ไทย) ๖/๔๘.

^{๒๔๘} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๕๑/๑๐๓.

^{๒๔๙} สงคท. (ไทย) ๓/๔๗.

ธาตุวิญญาณ (วิญญาณธาตุ) เป็นระบบภายในร่างกายมนุษย์ที่ทำหน้าที่รับรู้ และติดต่อสื่อสารด้วยการเชื่อมต่อกับโลกภายนอกเข้าสู่โลกภายใน โดยอาศัยเหตุปัจจัยระหว่างวิญญาณธาตุกับอายตนะ ดังที่คัมภีร์ปฐกฐานอธิบายว่า จักขายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วย จักขุวิญญาณธาตุนั้นโดยนิสสยปัจจัย โสตายตนะเป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้นโดยนิสสยปัจจัย ฆานายตนะเป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยฆานวิญญาณธาตุนั้นโดยนิสสยปัจจัย ชิวหายตนะเป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยชิวหาวิญญาณธาตุนั้นโดยนิสสยปัจจัย กายายตนะเป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยกายวิญญาณธาตุนั้นโดยนิสสยปัจจัย รูปที่มนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยเป็นไปเป็นปัจจัยแก่มนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และสภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยธาตุทั้ง ๒ นั้นโดยนิสสยปัจจัย^{๒๕๐} เป็นสภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัย^{๒๕๑}

ในคัมภีร์อัฐสาลีนี้ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างธาตุกับประสาทรูปไว้ว่า แม้กายก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ... มีอชฌาสัยในอุปาทินนกรูป มีโณภูมัพพะอาศัยปฐวีธาตุเป็นอารมณ์ จริงอย่างนั้นชนทั้งหลายเมื่อไม่ได้อุปาทินนกรูปอื่น ก็เอาฝ่ามือของตนนั้นแหละรองศีรษะนอน ปฐวีธาตุของกายบุคคลนั้นแม้อยู่ภายในและภายนอกก็เป็นปัจจัยในการรับอารมณ์ จริงอยู่ ที่นอนแม้ปูไว้อย่างดียังไม่ทันนั่งหรือนอนก็ไม่รู้ความแข็งและอ่อนได้ หรือผลไม้ที่เขาวางไว้บนฝ่ามือยังไม่ทันบีบดูก็ไม่อาจรู้ถึงความแข็งและอ่อนได้ ปฐวีธาตุที่อยู่ภายในหรือภายนอก จึงเป็นปัจจัยโดยการรู้การกระทบประสาทนี้พึงทราบความไม่ปะปนกันแห่งประสาทรูปเหล่านั้น โดยกำหนดธรรมมีลักษณะเป็นอย่างนี้”^{๒๕๒}

คัมภีร์สัมโมหวิโนทนีได้กล่าวถึงอวัยวะที่อาศัยเกิดระบบภายในร่างกาย ส่วนวิญญาณนี้ว่า “วิญญาณ ๕ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น มีจักขุประสาทวัตถุเป็นต้น เป็นที่อาศัยเกิดทีเดียว มโนวิญญาณมีหทัยวัตถุเป็นที่อาศัยเกิดบ้าง ไม่มีหทัยเป็นที่อาศัยเกิดบ้าง”^{๒๕๓} นอกจากนั้น วิญญาณยังเป็นการทำงานโดยอาศัยการสอดประสานกันระหว่างอวัยวะภายในทั้ง ๖ มีจักขุประสาทและโสตประสาทเป็นต้น กับความรู้ภายนอกที่ผ่านเข้าสู่แดนต่อคืออายตนะ

ธาตุ ๖ เป็นสาระสำคัญของระบบของชีวิตอย่างแท้จริง ดังที่คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคและวิมุตติมรรคแสดงทัศนะไว้อย่างสอดคล้องกันตามลำดับว่า ธาตุ ๖ ภายในร่างกายมนุษย์ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนหลัก ได้แก่ (๑) ส่วนที่เป็นร่างกายประกอบไปด้วยธาตุ ๔ มีปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ซึ่งปรากฏตัวชัดเจนเป็นอวัยวะต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายมีเส้นเอ็น เนื้อ ผิวหนัง เป็นต้น รวมถึงมีอากาศธาตุปรากฏเป็นช่องทั้งหลายภายในร่างกาย (๒) ส่วนที่เป็นจิตใจคือวิญญาณธาตุ พระอุปติสสะกล่าวว่า “มนุษย์เหล่านี้จะเกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณธาตุ”^{๒๕๔} และเปรียบเทียบ

^{๒๕๐} อภิป. (ไทย) ๔๐/๘/๗ - ๘.

^{๒๕๑} อภิป. (ไทย) ๔๐/๑/๑.

^{๒๕๒} อภิป.สจ.อ. (ไทย) ๗๖/๕๓๘/๒๓๑.

^{๒๕๓} อภิป.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๓๑/๕๖.

^{๒๕๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๕๒๐/๘๑๔, ๘๑๖, วิมุตติ. (ไทย) ๒๕๐.

ชีวิตมนุษย์กับหุ่นรูปจำลองมนุษย์ว่า “โยคีพึงกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเป็นหุ่น ... เปรียบเหมือน นายช่างผู้เชี่ยวชาญเรื่องหุ่น แกะสลักไม้ทำรูปจำลองมนุษย์มีความสมบูรณ์ทุกส่วน เป็นรูปบุรุษหรือสตรีและทำให้มันเดิน เต็มร่างกาย นิ่ง หรือขัดสมาธิ โดยการดึงเชือก ด้วยประการดังกล่าวนี้ หุ่นเหล่านี้ได้ชื่อว่าร่างกาย ... เชือกคือเส้นเอ็น ดินเหนียวคือเนื้อ สีทาคือผิวหนัง ช่องทั้งหลายคืออากาศ”^{๒๕๕} ดังที่ พระธรรมโกศาจารย์ แสดงทัศนะที่สอดคล้องกันว่า “บุคคลประกอบด้วยทั้งส่วนประกอบที่เป็นทางจิตและทางกาย รวมเรียกว่า นามรูป คำว่า นามในที่นี้หมายถึงสภาวะธรรมทางจิตทั้งหมด ๕๙ ในขณะที่คำว่า รูป หมายถึง ส่วนประกอบทางกายของบุคคล ทั้งนามและรูปประกอบเข้าด้วยกันจึงเรียกว่าบุคคล^{๒๕๖} ไม่เพียงเท่านั้น ยังกล่าวถึงระบบภายในร่างกายมนุษย์ไว้เช่นเดียวกันทั้งระบบร่างกาย ระบบจิตใจ และระบบวิญญาณ โดยอาศัยระบบประสาทที่ทำหน้าที่เชื่อมร่างกายกับจิตใจให้สัมพันธ์กัน จนสามารถทำหน้าที่ที่สำคัญที่สุดได้ ด้วยการรับสัมผัสด้วยอายตนะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หรือเรียกว่า “โลก”^{๒๕๗}

พระพุทธศาสนากล่าวถึงร่างกายมนุษย์และระบบการทำงานภายในร่างกายอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากมนุษย์มีความจำเป็นต้องใช้ร่างกายนี้ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในชีวิตของตนทั้งในระดับโลกีย์ธรรมและระดับโลกุตระธรรม ร่างกายมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการอธิบายร่างกายมนุษย์ได้ทุกมิติ อันประกอบขึ้นมาจากองค์ประกอบย่อย ตลอดจนถึงมิติการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในร่างกายมนุษย์

๓.๕.๔ อินทรี ๕ : เครื่องวัดความพร้อมและความแตกต่างระหว่างบุคคล

อินทรี ๕ เป็นกุศลธรรมที่นับว่ายอดเยี่ยมในการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ ดังพระสารีบุตรเถระสรรเสริญพระพุทธองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกุศลธรรมทั้งหลายนับว่ายอดเยี่ยม ในเทศนานั้นมีกุศลธรรม คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อธิบาต ๔ อินทรี ๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘”^{๒๕๘} เป็นข้อปฏิบัติที่ พระสาวกเคยประพฤติปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนในมหาสกุทายีสสูตรว่า “เราได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติตามเจริญอินทรี ๕ คือ เจริญสัทธินทรีที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้... เจริญปัญญาอินทรีที่จะให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ เพราะเจริญอินทรี ๕ นั้นแล สาวกของเราเป็นอันมาก จึงได้บรรลุที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่”^{๒๕๙}

^{๒๕๕} วิมุตติ. (ไทย) ๒๕๐.

^{๒๕๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธทัศนะ : การศึกษาเพื่อความสมดุล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๕), หน้า ๘๙.

^{๒๕๗} ดุราลัยละเอียดใน พุทธศาสนิกขุ, เมื่อธรรมครองโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖.

^{๒๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๕/๑๓๘.

^{๒๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๒ - ๒๙๓.

ในอานาปานสติสูตรว่า “ในภิกษุสงฆ์นี้มีภิกษุผู้บำเพ็ญความเพียรในการเจริญอิทธิย ๕ ... มีภิกษุผู้บำเพ็ญความเพียรในการเจริญมรรคมีองค์ ๘”^{๒๖๐} เป็นต้น อิทธิย ๕ จึงเป็นข้อปฏิบัติหรือหลักปฏิบัติของผู้ปฏิบัติธรรม และยังเป็นหลักธรรมคอยเกื้อหนุนหลักธรรมอื่น เช่น อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังพระพุทธพจน์ว่า “เมื่อบุคคลเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างนี้ สติปัญญา ๔ ก็ดี สัมมัมปธาน ๔ ก็ดี อิทธิบาท ๔ ก็ดี อิทธิย ๕ ก็ดี พละ ๕ ก็ดี โภชณงค์ ๗ ก็ดี ย่อมถึงความเจริญเต็มที”^{๒๖๑}

อนึ่ง อิทธิย ๕ ได้ชื่อว่าเป็นหลักธรรมต้นอยู่ และทำบุคคลให้บริสุทธิ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสตอบเทวดาผู้มาถามปัญหาว่า “เมื่ออิทธิย ๕ ต้นอยู่ นิรวณ ๕ ชื่อว่าหลับอยู่ เมื่อนิรวณ ๕ หลับแล้ว อิทธิย ๕ ชื่อว่าตื่นอยู่ บุคคลหมักหมมธุลีคือกิเลสเพราะนิรวณ ๕ บุคคลบริสุทธิ์เพราะอิทธิย”^{๒๖๒} เพราะว่าบุคคลผู้ร่าพร้อมด้วยอิทธิย ๕ มีศรัทธาเป็นต้นนั้น แม้นอนหลับในที่ใดที่หนึ่งก็ชื่อว่าเป็นผู้ตื่นอยู่ เพราะความไม่ประมาท คือเพราะเป็นผู้ร่าพร้อมด้วยกุศล ส่วนบุคคลผู้ร่าพร้อมด้วยนิรวณ ๕ นั้น นิ่งก็ดี ยืนก็ดี แม้นอนจนอรุณขึ้นก็ดี ในที่ใดที่หนึ่ง ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าหลับแล้ว เพราะความประมาท คือเพราะความเป็นผู้ร่าพร้อมด้วยอกุศลและนิรวณทั้งหลายมีกามฉันทะเป็นต้นที่เกิดก่อน ย่อมเป็นปัจจัยแก่กามฉันทะเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นทีหลัง ชื่อว่าบุคคลบริสุทธิ์ด้วยอิทธิย ๕”^{๒๖๓}

อิทธิย ๕ ได้ชื่อว่าเป็นหลักธรรมสำหรับการวิจย (การเลือกเฟ้น) ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้แสดงธรรมโดยการวิจย... แสดงอิทธิย ๕ ประการโดยการวิจย... ภิกษุทั้งหลาย เราได้แสดงธรรมโดยการวิจยเช่นนี้ ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยการวิจยเช่นนี้”^{๒๖๔} คืออิทธิย ๕ นี้ เป็นหลักธรรมที่ทรงกำหนดด้วยญาณซึ่งสามารถวิจยสภาวะแล้วแสดงเพื่อต้องการประกาศส่วนนั้น^{๒๖๕}

อิทธิย ๕ ได้ชื่อว่าเป็นหลักธรรมสำหรับภาวนา เพื่อหลุดพ้นจากอาสวะ ดังมีพุทธพจน์ว่า “เพราะเธอได้เจริญสติปัญญา ๔ ประการ... ได้เจริญอิทธิย ๕ ประการ... จิตของเธอก็หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถ้อยมั่นได้...”^{๒๖๖}

การปรับอิทธิยเป็นเรื่องที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม วิธีการปรับอิทธิยเป็นการพัฒนาจิตอย่างหนึ่งในการปฏิบัติกรรมฐาน ถ้าปฏิบัติย่อหย่อนหรือเคร่งครัดเกินไปในด้านใดด้านหนึ่ง นอกจากจะทำให้เสียเวลาและเป็นการลองผิดลองถูกแล้ว ก็จะทำให้เกิดความท้อแท้ท้อถอยจนกระทั่งไม่สามารถไปสู่เป้าหมายในการปฏิบัติธรรมได้

^{๒๖๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๖.

^{๒๖๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๐.

^{๒๖๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖/๗.

^{๒๖๓} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๖/๓๙.

^{๒๖๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๑/๑๓๐.

^{๒๖๕} ส.ข.อ. (ไทย) ๒/๘๑/๔๔๘ - ๔๔๙.

^{๒๖๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๑/๑๙๔ - ๑๙๕.

๓.๕.๔.๑ อินทรีย์ ๕ เครื่องวัดความพร้อมระหว่างบุคคล

อินทรีย์ทั้ง ๕ มีความสำคัญมากต่อการปฏิบัติกรรมฐาน คนที่บำเพ็ญสมาธิ จิตไม่สงบและไม่ได้ผล มาจากสาเหตุที่การปฏิบัติไม่ถูกต้อง อินทรีย์ ๕ ยังมีพลังไม่เต็มที่ และอินทรีย์ ๕ ยังปรับไม่สมดุลกัน อินทรีย์ทั้ง ๕ ถ้าผู้ใดอบรมให้มีพลัง ผู้ผู้นั้นนับได้ว่าสร้างตัวการที่จะทำจิตให้สงบ ที่จะเกิดผลในทางปฏิบัติขึ้นมา แต่ถ้าคุณธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ยังเป็นตัวของตัวเองอยู่คือยังมีพลังไม่เท่ากัน ถ้าไม่ปรับให้เท่ากัน จะไม่ได้ผลทางปฏิบัติ

คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงความสำคัญของการปรับอินทรีย์ทั้งหลายให้เสมอกัน โดยได้แสดงว่าอินทรีย์คือศรัทธามีกำลังมาก อินทรีย์ ๔ ที่เหลือจะมีกำลังน้อย กล่าวคืออินทรีย์คือวิริยะยอมไม่สามารถเพื่อทำหน้าที่คือการประคอง อินทรีย์คือสติยอมไม่สามารถเพื่อทำหน้าที่คือการปรากฏ อินทรีย์คือสมาธิยอมไม่สามารถเพื่อทำหน้าที่คือความไม่ฟุ้งซ่าน อินทรีย์คือปัญญายอมไม่สามารถทำหน้าที่คือการเห็นแจ้ง เพราะฉะนั้น ต้องลดสัทธินทรีย์นั้นลง ด้วยการพิจารณาถึงสภาวะธรรม คือภาวะที่เป็นจริงของสัทธินทรีย์นั้น และได้แสดงว่าเมื่ออินทรีย์แต่ละประการมีกำลังมาก ฟังทราบ ว่า อินทรีย์นอกจากนี้ไม่สม่ำเสมอ ในหน้าที่ของตนๆ ^{๒๖๗}

อินทรีย์ ๕ เหล่านี้เกี่ยวเนื่องกันโดยความเป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน กล่าวคือศรัทธาเป็นเหตุให้เกิดวิริยะ เพราะผู้มีศรัทธาในการปฏิบัติธรรม จึงเกิดความเพียรทางกายและใจได้ วิริยะก่อให้เกิดสติ ตามรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบัน สติที่ต่อเนื่องยอมก่อให้เกิดสมาธิตั้งมั่นในอารมณ์กรรมฐาน และความตั้งมั่นยอมเป็นเหตุเกิดของปัญญาที่ยังรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง อนึ่ง ปัญญาดังกล่าวยอมเป็นเหตุให้เกิดศรัทธาที่มั่นคงในการปฏิบัติธรรม ซึ่งก่อให้เกิดวิริยะมากขึ้นกว่าเดิมเป็นต้น อินทรีย์ทั้ง ๕ เกี่ยวเนื่องกันเป็นเหตุผลเหมือนลูกโซ่ ดังพระพุทธพจน์ว่า ... สารีบุตร อริยสาวกผู้มีศรัทธานั้น พยายามอย่างนี้ ครั้นพยายามแล้วระลึกอย่างนี้ ครั้นระลึกแล้วตั้งมั่นอย่างนี้ ครั้นตั้งมั่นแล้วรู้ชัดอย่างนี้ ครั้นรู้ชัดแล้วยอมเชื่อมั่นอย่างนี้ว่า ‘นี่แลคือธรรมที่เราได้ฟังมาก่อน บัดนี้ เราถูกต้องด้วยนามกายนั้น อยู่ และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา’ ... ^{๒๖๘}

การเจริญศรัทธา เจริญวิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ควรเร่งทำให้มาก ไม่ควรปล่อยให้กาลเวลาผ่านไปด้วยความประมาท ทรงสอนให้เจริญอินทรีย์ ๕ เหมือนฝนตกทั่วท้องฟ้าฝนที่ตกทั่วท้องฟ้าย่อมก่อให้เกิดน้ำจำนวนมาก ทำให้เกิดผลชัดเจน อาจทำให้น้ำในมหาสมุทรท่วมทันได้ไม่เหมือนน้ำที่ไหลจากแก้วที่ละหยดๆ ที่ไม่อาจส่งผลใดๆ ต้องใช้ระยะเวลาานกว่าที่จะเต็มหม้อ ในกรณีเดียวกัน ควรอบรมอินทรีย์ให้เพิ่มพูนอย่างนี้ จึงจะประสบความสำเร็จก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม คือการกำจัดกิเลสที่เป็นความโลภ ความโกรธ และความหลง สามารถบรรลุคุณธรรมพิเศษในพระพุทธศาสนาได้ ดังพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ยอมเจริญสัทธินทรีย์

^{๒๖๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจาสมมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๖.

^{๒๖๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๔.

วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญาอินทรีย์อันมีการข่มราคะเป็นที่สุด มีการข่มโทสะเป็นที่สุด มีการข่มโมหะเป็นที่สุด”^{๒๖๙}

อินทรีย์ทั้ง ๕ ดังกล่าวนี้นี้ มีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นปัจจัยอันส่งผลต่อเนื่องกัน มีพระพุทธพจน์รับรองคำพระสารีบุตรว่า “อินทรีย์ ๕ อย่างนี้ส่งผลเป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน กล่าวคือศรัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้วกำหนดอารมณ์ก็จะได้สมาธิ เมื่อมีสมาธิดีแล้ว ก็เกิดความเข้าใจมองเห็นซึ่งถึงโทษของอวิชชาต้นเหตุที่เป็นเหตุแห่งสังสารวัฏ มองเห็นคุณค่าของนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะปราศจากความมืดแห่งอวิชชาและความทึบทึบแห่งตัณหา สงบประณีตดีเยี่ยม ครั้นรู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยตนเองแล้ว ก็เกิดศรัทธาที่เป็นศรัทธาอย่างยิ่งหรือยิ่งกว่าศรัทธา หมุนเวียนกลับเป็นสัทธินทรีย์อีก” ดังพระพุทธพจน์ว่า “สารีบุตร อริยสาวกผู้มีศรัทธานั้นพยายามอย่างนี้ ครั้นพยายามแล้วระลึกอย่างนี้ ครั้นระลึกแล้วตั้งมั่นอย่างนี้ ครั้นตั้งมั่นแล้วรู้ชัดอย่างนี้ ครั้นรู้ชัดแล้ว ย่อมเชื่อมั่นอย่างนี้ว่า นี้แลคือธรรมที่เราได้ฟังมาก่อน บัดนี้ เราถูกต้องด้วยนามกายนั้นอยู่ และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา”^{๒๗๐}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว ยืนยันความเกี่ยวเนื่องกันของอินทรีย์ทั้ง ๕ ดังกล่าวว่าเป็นเหตุผลของกันและกัน คือศรัทธาเป็นเหตุให้เกิดวิริยะ เพราะผู้มีศรัทธาในการปฏิบัติธรรมจึงเกิดความเพียรทางกายและใจได้ วิริยะก่อให้เกิดสติตามรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบัน สติที่ต่อเนื่องย่อมก่อให้เกิดสมาธิที่ตั้งมั่นในอารมณ์กรรมฐานและความตั้งมั่น ย่อมเป็นเหตุเกิดของปัญญาที่ยังรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง ปัญญาดังกล่าวย่อมเป็นเหตุให้เกิดศรัทธาที่มั่นคงในการปฏิบัติซึ่งก่อให้เกิดวิริยะมากขึ้นกว่าเดิม อินทรีย์จึงเกี่ยวเนื่องกันเป็นเหตุผลเหมือนลูกโซ่

๓.๕.๔.๒ อินทรีย์ ๕ เครื่องวัดความแตกต่างระหว่างบุคคล

ในการปรับอินทรีย์ให้เสมอกันนั้น ได้อธิบายไว้ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย มหาวารวรรคอย่างละเอียด^{๒๗๑} ส่วนการทำอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกันชื่อว่าการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ถ้าสัทธินทรีย์ของเธอแก่กล้า อินทรีย์นอกนี้อ่อน ที่นั่น วิริยอินทรีย์จะไม่อาจทำปศุคหกกิจ (กิจคือการยกจิตไว้) สตินทรีย์จะไม่อาจทำอุภูฐานกิจ (กิจคือการอุปการะจิต) สมาธินทรีย์จะไม่อาจทำวิกเขปกิจ (กิจคือทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน) ปัญญาอินทรีย์จะไม่อาจทำทสสนกิจ (กิจคือการเห็นตามเป็นจริง) เพราะฉะนั้น สัทธินทรีย์อันกล้านั้นต้องทำให้ลดลงด้วยการพิจารณาสภาวะแห่งธรรม ด้วยไม่ทำไว้ในใจ เหมือนเมื่อมนสิการสัทธินทรีย์ที่มีกำลังนั้น ในข้อนี้นี้เรื่องพระวัคกลิเถระเป็นตัวอย่าง^{๒๗๒}

มีเรื่องเล่าว่า ท่านวัคกลิเถระ เป็นผู้มีบุญญาธิการอันได้สะสมไว้ในสัทธาธิมุต คือความเป็นผู้มีสัทธาแรงกล้า ไม่อ้อมด้วยการเห็นพระสรีระสมบัติจึงบรรพชาในสำนักพระศาสดา ด้วยเข้าใจว่า

^{๒๖๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๔๐/๓๕๒.

^{๒๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๔.

^{๒๗๑} ส.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๒๙๗ - ๒๙๘.

^{๒๗๒} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๒๓๔ - ๒๓๕.

เราจักได้เห็นพระตถาคตเจ้าเป็นนิตยกาลด้วยอุบายนี้ แล้วก็ยืนอยู่ในที่อันตนยืนอยู่แล้ว สามารถที่จะแลเห็นพระทศพล ได้ละกิจวัตรทั้งหลายมีการสาธยายและมนสิการก็มีพื้นฐานเป็นต้น เทียวมองดูพระศาสดาอยู่พระศาสดา ทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของท่านอยู่ จึงไม่ตรัสอะไรต่อ ทรงทราบว่บัดนี้ ญาณของเธอถึงความแก่กล้าแล้ว จึงตรัสโอวาทว่า วัคกลี ประโยชน์อะไรของเธอ ด้วยการเฝ้าดูกายเน่านี้ วัคกลี คนใดแลเห็นธรรม คนนั้น ชื่อว่าเห็นเรา คนใดเห็นเรา คนนั้น ชื่อว่าเห็นธรรม พระวัคกลีนั่น แม้อันพระศาสดาสอนแล้วอย่างนั้น ก็ไม่อาจเพื่อละการดูพระศาสดาไปในที่อื่นได้เลย ครั้งนั้น พระศาสดา ทรงดำริว่า ภิกษุนี้ ไม่ได้ความสังเวชแล้ว จักไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อวัสสุภนายิกสมัยใกล้เข้ามาแล้ว จึงเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ในวันเช้าพรรษา ทรงขับไล่ท่านด้วยพระดำรัสว่า วัคกลี เธอจงหลีกไป ท่านคิดว่า พระศาสดาไม่ทรงรับสั่งกะเรา ไม่อาจเพื่อดำรงอยู่ ณ ที่ตรงพระพักตร์ของพระศาสดาได้ตลอดไตรมาส จึงคิดว่า ประโยชน์อะไรของเราด้วยชีวิต เราจักให้ตนตกจากภูเขา แล้วจึงขึ้นภูเขาศิขณภูฏ พระศาสดาทรงทราบความเมื่อล้าของท่านแล้ว ทรงดำริว่า ภิกษุนี้ เมื่อไม่ได้ความปลอบโยนจากสำนักของเรา พึงยังอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้งหลายให้ฉิบหาย จึงทรงเปล่งพระรัศมีไปแล้ว เพื่อจะทรงแสดงพระองค์ให้ปรากฏ ลำดับนั้น จำเดิมแต่เวลาท่านเห็นพระศาสดาแล้ว ความเศร้าโศกแม้มากถึงเพียงนั้น หายไปแล้ว พระศาสดาเป็นประดุจว่ายังสระที่แห้งให้เต็มด้วยน้ำ เพื่อทรงยังปิติและปราโมทย์อันมีกำลังให้เกิดแก่พระเถระ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า “ภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์ เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา พึงบรรลุนันตบพ เป็นที่เข้าไปสงบ สังขารเป็นสุข”^{๒๗๓}

แต่ถ้าวิริยีนทรีย์กล้า สัทธินทรีย์ก็จะไม่อาจทำอิโมกขกิจได้ (กิจคือการน้อมใจเชื่อ) อินทรีย์นอกนี้ ก็จะไม่อาจทำกิจนอกนี้ แต่ละข้อได้ เพราะฉะนั้น วิริยีนทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำให้ลดลงหรือทำวิริยะกับสมาธิให้สมดุลกัน ถ้าความเพียรมากกว่าสมาธิย่อมส่งผลให้ฟุ้งซ่าน แต่ถ้าสมาธิมากกว่าความเพียร ย่อมส่งผลให้เกิดความง่วงเหงาหาวนอน เพราะถ้าวิริยีนทรีย์มีกำลังมาก สัทธินทรีย์ก็จะไม่สามารถทำหน้าที่คือการตัดสินอารมณ์ได้ อินทรีย์อื่น นอกจากนี้ ก็จะไม่สามารถหน้าที่ที่ต่างกันนอกนี้ได้ ฉะนั้น ต้องลดวิริยีนทรีย์ลงด้วยการเจริญสมาธิ^{๒๗๔}

ในการปฏิบัติธรรม สติที่มีกำลังน้อยไม่ต่อเนื่อง เพราะขาดความเพียร ไม่จัดเป็นอินทรีย์และพละในโพธิปักขิยธรรม จึงไม่เป็นองค์แห่งการรู้แจ้ง การมีสติอย่างเดียวโดยไม่มีสมาธิเพียร จึงไม่เป็นองค์แห่งการรู้แจ้ง การมีสติอย่างเดียวโดยไม่มีสมาธิเพียร เหมือนการรับประทานแต่เกลือโดยไม่มีอาหารอื่น เพราะสติเหมือนกับเกลือที่ปรุงรส ความเพียรและสมาธิเหมือนอาหาร^{๒๗๕} ฉะนั้น ผู้เจริญสติอย่างเดียวโดยปราศจากความเพียรในการเดินจงกรม นั่งกรรมฐาน และทำอิริยาบถย่อย จะไม่อาจประสบความสำเร็จก้าวหน้าในการปฏิบัติได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “น หิ ลีลิตมารพท น จาปี อปปถามสา

^{๒๗๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๑๕๑.

^{๒๗๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๖๒/๑๙๐ - ๑๙๑.

^{๒๗๕} ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๔๐.

นิพพาน อธิคนตพพิ สัพพคนถุปโมจัน แปลว่า พระนิพพานที่ปลดปล่อยเครื่องร้อยรัดทุกอย่างนี้ จะบรรลุด้วยความเพียรที่ย่อหย่อน ด้วยความบากบั่นเพียงเล็กน้อย หาได้ไม่”^{๒๗๖}

รวมความว่า อินทรีย์ ๕ ต้องปรับให้เสมอกัน คือ (๑) ปรับศรัทธากับปัญญาให้เสมอกัน เพราะถ้าศรัทธามากกว่าปัญญาบุคคลก็จะเลื่อมใสจนเกินไป หรือเลื่อมใสในเหตุที่ไม่น่าเลื่อมใส ถ้าปัญญามากกว่าศรัทธา บุคคลก็จะหนักไปข้างอวดดี เป็นเหมือนโรคคือยารักษาให้หายยาก ถ้าธรรมทั้งสองเสมอกัน บุคคลจะเลื่อมใสในเหตุที่น่าเลื่อมใส (๒) ปรับสมาธิกับวิริยะให้เสมอกัน เพราะถ้าสมาธิมากกว่าวิริยะ ความเกียจคร้านจะครอบงำเนื่องจากสมาธิเป็นฝ่ายเดียวกันกับความเกียจคร้าน ถ้าวิริยะมากกว่าสมาธิ ความฟุ้งซ่านจะครอบงำเนื่องจากวิริยะเป็นฝ่ายเดียวกันกับความกันฟุ้งซ่าน การปฏิบัติวิปัสสนาก็มีภูมิกฐานก็ไม่สามารถดำเนินไปได้ เพราะจิตที่ไม่ประกอบด้วยอินทรีย์ ๕ ที่สมดุล

๓.๕.๕ โขขณังค ๗ : ส่งเสริมสุขภาพจิตและปัญญา

โขขณังค หมายถึง องค์ประกอบหรือหลักธรรมที่เป็นเครื่องประกอบของการตรัสรู้ หรือ องค์ประกอบแห่งโพธิญาณ หลักธรรมนี้สำคัญมาก เพราะเป็นธรรมที่จะช่วยให้เกิดการตรัสรู้^{๒๗๗} หรือ องค์ของผู้ตรัสรู้มี ๗ ประการ ดังคำอธิบายต่อไปนี้

๓.๕.๕.๑ โขขณังค ๗ ส่งเสริมสุขภาพมนุษย์ผ่านขั้น ๕

๑. ความสัมพันธ์ของสติสัมโพชฌังค เกิดจากโยนิโสมนสิการและพหุสิกการสติสัมโพชฌังค นั้นมีความระลึกรู้อยู่ตลอดเวลาปรากฏเฉพาะหน้าต่ออารมณ์ และการป้องกันการเข้ามาของกิเลส^{๒๗๘} การพิจารณาธรรมคือ เมื่อสติสัมโพชฌังคมีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชฌังคมีอยู่ในจิต สติสัมโพชฌังคไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า สติสัมโพชฌังคไม่มีในจิต สติสัมโพชฌังคอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ความเจริญบริบูรณ์ของสติสัมโพชฌังคที่เกิดขึ้น แล้วย่อมเป็นด้วยประการใดย่อมรู้ชัด ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด สติเป็นอันภิกษุเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่ผอโร ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌังคย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสติสัมโพชฌังค สมัยนั้น สติสัมโพชฌังคย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ เธอเมื่อเป็นผู้มีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมค้นคว้าไตร่ตรองถึงความพิจารณาธรรมนั้นได้ด้วยปัญญา”^{๒๗๙} เมื่อสติสัมโพชฌังคปรากฏอยู่ในปัจจุบันขณะเพียงเสี้ยววินาทีนั้นๆ ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้ว่า สติมีอยู่ภายในจิต

^{๒๗๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๘/๓๓๐ - ๓๓๑.

^{๒๗๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), โขขณังค : พุทธวิธีเสริมสุขภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๔๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๒๗๘} พระกัมมภูฏานาจารย์ พระบัณฑิตาภิวงศ์, รู้แจ้งในชาตินี้, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๕๐.

^{๒๗๙} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๕๑/๑๙๓.

เมื่อสติเกิดขึ้นแล้วดับไป ย่อมทราบว่สติไม่มีอยู่ในจิต ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุอรหัตตมรรค สติจะมีความบริบูรณ์ตั้งแต่ตื่นจนหลับ” ๒๘๐

องค์ธรรมแห่งปัญญาเป็นเครื่องมือในการตรัสรู้คือสติ สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น สติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญขึ้นไปได้ด้วยโยนิโสมนสิการและการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่องด้วยสติซึ่งเป็นช่องทางแห่งความสำเร็จ เป็นช่องทางแห่งความคิดที่ผู้ปฏิบัติจะได้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้ จะได้เห็นในสิ่งที่ไม่เคยเห็น เช่น เห็นว่ารูปนามเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเมื่อเจริญสติสัมโพชฌงค์ย่อมได้ผลเป็นลำดับ^{๒๘๑} คือเกิดปัจจุบันธรรมมีสติรู้ทันรูปนาม รู้ว่าสิ่งใดเป็นรูป เป็นนาม รู้ไตรลักษณ์ เกิดศีล สมาธิ ปัญญา เกิดมรรค ผล นิพพาน สติรู้ในรูปนามเป็นอารมณ์อยู่ตลอดเวลา กิเลสจึงไม่สามารถเกิดได้ กำลังแรงกล้าของสติสัมโพชฌงค์เป็นดังสมุจเฉทประหານจากชั้นธสันดานอย่างเด็ดขาดจากความเสมอกันของอินทรีย์ทั้ง ๕ ในมัชฌิมาปฏิปทาตั้งเช่น พระสิวลิกุมาร มนุษย์ในสำนักพระสารีบุตรตั้งใจบำเพ็ญสติสัมโพชฌงค์อย่างเต็มที่ จนรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ขณะกำลังปลงผม เมื่อเวลามีตโกนจรดลงที่ศีรษะครั้งที่ ๑ ได้บรรลุสุตาปัตติผล ครั้งที่ ๒ ได้บรรลุสกทาคามิผล ครั้งที่ ๓ ได้บรรลุอนาคามิผล เมื่อปลงผมเสร็จได้บรรลุพระอรหัตตผล^{๒๘๒} สติเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ดั่งหัวใจของกุศลธรรมทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าสติเป็นที่จุดประกายแห่งความปรารถนาในไตรโลกคือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก ล้วนมีสติในการดำรงคุณงามความดี สัมมาสติจึงเป็นปัจจัยให้สำเร็จโลกุตระสมบัติในภพเบื้องหน้า

๒. ความสัมพันธ์ของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เกิดจากโยนิโสมนสิการและพหุสัจการคือการหยั่งรู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง เมื่อมีหรือไม่มีอยู่ภายในจิต ขณะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมเฝ้ากำหนดรู้ และรู้ชัดธรรมวิจยในอดีตที่ปรากฏมาแล้วจะปรากฏขึ้นซ้ำอีก ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีการรู้แจ้งในธรรม โดยเลือกเห็นธรรม ไม่ได้เกิดจากการคิด เป็นการขจัดความมืด ทำให้การรับรู้ ความสว่าง ตื่นตัวไม่สับสน ไม่หลงเป็นอาการปรากฏ^{๒๘๓} มีหลักพิจารณาว่า เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มีในจิต เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ไม่มีในจิต ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น ความเจริญบริบูรณ์ของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมประการใดย่อมรู้ชัดดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมค้นคว้าไตร่ตรอง ถึงความพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ในสมัยนั้น ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถแล้ว สมัยนั้น ภิกษุย่อมชื่อว่าเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์....ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ เมื่อเธอค้นคว้าไตร่ตรอง ถึงความพิจารณาธรรมด้วยปัญญาอยู่ ย่อมเป็นอันปรารถความเพียร

^{๒๘๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๔๓๕.

^{๒๘๑} ดุรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), โพชฌงค์ ๗ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓ - ๘.

^{๒๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๒๘๓} พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวัตน์, รู้แจ้งในชาตินี้, หน้า ๒๕๐.

ไม่ย่อหย่อน”^{๒๘๔} อันสติสัมโพชฌงค์เมื่อเจริญดีแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เพิ่มพูนหมั่น
เลือกเฟ้นธรรมที่เป็นประโยชน์ เช่น ชันธ ๕ พละ ๕ มรรคมีองค์ ๘ आयตนะ ๑๒ โดยมีสติเข้าไป
กำหนดรูปนามจนรู้สภาพที่แท้จริงของรูปนาม พิจารณารูปนามในปัจจุบันจนเห็นพระไตรลักษณ์ได้
ชัดเจน รู้แจ้งแทงตลอดในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มีดวงตาเห็นธรรม เห็นอริยสัจ ๔ องค์ธรรมแห่ง
ปัญญาอันเป็นเครื่องมือในการตรัสรู้คือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น อีกทั้งธัมม
วิจยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญขึ้นไปได้ ด้วยโยนิโสมนสิการและการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง
โดยเฉพาะการทำวัตรภายในคือผู้ปฏิบัติธรรม และวัตรภายนอกคือเครื่องนุ่งห่มให้มีความสะอาดหมด
จดดีเยี่ยมเป็นความพร้อมธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นโดยง่าย^{๒๘๕} เช่น เมื่อผมเล็บยาว ร่างกายสกปรก
เป็นของไม่สะอาด ควรทำร่างกายให้สะอาดเรียบร้อย สงบ จีวร ผ้านุ่งห่มก็ควรมีความสะอาด
เรียบร้อย เปรียบดังตะเกียงที่ตัวตะเกียงและไส้ตะเกียงต้องมีความใสสะอาดดังเช่น พระสารีบุตรเมื่อ
บวชได้ ๑๕ วัน ขณะถวายงานพัดพระพุทธองค์ได้ฟังธรรมเทศनावทนาปริคคหสูตร เรื่องทิวาภิ ๓
ท่านได้บำเพ็ญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ จิตได้หลุดพ้นจากอาสวะไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน เป็นผู้มียุปัญญา
เฉลียวฉลาดชำนาญในด้านปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ^{๒๘๖}

ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อสังเกตธรรมที่เพิ่มพูนจนเต็มบริบูรณ์ในขณะที่ได้บรรลุอรหัตตมรรคได้
บรรลุถึงจุดหมายปลายทางพระพุทธศาสนา โดยมีเหตุที่เพิ่มพูนธรรมวิจยได้ ๗ ประการ คือ ๑)
รู้เรื่องขันธและอายตนะ ๒) ชำระร่างกายให้สะอาด ๓) ปรับอินทรีย์ให้สม่ำเสมอ ๔) หลีกเลี้ยงผู้ไม่มี
ปัญญา ๕) คบหาผู้มีปัญญา ๖) พิจารณาอย่างลึกซึ้ง ๗) น้อมใจเจริญธรรมวิจย^{๒๘๗}

๓. ความสัมพันธ์ของวิริยสัมโพชฌงค์ เกิดจากโยนิโสมนสิการและพหุสิกการ ผู้ปฏิบัติธรรม
เมื่อสังเกตและรู้ชัดธรรมที่เป็นองค์ประกอบแห่งการตรัสรู้อื่น ๆ คือ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และ
อุเบกขา เมื่อมีอยู่หรือไม่มีอยู่ในจิตและรู้ชัดเมื่อธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นเจริญจนเต็มบริบูรณ์ มีความ
อุตสาหกรรมต่อเนื่องเมื่อเผชิญกับความทุกข์ลำบาก มีความเข้มแข็งของจิตมีหลักพิจารณาว่า
เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า วิริยสัมโพชฌงค์มีในจิต เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ ไม่มีในจิต
ย่อมรู้ชัดว่า วิริยสัมโพชฌงค์ไม่มีในจิต วิริยสัมโพชฌงค์ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้
ชัดประการนั้นด้วยความเจริญบริบูรณ์ของวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด
ย่อมรู้ชัด^{๒๘๘} ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุ...ถึงความพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา
ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน ... วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว... ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญ
วิริยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ ปิติปราศจากอามิสย่อม

^{๒๘๔} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๕๑/๑๙๓.

^{๒๘๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), โพชฌงค์ ๗ ประการ, หน้า ๒๖.

^{๒๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๒๘๗} ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๙๖๗ - ๙๗๐.

^{๒๘๘} พระกัมมภูฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวัตน์, รู้แจ้งในชาตินี้, หน้า ๒๕๐.

เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว”^{๒๘๙} อันธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เมื่อเจริญดีแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้วิริยะสัมโพชฌงค์เพิ่มพูนได้ เนื่องจากเมื่อได้เลือกเฟ้นธรรมที่เหมาะสมได้ วิริยะสัมโพชฌงค์ หรือองค์แห่งปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้คือความเพียร ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมมีความเพียรเพื่อเป้าหมายในการบรรลุมรรค ผล นิพพาน ความเพียรในที่นี้ คือเพียรละความไม่ดีทั้งหลาย ประพฤติดี กล้าละความชั่ว กล้าทำความดี ปฏิบัติธรรมไม่ย่อท้อไม่เกรงกลัวต่อกิเลส เพื่อเอาชนะโลภะ โทสะ โมหะอย่างเด็ดขาดจนเป็นเหตุให้ศีลสมาธิ ปัญญาเกิดขึ้น ดังวงล้อธรรมนำบุคคลให้ถึงพระนิพพานนั่นเอง เช่น พระปุลณณ์ มันทานีบุตร เมื่อพระปุลณณะบวชในพุทธศาสนาไปอยู่ในประเทศชื่อว่าชาติภูมิได้บำเพ็ญวิริยะสัมโพชฌงค์จนสำเร็จพระอรหันต์โดยตั้งมั่นในคุณธรรม ๑๐ ประการเป็นอย่างดี ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อสังเกตดูธรรมที่เพิ่มพูนจนเต็มบริบูรณ์ ในขณะที่ได้บรรลุอรหัตตมรรค เมื่อนั้นบุคคลจะได้บรรลุถึงจุดหมายพระนิพพาน โดยมีเหตุที่เพิ่มพูนธรรมวิริยะดังกล่าวข้างต้น

๓.๕.๕.๒ โพชฌงค์ ๗ พัฒนาขั้น ๕ สู่โลกุตตรปัญญา

๑. ความสัมพันธ์ของปิตีสัมโพชฌงค์ เกิดจาก ๑) โยนิโสมนสิการ ๒) พหุสึการ ปิตีสัมโพชฌงค์มีความอึดใจเป็นลักษณะ ทำให้กายและใจเบา มีความเบากายและตามร่างกายอื่น ๆ^{๒๙๐} พิจารณาว่า เมื่อปิตีสัมโพชฌงค์มีในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปิตีสัมโพชฌงค์มีในจิต เมื่อปิตีสัมโพชฌงค์ ไม่มีในจิตย่อมรู้ชัดว่า ปิตีสัมโพชฌงค์ไม่มีในจิต ปิตีสัมโพชฌงค์อันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วยความเจริญบริบูรณ์ของปิตีสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ปิตีปราศจากอาภัสเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว สมัยนั้นวิริยะสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุ ปรารถแล้ว ... ภิกษุย่อมชื่อว่าเจริญวิริยะสัมโพชฌงค์ .....ปิตีสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ ภิกษุผู้มีใจเกิดปิตี ย่อมมีทั้งกายทั้งจิตระงับได้^{๒๙๑}

อันวิริยะสัมโพชฌงค์เมื่อเจริญดีแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้เกิดปิตีสัมโพชฌงค์ หรือองค์แห่งปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้คือปิตี ผู้ที่ได้ดวงตาเห็นธรรมต้องมีปิตีขั้นต่ำ ขั้นกลาง และขั้นสูงเกิดขึ้น เริ่มจากปิตีเล็กน้อยจนถึงปิตีซาบซ่านไปทั่วตัว โดยมีความอึดใจขึ้นชมยินดีเป็นลักษณะ ความเพียรในการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ ไม่ขาด ไม่หยุด ทำให้รู้แจ้งในปัจจุบัน เห็นรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์จนเกิดปิตีในที่สุด^{๒๙๒} ดังเช่น พระประธานียเถระมีงูพิษมากัดท่านซึ่งนั่งฟังธรรม อริยวงศ์ในวิหารที่เจริญสมณธรรม ท่านรู้ว่าถูกงูกัดแต่จิตไม่หวั่นไหวนั่งฟังธรรมต่อไป จนร่างกายแข็ง

^{๒๘๙} คุรยลละเอียตใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๑/๑๙๓ - ๑๙๔.

^{๒๙๐} พระกัมมภูฏานาจารย์ พระปัญจิตาภิกขุ, รู้แจ้งในชาตินี้, หน้า ๒๕๐.

^{๒๙๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๑/๑๙๔.

^{๒๙๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), โพชฌงค์ ๗ ประการ, หน้า ๕๙.

เพราะพิษงู ท่านได้พิจารณาศีลอันบริสุทธิ์ตั้งแต่บวชมาจนเกิดปีติ เห็นปัจจุบันธรรม รูปนาม พระไตรลักษณ์ จนบรรลุในพระนิพพานสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ดับขันธแล้วเข้าสู่พระปรินิพพาน^{๒๙๓}

ความสัมพันธ์ของปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เกิดจากโยนิโสมนสิการและพหุสิการ มีความสงบภายในเป็นลักษณะ มีความสกดกันความเร้าร้อนกระวนกระวายใจ เป็นหน้าที่ มีความสงบเยือกเย็นของกายและจิต^{๒๙๔} มีหลักการพิจารณาว่า เมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มีในจิตย่อมรู้ชัดว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีในจิต เมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ไม่มีในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ไม่มีในจิต ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นความเจริญบริบูรณ์ของปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ทั้งกายทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจเกิดปีติระงับได้ ในสมัยนั้น ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว.... ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์.....ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ ภิกษุผู้มีกายระงับแล้วย่อมมีจิตตั้งมั่น”^{๒๙๕}

ปีติสัมโพชฌงค์เมื่อเจริญดีแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้เกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ หรือองค์แห่งปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้คือ ความสงบเจริญขึ้นมาเป็นความสงบทางร่างกายและจิตใจจากการปฏิบัติธรรม อาการสงบเป็นอาการที่ไม่ฟุ้งซ่าน จิตใจมีความชุ่มชื้นเยือกเย็น มีสมาธิความตั้งใจสมบูรณ์ดีมีความปลอดโปร่ง ลักษณะความสงบนี้สามารถกำจัดความกระวนกระวายทางกายและทางใจได้ดีเป็นผลดีมากต่อสุขภาพทางร่างกายและจิตใจตามมา เช่น อัตราเต้นของหัวใจน้อยลง มีการใช้พลังงานของร่างกายลดลง ทำให้ผู้ปฏิบัติเจริญสติเพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติได้ดี เช่น พระวปปะเถระเมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปโปรดปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรทรงตรัสปลิณณกะและการปฏิบัติธรรมแก่ท่านวปปะ ท่านได้ปฏิบัติธรรมจนได้ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์บรรลุพระโสดาปัตติผล เป็นพระอริยะที่ ๒ ต่อจากพระอัญญาโกณฑัญญะ และได้ขอบรรพชาอุปสมบทในพระวินัย โอกาสต่อมาท่านได้ฟังธรรมอรรถลักษณะสูตรบำเพ็ญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ให้บริบูรณ์ขึ้นได้สำเร็จเป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ในที่สุด^{๒๙๖} ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อสังเกตธรรมที่เพิ่มพูนจนเต็มบริบูรณ์ในขณะได้บรรลุอรหัตตมรรค เมื่อนั้นบุคคลจะบรรลุถึงพระนิพพานได้โดยมีเหตุเพิ่มพูนปัสสัทธิ

๒. ความสัมพันธ์ของสมาธิสัมโพชฌงค์เกิดจากโยนิโสมนสิการและพหุสิการ คือแน่วแน่ไม่ฟุ้งซ่านและจดจ่อกับอารมณ์ สงบนิ่งอยู่ รวมจิตเข้าด้วยกัน ควบคุมเจตสิกไม่กระจ่าย สงบสันตีสุข^{๒๙๗} มีหลักพิจารณาว่า เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ มีในจิตย่อมรู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชฌงค์มีภายในจิต เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ ไม่มีในจิตย่อมรู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ไม่มีในจิต ความที่สมาธิสัมโพชฌงค์ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ความเจริญบริบูรณ์ของสมาธิสัมโพชฌงค์ที่

^{๒๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๒๙๔} พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงศ์, *รู้แจ้งในชาตินี้*, หน้า ๒๕๐.

^{๒๙๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๑/๑๙๔.

^{๒๙๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), *โพชฌงค์ ๗ ประการ*, หน้า ๗๐.

^{๒๙๗} พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงศ์, *รู้แจ้งในชาตินี้*, หน้า ๒๕๐.

เกิดขึ้นแล้ว เป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายระงับแล้ว มีความสุขย่อมตั้งมั่น ในสมัยนั้น สมาธิสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว.....สมาธิสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญ และความบริบูรณ์แก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้วางเฉยจิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้นได้เป็นอย่างดี

อันปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เมื่อเจริญดีแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้เกิดสมาธิสัมโพชฌงค์ หรือองค์แห่งปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้คือสมาธิ การทรงจิตโดยชอบบรึษาจิต เป็นกำลังทำให้ใจกล้าหาญ ในขณะที่เจริญธรรม เพื่อขจัดโลภะ โทสะ โมหะ สมาธิเปรียบดังวงล้อธรรมนำผู้ปฏิบัติธรรมตรงไปสู่ที่หมายคือมรรค ผล นิพพาน เมื่อมีสมาธิแล้วความฟุ้งซ่านย่อมหมดไป ไม่กระสับกระส่าย ไม่กระวนกระวาย มีความสงบอยู่กับพระไตรลักษณ์ สมาธิจะเกิดได้ต้องมีความสุขกายสบายใจก่อน เมื่อร่างกายเป็นสุขดีแล้ว สมาธิย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายและเร็ว ^{๒๙๘} ดังเช่นพระยสกุลบุตร บุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี ได้เห็นบริวารนอนหลับมีอาการดุจซากศพ เกิดความสลัดใจเป็นผู้ไกลจากความยินดีในกาม จึงเดินทางออกจากเรือนไปและได้ฟังธรรมเทศนาอนุพุทธิกถาและอริยสัจ ๔ จากพระพุทธองค์ได้ปฏิบัติธรรมบำเพ็ญสมาธิสัมโพชฌงค์จนได้บรรลุพระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติเมื่อสังเกตธรรมที่เพิ่มพูนจนเต็มบริบูรณ์ในขณะได้บรรลุอรหัตตมรรค ^{๒๙๙} เมื่อนั้นบุคคลจะได้บรรลุพระนิพพานได้โดยมีเหตุเพิ่มพูนสมาธิ

๓. ความสัมพันธ์ของอุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดจากโยนิโสมนสิการและพหุสิกการ มีสภาวะจิตเสมอกัน ไม่มีสภาวะใดครอบงำสภาวะอื่น มีอินทรีย์สมดุลมีการเติมในส่วนที่ขาดลดในส่วนที่เกินประกอบจิตไว้ไม่ให้สุดโต่งมีสภาวะที่สบายและเป็นกลางวางเฉยอยู่ ^{๓๐๐} มีหลักการพิจารณาคือเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์มีในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีในจิตเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ ไม่มีในจิต ย่อมรู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มีในจิต อุเบกขาสัมโพชฌงค์ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น ความเจริญบริบูรณ์ของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุเป็นผู้วางเฉยจิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้นได้เป็นอย่างดี ในสมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาแล้ว..... อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์แก่ภิกษุ

อันสมาธิสัมโพชฌงค์เมื่อเจริญดีแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์ หรือองค์แห่งปัญญาอันเป็นเครื่องตรัสรู้คืออุเบกขา ความวางเฉยในรูปนาม ละความกลัว ความความยินดีไม่ตีใจ ไม่เสียใจ มีสติสัมปชัญญะอยู่กับความวางเฉยพิจารณารูปนาม เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตามีความเป็นสมาธิตั้งมั่นได้นาน พิจารณาพระไตรลักษณ์ได้อย่างละเอียด “ปฏิบัติธรรมได้ต่ออย่างเนืองยาวนานทำให้ศีล สมาธิ ปัญญาแก่กล้าขึ้นเป็นลำดับ” ^{๓๐๑} ดังเช่นพระราหุล เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาโปรดญาติกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางยโสธราได้ให้ราหุลกุมารมาทูลขอราชสมบัติที่ควรได้ พระพุทธองค์ได้

^{๒๙๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), โพชฌงค์ ๗ ประการ, หน้า ๗๗.

^{๒๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๓๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖๒ - ๙๗๑.

^{๓๐๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), โพชฌงค์ ๗ ประการ, หน้า ๙๔.

ให้พระสารีบุตรบวชราหุลกุมารเป็นสามเณร ครั้นเมื่ออายุครบแล้วได้บวชเป็นภิกษุได้ฟังธรรมเทศนา ราชูโลวาหสูตรและพระธรรมอื่น ๆ ได้ปฏิบัติอุเบกขาสัมโพชฌงค์ในรูปนามพร้อมกับสติสัมปชัญญะอยู่เนื่อง ๆ จนได้บรรลุพระอรหันต์^{๓๐๒} ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อสังเกตธรรมที่เพิ่มพูนจนเต็มบริบูรณ์ในขณะได้บรรลุอรหัตตมรรค เมื่อนั้นบุคคลจะได้บรรลุพระนิพพานโดยมีเหตุเพิ่มพูนอุเบกขา

โพชฌงค์ ๗ คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ โพชฌงค์ ๗ เป็นไปเพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพานโพชฌงค์ ๗ เป็นองค์ธรรมที่แสดงคุณลักษณะของผู้ปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมโดยเฉพาะผู้บรรลุธรรมจะต้องมีคุณสมบัติทั้ง ๗ นอกจากเป็นเครื่องแสดงคุณสมบัติของผู้บรรลุธรรมแล้ว ยังเป็นเครื่องวัดระดับของการบรรลุธรรมของผู้ปฏิบัติได้ด้วย คือผู้ปฏิบัติภาวนาเมื่อปฏิบัติไปแล้วองค์ธรรมแห่งโพชฌงค์ ๗ จะปรากฏตัวให้เห็นและดำเนินไปเป็นลำดับจากข้อต้นมาหาปลายและเพิ่มมากขึ้นไปเป็นลำดับ มีสติมากขึ้น รัมมวิจยะก็เพิ่มขึ้นมีผลให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติยิ่งขึ้น ความปิติใจจากการปฏิบัติก็มากขึ้น ๆ จนเกิดความสงบระงับทั้งกายและจิต จิตจึงตั้งมั่นแน่วแน่สู่มรรคผลนิพพาน จนสามารถวางเฉยเป็นอุเบกขาในธรรมทั้งหลาย เพราะเท่าทันสภาวธรรมทั้งปวง หมุนเป็นวงกลมแต่วงกลมวงใหม่ก็ใหญ่เพิ่มขึ้นซ้อน ๆ กันไปจนเต็มเปี่ยมเต็มที่ เมื่อบรรลุธรรมคือบรรลุอรหัตตผล

๓.๕.๖ มรรค ๘ : เส้นทางสู่การพัฒนาขั้น ๕

มรรคในฐานะมรรคาสู่จุดหมายชั้นต่างๆ ของชีวิตนี้ เป็นระบบของการประพฤติพรหมจรรย์ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงของธรรมชาติเป็นพื้นฐาน ซึ่งเป็นไปเพื่อบรรลุประโยชน์ที่พึงมุ่งหมายของชีวิต และอำนวยให้เกิดสภาพชีวิต สภาพสังคมที่เกื้อกูลแก่การบรรลุจุดหมายเช่นนั้น แนวทางดำเนินชีวิตที่อิงสัจธรรม เพื่อบรรลุประโยชน์ที่พึงมุ่งหมายของชีวิต และสร้างสรรค์สภาพชีวิต สภาพสังคมที่เกื้อกูลแก่การบรรลุจุดหมายเช่นนั้น^{๓๐๓} เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนการธรรมที่รู้เข้าใจแล้วในชีวิตจริง หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์แห่งกระบวนการของธรรมชาติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตจนถึงที่สุด มีคำอธิบายดังนี้

๓.๕.๖.๑ มรรค ๘ ในฐานะเครื่องมือพัฒนาขั้น ๕ สุ่มัชฌิมมาปฏิปทา

มรรค คือ หนทางสู่ความดับทุกข์ เป็นหนึ่งในอริยสัจ ๔ เรียกอีกอย่างว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ๒ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานนั้น เป็นใน

^{๓๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๗.

^{๓๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๐๐.

มัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) (๒) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) (๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ..... (๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) (๘) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ภาวทั้งหลาย นี้คือมัชฌิมาปฏิปทานั้นที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน”^{๓๐๔} พุทธพจน์จากปฐมเทศนาหรือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ แสดงความหมาย เนื้อหา และจุดหมายของมัชฌิมาปฏิปทาไว้โดยสรุปครบทั้งหมด ที่ควรสังเกตคือความเป็นทางสายกลางนั้น เพราะไม่เข้าไปข้องแวะที่สุดสองอย่าง (แต่ไม่ใช่อยู่กลางระหว่างที่สุดทั้ง ๒) คือ กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขและอัตตกิลมณานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง

มัชฌิมาปฏิปทานี้มีชื่อเรียกอย่างง่าย ๆ ว่า มรรค แปลว่า ทาง ทางนี้มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง และทำให้ผู้ดำเนินตามเป็นอารยชน เรียกชื่อเต็มว่าอริยอัฏฐังคิกมรรคหรืออารยอัฏฐังคิกมรรค พระพุทธองค์ตรัสว่า มรรคที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ เป็นทางเก่าที่เคยมีท่านผู้เดินทางถูกต้องได้ถึงจุดหมายเคยเดินกับมาในกาลก่อนแล้ว พระองค์เพียงแต่ค้นพบทรงเปิดเผยแก่มวลมนุษยย์ ทรงทำหน้าที่แนะนำบอกทางนี้ให้แก่เวไนยชน^{๓๐๕}

มรรคในฐานะหลักปฏิบัติที่เนื่องด้วยปัจจัยภายนอก - ภายนอกจากการศึกษาความเข้าใจเกี่ยวกับมรรค แหล่งข้อมูลได้อธิบายความหมายของมรรคในฐานะมัชฌิมาปฏิปทาและในฐานะข้อปฏิบัติหรือทางชีวิต ทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์แล้ว ยังพบว่า มรรคในฐานะหลักปฏิบัติเนื่องด้วยปัจจัยภายนอก หมายถึง สภาพแวดล้อมทางสังคม และปัจจัยภายใน หมายถึง ตัวบุคคลที่รับรู้จากสังคม สภาพแวดล้อมภายนอกส่งผลต่อพฤติกรรมภายในตัวบุคคล ดังนี้มรรคในฐานะหลักปฏิบัติที่เนื่องด้วยปัจจัยภายนอก พุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “อานนทฺ ความมีกัลยาณมิตร มีกัลยาณสหาย ชอบค้นหากัลยาณชนนี้ เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่า ผู้มีกัลยาณมิตร ...พึงหวังสิ่งนี้ได้คือเขาจักยังอริยอัฏฐังคิกมรรค ให้เกิดมี เขาจักกระทำได้มากซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรคภาวทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทฺ ความมีกัลยาณมิตร ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอริยอัฏฐังคิกมรรคแก่ภิกษุ ฉันทฺ”^{๓๐๖}

พระพุทธพจน์นี้แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคม ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำและส่งเสริมให้เกิดมีการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าระบบการดำเนินชีวิต ระบบจริยธรรม หรือระบบการประพฤติปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยสังคมไม่แตกต่างหากจากสังคมมรรคในฐานะหลักปฏิบัติที่เนื่องด้วยปัจจัยภายใน พุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทฺ ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ (การทำในใจโดยแยบคาย หรือการรู้จักคิดพิจารณาตามสภาวะและเหตุผล) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริย

^{๓๐๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒ - ๕๙๖.

^{๓๐๕} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๕๓/๑๒๙.

^{๓๐๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๒๙/๓๖.

อัฐกัมมวรรคแก่ภิกษุ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัฐกัมมวรรค”^{๓๐๗} พระพุทธพจน์ดังกล่าวให้หลักคิดว่า แม้ว่าปัจจัยทางสังคัมจะมีความสำคัญมาก แต่ก็ต้องไม่มองข้ามความสำคัญของปัจจัยภายในตัวบุคคล ปัจจัยที่ดึงมาทั้งทางสังคัมและภายในตัว ที่ช่วยแนะนำให้ความรู้ให้ความคิดซึ่งช่องทางความประพฤติปฏิบัติ เป็นต้น

ความจริงทั้งสองอย่างนั้นย่อมช่วยหนุนและเสริมซึ่งกันและกัน หลักการนี้แสดงว่าการปฏิบัติชอบหรือชีวิตที่ดีงาม เกิดจากการปรุงผสมผสานปัจจัยทางสังคัมและปัจจัยภายในตัวบุคคลเข้าด้วยกัน การก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งความดีงามสู่จุดหมายแห่งชีวิต จะเป็นไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผลมากที่สุด หากได้อาศัยปัจจัยสองอย่างนี้คอยอุดหนุนค้ำชูกันอยู่เรื่อยๆ ไป แต่พึงสังเกตว่า มีข้อเน้นพิเศษสำหรับปัจจัยทางสังคัมคือความมีกัลยาณมิตร พิเศษกว่าปัจจัยภายในตัวบุคคลที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ^{๓๐๘}

แนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติครบองค์ ๘ ในระดับปฏิบัติ ๓ หมวด ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ดังพระพุทธพจน์ว่า “ท่านวิสาขะผู้มีอายุ กองธรรม ๓ หมวด สงเคราะห์ด้วยอริยอัฐกัมมวรรคหาได้ อริยอัฐกัมมวรรคต่างหาก สงเคราะห์ด้วยกองธรรม ๓ สัมมาวาจาก็ดี สัมมากัมมันตาก็ดี สัมมาอาชีวะก็ดี ธรรมเหล่านี้สังเคราะห์เข้าด้วยศีลชั้นดี สัมมาวายามะก็ดี สัมมาสติก็ดี สัมมาสมาธิก็ดี ธรรมเหล่านี้สังเคราะห์เข้าด้วยสมาธิชั้นดี สัมมาทิฐิก็ดี สัมมาสังกัปปะก็ดี ธรรมเหล่านี้สังเคราะห์เข้าด้วยปัญญาชั้นดี”^{๓๐๙} พระพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงว่า พรหมจรรย์หรือจริยธรรมอันประเสริฐ หรือจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนานั้นก็คือมรรค หรือมัชฌิมาปฏิปทาตัวเอง พรหมจารีหรือผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หรือผู้มีจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ก็คือผู้ดำเนินชีวิตตามมรรค หรือปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา

หลักความประพฤติ หลักการดำเนินชีวิต หรือหลักการครองชีวิต เป็นอันว่าเมื่อถือตามหลักพระพุทธศาสนา มรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา คือระบบจริยธรรม ระบบความประพฤติปฏิบัติ หลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือหลักการครองชีวิตที่ต้องสมบูรณ์ของมนุษย์

๓.๕.๖.๒ มรรค ๘ ในฐานะเครื่องมือพัฒนาขั้น ๕ ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ

หลักการดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลางและจุดมุ่งหมาย ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรได้กล่าวถึงพระพุทธองค์ตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่าง ที่บรรพชิตไม่พึงเสพ ได้แก่

๑. กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้ง หลายเป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชนไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. อตตกิลมถานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

^{๓๐๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๒๙/๓๗.

^{๓๐๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๘๖.

^{๓๐๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ก็มีมัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานนั้นเป็นโฉน มัชฌิมาปฏิปทานั้นได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ... ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมัชฌิมาปฏิปทานั้นที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน^{๓๑๐}

มรรคในฐานะพรหมจรรย์หรือพุทธจริยธรรม เป็นอีกฐานะหนึ่งดังพระพุทธพจน์ว่า “มรรคอันเป็นอริยะประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสมาธินี้คือ พรหมจรรย์ บุคคลใด ประกอบด้วยอริยอัชฌาติกมรรคนี้ บุคคลนั้นเรียกว่าเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ นี้เรียกว่าที่จบของพรหมจรรย์ ผลของพรหมจรรย์คืออะไร ? โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผลเหล่านี้ เรียกว่า ผลของพรหมจรรย์”^{๓๑๑} มรรคมีองค์ ๘ คือ เรียกเต็มว่า อริยอัชฌาติกมรรค แปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ความรู้ในทุกุศล ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

๒. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) ความดำริในอันออกจากกาม ความดำริในอันไม่พยาบาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ความงดเว้นจากการลักทรัพย์ ความงดเว้นจากการประพฤตินิโคตนา

๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) เลี้ยงชีพอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) โดยจำแนกเป็น (๑) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บรรเทาความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิด (๒) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น (๔) ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บรรเทาความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิญโญยิ่ง ความไพบุลย์ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) โดยพิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรมเนื่องๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้

^{๓๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๓๑๑} ความหมายนัยต่าง ๆ ของคำว่า พรหม ตูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๔๗.

๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) เป็นไปเพื่อสกัดออกจากกาม สกัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้ว บรรลุปฐมฌานประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน อันยังใจให้ผ่องใส เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป เป็นธรรมเอกผุดขึ้นภายใน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌาน ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้ที่มีจิตเป็นอุเบกขามีสติ อยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่^{๓๑๒}

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ เรียกอีกอย่างว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งแต่ละองค์แห่งมรรคนี้ จัดเป็นสังขารชั้น^{๓๑๓} ดังนั้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์จึงสงเคราะห์เข้ากับสังขารชั้น ส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้น ที่รวมเรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์นี้ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์^{๓๑๔} เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง เนื่องจากเป็นปฏิปทาที่เป็นกลางระหว่างการปฏิบัติที่สุด ๒ อย่าง ได้แก่ อัตตakilมณานุโยค คือการทรมานตนเอง และกามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นกับความสุขอันเกิดจากการเสพกามคุณ^{๓๑๕} อย่างไรก็ตาม ส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์นี้ เป็นหลักปฏิบัติสำหรับบุคคลทุกประเภททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญมิฉฉาปฏิปทาของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้ปฏิบัติฝอยมทำญายธรรมที่เป็นกุศลให้สำเร็จไม่ได้ เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติฝอยฉฉาปฏิปทา อะไรบ้าง คือมิฉฉาทิฎฐิ ฯลฯ มิฉฉาสมาธิ ... เราสรรเสริญสัมมาปฏิปทาของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้ปฏิบัติชอบยอมทำญายธรรมที่เป็นกุศลให้สำเร็จได้ เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติชอบ สัมมาปฏิปทา อะไรบ้าง คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ^{๓๑๖}

พระพุทธเจ้ายังตรัสอีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร หลากไปสู่สมุทร แม่น้ำใด ก็วกขึ้นที่นั่นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่निพพาน”^{๓๑๗} วัจนโคตรปริพาชกกล่าวกับพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม แม่น้ำคงคามีแต่จะไหลหลังล้นไปสู่มหาสมุทรรวมกันอยู่ในมหาสมุทร แม่น้ำใด บริษัทของท่านพระโคตมซึ่งมีทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตก็ฉั่นนั้นเหมือนกัน มีแต่มุ่งไป ก้าวไป และดำเนินไปสู่นิพพาน บรรลุนิพพานอยู่^{๓๑๘} มรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วย ๘ องค์ธรรมที่เป็นตัวปฏิบัติการใน ๘ หน้าที่ คือ

^{๓๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖ - ๒๖๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๒๘๓ - ๒๘๔. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวแอนดิโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๙๓.

^{๓๑๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๓๘/๑๐๑.

^{๓๑๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๑/๙๒.

^{๓๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

^{๓๑๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๔/๒๕ - ๒๖.

^{๓๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๒๑/๖๖.

^{๓๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๗/๒๓๔.

สัมมาทิฐิ สัมมสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ^{๓๑๙} ซึ่งองค์ธรรมทั้งหมดนี้จัดอยู่ในสังขารชั้น^{๓๒๐} ส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่รวมเรียกว่า มรรคมืองค์ ๘ ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ คือความรู้ในอริยสัจ ๔^{๓๒๑} ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจในฐานะ เป็นหลักปฏิบัติการแห่งชั้น ๕ เพื่อบรรลุธรรมมีปรากฏการณ์ปฏิบัติกร่วมกันแห่งชั้น ๕ หลายครั้ง ต่อเนื่องเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน เช่น กระบวนการปฏิบัติกร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในกระบวนการเกิดปัญญาในมธูปินทิกสูตร^{๓๒๒}

ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานมืองค์ ๘ ประการ โดยแต่ละประการเป็นแกนนำที่ต่างหน้าหน้า ในการพัฒนากระบวนการปฏิบัติกร่วมกันแห่งชั้น ๕ นี้ อย่างไรก็ตาม ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ ก็เป็นหลักปฏิบัติกรแห่งชั้น ๕ เพื่อบรรลุธรรม มรรคมืองค์ ๘ ชื่อว่ามัชฌิมาปฏิปทา เพราะ เป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดภัย ไม่ติด ข้องในที่สุดทั้งในกามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค

๓.๗ สรุป

การจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา มีลักษณะร่วมสากลของร่างกาย มนุษย์ทางรูปชั้น ร่างกายมนุษย์มีลักษณะโดยสภาวะความเข้าถึงความเป็นกองแห่งรูปธรรม คือชีวิต เฉพาะในส่วนที่เป็นฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดของระบบชีวิตที่เนื่องอยู่ในนามธรรม ไม่สามารถแยกจากกัน ได้ ลักษณะตามธาตุ ๔ เป็นสภาวะที่ตกอยู่ภายใต้ลักษณะที่คล้อยไปตามธาตุ ๔ ที่สนับสนุนให้มีความสัมพันธ์กับอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ อันเป็นขั้นตอนของการรับรู้เพื่อการพัฒนา ทำให้มนุษย์พัฒนาชีวิต ผิดพลาดนั้น ก็เกิดการรับรู้ที่ผิดไปจากความจริง เมื่อเมื่อรู้ผิด การปฏิบัติก็ย่อมผิดพลาด เพราะการจัดการมหาภูตรูป ๔ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุข การเสพอายตนะอันเป็นแหล่งที่มาของ ความสุขและทุกข์ มีหลักธรรมที่สนับสนุนการจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาด้วย หลักไตรสิกขา ๓ เป็นข้อศึกษาเพื่อพัฒนาชั้น ๕ ให้สมบูรณ์ หลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นวิธีคิดแบบ เป็นอยู่ในขณะปัจจุบันและมรรควิธีให้ถึงความสิ้นภพและชาติ ธาตุ ๔ มีคุณค่าด้านการทำกิจเพื่อ รักษาชั้น ๕ คุณค่าด้านการทำจิตเพื่อทำลายชั้น ๕ สู่ความพ้นทุกข์ หลักอินทรี ๕ เป็นเครื่องวัด ความพร้อมและความแตกต่างระหว่างบุคคล โพชฌงค์ ๗ ในฐานะเครื่องมือส่งเสริมสุขภาพจิตและ ปัญญาสู่ ระดับโลกุตตรปัญญา มรรค ๘ ครอบคลุมกระบวนการพัฒนาชั้น ๕ ตามหลัก มัชฌิมาปฏิปทาสู่ความพ้นทุกข์ได้ การจัดการชั้น ๕ เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบใน พระพุทธศาสนา จึงมีกระบวนการปฏิบัติกร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในชีวิตประจำวัน ที่สามารถศึกษาได้

^{๓๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ๔๐๒/๓๓๕.

^{๓๒๐} อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/๓๓๘/๑๐๑.

^{๓๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๕, ๑๓๕/๑๒๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๔๒๒.

^{๓๒๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙.

จากสิ่งที่ปรากฏออกมาทางการปฏิบัติการแห่งรูปชั้น ในรูปแบบพฤติกรรมทางกายและวาจา เพราะร่างกายมนุษย์มีอาจดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดยลำพัง ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยเกื้อกูลทั้งภายในและภายนอกร่างกายอุปการะให้ระบบเหล่านั้นทำงานได้ ดังนั้น หลักไตรสิกขา ๓ สติปัฏฐาน ๔ มรรค ๘ จึงเป็นหลักการพัฒนากายและพัฒนาจิตมนุษย์ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้าน ตามหลักภาวนา ๔ คือ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญา เป็นข้อปฏิบัติที่พอดีต่อปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิตมนุษย์ตามหลักทางสายกลางจนถึงความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด

บทที่ ๔

วิธีการจัดการขั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิธีการจัดการขั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดต่าง ๆ ที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

๔.๑ ปัจจัยที่เกื้อกูลต่อการจัดการขั้น ๕ ตามแนวทางในพระพุทธศาสนา

การดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์มีปัจจัยที่เกื้อกูลต่อการจัดการขั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาได้ กำหนดหลักการสำคัญเพื่อการพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์ทั้งทางกายและใจ ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ การจัดการลมหายใจออกเข้าตามหลักอานาปานสติ

การพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณภาพของระบบชีวิตไม่ใช่เรื่องง่าย หากประสงค์ที่จะจัดตั้งความสมดุลในการพัฒนาวัตถุและจิตใจ เราต้องเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนวิธีการคิดอย่างถอนรากถอนโคน การจัดการขั้น ๕ จึงควรเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจในวิธีการจัดการลมหายใจในการจัดความสัมพันธ์ให้แก่ระบบธาตุ ๖ ภายในร่างกาย ให้เกิดความสมดุลด้วยการดำรงสติกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก หรืออานาปานสติซึ่งจะเรียงลำดับลมหายใจก่อนและหลัง โดยเริ่มต้นจากลมหายใจเข้าตามนัยแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคเป็นหลักตั้งในกายคตาสติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอานาปานสติ หมวดว่าด้วยเรื่องลมหายใจเข้าออกไว้ ๔ ขั้นตอน^๑ นอกจากนั้นยังปรากฏในกายนุปัสสนาสติปัฏฐานหมวดลมหายใจเข้าออกที่พระผู้มีพระภาคตรัสให้พิจารณาเห็นภายในกายภายใน และให้พิจารณาเห็นภายในกายภายนอก หรือพิจารณาเห็นภายในกายทั้งภายในทั้งภายนอก^๒ เป็นต้น

คัมภีร์วิสุทธิมรรคยอมรับอานาปานสตินี้ว่าเป็นยอดแห่งกรรมฐานในพระพุทธศาสนาโดยให้ความหมายว่า อานาปานสติสมาธิ หมายถึงสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานัสสติ^๓ มีลักษณะที่จิตมีอารมณ์เดียว ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับสติที่กำหนดลมหายใจเข้าและหายใจออกนั้นชื่อว่าสมาธิ^๔ เป็นสมณะ

^๑ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๕๗.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๓ - ๓๐๔.

^๓ วิ.ม.ท.อ. (ไทย) ๒/๒๒๖/๓๓๑.

^๔ วิ.ม.ท.อ. (ไทย) ๒/๒๒๖/๓๓๑.

อาจกล่าวได้ว่าอานาปานสติสามารถเป็นได้ทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคและพระมหานามะที่ให้เหตุผลตรงกันว่า “เพราะอานาปานสติกรรมฐานนี้เป็นยอดในประเภทแห่งกรรมฐาน เป็นปทัฏฐานแห่งการบรรลุคุณพิเศษ และเป็นสุขวิหารธรรมในปัจจุบัน ของพระพระสัพพัญญูพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก”^๕ อานาปานสติสมาธิในระดับสมถะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นบาทฐานให้แก่การเจริญวิปัสสนากรรมฐานในระดับปัญญา นอกจากนั้น อานาปานสติสมาธิยังเป็นพระกรรมฐานที่ให้ผลเป็นความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจในเวลาเดียวกัน ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้พรรณนาคุณอานาปานสติสมาธิไว้ว่า อานาปานสติสมาธินี้ บัณฑิตพึงทราบว่ายือกเย็นและอยู่เป็นสุข เพราะเป็นไปเพื่อให้ได้ความสุขทางกายและทางจิต ในขณะที่เข้าถึงแล้ว ๆ” เป็นกรรมฐานที่เป็นคุณสมบัติจริง ๆ^๖

การเจริญภาวนาด้วยการดำรงสติในรูปแบบอื่นๆ สามารถเป็นไปได้ในอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ได้^๗ สำหรับการเจริญจิตตภาวนาในรูปแบบการดำรงสติ การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก (อานาปานสติ) นี้เท่านั้นที่คัมภีร์กำหนดอิริยาบถนั่งไว้อย่างเจาะจงแน่นอน^๘ มีวิธีการจัดความสมดุกลมหายใจ ๑๖ ขั้นตอน โยคีพึงดำรงสติกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ดังที่พระบาลีกล่าวไว้ว่า “... มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก”^๙ อานาปานสติ ๑๖ ขั้นดังกล่าวนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสอานิสงส์ที่ทำให้จิตมีความสว่างไสวคือ “บุคคลใดภาวนาอานาปานสติดีแล้ว บริบูรณ์แล้ว อบรมแล้ว ตามลำดับ ตามสภาวะที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงไว้ บุคคลนั้นย่อมทำให้โลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอก ฉะนั้น”^{๑๐}

คัมภีร์สัทธัมมปกาสินีได้อธิบายเช่นเดียวกันว่าเป็นการระงับกายสังขาร คือสงบระงับการหายใจเข้าและการหายใจออกอย่างหยาบ^{๑๑} คัมภีร์วิสุทธิมรรคก็อธิบายว่า เป็นการผ่อนคลายลมหายใจหยาบให้ละเอียดขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงขั้นที่จะต้องพิสูจน์ว่า มีลมหายใจอยู่หรือไม่ เปรียบเหมือนเสียงเคาะระฆังครั้งแรกจะมีเสียงดังกังวาน แล้วแผ่วลงจนถึงเงียบหายไปในที่สุด”^{๑๒} พระอุปัชฌาย์เถระกล่าวว่า เป็นสัทพัจเฉท^{๑๓} คือยอมสงบระงับกายสังขารแห่งลมหายใจเข้าออกได้^{๑๔} นอกจากนี้ ยังมีประเด็นคำถามอีกว่า “ทำไมร่างกายของผู้เข้านิโรธสมาบัติ จึงมีข้อจำกัดที่เหนือกว่า

^๕ วิมहा.อ. (ไทย) ๒/๒๒๖/๓๓๕., ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๔๒๒/๑๗๔.

^๖ วิมहा.อ. (ไทย) ๒/๒๒๖/๓๓๐, ๓๓๒.

^๗ อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๖๑/๕๒๑.

^๘ วัลโปละ ราหุละ, (What the Buddha Taught) พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร, แปลโดยสุนทร พลามินทร์, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๖), หน้า ๙๔.

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒, วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๗ - ๑๓๘.

^{๑๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๐/๒๔๙.

^{๑๑} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๒๑๔/๘๖๘.

^{๑๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๒๐ - ๒๒๑/๒๙๘ - ๓๐๒.

^{๑๓} วิมุตติ. (ไทย) ๑๔๙.

^{๑๔} วิมุตติ. (ไทย) ๓๗๕.

ร่างกายของบุคคลทั่วไป ?” มีการอดอาหารถึง ๗ วัน และไม่มีลมหายใจ เป็นต้น มีข้อความที่พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) อธิบายไว้ว่า “ลมหายใจเป็นกลไกธรรมชาติของร่างกายมนุษย์ที่เรียกร้องลมหายใจเข้ามาและต้องการระบายออกไป สลับกันอย่างต่อเนื่องเป็นชุด ๆ”^{๑๕} นอกจากนั้นลมหายใจเข้าออก ยังเป็นการทำงานสำคัญพื้นฐานที่ขาดมิได้ของร่างกายและจิตใจ ที่สืบทอดและดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาตราบเท่าที่ชีวิตยังคงอยู่ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงนำลมหายใจนี้มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาระบบชีวิต เพื่อให้เกิดความสมดุลในระดับต่างๆ กันไป^{๑๖}

การจัดการลมหายใจ มีแนวคิดอยู่ที่การใช้ลมหายใจเข้าออก ที่มีอยู่ในร่างกายนี้ให้เกิดประโยชน์ เนื่องจากจังหวะของการหายใจที่สม่ำเสมอและผ่อนคลายอย่างลึกซึ้งนั้นเป็นคุณลักษณะของการเจริญสมาธิภาวนาด้วยลมหายใจ ซึ่งมีอยู่ในหลายวัฒนธรรมโดยเฉพาะในตะวันออกเป็นเวลานานนับพันปี ความสนใจในสายความคิดทางรหัสยนิยม (Mystical Aspects) เมื่อเร็วๆ นี้ทำให้ชาวตะวันตกตื่นตัวเรื่องการปรับสมดุลของร่างกายและจิตใจด้วยการทำสมาธิภาวนาอย่างสม่ำเสมอมากขึ้นทุกที มีการศึกษามากมายถึงผลลัพธ์ที่ดีทางด้านสุขภาพ^{๑๗}

ปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิต ๖ ประการ เป็นมรรควิธีในการจัดความสมดุลทางร่างกายตามลำดับ โดยเริ่มจากลมหายใจ พระอุปเสนะอธิบายเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์สัทธัมมปิชาโตทิกาวา “ชีวิตินทรีย์ที่เนื่องด้วยลมนาสิกที่เข้าไปภายใน ลมนาสิกที่ออกภายนอก”^{๑๘} คือลมหายใจเข้าออกที่คัมภีร์วิสุทธีมรรคชี้ให้เห็นว่า “ชีวิตนี้นั้นเมื่อได้ภาวะความเป็นไปสม่ำเสมอแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าจึงเป็นไปได้ แต่เมื่อลมทางจมูกที่ออกไปข้างนอก ไม่กลับเข้าไปข้างในก็ดี ที่เข้าไปแล้วไม่ออกมาก็ดี บุคคลย่อมได้ชื่อว่าตาย”^{๑๙}

รวมความว่า ลมหายใจเข้าออกมีความต่อเนื่องกัน หากไม่เกิดสมดุลจะก่อให้เกิดปัญหาต่อสุขภาพและถึงความสิ้นชีวิต ปัญหาสุขภาพชีวิตที่มีสาเหตุจากความไม่สมดุลของลมหายใจเข้าออกจะได้รับการแก้ไขเพื่อดำรงชีวิตไว้ การจัดร่างกายมนุษย์ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเพื่อความสมดุลของระบบภายในร่างกายมนุษย์ในที่สุดความสมดุลลมหายใจตามหลักอานาปานสติ จึงมีสาระสำคัญอยู่ที่ความสมดุลระหว่างธาตุลมที่เป็นภายนอกกับภายในนั่นเอง

^{๑๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๖๓.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน สานุ มหัทธนาตุลย์, “แนวทางการจัดดุลยสัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์เชิงพุทธบูรณาการ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๕ - ๒๕๙.

^{๑๗} Kenneth R. Pelletier, **Mind as Healer, Mind as Slayer**, (New York : Delta, 1977), p. 197.

^{๑๘} ชุ.ม.อ. (ไทย) ๖๕/๖๙/๓๔๐. “ปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิต ๖ ประการ คือ (๑) ลมหายใจเข้าออก (๒) มหาภูตรูป (๓) อาหารที่กลืนกิน (๔) ไฟธาตุ (๕) อิริยาบถ (๖) วิญญาน, ดูรายละเอียด ใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๒.

^{๑๙} วิสุทธี. (ไทย) ๑/๑๗๓/๓๓๙.

๔.๑.๒ การปรับอิริยาบถให้สม่ำเสมอ

อิริยาบถ คือ การเคลื่อนไหวของร่างกาย มีเฉพาะที่เป็นไปภายในร่างกาย ไม่มีอิริยาบถส่วนใดที่เป็นไปภายนอก ได้แก่ การเคลื่อนไหวอิริยาบถใหญ่มีเดินและยืนเป็นต้น อิริยาบถย่อยมีคู้เข้าและเหยียดออก เป็นต้น หรือวิญญูญัตติคือการเคลื่อนไหวของอวัยวะใหญ่น้อยในร่างกาย อิริยาบถเป็นอาการพิเศษที่เกิดอยู่ในการเคลื่อนไหวร่างกาย ชื่อว่ากายวิญญูญัตติรูป^{๒๐} คือ รูปที่กระทำให้อวัยวะใหญ่น้อยมีการเคลื่อนไหวด้วยและเป็นกาย เรียกว่า “โจปนกาย”^{๒๑} วิญญูญัตติรูปนับเข้าในวิการรูป ๓ คือ รูปสพฺพตา มุทุตา กัมมัญญูตา ทั้ง ๓ นี้ เมื่อเกิดขึ้นพร้อมกัน และเมื่อเกิดขึ้นแล้ว แสดงให้รู้ว่กิริยาอาการต่างๆ มีการเคลื่อนไหวอิริยาบถใหญ่น้อยหรือการพูด ย่อมเป็นไปโดยสะดวกสบาย ไม่มีการขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใด^{๒๒} ประเด็นสำคัญอยู่ที่การเคลื่อนไหวร่างกาย (กายวิญญูญัตติ) เป็นรูปที่เกิดจากจิต เรียกว่า จิตตชรูป^{๒๓} ดังนั้น จิตจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญูญัตติรูป เมื่อรวมกับวิการรูป ๓^{๒๔} เกิดเป็นอากัปกิริยา อาการ และอิริยาบถต่าง ๆ ของร่างกายมนุษย์ กล่าวอีกนัย จิตเป็นตัวควบคุมให้เกิดการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถร่างกาย

อิริยาบถเป็นหนึ่งในปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิตทั้ง ๖ ประการ (ลมหายใจเข้าออก มหาภูตรูป อาหารที่กินกิน ไฟธาตุ อิริยาบถ และวิญญาน) เมื่อชีวิตได้ภาวะความเป็นไปสม่ำเสมอแม้แห่งอิริยาบถทั้ง ๔ นั้นแหละจึงเป็นไปได้ แต่เพราะความที่อิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งเกินประมาณ อายุสังขารย่อมขาด”^{๒๕} ในมหากอภิมมัตถสังหฎีกาแสดงสาเหตุปัญหานี้ไว้ว่า “ความตายที่ยังไม่ถึงซึ่งอายุขัยนั้น เพราะเนื่องมาจากไม่มีการบำรุงรักษาร่างกาย ไม่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถใหญ่ให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรมด้วยอำนาจกิเลส คือความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง ไม่รู้ไม่เข้าใจโดยที่คิดไม่ถึงบ้าง”^{๒๖} แม้ไม่ตายก็จะทำให้เกิดอาพาธ เพราะเกิดเวทนาอันเป็นข้าศึกเพราะติดอยู่ซึ่งอิริยาบถ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เมื่อเวทนาที่เกิดจากการ

^{๒๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปปาตทีปนี และปัจจย ๒๔** โดยย่อ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๘๙.

^{๒๑} ดูรายละเอียดในพระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๙.

^{๒๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปปาตทีปนี และปัจจย ๒๔** โดยย่อ, หน้า ๙๐.

^{๒๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๑๐๓.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เพ็ท แอนด์ โฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๗๓.

^{๒๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๗๓/๓๓๙.

^{๒๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหากอภิมมัตถสังหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒ กัมมจตุกกะและมรณุปัตติจตุกกะ**, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗๐.

ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน เกิดขึ้น เธอจึงมีความเจ็บไข้”^{๒๗} เนื่องจากร่างกายมนุษย์มิได้ถูก ออกแบบมาให้สามารถทนอยู่ในอิริยาบถใดอิริยาบถหนึ่งได้ตลอดติดกับสัตว์บางพวก เช่น “อัสถุญญี สัตว์... บังเกิดด้วยอิริยาบถใด ก็สถิตอยู่ด้วยอิริยาบถนั้นตราบอายุขัย”^{๒๘} ดังนั้น ร่างกายจึงจำเป็นต้อง ได้รับการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถให้ได้สัดส่วนพอดี เพื่อป้องกันการเจ็บไข้ ยกตัวอย่างเช่นในกรณีอาการ แผลกดทับ (Bedsore) ที่เกิดขึ้นกับผู้ป่วยที่ไม่สามารถเคลื่อนไหวร่างกายได้เองและต้องอยู่ในอิริยาบถ นอนตลอดเวลา^{๒๙} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอิริยาบถเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิตโดยตรง หากอิริยาบถไม่ สม่าเสมอหรือขาดสมดุล ย่อมมีความเจ็บไข้ อายุสังขารย่อมตัดขาดไป

การบริหารอิริยาบถ ๔ หมายถึงอิริยาบถที่เป็นที่สบายหรืออิริยาบถสัปปายะ ทั้งนี้ ด้วยเหตุว่าตามธรรมชาติ กายซึ่งเป็นไปด้วยอิริยาบถ ๔ เหล่านั้น^{๓๐} มีการกำจัดอิริยาบถหนึ่งอันเป็น ทุกข์ด้วยอิริยาบถอื่นแล้ว รักษาสรีระไว้โดยความเป็นผู้ดำรงอยู่ยั่งยืน^{๓๑} ไม่ดำรงอยู่ในอิริยาบถเดียว คือเป็นไปด้วยอิริยาบถทั้งปวง ให้เป็นไปด้วยอิริยาบถนั้นๆ ให้ร่างกายเป็นไปตลอดกาลนาน เพราะ เปลี่ยนอิริยาบถด้วยอิริยาบถแล้วนำชีวิตไป^{๓๒} พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงผ่อนคลายความปวดเมื่อยจาก อิริยาบถหนึ่งด้วยอิริยาบถหนึ่ง ย่อมทรงบริหารคือยังทรงอรรถภาพให้เป็นไปมิให้ทรุดโทรม ...^{๓๓} ย่อมบำบัดทุกข์ที่เกิดขึ้นในเพราะอิริยาบถอันหนึ่ง ด้วยอิริยาบถอย่างอื่น นำอรรถภาพไป คือย่อมยัง อรรถภาพให้เป็นไป^{๓๔} ซึ่งเป็นเรื่องการบริหารอิริยาบถในชีวิตประจำวันของพระองค์ให้เป็นที่สบาย (อิริยาบถสัปปายะ) เช่นเดียวกับการปฏิบัติธรรม โยคีแต่ละบุคคลจะมีอิริยาบถ ๔ ที่เป็นที่สบาย แตกต่างกัน โยคีบุคคลพึงทดลอง อิริยาบถนั้นดูอย่างละ ๓ วัน... ในอิริยาบถใด จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นย่อม ตั้งมั่น หรือจิตที่ตั้งมั่นแล้วย่อมมั่นคงยิ่งขึ้น พึงทราบว่ามีอิริยาบถนั้น ชื่อว่าเป็นอิริยาบถเป็นที่สบาย^{๓๕} ยิ่งไปกว่านั้น การเคลื่อนไหวอิริยาบถทั้งใหญ่และย่อย เป็นวิธีที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้พุทธสาวก มีจริยาวัตรที่งดงาม โดยตรัสว่าภิกษุ “พึงเดินประคองกาย ไปในละแวกบ้าน”^{๓๖}

ความถึงพร้อมด้วยอิริยาบถอันงดงามนี้ นอกจากจะเอื้อประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกาย โดยตรงแล้ว ยังเป็นที่น่าประทับใจต่อผู้พบเห็น ดังเหตุการณ์ที่สารีบุตรปริพาชกได้เห็นท่านพระอัสสชิ กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ มีกิริยาก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เหยียดออก

^{๒๗} ดุรายละเอียดยใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๔/๑๘๑.

^{๒๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๙/๘๔.

^{๒๙} P. Barsocchi, “Position Recognition to Support Bedsore Prevention”, **Biomedical and Health Informatics**, Vol. 17 No. 1 (January 2013) : 53-59.

^{๓๐} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๑๑๑.

^{๓๑} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๑๑๑-๑๑๒.

^{๓๒} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๔๖๔/๑๑๒.

^{๓๓} ดุรายละเอียดยใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๙/๓๕.

^{๓๔} มงคลตถ. (ไทย) ๓/๗๑/๘๖.

^{๓๕} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๕๙/๑๘๖.

^{๓๖} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๓๒/๓๒๒, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๓๒/๔๖๐., วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๙๐/๖๖๔.

นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ^{๓๗} พระผู้มีพระภาคทรงวางหลักการให้ภิกษุสาวกของพระองค์ได้บริหารอิริยาบถอยู่เสมอด้วยการออกเดินบิณฑบาต เพื่อยังชีวิตให้เป็นไปเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม เป็นวัตรของบรรพชิต”^{๓๘} รวมไปถึงการกวาดลานวัด เเดินจงกรม สวดมนต์ นั่งสมาธิ ตลอดจนนอนหลับช่วงปฐมยามแห่งราตรี ดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า^{๓๙} การจำกัดช่วงเวลาของการนอนไว้ที่ประมาณ ๔ ชั่วโมง (เที่ยงคืนถึงตีสี่) เป็นอย่างน้อยตามพุทธานุญาตหรือ ๖ ชั่วโมงเป็นอย่างมาก นับว่าเพียงพอสำหรับโยคีผู้ปฏิบัติ^{๔๐} การบริหารอิริยาบถที่พระผู้มีพระภาคทรงวางไว้ให้แก่สังคัมพระสงฆ์นี้ เป็นรูปแบบการปรับสัมพันธ์ภาพเชิงสมดุลในอุดมคติให้แก่ปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิตทั้ง ๖ ประการ ทั้งลมหายใจเข้าออก มหาภูตรูป อาหาร ไฟธาตุ อิริยาบถ และวิญญูณ ดังพระพุทธพจน์ว่า การเดินจงกรม ช่วยให้อาหารที่กิน ต้ม เคี้ยว ล้มแล้วย่อยได้ง่าย^{๔๑}

รวมความว่า ความสมดุลระหว่างการบริหารอิริยาบถกับธาตุ ๔ (มหาภูตรูป) ภายใต้วงกาย มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งกำลัง พลังงาน รวมถึงรูปร่าง สรีระที่บึกบึน แข็งแรง พระพุทธศาสนามีวิธีการกำหนดอิริยาบถนั่งให้ถูกต้องและเหมาะสมกับสรีระ

๔.๑.๓ การกำหนดรู้อาหาร ๔

อาหาร แปลว่า นำมา หมายความว่า ทำให้ผลเกิดขึ้นและช่วยอุดหนุนให้ตั้งอยู่ได้ดังความว่า “ธรรมเหล่าใด ย่อมนำมาซึ่งธรรมที่เป็นผลของตน ๆ ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าอาหาร”^{๔๒} องค์ความรู้ที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนา นอกจากทำให้ทราบถึงเรื่องความหมายแล้ว ยังทำให้ทราบประเภทของอาหารอีกด้วยว่ามีอยู่ ๔ ประเภทดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด”^{๔๓} อาหารทั้ง ๔ นี้

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๓๘} ดุรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๓๖๘/๑๕ - ๑๖.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๘.

^{๔๐} ดุรายละเอียดใน พระมหาสี สยาดอ (Ven. Mahasi Sayadaw), คำแนะนำในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเบื้องต้น (Basic Meditation Instruction), แปลโดย ยาใจ ชูวิชา และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒.

^{๔๑} ดุรายละเอียดใน อง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๒๙/๔๑.

^{๔๒} อภิธรรมโชติกะวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาริทธิธรรมิกะโท, (กรุงเทพมหานคร : วิทยวิสุทธการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๖๒.

^{๔๓} “สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด แปลจากคำว่าสัมภเวสี หมายถึง สัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) อัญหชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในถ้ำโคล) (๔) โอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอัญหชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจากไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะที่จิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว”, ดุรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗., ส.นิ.อ. (ไทย) ๒๖/๓๐/๕๑.

ในคัมภีร์ธัมมทวิภังค์ แสดงนัยเชิงอภิธรรมไว้ด้วยว่า “อาหาร ๔ เห็นไม่ได้ ฟังไม่ได้ รู้ไม่ได้ แต่เข้าใจได้”^{๔๔} ในคัมภีร์ชุตทกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค กล่าวว่าเป็นธรรม ๔ อย่างที่ควรกำหนดรู้^{๔๕} หากฟังอย่างผิวเผินแล้วอาจเกิดรู้สึกว้าขี้กับข้อความในพระอภิธรรมว่า “อาหาร ๔ รู้ไม่ได้” มีความเห็นที่สอดคล้องกับคัมภีร์ทั้งสองอย่างไม่ขัดแย้งว่า “ธรรม ๔ อย่างนี้ ควรกำหนดรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจ” ด้วยเหตุที่อาหาร ๔ เป็นธรรมที่เข้าใจได้นั่นเอง ส่วนอาหารที่ช่วยอุดหนุนขั้น ๕ ก่อนเพื่อความเข้าใจในอาหารของปัญจธรรมอันจะทำให้ปัญจธรรมเจริญ พระพุทธองค์ตรัสอาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้วหรืออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด (สัมภเวสี)^{๔๖} อาหารตามหลักมี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. กพฬิการาหาร อาหารนำมาซึ่งรูปอันเกิดจากโอชา คือ ข้าว น้ำ นม ขนมหต่าง ๆ ทำให้เกิดอาหารขลุ่ยสุกกลาป^{๔๗} ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นอาหารแห่งรูปกายสัตว์ทำให้ร่างกายของสัตว์เจริญ ถ้าขาดอาหารนี้ร่างกายจะพินาศลง ดำรงชีวิตต่อไปไม่ได้องค์ธรรมของกพฬิการาหารนั้น ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ คืออาหารรูป กพฬิการาหารเป็นรูปปรมาณ

อาหารที่ทำให้รูปเจริญ เมื่อรูปเจริญ จึงเป็นที่ตั้งของนาม ทำให้ปัญจธรรมเจริญได้ ปัญจธรรมคือนามที่ต้องอาศัยรูปเกิด และในบางครั้งรูปต้องแสดงอาการต่าง ๆ ที่เกิดจากจิตคือ จิตตชรูป รวมไปถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ โดยเจตนาเรียกว่ากัมมชรูป ซึ่งหมายถึงกุศล อกุศล อัปยาคต ดังนั้น สังขารที่เป็นส่วนของอกุศลกรรมคือ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ เป็นส่วนหนึ่งในการปรุงแต่งว่าโดยตรง อาหารหยาบคือกพฬิการาหารนั้นเป็นอาหารที่สามารถมองเห็นและเป็นสิ่งที่บำรุงรูปโดยตรง รสชาติของอาหารหยาบก็มีส่วนในการบำรุงปัญจธรรมด้วย เช่น การรับประทานอาหารที่พอใจ ย่อมมีรสชาติของอาหารเป็นที่ตั้งของปัญจธรรม อาหารจึงเป็นกลไกการหล่อเลี้ยงรูปให้เจริญ ปัญจธรรมที่เจริญได้ เพราะมีอาหารหยาบที่หล่อเลี้ยงรูป รวมไปถึงอาหารหยาบที่เป็นที่ตั้งของปัญจธรรมอีกด้วย จึงเป็นเหตุให้ปัญจธรรมอยู่ได้

๒. ผัสสาหาร อาหารนำมาซึ่งเวทนา คือการเสวยอารมณ์เป็นสุขเป็นทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ให้เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ผัสสเจตสิกที่ในจิตทั้งหมด เวทนาทั้งหลายถ้าไม่มีผัสสะแล้วเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะผัสสะเป็นเหตุแห่งเวทนา ผัสสะจึงเป็นอาหารของเวทนา ผัสสาหารเป็นเจตสิกปรมาณ

อาหารคือผัสสะ หมายถึง อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญานมาประชุมกัน เรียกว่าสัมผัส แปลว่ากระทบ เป็นอาหารแห่งนามธรรมทั้งหลาย คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน^{๔๘} ดังนั้น การกระทบกันระหว่างสภาวะทั้ง ๓ คือ อารมณ์ ทวาร และจิต เรียกว่า ผัสสะ ๖ ได้แก่ ผัสสเจตสิก ซึ่งสามารถประกอบได้กับจิตทุกดวง คือ

^{๔๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๓๗/๖๘๐.

^{๔๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๒๘.

^{๔๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗.

^{๔๗} สุทธัญญูกกลาปคืออวินิพโกรูป ๘ ที่เกิดอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย.

^{๔๘} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ), สัมมาทิฏฐิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๙.

๑. จักขุสัมผัสสะ (ผัสสเจตสิกที่ประกอบกับจักขุวิญญาณจิต ๒)
๒. โสตสัมผัสสะ (ผัสสเจตสิกที่ประกอบกับโสตวิญาณจิต ๒)
๓. ฆานสัมผัสสะ (ผัสสเจตสิกที่ประกอบกับฆานวิญาณจิต ๒)
๔. ชิวหาสัมผัสสะ (ผัสสเจตสิกที่ประกอบกับชิวหาวิญาณจิต ๒)^{๔๙}

กายสัมผัสสะ (ผัสสเจตสิกที่ประกอบกับกายวิญาณจิต) และมนโสมผัสสะ (ผัสสเจตสิกที่ประกอบกับโลเกยวิปากจิต ๒๒) มีปรากฏในมหาโกฏฐิตสูตรว่า “ผู้มีอายุ ปปัญจธรรม (สิ่งที่คิดปรุงแต่ง) ย่อมดำเนินไปตราบเท่าที่ผัสสายนะ ๖ ดำเนินไป ผัสสายนะ ๖ ก็ดำเนินไปตราบเท่าที่ปัญจธรรมดำเนินไป ผู้มีอายุ เพราะผัสสายนะ ๖ ประการ”^{๕๐} จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่า ผัสสะเป็นอาหารที่ทำให้ปัญจธรรมดำรงอยู่ได้ตลอดไป การกระทบทางทวารทั้ง ๖ เป็นเหตุที่ทำให้ปัญจธรรมเจริญได้เพราะเป็นทั้งต้นเหตุ เป็นที่เกิด เป็นแดนเกิด เมื่อมีการกระทบกันไม่ว่าทางใดทางหนึ่งนั้น ย่อมทำให้เกิดเวทนา ความสุข และความทุกข์ เป็นเหตุแห่งตัณหาทั้งปวง เมื่อมีตัณหาจึงมีทิฏฐิ เมื่อมีตัณหาจึงมีมานะเป็นเช่นนี้ ผัสสะจึงเป็นอาหารของปัญจธรรม

๓. มโนสัญเจตนาหาร อาหารนำมาซึ่งปฏิสนธิวิญญาณ คือ การเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม และอบายสัตว์ องค์กรธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิกในอกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๓^{๕๑} เจตนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเหตุให้เกิดวิญญาณซึ่งเป็นกุศลวิบากและอกุศลวิบาก ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล การกระทำต่าง ๆ ถ้าไม่มีเจตนามาปรุงแต่งแล้ว สัตว์ทั้งหลายเมื่อตายไปก็จะมีไม่มีการเกิด เจตนาเจตสิกจึงชื่อว่าเป็นมโนสัญเจตนาหาร มโนสัญเจตนาหารเป็นเจตสิกปรมัตถ์

มโนสัญเจตนาหารเป็นเจตนาที่ประกอบอยู่ในจิต เจตนาอันจะประกอบกับจิตทุกดวง เมื่อจิตเกิด เจตสิกย่อมเกิดพร้อมกัน ตัณหา ทิฏฐิ มานะหรือปัญจธรรมก็เป็นกลุ่มของเจตสิกเช่นกัน เมื่อมีเจตนามาประกอบย่อมเป็นกรรมวิบากฝ่ายอกุศล ดังนั้น เจตนาที่อยู่ในจิตหรือมโนสัญเจตนาหาร จึงเป็นอาหารทำให้ปัญจธรรมมีการสืบทอดกันและเจริญขึ้นไม่มีวันจบ ทั้งยังทำให้เจตสิกอื่น ๆ ที่เป็นเหตุแห่งการเกิดของปัญจธรรมเจริญด้วยเช่นกัน เจตนาคือกรรม การเกิดของกรรมชื่อว่าเป็นทางที่ทำให้ปัญจธรรมเจริญ^{๕๒}

๔. วิญญาณาหาร อาหารนำมาซึ่งเจตสิกและกัมมชรูป องค์กรธรรมของวิญญาณาหารได้แก่ จิตทั้งหมด จิตทั้งหมดนำมาซึ่งเจตสิกทั้งหมด เพราะจิตและเจตสิกต้องเกิดพร้อมกัน^{๕๓} แต่จิตนี้เป็นประธาน จึงกล่าวได้ว่าจิตนำมาซึ่งเจตสิก ส่วนกัมมชรูปเป็นรูปที่เกิดจากกรรมอันได้ทำมาแต่อดีต

^{๔๙} อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬารัตนบัณฑิต, หน้า ๗.

^{๕๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๓/๒๔๕.

^{๕๑} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมทางอากาศ ปริเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓๘.

^{๕๒} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒมหาเถระ), สัมมาทิฏฐิ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒.

^{๕๓} วรรณสิทธิ์ ไหวยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนาพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนวิทย์ การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๔๒.

แต่ในภพปัจจุบัน กัมมชรูปก็เกิดพร้อมกับจิตทุก ๆ ขณะจิต (ในปัญจโวการภูมิ) กล่าวได้ว่า จิตนำมาซึ่งกัมมชรูป อาหาร ๔ อย่างนี้เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า อาหารคือคำข้าว ผัสสะ มโนสัญญาเจตนาหาร และวิญญาณ วิญญาณจึงเป็นที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีอยู่ที่นั่น การก้าวลงสู่รูปนาม มีอยู่ที่ใด ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีอยู่ที่นั่น ความเจริญแห่งสังขารมีอยู่ที่ใด การบังเกิดภพใหม่มีอยู่ที่นั่น เมื่อบังเกิดภพ จึงมีชาติ ชรา และมรณะ^{๕๔} ในที่นี้หมายถึงวิญญาณคือจิต จิตและเจตสิกเกิดดับพร้อมกันเสมอ^{๕๕}

จิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ และอารมณ์ที่ถูกจิตรู้มี ๖ อย่าง คือ

๑. รูปารมณ์ ได้แก่ รูปสี ถูกจิตรู้ด้วยการเห็น
๒. สัทธารมณ์ ได้แก่ เสียง ถูกจิตรู้ด้วยการได้ยิน
๓. คันธารมณ์ ได้แก่ กลิ่น ถูกจิตรู้ด้วยการรู้กลิ่น
๔. รสารมณ์ ได้แก่ รส ถูกจิตรู้ด้วยการรู้รส
๕. โผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ แข็ง อ่อน เย็น ร้อน หย่อน ตึง ถูกจิตรู้ ด้วยการรู้สัมผัส
๖. ัมมารมณ์ ได้แก่ จิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป นิพพานบัญญัติ จิตรู้ด้วยการคิดนึก^{๕๖}

ปัญจจรธรรมเป็นเจตสิกกลุ่มหนึ่งที่ถูกจิตรู้ ธรรมชาติของจิตเมื่อถูกเจตสิกปรุงแต่งย่อมมีคุณสมบัติเป็นไปตามเจตสิก トラบใดที่ยังมีปัญจจรธรรมอยู่ ย่อมมีตัวรู้คือจิตที่ออกมารับอารมณ์อยู่เสมอ วิญญาณทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล จึงเป็นอาหารและที่เจริญของปัญจจรธรรม ว่าโดยเข้าใจคือวิญญาณเกิดขึ้นทุกขณะ อธิบายได้ว่าตราบใดที่จิตยังมีการปรุงแต่งอยู่ ปัญจจรธรรมก็สามารถเกิดร่วมด้วยเสมอ เมื่อมีสังขาร จึงมีวิญญาณ ตามในแห่งปฏิจจสมุปบาท การจัดการอาหาร จึงเริ่มต้นที่มีติของอาหารที่มีทั้งที่เป็นภายในและที่เป็นภายนอก ที่เป็นภายใน ได้แก่ “โอชารูป/อาหารใหม่/อาหารเก่า ส่วนที่เป็นภายนอก ได้แก่ กพฬิการาหารที่อยู่ภายนอกร่างกาย

ความหมายของคำว่า อาหาร หมายถึง เป็นเหตุให้สัตว์ดำรงชีพอยู่ได้ เป็นสภาพซึ่งนำกำลังมาให้^{๕๗} หรือหมายถึงการนำไป ไปยังตนเอง การให้อาหาร คำอาหาร อาหารบำรุงกำลัง^{๕๘} ส่วนคัมภีร์พระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า “ธรรม ๑ อย่างที่ควรรู้อย่างยิ่งคือสัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะ

^{๕๔} มูลนิธิพุทธโมฆชนม์, พุทธวจนะ ๒ อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คิว พริน แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๔๘.

^{๕๕} วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธிகิจการพิมพ์), หน้า ๙.

^{๕๖} วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑ จิตปรมัตถ์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแนบมหานีรานนท์, ๒๕๕๗,) หน้า ๒๐.

^{๕๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๙๔/๕๐๗.

^{๕๘} T.W. Rhys Davids & William Stede, **Pali-English Dictionary**, (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1997), p.117.

อาหาร”^{๕๙} และร่างกายดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร^{๖๐} ซึ่งเป็นนัยเชิงความสำคัญที่มีต่อร่างกายมนุษย์ ในคัมภีร์ปฏิกฐานได้แสดงความเป็นอาหารปัจจัย คือ “อาหารปัจจัย สภาวะธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอาหาร”^{๖๑} เช่น กพพีการาหารเป็นปัจจัยแก่กายนี้โดยอาหารปัจจัย อาหารที่ไม่เป็นรูป เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่สัมปยุตและรูป ซึ่งมีสภาวะธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอาหารปัจจัย^{๖๒}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า “อาหาร ๔ เป็นปัจจัยที่เป็นเหตุให้สัตว์ดำรงชีพอยู่ได้”^{๖๓} ส่วนพระอุปติสสเถระอธิบายว่า “อาหารรักษาธาตุ ๖ ภายในร่างกายเอาไว้ และชีวิตินทรีย์ทำให้ร่างกายเดินเคลื่อนไหวไปได้”^{๖๔} ดังนั้น ความหมายของอาหารจึงสื่อถึงนัยของความสำคัญต่อร่างกาย รวมถึงนัยของความอุปการะโดยความเป็นอาหารปัจจัย คือสภาพซึ่งนำกำลังมาให้แก่สรรพสัตว์เพื่อดำรงชีพ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ อาหารเป็นเหตุปัจจัยให้ธาตุทั้ง ๖ ภายในร่างกายมนุษย์ อาหาร ๔ อย่างนี้ ในคัมภีร์ธัมมทวิภังค์ แสดงนัยเชิงอภิธรรมไว้ด้วยว่า “อาหาร ๔ เห็นไม่ได้ ฟังไม่ได้ รู้ไม่ได้ แต่เข้าใจได้”^{๖๕} กระนั้นก็ตาม ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค กล่าวว่า เป็นธรรม ๔ อย่างที่ควรกำหนดรู้^{๖๖} ซึ่งหากฟังอย่างผิวเผินแล้วอาจเกิดรู้สึกรู้สีกว่าขัดแย้งกับข้อความในอภิธรรมปิฎกที่แสดงว่า “อาหาร ๔ รู้ไม่ได้” ดังที่แสดงนี้สอดคล้องกับคัมภีร์ทั้งสองอย่างไม่ขัดแย้งว่า “ธรรม ๔ อย่างนี้ ควรกำหนดรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจ” ด้วยเหตุที่ อาหาร ๔ เป็นธรรมที่เข้าใจได้ ดังในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด”^{๖๗}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอ้างทัศนะอาจารย์อีกพวกหนึ่งที่กล่าวถึงสัตว์ผู้เสพอาหาร ๔ จำพวกไว้ว่า สัตว์ ๔ จำพวกมีอาหารเป็นปัจจัย คือ (๑) รูปูปคา (ผู้เข้าถึงรูป) หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในกามธาตุ ๑๑ อย่าง เสพกพพีการาหาร (๒) เวทูปคา (ผู้เข้าถึงเวทนา) หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในรูปธาตุ ยกเว้นอสังขยีสัตว์ เสพผัสสาหาร (๓) สัญญูปคา (ผู้เข้าถึงสัญญา) หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในรูปธาตุ ๓ อย่าง เบื้องต่ำ เสพมนัสสัจเจตนาหารอันเกิดแต่สัญญา (๔) สังขารูปคา (ผู้เข้าถึงสังขาร) หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในภูมิเบื้องสูง เสพวิญญาณาหารอันเกิดแต่สังขาร^{๖๘}

^{๕๙} ดุรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๕.

^{๖๐} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๓/๓๔๘.

^{๖๑} อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑/๑.

^{๖๒} อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๕/๑๐.

^{๖๓} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๔/๖๕., อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๓๓๖.

^{๖๔} วิมุตติ. (ไทย) ๒๕๐.

^{๖๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๓๗/๖๘๐.

^{๖๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๒๘.

^{๖๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗.

^{๖๘} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๗๕๑/๓๔๐. ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๔๐๗/๖๘๖.

อาหาร ๔ เป็นเหตุปัจจัยให้แก่การมีชีวิตอยู่ของเหล่าสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกพฬีการาหารที่ก่อกลูให้ร่างกายสัตว์ในกามภูมิสืบต่อดังที่พระอานนทเถระกล่าวว่า “กายนี้เกิดขึ้นเพราะอาหาร”^{๖๙} คัมภีร์วิสุทธิมรรคแก้หรือว่าคือ “เจริญขึ้นเพราะอาศัยอาหาร”^{๗๐} มีอาหารหล่อเลี้ยงในเจริญเติบโตขึ้นมา ด้วยเหตุที่ทั้งจิตใจและร่างกายต่างก็ต้องอาศัยอาหารทั้ง ๔ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยง จึงเรียกผัสสาหาร มโนสังญเจตนาหาร และวิญญาณาหารทั้ง ๓ ว่า “อาหารใจ” และเรียกกพฬีการาหารว่า “อาหารกาย” โดยนัยนี้เอง ประเภทของอาหารจึงถูกแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) อาหารใจ (๒) อาหารกาย โดยอธิบายได้ว่า รูปอาหารหรือที่เรียกว่า ธาตุวิตามิน ซึ่งมีอยู่ในอาหารการกิน และนามอาหาร กล่าวคือ ผัสสะ เจตนา วิญญาณ เป็นปัจจัยป็นนธรรมคือธรรมที่เป็นฝ่ายผล ให้การเจริญเติบโต แข็งแรง ทั้งทางกายและทางจิตใจ^{๗๑} ในอาหารทั้ง ๔ นี้ กพฬีการาหารนำรูปมีโอชาเป็นที่ ๘ มาให้^{๗๒} ผัสสะ เรียกว่าอาหารเพราะนำมาซึ่งเวทนา มโนสังญเจตนาเรียกว่าอาหาร เพราะนำมาซึ่งภพ ๓ “วิญญาณ” เรียกว่าอาหารเพราะนำมาซึ่งนามรูปในขณะที่ปฏิสนธิ^{๗๓}

จริงอยู่ อาหาร ๔ มีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นอาหารให้แก่องค์รวมคือชีวิต ซึ่งเป็นส่วนผสมระหว่างรูปกับนาม แต่หลักการจัดความสมดุลอาหารในที่นี้จะมุ่งเน้นไปที่กพฬีการาหาร ซึ่งแปลว่า อาหารคือคำข้าวอาหารที่กลืนกินหรืออาจเรียกว่า อาหารที่เป็นรูปธรรม อาหารกายได้ทั้งสิ้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหารกายนี้โดยความเป็นธาตุคือ “ปฐวีธาตุภายใน ... เป็นของแข็งแข็งเป็นของหยาบ”^{๗๔} กล่าวคือเมื่อเข้าสู่ร่างกายแล้วจะถูกจัดเป็นส่วนหนึ่งของอวัยวะที่ปรากฏชัดตามธาตุในอาการ ๓๒ ดังในกายคตาสติสูตร^{๗๕} ภายในร่างกาย คือ อาหารใหม่ (อุทรีย) ที่ยังมีได้ย่อย และอาหารเก่า (กริส) ที่ผ่านการย่อยสลายแล้วคืออุจจาระนั้นเอง

ในคัมภีร์สังคณีเรียกออาหารชนิดนี้ว่า กพฬีการาหารรูปหรือรูปที่เป็นกพฬีการาหาร ได้แก่ “ข้าวสุก ขนมสด ขนมห้าง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม่อื่น มีอยู่ ที่พึงกินทางปาก ขบเคี้ยว กลืนกิน อิมท้อง ซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้นๆ ดำรงชีพอยู่ได้. . .”^{๗๖} กพฬีการาหารรูปนี้จะถูกส่งผ่านไปหล่อเลี้ยงให้แก่ร่างกายตั้งแต่แรกเริ่มชีวิตของสัตว์ที่ถือปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้ว ดังในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีวว่า “คัพภไสยกสัตว์เหล่าใดเป็นอยู่ด้วยกพฬีการาหาร ในสรีระของสัตว์เหล่านั้น สัมซาบไปด้วยอาหารที่มารดากลืนกินเข้าไปแล้ว”^{๗๗} คัมภีร์

^{๖๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๐ - ๒๒๑.

^{๗๐} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๑๕๙/๓๗๙.

^{๗๑} พระนันทสิริ ธัมมาจริยะ ปาฬิปารคฺ, **ปฏิฐานในชีวิตประจำวัน**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๓), หน้า ๔๐.

^{๗๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๙๔/๕๐๗.

^{๗๓} พุ.จ.อ. (บาลี) ๑๐๔/๘๕ - ๘๖.

^{๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๓/๑๓๔.

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

^{๗๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๔๕/๒๐๕, ๗๔๒/๒๑๙.

^{๗๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๗/๒๗๓/๕๑๙.

วิสุทธิธรรมรงค์แสดงไว้ว่า กพพีการอาหารอย่างเดี่ยวซึ่งแยกเป็นชนิด ได้แก่ อาหารที่ใช้บริโภค ใช้ต้ม ใช้เคี้ยว และใช้ลิ้ม^{๗๘} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ขยายความว่า “โภชนะอันบุคคลกระทำ ให้เป็นค้ำนั้นด้วย กลืนกินด้วย ฉะนั้น โภชนะนั้น ชื่อว่ากพพีการอาหาร ... คำว่า กพพีการอาหาร นี้ เป็นชื่อของอาหารทั้งหมด ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ”^{๗๙}

พระญาณธชะ (แลตีสยาดอ) อธิบายว่า คือสารอาหารนั่นเอง โอชาหรือสารอาหารที่ว่านี้ จะทำให้อาหารชรูปเกิด ดังคำอธิบายเชิงอภิธรรมว่า “โอชารูปนี้ เมื่อเข้าไปอยู่ในร่างกายของสัตว์ ทั้งหลายแล้ว ย่อมทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นทันที หมายความว่า โอชารูปนี้ทำให้อาหารของสัตว์ ทั้งหลายมีกำลังและเติบโตขึ้นได้ ส่วนร่างกายของสัตว์ที่เจริญเติบโตสุดขีด ไม่โตต่อไปอีกแล้ว โอชานี้ก็ ทำหน้าที่นำมาซึ่งอาหารชรูป ทำให้อาหารสมบูรณ์และมีชีวิตอยู่ได้”^{๘๐}

อาหารมีความสัมพันธ์กับระบบธาตุ ๖ โดยเมื่อเข้าสู่ร่างกายแล้วจะถูกไฟธาตุ (ปาจกเตโช) ทำหน้าที่ย่อยอาหารนั้น ดังที่พระอุปติสสะเถระอธิบายว่า อาหารเหล่านี้ ถูกย่อยโดยความร้อน และ ผสมกับของไม่สะอาดใหม่และเก่า มันไหลไปทั่วร่างกายเหมือนสุราที่หมักไว้และไหลซึมออกจากหม้อ ทะลุฉะนั้น มันซาบไปตามเส้นเลือด ผิวหนัง ไบหน้า นัยน์ตา ซึมออกจากทวารทั้ง ๙ และขุมขน ๙๙,๐๐๐ ขุม เพราะไหลซึมออกไปอย่างนั้น อาหารเหล่านี้จึงแยกเป็น ๕ ส่วน คือ (๑) ส่วนหนึ่งถูกหมู หนอนเจาะกิน (๒) ส่วนหนึ่งถูกเปลี่ยนเป็นความร้อน (๓) ส่วนหนึ่งหล่อเลี้ยงร่างกาย (๔) ส่วนหนึ่ง กลายเป็นปัสสาวะ (๕) ส่วนหนึ่งรวมเข้ากับร่างกาย เครื่องดื่มและอาหารนี้ที่กลายเป็นผมและเป็นเล็บ และอื่นๆ ทำให้เกิดส่วนประกอบของร่างกาย ๑๐๑ ส่วน ถ้ามันไม่ไหลออกไปย่อมทำให้เกิดโรค จำนวน ๑๐๑ ชนิด^{๘๑} จากคำอธิบายดังกล่าว อาหารใหม่ที่บริโภคเข้าสู่ร่างกายเมื่อถูกย่อยสลายด้วย ไฟธาตุแล้วจะแปรเปลี่ยนสภาพจนกลายเป็นอาหารเก่า (กรีส) และน้ำมูตร (มุตต) ในที่สุด ดังนั้น คัมภีร์วิสุทธิธรรมรงค์ได้อธิบายสัมพันธ์ภาพของอาหารและธาตุ ๖ ว่า

๑. วาโยธาตุ ย่อนำอาหารนั้นให้เข้าไปภายใน ทั้งไม่ให้เข้าไปก็ได้ ย่อมทรงอาหารนั้นไว้ ย่อมให้เคลื่อนไหว ย่อมขยี้ ย่อมให้แห้ง และย่อมนำออกไปภายนอก

๒. ปฐวีธาตุ ย่อมช่วยให้อาหารทรงอยู่ ย่อมให้เปลี่ยนแปลง ย่อมให้แหลก ย่อมให้แห้ง ย่อมนำออก

๓. อาโปธาตุ ย่อมทำอาหารให้เป็นยาง ย่อมทำให้เปียกชุ่ม ย่อมรักษาอาหารนั้น

๔. เตโชธาตุ ย่อมให้อาหารที่เข้าไปภายในสุก

๕. อากาศธาตุ ย่อมเป็นทางแห่งอาหารลงไป

๖. วิญญานธาตุ อาศัยประกอบความเพียรโดยชอบในที่นั้น ๆ แล้วบริโภคอาหาร^{๘๒}

^{๗๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๙๔/๕๐๗.

^{๗๙} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, หน้า ๘๗.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

^{๘๑} วิมุตติ. (ไทย) ๒๕๔.

^{๘๒} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๗๔๐/๔๑๓.

อาหารทั้งภายในและภายนอกล้วนมีความสัมพันธ์กับระบบธาตุทั้ง ๖ ภายในร่างกายมนุษย์ และมีความสำคัญต่อชีวิต เมื่ออาหารขาดสมดุลย่อมจะส่งผลกระทบต่อระบบชีวิต เมื่อบริโภคอาหารเกินพอดีจะก่อให้เกิดภาวะความอ้วนซึ่งก่อให้เกิดโรคได้ง่าย ดังในพระวินัยปิฎกว่า “ภิกษุฉันภัตตาหารประณีต จนร่างกายอ้วนจึงมีอาพาธมาก” ^{๘๓} ในกรณีของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่เสวยพระกระยาหารที่หุงด้วยข้าวสารทะนานหนึ่ง จนเกิดความอึดอัด ^{๘๔}

ในคัมภีร์สัทโฆทวินทิกถาวว่า ความเป็นผู้หนักเนื้อหนักตัวเพราะอาหาร ได้แก่ ความเป็นผู้มีร่างกายอันไม่ควรแก่การงาน คือ ไม่คล่องแคล่วเพราะอาศัยอาหาร ^{๘๕} ที่มากเกินพอดีถึงกระนั้นก็ตาม เมื่อบริโภคอาหารน้อยเกินไป ร่างกายก็ไม่สามารถยังอัตภาพให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังตัวอย่างการบำเพ็ญทุกริกิริยาอดพระกระยาหารทรมานพระวรกายพระผู้มีพระภาค ^{๘๖} จนร่างกายซูบผอมเกือบสิ้นพระชนม์ชีพ ส่วนการบริโภคอาหารที่ไม่มีประโยชน์หรืออาหารที่ให้โทษต่อร่างกายก็ส่งผลกระทบต่อสุขภาพได้เช่นเดียวกัน

อาหารที่กลืนกินเป็นหนึ่งในปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิต ในคัมภีร์สัทธัมมปัชโชติกอาธิบายว่า “ชีวิตเนื่องด้วยอาหารคือคำข้าวมีเครื่องบริโภคและเครื่องดื่มเป็นต้น” ^{๘๗} คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคกล่าว “บุคคลเมื่อได้แม่อาหารหรือคำข้าวในเวลาสมควร ชีวิตจึงเป็นไปได้ แต่เมื่อไม่ได้อาหารย่อมถึงความสิ้นสูญ” ^{๘๘} การบริโภคอาหารที่ไม่พอดีและอาหารที่ให้โทษ จะส่งผลกระทบต่อร่างกายนานาประการ คือทำให้หนัก เนื้อตัวซูบผอม เวทนามาก เจ็บไข้ อายุสั้น ฯลฯ ส่วนที่มีปัญหาที่จะบำรุงรักษาร่างกายให้สม่ำเสมอด้วยอาหารและยา พร้อมกับการบริหารอิริยาบถใหญ่ให้เป็นไปอย่างสม่ำเสมออีกด้วย จึงจะช่วยให้มีสุขภาพดี มีอายุยืนยาวอยู่ตลอดอายุขัยไปได้” ^{๘๙} จึงมีข้อสังเกตว่า การบริโภคในที่นี้หมายถึงเฉพาะกฬีการอาหารอันแสดงถึงความที่ภิกษุนั้นมีคุณธรรมมีความสันโดษเป็นต้น ^{๙๐} สมดังที่พระผู้มีพระภาคพราสาทอนภิกษุสาวกของพระองค์อยู่เสมอว่า “ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค เป็นโฉนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายว่า เราบริโภคอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น เพื่อความมัวเมาเพื่อประเทืองผิว และเพื่อความอ้วนพี แต่เพื่อกายนี้ดำรงอยู่ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่

^{๘๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓.

^{๘๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕.

^{๘๕} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๑๐๗๒/๘๘๘.

^{๘๖} ดุราลัยละเอียตโน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๘๑ - ๔๘๓/๖๐๙ - ๖๑๑.

^{๘๗} ขุ.ม.อ. (ไทย) ๖๕/๖๙/๓๔๐.

^{๘๘} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๗๓/๓๓๙.

^{๘๙} พระสัทธัมมปัชโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหิฎฐิกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒ กัมมจตุกกะและมรณุปัตติจตุกกะ, หน้า ๒๗๐.

^{๙๐} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๘., วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๖๗/๒๕๓., อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๗๔๐/๓๔๒.

เกิดขึ้น ความเป็นไปแห่งชีวิตดิ้นทรีย์ ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร”^{๙๑}

การจัดความสมดุลอาหาร ได้เป็นกุศโลบายในการควบคุมอาหารที่จะเข้าสู่ร่างกาย คือ ต้องเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภค ซึ่งเป็นเรื่องของความสมดุลของอาหารภายนอกที่เข้าสู่ภายในร่างกาย พอดีกับความต้องการของร่างกายในการเผาผลาญพลังงาน เพื่อนำไปใช้หล่อเลี้ยงชีวิต ยิ่งไปกว่านั้น วิธีการจัดความสมดุลอาหารก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ซึ่งมีความสัมพันธ์ให้แก่ระบบธาตุ ๖ ในร่างกายเกิดความสมดุลกันและเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นแก่ชีวิต

๔.๒ ปัญหาการจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา

การจัดการและดูแลชั้น ๕ มีปัญหาการจัดการและดูแลชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาในแต่ละด้าน ดังรายละเอียดดังนี้

๔.๒.๑ ด้านการสร้างจิตวิญญานให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์

การฝึกให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์ โดยกระบวนการพัฒนาจิตเหนือสำนึกการพัฒนาของมนุษย์นั้นจะต้องพัฒนา ๓ ด้าน คือ ร่างกาย จิตวิญญาน และสมอง เป็นการพัฒนาที่ง่ายและมีพลังอย่างยิ่งในการที่จะนำความสำเร็จมาสู่ผู้ที่สามารถพัฒนาได้

ความคิดสร้างสรรค์ หมายถึง การคาดการณ์และหรือการหาข้อสรุปเพื่อทำงานสามารถคาดการณ์และหาข้อสรุปใหม่ได้^{๙๒} ในเรื่องเกี่ยวกับความหมายของความคิดสร้างสรรค์นี้หรือนักคิดสร้างสรรค์วิถีพุทธ ได้นำเรื่องสติปัญญาหรือมุมมองความคิดที่เหมาะสมและถูกต้อง ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของความคิดสร้างสรรค์ไว้ ๆ

ลักษณะของบุคคลที่มีความเชื่อมั่น ความตระหนักในตนเอง สนับสนุนตนเอง รับผิดชอบตัวเอง สามารถมองเห็นความลึกของการดำรงอยู่ของสิ่งที่และค้นพบพื้นที่ใหม่นี้ เป็นเรื่องของความคิดสร้างสรรค์ เช่น การเป็นผู้มีจิตวิญญานของนักคิดสร้างสรรค์ในการสอนของพระพุทธองค์ให้วิเคราะห์ตามความเป็นจริง วิธีนี้เป็นวิธีที่แตกต่างกันไกลจากบรรดาผู้ที่อยู่บนพื้นฐานของเหตุผลบริสุทธิ์ของจิตวิญญาน

หลักอริยสัจเป็นปฐมเทศนาที่แสดง ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นการเริ่มต้นจากความ เป็นจริงว่า ชีวิตเป็นทุกข์ ตามหลักอริยสัจ ๔ ความทุกข์ทรมานคือ ความเกิด ความเจ็บป่วย ความตาย ความพลัดพรากจากสิ่งที่ใครชอบเป็น กับสิ่งที่ไม่ชอบอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้รับสิ่งที่ต้องการใน ระยะสั้นชั้น ๕ กำลังทุกข์ทรมาน สาเหตุของความทุกข์ทรมานซึ่งเป็นความอยากหรือที่เกิดขึ้นของการเกิดขึ้น การหยุดชะงักของความทุกข์ทรมานด้วยการเข้าถึงนิพพาน และวิธีที่จะดับความทุกข์ตาม

^{๙๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๗/๖๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๘/๓๙๑.

^{๙๒} Charles E. Skinner, **Educational Psychology**, (Ninth Printing in India : 1992), p. 529.

หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักคำสอนดั้งเดิมขึ้นอยู่กับความจริงของโลกนี้และชั้น ๕ ทำให้สิ่งเหล่านี้ได้นำมาวิเคราะห์อย่างละเอียดโดยพระพุทธองค์

การเข้าใจในสิ่งที่มีอยู่ สำหรับสิ่งที่สามารถมองเห็นได้และสิ่งที่มองไม่เห็น ทรงแนะนำเรื่องไม่ควรคิดไว้ในอจินตยสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย อจินตย (เรื่องไม่ควรคิด) ๔ ประการนี้ บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน อจินตย ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ พุทธวิสัยของพระพุทธองค์ทั้งหลาย ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน วิบากแห่งกรรม และความคิดเรื่องโลก ภิกษุทั้งหลาย อจินตย ๔ ประการนี้บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อนฯ ^{๙๓}

สำหรับสถานะทางจิตใจ เช่น ความต้องการทางเพศ (โลภะ) ความอาฆาตพยาบาท (โทสะ) และมาया (โมหะ) ให้เห็นว่าสามารถเข้าใจได้ด้วยตาคือปัญญา ทรงตรัสสอนในอัตถิภาสัชชาปริยายสูตรว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้ว รู้ชัดราคะ โทสะ และโมหะในภายใน ซึ่งมีอยู่ว่า ราคะ โทสะ และโมหะ ในภายในของเรามีอยู่ รู้ชัดราคะ โทสะ และโมหะในภายในซึ่งไม่มีว่า ราคะ โทสะ และโมหะในภายในของเราไม่มี

ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้ว รู้ชัดราคะ โทสะ และโมหะในภายในซึ่งมีอยู่ว่า ราคะ โทสะ และโมหะในภายในของเรามีอยู่ หรือรู้ชัดราคะ โทสะ และโมหะในภายใน ซึ่งไม่มีว่า ราคะ โทสะ และโมหะในภายในของเราไม่มี

ธรรมเหล่านี้พึงทราบด้วยความเชื่อ พึงทราบด้วยความชอบใจ พึงทราบด้วยการฟังตามกันมา พึงทราบด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล หรือพึงทราบด้วยการเข้าถึงกับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วได้บ้างหรือ

ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธองค์ข้า

ธรรมเหล่านี้ พึงทราบได้เพราะเห็นด้วยปัญญามีใช่หรือ

อย่างนั้น พระพุทธองค์ข้า ฯ ^{๙๔}

^{๙๓} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๗๗/๙๑. อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒. จตตาริมานิ ภิกขเว อจินตยยานิ น จินตตพพานิ ยานิ จินตณโต อุมมาทสส วิฆาตสส ภากา อสส ฯ กตมานิ จตตาริ ? พุทธาณิ ภิกขเว พุทธวิสัย อจินตยโย น จินตตพโพ ยัน จินตณโต อุมมาทสส วิฆาตสส ภากา อสส ฉายิสส ภิกขเว ฌานวิสัย.. กम्मวิปาโก.. โลกจินตา..

^{๙๔} ส.ส. (บาลี) ๑๘/๑๕๓/๑๓๐., ส.ส. (ไทย) ๑๘/๑๕๓/๑๘๘ - ๑๘๙. อิธ ภิกขเว ภิกขุ จกขุณา รูปุปี ทิสวา สนตฺ วา อชมตตํ รากโทสโมหํ อตถิ เม อชมตตํ รากโทสโมโหติ ปชานาติ อสนตฺ วา อชมตตํ รากโทสโมหํ นตถิ เม อชมตตํ รากโทสโม โหติ ปชานาติ ฯ ยํ ตํ ภิกขเว ภิกขุ จกขุณา รูปุปี ทิสวา สนตฺ วา อชมตตํ รากโทสโมหํ อตถิ เม อชมตตํ รากโทสโม โหติ ปชานาติ อสนตฺ วา อชมตตํ รากโทสโมหํ นตถิ เม อชมตตํ รากโทสโมโหติ ปชานาติ ฯ อปี นุ เม ภิกขเว ฌมมา สทถาย วา เวทิตพพา รุจียา วา เวทิตพพา อนุสสเวน วา เวทิตพพา อาการปริ วิตกเกน วา เวทิตพพา ทิฏฐินิขมานกขนตียา วา เวทิตพพาติ ? “โน เหตํ ภานเต”ฯ “นनुเม ภิกขเว ฌมมา ปญญา ย ทิสวา เวทิตพพาติ ? เอวํ ภานเตฯ

มันก็คล้าย ๆ สำหรับการได้ยินเสียงด้วยหู ตมกลืนด้วยจมูก ชิมลิ้มรสด้วยลิ้น ที่มีตัวตนติดต่อกับร่างกายและทำให้เข้าใจสภาพจิตใจได้ด้วยใจ พระพุทธองค์สอนจิตวิญญาณไม่ว่าจะถูกหรือผิดบริสุทธิ์หรือไม่ดี ที่ยอมรับหรือยอมรับไม่ได้ เหมาะสมกับกรรมหรือไม่ ฯลฯ หลังจากผ่านกระบวนการวิเคราะห์ตามหลักกาลามสูตรแล้ว ทรงตรัสถามสาวกที่วิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่อยู่บนพื้นฐานของการสังเกต การวิเคราะห์ และวิปัสสนา ดังในวิมมังกสูตรที่สอนเรื่องการสังเกตและตรวจสอบ ดังในวิมมังกสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ตรวจสอบ เมื่อไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น พึงพิจารณาตรวจสอบตถาคตในธรรม ๒ ประการ คือ (๑) ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งทางตา (๒) ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งทางหูว่า “ตถาคตมีธรรมที่จะพึงรู้แจ้งทางตาและทางหูอันเศร้าหมองหรือไม่” ^{๔๕}

บรรดาภิกษุผู้พิจารณาเหล่านั้น ภิกษุผู้พิจารณาคนหนึ่ง ควรสอบถามตถาคตต่อไปว่า “ตถาคตมีธรรมที่จะพึงรู้แจ้งทางตาและทางหู อันเศร้าหมองหรือไม่” ตถาคตเมื่อตอบก็จะพึงตอบอย่างนี้ว่า “ตถาคตมิได้มีธรรมที่จะพึงรู้แจ้งทางตาและทางหูอันเศร้าหมอง” ^{๔๖}

ภิกษุทั้งหลาย การตรวจสอบธรรมในตถาคต ย่อมมีอย่างนี้ ตถาคตเป็นผู้ที่ภิกษุพิจารณาตรวจสอบดีแล้วโดยธรรมอย่างนี้แล ^{๔๗}

พระพุทธองค์ทรงสอนให้เหล่าสาวกปรับปรุงทั้งตัวเอง การรับรู้ การเข้าใจ ความเชื่อมั่นของตัวเอง ความสามารถในการวิเคราะห์อาจจะบอกว่า ไม่ต้องสงสัยว่าลักษณะแต่ละบุคคล ความเชื่อมั่น ความตระหนักในตนเอง สนับสนุนตนเองรับผิดชอบตัวเอง การวิเคราะห์ตามความเป็นจริงของนักคิดสร้างสรรค์ จนสามารถมองเห็นความลึกของสรรพสิ่ง นี่เป็นเรื่องความคิดสร้างสรรค์อีกด้วย

๔.๒.๒ ด้านความโลภ

กามฉันทเป็นเจ้าของตัณหาซึ่งรวมถึงกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา หรือรวมถึงอายตนะ ๖ ที่เรียกว่า อยากให้สิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยิน กลิ่นที่พึงประสงค์ รสนิยมสำหรับสิ่งที่มีตัวตนและความคิด ยกเว้นพื้นที่ของความคิด อายตนะ ๕ ข้อแรก เรียกว่า ตัณหาทางความรู้สึก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในรูปาทิวรรคว่า

เราไม่เห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่ง....เห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่ง...กลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่ง...รสอื่นแม้อย่างหนึ่ง.. โผฏฐัพพะ (การสัมผัสทางกาย) อื่นแม้อย่างหนึ่ง...ที่จะครอบงำจิตของบุรุษอยู่ได้เหมือนรูปสตรีนี้ ภิกษุทั้งหลาย รูปสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษอยู่ได้

^{๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๘๘/๔๓๑. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๘/๕๒๖. “วิมมังเกน ภิกขเว ภิกขุณา ปรสสเจโตปริยายํ อชานนเตน ทวีสุ รมเมสุ ตถาคต สมนเนสิตพโพ จกขุโสตวิญญูเยสุ รมเมสุ ‘เย สักกิลูฐา จกขุโสตวิญญูเยชา รมมา สวีชชนติ วา เต ตถาคตสส โน วาติ ฯ”

^{๔๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๘๙/๔๓๓. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๙/๕๒๘. ตตร ภิกขเว ตถาคตอว อุตตริ ปฏิปุจฉิตพโพ ‘เย สักกิลูฐา จกขุโสตวิญญูเยชา รมมา สวีชชนติ วา เต ตถาคตสส โน วาติ ฯ”

^{๔๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๙๐/๓๐. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๐/๕๒๙. เอวํ โข ภิกขเว ตถาคต รมสมนเนสนา โหติ ฯ เอเวญจ ปน ตถาคต รมมตาสู สมนนินฺนุโฐ โหติติ ฯ”

เราไม่เห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่ง....เห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่ง...กลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่ง...รสอื่น
แม้อย่างหนึ่ง..โผฏฐัพพะ (การสัมผัสทางกาย) อื่นแม้อย่างหนึ่ง...ที่จะครอบงำจิตของสตรีอยู่
ได้เหมือนเสียงบุรุษนี้ เสียงบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีอยู่ได้^{๙๘}

หญิงและชายจึงเป็นสาเหตุเดิมของความต้องการทางเพศและกระตุ้นความรู้สึกของแต่ละสิ่ง
อื่น ๆ ตัณหาเหล่านี้ที่มีอยู่ในสภาพของความไม่แน่นอน ที่อาจทำให้เกิดความสุขและความทุกข์ของ
พวกเขาในการที่ไม่มีอะไรศักดิ์สิทธิ์หรือลึกลับเป็นปัจจุบัน มนุษย์ที่ไม่มีความโลภถือได้ว่าเป็นวิธีที่
บริสุทธิ์ของชีวิตก่อนมีความโลภ จากความโลภมาสู่ตัณหาทางกามและทางเพศ ซึ่งถือว่าเป็นคนที่ชั่ว
ร้าย ความโลภตามที่กล่าวไว้ในกระบวนการกำเนิดขึ้น เป็นผลมาจากการดำเนินการของความคิดที่ไม่
ถูกต้อง ซึ่งคาดคะเนได้ว่าที่เป็นมนุษย์ที่มีตัวเองหรือจิตวิญญาน ได้นำไปสู่ความชั่วร้ายทางใจดังที่พระ
พุทธองค์ตรัสสอนไว้ในกัลยาณมิตรดาตวรรคว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็น
เหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความ
มีกัลยาณมิตรนี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็
เสื่อมไป”^{๙๙}

ความคิดของบุคคลนั้นว่าทุกสิ่งที่มีอยู่ มีตัวเองของตัวเองว่า "ฉัน" "ฉัน", "ฉันจะ", "ฉันควร
จะเป็น" หรือ "ฉันอาจจะเป็น" ฯลฯ ความคิดนี้หมายถึงความหมายของภวตัณหา ดังนั้น พระพุทธองค์
จึงสอนให้มีความคิด ๑๘ อย่าง ซึ่งครอบงำตัณหาที่เกี่ยวข้องกับตัวตนภายในและความคิด ๑๘ อย่าง
ซึ่งได้รับการครอบงำโดยตัณหาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่ เป็นตลอดกาลว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงตัณหาเช่นดังชาย ท่องเที่ยวไป แฝไป ซ่านไป เกาะเกี่ยวอยู่ใน
อารมณ์ต่างๆ เป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อโลกนี้ ซึ่งยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายอันยุ่งเหยิง ขอดเป็นปม
เหมือนหม้อมุงกระต่ายและหม้อปล้อง ไม่ให้ล่วงพ้นอบาย ๒ ทคติ วินิบาต และสังสารวัฏได้
เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรื่องนั้นในตัณหาสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเช่นดังชาย ท่องเที่ยวไป แฝไป ซ่านไป เกาะเกี่ยว อยู่ในอารมณ์ต่างๆ
เป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อโลกนี้ ซึ่งยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายอันยุ่งเหยิง ขอดเป็นปมเหมือนหม้อมุง
กระต่ายและหม้อปล้อง ไม่ให้ล่วงพ้นอบาย ทคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้ นั้นเป็นอย่างไร

^{๙๘} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒ - ๑๐/๑ - ๒., อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒ - ๑๐/๑ - ๒. นานี่ ภิกขเว อณฺเฏ
เอกรูปปี สมณุปสสามิ ยํ เอวํ ปุริสสส จิตตํ ปริยาทาย ติฏฐติ ยถายิทํ, ภิกขเว อิตถิรูปํ อิตถิรูปํ ภิกขเว ปุริสสส จิตตํ
ปริยาทาย ติฏฐติ นานี่ ภิกขเว อณฺเฏ เอกสทฺทปี ... เอกคนธปี...เอกรสปี...เอกโผฏฐัพพปี... สมณุปสสามิ ยํ เอวํ
ปุริสสส จิตตํ ปริยาทาย ติฏฐติ ยถายิทํ, ภิกขเว อิตถิสทโท (อิตถินฺโส, อิตถิโร, อิตถิโผฏฐัพพ) ฯ นานี่ ภิกขเว
อณฺเฏ เอกรูปปี... เอกสทฺทปี...เอกคนธปี...เอกรสมปี ...เอกโผฏฐัพพปี... สมณุปสสามิ ยํ เอวํ อิตถิยา จิตตํ
ปริยาทาย ติฏฐติ ยถายิทํ, ภิกขเว ปุริสสารูปํ (ปุริสสทโท, ปุริสคนฺโส, ปุริสโร, ปุริสคนธพพ) ฯ ปุริสสารูปํ ภิกขเว
อิตถิยา จิตตํ ปริยาทาย ติฏฐติ ฯ

^{๙๙} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๑ - ๗๓/๑๓.

คือ ตัณหาวิจริต ๑๘ ประการนี้ อาศัยชั้นปัญญาจก ภายในตัณหาวิจริต ๑๘ ประการนี้ อาศัย
ชั้นปัญญาจกภายนอก ตัณหาวิจริต ๑๘ ประการ อาศัยชั้นปัญญาจกภายใน อะไรบ้าง คือ

๑. เมื่อมีตัณหาว่า “เราเป็น”
๒. ตัณหาว่า “เราเป็นอย่างนี้” จึงมี
๓. ตัณหาว่า “เราเป็นอย่างนั้น” จึงมี
๔. ตัณหาว่า “เราเป็นโดยประการอื่น” จึงมี
๕. ตัณหาว่า “เราเป็นผู้เที่ยง” จึงมี
๖. ตัณหาว่า “เราเป็นผู้ไม่เที่ยง” จึงมี
๗. ตัณหาว่า “เราพึงเป็น” จึงมี
๘. ตัณหาว่า “เราพึงเป็นอย่างนี้” จึงมี
๙. ตัณหาว่า “เราพึงเป็นอย่างนั้น” จึงมี
๑๐. ตัณหาว่า “เราพึงเป็นโดยประการอื่น” จึงมี
๑๑. ตัณหาว่า “เราพึงเป็นบ้าง” จึงมี
๑๒. ตัณหาว่า “เราพึงเป็นอย่างนี้บ้าง” จึงมี
๑๓. ตัณหาว่า “เราพึงเป็นอย่างนั้นบ้าง” จึงมี
๑๔. ตัณหาว่า “เราพึงเป็นโดยประการอื่นบ้าง” จึงมี
๑๕. ตัณหาว่า “เราจักเป็น” จึงมี
๑๖. ตัณหาว่า “เราจักเป็นอย่างนี้” จึงมี
๑๗. ตัณหาว่า “เราจักเป็นอย่างนั้น” จึงมี
๑๘. ตัณหาว่า “เราจักเป็นโดยประการอื่น” จึงมี

นี่คือตัณหาวิจริต ๑๘ ประการอาศัยชั้นปัญญาจกภายใน^{๑๐๐}

จากข้อความดังกล่าว ความคิดของคนที่ยึดถืออัตตาซึ่งถูกครอบงำด้วยตัณหา เป็นตัณหา
จากกามสุขและกามตัณหาที่เกิดขึ้นในมือข้างหนึ่ง คนที่จะพิจารณาตัณหาและจุ่มลงในตัณหาและ
ความทุกข์ทรมาน พระพุทธองค์แสดงให้เห็นว่า ตัณหาที่ไม่ได้ เขาไม่ได้เป็นเจ้าของเขาและไม่ได้เป็น
ตัวเองของเขาที่เขาควรจะทิ้งไว้ ความสงบของจิตใจและความสุข ละทิ้งตัณหาที่อาจจะเกิดขึ้นทันที

^{๑๐๐} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๙๙/๒๓๖. อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑ - ๓๑๓. ตณฺหํ โว ภิกฺขเว
เทเสสฺสามิ ชาลีนี สริตํ วิสฺฐํ วิสฺตติกํ ยาย อัย โลกโ อุตฺตสโต ปริโยนทุโ ตนฺตาทกฺกชาโต คุณคฺคณฺฐิกฺขาโต
มฺมุขปพฺพชฺฌโต อปายํ ทฺคคฺคิ วนิปาตํ สํสาร์ นาทิวตฺตติ ฯ ตํ สฺฆนถ สาทฺธกํ มนสิ กโรถ ภาสิสฺสามิตี ฯ กตฺมา จ สา
ภิกฺขเว ตณฺหา ชาลีนี สริตา วิสฺฐา วิสฺตติกา ยาย อัย โลกโ อุตฺตสโต ปริโยนทุโ ตนฺตา กฺกชาโต คุณคฺคณฺฐิกฺขาโต
มฺมุขปพฺพชฺฌโต อปายํ ทฺคคฺคิ วนิปาตํ สํสาร์ นาทิวตฺตติ อฏฺฐารส โข ปนฺมานิ ภิกฺขเว ตณฺหาวิจฺริตานิ อชฺมตฺตติกฺส
อุปาทาย อฏฺฐารส ตณฺหาวิจฺริตานิ พาทิสฺส อุปาทายฯ กตฺมานิ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจฺริตานิ อชฺมตฺตติกฺส อุปาทาย ?
อสมฺมิตี ภิกฺขเว สติ อิตถสมฺมิตี โหติ เอวสมฺมิตี โหติ อณฺญถสมฺมิตี โหติ อสสมฺมิตี โหติ สตสมฺมิตี โหติ สนฺติ โหติ อิตถํ สนฺติ
โหติ เอวํ สนฺติ โหติ อณฺญถ สนฺติ โหติ อปิทํ สนฺติ โหติ อปิทํ อิตถํ สนฺติ โหติ อปิทํ เอวํ สนฺติ โหติ อปิทํ อณฺญถ
สนฺติ โหติ ภวิสฺสนฺติ โหติ อิตถํ ภวิสฺสนฺติ โหติ เอวํ ภวิสฺสนฺติ โหติ อณฺญถา ภวิสฺสนฺติ โหติ ฯ

ในกระบวนการละทิ้ง กามฉันท์ที่จะตอบสนองต่อกามและความต้องการที่จะได้รับการตอบในการกระทำ จึงสามารถควบคุมความคิดที่ถูกย้อมกับความกังวล และรับรู้อย่างชัดเจนว่าการทำให้การปฏิบัติตามความปรารถนาราคะและความสุขของเขาให้เต็ม สองสิ่งที่แยกจากกันด้วยทัศนคติของชีวิตที่เข้ามาในชีวิตประจำวันและพบวัตถุประสงค์ของกามสุขที่มีการดูแลที่ดี เช่น

สิ่งที่มองเห็นได้คือรูป เช่น สถานที่ท่องเที่ยว บ้าน เสื้อผ้า เป็นต้น และแม้กระทั่งเงิน เขาไม่สามารถเก็บตัณหาให้ เพราะเขาสนใจและมีความจำเป็นที่จะให้เขาหันหน้าไปทางสิ่งเหล่านั้น จะหันสองด้านของการดำรงอยู่คือความพึงพอใจอันตราย เกิดจากความไม่แน่นอน ซึ่งจะนำเขาไปสู่ความทุกข์

สำหรับสิ่งที่ได้ยินคือเสียง เช่น เพลง เสียง และเสียงของเพชรตรงข้ามของเขา ... พวกเขาอาจตั้งใจให้เขาและทำให้เขาสูญเสียของตัวเอง การควบคุมจะตกอยู่ในปัญหา สิ่งเหล่านี้ยังมีสองหน้าหนึ่งคือความพึงพอใจคืออันตราย เกิดจากการเปลี่ยนแปลงซึ่งจะทำให้เขาไม่พอใจ

สำหรับกลิ่นที่ดี รสนิยมดี และสัมผัสพวกเขา ยังมีความน่าสนใจมาก พวกเขาอาจทำให้เขามีความพึงพอใจที่ทำให้ใจของเขาเผาด้วยความกระหายความสุข นี่เป็นหนึ่งในด้านอื่น ๆ ที่เป็นอันตรายของพวกเขา เกิดจากการเปลี่ยนแปลง และไม่เที่ยงแท้ที่จะนำเขาไปสู่ความทุกข์ความเจ็บปวดความเศร้าโศก คร่ำครวญ และความทุกข์ตามคำสอนของพระพุทธองค์ที่การทำความเข้าใจสิ่งที่มีอยู่ หมายถึงการทำความเข้าใจความพึงพอใจของอันตราย และวิธีการที่จะออกมาจากพันธนาการเหล่านั้น การทำความเข้าใจกามราคาคือความเข้าใจความพึงพอใจของรูปแบบเสียง กลิ่น รส และการสัมผัสชายและหญิง ผู้ที่เปื่อกามฉันท์และภวตัณหา มีแนวโน้มที่จะเกิดวิภวตัณหา เพราะสำหรับพวกเขาหากดำรงอยู่เป็นทุกข์ไม่ใช่ การดำรงอยู่ในความเชื่อของพวกเขาจะมีความสุข และจิตใจเมื่อคนเหนื่อยกับการดำรงอยู่ของเขาโดยอัตโนมัติ ความหิวกระหายที่ไม่ใช่การดำรงอยู่หรือการทำลายล้างในความเป็นจริงความปรารถนาสิ่งที่เป็น สภาวะจิตใจที่มีความเหมาะสมกับสถานะของอรูป ความพึงพอใจอันตรายและทางออกของการทำงานรวม เป็นความปรารถนาที่ไม่ใช่การดำรงอยู่แน่นอน ตัณหาที่เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์และตัวเองก็เป็นทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ประกาศความจริงในสัมมาทิฎฐิสูตรว่า

ทุกขสมุทัย เป็นอย่างไร คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิตเพลิตและความกำหนด มีปกติให้เพลิตเพลิตในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ภวตัณหา (ความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี่) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่) นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย ฯ^{๑๐๑}

เหตุให้เกิดขึ้นอยู่กับตัณหาที่ไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตัวเอง การดำรงอยู่ของมัน แต่การดำรงอยู่ของปฏิจสุมุปปาทหมายถึงความทุกข์ ความเศร้าโศก ความเศร้าโศกคร่ำครวญ ฯลฯ มีอยู่แล้วในมันหรือความทุกข์ความเศร้าโศกความเศร้าโศกคร่ำครวญ ... และไม่รู้ได้ทำมันขึ้นมา นอกจากนี้ยังมี

^{๑๐๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖. กตมณจาวุโส ทุกขสมุทัย อริยสัจจ ๑ ยาย ตณหา โปโนพุกวิกา นนทิ รากสหคตา ตตร ตตราภินนทินิ, เสยยถิถิ กามตณหา ภวตณหา วิภวตณหา อิถิ วุจจตาวุโส, ทุกขสมุทัย อริยสัจจ ๑

"ตัณหา" ปรากฏตัวออกมาเป็นขั้น ๕ ซึ่งหมายถึงความทุกข์ทรมานที่กล่าวไว้ในการทำหน้าที่ของขั้น ๕ ถ้ามีความเข้าใจในการดำเนินงานของขั้น ๕ ได้ในเวลาเดียวกัน เข้าใจความจริงของตัณหา โดยไม่คำนึงถึงความปรารถนาใด เขาอาจจะมาถึงข้อสรุปต่อไปนี้สำหรับตัวเอง

เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นด้วยปัญญาเห็นแก่ตัวหรือความว่างเปล่าในขั้น ๕ จากที่เห็นนี้ ไม่มีตัณหาเกิดขึ้นพร้อมกับความคิดการปลดปล่อย กรรมคือการกระทำด้วยเจตนา การดำเนินการเป็นเจตนา รวมทั้งกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของขั้น ๕ กรรมจริงคือการดำเนินการของขั้น ๕ นี้แสดงให้เห็นว่า การจัดการขั้น ๕ ต้องมีสิ่งที่จะต้องทำ เพื่อตัดปัญหาและความทุกข์ มีจุดมุ่งหมายที่คำสอนทั้งหมดของพระพุทธองค์ ตั้งในสังขจวิภังคสูตรว่า

สัมมาทิฐิ เป็นอย่างไร คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ

สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ ^{๑๐๒}

ความหมายของสัมมาทิฐิดังกล่าวข้างต้น ได้แสดงถึงความหมายของมุมมองที่เหมาะสมที่ใช้ในการให้คำปรึกษาและนักจิตอายุรเวทได้มีบทบาทที่จะช่วยให้เข้าใจปัญหาและวิธีการของเขา สาเหตุของปัญหาหยุดชะงัก ความหมายของความทะเยอทะยานที่เหมาะสมหรือคิดว่าเป็นการสละคิดสำหรับการไม่อาฆาตพยาบาทและคิดว่าไม่เป็นอันตรายสำหรับเป็นแรงจูงใจในการกระทำของบุคคลที่นำไปสู่ความสงบจิต ดังที่พระสารีบุตรเถระได้อธิบายว่า

สัมมาวาจา เป็นอย่างไร คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการประพฤตินอกใจในกาม นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

---

^{๑๐๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๑๙. ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒. “กตมาจาสุโส สัมมาทิฐิ ? ย โข อาวุโส ทุกเข ญาณิ ทุกขสมุทเย ญาณิ ทุกขนิโรธเ ญาณิ ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณิ อัย วุจจตาสุโส ‘สัมมาทิฐิ’” ๑ “กตโม จาสุโส สัมมาสังกปโป ? เนกขมมสงกปโป อพยาบาทสงกปโป อวิหีสาสกปโป อัย วุจจตาสุโส ‘สัมมาสังกปโป’” ๑ “กตมาจาสุโส สัมมาทิฐิ ? ย โข อาวุโส ทุกเข ญาณิ ทุกขสมุทเย ญาณิ ทุกขนิโรธเ ญาณิ ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณิ อัย วุจจตาสุโส ‘สัมมาทิฐิ’” ๑ “กตโม จาสุโส สัมมาสังกปโป? เนกขมมสงกปโป อพยาบาทสงกปโป อวิหีสาสกปโป อัย วุจจตาสุโส ‘สัมมาสังกปโป’” ๑

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ละมิจฉาอาชีวะแล้ว เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ ฯ^{๑๐๓}

การกระทำดังกล่าวข้างต้นเรียกว่า การกระทำที่ดี จะช่วยให้คนที่ควบคุมจำนวนมากของปัญหาที่เกิดขึ้นจากความคิดของเขา ตรงกันข้าม ถ้าคนไม่กระทำความชั่วร้ายที่จะได้รับผลที่ไม่ดีในชีวิตนี้และในการดำรงอยู่ต่อไปที่กำลังทุกข์ทรมาน บนพื้นฐานของการทำความดีที่ปฏิบัติทำสมาธิได้อย่างง่ายดายและบรรลุความเข้มข้นโดยสัมมาวายามะดังความว่า

สัมมาวายามะ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยสภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ ฯ^{๑๐๔}

สัมมาวายามะที่ถูกต้องตามคำสอนดังกล่าวข้างต้น เป็นพลังทางจิตที่จะหยุดสาเหตุของปัญหาทางจิตและเพื่อให้เกิดความคิดที่มีทักษะ จึงมีความจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากสัมมาวายามะ ด้วยความพยายามที่ถูกต้อง ผู้ปฏิบัติมาในการฝึกสติหรือพื้นฐานการเจริญสติในระดับความเข้มข้นที่สามารถล้างความคิดชั่วร้ายออกไปด้วยหลักวิปัสสนา ถ้าเข้าใจเป็นอย่างดี การปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาอาจทำลายกิเลสจนถึงขั้นบรรลุธรรมได้เช่นกัน

สัมมาทิฐิเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ที่ได้รับการพิจารณาเป็นจุดเริ่มต้นและปลายทางของการฝึกตามหลักอริยมรรคด้วย เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ตั้งในมหาจักรวรรดิสุตตรว่า

บรรดาองค์ ๗ นั้น สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า เป็นอย่างไร คือผู้มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะก็มีพอเหมาะ ผู้มี

^{๑๐๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐. ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๒. “กตมา จาวุโส สมมาวาจา ? มุสาวาทา เวมณี ปิสุณาย วาจา เวมณี ฝรุสสาย วาจา เวมณี สมพปลาปา เวมณี อัย วุจจตาวิโส ‘สมมาวาจา’” “กตโม จาวุโส สมมากมมนตี ? ปาณาติปาตา เวมณี อทินนทานา เวมณี กาเมสุมิจจาจารา เวมณี อัย วุจจตาวิโส ‘สมมากมมนตี’” “กตโม จาวุโส สมมาอาชีโว ? อิวาวิโส อริยสาวโก มิจฉาอาชีโว ปหาย สมมาอาชีเวน ชีวิก กปเปติ อัย วุจจตาวิโส ‘สมมาอาชีโว’”

^{๑๐๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐. ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓. “กตโม จาวุโส สมมาวายาโม ? อิวาวิโส ภิกขุ อนุปปนนานัน ปาปกานัน อุกุสลาณัน ธมมานัน อนุปปาทาย ฉนทัง ขเนติ วายมตี วีริยัม อารภติ จิตตัม ปคคณหาติ ปทหติ อุปปนนานัน ปาปกานัน อุกุสลาณัน ธมมานัน ปหานาย ฉนทัง ขเนติ วายมตี วีริยัม อารภติ จิตตัม ปคคณหาติ ปทหติ อนุปปนนานัน กุสลาณัน ธมมานัน อุปปาทาย ฉนทัง ขเนติ วายมตี วีริยัม อารภติ จิตตัม ปคคณหาติ ปทหติ อุปปนนานัน กุสลาณัน ธมมานัน วิฐิติยา อสมโมสสาย ภิกขุโยภาย เวปุลลสาย ภาวานาย ปารีปุริยา ฉนทัง ขเนติ วายมตี วีริยัม อารภติ จิตตัม ปคคณหาติ ปทหติ อัย วุจจตาวิโส ‘สมมาวายาโม’”

สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวายามะ สัมมาสติก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสติ สัมมาสมาธิก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติก็มีพอเหมาะ ภิกษุทั้งหลาย พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ จึงเป็นพระอรหันต์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ฯ^{๑๐๕}

อริยมรรคมีองค์ ๘ อาจแสดงออกในหลักไตรสิกขา ศีลธรรมหรือศีลของ (สัมมาวาจา) การทำสมาธิ (สัมมาสติและสัมมาสมาธิ) และวิปัสสนาหรือ (สัมมาทิฐิ) เป็นสามขั้นตอนพื้นฐานของการพัฒนาใจในขั้นตอนเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่พระพุทธองค์ย้ำหลายครั้งในช่วงท้ายแห่งพระชนมายุตั้งในมหาปริณิพพานสูตรว่า

ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอาณิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอาณิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ ฯ^{๑๐๖}

ในหลักคำสอนของพระพุทธองค์ในพระสูตร มีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหามนุษย์ในชีวิตนี้ พวกเขามีหน้าที่ช่วยให้บุคคลที่เห็นทางที่จะทำให้เกิดความคิดฝีมือที่จะปล่อยความชั่วร้ายตรงข้ามคิดว่าการควบคุมความคิดของเขา เช่น ปัจจัย ๕ อย่าง ทางจิตสมาธิปล่อยนิเวศน์ ความเห็นนอกเห็นใจหรือเมตตา (หรืออโทสะ) ปล่อยป่วย (โทสะ) การปลดหรือความไม่โลภ (อโลภะ) ปล่อยโลภ (โลภะ) วิปัสสนาภาพลวงตาหรือไม่ (อโมหะ) ปล่อยภาพลวงตา (โมหะ) การรับรู้ของความไม่เห็นแก่ตัว ความไม่แน่นอนและความทุกข์ทรมานปล่อยความคิดว่า "ผม" เป็นต้น งานนี้เรียกว่าการสร้างขั้น ๕ หรือใจการพัฒนาจะกระทำโดยบุคคลที่ตัวเองและความพยายามของเขาเองอยู่ในปัจจุบัน เริ่มต้นจากสภาพปัจจุบันของชีวิต ซึ่งขึ้นอยู่กับร่างกาย สุขภาพ ความรู้ อารมณ์ฐานะทางสังคมและอื่น ๆ

พระพุทธองค์จริงแนะนำหลายขั้นตอนของวิธีการสร้างขั้นตอนแรกและขั้นพื้นฐานตามหลักสังคาลสูตรที่จะละทิ้งหน้าที่ไม่ได้ เป็นฆราวาสควรจะอยู่ในช่วงความสัมพันธ์ที่ดีของครอบครัวและสังคมของเขา ระหว่างผู้ปกครองและเด็ก ระหว่างสามีและภรรยา ระหว่างครูและนักเรียน ในหมู่ญาติและเพื่อนบ้าน ระหว่างพระภิกษุและฆราวาส และระหว่างนายจ้าง และลูกจ้าง ความสัมพันธ์เหล่านี้จะขึ้นอยู่กับความรักของมนุษย์ ความจงรักภักดี ความจริงใจ ความกตัญญู การยอมรับซึ่งกัน

^{๑๐๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๔๑/๓๑๙. ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๑/๑๘๐ - ๑๘๑. ตตร ภิกขเว สมมาทิฐิ ปุพพกมา โหติ ฯ กถญจ ภิกขเว สมมาทิฐิ ปุพพกมา โหติ ? สมมาทิฐิสสุ ภิกขเว สมมาสงกปโป ปโหติ สมมาสงกปสสุ สมมาวาจา ปโหติ สมมาวาจสสุ สมมากมมนโต ปโหติ สมมากมมนตสสุ สมมาอาชีโว ปโหติ สมมาอาชีวะสสุ สมมาวายาโม ปโหติ สมมาวายามสสุ สมมาสติ ปโหติ สมมาสติสสุ สมมาสมาธิ ปโหติ สมมาสมาธิสสุ สมมาญาณํ ปโหติ สมมาญาณสสุ สมมา วิมุตติ ปโหติ ฯ อิติ โข ภิกขเว อฏฐังคสมนนาโคโต เสกโข ทสสังคสมนนาโคโต อรทา โหติ ฯ

^{๑๐๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๒/๗๓., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๘๘. อิติ สิลํ อิติ สมาธิ อิติ ปัญญา ฯ สิลปริภาวิต สมาธิ มหปผลโ โหติ มหานิสโส ฯ สมาธิปริภาวิตา ปญญา มหปผลา โหติ มหานิสสา ฯ ปญญาปริภาวิต จิตตสมมเทว อาสเวหิ วิมุจจติ เสยยถิทำ กามาสวา ภาวาสวา อวิชชาสวาติ ฯ

และกัน ความเข้าใจร่วมกันและความเคารพซึ่งกันและกัน ซึ่งสัมพันธ์กับความสุขของคนในปัจจุบัน ดังนั้น ฆราวาสก็สามารถปรับปรุงความคิดของเขาโดยการฝึกการพัฒนา ๔ ฐานรากของสติหรือฝึกเพียงสติของร่างกายเข้าด้วยความเมตตาที่แสดงให้เห็นดังในเมตตสูตร โดยทั่วไป ดังนี้

- * เมื่อยืนนั่งหรือเดิน ควรฝึกใช้สติของความเมตตา
- * อวยพรให้ทุกชีวิตมีความสุขพอที่จะทำให้เกิดความคิด ความรัก ความเมตตา
- * อวยพรให้สิ่งมีชีวิต ไม่ให้เจ็บป่วย หรือได้รับอันตราย
- * การป้องกันสรรพสัตว์จากความทุกข์ทรมาน

กิจทั้งหมดดังกล่าว จะเป็นประโยชน์มากสำหรับการพัฒนาความเป็นมนุษย์ผู้ปฏิบัติที่ได้รับอิทธิพลจากคุณภาพของวัฒนธรรมและการศึกษาของสังคมที่ตนอาศัยอยู่

๔.๒.๓ ด้านการควบคุมสัญชาตญาณทางเพศ

กามตัณหาที่กล่าวในอัครคัมภีร์สูตร ที่กล่าวถึงความต้องการทางเพศจนทำให้เกิดความโลภ มนุษย์ในหมู่มนุษย์ ความโลภมียุทธพลอย่างมากในจิตใจของมนุษย์ ทางกาย และวาจา ซึ่งเรียกว่ากรรม มันถูกลงโทษจากความตั้งใจหรือเจตนาของบุคคล ดังนั้น จึงอาจจะมีการควบคุมหรือทำลาย โดยความตั้งใจว่า พระภิกษุที่มีความตั้งใจที่จะตระหนักถึงชีวิตขั้นประพจน์พรหมจรรย์ ความต้องการทางเพศจะถูกทิ้งร้าง สำหรับคนธรรมดาที่นับถือศาสนาพุทธหรือคนทั่วไปที่มีความตั้งใจที่จะมีชีวิตครอบครัวที่อยู่ในความสุขทางเพศ ความต้องการทางเพศใช้ได้ยกเว้นประพจน์ผิดทางเพศ ดังในสังคาลสูตรว่า “กรรมกิเลส ๔ ที่พระอริยสาวกจะได้ คือ กรรมกิเลสคือปาณาติบาต กรรมกิเลสคืออทินนาทาน กรรมกิเลสคือกาเมสุมิฉฉาจาร กรรมกิเลสคือมุสาวาท กรรมกิเลส ๔ นี้ ที่อริยสาวกนั้น ละได้แล้ว” ^{๑๐๗}

พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเรื่องอริยสัง ๔ คือความจริงของความทุกข์ (ทุกข์) สาเหตุของความทุกข์ทรมานที่เป็นความปรารถนาราคะการดำรงอยู่และไม่อยู่ (สมุทัย) การสูญเสียดังความทุกข์ (นิโรธ) และวิธีที่ดับทุกข์ (มรรค) เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในส่วนนี้ ความจริงข้อที่ ๒ จะกล่าวถึงเป็นที่รู้จักในเรื่องกำเนิดมนุษย์ที่มาจากอภิสสรพรหม พวกเขาพอใจกับความสุขตัวเอง มีแสงออกจากตัวเอง... ไม่มีชายและหญิงที่ถูกเลือกปฏิบัติ จากนั้น หลังจากช่วงเวลาสั้นๆ ของเวลา ความตะกละของมนุษย์ก็ปรากฏขึ้น แล้วความปรารถนาราคะที่เกิดขึ้นก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ชั้นโลกเนื่องจากนี้ร่างกายของพวกเขาก็หยาบและหยาบ ที่ดีที่สุดของมนุษย์เป็นคนหนึ่งที่ต้องการสำหรับราคะน้อยที่สุด หลังจากนั้นมา เมื่อการพัฒนาเพศชายอวัยวะเพศหญิงที่พัฒนาเพศหญิงอวัยวะเพศ แล้วสนใจของพวกเขาเพิ่มขึ้นและร่างกายของพวกเขาที่มีความต้องการทางเพศที่ถูกเผาไหม้ การมีเพศสัมพันธ์ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกที่ถูกสาปแช่ง

^{๑๐๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๕/๑๕๗., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๑๕๗. กตมสส จตตารโ กตมกิลเลสา ปหานา โหนติ ฯ ปาณตติปาโต โข คหปติปุตโต, กมมกิลเลโส อทินนาทานํ กมมกิลเลโส กามesu มิฉฉาจารโ กมมกิลเลโส มุสาวาทโ กมมกิลเลโส ฯ อิมสส จตตารโ กมมกิลเลโส ปหานา โหนติ ฯ

จากฝูงคน ผู้ที่ทำให้ความรักโพรยฝุ่น โยนขี้เถ้าและไม่ได้รับอนุญาตที่จะอยู่ร่วมกับมวลชนในหมู่บ้านเป็นเวลาสองเดือน เมื่อปรากฏการณ์มีเพศสัมพันธ์กลายเป็นที่นิยมมากขึ้นชีวิตทางเพศ จึงได้รับการยอมรับอย่างเปิดเผยในสังคมมนุษย์ ได้เกิดขึ้นกับองค์กรทางสังคมจากเวลานั้น เรื่องราวข้างต้นเกี่ยวกับการก่อตัวของสังคมมนุษย์ที่มีการบันทึกไว้ในการสนทนาในอัครคัมภีร์ที่พระพุทธรองค์มองผ่านวิสัยทัศน์ของพระองค์ นี่คือความเป็นจริง เรื่องที่ต้องการกระตุ้นความรู้สึกทางเพศและไม่ได้เป็นสัญชาตญาณพื้นฐานของมนุษย์ มันเป็นแต่การเสื่อมสภาพของจิตใจมนุษย์เมื่อโลภะของมนุษย์มีการพัฒนาอย่างมากจากการดำเนินงานของอวิชา ปัจจุบันความต้องการทางเพศได้รับการพัฒนาอย่างแรง กลายเป็นความจำเป็นที่สำคัญมากของมนุษย์และการกระทำทางเพศที่ถูกเปิดเผยในเชิงพาณิชย์ ปัญหาเหล่านี้กลายเป็นปัญหาใหญ่ต่าง ๆ ตามมาหลายประการสำหรับผู้ที่กำลังเปื้อนค้นหาที่เกิดจากกามสุข จึงปรารถนาที่จะกระตุ้นความรู้สึกมาถึงต้นหาเพื่อดำรงอยู่ที่เรียกว่า รูปต้นหา หรือภวต้นหา

ในพระบาลี นี่เป็นระดับที่สูงขึ้นและละเอียดอ่อนมากขึ้นของความต้องการคือปรารถนาที่จะมีสภาพจิตใจปฏิบัติในการทำสมาธิครั้งแรก (ฉาน) ปฐมฉานถึงจตุตถฉาน ปฐมฉานยังยึดถือในความคิดครั้งแรก (วิตักกะ) คิถยั้งยีน (วิจาร) ปีติ (ปีติ) ความสุข (สุขา) และความมีอารมณ์เป็นอันเดียวของจิตใจ (เอกัคคตา) ในทุติยฉานจิตของพวกเขายึดถือใจในความปีติความสุขและเป็นหนึ่งในความมีอารมณ์เป็นอันเดียวของจิตใจ ในตติยฉาน จิตยึดติดในความสุขและเป็นหนึ่งในความมีอารมณ์เป็นอันเดียวของจิตใจ และในจตุตถฉาน จิตยึดติดในหนึ่งความมีอารมณ์เป็นอันเดียวของจิตใจ

การทำสมาธิจึงเป็นที่เข้าใจกันตามความต้องการของแต่ละบุคคลในที่สงบเงียบและปัญหา คือนิ वर्ณ ๕ จากนิ वर्ณก็จะสงบหรือถูกทำลายในจตุตถฉาน เรื่องวิปัสสนาการพัฒนาอย่างรวดเร็วและสะดวกสบาย ดังนั้น การทำสมาธิที่ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ ดังนี้

- ทำให้จิตสงบและเป็นสุขจากสิ่งรบกวนภายนอกทั้งหลาย
  - การสร้างความคิดสร้างสรรค์ที่เอื้อต่อการสร้างวัฒนธรรมและอารยธรรมของมนุษย์
  - การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นหนทางแห่งการเข้าสู่การดับสาเหตุของความทุกข์
  - ทำให้เห็นความจริงของการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ การดับไป ของมนุษย์และสรรพสิ่ง
- นี่คือเหตุผลที่พระพุทธรองค์สอนสาวกของพระองค์ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

ภิกษุผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ

มีใจสงบ มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว

และเป็นผู้ละโลกามีได้

เราเรียกว่าผู้สงบระงับ ฯ ^{๑๐๘}

ภิกษุผู้มากด้วยความปราโมทย์

เลื่อมใสในพุทธศาสนา พึงบรรลุสันตบพ

^{๑๐๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๘/๑๕๐.

สนตกาโย สนตวาโจ สนตมโน สุสฺหิตโต

วณตโลกามีโส ภิกขุ อุปสนโตติ วุจจติ ฯ

อันเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขาร เป็นสุข ฯ^{๑๐๙}

ในช่วงระยะเวลาของการฝึกวิปัสสนาเป็นชีวิตของแต่ละบุคคล จิตใจกับความรูสึกที่มีความสุขและได้รับกำจัดของปัญหา นอกเหนือไปจากสิ่งดังกล่าวข้างต้นนี้ การปฏิบัติของการหายใจเข้าและหายใจออกอาจจะช่วยให้คนในโลกเพิ่มความจุของหน่วยความจำ และการสังเกตซึ่งเป็นที่น่าสนใจมาก การปฏิบัติและการสังเกตจะช่วยให้เห็นปัญหาทางจิต เป็นผลมาจากการงานของตัวเอง การรักษาด้วย

ในระยะสั้นการทำสมาธิ พระพุทธศาสนาได้รวมทั้งสมถะและวิปัสสนาเป็นวิธีการที่ได้เห็นการพัฒนาและปลูกฝังใจ โดยไม่ได้เป็นคนที่ไม่สามารถเข้าใจสิ่งที่เขาจริงๆ และไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางด้านจิตใจเพื่อความสงบสุข พระพุทธองค์ก็ยืนยันไว้ดังในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลุยาธธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ ฯ^{๑๑๐}

การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นความหมายที่แท้จริงของชีวิตที่มีนัยสำคัญอยู่ เป็นวิธีของการกลับมากับตัวเองสำหรับการหลบภัยในตัวเอง แต่ไม่ได้ในคนอื่น ๆ หรือมหาอำนาจ เป็นวิธีที่จะเกาะตัวเอง ในช่วงวันสุดท้ายก่อนพุทธปรินิพพาน พระพุทธองค์สอนนันทะซึ่งมีภรรยากระวายเป็นใจตั้งในมหาปรินิพพานสูตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุมัตถนเป็นเกาะ มัตถนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างนี้แล ฯ^{๑๑๑}

^{๑๐๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๑๕๑.

ปาโมชชพหุโล ภิกขุ ปสนโน พุทธสาสนเน
อธิคจเณ ปท สนตฺติ สงขารูปสมํ สุขํ ฯ

^{๑๑๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑. เอกายโน อโย ภิกขเว มคฺโค สุตตํ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานํ สมตฺติกกมยํ ทุกฺขโทมนสฺसानํ อตฺตจกมยํ ญายสฺส อธิคมา ย นินฺพพานสฺส สจฺฉิกิริยา ย ทิทํ จตฺตารโ สติปัฏฺฐานา ฯ

^{๑๑๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๕๐ - ๕๑., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑. อธิชานนท ภิกขุ กาย กายานุปสฺสี วิหฺรติ อาตปปี สมฺปชาโน สติมา วินยย โลกํ อภิชฌาโทมนสฺสํ ฯ เวทนาสุ ฯเปฯ จิตเต ฯเปฯ ฐมเมสุ ฐมมานุปสฺสี วิหฺรติ อาตปปี สมฺปชาโน สติมา วินยย โลกํ อภิชฌาโทมนสฺสํ ฯ เอวํ โข อานนท ภิกขุ อตฺตทิว วิหฺรติ อตฺตสรโณ อนญฺญสรโณ ฐมมทิว ฐมมสรโณ อนญฺญสรโณ ฯ

เมื่อวิธีการนี้ได้นำมาปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติที่แตกต่างกันเพราะนิสัยที่แตกต่างกัน ความสามารถ เจตนา ความพยายาม เรียกว่า ทั้งกรรมเก่าและใหม่ของพวกเขา กรรมจึงเป็นเรื่องที่จะได้รับการ ทบทวนเพื่อทำความเข้าใจกรรมของมนุษย์ เมื่อมีส่วนร่วมในความสุขตระการตาเป็นคนที่มีความ ประสงค์ ที่อาจก่อให้เกิดวัตถุที่ความรู้สึกของความสุขของเขาเป็นแบบถาวร นี่คือการประกาศของ ภาวตัณหาตั้งกล่าวที่เกิดขึ้นหรือที่มีอยู่ดังกล่าวคือความพึงพอใจความปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่

ความไม่เที่ยงเป็นลักษณะของความทุกข์ ความปรารถนาสำหรับการดำรงอยู่ และ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ซึ่งเห็นความจริงของทุกสิ่งที่กล่าวข้างต้น สมมติเป็นการทำงานจิตเท่านั้นที่ เป็นของรวมของการทำงานที่เป็นทุกข์ สำหรับการดำรงอยู่กับความปรารถนาที่ไม่ใช่การดำรงอยู่ เมื่อไม่คำนึงถึงการใช้ชีวิตชั้นประพตติพรหมจรรย์หรือชีวิตครอบครัว ชาวพุทธควรตระหนักถึงความ จริงในการจัดการความต้องการทางเพศ ซึ่งเป็นความปรารถนาของความรู้สึกที่หวานมากที่เกิดจาก การสัมผัสทางเพศ มนุษย์ได้ใช้วิญญูเป็นเรื่องราวการดำเนินงานของอวิชชาที่นำไปสู่ความทุกข์ทรมาน ในคำอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องของวิปัสสนา วิธีที่จะออกมาจากอันตรายของมันคือการมาถึงเรื่องของวิปัสสนา และการทำงานของวิปัสสนา การทำความเข้าใจความต้องการทางเพศเป็นเช่นเรื่องของวิปัสสนาที่จะ นำขึ้นมาแก้ไขปัญหามาจากปฏิกริยาทางด้านจิตใจและพฤติกรรมที่เกิดขึ้น พฤติกรรมของคนที่มื่อต่อ ปัญหาทางเพศไม่ได้เป็นฉัน ที่ฉันหรือตัวตนของฉัน พวกเขาจะไม่ได้ทั้งส่วนหนึ่งที่สำคัญใด ๆ ของสิ่งที่ เรียกว่า บุคลิกภาพทั้งหมด พวกเขามีอยู่เป็นความฝันที่มีอยู่ เมื่ออวิชชาเป็นปัจจุบันและหายไปจาก ชีวิตของคนเมื่ออวิชชาขาดไป วิปัสสนาที่กล่าวถึงจะได้รับการเสริมและแหล่งที่มาของความคิด สร้างสรรค์ของจิตใจ ด้วยการปฏิบัติสมาธิซึ่งเป็นงานหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้จิตเป็นอิสระ

๔.๒.๔ ด้านความรับผิดชอบตนเอง

คุณลักษณะของบุคคลซึ่งแสดงออกโดยมีความสนใจเอาใจใส่ ตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งได้รับมอบหมายด้วยความพากเพียรพยายาม อดทนต่ออุปสรรคใดๆ ที่ขัดข้อง มีการวางแผนงาน อย่างละเอียดรอบคอบ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ความรับผิดชอบตนเองพระพุทธรองค์ก็ ขอให้คนที่ไม่ขึ้นอยู่กับพระองค์หรืออำนาจภายนอกใด ๆ ดังในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้

เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก ฯ^{๑๑๒}

พระพุทธรองค์ทรงมีอิสระจากมิจฉาทิฐิ ทรงตรัสหลักธรรมผู้ปรารถนาจะเข้าสู่โลกสวรรค์ ของพระอรหันต์ทั้งหลายว่า

ท่านนั้นจงทำที่พึ่งแก่ตนเอง

จงรีบพยายาม จงเป็นบัณฑิต

^{๑๑๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๑.

อตตา หิ อตตโน นาโถ โภ หิ นาโถ ปโร สียา
อตตโน ว สุนฺเตน นาคํ ลภติ ทฺลลํ ฯ

ท่านขจัดมลทินได้แล้ว ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน
จะเข้าถึงอริยมรรคอันเป็นทิพย์^{๑๑๓}

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า

มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ

ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย

เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป

เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น ฯ^{๑๑๔}

ทุกคำสอนดังกล่าวข้างต้นบ่งบอกถึงความสำคัญกับจิตวิญญาณของตัวเองความ
รับผิดชอบ ไม่ว่าจะกฎแห่งกรรม ความรับผิดชอบต่อตนจึงเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาทางพระพุทธศาสนา
ส่วนปัญหาของคนที่อาจจะเกิดจากความคิดที่ไม่ถูกต้องในสิ่งที่คิดว่า สิ่งที่ไม่ควรคิด ของ
หรือไม่ได้คิดว่าสิ่งที่จะคิดว่าเป็นการเรียนการสอน ดังในภัทเทกรัตตสูตรว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึง สิ่งล่วงไปแล้ว

ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง

สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว

และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็พ้นอันยังไม่มาถึง

ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน

ไม่อ่อนแอ ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ

บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง

บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วັນนี้ทีเดียว

ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้

เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น

ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย

^{๑๑๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๖/๑๐๖.

โส กโรหิ ทีปมตตโน   ขิปปี วายม ปณทิตो ภา
นิทรนตมโล อนงคโณ   ทิพพิ อริยมมี อุเปหิสิ ฯ

^{๑๑๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

มโนปุพพงคมา ธมมา   มโนเสฐฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนเนน   ภาสตี वा กโรตี वा
ตโต นํ ทุกขมเนวตี   จกแก้ว วหโต ปทํ ฯ

พระมุนีผู้สงบบเรียกบุคคลผู้มีความเพียร
ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน
ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนั้นแล้ว “ผู้มีราตรีเดียวเจริญ ฯ”^{๑๑๕}

ภทเทภรตตสูตรได้อธิบายความหมายโดยนัยของการทำงานจากวันที่ผ่านมา นี่คื
ความหมายของอนาคตปรารถนาที่ไม่ควรทำ ที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลจริงๆ วิธีการปฏิบัติที่จะอยู่ใน
ความสงบของจิตใจ ถ้าเป็นคนปฏิบัติที่วันหนึ่ง ก็จะเป็นปัญญาชนที่ความสงบสุขในวันหนึ่งถ้าเขา
ปฏิบัติว่า วันหลังจากวันที่เขาอาจจะกลายเป็นคนที่ทำลายสาเหตุของปัญหาและความทุกข์และ
ความสุขในการปฏิบัติสำหรับการที่ดี หลังจากที่ผ่านมาหรือปรารถนาในอนาคตจะมีชีวิตอยู่กับความ
เป็นจริง แท้ที่จริง สามารถช่วยให้คนเห็นสิ่งที่เป็ความจริง นี้เป็นวิธีที่มีเหตุผลและการปฏิบัติที่จะอยู่

๔.๒.๕ ด้านความมั่นใจในตนเอง

ความเชื่อมั่นในตนเอง หมายถึง การกล้าตัดสินใจในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยความมั่นใจ
กล้าแสดงออกสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้ด้วยตนเอง พึ่งพาตนเอง และสามารถปรับตัวให้เข้ากับ
สถานการณ์ใหม่ๆ เพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ความจริงที่พระพุทธองค์ทรงประกาศในการประชุมสงฆ์ สำเร็จความเป็นพระอรหันต์ของ
ผู้ที่บรรลุ หมายถึง ให้กำลังใจของความเชื่อมั่นในตัวเองและตื่นจากความมั่นใจในตนเอง ในผู้ที่ยัง
ไม่ได้บรรลุหรือหัดขั้นสูงสุด นี้จะช่วยให้พวกเขาปรับปรุงการควบคุมตนเองของพวกเขา จากการขาด
ความมั่นใจในตนเองดังพระพุทธพจน์ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

ผู้มีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้แจ้งสัทธรรม
มีความเลื่อมใสเลือนลอย
ย่อมไม่มีปัญญาสมบูรณ์^{๑๑๖}

^{๑๑๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๗๒/๒๔๑. ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙.

อติต นานวาคเมยย	นปปฏิกกเข อนาคต.
ยทตติต ปห็น ต	อปตตตจ อนาคต
ปจจุปนนญจ โย	ธมม ตตถ ตตถ วิปสสติ
อสสิหิร อสิกุปป	ต วิทธานนุพรุทเย ฯ
อชเชว กิจจมาตปป	โก ชญญา มรณ สุเว
น ทิ โน สงคร เตน	มหาเสเนน มจจนา
เอว วิหารี อาตาศิ	อโหระตตมตุนทิต
ต เว ภทเทภรตโตติ	สนโต อาจิกขเต มุนิ ฯ

^{๑๑๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘/๓๗.

อนนวุฐิตจิตตสส	สทธมม อวิชานโต
ปริบลวปสาทสส	ปญญา น ปริปุรติ ฯ

เมื่อชาวกาลามะหวั่นไหวในมุมมองต่าง พระพุทธองค์ทรงให้คำแนะนำดังในเกสปุตตีสสูตร ว่า “ก็สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัย สมควรที่จะลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยลังเลใจในฐานะที่ควรสงสัยอย่างแท้จริง มาเถิด กาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)

อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล

อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าใจกับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

กาลามะทั้งหลาย เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า “ธรรมเหล่านี้ เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์” เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้น”^{๑๑๗}

การเรียนการสอนดังกล่าวข้างต้น เป็นเพียงคำแนะนำกาลามชนให้เข้าใจความจริงของชีวิตและมีความมั่นใจในตัวเอง ผู้เข้าถึงกระแส (โสตคามิ) โสตาปัตติผลได้กำหนดให้เป็นคนที่มีความเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย และมีความเชื่อมั่นในความพยายามของตัวเอง ความจริงที่ว่าพระพุทธองค์ตรัสรู้ในชีวิตนี้ผ่านความพยายามของตัวเอง มีความหมายของการสร้างความมั่นใจในตนเองสำหรับมนุษย์ มีความพยายามของตัวเอง จนบรรลุธรรมกายใต้โพธิ์ ทรงตระหนักให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นว่าความทุกข์ของมนุษย์และความโง่เขลาเป็นเงื่อนไขให้เปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น

๔.๒.๖ ด้านความตระหนักในคุณค่าชีวิต

ความตระหนักในคุณค่าชีวิต เป็นคุณลักษณะที่แสดงถึงสุขภาวะด้านจิตวิญญาณของบุคคลเกี่ยวกับการรู้จักตนเอง การศรัทธาในความดี การเห็นคุณค่าตนเอง การเข้าใจผู้อื่น การรับรู้และเข้าใจความทุกข์ ตามหลักพระพุทธศาสนาต้องเริ่มจากเรื่องวิปัสสนาจะช่วยดับปัญหา ตามกฎไตรลักษณ์ อนัตตา ในชั้น ๕ นี้จะหมายถึงความตระหนักในตนเอง ซึ่งจะช่วยให้แยกออกจากความ

^{๑๑๗} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๔. อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๖ – ๒๕๗. อลลหิ โว กาลามา กงชิตุง อล วิจิกจันตุง ฯ กงชานีเยว ปน โว ฐาเน วิจิกจจา อูปปนนา ” ฯ “เอถ ตุมเห กาลามา มา อนุสสเวน มา ปรมปราย มา อติกราย มา ปฎิกสมปทาเนน มา ตกกเหตุ มา นยเหตุ มา อาการปริวิตกเกณ มา ทิฎฐินิฆมานกขนติ ยา มา ภพพรูปตาย มา สมโณ โน ครุติ ฯ ยทา ตุมเห กาลามา อตตนาว ชานะยยาถ ‘อิม ฆมมา อุกุสลา อิม ฆมมา สาวชชา อิม ฆมมา วิญญุครหิตา อิม ฆมมา สมตตา สมาทินนา อหิตาย ทุกขาย ส่วตตุนตีติ อถ ตุมเห กาลามา ปชเหยยถ ฯ

ปรารถนาของเขาสำหรับสิ่งที่เป็นอนิจจังและปัญหาของเขา เมื่อการปฏิบัตินี้มี การปลูกอีกครั้งและอีกครั้ง ความตระหนักในตนเองของเขาจะอยู่ในระดับที่เรียกว่า วิปัสสนาหรือวิปัสสนาที่สมบูรณ์แบบ

บนพื้นฐานของการรับรู้ ผู้ฝึกหัดพัฒนา การควบคุมตนเอง รวมถึงการควบคุมความคิดของเขาพูดและร่างกายของเขา ดังพระพุทธรูปในคัมภีร์ชุตทกนิกาย ธรรมบทว่า

นักปราชญ์ผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา

สำรวมใจเชื่อว่าเป็นผู้สำรวมดีแท้^{๑๑๘}

เหล่าพระสาวกของพระโคตม

มีใจยินดีในความไม่เบียดเบียน

ทั้งกลางวันและกลางคืน

ชื่อว่าตื่นด้วยดีอยู่เสมอ

เหล่าพระสาวกของพระโคตม

มีใจยินดีในการเจริญภาวนา

ทั้งกลางวันและกลางคืน

ชื่อว่าตื่นด้วยดีอยู่เสมอ ฯ ^{๑๑๙}

ความตระหนักในตนเองเป็นจิตวิญญูณเรื่องของวิปัสสนาจริง เป็นจุดเริ่มต้นและปลายทางว่าในคำอื่น ๆ ความตระหนักในตนเองเป็นวัตถุประสงค์แรกและสุดท้ายของการฝึกธรรมซึ่งเป็นเป้าหมายของการค้นหาความจริงของมนุษย์ แต่ไม่ได้ลักษณะของบุคลิกภาพใด ๆ ยอมรับตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องภายในชั้น ๕ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในฐานสูตรว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ประสบความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ หรือ ความเสื่อมเพราะโรค ย่อมไม่พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า “โลกสันนิวาสนี้เป็นอย่างนี้เอง การได้อัตภาพนี้เป็นอย่างนั้นในโลกสันนิวาสนตามความเป็นจริง ในการได้อัตภาพตาม ความเป็นจริง โลกธรรม ๘ คือ (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ หมุนเวียนไปตามโลก และโลกก็หมุนเวียนไปตามโลกธรรม ๘ บุคคลนั้นประสบความเสื่อม

^{๑๑๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๔/๑๐๕.

กาเยน สํวุตา อีรา

อโถ วาจา ย สํวุตา

มนสา สํวุตา อีรา

เต เว สุปริสํวุตา ฯ

^{๑๑๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐ - ๓๐๑/๑๒๖.

สุปปพุทฺธํ ปพุชฺฌนติ

สทา โคตมสาวกา

เยสํ ทิวา จ รตโต จ

อหิสาย รโต มโน

สุปปพุทฺธํ ปพุชฺฌนติ

สทา โคตมสาวกา

เยสํ ทิวา จ รตโต จ

ภาวนาย รโต มโน ฯ

ญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ หรือความเสื่อม เพราะโรค ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ ร่ำไร ทูบอก
คร่ำครวญถึงความเลอะเลือน ฯ^{๑๒๐}

เงื่อนไขทางโลกดังกล่าวเป็นอนิจจัง แม้ในขณะที่บุคคลได้รับชื่อเสียงสรรเสริญและความ
พึงพอใจ กลัวการเปลี่ยนแปลงของเขา เพื่อให้จิตใจอยู่ในความสงบ จะต้องรู้วิธีที่จะยอมรับสิ่งที่
รับรู้สาเหตุเดิมของปฏิกิริยาด้านจิตใจ พระพุทธองค์ตรัสหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติกำหนดลม
หายใจของเขาและการหายใจเข้าออก เพื่อกำหนดรู้ความคิดและความรู้สึก การปฏิบัติที่เรียกว่า
"วิปัสสนา" ในพระบาลีซึ่งหมายความว่า สิ่งที่เห็นโดยตรงจากสัญญาตญาณหรือการได้รับการมองเห็น
ภายในหรือเข้าใจจิตวิญญาณ^{๑๒๑} ดังพระพุทธพจน์ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

มัจจราชย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นโลก
เหมือนเห็นฟองน้ำ เหมือนเห็นพยับแดด^{๑๒๒}
ภิกษุผู้รู้แจ้งว่า ร่างกายนี้เปรียบเหมือนฟองน้ำ
รู้ชัดว่า ร่างกายนี้มีลักษณะดุจพยับแดด
ตัดพวงดอกไม้ของมารได้แล้ว
ก็จะไปถึงสถานที่ที่มัจจราชหาไม่พบ ฯ^{๑๒๓}

การมีปัญญาทำลายความงมงายที่นำไปสู่การเกิดและตาย ดังพระพุทธพจน์ในคัมภีร์
อาहुเนยยวรรคว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง มีความสำคัญว่าไม่เที่ยง ตระหนักชัดว่าไม่
เที่ยงในจักขุ น้อมไปด้วยใจ หยั่งลงด้วยปัญญา ติดต่อสม่ำเสมอไม่ขาดสาย เธอกระทำให้แจ้ง
ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่ง

^{๑๒๐} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๙๒/๒๑๔., อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๘๐ - ๒๘๑. อิศ ภิกษเว
เอกจโจ ญาติพยสเนน วา ฌฏฐุ สมนโน โภคพยสเนน วา ฌฏฐุ สมนโน โรคพยสเนน วา ฌฏฐุ สมนโน น อิติ ปฏฺ
สณจิกขติ 'ตถาภูโต โข อัย โลก สนนินวาโส ตถาภูโต อัย อตตภาวปฏิลาโก ยถาภูเต โลกสन्नินวาเส ยถาภูเต
อตตภาวปฏิลาเก อฏฐุ โลกธมมา โลกั อณุปริวตตติ โลโก จ อฏฐุ โลกธมเม อณุปริวตตติ ลาโก จ อลาโก จ ยโส จ
ออยโส จ นินทา จ ปสฺสา จ สุขยจ ทุกขยจจาติ ฯ โส ญาติพยสเนน วา ฌฏฐุ สมนโน โภคพยสเนน วา ฌฏฐุ สมนโน
โรคพยสเนน วา ฌฏฐุ สมนโน โสจติ กิลมติ ปริเทวติ อุตตตาทิ กนทติ สมไมหํ อาปชชติ ฯ

^{๑๒๑} T.W. Rhys Davids & William Stede, **Pali-English Dictionary**, (Delhi : Motilal
Banarsidass Publishers Private Limited, 1997), p. 627.

^{๑๒๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๐/๘๖.

ยถา ปุพฺพุกํ ปสเส ยถา ปสเส มรีจิกํ
เอวํ โลกั อเวกขนตํ มัจจราชาน ปสสติ ฯ

^{๑๒๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๖/๔๑.

แผนฺูปมํ กายมิมํ วิทิตวา
มรีจิมมํ อภิสมฺพุธานโน
เฉตวาน มารสฺส ปฺปูปมกานิ
อทสสนํ มัจจราชสฺส คจฺเณ ฯ

เองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ นี้บุคคลที่ ๑ เป็นผู้ควรของค่านับ...เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า^{๑๒๔}

วิปัสสนาที่สามารถเห็นความจริงของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตโดยไม่คำนึงถึงความคิดใด ๆ ของบุคลิกภาพหรือความจริง ในการมองเห็นสิ่งที่มีอยู่เป็นจริง

๔.๓ วิธีการจัดการขั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีแนวทางการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาคนในพระพุทธศาสนา ดังนี้

๔.๓.๑ การแก้ไขปัญหามาขั้น ๕ ในระดับชีวิตประจำวัน

เพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถนำความรู้เรื่องขั้น ๕ ไปใช้ในการแก้ไขปัญหามาชีวิตประจำวัน จึงนำเสนอในประเด็น ดังนี้

๔.๓.๑.๑ ด้านร่างกาย

การปฏิบัติด้านร่างกายมีความจำเป็นพื้นฐานที่สุด เพราะการพัฒนาจิตและการพัฒนาด้านอื่นๆ จำเป็นต้องอาศัยกายเป็นพาหนะพาไป ถ้ากายมีความเจ็บป่วย ไม่แข็งแรง จิตก็อาจพัฒนาได้อย่างลำบากหรือไม่สมบูรณ์ จึงต้องมีการดูแลร่างกายให้แข็งแรงอยู่เสมอการปฏิบัติด้านร่างกายเชิงบูรณาการจะช่วยให้ทำให้ร่างกายแข็งแรง เราไม่เพียงแต่มีชีวิตรอดเท่านั้น แต่เรายังทำให้ชีวิตเติบโตอย่างสมบูรณ์ด้วย

การปฏิบัติด้านร่างกายเชิงบูรณาการจะทำให้เรามีสติในทุกสภาวะหรือทั้ง ๓ กาย คือ ๑) กายหยาบ (Gross) ๒) กายละเอียด (Subtle) และ ๓) กายทิพย์ หรือกายที่ละเอียดยิ่งขึ้น (Causal) ไม่ว่าจะออกกำลังกายแบบไหน มันจะเกิดขึ้นพร้อมๆ กันการออกกำลังกายแบบบูรณาการสามารถทำได้หลายวิธีแล้วแต่ความสนใจของแต่ละบุคคล เช่น การวิ่ง ว่ายน้ำ แอโรบิก โยคะ ชี่กง แต่ต้องมีสติ

^{๑๒๔} อัง.สตตก.(บาลี) ๒๓/๙๕/๑๒๐ - ๑๒๑., อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๙๕/๑๘๕ - ๑๘๖. อธิ ภิกขเว เอกจโจ ปุคคโล สพพสงขารesu อนิจจานุปัสสา วิหริติ อนิจจสณญญา อนิจจปฏิสมเวทา สตต สมิติ อพโพกนิณณ เจตสา อธิมัจจมาโน ปญญาเย ปรีโยคาหมาโน ฯ โส อาสวานํ ขยา ... อัย ภิกขเว ปฐโม ปุคคโล อาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทกขิณเวยโย อณชสิกรณเวยโย อนุตตรํ ปุณญุกเขตต์ โลกสฺส ... อธิ ภิกขเว เอกจโจ ปุคคโล สพพสงขารesu ทุกขานุปัสสา วิหริติ ... สพเพสุ ฐมมสุ อนตตานุปัสสา วิหริติ ... นิพพาเน สุขานุปัสสา วิหริติ, สุขาสณญญา สุขปติสมเวทา สตต สมิติ ... โส อาสวานํ ขยา ... อัย ภิกขเว ปฐโม ปุคคโล อาหุเนยโย ... อนุตตรํ ปุณญุกเขตต์ โลกสฺส ฯ

กำหนดรู้ การเลือกรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ การอดอาหารก็เป็นเรื่องการดูแลกาย^{๑๒๕} ตัวอย่างที่แนะนำสำหรับการปฏิบัติด้านร่างกาย คือการออกกำลังกายด้วยสติหรือเรียกว่า **Focus Intensity Training (FIT)** กล่าวคือ ขณะที่กำลังออกกำลังกายอยู่นั้น ให้กำหนดรู้การเคลื่อนไหวของร่างกายทุกขณะ เช่น การยกน้ำหนัก ซึ่งก่อนจะเริ่มต้นออกกำลังกาย ให้หายใจ เข้าลึกๆ กำหนดรู้การหายใจ เข้าถึงกระบังลมหน้าท้อง ขณะที่ยกน้ำหนักขึ้น ให้ตามดูอาการของร่างกายที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ความตึงของกล้ามเนื้อ ความปวดเมื่อย ลมหายใจที่เปลี่ยนจังหวะเป็นเร็วขึ้น ระหว่างที่ยกค้ำก็อาจจะนับ ๑-๒-๓ ไปด้วยในใจ ขณะที่ผ่อนคลาย ก็ตามดูลมหายใจดูการเปลี่ยนแปลง เปิดใจกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวอีกตัวอย่างที่แนะนำคือ โภชนาการบูรณาการ (**Integral Nutrition**) เพราะอาหารมีผลต่อสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตด้วย ซึ่งปัจจุบันนี้เรากำลังอยู่ในวัฒนธรรมของการรับประทานที่ขาดคุณภาพ เนื่องมาจากการโฆษณาชวนเชื่อ การรับประทานอาหารจานด่วน (**Fast Food**) อาหารที่เต็มไปด้วยไขมันที่ไม่ดีต่อร่างกาย วิธีการของบูรณาการนี้ง่าย และไม่จำเป็นต้องอดอาหาร เพราะไม่เชื่อว่าการอดอาหารจะเหมาะกับทุกคน การอดอาหารต้องอาศัยความรับผิดชอบต่อตนเองอย่างสูง และมีความรู้ในเรื่องสุขภาพตนเองอย่างมาก

๑. การบริโภคด้วยสติ (**Eat Mindfully**) เป็นมุมมองจากภายในพิจารณาเรื่อง “ทำไม” เบื้องหลังการบริโภค อะไรที่เป็นแรงจูงใจให้เรารับประทานอย่างนั้น การมีสตินี้เริ่มตั้งแต่การเลือกอาหาร การเตรียมอาหาร การรับประทาน การดื่ม เพราะต้องตัดสินใจว่าจะรับประทานอะไร จะต้องเตรียมอาหารหรือส่งอาหารอะไร การดมกลิ่นอาหาร การชิม ระหว่างเคี้ยวมีรสชาติอะไรบ้าง การรู้สึกถึงการสั่นไหลลงกระเพาะ สำหรับสภาวะของจิตที่ละเอียด (**Subtle**) จะรับรู้ถึงผลกระทบของอาหารที่มีต่อตัวเรา เช่น การย่อย ความเบื่อหน่าย หรือการมีชีวิตรสชาติ เป็นต้น นักปฏิบัติ เวลารับประทานจะคำนึงถึงคุณภาพของอาหาร ไม่ใช่ปริมาณ

๒. การบริโภคอาหารคุณภาพ (**Eat Optimal Foods**) เป็นเรื่องของพฤติกรรม คือการตั้งคำถามว่า คุณรับประทานหรือดื่มอะไร สุขภาพจะดีหรือไม่ดี ขึ้นอยู่กับอาหารที่จะรับประทานนี้ ดังนั้น เราต้องฟังเสียงของร่างกายด้วย เช่น บางคนธาตุอ่อน รับประทานอาหารเผ็ดจัด อาจทำให้ท้องเสียได้ เป็นต้น ทศนี้จึงเกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์โภชนาการ ปริมาณอาหารที่รับประทาน และอะไรที่รับประทานเข้าไป บางคนอดอาหาร บางคนรับประทานอาหารมังสวิรัต บางคนรับประทานวิตามินเสริม มณฑลที่ศนี้ก็ขึ้นอยู่กับสรีระของแต่ละคน และเมตาบอลิซึมของแต่ละคน ซึ่งแตกต่างกันไป ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน การรับประทานอาหารนั้น แม้ว่าเราจะเลือกอาหารที่ดีต่อสุขภาพแล้ว บางครั้งเราอยากจะมีชีวิตที่ไม่เคร่งครัดบ้าง เช่น อยากรับประทานช็อคโกแลตบ้าง ก็ไม่เป็นไร สิ่งสำคัญคือความสมดุล วิธีการอย่างหนึ่งที่จะช่วยได้ คือการบันทึกประจำวันว่ารับประทานอะไรเข้าไปบ้าง และจัดให้สมดุล จะช่วยให้เราดูแลตนเองในมณฑลที่ศนี้ได้ดี

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมถึงแนวทางการปฏิบัติของแต่ละวิธีได้จาก Ken Wilber, Terry Patten, Adam Leonard & Marco Morelli, **Integral Life Practice : a 21st Century Blueprint for Physical Health, Emotional Balance, Mental Clarity, and Spiritual Awakening**, (Boston : Integral Books, 2008), pp.127 – 195.

๓. การคำนึงถึงจริยธรรมผู้ผลิต (Eat Meaningfully) ทักษะนี้จะเป็นด้านจริยธรรม วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่เราอยู่ บางครั้งอาหารก็จะบ่งบอกความเป็นวัฒนธรรมที่ตนอาศัยอยู่ เช่น คำว่า ‘as American as apple pie’ หมายถึง ความเป็นอเมริกันมากๆ เพราะพายแอปเปิลเป็นอาหารประจำชาติของคนอเมริกัน เป็นต้น แต่ละประเทศก็มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอาหารประจำชาติก็ต่างกันไป เวลาเราเลือกอาหาร เราควรคำนึงถึงทัศนคติการมองโลกของสังคมการให้คุณค่ากับอาหาร และจริยธรรม บางประเทศนิยมรับประทานอาหารแปลกๆ เช่น เนื้อสุนัขสมองลิง เนื้อหมูสดๆ กับเลือดสัตว์สด ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ บางทีก็ควรจะนำมาพิจารณาด้วย เวลาจะบริโภคหรือจะซื้ออาหาร เราควรตรวจสอบชื่อเสียงของบริษัทที่ผลิต ร้านที่ไปซื้อ คนที่ปรุงอาหารในร้าน และควรใช้เวลากับการรับประทานอาหารกับครอบครัว เพื่อน ๆ และคนที่เรารู้จักเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี

๔. การคำนึงถึงขบวนการผลิต (Eat Sustainably) อาหารที่เรารับประทานควรจะต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม วัตถุดิบในการผลิต อาหารหรือเครื่องดื่มทุกอย่าง มันมีเรื่องราวของมัน เช่น มันมาจากไหน มันผลิตอย่างไร วิธีการผลิต (เช่น ใช้สารออร์แกนิก หรือใช้สารเคมี) ระบบเศรษฐกิจ (เช่น การค้าเสรี หรือการกีดกันของพ่อค้าคนกลาง หรือการผูกขาดสินค้า) กฎหมาย (เช่น กฎเกณฑ์ที่ตรวจสอบสินค้า) สถานที่ผลิต (เช่น เลี้ยงในกรงหรือปล่อยเป็นฟาร์มเปิด) เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ ถ้าเราได้คำนึงถึงก่อนรับประทานหรือเลือกซื้อ เราจะช่วยสนับสนุนให้ระบบโครงสร้าง ของสายการผลิตก่อนมาถึงมือเราเป็นไปอย่างสมดุล ยั่งยืน บริษัทใดหรือผู้ประกอบการ หรือผู้ผลิตรายใด ชัดต่อสายการผลิตที่ยั่งยืน หรือไม่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เราก็ไม่ไปสนับสนุนการฝึกอบรมคนสำหรับเรื่องของบริษัทของเขาต้องมีวิถีสอนต่างๆ ของมนุษยศาสตร์ศึกษามากในทางปฏิบัติและเป็นจริงแม้ว่าเช่นทฤษฎีของบุคคลิกภาพตามปกติไม่ได้อยู่ที่นี้

ในเรื่องเกี่ยวกับความแตกต่างของแต่ละบุคคลในทรงกลมของฟิสิกส์จิตวิทยาจิตวิญญาณ สังคมชั้นสูงและความสามารถในการศึกษาเป็นรายบุคคลเป็นสิ่งจำเป็นในโรงเรียนของเวลาที่ทันสมัย พระพุทธองค์เป็นคนหนึ่งที่สอนให้คนที่อยู่บนพื้นฐานของจิตวิญญาณของการศึกษาเป็นรายบุคคลในการตอบสนองต่ออารมณ์ต่างๆ ของมนุษย์ ศิล ใช้สำหรับการวางคนมีความแตกต่างจากผู้ที่นำมาใช้พุทธพจน์ใช้ในการสอนธรรมให้แก่บุคคลในโลกนี้มีความแตกต่างจากที่ใช้ในการสอนได้เรียนรู้ดังพระพุทธรูปในสังกาสุนสูตรว่า

คำที่เราบัญญัติไว้ว่า นี้ทุกขอริยสัจ ในคำบัญญัตินั้น เมื่อจะขยายความว่า นี้ชื่อว่าทุกขอริยสัจ แม้เพราะเหตุนี้ อักษร พยัญชนะ และการจำแนก ไม่มีที่สิ้นสุด คำที่เราบัญญัติว่า นี้ทุกขสมุททยอริยสัจ ฯลฯ คำที่เราบัญญัติว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ในคำบัญญัตินั้น เมื่อจะขยายความว่า นี้ชื่อว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แม้เพราะเหตุนี้ อักษร

พยัญชนะ และการจำแนก ไม่มีที่สิ้นสุด ฝึกหัดทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๒๖}

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า
 ฝนย่อมร่วรดเรือนที่มุงไม่ได้ดี ฉันทไ
 รากะย่อมร่วรดจิตที่ไม่ได้อบรมดี ฉันทนั้น
 ฝนย่อมร่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉันทไ
 รากะย่อมร่วรดจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉันทนั้น ฯ^{๑๒๗}

ภาพของบ้านที่ไม่ดีมุงและความมุงเป็นอย่างดีใกล้เคียงกับชาวบ้าน มันจะเป็นเรื่องง่ายมากสำหรับพวกเขาที่จะเข้าใจสิ่งที่หมายถึงพระพุทธองค์

สำหรับการเรียนรู้สังคมและมนุษย์ พระพุทธเจ้าใช้ภาษาที่ตรัสถึงปุถุชน คนผู้ไม่ได้สติบและสมุทรา สำหรับบุคคลผู้ข้ามสมุทราซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้ายและผีเสื้อน้ำที่น่ากลัวข้ามได้ยากได้แล้ว บุรุษนั้นเราเรียกว่า เป็นผู้จบเวทอยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก ถึงฝั่งแล้ว ดังในปฐมสมุททสูตรว่า

จักขุเป็นสมุทราของบุรุษ^{๑๒๘} กำลังของจักขุนั้นเกิดจากรูปบุรุษใด อดกลั้นกำลังอันเกิดจากรูปนั้นได้ บุรุษนี้ได้ข้ามสมุทราคือจักขุซึ่งมีทั้งคลื่น ว่างวน สัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำ^{๑๒๙} เราเรียกว่า บุคคลผู้ลอบบาปข้ามถึงฝั่ง ดำรงอยู่บนบก ฯลฯ ชิวหาเป็นสมุทราของบุรุษ....ฯ ....ฯ มโนเป็นสมุทราของบุรุษฯ^{๑๓๐} และดังในอาทิตตสูตรว่า

สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน คือ จักขุเป็นของร้อน รูปเป็นของร้อน จักขุวิญญานเป็นของร้อน จักขุสัมผัส เป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข

^{๑๒๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๙/๑๓๗๕. ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๙/๖๐๓. อิทิ ทุกข์ อริยสัจจันติ ภิกขเว มยา ปณฺณตฺตํ ฯ ตตถ อปริมาณา วณฺณา อปริมาณา พยณฺณา อปริมาณา สงกาสนา ‘อิติปิทฺ ทุกข์ อริยสัจจันติ อิทิ ทุกฺขสมุทฺธํ ฯ เปฯ อิทิ ทุกฺขนิโรธํ ฯ เปฯ ‘อิทิ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจันติ ภิกขเว มยา ปณฺณตฺตํ ฯ ตตถ อปริมาณา วณฺณา อปริมาณา พยณฺณา อปริมาณา สงกาสนา อิติปิทฺ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจันติ ฯ

^{๑๒๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓ - ๑๔/๒๘.

ยถา อคารํ ทุจฺจนนํ	วฺภูตฺติ สมตฺติวิฆฺมตฺติ
เอวํ อภาวิตฺ จิตตํ	ราโค สมตฺติวิฆฺมตฺติ ฯ
ยถา อคารํ สุจฺจนนํ	วฺภูตฺติ สมตฺติวิฆฺมตฺติ
เอวํ สุภาวิตฺ จิตตํ	ราโค น สมตฺติวิฆฺมตฺติ ฯ

^{๑๒๘} สมุทรา ในที่นี้ได้แก่ อายตนะ ที่ชื่อว่าสมุทราเพราะให้เต็มได้ยาก หรือเพราะเป็นที่ผุดขึ้นแห่งกิเลส (ส.สพ.อ. ๓/๒๒๘/๕๗ - ๕๘, ส.ฎีกา ๒/๒๒๘/๓๗๙ - ๓๘๑)

^{๑๒๙} คลื่น ในที่นี้ได้แก่ ความโกรธและความคับแค้น, ว่างวน ในที่นี้ได้แก่ กามคุณ ๕, สัตว์ร้าย ในที่นี้ได้แก่ มาตุคาม, ผีเสื้อน้ำ ในที่นี้ได้แก่ มาตุคาม, ฝั่ง ในที่นี้ได้แก่ พระนิพพาน (ส.สพ.อ. ๓/๒๒๘/๕๘)

^{๑๓๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๒๘/๑๔๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๒๘/๑๔๔. จักขุ ภิกขเว ปุริสสส สมุทโท ตสฺส รูปมโย เวโค. โย ตํ รูปมโย เวคํ สหติ อโย วุจฺจติ ภิกขเว อตฺริ จักขุสมุทฺทํ สอุมิํ สาวภูมฺมิํ สคาทํ สรฺกขสํ ตินฺโนน ปารํจคฺโต ธเถ ตินฺนุตฺติ พุราหฺมณฺโน ฯ เปฯ ชิวหา ภิกขเว ปุริสสส.. ฯ มโน, ภิกขเว ปุริสสส สมุทโทฯ

หรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะ ไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะชาติ (ความเกิด) เพราะ ชรา (ความแก่) เพราะมรณะ (ความตาย) เพราะโสกะ (ความเศร้าโศก) เพราะปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) เพราะทุกข์ (ความทุกข์กาย) เพราะโทมนัส (ความทุกข์ใจ) เพราะอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ฯลฯ ชิวหาเป็นของร้อน รสเป็นของร้อน ชิวหาวิญญานเป็นของร้อน ชิวหาสัมผัส เป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะชาติ เพราะชรา เพราะ มรณะ เพราะโสกะ เพราะปริเทวะ เพราะทุกข์ เพราะโทมนัส เพราะอุปายาส ฯลฯ มโนเป็นของร้อน ธัมมารมณ์เป็นของร้อน มโนวิญญานเป็นของร้อน ฯ^{๑๓๑}

ภาษาปรัชญาอาจจะให้ความสนใจลึกของการเรียนรู้ทั้งหมดข้างต้นบ่งบอกถึงตัวอย่างความเชื่อเดียวกันของวิปัสสนา แม้ว่าพวกเขาจะพูดในภาษาที่แตกต่างกัน นี่คือความหมายของการแสดงออกว่า "พระพุทธเจ้าสอนธรรมะที่ยอดเยี่ยมในรูปแบบที่แตกต่างกันกับกลุ่มผู้ฟังที่แตกต่างกัน"

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทกล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงสอนในรูปแบบที่แตกต่างกันเพื่อทำลายโศตรวน แต่ละคนมีกรรมของตัวเองและเพื่อให้เขาต้องแยกจากกันเป็นวิธีที่จะจัดการกรรมในคำอื่น ๆ คิดว่าแต่ละคนมีความคิดของตัวเองและจะไปด้วยขาของตัวเอง

การฝึกปฏิบัติด้านร่างกายได้ทั้งการเจริญสติและได้ทั้งร่างกายที่แข็งแรงพร้อมกันในตัว และทำให้เกิดการบูรณาการทั้งร่างกายและจิตใจ วัฒนธรรม และสังคม ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้กับกีฬาชนิดอื่นๆ เช่น โยคะ ชีกง วู๊ง เต็นร่า หรือกีฬาอื่นๆ ทุกประเภท หรือใช้หลักปฏิบัติด้วยโภชนาการบูรณาการก็ได้

คัมภีร์ธรรมบทที่ยกมาในส่วนของจิตวิญญานของความรับผิดชอบต่อตนเอง ที่บ่งบอกถึงความหมายของกรรมที่กล่าวว่า

* ความคิดของมนุษย์ใส่ในการดำเนินการของร่างกายพูดหรือจิตใจเป็นสาเหตุของการกระทำของเขากำหนดการกระทำของเขาเป็นทั้งดีหรือชั่ว ผลของมันจะมีความสุขหรือเจ็บปวดตาม

* กรรมของมนุษย์ที่เรียกว่าชั่วร้ายถ้ามันเกิดจากความอยากป่วย จะหรือภาพลวงตา

^{๑๓๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘/๑๗ - ๑๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๘. สพพิ ภิกขเว อาทิตตํ ฯ กิญจ ภิกขเว สพพิ อาทิตตํ ? จกขุ ภิกขเว อาทิตตํ รูปา อาทิตตา จกขุวิญญานํ อาทิตตํ จกขุสมผัสโส อาทิตโต ฯ ยมปีทํ จกขุสมผัสสปลงยา อุปปชชติ เวหิตํ สุขํ วา ทุกข์ วา อทุกขมสุขํ วา ตมปี อาทิตตํ ฯ เกณ อาทิตตํ ? ‘ราคะคคินา โทสะคคินา โมหะคคินา อาทิตตํ ชาติยา ชราย มรณเณ โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกเขหิ โทมนสเสหิ อุปายาเสหิ อาทิตตุนตี วหามิ ฯ เปฯ ชิวหา อาทิตตา รสา อาทิตตา ชิวหาวิญญานํ อาทิตตํ ชิวหาสมผัสโส อาทิตโต ยมปีทํ ชิวหาสมผัสสปลงยา อุปปชชติ เวหิตํ สุขํ วา ทุกข์ วา อทุกขมสุขํ วา ตมปี อาทิตตํ ฯ เกณ อาทิตตํ ? ‘ราคะคคินา โทสะคคินา โมหะคคินา อาทิตตํ ชาติยา ชราย มรณเณ โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกเขหิ โทมนสเสหิ อุปายาเสหิ อาทิตตุนตี วหามิ ฯ เปฯ มโน อาทิตโต ธมมา อาทิตตา มโนวิญญานํ ฯ

* กรรมของมนุษย์ที่เรียกว่าดีถ้ามันเกิดจากความเห็นอกเห็นใจ ความไม่มีตัณหา หรือ วิปัสสนา

* การกระทำไม่ดีจริงจะนำไปสู่การกระทำที่จะวิบัติ สถานะของการดำรงอยู่

* ระหว่างสาเหตุของการกระทำและผลของมันอยู่ในช่วงเวลาสั้นหรือยาวของเวลาตาม ชนิดของกรรม

* ไม่มีอำนาจภายนอกให้รางวัลหรือการลงโทษการกระทำของมนุษย์

* ผู้กระทำยังเป็นผู้รับผลของพวกเขา

สมดังที่พระพุทธองค์ทรงประกาศไว้ในฐานสูตรว่า

เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มี กรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็น กรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ^{๑๓๒}

บางคนที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธอ้างว่าเป็นไปตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนาของกรรม ชีวิตนี้คืออะไร แต่ผลของกรรมที่ได้รับการทำในชีวิตก่อนหน้านี้ มันถูกกำหนดไว้หรือชะตากรรม แต่ใน ความเป็นจริงมันไม่ปรากฏง่ายเหมือนเช่น มีกรรม ๒ ประการ ซึ่งเรียกว่ากรรมเก่าและกรรมใหม่ ดังในกัมมณีโรธสูตรว่า

กรรมเก่า เป็นอย่างไร คือ จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูก ปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็น กรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา นี้เราเรียกว่า กรรมเก่า

กรรมใหม่ เป็นอย่างไร คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ นี้เราเรียกว่า กรรมใหม่ ความดับกรรม เป็นอย่างไร คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจีกรรม และ มโนกรรมได้ นี้เราเรียกว่า ความดับกรรม

ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม อะไรบ้าง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)

^{๑๓๒} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๘., อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๑. ‘กมฺมสสโกมฺหิ กมฺมทายาทโ ทกมฺมโยนิ กมฺมพณฺธุ กมฺมปฏิสรฺโณ ฯ ยํ กมฺมํ กิริสฺสามิ กลยาณํ วา ปาปกํ วา ตสฺส ทายาทโ ทวิสฺสามีติ อภินฺหํ ปจฺจเวกฺขิตฺตพฺพํ อิตฺถิยา วา ปุริเสน วา คหฺณฺฐเณ วา ปพฺพชิตฺเตน วา ฯ’

๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) นี้เราเรียกว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงความ
 ๑๓๓
 ๑๓๓

ในฐานะที่เป็นความหมายของกรรมเก่าและใหม่ที่ยกมาข้างต้นกรรมเก่าคือสิ่งที่ได้ทำขึ้น
 ในร่างกายของชั้น ๕ ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมเช่นครอบครัวระดับชั้นทางสังคมประเทศ
 อื่น ๆ ที่กำลังเกิดเป็นชาย หรือผู้หญิงที่ดูดีหรือไม่ดีมีรูปร่างมีผิวที่ดีหรือไม่ด้วยใบหน้าที่สง่างาม
 หรือไม่งามที่มีไอคิวสูง ความฉลาดหรือ IQ. ต่ำ ความฉลาดที่ได้รับการศึกษาที่ดีหรือไม่ ฯลฯ
 สิ่งเหล่านี้ออกมาจากใจของคน

กรรมใหม่ถูกกำหนดให้เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้ทำและจะทำในชีวิตนี้ผ่านร่างกาย คำพูดและ
 จิตใจ ความตั้งใจความพยายามความปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ความมุ่งมั่นและอื่น ๆ ของบุคคลที่เป็น
 ตัวแทนของจักรกรรมใหม่ของเขา สิ่งเหล่านี้สามารถทำให้เขามีความสุขหรือความทุกข์ทรมานตาม
 เรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งที่เขา ดังนั้น ทุกสาเหตุของวงกลมของการเกิด และตายที่สร้างขึ้นในอดีตหรือใน
 ปัจจุบันเป็นสิ่งที่ผู้ชายคนหนึ่งกำลังเผชิญอยู่ในที่นี่ และตอนนี้พวกเขาทั้งหมดที่มีอยู่เฉพาะในวงของ
 ชั้น ๕ นี้คือเหตุผลที่สาวกของพระพุทธองค์สามารถที่จะบรรลุความเป็นอรหันต์ โดยการทำลายกิเลส
 ทั้งหมดที่เกิดจากมวลเท่านั้น และนี่คือความหมายของการพิจารณาชั้น ๕ เป็นมหาสมุทรอันยิ่งใหญ่
 ของความทุกข์ที่จะข้ามได้

ผลสารภาพกรรมเก่าได้ออกสำหรับมนุษย์ในชีวิตนี้ เป็นนิสัยของเขากระหายสิ่งและ
 ความคิดของสิ่งที่มีตัวเองอย่างถาวร (หรือจิตวิญญาน) ซึ่งได้สร้างวัฒนธรรมของมนุษย์ในปัจจุบันที่
 เต็มไปด้วยปัญหา ถ้าคนที่จะทำให้ตัวเองของเขา ความคิดและความปรารถนาของเขาที่จะเสริมสร้าง
 กรรมเก่าของเขาและไปต่อไปในความทุกข์ทรมาน ถ้าเขาจะหยุดพวกเขาเขาจะมาหยุดกรรมเก่าและ
 ใหม่ของเขาเพื่อเสรีภาพและความสุข ในความเป็นจริงเขาจะปรากฏสมบูรณ์หรืออยู่ในขณะนี้ปัจจุบัน
 มากที่จะทำให้ทางเลือกใดที่เขาต้องการระหว่างสิ่งที่เขาควรทำและสิ่งที่เขาไม่ควร มันเป็นเวลา
 ปัจจุบันซึ่งก็คือเมื่อเขาพบกับความปรารถนาที่เกิดขึ้นจากความคิดที่เกิดจากสถานที่ที่น่าสนใจในสิ่งที่
 เขา ความปรารถนาก้าวก้าวความคิดของเขา ควรจะรู้วิธีการต่อสู้ ดังในสหายนวิภังคสูตรว่า

บุคคลเมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นรูปตามความเป็นจริง
 เมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุวิญญานตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุสัมผัสตามความเป็นจริง เมื่อรู้
 เมื่อเห็นสุข ทุกข์ หรืออทุกข์สุขที่สัตว์เสวยซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ตามความ

๑๓๓ ส.ส. (บาลี) ๑๘/๑๔๖/๑๒๔. ส.ส. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๓๙ - ๑๘๐. กตมถจ ภิกขเว ปุราณกมม ?
 จกขุ ภิกขเว ปุราณกมม อภิสงขต อภิสถเจตยิต เวทนิย ทฎฐัพพะ ๗เปฯ ชิวหา ปุราณกมมา อภิสงขตา อภิสถเจตย
 ตา เวทนิยา ทฎฐัพพา ๗เปฯ มโน ปุราณกมโม อภิสงขโต อภิสถเจตยิต เวทนิโย ทฎฐัพพะ ๗ อิห วุจจติ ภิกขเว
 ปุราณกมม ? กตมถจ ภิกขเว นวกมม ? ย โข ภิกขเว เอตริ กมม กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา อิห วุจจติ ภิกขเว
 นวกมม ? กตโม จ ภิกขเว กมมนิโรโธ ? ย โข ภิกขเว กายกมมวจิกมมมโนกมมสส นิโรธา วิมุตตี ผุสตี อย วุจจติ
 ภิกขเว กมมนิโรโธ ? กตมา จ ภิกขเว กมมนิโรธคามินี ปฏิปทา ? อยเมว อริโย อฏฐุงคโก มคโค เสยยถิห สสมา
 ทิฎฐิ สสมาสงกโป สสมาวาจา สสมากมมนโต สสมาอาชีโว สสมาวาयाโม สมาสติ สมาสมาธิ อย
 วุจจติ ภิกขเว กมมนิโรธคามินี ปฏิปทา ?

เป็นจริง ย่อมไม่ยินดีในจักขุ ย่อมไม่ยินดีในรูป ย่อมไม่ยินดีในจักขุวิญญาณ ย่อมไม่ยินดีในจักขุสัมผัส ย่อมไม่ยินดีในสุข ทุกข์ หรืออทุกข์ขมสุขที่สัตว์เสวยซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย

เมื่อบุคคลนั้นไม่ยินดี ไม่หมกมุ่น ไม่หลุ่มหลง พิจารณาเห็นเป็นโทษอยู่ อุปาทานชั้น ๕ ย่อมไม่ถึงความพอกพูนขึ้นต่อไป เขาย่อมละตัณหาที่นำไปสู่ภพใหม่อันสหระคตด้วยความเพลิดเพลินยินดี ชวนให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ ได้ เขาย่อมละความกระวนกระวายที่เป็นไปทางกาย ที่เป็นไปทางใจ ละความเดือดร้อน ที่เป็นไปทางกาย ที่เป็นไปทางใจ ละความเร่าร้อนที่เป็นไปทางกาย ที่เป็นไปทางใจได้ จึงเสวยสุขทางกายบ้าง เสวยสุขทางใจบ้าง ฯ^{๑๓๔}

คำสอนของพระพุทธเจ้าในหลักคำสอนของกรรมจริงๆ เน้นกรรมใหม่ของแต่ละบุคคล หรือจิต การกระทำที่ร่างกายนำไปสู่การยุติกรรมตัวเอง การสอนของพระองค์เป็นศูนย์กลางในการเห็นความจริงของการก่อกำเนิดขึ้นในชั้น ๕ และการพลัดพรากจากกัน สำหรับความสุขที่แท้จริง แต่ไม่ได้อยู่ในการค้นหาบุคลิกภาพเป็นนิติบุคคล พวกที่ติดอยู่ในความทุกข์ทรมานที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง หากเห็นมุมมองที่ไม่ถูกต้อง

๔.๓.๑.๒ ด้านพฤติกรรมมนุษย์

พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมา มีทั้งสิ่งเร้าที่มากระทบจากภายนอกและสิ่งเร้าที่เกิดจากภายใน บางเรื่องอาจเป็นเรื่องยากที่นักวิชาการตะวันตกจะเข้าใจ โดยเฉพาะเรื่องกรรมกับवासनाที่มีแต่พุทธศาสนาเท่านั้นที่สามารถให้คำตอบในเรื่องที่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถให้คำตอบได้ อย่างไรก็ตามการที่ใจคิดปรุงแต่งไปตามเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต ทำให้เกิดพฤติกรรมเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้ไม่เกิดการสัมผัสกับสิ่งใด เพราะจิตถูกปรุงแต่งไปต่างๆ นานาตามกำลังของอุปาทานที่สั่งสมอยู่ในสันดาน ก็ทำให้เกิดพฤติกรรมได้โดยไม่เกี่ยวกับผัสสะ

^{๑๓๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓๐/๑๗๐., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๐/๔๘๙. “จกฺขุณฺจ โข ภิกฺขเว ชานํ ปสฺสํ ยถาภูตํ รูปํ ชานํ ปสฺสํ ยถาภูตํ จกฺขุวิณฺญาณํ ชานํ ปสฺสํ ยถาภูตํ จกฺขุสมฺผัสสํ ชานํ ปสฺสํ ยถาภูตํ ยมิตํ จกฺขุสมฺผัสสฺสจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทียิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมฺสุขํ วา ตมฺปิ ชานํ ปสฺสํ ยถาภูตํ จกฺขุสมฺ น สारชฺชติ รุเปสุ น สारชฺชติ จกฺขุวิณฺญาณํ น สारชฺชติ จกฺขุสมฺผัสเส น สारชฺชติ ยมิตํ จกฺขุสมฺผัสสฺสจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทียิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมฺสุขํ วา ตสมฺมิมฺปิ น สारชฺชติ ฯ “ตสฺส อสารถตสฺส อสํยุตตสฺส อสมฺมุพฺหสฺส อาทินวานุปฺสสิโน วิหโรต อายตี ปลฺลจฺอุปาทานกฺขนฺธา อปจยํ คจฺฉนฺติ ฯ ตณฺหา จสฺส โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสฺสทคฺตา ตตรฺ ตตฺตราภินฺนฺทีนึ สา จสฺส ปหียตี ฯ ตสฺส กายิกายิ ทรธา ปหียนฺติ เจตสิกายิ ทรธา ปหียนฺติ กายิกายิ สนฺตาปา ปหียนฺติ เจตสิกายิ สนฺตาปา ปหียนฺติ กายิกายิ ปริพาหา ปหียนฺตฺนตฺติ เจตสิกายิ ปริพาหา ปหียนฺติ ฯ โส กายสุขมฺปิ เจโตสุขมฺปิ ปฏฺฐิสฺวเทติ ฯ

จริยาหรือจริต จึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงพฤติกรรมที่แตกต่างกันแล้ว จริตนี้ยังสามารถนำมาพิจารณาและใช้เลือกเฟ้นข้อธรรมที่จะปฏิบัติเพื่อให้บรรลุธรรมที่รวดเร็วได้ ตามแต่จริตนั้นๆ^{๑๓๕} ซึ่งการศึกษาเรื่องจริตในคัมภีร์นั้น ท่านแบ่งจริตไว้ ๖ ประเภทเพื่อใช้ในการเลือกวิธีปฏิบัติสมถกรรมฐานให้เหมาะสมกับจริตของตน เพื่อการปฏิบัติธรรมจะได้ให้เกิดผลดีและรวดเร็ว เพราะการเลือกปฏิบัติกรรมฐานที่ไม่ตรงกับจริตของตน จะทำให้การบรรลุธรรมเนิ่นช้า การนำเสนอการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจะนำเสนอผ่านจากลักษณะของจริตของแต่ละบุคคลที่แสดงออกในการกระทำปัจจุบัน เพื่อเป็นแนวทางในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยจะไม่ไปตัดสินว่าบุคคลนั้นๆ เป็นจริตใด แต่จะเอาลักษณะอาการ การแสดงออกมาปรับพฤติกรรมเพราะเป็นสิ่งที่เกิดมาตั้งแต่อดีต เป็นสิ่งที่ไม่สามารถย้อนกลับไปแก้ไขได้ จริต ๖ จึงเป็นการอธิบายถึงพฤติกรรมที่ได้ทำมาในอดีต ทำให้แต่ละคนมีจริตที่แตกต่างกัน เป็นกรอบในการวิเคราะห์และนำเสนอ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เมื่อแบ่งลักษณะประเภทของบุคคล ได้แบ่งตามจริตหรือตามพื้นเพนิสัย โดยแบ่งจริตไว้ ๖ ประเภท ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลนี้มีราคะจริต บุคคลนี้มีโทสะจริต บุคคลนี้มีโมหะจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต”^{๑๓๖} ถึงกระนั้นก็ตาม จริตของมนุษย์มีลักษณะนิสัยที่ต่างต่างกันนี้ จริตที่แบ่งนี้สามารถอธิบายให้เห็นภาพของพฤติกรรมมนุษย์ได้ชัดเจนเช่นกัน มนุษย์ที่มีพื้นเพนิสัย ๖ จำพวก ก็น่าจะมีลักษณะพฤติกรรมใน ๖ จำพวก เช่นกัน จึงนำเรื่องจริตมาวิเคราะห์ในเชิงพฤติกรรมของมนุษย์^{๑๓๗}

ในพระไตรปิฎกไม่ได้อธิบายลักษณะของแต่ละจริตโดยละเอียด แต่กล่าวถึงจริตเพื่อจุดประสงค์หลักคือการปฏิบัติกรรมฐานให้เกิดประสิทธิผล ตามแต่ลักษณะพื้นฐานของแต่ละบุคคลอย่างสูงสุดดังกล่าวแล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงเรื่องจริตอย่างละเอียด โดยอธิบาย ดังตารางที่ ๔.๑

^{๑๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘๕๓.

^{๑๓๖} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๔/๔๓๐, ๑๙๑/๕๔๕., ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

^{๑๓๗} อรทัย มีแสง, “อิทธิพลของสังขารที่มีต่อพฤติกรรมมนุษย์”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔ - ๖๓.

ตารางที่ ๔.๑ พฤติกรรมและธรรมเป็นเครื่องแก้ไขมนุษย์

ลักษณะพฤติกรรม	ลักษณะเด่น	ธรรมที่เป็นเครื่องสบาย/แก้ไข	การจัดการชั้น ๕
ราคจริต	รักสวยรักงาม โลก	อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑	พิจารณาความเสื่อมและความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ บ่อยๆ
โทสจริต	มักโกรธ ก้าวร้าว อารมณ์ร้าย	เจริญเมตตา	แผ่เมตตาบ่อยๆ
โมหจริต	เซื่องซึม หดหู่ ใจน้อย	อานาปานสติ	ปรับเปลี่ยนสถานที่ให้โปร่งสบาย ออกกำลังกาย เจริญสติแบบเคลื่อนไหว ใช้หลักกาลามสูตรก่อนจะเชื่อ
สัทธาจริต	ฟุ้งซ่าน คิดเล็กคิดน้อย	อานาปานสติ	จัดลำดับความสำคัญของงาน คิดแบบโยนิโสมนสิการ เจริญสติสมาธิภาวนา
พุทฺธิจจริต ^{๑๓๘}	หลงเชื่อคนง่าย	อนุสสติ ๖	ตรวจสอบข้อมูลโดยใช้หลักธรรม เป็นที่ตั้งใช้หลักกาลามสูตรก่อนเชื่อ
วิตกกจริต ^{๑๓๙}	มีปัญหาดีแต่อาจเป็นคนเฉย ๆ จนเสียโอกาสในหน้าที่การงาน	ใช้หลักมรณานุสสติพิจารณาตามความเป็นจริง	แสดงบทบาท ความรู้ความสามารถให้ปรากฏบ่อยๆ

ธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องอาศัยเพื่อการฝึกฝนพัฒนาด้านกายและศีลนั้น นักปราชญ์ร่วมสมัยบางท่าน เช่น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่าได้แก่ “ความเคยชิน” ความเคยชินนั้นเป็นธรรมชาติที่เกิดตามธรรมดาของธรรมชาติ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิตของมนุษย์^{๑๔๐} แนวคิดนี้ท่านคงกล่าวตามหลักของพุทธศาสนา เพราะมีคำที่ใช้ในทางพุทธศาสนาหลายคำที่เกิดจาก “ความเคยชิน” คือ คำว่า นิสสยะ, อุปนิสสยะ, สันตานะ และวาสนา เพื่อให้เห็นชัดในประเด็นนี้ ดังความหมายของแต่ละคำมาเสนอไว้ ดังนี้

^{๑๓๘} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๘๐๐.

^{๑๓๙} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๔๓/๑๕๑.

^{๑๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘ - ๒๒.

นิสสัยะ หมายถึง ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่ ถ้าเป็นคำคุณศัพท์ แปลว่า เป็นที่อาศัย ในภาษาไทยใช้ในความหมายว่า ความประพฤตินี้เคยชิน^{๑๔๑} โดยเรียกเป็นคำไทยว่า นิสสัยและนิสัย เป็นคำที่มีความหมายกลางๆ เป็นได้ทั้งดีและไม่ดี

อุปนิสสัยะ หมายถึง ธรรมชาติเข้าไปอาศัย, ธรรมเป็นอุปนิสัย, ฉันทะเป็นที่เข้าไปอาศัย, ความประพฤตินี้เคยชินเป็นพื้นมาแต่อดีตชาติ คุณความดีที่ฝังอยู่ในสันดาน ซึ่งเป็นฐานรองรับผลดียิ่งๆ ขึ้นไปหรือแหวของจิต ในอภิธรรมหมายถึงคุณความดีอย่างเดียว^{๑๔๒} ในภาษาไทยเรียกค่านี้ว่า อุปนิสัย

สันดานะ หมายถึง การสืบต่อ, การสืบสาย, ความสืบต่อแห่งจิตและเจตสิก เชื้อสาย อุปนิสัยที่ติดมาแต่กำเนิด จิตที่ได้รับการอบรมมานานหลายภพหลายชาติ^{๑๔๓} ในภาษาไทยเรียกค่านี้ว่า สันดาน เป็นคำที่มีความหมายกลาง ๆ มีทั้งดีและไม่ดี

วาสนา หมายถึง การปรุงแต่ง, การอบรม, การปรุงแต่งของกุศล อกุศลและอัพยาภต บุญหรือบาปที่ตนสั่งสมมาแต่อดีต, ความรู้ที่มาจากความจำหรือความประพฤตินี้ติดมาแต่อดีต,

ความประพฤตินี้ประพฤตินาจนชิน^{๑๔๔} หรือความอบรมจนชิน^{๑๔๕} นอกจากนี้ พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต) ได้นิยามความหมายของคำว่า “วาสนา” ไว้ว่า หมายถึง “การที่ได้สั่งสมอบรม พฤติกรรมของตนในแนวทางนั้น ๆ จนเคยชิน จนกลายเป็นลักษณะประจำตัว จนกระทั่งทำไปเองโดยไม่รู้ตัวว่าเป็นอย่างนั้น หรือ พฤติกรรมและรูปแบบความคิดความสนใจ ที่เป็นไปเพียงตามความเคยชินโดยไม่อยู่ในความควบคุมของสติปัญญา”^{๑๔๖}

ในคำทั้งหมดนี้ มีข้อสังเกตว่า คำว่า “อุปนิสัย” เป็นคำที่มีความหมายในทางดี (เป็นกุศล) อย่างเดียว นอกนั้นเป็นคำที่มีความหมายกลาง ๆ แต่คำว่า “สันดาน” ในความรู้สึกรู้สึกของคนไทย โดยทั่วไปมักมองในแง่ลบอย่างเดียว ซึ่งในทฤษฎีของพุทธศาสนาคำ ๆ นี้ เป็นคำที่มีความหมายกลาง ๆ เท่านั้น ขึ้นอยู่กับว่า ใครอบรมตนให้เคยชินในเรื่องดีหรือไม่ดี และกำหนดเรียกไปตามนั้น เมื่อพฤติกรรมที่ทำถูกสั่งสมจนกลายเป็นวาสนาแล้ว บุคลิกภาพของมนุษย์แต่ละคนจะเป็นไปตามวาสนานั้น” ตามทฤษฎีที่ว่านี้ จึงเขียนกระบวนการพฤติกรรมดังกล่าว ดังนี้

^{๑๔๑} ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ - ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ม.ป.ป.), หน้า ๔๐๓.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๓.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๔.

^{๑๔๕} นาคะประทีป (นามแฝง), ปาลี - สยาม อภิธาน, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖๐.

^{๑๔๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๔ - ๗๕.

การปฏิบัติศีลให้ไม่ต่างพร้อยนั้นเป็นเรื่องที่มีผลต่อพฤติกรรมอย่างมาก เพราะเพียงแต่ปฏิบัติให้ครบศีล ๕ ก็ย่อมทำให้การที่เราแสดงออกต่อผู้อื่น ต่อสังคมที่เราเกี่ยวข้องโดยตรง เป็นไปอย่างปกติสุข เช่น ครอบครัวอยู่อย่างปกติสุข และสังคมที่เราเกี่ยวข้องก็เป็นปกติสุข เพราะศีลที่เพียรรักษาจนเป็นระเบียบปฏิบัติของคนๆ นั้น “จนเรียกว่าปฏิบัติจากศีลระดับธรรมเป็นศีลในระดับวินัยแล้ว ก็เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในชุมชน”^{๑๕๒} ย่อมทำให้สังคมสงบสุขได้โดยตรงศีลเบื้องต้น ที่ควบคุมกาย ทางวาจา และทางใจที่ทำให้เกิดสติตนเอง ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีวิธีปฏิบัติกรรมฐานอยู่หลายวิธี ซึ่งแต่ละวิธีท่านกล่าวว่าจะเหมาะกับจริตของบุคคลแตกต่างกัน กรรมฐาน ๔๐ วิธี สามารถนำมาใช้กับจริตของมนุษย์ทั้ง ๖ กลุ่ม ถ้าปฏิบัติตามจริตของตนก็จะทำให้การปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานบรรลุผลสำเร็จได้โดยเร็ว การปฏิบัติกรรมฐานจำเป็นต้องรู้ว่าบุคคลต่าง ๆ มีจริตเช่นไร หรือจิตมีลักษณะอารมณ์ที่เป็นปกติอย่างไร การปฏิบัติภาวนาจึงต้องเลือกอารมณ์ที่จะใช้ในการปฏิบัติเพื่อแก้ไขอารมณ์ของจิต ในทำนองเดียวกัน การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในปัจจุบันก็นำวิธีการแก้ไขในทางพระพุทธศาสนามาเป็นหลักในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ในปัจจุบัน ของบุคคลในแต่ละจริตจากที่ไม่พึงประสงค์ ให้เกิดการปรับตัวเพื่อให้มีความสุขในตนเอง เกิดสันติต่อสังคมที่ตนอยู่ และเจริญในหน้าที่การงานในยุคปัจจุบัน

สิ่งที่มาปรุงแต่งให้เกิดการรับรู้สภาวะใดๆ จะเกิดจากการเชื่อมต่อหรือเรียกว่า आयตนะ ซึ่งแปลว่า ที่ต่อ แตน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แตนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ มีทางรับรู้อยู่ ๖ อย่าง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเรียกว่า आयตนะภายใน สิ่งที่มากระทบผ่านทางรับรู้ทั้ง ๖ ซึ่งเรียกว่า आयตนะภายนอก คือ รูป รส กลิ่น เสียง โสภณภาพ (สิ่งที่ต้องกาย) และอัมมารมณ (สิ่งที่ใจนึก)^{๑๕๓} มาจากสิ่งเร้าต่างๆ ประกอบเข้ากัน ทำให้เกิดการสัมผัสหรือผัสสะหรือเกิดการกระทบกัน ทำให้เกิดการรับรู้และการสนองตอบต่อสิ่งเร้าที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ตรงกับเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา กรรมส่งผลให้ความผิดปกติทางร่างกายก็ดี ความผิดปกติที่หาสาเหตุไม่ได้ก็ดี เป็นผลมาจากสิ่งที่เราได้เคยกระทำไว้ในอดีต ดังพุทธดำรัสว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรมมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรม”^{๑๕๔} กรรมจึงเป็นเรื่องของการกระทำของบุคคลนั้นที่อาจจะทำกรรมอะไรไม่ได้ไว้ในอดีตจึงส่งผลมาถึงปัจจุบัน ใครทำกรรมอะไรไว้ ก็ต้องได้รับผลกรรมนั้น และเพราะเนื่องจากการเกิดมานั้นเป็นเพราะวิบากของตน กรรมจึงเป็นผู้กำเนิดให้เกิดวิบาก กรรมเท่านั้นที่ผู้สืบต่อความเป็นเผ่าพันธุ์ แม้บางคนเกิดมาจากบิดามารดาเดียวกัน แต่ไม่ได้หมายความว่าจะมีอุปนิสัยใจคอเหมือนกัน มีร่างกายสมบูรณ์เหมือนกัน เพราะทำกรรมมาต่างกันนั่นเอง ดังนั้น พฤติกรรมต่างๆ ที่เกิดจากกรรมดีหรือไม่ดีของตนนั้น มีผลให้วิบากนั้นเป็นไปตามความประพฤติของตน กรรมที่ทำไว้ย่อมมีผลติดตัวไปเสมอ ดังพุทธพจน์ว่า “อนึ่ง บุคคลทำกรรม

^{๑๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๔๓๑ - ๔๓๒.

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔ - ๓๕.

^{๑๕๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

ใดทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ กรรมนั้นแลเป็นสมบัติของเขา ทั้งเขาจะนำกรรมนั้นไปได้ อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัวไป ฉะนั้น” ^{๑๕๕}

นอกจากกรรมจะมีผลต่อพฤติกรรมแล้ว จริตของมนุษย์ก็มีผลต่อพฤติกรรมด้วย ^{๑๕๖} เมื่อจริตเป็นคำเรียกบุคคลผู้มีลักษณะนิสัยและความประพฤติหนักไปในทางใดทางหนึ่ง โดยการมีความประพฤติปกติ พื้นเพของจิต พื้นนิสัย ^{๑๕๗} นอกจากนี้ กรรมยังเป็นที่เกิดของจรियाหรือจริต และทำให้มนุษย์มีจริตต่างกัน ดังที่คัมภีร์วิสุทธิธรรมรคกล่าวว่ “กรรมอันให้เกิดปฏิสนธิวิบาก ซึ่งมีโทษเป็นต้นแต่อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นบริวาร นับเป็นเหตุแห่งจรियाทั้งหลาย” ^{๑๕๘} นอกจากกรรม และจริตแล้ว วาสนาก็มีผลต่อพฤติกรรม คำว่า วาสนาในภาษาบาลีหมายถึง “อุปนิสัย บุญบาปที่อบรมมา... วาสีเตติ วาสนา สิ่งอันเขาบ่มเพาะมา” ^{๑๕๙} หรือ หมายถึง “อาการกายวาจา ที่เป็นลักษณะพิเศษของบุคคล ซึ่งเกิดจากกิเลสบางอย่างได้สั่งสมอบรมมาเป็นเวลานานจนเคยชินติดเป็นพื้นประจำตัว” ^{๑๖๐}

การแสดงออกที่เรียกว่า พฤติกรรม เคน วิลเบอร์ ได้ให้ความหมายนี้ว่า เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ คือความรู้ทางเคมี ชีววิทยา ฟิสิกส์ จิตวิทยา ระบบต่าง ๆ ของร่างกายและพฤติกรรมมนุษย์ สิ่งที่จะนำมาประยุกต์หรือพัฒนาได้จึงมีเพียงด้านพฤติกรรมเท่านั้น พฤติกรรมหรือการกระทำที่แสดงออกมานั้น ออกมาได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งเกิดจากสิ่งที่มากระทบหรือจากผัสสะในทางพุทธศาสนา สิ่งเร้านี้อาจจะเกิดจากสิ่งที่มาจากภายนอก ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวเรา อาจจะเป็นทั้งสิ่งมีชีวิต เช่น พ่อ แม่ ญาติพี่น้อง หรือเพื่อน หรือจากสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ภูมิอากาศ ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบโครงสร้างของสังคม วัฒนธรรม เป็นต้น และสิ่งเร้าที่มาจากภายใน เป็นได้ทั้งแรงจูงใจ แรงขับทางชีวภาพ เช่น ฮอร์โมน เอนไซม์ ความหิว ความเครียด และความต้องการทางเพศ เป็นต้น ^{๑๖๑} จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นผลมาจากการสั่งสมเนื่องจากกิเลสบางอย่างในอดีตมานานนับไม่ถ้วน จนกลายเป็นพฤติกรรมเฉพาะตัวของคนๆ นั้นและมีเฉพาะพระพุทเจ้าเท่านั้นที่ละวาสนาได้ เพราะละกิเลสได้หมด ในขณะที่พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกยังละกิเลสบางอย่างไม่ได้ วาสนาที่

^{๑๕๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๕ - ๑๖๐.

^{๑๕๖} อรทัย มีแสง, “อิทธิพลของสังขารที่มีต่อพฤติกรรมมนุษย์”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๕๔ - ๖๓.

^{๑๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๕๓.

^{๑๕๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๔๔/๑๕๒ - ๑๕๕.

^{๑๕๙} พระธรรมกิติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมาย คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๖๐๔.

^{๑๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๖.

^{๑๖๑} Raymond J.Corsini, *The Dictionary of Psychology*, (New York: Brunner Routledge, 2002), p. 946.

แสดงเป็นพฤติกรรมนี้จึงยังแสดงออกมาอยู่ เช่น เรื่องของพระปิลินทวัจฉะ ที่ร้องเรียกภิกษุว่า คนถ้อย ซึ่งเป็นคำไม่สุภาพ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้พวกภิกษุทราบ ว่า ท่านได้ประพฤติปฏิบัติเรียกคนว่าคน ถ้อยมานานถึง ๕๐๐ ชาติแล้ว อย่าไปถือโทษโกรธเลย ไม่ได้มีความหมายในทางไม่สุภาพอย่างนั้น แต่ได้ปฏิบัติสั่งสมมา เรียกว่า เป็นวาสนาอย่างหนึ่ง หรือเรื่องของพระสารีบุตรที่ชอบกระโดด ดูเหมือนมีกิริยาที่ไม่เรียบร้อย แต่ท่านได้เคยเกิดเป็นวานรมาถึง ๕๐๐ ชาติ จึงมีวาสนาสะสมมาเป็น พฤติกรรมชอบกระโดด^{๑๖๒}

รวมความว่า ธรรมชาติที่แตกต่างกันของมนุษย์ ได้แก่ ความแตกต่างกันมาจากธรรมชาติ ฝ่ายนามธรรมคือจิตนั่นเอง ซึ่งเป็นที่รวมอยู่ของกิเลสคือราคะโทสะ และโมหะที่หนาหรือเบาบาง อินทรีย์คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาแกร่งกล้าหรืออ่อนด้อย อากาศที่ตีแล้ว สติปัญญาที่จะรับการอบรมสั่งสอนได้มากหรือน้อย ความเชื่อเรื่องโลกนี้โลกหน้า จริตทั้ง ๖ รวมทั้งกรรมและวิบากกรรม ล้วนมีที่มาจากแหล่งเดียวกันคือจิตและเจตสิกทั้งสิ้น แต่ที่แยก กล่าวอย่างนี้เพื่อให้เห็นชัดว่า สภาพอะไรบ้างที่มนุษย์มีแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตที่สำคัญ คือ ธรรมชาติที่แตกต่างดังกล่าวมานั้นทั้งฝ่ายที่เป็นกุศลและฝ่ายที่เป็นอกุศล มีอำนาจต่อการจัดการ ควบคุมหรือจัดสรรความเป็นไปในชีวิตมนุษย์ และมีผลต่อความสุขหรือทุกข์ของมนุษย์

๔.๓.๑.๓ ด้านจิตวิญญาณ

การฝึกฝนพัฒนาจิต ท่านให้อาศัยธรรมชาติที่เกิดพร้อมกับจิตฝ่ายดีงาม (โสภณสา ธารณเจตสิก) คือสติมาฝึกจิต โดยเลียนแบบการเลี้ยงลูกโคของชาวนา ท่านอุปมาสติเหมือนเชือกที่ผูก ลูกโคเอาไว้กับหลัก แรกๆ ลูกโคจะเดินไปทางโน้นทางนี้ แต่ไม่สามารถหนีไปได้ สุดท้ายจะยืนพิงหรือนอนอิงหลักที่ปักไว้ ในการฝึกจิตก็เช่นเดียวกัน ต้องนำตนเองออกไปสู่ป่าหรือที่สงบสงัดจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ยั่วเย้าใจ แล้วให้อาเชือกคือสติผูกไว้ที่หลักคือลมหายใจเข้าออก แรก ๆ จิตจะกวัดแกว่งไปทางโน้นบ้างทางนี้บ้างเมื่อไม่ได้รับอารมณ์ที่เคยชินมา แต่ก็ไม่สามารถหนีไปไหนได้ ในที่สุดก็จะจดจ่อและแนบสนิทกับอารมณ์คือลมหายใจนั่นเอง อุปมาเหมือนการฝึกลูกโค ต้องผูก เชือกติดไว้ที่หลักฉันทิ การฝึกจิตก็เช่นเดียวกัน ต้องใช้สติผูกจิตไว้ที่อารมณ์ให้มั่น ฉันทัน^{๑๖๓}

ในการฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ท่านวางเป้าหมายไว้ ๓ ประการ คือ (๑) ให้จิตมีคุณภาพ เช่น มีความเมตตากรุณา (๒) ให้จิตมีสมรรถภาพ เช่น มีความเข้มแข็ง อดทน ใช้งานได้ดี (๓) ให้จิตมี สุขภาพ เช่น ร่าเริง เบิกบาน มีปราโมทย์ และที่สำคัญคือเพื่อให้เป็นฐานปฏิบัติทางปัญญา หรือ เป็นบาทฐานของวิปัสสนา^{๑๖๔} กล่าวง่าย ๆ ว่า ฝึกฝนจิตให้เกิดสมาธิเพื่อรับใช้การพัฒนาปัญญา การพัฒนาด้านสมาธิ เรียกอีกอย่างว่าการพัฒนาอธิจิต ซึ่งเป็นการพัฒนาคุณภาพของจิต หรือการ

^{๑๖๒} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๐ - ๒๒๑.

^{๑๖๓} วิ.มท.อ. ๒/๓๓๔ - ๓๓๕.

^{๑๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมะกับการพัฒนาชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ พุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕ - ๑๙.

ปรับปรุงพัฒนาจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงซึ่งเอื้อแก่การมีชีวิตที่ดีงามและพร้อมที่จะใช้งาน
ในทางปัญญาอย่างได้ผลที่สุด”^{๑๖๕} เป็นการฝึกอบรมทางจิตใจ ปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพจิต

การพัฒนาในระดับปัจเจกนี้ มีความสำคัญ เพราะจิตของมนุษย์โดยทั่วไป มักจะคิด
ฟุ้งซ่านถึงเรื่องต่างๆ อยู่เสมอ เพราะเป็นธรรมชาติของจิต แต่ถ้าได้เจริญสมาธิ ฝึกหัดให้จิตมีความ
สงบอย่างสม่ำเสมอ จะทำให้จิตมีความสงบ ระงับ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งต่างๆ ที่มากระทบ
เมื่อคิดการณสิ่งใด ก็สามารถมีพลัง ดำเนินการทำงานต่างๆ ได้ประสบความสำเร็จ คนที่จิตฟุ้งซ่าน
ไม่มีสมาธิ จะทำกิจการใดก็ไม่ประสบความสำเร็จ และอาจจะทำให้เกิดโรคเครียด วิตกกังวล ซึมเศร้า
และกลายเป็นโรคจิตเภทได้ สำหรับปัจเจกชน การพัฒนาให้เกิดสมาธิ ก็คือการเจริญสมาธิที่เรียกว่า
สมถกรรมฐานการฝึกสมาธิได้ทั้งจากการนั่งภาวนา การเดินจงกรม การสวดมนต์ การฟังธรรม ผู้ที่ฝึก
สมาธิได้ดีแล้ว พบว่าทำให้มีความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Intelligence or Emotional
Quotient, EQ) เพิ่มขึ้น มีเจตคติที่ดีและสูงขึ้น จิตมีคุณภาพดี มีสมรรถภาพสูง เข้มแข็ง รู้จักระงับ
ยับยั้งเป็นคนที่ยอมรับความจริง อดทน อดกลั้น มีความมั่นคงทางอารมณ์และภูมิคุ้มกันโรคทางจิต^{๑๖๖}

รวมความว่า ในการฝึกฝนพัฒนาจิตด้านจิตใจต้องอาศัยธรรมชาติภายนอกตัวมนุษย์มาเป็น
อารมณ์หรืออุปกรณ์สำหรับการฝึกฝน เช่น สีต่างๆ อากาศ ช่องว่าง ของที่ไม่สวดยไม่งาม เป็นต้น และ
อาศัยธรรมชาติภายในที่เกิดกับจิต ได้แก่ สติ มาเป็นเชือกผูกจิตไว้กับอุปกรณ์หรืออารมณ์ที่ต้องการ
โดยมีกัลยาณมิตรคอยดูแล ให้คำแนะนำ ตรวจสอบความก้าวหน้าในการฝึกฝน และอาศัยธรรมชาติ
ภายในที่เกิดในร่างกาย คือลมหายใจเข้า-ออก เป็นอารมณ์หรืออุปกรณ์ให้สติใช้มัดจิตเอาไว้

จิตวิญญานของการศึกษาอีกสอนโดยพระพุทธองค์ที่จะช่วยให้หลีกเลี่ยงบุคคลที่สองสุด
ชั่วของชีวิตสำหรับวิสัยทัศน์ความรู้และความสงบเป็นจิตวิญญานของทางกลาง ในการแสดงอริยสัจว่า

บรรพชิตไม่พึงเสพที่สุด ๒ อย่าง ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ คือ ๑) กามสุขัล
ลิگانุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็น
ของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒) อัตตภิกลมณานุโยค (การ
ประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์

มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้นตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทา
ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อ ความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ
เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน นั้นเป็นอย่างไร

^{๑๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๐๔.

^{๑๖๖} สุภรณ์ ลิ้มอารีย์, พนม ลิ้มอารีย์ และชวลิต ชูกำแพง, “สมาธิกับความฉลาดทางอารมณ์”,
วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๕๙):
๒๙ - ๓๘.

มัชฌิมาปฏิปทานั้น คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้คือ มัชฌิมาปฏิปทานั้นที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความความสงบ เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”^{๑๖๗}

ความพยายามที่ถูกต้องซึ่งเป็นงานที่สำคัญที่สุดของผู้ปฏิบัติควรทำตามหลักทางกลาง มิฉะนั้น การปฏิบัติจะกลายเป็นไม่น่าเชื่อถือและไม่ได้ประโยชน์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้นยากที่จะให้สงบด้วยธรรมเหล่านั้น ฯ ... ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้นยากที่จะให้สงบด้วยธรรมเหล่านั้น ฯ ^{๑๖๘}

การเรียนการสอนดังกล่าวข้างต้น เป็นคำแนะนำที่ดีจากพระพุทธเจ้าสำหรับบุคคลที่ฝึกธรรม มันก็ต้องใช้ปัญญา (หรือมุมมองที่ถูกต้องและความคิดขวา) ที่จะทำตามความคิดของคนที่จะทราบว่ามันเป็นเรื่องที่จะเลือกเส้นทางที่เหมาะสมเพื่อการปฏิบัติงานได้ทันที รู้ที่ใจยังหมายถึงตัวเอง ความเข้าใจ

เมื่อปัญหาที่มากกระทบอันเนื่องมาจากสิ่งที่ติดค้างในใจหรือเกิดจากการคิดมาก ไม่สามารถปล่อยวางความคิดนั้นได้ วิธีที่ถูกต้องคือ การสร้างให้เกิดการมีความเห็นที่ถูกต้อง หรือ สัมมาทิฐิ มีปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง คือ

๑. ปรโตโฆสะ เกิดจากการได้ยินจากผู้อื่น หรือเกิดจากการชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบายการเรียนรู้จากผู้อื่น โดยเฉพาะจากกัลยาณมิตร

^{๑๖๗} ส.ส. (บาลี) ๑๘/๓๖๔/๒๙๗., ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๑๙๘. “เทวเม คามณิ อนตา ปพพิชิตน น เสวิตพพา โย จาย กามสุ กามสุขลลิกานุโยโค ทิโน คมโม โปฤษุชนิโก อนริโย อนตถสัทธิโต โย จาย อตตกิลมถานุ โยโค ทุกโข อนริโย อนตถสัทธิโต ฯ เอเต เต คามณิ อุโง อนเต อนุปคัมม มชฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมพุทธา จกขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญญา ยสมโพธาย นิพพานาย สัตตตติ กตมา จ สา คามณิ มชฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมพุทธา จกขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญญา ยสมโพธาย นิพพานาย สัตตตติ? อยเมว อริโย อภูฐงคิโก มคโค เสยยถิโท สมมาทิฐิ ฯ เปฯ สมมาสมาธิ ฯ อัย โข สา คามณิ มชฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมพุทธา จกขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญญา ยสมโพธาย นิพพานาย สัตตตติ ฯ

^{๑๖๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๔/๑๐๑. ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๒๒. “ยสมิณจ โข ภิกขเว สมเย ลินิ จิตตัง โหติ กาโล ตสมี สมเย ธมมวิจยสมโพชฌงคสส ภาวนาย กาโล วิริยสมโพชฌงคสส ภาวนาย กาโล ปีติสมโพชฌงคสส ภาวนาย ฯ ต กิสส เหตุ ? ลินิ ภิกขเว จิตตัง ต เอเตหิ ธมเมหิ สสมุฏฐาปยั โหติ ฯ ... “ยสมิ ภิกขเว สมเย อุทตตัง จิตตัง โหติ อกาโล ตสมี สมเย ธมมวิจยสมโพชฌงคสส ภาวนาย อกาโล วิริยสมโพชฌงคสส ภาวนาย อกาโล ปีติสมโพชฌงคสส ภาวนาย ฯ ต กิสส เหตุ ? อุทตตัง ภิกขเว จิตตัง ต เอเตหิ ธมเมหิ ทวุปสมยั โหติ ฯ

๒. โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดให้ถูกวิธี การรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะ และความสัมพันธ์สืบทอดแห่งปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้ามาจับ^{๑๖๙}

ปัญหาที่คับแค้นในใจเหล่านี้ ยังมีหลักธรรมอีกหลายประการที่นำมาใช้แก้ไขได้ เช่น การรู้จักให้อภัย การอโหสิกรรม การมีเมตตาต่อผู้ที่ไม่หวังดีกับเรา การเจริญเมตตาภาวนาทุกเช้าและก่อนเข้านอน การเจริญพรหมวิหาร ๔ จะทำให้สามารถเข้าใจโลกและชีวิตของผู้อื่นและของตนเอง จะไม่เก็บเรื่องเก่า ๆ มาคิดหรือติดค้างอยู่ในใจ จึงสามารถลบล้างความรู้สึกไม่ดีที่ซ่อนเร้นในใจของตนเองได้ ดิข นัท ฮันท์ กล่าวว่า การสำรวจความทุกข์ของผู้อื่น จนเข้าใจถึงต้นตอของความเจ็บปวดนั้น จะทำให้ประตูแห่งความรักความเข้าใจเปิดออก^{๑๗๐} นอกจากนี้ การเจริญสติด้วยวิธีวิปัสสนากรรมฐานให้อยู่กับปัจจุบันขณะ จะไม่ทำให้ชีวิตไปหมกมุ่นอยู่กับเรื่องที่ไม่ดีในอดีต ปล่อยวาง ชีวิตก็จะมีพลังบวก ทำให้ชีวิตสามารถดำรงเป็นปกติสุขได้โดยไม่ต้องไปพึ่งจิตแพทย์ วิธีที่ง่ายและไม่มีค่าใช้จ่ายคือการปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา

การพัฒนาจิตเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส ตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นการรวมเอาการปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญาไว้ครบถ้วนบริบูรณ์ ภิกษุผู้ประกอบความเพียร ต้องอบรมปัญญา เพื่อให้เห็นแจ้งถึงความเกิดขึ้นและเสื่อมไป ในอุปาทานชั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ^{๑๗๑} ที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา เพราะชั้น ๕ นั้น มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ตลอดเวลา แต่ไม่ได้อบรมปัญญา จึงไม่สามารถเห็นแจ้งในสภาวะธรรมเหล่านี้ได้

พระพุทธศาสนามีหลักการศึกษาศึกษาและปฏิบัติ โดยการอบรมกายให้มีการสำรวมระวังอินทรีย์ เพื่อให้มีศีล เมื่อมีศีลแล้ว จิตย่อมตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นดีแล้ว ย่อมเกิดปัญญา มองเห็นแจ้งชั้นทั้ง ๕ ตามกฎของไตรลักษณ์ เมื่อมีปัญหา มองเห็นไตรลักษณ์อย่างนี้ บุคคลนั้นได้ชื่อว่า มีปัญญา มองเห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง อย่างไรก็ตาม การที่จะเห็นแจ้งได้นั้น มิใช่เป็นของง่ายนัก ท่านจึงให้เริ่มปฏิบัติ ตั้งแต่การสำรวมอินทรีย์หรือมีกายภาวนาก่อน เมื่อมีกายภาวนา ย่อมทำให้มีศีลภาวนา เพราะการสำรวมย่อมทำให้มีศีล ต่อจากนั้น เมื่อมีกายที่ได้รับการอบรมด้วยศีลแล้ว ย่อมทำให้มีจิตที่อ่อนโยน ไม่แข็งกระด้าง ควรแก่การเจริญจิตภาวนา และเมื่อเจริญจิตภาวนา ย่อมทำให้จิตเกิดสมาธิ มีความตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นดีแล้ว ปัญญาย่อมเกิดขึ้น ทำให้เกิดญาณคือความรู้ในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอินทริยสังวรสูตรว่า เมื่ออินทริยสังวรมี ศีลของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยอินทริยสังวร ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ เมื่อศีลมี สมาสมาธิของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ชื่อว่า

^{๑๖๙} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๒๑.

^{๑๗๐} ดิข นัท ฮันท์, **เมตตาภาวนา: คำสอนว่าด้วยรัก, ธารา รินศานต์ แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๕๗, ๑ - ๑๓๔.

^{๑๗๑} ปิยทัสสีภิกขุ, **วิมุตติธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๔๖.

มีเหตุสมบูรณ์ เมื่อสัมมาสมาธิมี ยถาภูตญาณทัสสนะของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยสัมมาสมาธิ ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะมีนิพพิทาและวิราคะของบุคคลผู้สมบูรณ์ ฯลฯ^{๑๗๒}

การศึกษาและปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ เป็นหน้าที่ของภิกษุต้องกระทำ พระพุทธเจ้าทรงตรัสยกย่องบุคคลที่เป็นแบบอย่าง ซึ่งพุทธบริษัท ๔ ควรเอาเป็นตัวอย่าง ในการพัฒนาชีวิตสู่ความหลุดพ้น เพราะสามารถนำหลักธรรมมาประพัตติปฏิบัติ จนบรรลุธรรมสูงสุดหรือประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ จนประสบความสำเร็จทั้งทางโลก ทางธรรม มีความไม่ประมาทได้รับทั้งประโยชน์ตน และทำประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อม ดังที่พระพุทธองค์สรรเสริญว่า

๑. ถ้ามีบุตรชาย ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต ควรเอาแบบอย่างพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ

๒. ถ้ามีลูกสาว ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต ควรเอาแบบอย่างพระเขมาภิกษุณีและพระอุบลวันณาภิกษุณี

๓. ถ้ามีลูกชาย อยู่ครองเรือนควรเอาแบบอย่างจิตตคหบดี ผู้เลิศทางด้านแสดงธรรม และหัตถกอาฬวกอุบาสก ผู้เลิศทางด้านสงเคราะห์บริษัท ๔

๔. ถ้ามีลูกสาวอยู่ครองเรือน ควรเอาแบบอย่างนางชูชุตตรา ผู้เลิศทางด้านพหูสูต และนางนันทมารดา ผู้เลิศทางด้านอุปัฏฐาก^{๑๗๓}

การประยุกต์ใช้ชาคริยานุโยคในการปฏิบัติธรรม ก็คือการใช้องค์ความรู้ที่ได้จากการเจริญภาวนามาใช้เป็นข้อศึกษาและปฏิบัติ เพื่อให้ตนเองได้รับประโยชน์สูงสุด คือความหลุดพ้นจากทุกข์ และทำประโยชน์แก่คนอื่นด้วย ส่วนสังคมที่มีผู้ปฏิบัติธรรม ย่อมทำให้เกิดความสงบสุข เพราะทุกคนมีศีลธรรมอันดี คอยช่วยเหลือเกื้อหนุนให้สังคมเกิดความร่มเย็นเป็นสุข

๔.๓.๑.๔ ด้านจิตปัญญาของปัจเจกชน

การพัฒนาจิตปัญญาเชิงบูรณาการมีความสอดคล้องกับแนวคิดพระพุทธศาสนาเถรวาท เรื่องไตรสิกขาเชิงปฏิบัติ ดังนี้

๔.๓.๑.๔.๑ ด้านการพัฒนากาย

ด้านกาย (The Body Module) เป็นการพัฒนาศักยภาพทางกาย มีความสอดคล้องกับเรื่องศีล (จตุปาริสุทธิศีล ๔) ซึ่งเป็นการรักษาระเบียบทางกาย ประกอบด้วย

๑. อินทริยสังวรศีล เป็นการสำรวมอินทริย์ทั้ง ๖ ทำให้เกิดสมาธิ การดำเนินชีวิตก็เป็นปกติสุข การออกกำลังกายอย่างมีสติ ก็ช่วยเสริมให้ร่างกายแข็งแรงและมีสติควบคู่ไปด้วย

^{๑๗๒} อภ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๕๐/๕๑๙.

^{๑๗๓} คุรยาละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗๒ - ๑๗๓/๒๗๗ - ๒๗๘.

๒. อาชีวปาริสูทธิศีล เป็นการรักษากาย เลี้ยงชีวิตด้วยอาหารที่ไม่เป็นโทษ เป็นการรักษาสุขภาพไปในตัว และ

๓. ปัจจยสังกนิสิตศีล เป็นการรู้จักประมาณในการบริโภค ไม่บริโภคด้วยตัณหา ด้วยความอยาก ไม่ตามใจปาก ก็เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดโรคภัย เช่น โรคอ้วน โรคเบาหวาน เป็นต้น

๔.๓.๑.๔.๒ ด้านการพัฒนาจิตใจ

ด้านจิตใจ (The Mind Module) มีความสอดคล้องกับการปฏิบัติด้านสมาธิ ทำให้จิตใจมีความสงบสุข มีความสัมพันธ์กับสิ่งรอบตัวด้วยใจที่เป็นสุข นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับอภินิหารศาสตร์ คือธรรม ๓ ประการ ได้แก่ การคุ้มครองทวารในอินทรีย์ การรู้ประมาณในการบริโภคอาหาร และประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนื่อง ๆ^{๑๗๔} ด้านจิตวิญญาณ (The Spirit Module) สอดคล้องกับการพัฒนาด้านปัญญา ที่ทำให้จิตพัฒนาจนเข้าสู่ทวิภาวะหรือจิตที่ได้รับการพัฒนาในขั้นสูงสุดและหลุดพ้นดังนั้น การปฏิบัติของทั้งสองแนวทางมีความสอดคล้องกัน อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติด้านอื่นๆ ของเคน วิลเบอร์ พระพุทธศาสนาเห็นว่าเป็นเพียงแค่ผลที่ต่อเนื่องจากการปฏิบัติด้านศีล สมาธิ ปัญญาเท่านั้น ถ้าเจริญทั้ง ๓ ด้านได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์แล้ว ด้านเสริมอื่น ๆ ก็จะได้รับพัฒนาไปด้วย

หลักการพัฒนาจิตในระดับศีลธรรม จึงมีวิธีการปฏิบัติ ๓ ประการ คือ^{๑๗๕}

๑. การให้ทาน คือ การเสียสละสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ทำให้ผู้ปฏิบัติลดละความตระหนี่ ความโลภ ออกไปจากจิตใจของตนเอง

๒. การรักษาศีล คือ การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย อยู่ในระเบียบวินัย เพื่อฝึกจิตใจของตนให้มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น เช่น การรักษาศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น

๓. การเจริญภาวนา คือ การทำให้เจริญขึ้น มี ๒ อย่าง คือ สมถภาวนาและวิปัสสนา มีวิธีการปฏิบัติตามอริยาบถ ๔ อย่าง คือ ยืน เดิน นั่ง นอน โดยเฉพาะการเดินจงกรม และนั่งสมาธิ การเจริญภาวนา ทำให้เกิดปัญญา มองเห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง

การฝึกฝนด้านนี้ อาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้านกาย ศีล และจิตใจ กล่าวคืออาศัยศรัทธาและความเคยชิน ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยหลักการอื่นเข้ามาช่วย มนุษย์เกิดมาพร้อมกับธรรมชาติที่เอื้อต่อการศึกษา คือ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ธรรมชาติทั้ง ๖ นี้ พระพุทธศาสนามองว่า ถ้ามนุษย์รู้จักฝึกฝนพัฒนาให้ถูกต้อง จะช่วยพัฒนาปัญญาทั้ง ๓ ทาง ดังนี้

๑. การฝึกฝนพัฒนาด้วยการฟัง การอ่าน การถาม การเล่าเรียน เรียกว่า สุตมยปัญญา

๒. การฝึกฝนพัฒนาด้วยการนำเอาสิ่งที่ได้จากการฟัง การอ่าน การถาม การเล่าเรียน มาคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ เรียกว่า จินตามยปัญญา

^{๑๗๔} อัง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙ - ๑๖๐.

^{๑๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๙๓.

๓. การฝึกฝนด้วยการนำหลักการที่ได้จากการคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผล อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว มาลงมือปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และสังเกตผลการปฏิบัติว่าเป็นไปตามที่ทฤษฎีที่ได้ศึกษา มาหรือไม่ เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ^{๑๗๖}

หลักการพัฒนาจิตระดับศีลธรรมนี้ นอกจากจะมีการเจริญจิตภาวนา ด้วยการเดินจงกรม นั่งสมาธิแล้ว ในภาคปฏิบัติ ควรจะมีการเสริมการทำงานอื่น ๆ เข้ามาด้วย เพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้ฝึกฝนอบรมตนเอง ในการบำเพ็ญบุญบารมี และอบรมอินทรีย์ให้แก่กล้า

๔.๓.๑.๔.๓ การพัฒนาด้านปัญญา

กระบวนการฝึกฝนพัฒนาปัญญา การที่จะอาศัยธรรมชาติที่มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์มาเป็นอุปกรณ์ในการฝึกฝน ต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญ ๒ ประการ ดังนี้

๑. การชักจูงจากภายนอกตัวมนุษย์ ท่านเรียกเป็นศัพท์เฉพาะว่า ปรโตโฆสะ ขยายความว่า ได้แก่ การสั่งสอน การแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น และหมายถึงเฉพาะส่วนที่ติงามถูกต้องเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม การฟังคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยทางสังคม จัดเป็นองค์ประกอบภายนอก และเรียกองค์ประกอบนี้ว่า วิธีการแห่งศรัทธา ^{๑๗๗}

๒. การคิดเป็นคิดถูกต้อง ท่านเรียกเป็นศัพท์เฉพาะว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำไว้ในใจโดยแยบคาย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ขยายความว่า ได้แก่ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย มองตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็น และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ ตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วย ตัณหาอุปาทานของตนเข้าไปจับ ถือเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคล จัดเป็นองค์ประกอบภายใน และเรียกองค์ประกอบนี้ว่า วิธีการแห่งปัญญา ^{๑๗๘}

ในการฝึกฝนพัฒนาปัญญาต้องอาศัยธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาจากการฝึกฝนพัฒนาด้านกายศีล และจิต อาศัยหลักปรโตโฆสะและหลักโยนิโสมนสิการบวกกับหลักการพัฒนาปัญญา ๓ ประการ คือ สุตะ จินตา และภาวนา เข้ามาช่วยโดยมีธรรมชาติที่เรียกว่าอินทรีย์ ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ซึ่งมีอยู่แล้วในชีวิตมนุษย์เป็นช่องทางเชื่อมต่อระหว่างภายในกับภายนอก ผลที่ได้จากการฝึกฝนพัฒนาในแต่ละด้านจะส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน นั่นคือกายและศีลที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนด้านจิตใจ จิตใจที่ฝึกฝนพัฒนาได้แล้วเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการ

^{๑๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๓๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๓ - ๕๐๔.

^{๑๗๗} อภ.ทศ. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๒๑.

^{๑๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๒๑.

ฝึกฝนพัฒนาด้านปัญญา ปัญญาที่ฝึกฝนพัฒนาได้สมบูรณ์แล้ว เป็นประโยชน์อย่างมากต่อการฝึกฝนอบรมพฤติกรรมและจิตใจ^{๑๗๙}

การฝึกปฏิบัติด้านจิตใจนี้ มีให้เลือกหลายวิธี แต่ที่แนะนำในที่นี้คือการเน้นเรื่องมุมมองของชีวิตที่เปิดกว้างหรือแบบบูรณาการ มีแนวทางการพัฒนาจิตปัญญา มีการปฏิบัติขั้นพื้นฐานหรือที่จำเป็นสำหรับทุกคน ๔ ประการ คือ ด้านร่างกาย (Body) ด้านจิตใจ (Mind) ด้านจิตวิญญาณ (Spirit) และด้านความซ่อนเร้นภายในใจ (Shadow)^{๑๘๐} ดังตารางที่ ๔.๒

การฝึกปฏิบัติตามแนวทางบูรณาการทั้ง ๔ ด้านนี้ ยกตัวอย่าง ด้านฉัน (I) ตัวอย่างเช่น เราารู้สึกตื่นเต้นและกระวนกระวายในตอนเช้า เพราะจะมีการประชุมใหญ่ที่สำคัญในวันนี้ เกิดนึกคิดว่า เราได้เตรียมตัวนำเสนอเพียงพอและดีแล้วหรือยังขณะที่ด้านเรา หรือด้าน We เกิดขึ้นขณะที่เราเดินเข้ามาในสำนักงานของเราที่มีการสร้างวัฒนธรรมองค์กรเรื่องการสร้างความหมายร่วมกัน เรื่องคุณค่า

^{๑๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒ - ๑๘๘/๘๙ - ๑๓๗. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๗๐ - ๘๗๒.

^{๑๘๐} Ken Wilber, Terry Patten, Adam Leonard & Marco Morelli, **Integral Life Practice : a 21 st Century Blueprint for Physical Health, Emotional Balance, Mental Clarity, and Spiritual Awakening**, p. 20.

^{๑๘๑} What's in the 4 quadrants ?, Ibid., p. 73.

ขององค์กร หรือการสื่อสารอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมาทุกวัน บรรยากาศของความรู้สึกถึงการมีส่วนร่วม การมีจิตสำนึกของการเป็นพนักงานที่ดีจึงเกิดขึ้น

ด้านสิ่งหรือ It หรือด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายภาพซึ่งเห็นได้ชัดเจน เช่น การเดิน การทักทายกับเพื่อนร่วมงาน การเปิดประตู การนั่งโต๊ะทำงาน เปิดคอมพิวเตอร์ เป็นต้น ยิ่งเวลาประชุมใกล้เข้ามา หัวใจยิ่งเต้นแรง สมองอาจตึงเครียด และอาจจะหายใจเร็วขึ้น เป็นต้น

ในขณะที่ด้าน Its หรือด้านส่วนรวม หรือสิ่งต่างๆ เช่น ลิฟต์ที่พาเรามาที่ชั้นทำงาน การอยู่ในบรรยากาศของสำนักงานที่คุ้นเคย การตรวจดูข้อมูลในอินเทอร์เน็ตเพื่อคอยอดขายของบริษัทเป็นต้น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะที่ปัจจุบันจะมีการเกิดขึ้นพร้อมกันของทั้ง ๔ ด้านการฝึกปฏิบัติครบทุกด้านเรียกว่าเกิดการพัฒนาคติปัญญาเชิงบูรณาการ ถ้าเราลืมนด้านใดด้านหนึ่งไป ก็จะทำให้ชีวิตเสียสมดุล การทำงานอาจไม่ประสบผลสำเร็จ หรือถ้าให้ความสำคัญด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไป ชีวิตก็เสียสมดุลและทำให้เกิดปัญหาได้

การฝึกปฏิบัติในด้านจิตใจด้วย AQAL Framework นี้ เป็นการฝึกการเปิดมุมมองให้กว้างขึ้นในทุก ๆ ด้าน ซึ่งสามารถใช้ได้ทั้งเรื่องเล็กและเรื่องใหญ่ที่เกิดขึ้นในชีวิต ไม่ว่าจะเรื่องที่ไม่เข้าใจกันระหว่างสามีภรรยา ไปจนถึงเรื่องสงครามระหว่างประเทศ นั่นคือการพิจารณาภายในจิตใจตนเอง การคำนึงถึงผู้อื่นว่ามีความรู้สึกเช่นไร การกระทำที่เป็นไปได้และเหมาะสม และการมีความสัมพันธ์กับด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชีวิต จะช่วยทำให้มีมุมมองครบในทุก ๆ ด้าน เข้าใจจิตใจผู้อื่น และจะช่วยสร้างความสมัคสมานสามัคคีได้ การพัฒนาด้านปัญญาของปัจเจกนี้ จึงเป็นการมองเห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้นของสิ่งต่างๆรู้เท่าทันธรรมชาติทั้งหลาย รู้จักวางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุข^{๑๘๒}

การพัฒนาด้านปัญญาคือการพัฒนาด้วยวิปัสสนากรรมฐานให้เกิดการรู้แจ้งเห็นจริงของสิ่งที่เป็นธรรมทั้งหลายในฐานะปัจเจก ก็บรรลุถึงความสุขความสงบที่แท้จริง ปัญญาในระดับนี้หมายถึง วิชาการ ความรู้ก็เป็นสิ่งที่จะต้องแสวงหา การเรียนรู้อื่น ๆ นอกจากการเรียนรู้ในห้องเรียน ทำให้โลกทัศน์เปิดกว้าง เห็นอกเห็นใจผู้อื่น ยอมรับในความแตกต่าง รักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรต้องหาความรู้รอบตัวด้วย ผู้ที่มีปัญญา สนใจเรื่องรอบตัว สามารถพูดกับใครก็ได้ ทำให้ดูเป็นผู้มีการศึกษา และทำให้มีเสน่ห์ในการเข้าสังคมด้วย

๔.๓.๑.๕ ด้านจิตปัญญาสังคมเชิงบูรณาการ

ทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์ นอกจากจะอธิบายถึงเรื่องความสัมพันธ์ต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว เคน วิลเบอร์ ยังได้คิดค้นแนวทางการฝึกปฏิบัติตามแนวทฤษฎีของเขา ซึ่งเรียกว่า การพัฒนาคติปัญญาเชิงบูรณาการหรือ Integral Life Practice (ILP) นักวิชาการบางท่านแปลว่า “การปฏิบัติเพื่อความสมบูรณ์ของชีวิต”

^{๑๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๐๔.

การพัฒนาจิตปัญญาเชิงบูรณาการ เป็นการปฏิบัติด้วยการบูรณาการองค์ประกอบสำคัญๆ ของชีวิตเข้าด้วยกัน ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้จะช่วยทำให้ศักยภาพที่ซ่อนเร้นอยู่ในมนุษย์มีการเติบโตและพัฒนาได้เต็มรูปแบบ การปฏิบัติตามแนวทางของการพัฒนาจิตปัญญาเชิงบูรณาการนี้ เคน วิลเบอร์ กล่าวว่าสอดคล้องกับแนวคิดทั้ง ๓ สกูล กล่าวคือ สกูลแนวคิดแบบสมัยก่อนสมัยใหม่ (Premodern) คือ การปฏิบัติจะรวมเอาการปฏิบัติตามความเชื่อหรือลัทธิหรือศาสนาที่มีมาแต่เดิม เช่น การปฏิบัติสมาธิภาวนา สกูลแนวคิดสมัยใหม่ (Modern) คือ การปฏิบัติที่รวมเอาแนวคิดทางวิทยาศาสตร์เรื่องพัฒนาการของมนุษย์ เป็นต้น และสกูลแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern) คือ การปฏิบัติที่มาจากหลากหลายวัฒนธรรมหรือจากพหุวัฒนธรรม ที่ประกอบกันขึ้นเพื่อให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล เช่น เรื่องทางกายภาพ อารมณ์จิตใจ และจิตวิญญาณ ที่มีอยู่ในตัวตน วัฒนธรรมและธรรมชาติ ^{๑๘๓}

การพัฒนาจิตปัญญาเชิงบูรณาการจะช่วยให้เร่งการพัฒนาตนเองให้เร็วขึ้น เพิ่มความเป็นไปได้ในการพัฒนาอย่างมีคุณภาพ และเพิ่มศักยภาพเชิงลึกสำหรับการมีชีวิตที่เปลี่ยนผ่าน ^{๑๘๔} มีแกนหลักของการพัฒนาอยู่ ๔ ด้าน และมีด้านเสริมอยู่ ๕ ด้าน แต่แกนหลักของการพัฒนาทั้ง ๔ ด้านถือเป็นการปฏิบัติขั้นพื้นฐานและเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติ โดยที่การพัฒนาจิตในระดับปัจเจก จำเป็นที่จะต้องฝึกปฏิบัติให้ครบ ๔ ด้าน เพราะจะช่วยให้บุคคลพบความสุขในชีวิต ได้พบกับความสุขในระยะเวลาอันสั้น และได้ผลกับทุกคน เพราะถูกพัฒนาออกเป็นกลุ่มๆ หรือเป็นหมวดหมู่ (Modules) ด้วยเหตุผลที่ว่า การแบ่งเป็นหมวดหมู่จะช่วยทำให้ได้เห็นการปฏิบัติต่อชีวิตในภาพกว้าง และจะช่วยทำให้เห็นว่ามีจุดใดบ้างที่อาจจะหลงลืมไป และคำว่าปฏิบัติ (Practice) หมายความว่า จะต้องทำอย่างต่อเนื่อง โดยแต่ละหมู่ก็เลือกฝึกปฏิบัติให้เหมาะกับจริตของตน และยังมีการพัฒนาออกแบบให้เหมาะสมกับความต้องการของแต่ละคน คือสามารถยืดหยุ่นเรื่องเวลาได้ (Scalable) บางคนอาจจะปฏิบัติเป็นชั่วโมง บางคนอาจจะเพียงครึ่งชั่วโมง นอกจากนี้ยังถูกพัฒนาให้เลือกได้ตามใจชอบ (Customize) และยังได้รวบรวมวิธีการจากลัทธิ ความเชื่อจากทุกแห่งโดยไม่คำนึงถึงเรื่องศาสนาและวัฒนธรรม คือมีแนวคิดที่บริสุทธิ์ (Distilled) และสุดท้ายการพัฒนาที่ยังอยู่บนพื้นฐานการบูรณาการอย่างองค์รวม (Integral)

เคน วิลเบอร์ ได้นำเสนอแนวทางเป็นตัวอย่างหลายวิธี เช่น ด้านร่างกาย สามารถเลือกปฏิบัติด้วยการเล่นโยคะ ชีงก หรือยกน้ำหนัก เป็นต้น แต่สิ่งที่แนะนำว่าน่าสนใจและเหมาะสมที่สุดในแต่ละหัวข้อ จะแนะนำด้วยการใส่เครื่องหมายดาว เช่น ในหัวข้อของร่างกาย จะแนะนำว่าสิ่งที่น่าปฏิบัติคือการอดอาหาร เป็นต้น ข้อที่แนะนำในแต่ละหมวดอาจจะมีมากกว่าหนึ่งรายการ

---

^{๑๘๓} Ken Wilber, Terry Patten, Adam Leonard & Marco Morelli, **Integral Life Practice: a 21 st Century Blueprint for Physical Health, Emotional Balance, Mental Clarity, and Spiritual Awakening**, (Boston: Integral Books, 2008), p. xv -xvi.

^{๑๘๔} Ken Wilber, **Integral Spirituality : A Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, p. 202.

การพัฒนาสังคมด้วยปัญญา จนทำให้เกิดเป็นสังคมอุดมปัญญา (wisdom society) ซึ่ง เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้อธิบายว่า สังคมไทยนั้นจำเป็นต้องติดอาวุธด้วยปัญญา จึงจะทำให้สังคมสามารถอยู่รอดและแข่งขันกับผู้อื่นได้ ซึ่งสังคมอุดมปัญญา คือสังคมที่เต็มไปด้วยผู้ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต ใช้วิจารณ์ญาณในการดำเนินชีวิตมากกว่าตอบสนองอารมณ์ความรู้สึก การพัฒนาสังคมให้เป็นสังคมที่เต็มไปด้วยปัญญา เป็นสิ่งที่สังคมควรจะเป็น โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ในประเทศไทยขณะนี้ ที่ความหลากหลายทางสื่อ มีหลายกลุ่มหลายพวก แบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย และให้ข้อมูลแต่ละด้านของตนเอง ไม่ว่าจะสื่อหนังสือพิมพ์ สื่อโทรทัศน์ สื่อวิทยุ สื่อสังคมออนไลน์ ข้อมูลที่บิดเบือนไปจากข้อเท็จจริง ชี้นำสังคม ทำให้สังคมเกิดความแตกแยก ปัญญาจึงไม่เกิด นอกจากนี้ประเทศไทยกำลังเข้าสู่สมาคมอาเซียนที่กำลังเปิดกว้างในด้านการค้าการลงทุน ถ้าคนในชาติไม่เร่งชวนขยายพัฒนา หาคำความรู้ ทั้งด้านภาษา การผลิต ความคิดสร้างสรรค์อื่นๆ ก็จะทำให้การแข่งขันของประเทศเป็นไปได้อย่างยากลำบาก

รวมความว่า การพัฒนาจิตและสังคมในด้านศีล สมาธิ ปัญญาตามหลักไตรสิกขา จะต้องทำพร้อมไปด้วยกันทั้ง ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งไม่สามารถพัฒนาเพียงด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ เป็นการบูรณาการหลักธรรมทั้ง ๓ เข้าด้วยกันตามทัศนะพระพุทธศาสนา และทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์กับหลักธรรมพระพุทธศาสนาก็มีความสอดคล้องกันอย่างมาก การพัฒนานี้เป็นหนทางที่นำไปสู่ความสุข ความสงบ และความเจริญ ถ้าปัจเจกมีความมุ่งมั่นจะพัฒนาตนให้ยิ่งๆ ขึ้นไปก็สามารถบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ ในทำนองเดียวกัน ถ้าสังคมมีการพัฒนาไปตามหลักไตรสิกขาในที่สุด ก็จะเป็นสังคมอุดมคติหรือสังคมยูโทเปีย (Utopia) ตามแนวคิดของตะวันตก

หลักการฝึกฝนพัฒนาตนเองเพื่อให้เกิดคุณสมบัติครบทั้ง ๔ ด้านดังกล่าวนี้มีข้อสังเกตว่า

๑. มนุษย์จะฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ ต้องมีความรู้ และเข้าใจธรรมชาติของตนเองอย่างดี

๒. กว่ามนุษย์จะทำตนเองให้มีความเคยชินที่ติงามได้ ต้องฝึกฝนหลายระดับขั้น ต้องอาศัยคุณสมบัติ คือ ความอดทน ความเพียร และสติปัญญาอย่างมาก

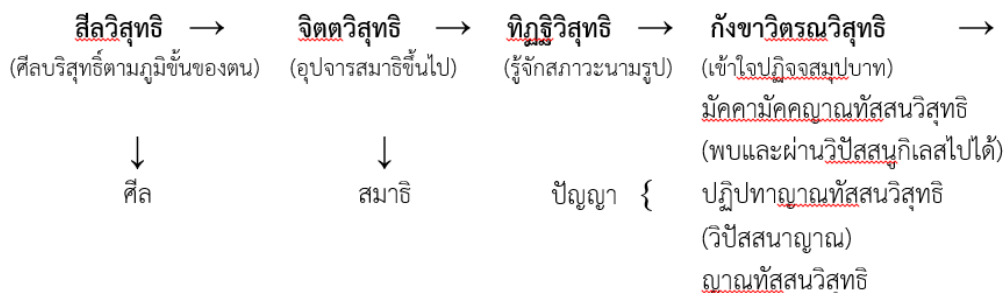
๓. ในการฝึกฝนพัฒนาตนเองในทุกระดับ เบื้องต้นต้องอาศัยความศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นพื้นฐาน ความศรัทธาที่ว่านี้ เรียกว่า “ตถาคตโพธิสัทธา”

๔. การฝึกฝนความเคยชินที่ติงามให้กับชีวิต ต้องตระหนักถึงแบบฝึกหัดที่มีสาระที่ติงาม และสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ นั่นคือวิธีการที่เหมาะสม และเล็งผลได้ว่า ธรรมชาติภายในที่มนุษย์มีจะอำนวยให้เป็นไปได้

๕. กระบวนการฝึกฝนกาย ศีล จิตและปัญญา จะสิ้นสุดก็ต่อเมื่อเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์แล้ว ถ้ายังไม่เข้าถึงความเป็นพระอรหันต์ ต้องฝึกฝนตามหลักการดังกล่าวนี้เรื่อยไปซึ่งไม่สามารถคาดคะเนวันเวลาล่วงหน้าได้ ขึ้นอยู่กับความเพียรและบุญบารมีที่สั่งสมเอาไว้

การพัฒนาจิตและสังคมตามหลักไตรสิกขาข้างต้น เป็นลักษณะการพัฒนาในระดับโลกิยะสำหรับการพัฒนามนุษย์ขั้นสูงในพระพุทธศาสนา เรียกว่า การบรรลุธรรม หลักไตรสิกขาเป็นหลักที่สำคัญที่ทำให้เกิดการบรรลุธรรม หรือเรียกว่าพัฒนาไปในระดับโลกุตระเป็นการพัฒนาจิตเพื่อความ

บริสุทธิทั้งหมดจดที่เรียกว่า วิสุทธิมรรค ซึ่งแบ่งเป็น ๗ ชั้น หรือเรียกว่าวิสุทธิ ๗ ในการเดินทางเพื่อ บรรลุพระนิพพาน กระบวนการทั้ง ๗ นี้ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) สรุปไว้ดังนี้^{๑๘๕}

แผนภาพที่ ๔.๑ วิสุทธิ ๗ กับการบรรลุธรรม

วิสุทธิ ๗ ซึ่งเป็นหนทางแห่งการบรรลุธรรมและวิปัสสนาญาณ เป็นระดับการพัฒนาของจิต จึงเป็นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาจิตที่สอดคล้องกับหลักการพัฒนาดนตามหลักไตรสิกขา ถ้าปฏิบัติไม่ครบถ้วนคือจะมีเพียงปัญญาอย่างเดียวหรือจะมีเพียงสมาธิอย่างเดียว ก็ไม่สามารถจะทำให้บรรลุธรรมได้ บุคคลต้องมีทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งไม่ว่าจะสงเคราะห์ด้วยวิสุทธิ ๗ ด้วยวิปัสสนาญาณ หรือด้วยมรรคมีองค์ ๘ จึงมีความสอดคล้องกันทุกประการ อย่างไรก็ตาม ไตรสิกขานี้ เป็นไตรสิกขาระดับสูงเพราะกล่าวถึงการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ถ้ามีเพียงไตรสิกขาระดับต้นหรือเป็นการปฏิบัติที่ยังไม่เข้มข้น และไม่ได้เกิดขณะทำวิปัสสนากรรมฐาน เช่น การรักษาศีล ๕ เป็นต้น หรือปฏิบัติสมถกรรมฐานเป็นบางเวลาเท่านั้น^{๑๘๖} ก็จะได้รับผลคือความสุขระดับโลกียะเท่านั้น นอกจากนี้ การพัฒนาด้านศีล สมาธิ ปัญญา ตามหลักไตรสิกขานี้ ถ้าจัดตามหลักภาวนา ๔ เพื่อพัฒนาชีวิตให้เข้าถึงระดับจริงสูงสุดแล้ว ก็คือการชำระจิตให้ขาวรอบ มีความหลุดพ้นจากกิเลส หรือเข้าถึงโลกุตตรธรรม การประกอบความเพียร ด้วยการเดินจงกรมและนั่งสมาธิ จึงเป็นวิธีหนึ่งตามหลักอภินนทปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ให้ยึดถือปฏิบัติ เพื่อให้จิตหลุดพ้นจากกิเลส มองเห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง แต่ในขณะเดียวกัน เมื่อกล่าวโดยละเอียดแล้ว การประกอบความเพียรซึ่งเป็นหลักภาวนา สามารถจำแนกได้เป็น ๔ อย่าง ดังนี้

๑. กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม

๒. สีลภาวนา หมายถึง การเจริญศีล พัฒนาคความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี

^{๑๘๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๓๖๐, ๕๗๙.

^{๑๘๖} ดูรายละเอียดใน **วัชระ งามจิตต์เจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙๗.**

๓. จิตตภาวนา หมายถึง การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่นมีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ มีความเบิกบานแจ่มใส

๔. ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจวิ้งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามความเป็นจริง^{๑๘๗}

หลักภาวนาเหล่านี้ สามารถสงเคราะห์เข้ากับหลักอภิญญาปฏิบัติได้ คือ กายภาวนา ศิลภาวนา สงเคราะห์เข้ากับการสำรวมอินทรีย์ เพราะเป็นการฝึกอบรมอินทรีย์ให้สำรวมระมัดระวังมิให้เกิดความยินดี ยินดีในเวลาที่ยาตนะภายในกระทบกับยาตนะภายนอก และการรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร เพราะการบริโภคก็ต้องฝึกกายเช่นกัน เพื่อมิให้เกิดความโลภ ติดในรสของอาหาร เมื่อสำรวมทางกายดีแล้ว ย่อมทำให้มีศีล ส่วนจิตตภาวนาและปัญญาภาวนา สงเคราะห์เข้าในหลักชาคริยานุโยค เพราะเป็นการประกอบความเพียรด้วยนั่งสมาธิ และเดินจงกรม ทั้งกลางวันและกลางคืน โดยใช้หลักภาวนาคือสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นเครื่องฝึกจิต ภาวนาทั้ง ๔ อย่างนี้ จึงเป็นการอบรม เพื่อให้จิตมีความหลุดพ้นโดยเฉพาะ จึงต้องมีการศึกษาและปฏิบัติให้ครบบริบูรณ์ เพราะว่าผู้ใดได้เจริญภาวนาทั้ง ๔ ประการนี้ครบบริบูรณ์แล้ว ผู้นั้นย่อมเป็นพระอรหันต์ พระพุทธศาสนาถือว่าการบรรลุเป็นพระอรหันต์นั้น ต้องปฏิบัติตามลำดับในไตรสิกขา ดังที่พระบรมศาสดาตรัสไว้ว่า “ธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการบำเพ็ญไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ ไม่ใช่มีการบรรลุหรือผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดย ลำดับ ไม่ลึกชั้นดังไปทันที”^{๑๘๘}

ในสมัยพุทธกาล ฆราวาสที่เป็นอุบาสก อุบาสิกา นุ่งขาว ห่มขาว มีศีล ๕ ศีล ๘ ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ประกอบด้วยศีลาจารวัตร มีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ด้วยการเดินจงกรม นั่งสมาธิ ไม่เกียจคร้านการปฏิบัติ มีการฟังธรรมตามกาล เป็นสัมมาทิฐิบุคคล มีปัญญารู้เห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ประกอบความเพียรในอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา เมื่อมีอินทรีย์แก่กล้าย่อมได้บรรลุโลกุตระธรรม เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา มหาอุบาสิกาได้เป็นพระโสดาบัน มาคันทิยอุบาสก ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี^{๑๘๙} สุปปพุทธกฐิอุบาสก ได้เป็นพระโสดาบัน^{๑๙๐} นันทมาตาอุบาสิกาเป็นพระอนาคามี^{๑๙๑} นอกจากนี้ ฆราวาสที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เมื่อมีอินทรีย์เต็มเปี่ยม มีอุปนิสัยแก่กล้า ย่อมได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ได้เหมือนกัน ดังเช่นยสกุลบุตรได้บรรลุอรหันต์ผลขณะที่พระบรมศาสดาแสดงธรรมโปรดพุทธบิดา^{๑๙๒} พาทิยทารุจิริยะได้บรรลุอรหันต์ผลขณะฟังพระพุทธองค์

^{๑๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๙๓.

^{๑๘๘} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๘.

^{๑๘๙} จำเนียร ทรงฤกษ์, ชิวประวัติพุทธอุบาสก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐๒.

^{๑๙๐} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๘.

^{๑๙๑} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๕๓/๙๖.

^{๑๙๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๘/๓๕.

แสดงธรรมโดยย่อ^{๑๙๓} พระนางเขมาอัศรมหีพระเจ้าพิมพิสารได้บรรลุอรหัตผลเมื่อฟังธรรมที่เวฬุวัน พระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุอรหัตผลขณะบรรทมภายใต้เศวตฉัตร ใกล้จะสวรรคต ดังนั้น หลักการปฏิบัติในระดับศีลธรรม เมื่อได้ปฏิบัติอย่างมั่นคง แน่วแน่ดีแล้ว ย่อมเป็นการพัฒนาชีวิตให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เข้าถึงนิพพานได้เหมือนกัน แต่ในระดับทั่วไปแล้ว ผลของการประพฤติดี มีศีลธรรม ย่อมทำให้สังคม เกิดความสงบสุข ไม่เบียดเบียนกันและกัน

หลักการสำคัญคือการปฏิบัติต้องมีเจตนา มีศรัทธา มีความเพียรพยายาม ไม่ย่อท้อหรือเกียจคร้านในการปฏิบัติ การปฏิบัติตามหลักการนี้ย่อมทำให้มีศีลธรรม ทำให้สังคมมีความสงบสุข เพราะไม่มีการเบียดเบียนกันและกัน หลักการบำเพ็ญบุญ ๓ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงวางไว้สำหรับให้ทุกคนได้ประพฤติปฏิบัติ เพราะการอยู่ร่วมกับสังคมหมู่มา จำต้องมีการให้สิ่งของ เพื่อเป็นการยึดโยงสังคมไว้ได้ เป็นการผูกน้ำใจแก่กันและกัน การรักษาศีล ทำให้สังคมเกิดความสงบสุข ส่วนการเจริญภาวนาทำให้บุคคลนั้น มีปัญญามองเห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง

๔.๓.๒ การพัฒนาขั้น ๕ สู่ชั้นโลกุตระธรรมตามหลักไตรสิกขา

ภาวนา ๔ เป็นคุณสมบัติที่เพิ่มคุณค่าให้แก่ตัวบุคคล พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาตน จึงเชิดชูบุคคลผู้มีตนที่พัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุด เปรียบเหมือนดอกบัวมีกลิ่นหอมที่เจริญเติบโตในน้ำ แต่อยู่พ้นน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ เป็นผู้ควรค่าแก่การบูชา ซึ่งการยกย่องเช่นนั้นเกิดจากคุณภาวนา ๔ ที่เป็นผลของการฝึกตน ดังพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “ภาวนา ๔ เป็นภาพลักษณ์ที่ตึงาม สร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็นดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสสรรเสริญคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่ทรงประจักษ์แก่พระองค์ในธัมมเจติยสูตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มอภายถวายชีวิตในการประพฤติพรหมจรรย์ (เป็นผู้มีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหว) ไม่กลับไปบำเรอตนด้วยกาม (จิตภาวนา) มีความสมัคสมานสามัคคี ไม่วิวาทกัน (ศีลภาวนา) มีรูปอันน่ายินดี มีอินทรีย์ผ่องใส มีความชวนชวายน้อย เลี้ยงชีพด้วยของที่ผู้อื่นให้ (กายภาวนา) อนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตในวรรณะต่างๆ เมื่อได้สดับธรรมจากพระพุทธองค์แล้ว ต่างยอมตนเป็นสาวก บวชในพระพุทธศาสนาจนบรรลุความเป็นสมณะ เป็นพรหมณ์ เป็นพระอรหันต์ (ปัญญาภาวนา)”^{๑๙๔}

บุคคลผู้มีภาวนา ๔ สามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนได้ในตติยอนาคตภยสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงภัยในอนาคตที่จะทำให้พระธรรมวินัยเลอะเลือนว่า ภิกษุผู้ไม่ได้เจริญกาย ศีล จิต ปัญญา จักไม่สามารถแนะนำผู้อื่นให้สมาทานประพฤติในอริศีล อริจิต อริปัญญาได้เลย ไม่สามารถแสดงธรรมอันเยี่ยมยอด ที่สร้างความปิติ นำชื่นชมแก่ผู้ฟัง ถลาลงสู่ธรรมตา ได้แก่ แสดงธรรมเพื่อการแข่งดี เพื่อกล่าวกระทบบุคคลอื่นหรือเพื่อหวังลาภสักการะ ไม่ใส่ใจ ไม่ให้ความสำคัญใน

^{๑๙๓} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖.

^{๑๙๔} ุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๗ - ๓๗๒/๔๕๒ - ๔๕๗.

พระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดีแล้ว แต่กลับขึ้นขมยินดี สนใจในคำกล่าวของบุคคลนอกพระพุทธศาสนา ประพฤติตนเป็นผู้มีกามเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีให้คนรุ่นหลังพากันทำตาม^{๑๙๕}

การดำเนินชีวิตในหลักไตรสิกขาที่นำไปสู่การฝึกฝน ใช้อองค์ประกอบทั้ง ๓ ด้าน คือ ร่างกาย จิตใจ และปัญญา ให้ทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพในการหาเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้องดีงาม และนำพาชีวิตให้พบกับประโยชน์สูงสุดอันจะพึงได้พึงถึง^{๑๙๖} การดำเนินชีวิตในแต่ละด้านต่างมีบทบาทต่อการสร้างภavana ๔ โดยจะมีความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ขณะที่ภavana ๔ เป็นคุณสมบัติที่เป็นที่เกิดขึ้นจากการฝึกฝนอบรมให้สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการพ้นทุกข์ได้ ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างไตรสิกขาและภavana ๔ จึงมีความสอดคล้องกันต่อการพัฒนาตามแนวภavana ๔

๔.๓.๒.๑ การพัฒนาขั้น ๕ ตามหลักอริสติกสิกขา

อริสติกสิกขา เป็นการศึกษาในศีลอันยิ่ง ในส่วนของ ศีลภavana แปลว่า การพัฒนาศีล ศีลเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในสังคมเฉพาะบุคคล จัดระเบียบชีวิตของตนเองและการจัดระเบียบในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ตลอดจนการจัดระบบสังคมทั้งหมด ศีลกับวินัย จึงเป็นของคู่กัน คือวินัยทำให้เกิดศีล ซึ่งเกี่ยวข้องกับกายภavana แปลว่า การทำกายให้เจริญ คือการพัฒนากาย ซึ่งบ่งไปถึงตัวของบุคคล คือการทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง หรือการมีสุขภาพกายที่ดีและการพัฒนาอินทรีย์ มีตา หู จมูก ลิ้น และกาย ที่ใช้สำหรับสัมพันธ์กับโลกภายนอก พระพุทธศาสนาให้ความหมายของการพัฒนาภายในแง่ที่ว่ามานี้ คือพัฒนาความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ให้เป็นไปในทางที่เกิดประโยชน์แก่ชีวิต โดยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งแวดล้อม เริ่มแต่ปัจจัย ๔ จนถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมโดยทั่วไป ให้มีความเกื้อกูลกันระหว่างชีวิตของเรากับธรรมชาติอย่างแยกกันไม่ออก

ในอินทรีย์ภavanaสูตรกล่าวว่า การเจริญอินทรีย์ หรือการสำรวมอินทรีย์ คำว่าอินทรีย์ คือสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่ของสภาพธรรม คือ เหนือการควบคุม เป็นสภาพธรรมที่เหนือบุคคล สัตว์ ตัวตน บุคคล เราเขา ทั้งปวง จึงชื่อว่าอินทรีย์ธรรม รวมความว่า อินทรีย์ภavanaจึงมีความหมายเป็น ๒ นัย คือการสำรวมระวังป้องกันสิ่งไม่ดี อันตรายหรือกิเลสต่างๆ ที่เกิดการรับรู้ อารมณ์ทางอินทรีย์ ๖ และการเจริญ พัฒนาอินทรีย์ ๕ เพื่อให้ทันกับปัจจุบันขณะ อีกอย่างหนึ่ง มีคำที่เรียกแทนอินทรีย์ คือ คำว่าทวาร คือวัตถุของอวัยวะที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเอง แต่หมายเอาส่วนที่เป็นวัตถุ ซึ่งเรียกว่าส่วนรูปธรรมเป็นใหญ่ ไม่นับรวมวิญญาณที่ประจำอวัยวะนั้นที่เป็นส่วนนามธรรมเข้าด้วย คำว่าทวาร แปลกันตามธรรมดาว่า ประตู เป็นที่รับเข้าหรือถ่ายออกของสิ่งต่างๆ ประตู คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เช่นเดียวกับประตูบ้านเรือน กายเปรียบเหมือนเรือน อารมณ์ต่างๆ เหมือนคนเข้าออก ใจแผนกหนึ่งเป็นเหมือนเจ้าบ้าน คาเปรียบของเรื่องนี้ อันจะพบได้

^{๑๙๕} รุรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕

^{๑๙๖} รุรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๓๗๐.

ในปรกณบาลีต่างๆ มีว่า จอมปลวกมีช่องหกช่อง สำหรับพญาเหี้ยเข้าออก นี่ก็กายนี้ นั่นเอง^{๑๙๗} เราะวังแต่ ๕ แห่ง ภายนอกคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นยังไม่พอ ต้องระวังทวารภายในคือใจด้วย ทวารหรือประตูจึงได้มีถึง ๖ ด้วยเหตุนี้ ในภาษาบาลี คำว่า“ทวาร” นี้ แปลตามศัพท์ว่า สถานที่อันบุคคลพึงเฝ้า พึงระวัง พึงรักษา^{๑๙๘} การสำรวมอินทรีย์ ไม่ได้หมายถึงการปิดตา ปิดหู ไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยิน เป็นต้น แต่ลักษณะของผู้สำรวมอินทรีย์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ ได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น ได้สัมผัสสโณภูฏัพพะด้วยกาย และได้รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้ว ก็ไม่รวบถือเอาทั้งหมด (โดยนิमित) และไม่แยกถือเอาเป็นส่วนๆ (โดยอนุพยัญชนะ) อกุศลธรรมอันเป็นบาป คือ อภิขิมาและโทมนัส มักไหลไปตามภิกษุผู้ไม่สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์เหล่าใดเป็นเหตุ เธอก็ปฏิบัติเพื่อปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้ เธอรักษาและถึงความสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย”^{๑๙๙}

ในหลักภาวนา ๔ การพัฒนาภายในขั้นต้น คือ การสำรวมอินทรีย์ หมายถึงการควบคุมจิตใจ ควบคุมความรู้สึกได้ เมื่อเกิดความรับรู้ทางตา ทางหู เป็นต้น ไม่ให้ถูกชักจูงไปในทางที่ถูกกิเลสครอบงำขั้นสูง เมื่อกลายเป็นผู้เจริญอินทรีย์แล้ว มีความหมายถึงขั้นเป็นนายเหนือความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดจากการรับรู้อารมณ์ทางตา ทางหู เป็นต้นเหล่านั้น สามารถบังคับให้เกิดความรู้สึกต่างๆ ได้ตามต้องการ ทำให้เกิดภาวะทางจิตที่สำคัญอันเป็นพื้นฐาน คือ ความเป็นอิสระหรือเรียกว่าความหลุดพ้น ภาวะนี้เป็นผลสืบเนื่องจากปัญญา เมื่อเห็นตามเป็นจริง รู้เท่าทันสังขารแล้ว จิตจึงพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส ท่านมักกล่าวการเข้าถึงภาวะนี้ว่า “จิตที่ปัญญาบ่มงอมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย”^{๒๐๐} หรือ “เมื่อเธอรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากภาสวะ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากอวิชชาสวะ”^{๒๐๑}

ลักษณะด้านหนึ่งของความเป็นอิสระ เมื่อไม่ถูกกิเลสครอบงำ คือการไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เฝ้าชวน ที่เรียกว่า อารมณ์เป็นที่ตั้งของราคะ โทสะและโมหะ เพราะจิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะแล้ว ยิ่งกว่านั้น ยังมีผลสืบเนื่องจากความปราศจากราคะ โทสะ โมหะต่อไปอีก คือ ทำให้ไม่มีความหวาดกลัว สะดุ้ง สะเทือน หวั่นไหว^{๒๐๒} สามารถเป็นนายของอารมณ์ ถึงขั้นที่เรียกว่า เป็นผู้อบรมอินทรีย์แล้ว คือ เมื่อรับรู้อารมณ์ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่า น่าชอบ

^{๑๙๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๘ - ๑๒๐.

^{๑๙๘} พระโมคคัลลานะ, พระคัมภีร์อภิธานนปัทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย, เรียบเรียงโดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๕๒๖.

^{๑๙๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๐/๓๗.

^{๒๐๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๖/๙๖;๘๘/๑๐๘;๑๑๑/๑๔๓.

^{๒๐๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓/๙.

^{๒๐๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๗/๑๖๑.

ใจ ไม่น่าชอบใจ หรือเป็นกลางๆ ก็ตาม ก็สามารถบังคับสัญญาของตนได้ ให้เห็นเป็นของปฏิคุณ น่าเกลียดโสโครก เป็นต้น ตลอดจนจะสลัดทั้งสิ่งปฏิคุณและไม่ปฏิคุณ วางใจเฉย เป็นกลางอยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะก็ทำได้ตามต้องการ^{๒๐๓} การสำรวมระวังอินทรีย์ทั้ง ๖ จึงเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรม จากนั้น จึงปิดกั้นอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยการเจริญอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สมาธิ สติ ปัญญา ให้แก่กล้า จึงกำจัดอินทรีย์มีตาเป็นต้นด้วยอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ โดยกำจัดทางเข้าออก การเกิดกิเลสมีความยินดีและความขัดเคืองเป็นต้น แล้วตัดกิเลสทั้งหลายอันเป็นที่อาศัยของอินทรีย์นั้นด้วยอริยมรรค จะเห็นได้ว่า การดำเนินชีวิตตามหลักกายภาวนา พระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่การทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ก็ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณ ให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาด้านอื่นๆ ได้ดำเนินต่อไป และการมีร่างกายที่ระบบภายในต่างๆ ทำงานเรียบร้อยดี เรียกว่าเป็นประธานยังคง การดำเนินชีวิตจะต้องมีกายภาวนาซึ่งไม่ใช่เฉพาะเพียงฝึกให้ร่างกายเติบโต แข็งแรง มีสุขภาพดีเท่านั้น แต่ต้องพัฒนาให้ใช้อินทรีย์เป็นการดำเนินชีวิตตามหลักกายภาวนาก็คือการพัฒนาอินทรีย์ แม้ว่าชีวิตจะประกอบด้วยขั้น ๕ ซึ่งแบ่งออกไปเป็นหน่วยย่อยต่าง ๆ มากมาย แต่ในทางปฏิบัติคือการดำเนินชีวิต

การอบรมพัฒนาในขั้นอริสติกศึกษา มุ่งเน้นที่การสำรวมระวังกาย วาจา ใจ ของตนไม่ให้ไปพัวพันหมกมุ่นกับความสุขที่เกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ (กามสุขัลลิกานุโยค)^{๒๐๔} เพราะกามสุขนั้นเป็นความสุขที่เกิดขึ้นอย่างอิงอาศัยวัตถุ จึงไม่ใช่ความสุขที่ยั่งยืน และเมื่อความสุขนั้นหมดไปย่อมทำให้เกิดการแสวงหา แก่งแย่ง กอบโกย ปกป้องรักษาวัตถุสิ่งของที่ทำให้เกิดความสุข สร้างความเดือดร้อน เบียดเบียนตน คน สัตว์ และสิ่งแวดล้อม อริสติกศึกษาจึงมีบทบาทที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตในเรื่องของการฝึกอินทรีย์ต่างๆ เช่น ตา หู เพื่อติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วยพฤติกรรมที่บริสุทธิ์ อยู่ในกรอบของศีล เพื่อให้มีวิถีชีวิตที่ปลอดภัย ไร้การเบียดเบียน และเกื้อกูลแก่สิ่งแวดล้อมทางสังคม^{๒๐๕} เพื่อสร้างเสริมสภาพชีวิตให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายและสัมพันธ์กับชีวิตตามหลักกายภาวนา ๔ ประการ ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ต่อกายภาวนา ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมได้รับอานิสงส์จากศีล คือ มีโรคทรัพย์เป็นอันมาก มีกิตติศัพท์อันดีงาม จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ ย่อมแก่กล้า ไม่เก้อเขิน เวลาตาย ย่อมไม่หลงลืมสติ ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๒๐๖} ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมขั้นอริสติกศึกษาสามารถดำเนินชีวิตด้วยความสันโดษ^{๒๐๗} มีความมักน้อย มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย จึงมีโรคทรัพย์เหลือใช้ นอกจากนี้ ยังเป็นผู้มีผิพรรณผุดผ่อง มีสีหน้าสดใส

^{๒๐๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖๓/๕๔๖.

^{๒๐๔} คุรยละเอียดใน พระอุปติสเถระ รจนา, **วิมุตติมรรค**, พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเชมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๓), หน้า ๔ - ๕.

^{๒๐๕} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๓๕๑.

^{๒๐๖} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔-๙๕.

^{๒๐๗} สันโดษ หมายถึง พอใจในสิ่งที่หามาได้อย่างสุจริตและเต็มกำลังของตน

เพราะมีความประพุดิทางกายวาจาใจ ที่บริสุทธิ์ จึงสามารถเข้าไปในที่ต่างๆ ได้อย่างองอาจปราศจากความกังวลใดๆ เป็นที่น่าชื่นชมแก่ผู้พบเห็น การสำรวมระวังอินทรีย์อย่างมีสติอยู่เสมอ ทำให้เวลาตายก็ไม่เปลอสติ เพราะได้ปฏิบัติจนเป็นนิสัย และไม่มีเรื่องรบกวนจิตใจในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต จึงมีสุคติเป็นที่หมาย อธิศีลสิกขาจึงมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการสร้างกายภาวนา

๒. ความสัมพันธ์โดยตรงต่อศีลภาวนา โดยประพุดิในสิกขาบหด้วยความเคารพซึ่งสิกขาบหนั้นถูกบัญญัติขึ้นเพื่อเกื้อกูลต่อการไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นในสังคม เพื่อประโยชน์สุขในการอยู่ร่วมกัน เพื่อควบคุมคนไม่ดีไม่ให้ก่อความเดือดร้อนวุ่นวาย เพื่อสร้างความสามัคคีด้วยการสร้างมาตรฐานทางความคิดและความประพุดิอย่างเดียวกัน เพื่อป้องกันการทำร้ายเบียดเบียนกันในปัจจุบันและในอนาคต^{๒๐๘} ดังนั้น การปฏิบัติตามสิกขาบหจึงเป็นการฝึกอบรมพฤติกรรมในด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมให้มีระเบียบอยู่ในกฎเกณฑ์ มีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการสร้างศีลภาวนา

๓. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อจิตภาวนา ดังพระพุทธพจน์ว่า “กุศลศีลมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน”^{๒๐๙} ทั้งนี้เพราะการกระทำที่ประกอบด้วยศีลนั้นเกิดจากจิตที่ประกอบด้วยเมตตา จึงตั้งเจตนางดเว้นหรือเว้นขาดจากการเบียดเบียน ทำให้ไม่ต้องเดือดร้อนใจจากการกระทำของตน และความไม่เดือดร้อนใจนั้นก็ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งเบิกบานใจ เมื่อได้ระลึกถึงการประพุดิของตนเกิดความอุมใจ ความสงบเย็นใจ และความสุใจ ด้วยเหตุนี้ การดำเนินชีวิตขั้นอธิศีลสิกขา จึงมีส่วนทำให้จิตมีคุณภาพ คือตั้งอยู่ในกุศลธรรม และยังมีส่วนช่วยให้สุขภาพจิตดีหรืออาจกล่าวได้ว่า อธิศีลสิกขามีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างจิตภาวนา

๔. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อปัญญาภาวนา ดังพระพุทธพจน์ว่า “ปัญญาอ้อมมีแก่ผู้มีศีล”^{๒๑๐} กล่าวคือการฝึกใช้อินทรีย์เพื่อติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกหรือทางวัตถุก็ตาม เพื่อติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมก็ตาม ล้วนต้องอาศัยการสำรวมระวังอย่างมีสติ เพื่อมิให้ถูกความโลภ ความโกรธ ความหลงเข้าครอบงำ จึงจะสามารถให้ตา หู จมูก ลิ้น กายใจ อย่างเป็นประโยชน์^{๒๑๑} ทำให้เกิดปัญญารู้คุณค่าของการตั้งตนอยู่ในศีลและโทษของการเบียดเบียนก่อเวร ซึ่งส่งผลให้เกิดหิริโอตตปปะ คือมีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป นอกจากนี้ การดำเนินชีวิตในขั้นอธิศีลสิกขาที่เน้นให้รู้จักประมาณในการบริโภค ด้วยการพิจารณาโดยแยกคายแล้วจึงเสพ ยังทำให้เกิดปัญญาที่รู้ในคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ^{๒๑๒}

รวมความว่า การดำเนินชีวิตขั้นอธิศีลสิกขานั้น มีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างปัญญาภาวนาตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อความหลุดพ้นจากอภสวะนี้ เหมือนกับแพสำหรับข้ามฟาก มิใช่เพื่อยึดถือเอาไว้และแบกขึ้นหลัง หมายถึงว่า การศึกษาและปฏิบัติในกายภาวนา ศีลภาวนา

^{๒๐๘} ุรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙ และ วิ.มหา. อ. (ไทย) ๑/๑/๗๓๗.

^{๒๐๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๒๑๐} ุรายละเอียดใน ที.สี (ไทย) ๙/๓๑๗/๑๒๒.

^{๒๑๑} ุรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๓๕๖.

^{๒๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗.

จิตตภาวนา และปัญญาภาวนานั้น เป็นแต่เพียงอุปกรณ์ เพื่อดับทุกข์เท่านั้น เมื่อปฏิบัติจนกระทั่งจิตหลุดพ้นแล้ว ก็ไม่ต้องยึดถือในสิ่งที่ตนบรรลุนี้อีก แต่ให้ปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในทุกสิ่ง

๔.๓.๒.๒ การพัฒนาขั้น ๕ ตามหลักอริจิตตสิกขา

เนื่องจากพระพุทธศาสนามองว่า ธรรมชาติเดิมของจิตมนุษย์มีลักษณะผุดผ่อง แต่เพราะมิได้อบรมให้ดี จิตนั้นจึงเศร้าหมองได้ด้วยกิเลส ทำให้อยู่ในสภาพที่ไม่เหมาะต่อการใช้งานไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์และนำทุกข์มาให้ บุคคลผู้ไม่ได้คุ้มครอง ไม่ได้รักษา ไม่ได้ระวังจิต จึงคิดประทุษร้ายผู้อื่น นอกจากนี้ จิตที่ขุ่นมัวยังไม่สามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ได้ตรงตามความเป็นจริง จิตที่ยังไม่ได้รับการฝึกฝนอบรม จึงไม่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น^{๒๑๓} อริจิตตสิกขาก็มีบทบาทที่สำคัญต่อการศึกษาศรัทธาธรรมของจิต เพื่อให้รู้จักอารมณ์ของจิต และให้รู้จักสภาพจิตที่เป็นไปตามอารมณ์ โดยใช้การเจริญสมณะและวิปัสสนา เพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์ และรักษาจิตใจของตนให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมแก่การใช้งาน ทำให้จิตมีสมรรถภาพ คุณภาพ และสุขภาพที่ดี มีความสัมพันธ์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อภาวนา ๔ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ความสัมพันธ์โดยตรงต่อจิตภาวนา กล่าวคือทำให้จิตมีคุณภาพขึ้น คือมีพรหมวิหารธรรม เป็นกลาง ปราศจากอคติ บริสุทธิ์จากกิเลส นอกจากนี้ จิตยังมีสมรรถภาพขึ้น คือมีความเพียร ความขยันอดทน มีสติ รู้จักยับยั้งชั่งใจ มีความมั่นใจ ความแน่วแน่มั่นคง มีสมาธิเป็นต้น และท้ายที่สุดคือมีสุขภาพจิต” ที่ดีขึ้น มีความอ่อนใจ ความอึดใจ ความซาบซึ้ง ความร่าเริง ความสงบเย็น ความผ่อนคลาย ความชื่นใจ ความโปร่งโล่ง ความเบิกบานใจ เป็นต้น^{๒๑๔} ดังนั้น การดำเนินชีวิตที่ผ่านการฝึกอบรมจิตตสิกขา ซึ่งเป็นการอบรมจิตใจให้เกิดคุณสมบัติที่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต จึงมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการสร้างจิตภาวนา

๒. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อกายภาวนา เนื่องจากจิตและกายนั้นมีความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันอยู่ ดังนั้น ในระหว่างการดำเนินชีวิตที่ผ่านการอบรมจิต จึงส่งผลปรากฏให้เห็นทางกายด้วย ดังพุทธพจน์ว่า “เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ”^{๒๑๕} ความปิติสุขที่เกิดขึ้นในระหว่างการเจริญภาวนายังส่งผลให้ผิวพรรณผ่องใส ใบหน้าอัมเอิบ ดังที่พระสารีบุตรกล่าวแก่พระอานนท์ว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรม คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และนิโรธสมาบัติตามลำดับ จึงทำให้อินทรีย์ผ่องใส สีหน้าผุดผ่อง^{๒๑๖} ด้วยเหตุนี้ จึงสรุปได้ว่า การสร้างสุขภาพจิตที่ดี มีผลให้เกิดสุขภาพกายที่ดี การดำเนินชีวิตที่ผ่านการอบรมในขั้นอริจิตตสิกขา จึงมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างกายภาวนา

^{๒๑๓} ดูรายละเอียดใน อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑ - ๔๙/๕-๙.

^{๒๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “สุขภาพะองค์รวมแนวพุทธ”, พุทธจักร ปีที่ ๖๐ เล่มที่ ๑ (มกราคม ๒๕๕๙) : ๑๑.

^{๒๑๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๕/๗๕.

^{๒๑๖} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๓๒ - ๓๔๐/๓๔๒ - ๓๔๗.

๓. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อศีลภาวนา ถึงแม้ว่าการดำเนินชีวิตที่มุ่งเน้นการฝึกอบรมจิต จะ มุ่งเน้นไปที่การเจริญภาวนาเพื่อชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ รักษาจิตให้พ้นจากนิเวศ ๕ ซึ่งขวางกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม แต่ทว่าการดำเนินชีวิตที่ผ่านการฝึกอบรมเพื่อรักษาตนนั้นก็ถือว่าเป็น การรักษาผู้อื่นด้วย^{๒๑๗} เพราะจิตที่กำลังสงบในสมาธิ และตั้งมั่นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ย่อมไม่คิดไป เบียดเบียนผู้อื่น หรือเมื่อถูกเบียดเบียนก็ย่อมไม่ให้ความรู้สึกขบขังและความคิดเบียดเบียนที่ทำให้ จิตขุ่นมัวนั้น ตั้งอยู่ได้ด้วยการละ บรรเทา หรือทำให้หมดไป การอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมจึงเป็นไปได้ สรุปลงได้ว่า การฝึกอบรมจิตมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างศีลภาวนา

๔. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อปัญญาภาวนา กล่าวคือการฝึกอบรมจิตเพื่อให้มีสมาธิตั้งมั่น จนอยู่ในสภาพควรแก่การใช้งาน (กมณีนีโย) นั้น ต้องอาศัยการเจริญสติสัมปชัญญะเพื่อย กจิตให้พ้น จากความข้องข้ม เหนือชาหรือข่มจิตไม่ให้ซัดส่ายไปมาด้วยความฟุ้งซ่าน^{๒๑๘} พร้อมด้วยความเพียรที่ พอเหมาะเพื่อการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ไม่ให้เกิดความฟุ้งซ่านหรือเกียจคร้าน^{๒๑๙} เป็นอุปสรรคต่อการ ปฏิบัติ โดยนัยนี้ การฝึกอบรมจิตจึงทำให้เกิดปัญญาที่รู้และเข้าใจคุณค่าของการรักษาสภาพจิต และ โทษของการปล่อยให้อัตถุครอบงำโดยกิเลส ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากสภาวะที่ปรากฏตามความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้ จึงสรุปว่า การฝึกอบรมขั้นอธิจิตสิกขามีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างปัญญาภาวนา

การดำเนินชีวิตตามหลักอริยจิตตสิกขาก็คือกระบวนการติดต่อสัมพันธ์ภายในกับโลก ภายนอกอย่างฉลาดและรู้เท่าทันต่อความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยจิตที่มีความ เมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มีจิตใจที่เห็นคนอื่นเดือดร้อน หรือ มีความทุกข์ยากลำบากแล้วทนอยู่ไม่ได้ ต้องให้ความช่วยเหลือ จึงเป็นการสร้างสันติทั้งภายในและ ภายนอกให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริง จึงเกิดมีได้ต้องเริ่มที่ตัวบุคคล ที่เรียกว่าการมีศีลที่อบรมมาดีแล้ว

๔.๓.๒.๓ การพัฒนาขั้น ๕ ตามหลักอริยปัญญาสิกขา

การพัฒนาขั้น ๕ ตามหลักอริยปัญญาสิกขามีความสัมพันธ์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อหลัก ภาวนา ๔ ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์โดยตรงต่อปัญญาภาวนา กล่าวคือการฝึกอบรมปัญญาให้รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ นั้น ทำได้ด้วยการเฝ้าสังเกตสภาวะที่แท้จริงของขั้น ๕ ธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เพราะอริยสัจเหตุปัจจัย ธรรมชาติของความไม่รู้ ความทะยานอยากและความยึดมั่นถือมั่นว่า มีตัวตนที่เป็นเรา เป็นเขา และธรรมชาติอันปราศจากการปรุงแต่งว่ามีตัวตน ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจ โลกและชีวิตมากพอ ที่จะไม่หลงตีราคาโลกธรรมต่างๆ ไปตามแรงปลุกปั่นของกิเลส จึงแน่วแน่ตั้งไป ในทางแห่งการตรัสรู้ ด้วยความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย^{๒๒๐} ด้วยเหตุนี้ การฝึกอบรมปัญญาให้สามารถ

^{๒๑๗} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๒.

^{๒๑๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๗๘/๔๕๕.

^{๒๑๙} ดูรายละเอียดใน อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๓ - ๕๓๕.

^{๒๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๒๘.

มองปัญหาชีวิตได้ตรงตามความเป็นจริง แก้ไขจัดการได้อย่างเหมาะสมโดยปราศจากความทุกข์ที่เกิดจากการครอบงำของกิเลส จึงมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการสร้างปัญญาภาวนา

๒. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อกายภาวนา เนื่องจากการฝึกอบรมปัญญานั้น ทำให้รู้เท่าทันความจริงของกามสุขที่เกิดจากการเสพรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่น่าปรารถนาว่า ยังเป็นความสุขอย่างหยาบ มีความหวานชื่นน้อย แต่มีทุกข์มาก มีโทษมาก นำความเดือดร้อนมาให้ผู้ปฏิบัติที่บรรลุนิวัตรธรรมที่สูงขึ้นไปด้วยสัมมาปัญญา ย่อมโน้มใจไปหาสุขที่ประณีตยิ่งกว่าและเป็นสุขไม่ต้องอาศัยกามด้วยเหตุนี้ ความต้องการเสพวัตถุสิ่งของที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเพื่อเสวยกามสุขจึงลดลงและอยู่ภายใต้ขอบเขตแห่งความดีงาม^{๒๒๑} ดังนั้น การฝึกอบรมปัญญาจึงมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างกายภาวนา ในการดำเนินชีวิตตามหลักกายภาวนา

๓. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อศีลภาวนา คุณสมบัติประการหนึ่งของบุคคลผู้เชื่อว่ามิมีปัญหามากในพระพุทธศาสนา คือบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลคนหมู่มากให้ตั้งอยู่ในอริยธรรมที่ควรรู้ ได้แก่ ความเป็นผู้มีกัลยาณธรรม ความเป็นผู้มีกุศลธรรม เพื่อสุขแก่เขาเหล่านั้น^{๒๒๒} ดังที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกทั้งหลายเคยประสบกับความทุกข์ยากลำบากที่เกิดจากความไม่รู้ของตนมาก่อนเมื่อท่านเหล่านั้นรู้แจ้งสัจธรรมที่ทำให้พ้นไปจากความทุกข์แล้ว จึงนำวิธีปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์นั้นมาบอก แสดงเปิดเผยเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความกรุณา จึงสรุปได้ว่าการฝึกอบรมปัญญามีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างศีลภาวนา ในการดำเนินชีวิตตามหลักศีลภาวนา

๔. ความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อจิตภาวนา ทั้งนี้ เพราะบุคคลผู้ฝึกอบรมปัญญาจนเกิดความรู้เท่าทันความจริงของชีวิต ย่อมงดเว้นจากการปรุงแต่งไปต่างๆ นานาด้วยความไม่รู้ จึงมองเห็นแต่ความปลอดโปร่ง ปราศจากความหวั่นไหวทั้งปวง^{๒๒๓} นอกจากนี้ ยังทำให้เป็นผู้มีความสุขและไม่เศร้าโศกกว่า จะได้เป็นหรือจะไม่ได้เป็นอย่างที่คาดหวังและยึดมั่นถือมั่น^{๒๒๔} ผู้ที่ได้ฝึกอบรมปัญญาแล้วจึงเริ่มรู้จักความสุขสงบผ่องใส ความเป็นอิสระเบิกบานที่เป็นด้านโลกุตระ^{๒๒๕}

การพัฒนาขั้น ๕ ตามหลักอริยปัญญาสิกขา คือการทำปัญญาให้เจริญงอกงามในด้านความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่หวั่นไหวไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ ที่ทำให้ไขว่เขวออกไปจากทางแห่งความจริง มีลักษณะที่เป็นเจ้าแห่งจิต เป็นนายของความคิด โดยสังเกตจากการมีศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างมีเหตุผล และมีความเข้าใจที่ถูกต้องในพระรัตนตรัย ความสามารถในการวิเคราะห์ บำป-บุญ คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์อย่างรู้เท่าทันโลกและชีวิต ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า “มหาบุรุษ ผู้มีปัญญามากนั้นปรารถนาจะตรีกตรองเรื่องใด ก็ตรีกตรองเรื่องนั้น ไม่ปรารถนาจะตรีกตรองเรื่องใด ก็ไม่ตรีกตรองเรื่องนั้น ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ดำริเรื่องนั้น

^{๒๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๙ - ๕๔๔.

^{๒๒๒} ุรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๕/๕๖.

^{๒๒๓} ุรายละเอียดใน ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๖๐/๗๒๙.

^{๒๒๔} ุรายละเอียดใน ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๒๐/๒๐๘.

^{๒๒๕} ุรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๒๘.

ไม่ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ไม่ดำริเรื่องนั้น เป็นผู้เชี่ยวชาญในแนวทางแห่งกระบวนการความคิดทั้งหลาย”^{๒๒๖}

นอกจากนี้ สามารถรู้ได้จากการรู้จักกระตุ้นตนเอง และจงใจตนเองให้ใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษา แสวงหาความจริง และใฝ่สร้างสรรค์พัฒนางานอยู่เสมอ ทั้งหมดนี้เป็นปัญญาในระดับต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่าการดำเนินชีวิตตามหลักภาวนา ๔ ในทางพระพุทธศาสนาต้องมีการพัฒนาปัญญานี้หลายชั้น หลายตอนจนกว่าจะบรรลุจุดหมายสุดท้าย คือมีปัญญาที่รู้เท่าทันโลกและชีวิต เป็นจุดประสงค์หลัก ซึ่งส่งผลให้จิตใจเป็นอิสระ เมื่อปัญญาเจริญอย่างถูกต้องก็จะส่งผลแก่จิตใจ ทำให้จิตใจตั้งงาม มีความสุข เป็นอิสระและเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต เมื่อใดมีภาวนาครบ ๔ ประการนี้โดยสมบูรณ์ ท่านเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ คือบุคคลที่ได้พัฒนา ๔ ด้านนี้ครบถ้วนบริบูรณ์ เป็นการดำเนินชีวิตที่ผ่านขั้นตอนที่ครบถ้วนสมบูรณ์นั่นเอง พระพุทธองค์มีวัตถุประสงค์ในเรื่องการฝึกชั้นอธิปัญญาสิกขา อยู่ที่ว่าฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นที่บริสุทธิ์ ด้วยการเฝ้าสังเกต จนรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงและเกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ จึงสามารถทำลายอวิชชาให้หมดไปได้ ดังนั้น การฝึกอบรมปัญญาในพระพุทธศาสนา จึงหมายถึงการเจริญโสดาปัตติมรรคเป็นอย่างน้อย และมีเป้าหมายที่การละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสเป็นอย่างต่ำ เพื่อนำไปสู่ความเป็นอิสระ และพ้นทุกข์อย่างยั่งยืน ดังพระพุทธพจน์ว่า “โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่าเข้าไปสู่สวรรค์ หรือกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง”^{๒๒๗}

การฝึกอบรมปัญญาจึงมีความสัมพันธ์โดยอ้อมต่อการสร้างจิตภาวนาในการดำเนินชีวิต ตามหลักจิตภาวนา ภาวนา ๔ ได้เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ผู้ไกลจากกิเลส และเป็นผู้สำเร็จ การศึกษาแล้ว การดำเนินชีวิตตามหลักปัญญาภาวนา ก็คือการรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสภาวะของโลกและชีวิต ที่เรียกว่า มองโลก มองเรา ทำให้จิตใจเป็นอิสระได้จนถึงขั้น สูงสุด ส่งผลให้อยู่ในโลกโดยไม่ติดโลก มีอิสระที่จะเจริญเติบโตงอกงามที่เรียกว่ามีปัญญาอบรมดีแล้ว

๔.๔ สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย

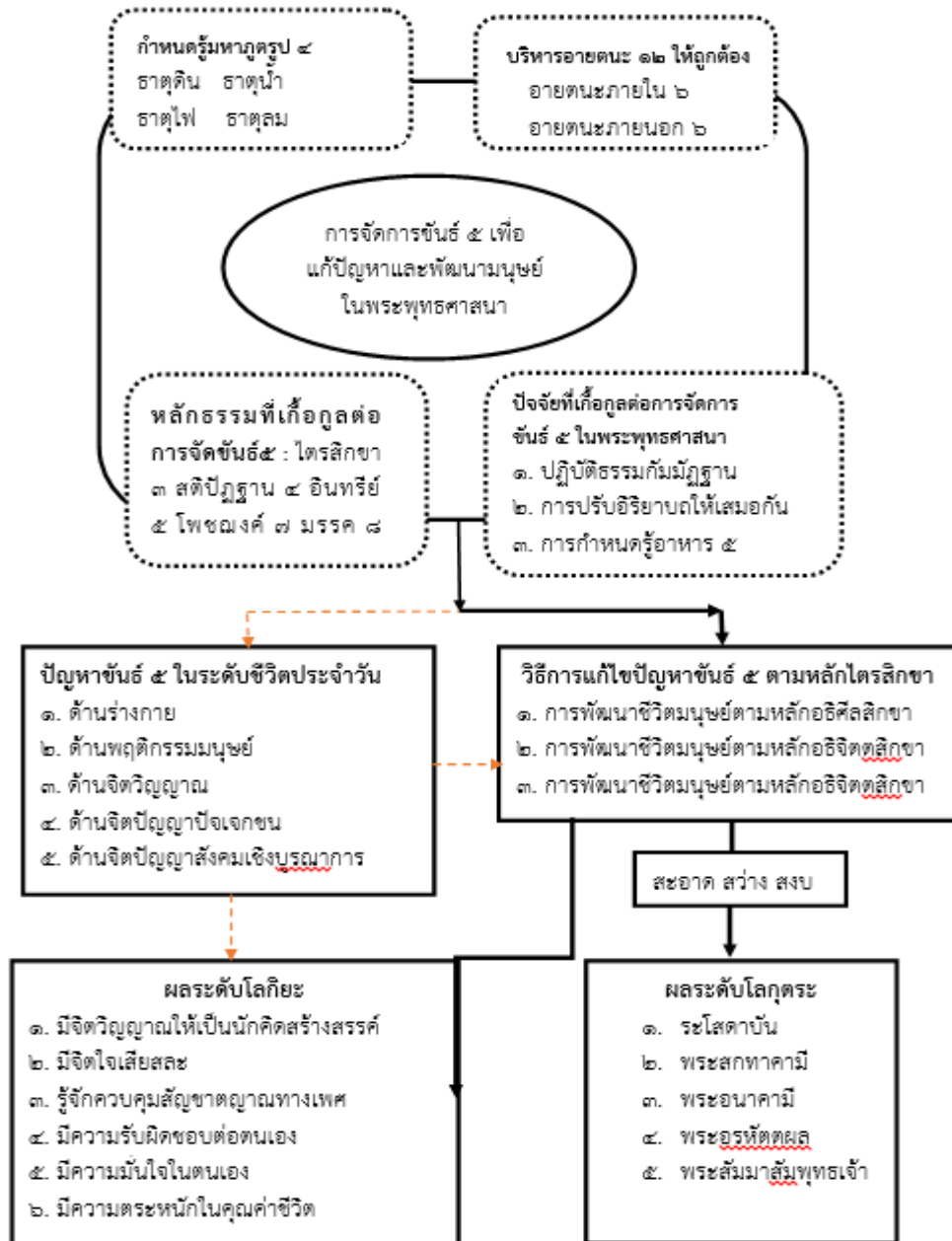
วิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา ทำให้สามารถ แนวคิดพุทธศาสนาสามารถนำมาประยุกต์เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี องค์ความรู้ในพุทธ ศาสนาที่มุ่งเน้นเพื่อความหลุดพ้น เพื่อความสงบสุขของปัจเจกนั้น ไม่ได้ละเลยมิติของสังคมดังที่เคยมี การกล่าวอ้างถึง แต่ก็ต้องยอมรับความจริงว่า คำสอนเรื่องมิติทางสังคมไม่ได้ถูกนำมาปฏิบัติอย่าง จริงจัง และไม่ได้นำมาสอนหรือปลูกฝังในวิถีชีวิต ทฤษฎีบูรณาการเชิงพุทธ คือแนวคิดเรื่องกฎต่างๆ ตามธรรมชาติตามหลักแนวคิดของพุทธศาสนาที่สามารถนำมาประยุกต์จนเกิดเป็นทฤษฎีบูรณาการ เชิงพุทธ และทั้งมิติของปัจเจกและมิติของสังคม โดยแต่ละด้านก็จะมีหลักปฏิบัติหลักธรรม

^{๒๒๖} คุรยละเอียดใน อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๕/๕๖., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๑/๒๓๒.

^{๒๒๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕ /๑๓๘/๘๘.

พระพุทธศาสนา ในการพัฒนาจิตและพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาแล้ว ยังสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งจิตและพัฒนาด้านสังคม สามารถสรุปองค์ความรู้ได้ ดังนี้

แผนภาพที่ ๔.๒ องค์ความรู้จากการวิจัย

วิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาคนในพระพุทธศาสนา สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาคนในระดับโลกิยะ คือ การสร้างจิตวิญญาณให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาคือการควบคุมสัญชาตญาณทางเพศ การสร้างความรับผิดชอบต่อตนเอง การสร้างความมั่นใจในตนเอง การสร้างความตระหนักในตนเอง ระดับโลกุตระ สามารถสร้างจิตและเจตสิกฝ่ายกุศลให้เกิดขึ้น พัฒนาคนให้หลุดพ้นจากทุกข์ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นบรมสุข ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

งานดุขฎีนิพนธ์เรื่องการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษยในพระพุทศาสนา มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาชั้น ๕ ในพระพุทศาสนา (๒) เพื่อศึกษาการจัดการชั้น ๕ ในพระพุทศาสนา (๓) เพื่อเสนอแนวทางการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษยในพระพุทศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล (Content Analysis) เป็นเครื่องมือการวิจัยเชิงนิรนัย (Deductive Method) จากแหล่งเอกสารทั้งที่เป็นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และหนังสือที่เกี่ยวข้อง มีข้อสรุปผลการวิจัย ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๑. ชั้น ๕ ในพระพุทศาสนา ประกอบด้วยรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ประกอบด้วยชั้น ๕ หมายถึงตัวตนหรือชีวิตของตนอันประกอบด้วยฝ่ายรูปและฝ่ายนาม ที่แยกออกเป็น ๕ ชั้นหรือกอง อันประกอบด้วยรูป(กาย) เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณ พระพุทองค์ได้แยกให้เห็นตามความเป็นจริงอย่างปรมัตถ์ว่า ความเป็นตัวตนหรือชีวิตนั้นเป็นสังขารอย่างหนึ่ง หมายถึงเป็นสิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา จึงย่อมมีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตา เป็นไปตามสามัญลักษณ์ของสังขารทั้งปวงตามพระไตรลักษณ์ ชั้น ๕ แต่ละชั้นมีรายละเอียดมาก ซึ่งสื่อให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวแต่ละชั้นเหล่านั้นอย่างลึกซึ้ง เรื่องชั้น ๕ มีก่อนสมัยพุทกาลแต่เป็นอิตตา ต่างจากในพระพุทศาสนาที่เป็นอนัตตา ชั้น ๕ แต่ละชั้นนั้นก็มีปฏิบัติการร่วมกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้แต่ละชั้นปรากฏนั้นก็รวมอยู่ในชั้น ๕ ไม่ได้เป็นสิ่งอื่นนอกจากชั้น ๕ โดยมีส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าผัสสะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้นามชั้นปรากฏชัด ชั้น ๕ นี้เป็นคำตอบโลกและชีวิตว่าไม่มีสิ่งอื่นนอกจากชั้น ๕ แอบแฝงอยู่ในสรรพสิ่ง และชั้น ๕ ก็ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันไปในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นกระบวนการหรือกระบวนการอันสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิต กระบวนการธรรมชาติของชั้นทั้ง ๕ ที่เนื่องสัมพันธ์กันเป็นเหตุปัจจัยกัน ที่เกิดขึ้นเป็นปกติตามธรรมชาติของตัวตนในการดำรงชีวิต อันเกิดแต่เหตุปัจจัยเช่นเดียวกันตามหลักปัจจุสมุปันธรรม เป็นกระบวนการสื่อสารระหว่างกายกับจิตในชั้น ๕ ต่ออารมณ์หรืออายตนะภายนอก อันเป็นธรรมชาติของผู้มีชีวิต ที่มันต้องเป็นเช่นนี้เองเป็นธรรมดา ชั้น ๕ เองนั้น ไม่ได้เป็นตัวก่อโทษก่อทุกข์ใดๆ อีกทั้งยังเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในการดำรงชีวิต แต่ถ้าประกอบด้วยอุปาทานร่วมด้วยแล้ว ก็จักทำให้ชั้น ๕ ที่เกิดขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตนั้นถูกรอบงำด้วยอุปาทานที่มีต้นเหตุเป็นเหตุปัจจัยให้เกิด ซึ่งก็คือชั้น ๕ นั้นจะได้ถูกรอบงำแปรปรวน แฝงหรือ

ประกอบด้วยอุปาทานอันก่อให้เกิดทุกข์อุปาทานหรืออุปาทานชั้น ๕ ที่ล้วนแฝงด้วยกิเลสหรือความพึงพอใจในตัวของตนเป็นหลักใหญ่โดยไม่รู้ตัว จึงเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานทุกข์ทั้งปวง อันคือทุกข์ที่ประกอบด้วยอุปาทานที่ธรรมของพระองค์ท่านสั่งสอนเพื่อให้ดับสนิทไป เพื่อความสุข อันสะอาด สงบ บริสุทธิ์ยิ่งเหนือสุขใดๆ คือการเข้าถึงพระนิพพานโดยใช้ชั้น ๕ เป็นอุปกรณ์สู่การบรรลุธรรมนั่นเอง

๒. การจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา มีลักษณะร่วมสากลของร่างกายมนุษย์ทางรูปชั้น ๕ ร่างกายมนุษย์มีลักษณะโดยสภาวะความเข้าถึงความเป็นกองแห่งรูปธรรม คือชีวิตเฉพาะในส่วนที่เป็นฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดของระบบชีวิตที่เนื่องอยู่ในนามธรรม ไม่สามารถแยกจากกันได้ ลักษณะตามธาตุ ๔ เป็นสภาวะที่ตกอยู่ภายใต้ลักษณะที่คล้อยไปตามธาตุ ๔ ที่สนับสนุนให้มีความสัมพันธ์กับอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ อันเป็นขั้นตอนของการรับรู้เพื่อการพัฒนา ทำให้มนุษย์พัฒนาชีวิตผิดพลาดนั้น ก็เกิดการรับรู้ที่ผิดไปจากความจริง เมื่อเมื่อรู้ผิด การปฏิบัติก็ย่อมผิดพลาด เพราะการจัดการมหาภูตรูป ๔ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์และสุข การเสพอายตนะอันเป็นแหล่งที่มาของความสุขและทุกข์ มีหลักธรรมที่สนับสนุนการจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนาด้วยหลักไตรสิกขา ๓ เป็นข้อศึกษาเพื่อพัฒนาชั้น ๕ ให้สมบูรณ์ หลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันและมรรควิธีให้ถึงความสิ้นภพและชาติ ธาตุ ๔ มีคุณค่าด้านการทำกิจเพื่อรักษาชั้น ๕ คุณค่าด้านการทำจิตเพื่อทำลายชั้น ๕ สู่ความพ้นทุกข์ หลักอินทรีย์ ๕ เป็นเครื่องวัดความพร้อมและความแตกต่างระหว่างบุคคล โพชฌงค์ ๗ ในฐานะเครื่องมือส่งเสริมสุขภาพจิตและปัญญาสู่ ระดับโลกุตตรปัญญา มรรค ๘ ครอบคลุมกระบวนการพัฒนาชั้น ๕ ตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาสู่ความพ้นทุกข์ได้ การจัดการชั้น ๕ เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบในพระพุทธศาสนา จึงมีกระบวนการปฏิบัติร่วมกันแห่งชั้น ๕ ในชีวิตประจำวัน ที่สามารถศึกษาได้จากสิ่งที่ปรากฏออกมาทางการปฏิบัติการแห่งรูปชั้น ๕ ในรูปแบบพฤติกรรมทางกายและวาจา เพราะร่างกายมนุษย์มีอาจดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดยลำพัง ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยเกื้อกูลทั้งภายในและภายนอกร่างกายอุปการะให้ระบบเหล่านั้นทำงานได้ ดังนั้น หลักไตรสิกขา ๓ สติปัฏฐาน ๔ มรรค ๘ จึงเป็นหลักการพัฒนากายและพัฒนาจิตมนุษย์ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้าน ตามหลักภาวนา ๔ คือ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญา เป็นข้อปฏิบัติที่พอดีต่อปัจจัยเกื้อกูลต่อชีวิตมนุษย์ตามหลักทางสายกลางจนถึงความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด

๓. วิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา เป็นหลักแห่งการเฝ้าสังเกตตนเองและสิ่งแวดล้อมภายนอกอยู่เนื่อง ๆ ทำให้บุคคลสามารถปรับเปลี่ยนทัศนคติในการมองโลก มองเรา และชีวิตที่สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น รวมทั้งปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของตนในแต่ละด้านให้ดียิ่งขึ้นตามลำดับและตามสภาพของความเปลี่ยนแปลงของโลกได้ ทั้งการแสวงหาและใช้สอยหรือเสพปัจจัย ๔ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น เพื่อบำรุงรักษาร่างกาย พัฒนาอินทรีย์ คือ เมื่อตาเห็นรูปก็รู้ หูได้ยินเสียงก็รู้ จมูกได้กลิ่นก็รู้ ลิ้นได้ลิ้มรสก็รู้ กายถูกต้อง สัมผัสก็รู้ ในอย่างที่มีมันเป็น ไม่ใช่ตามที่เรายากจะให้มันเป็น อย่างต่อเนื่องให้เป็นไปอย่างมีสติกำกับตลอด เพื่อให้การพัฒนาชั้น ๕ ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้าน ตามหลักภาวนา ๔ คือ (๑) กายภาวนา การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม (๒) ศีลภาวนา การสังเกตปฏิบัติกริยาภายในจิตใจของตนเองซึ่งมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรมภายนอก (๓) จิตตภาวนา และการกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันตนเอง

ตลอดจนรู้เท่าทันต่อธรรมชาติแห่งการดำรงอยู่ของชีวิตและโลก (๔) ปัญญาภาวนาในทางกลับกัน การพัฒนาทางกาย ศีล จิต ปัญญา ภาวนา ๔ เหล่านี้ เป็นภาพลักษณ์ของบุคคลผู้ได้รับการศึกษาที่จะสะท้อนออกมาทางกาย ศีล (สังคัม) จิต (อารมณ) ปัญญาว่า เป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้ว โดยปรากฏให้เห็นได้ในการดำเนินชีวิตนั่นเอง ในแง่นี้ภาวนา ๔ จึงเป็นคุณสมบัติที่เพิ่มค่าให้กับบุคคล กลายเป็นผู้ควรแก่การยกย่องบูชา นอกจากนี้ บุคคลผู้มีภาวนา ๔ ยังช่วยสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนอีกด้วย และสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือที่คอยตรวจสอบความก้าวหน้าในการฝึกฝนอบรมและปฏิบัติในไตรสิกขาได้อีกด้วย ฉะนั้น กระบวนการพัฒนาฝึกฝนอบรมตนเองตามหลักภาวนา ๔ จึงเป็นตัวหลักที่เชื่อมโยงไปถึงหลักไตรสิกขาเพื่อตรวจสอบความก้าวหน้า อันเกิดจากการขัดเกลาพฤติกรรมและความเป็นอยู่ของผู้ปฏิบัติให้อยู่ในกรอบของการฝึกฝนอบรม ที่จะส่งเสริมให้เกิดการทำงานประสานร้อยรัดกันอย่างมีประสิทธิภาพพระหว่างร่างกาย จิตใจ และปัญญา จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การฝึกฝนอบรมตนเองที่ผ่านกระบวนการด้านไตรสิกขานั้นได้ดำเนินมาถูกทางหรือไม่ อย่างไรก็ตาม ควรที่จะต้องปรับปรุงตนเองต่อไปในด้านใดบ้าง เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง ซึ่งจะทำให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้โดยใช้คุณสมบัติที่เกิดจากการฝึกฝนนั้น เพื่อการอยู่บนโลกนี้อย่างเป็นปกติสุขและรู้เท่าทันในความเป็นไปของโลก ทั้งโลกภายใน และโลกภายนอก

หลักขั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้มุ่งเน้นการสอนเพื่อความหลุดพ้นเท่านั้น แต่ยังสอนเรื่องการบริหารขั้น ๕ ให้มีความสุข พัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้นำทางสังคัม ผู้นำทางความคิด และผู้นำทางจิตวิญญาณ ทำให้บุคคล สังคัม สิ่งแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาามนุษย์ในระดับโลกิยะ คือการสร้างจิตวิญญาณให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาความโลภมาก การควบคุมสัญชาตญาณทางเพศ การสร้างความรับผิดชอบต่อตนเอง การสร้างความมั่นใจในตนเอง การสร้างความตระหนักในตนเอง ส่วนในระดับโลกุตตระ สามารถสร้างจิตและเจตสิกฝ่ายกุศลให้เกิดขึ้น พัฒนามนุษย์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นบรมสุข ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลวิจัย สามารถอภิปรายแต่ละประเด็นตามวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง ๓ ข้อ ได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ขั้น ๕ ประกอบด้วยฝ่ายรูปและฝ่ายนาม มาประชุมรวมกันอย่างพึ่งพาอาศัยเป็นปัจจัยกันและกัน เป็นตัวตนหรือชีวิตขึ้น กล่าวคือยังต้องทำงานประสานกันเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันไปในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นกระบวนการหรือกระบวนการอันสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิต ก่อให้เกิดทุกข์หรืออุปาทานขั้น ๕ ที่เกิดแล้วดับ เกิดแล้วดับๆ ในวงจรปฏิจจมุปบาท อันคือทุกข์ที่ประกอบด้วยอุปาทานที่ธรรมของพระองค์ท่านสั่งสอนเพื่อให้ดับสนิทไป เพื่อความสุข อันสะอาด สงบ บริสุทธิ์ยิ่งเหนือสุขใดๆ สอดคล้องกับงานเขียนของ**พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)** เรื่อง “นิพพานอนัตตา” กล่าวถึงขั้น ๕ เป็นคำตอบหนึ่งของคำถามเกี่ยวกับชีวิตว่า หลักพุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องเป็นพิเศษกับเรื่องชีวิต โดยแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ของชีวิตที่ครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรม หรือวัตถุและจิตใจ โดยแยกพิจารณาเป็นพิเศษในด้านจิตใจ การแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ทำได้หลาย

รูปแบบ ซึ่งชั้น ๕ เป็นแบบหนึ่ง นอกจากนี้ ชั้น ๕ ยังเป็นสังฆธรรมตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ แต่นิพพานเป็นอสังฆธรรม เป็นอนัตตาเท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เลิกยึดถือชั้น ๕ เป็นอัสสาสดคล้องกับงานเขียนของ**พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต)** ในหนังสือเรื่อง “พระพุทธศาสนากับปรัชญา” กล่าวถึงทฤษฎีชั้น ๕ ว่า โลกและชีวิตในสังสารวัฏเป็นสังฆธรรม เพราะเกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบพื้นฐาน คือชั้น ๕ จึงทำให้พุทธปรัชญาเถรวาทไม่เป็นวัตถุนิยม (Materialism) ไม่เป็นจิตนิยม (Idealism) และไม่เป็นทวินิยม (Dualism) แต่เป็นสังฆนิยม (realism) สอดคล้องกับงานเขียน**พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ)** ในหนังสือ “มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน” กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงชั้น ๕ โดยจำแนกเป็นรูปและนามที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยซึ่งเรียกว่าปฏิจสมุปบาท ชั้นเหล่านี้ไม่ใช่อัสสาสดและไม่มีอัสสานอกเหนือไปจากชั้นทั้ง ๕ ซึ่งความเข้าใจเรื่องชั้น ๕ นี้ ส่งผลให้เข้าใจถึงความเป็นอนัตตาได้โดยตรง เพราะมีเพียงชั้นเท่านั้นที่ดำเนินไปตามเหตุปัจจัย โดยปราศจากตัวตนหรือตัวเรา ของเรา เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ชั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ส่วนเรื่องความเห็นผิดว่ามีตัวตน เรียกว่า อตตทิฏฐิหรือสักกายทิฏฐิ จำแนกโดยชั้น ๕ ออกได้อย่างละ ๔ คือ รูปเป็นอัสสาสด อัสสาสดมีรูป รูปมีอยู่ในอัสสาสด และอัสสาสดมีอยู่ในรูป เป็นต้น และสอดคล้องกับงานเขียนของ**พระพุทธโฆสจารย์** ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่กล่าวถึงชั้น ๕ ซึ่งเป็นภูมิของปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายซึ่งแยกประเภทเป็นชั้น อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจสมุปบาท เป็นภูมิของปัญญา โดยในอันดับแรก คือคำว่า ชั้น ๕ นี้ ส่วนที่มีความสลายไป ไทรมไป เพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย มีความหนาว ความร้อน เป็นต้น ชื่อว่ารูปชั้น หรือสามารถแยกออกเป็นภูตรูป และอุปาหารรูป ส่วนชั้นนอกจากนี้ ได้แก่ นามชั้น ๔ นั้น ส่วนที่เป็นธรรมชาติที่มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ ชื่อว่าเวทนาชั้น ส่วนที่เป็นธรรมชาติที่มีความจำได้เป็นลักษณะชื่อว่าสัญญาชั้น ส่วนที่เป็นธรรมชาติที่มีการประสมเจตสิกเป็นลักษณะชื่อว่าสังขารชั้น และที่เป็นธรรมชาติที่มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะชื่อว่าวิญญานชั้น

๒. การจัดการชั้น ๕ กับชีวิตมนุษย์ในพระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กับหมวดธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญ ซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติทั้งในระดับโลกียะและระดับโลกุตระ ได้แก่ ไตรสิกขา ๓ สติปัฏฐาน ๔ ธาตุ ๔ อินทรีย์ ๕ อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และมรรค ๘ ซึ่งสามารถพัฒนาชั้น ๕ ให้ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้าน ตามหลักภาวนา ๔ คือ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับงานเขียนของ**ภาณูวงศ์** เรื่อง “จิตวิทยาพุทธ” กล่าวถึงชีวิตที่ประกอบด้วยรูปหรือร่างกายและนามคือส่วนที่เป็นจิตที่มีความสามารถอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) ความรู้สึก ๒) ความทรงจำ ๓) การคิดปรุงแต่ง ๔) การรับรู้สิ่งต่างๆ และอธิบายถึงสภาพที่ทำให้เกิดทุกข์ สาเหตุของการเกิดทุกข์ การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม ตลอดถึงวิธีการทำให้ทุกข์ลดลงจนถึงการดับทุกข์ไปในที่สุด สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของ**วนิดา ธนศุภานุเวช** เรื่อง “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา” ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาตินมนุษย์ พุทธปรัชญาให้ความสนใจกับธรรมชาติของมนุษย์เท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน ไม่สนใจถึงปัญหาในเชิงอภิปรัชญา พุทธปรัชญาบอกถึงธรรมชาติสองส่วนคือ กายกับจิต ว่าเป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ ชีวิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งปวง ชีวิตของมนุษย์เต็มไปด้วยทุกข์นานัปการ มนุษย์เป็นผู้ลิขิตชีวิตตนเอง เกี่ยวกับการดำรงชีวิตพุทธปรัชญามีแนวทางไว้ให้เดินเรียกว่า หลักธรรม จุดหมายปลายทางของมนุษย์อยู่ที่การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง สอดคล้องกับงานสารนิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตของ

พระเจ้าตรงค์ อาจารย์สุโภ (ชุตริ) เรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า ธาตุมีความหมายและความสำคัญอย่างหลากหลาย มีความหมายว่าธาตุเป็นเอกรูปเชิงสสาร (รูป) เอกรูปเชิงจิต (นาม) และทวิรูปคือสสาร (รูป) กับจิต (นาม) และธาตุเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดโลก จักรวาล เอกภพ และสิ่งที่มีชีวิตต่างๆ เช่น มนุษย์ สัตว์และพืช ธาตุเป็นพื้นฐานสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ธาตุเป็นความจริงได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เป็นความจริงได้ทั้งจิตและสสาร ธาตุเป็นสัมพันธ์ภาพดั้งเดิมของมนุษย์ที่มนุษย์มีต่อกัน เมื่อเข้าใจปรากฏการณ์ของธาตุทั้งภายนอกและภายใน จะทำให้มีมุมมองต่อโลกและชีวิตว่าสิ่งทั้งหลายล้วนต้องอิงอาศัยกัน (ปฏิัจจสมุปบาท) ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความสอดคล้องบางประการกับแนวคิดทางด้านวิทยาศาสตร์ และธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีคุณค่าทั้งในระดับคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม มีความสอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของ **นันทพล โรจนโกศล** เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ชั้น ๕ เป็นทฤษฎีปฐมภูมิในพระพุทธศาสนาเถรวาท และในส่วนหลักการปฏิบัติเพื่อบรรลुरुธรรม ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ มีความสมบูรณ์ในตัว การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติหมวดใดหมวดหนึ่งอย่างสมบูรณ์ มีผลเท่ากับปฏิบัติธรรมในหมวดที่เหลือ เมื่อจำแนกแล้วมี ๓ หน้าที แต่บางหน้าทีเป็นองค์ธรรมเดียวกัน เมื่อสรุปแล้ว หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลुरुธรรมมีเพียง ๔ องค์ธรรม ซึ่งสามารถสังเคราะห์เข้าได้กับเวทนาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ และวิญญาณชั้น ๕ และโดยทั่วไปในการปฏิบัติเพื่อการบรรลुरुธรรมทั้ง ๓ หน้าที ๔ องค์ธรรมจะปฏิบัติพร้อมกันบ้าง ไม่พร้อมกันบ้าง และมีอารมณ์ที่เหมือนกันบ้างและแตกต่างกันบ้าง แต่ในขณะที่บรรลुरुธรรมจะปฏิบัติพร้อมกันและมีนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนกัน ยกเว้นบางหน้าทีในบางกรณี แต่อย่างไรก็ดี หมวดธรรม ๖ หมวดแรกในหมวดธรรมนี้ เป็นหลักปฏิบัติแห่งชั้น ๕ เพื่อบรรลुरुธรรมเช่นเดียวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกอีกอย่างได้ว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ และพบว่า หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลुरुธรรมที่มีชั้น ๕ เป็นอุปกรณ์หรืออารมณ์ในการปฏิบัติที่สามารถสังเกตได้ชัดเจน คือ สติปัฏฐาน ๔ และสัมมัปปธาน ๔ ส่วนหมวดธรรมที่เหลือ ได้แก่ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ สังเกตได้ชัดเจนน้อยกว่า มีความสอดคล้องกับดัชนีนิพพานของ **सानุ มหัทธนาคุณ** เรื่อง “แนวทางการจัดดุลยสัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์เชิงพุทธบูรณาการ” พบว่า พุทธชีวิตที่ตนมององค์ประกอบแห่งชีวิตว่าเป็นองค์รวมที่ประกอบด้วยรูปธรรมและนามธรรมคือรูปนาม และมองร่างกายมนุษย์ว่ามีลักษณะเฉพาะของรูปชั้น ๕ ธาตุ ๕ และสามัญญลักษณะ โดยมีพัฒนาการตั้งแต่กละไปจนถึงร่างกายที่เจริญเติบโตสมบูรณ์มีอวัยวะครบถ้วนในที่สุด ก่อเกิดเป็นโครงสร้างของร่างกายอันประกอบไปด้วยระบบภายในร่างกายมนุษย์ตามความสัมพันธ์ระหว่างธาตุ ๖ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และธาตุวิญญาณ ระบบเหล่านี้มีลักษณะและการทำงานที่แตกต่างกันไปตามธาตุแต่ละธาตุ พระพุทธศาสนามองว่าระบบภายในร่างกายมนุษย์มีอาจดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดยลำพัง หากแต่ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยเกื้อกูลทั้งภายในและภายนอกร่างกาย ในการอุปการะให้ระบบเหล่านั้นสืบต่อได้ตามหลักปฏิัจจสมุปบาท เมื่อปัจจัยเหล่านี้สัมพันธ์กันอย่างพอดี ความสมดุลสามารถจัดได้ในมิติสัมพันธ์ของดุลยภาพชีวิตทั้ง ๔ ระดับ คือ ดุลยภาพร่างกาย ดุลยภาพพฤติกรรม (ศีล) ดุลยภาพจิตใจ และดุลยภาพปัญญา ตามลำดับ ตามรูปแบบของแบบจำลองบาลานซ์ ๖ องค์ประกอบแห่งความสมดุลของระบบภายในร่างกายมนุษย์ ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญทั้ง ๖ คือ (๑) มหาภูตรูป

(๒) ลมหายใจเข้าออก (๓) อิริยาบถ (๔) ไฟธาตุ (๕) อาหารที่กลืนกิน (๖) วิญญาณธาตุ มีความสอดคล้องกับงานสารนิพนธ์ระดับดุขฎิบัณฑิตของ**พระปริยงค์ เมธิโน** เรื่อง “การประยุกต์ใช้ความว่าง (สุญญตา) ในชีวิตประจำวัน” ได้กล่าวว่า สุญญตาตรงกับความหมายของความว่างในบริบทของอนัตตาหรือความไม่มีตัวตน บริบทสุญญตสุญญตวิหาร และบริบทความมีสติรู้ตัวปล่อยวาง ทั้งสามบริบทนี้นำไปสู่ความไม่มีตัวตนและ ความว่างในเชิงจิตวิทยาโดยการฝึกปฏิบัติสุญญตสมาธิจนเกิดผลเริ่มจากความว่างชั่วขณะ นิพพานชั่วขณะหรือสุญญตวิโมกข์ จนถึงความว่างสูงสุดหรือนิพพาน บริบทเหล่านี้นำไปสู่ความไม่มีตัวตน สัมพันธ์กับการศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อมุ่งถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวตน จนบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือว่างจากตัวตน (อัตตสุญญตา) ความหลุดพ้นจากความทุกข์ (วิมุตติ) หรือความดับเย็นเป็นสุข (นิพพาน)

๓. วิธีการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนามีแนวทางการแก้ปัญหาและพัฒนาคนในระดัปลอกิยะ คือ การสร้างจิตวิญญาณให้เป็นนักคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาความโลภมาก การควบคุมสัญชาตญาณทางเพศ การสร้างความรับผิดชอบต่อตนเอง การสร้างความมั่นใจในตนเอง การสร้างความตระหนักในตนเอง ระดับโลกุตตระ สามารถสร้างจิตและเจตสิกฝ่ายกุศลให้เกิดขึ้น พัฒนาคนให้หลุดพ้นจากทุกข์ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นบรมสุข ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับงานเขียนของ William S. Waldron เรื่อง “The Buddhist Unconscious : The Alayavijñāna in the Context of Indian Buddhist Thought” กล่าวถึงจิตใต้สำนึก (Unconscious) ว่าเป็นจิตที่มีความรู้ความรู้สึกได้ว่าจิตมีการเคลื่อนไหว และมีความแตกต่างในมิติของกระบวนการเรียกว่า จิตใต้สำนึกที่เป็นรากฐานในการเก็บหรือคล้ายบ้านของวิญญาณจากกระบวนการของวิญญาณที่รับรู้ความรู้สึก จิตใต้สำนึกในทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่อยู่ในสุญญากาศ แต่เป็นที่มีการขับเคลื่อนไปอย่างมีเป้าหมายมีเหตุผลและปรากฏขึ้น เมื่อมีสิ่งภายนอกมากระทบ โดยสรุปแล้วเป็นการสังกรรมและความบริสุทธิ์มิได้เมื่อเข้าถึงธรรมชาติโดยตัวมันเอง มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ**พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินนโต** ได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกับซิกมันด์ ฟรอยด์ พบว่า การอธิบายถึงพฤติกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีการแสดงทาง กาย วาจา เพราะสืบเนื่องมาจากจิตที่อยู่ภายในที่เป็นตัวกำหนดวิถีทางของการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและอนาคต โดยที่พฤติกรรมแสดงออกนั้น เป็นการทำงานแบบลูกโซ่หมายถึงว่าพฤติกรรมในอดีต ย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมในปัจจุบันและพฤติกรรมในอนาคต ซึ่งจะวนเวียนอยู่เช่นนี้ トラบไคที่บุคคลนั้นยังมีกิเลสที่จะนำไปสู่ความทุกข์และความสุขทางใจได้ ส่วนพฤติกรรมในทรรศนะของฟรอยด์เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายภาพทั้งหมดหมายถึงบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์กับบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่ทั้งดีและไม่ดีพฤติกรรมเหล่านี้ ฟรอยด์ให้ความสำคัญอยู่ ๒ ส่วน คือ ๑) โครงสร้างทางจิตใต้สำนึก ๒) แรงขับพื้นฐาน พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม ถ้าประพฤติดีตามทำนองคลองธรรมก็ย่อมมีประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองและสังคม มีความสอดคล้องกับงานเขียนของ**ปีเตอร์ ฮาโลเวย์** เรื่อง “What is Emotional Intelligence ?, Emotional Development and Emotional Intelligence : Education implication” พบว่า ความฉลาดทางอารมณ์เป็นความสามารถในการรับรู้ ประเมิน และแสดงอารมณ์ของตนได้อย่างเหมาะสมสามารถเข้าถึงและสร้างความรู้สึกที่ดีแก่กุลความคิด รวมทั้งมีการแก้ไขปัญหาที่สร้างสรรค์ได้ เข้าใจอารมณ์ แยกแยะวิเคราะห์อารมณ์และ

กระบวนการของอารมณ์ได้ดี คิดใคร่ครวญและควบคุมภาวะอารมณ์ได้ดีในทางที่จะส่งเสริมให้สุขภาพจิตและปัญญาดี สามารถจัดการกับอารมณ์ของตนและผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม มีสอดคล้องกับงานวิจัยของ**วิรัช เตียงหงษากุล** เรื่อง “การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดนักปรัชญาตะวันตก” พบว่าแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในทฤษฎีของอริสโตเติลไว้ ตอนหนึ่งว่า อริสโตเติลให้ความสำคัญกับมนุษย์มาก เขากล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์รู้จักคิดด้วยเหตุผล มีความสามารถในการใช้เหตุผล และการใช้เหตุผลถือเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์มีธรรมชาติเป็นสัตว์สังคม มนุษย์มีธรรมชาติที่แฝงเร้นอยู่ในตัวพร้อมที่จะแสดงออกได้เต็มที่มีความสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง **สมน อมรวิวัฒน์** ให้แนวคิดว่าความฉลาดทางสุขภาพ คือความเป็นสุขอย่างฉลาดเกิดขึ้นได้โดยวิธีเรียนรู้ที่จะดำเนินไปตลอดชีวิต ได้แก่ การเรียนเพื่อรู้ (learning to learn) หรือการฝึกฝนให้รู้วิธีที่จะเข้าใจ การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง (learning to do) หรือการสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ที่แวดล้อม การเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน (learning to live together) หรือการมีส่วนร่วมและร่วมมือกับผู้อื่นในกิจการทั้งปวงของมวลมนุษย์ และการ เรียนรู้เพื่อชีวิต (learning to be) หรือการมีสติปัญญาไหวพริบในการเข้าใจโลกรอบตัว มีความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการที่จำเป็นประพุดิตตนด้วยความรับผิดชอบและอย่างเป็นธรรม ซึ่งองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ให้ความสำคัญกับวิธีเรียนรู้ ๔ แบบนี้ว่าเสาหลักของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ มีความสอดคล้องกับ **ดุชนิพนธ์ของ พ.ต.ท. หญิง สุชาดา พระเขียนทอง** เรื่อง “การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ของพุทธศาสนิกสตรีไทย” พบว่า การพิจารณาชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ ด้วยสภาวะจิตที่รู้ชัดสภาวะลักษณะของชั้น ๕ ที่อิงอาศัยกันในกระบวนการธรรมชาติของชีวิต ผู้ปฏิบัติพิจารณาชั้น ๕ ด้วยสภาวะจิตที่ไปรู้ชัดสภาวะลักษณะของนามชั้นที่ปรากฏสืบเนื่องจากการพิจารณารูปชั้นเป็นอารมณ์ จนสามารถรู้ชัดความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ ตามหลักสติปัญญา ๔ ซึ่งวิปัสสนาจารย์แนะนำสอดคล้องกับข้อมูลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการพิจารณารูปชั้นด้วยการพิจารณาลมหายใจ การพิจารณาอาการพองยุบที่เกิดจากลมในท้อง และการพิจารณาอริยาบททั้ง ๔ จากนั้นจึงพิจารณานามชั้นตามอาการที่ปรากฏ เช่น ความเกิดดับของเวทนา ซึ่งการปฏิบัติธรรมโดยการพิจารณาชั้น ๕ สามารถนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตโดยไม่ต้องกังวลถึงรูปแบบและการไปปฏิบัติ มีความสอดคล้องกับงานดุชนิพนธ์ของ**อรัญญ์ มิแสง** เรื่อง “ทฤษฎีบูรณาการเชิงพุทธ” ว่าการพัฒนาจิตปัญญาอย่างบูรณาการของเคน วิลเบอร์ จะทำให้ศักยภาพที่ซ่อนเร้นอยู่ในมนุษย์มีการเติบโตและพัฒนาได้เต็มรูปแบบ การพัฒนาจิตปัญญาอย่างบูรณาการมีทั้งหมด ๙ ด้าน คือ แกนหลักของการพัฒนาอยู่ ๔ ด้าน และมีด้านเสริมอยู่ ๕ ด้าน การฝึกปฏิบัติในหัวข้อหลัก มีความสอดคล้องกับภาคปฏิบัติของไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ ที่สามารถนำไปพัฒนาตนเอง เพื่อส่งเสริมความรู้เรื่องความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยเพื่อให้เกิดจิตสำนึกร่วมกัน การพัฒนาตนเอง จะทำให้เกิดความสุข ความสงบ และสามารถพัฒนาตนเองสู่ขั้นสูงสุดคือการหลุดพ้น นอกจากนี้ยังสามารถนำไปพัฒนาเพื่อความสงบสุขของสังคมได้อีกด้วย

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องนี้มีหลายประเด็นที่ผู้วิจัยได้อภิปรายไม่สมบูรณ์ ซึ่งควรที่จะมีการศึกษาปฏิบัติ และวิจัยในเชิงลึก ในประเด็นดังต่อไปนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงการเรียนรู้และปฏิบัติ

บุคคลที่สนใจเรื่องชั้น ๕ ควรอ่านคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาพระไตรปิฎก หรือหนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมาประกอบการศึกษาและการค้นคว้า เนื่องจากการนำเสนอในรูปแบบวิจัยยากต่อการเข้าใจของบุคคลทั่วไป เพราะเรื่องชั้น ๕ สามัญลักษณะแห่งชั้น ๕ ในไตรลักษณ์ กระบวนการปฏิบัติการร่วมกันแห่งชั้น ๕ ที่ทำให้ทุกข์ปรากฏในปัจจุสมุปบาท ระบบการจัดการชั้น ๕ ที่เป็นปัญหาเพื่อบรรลุนิพพานในอริยสัจ ๔ เป็นเรื่องยากและละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง บางประเด็นก็ยากต่อการทำความเข้าใจให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ได้ และควรนำความรู้ดังกล่าวมาประกอบการปฏิบัติทั้งในระดับชีวิตประจำวันและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยจะปฏิบัติตามหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพานหมดจดหมดหนังกี่ก็ได้ ซึ่งหลักการปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักการที่เหมาะสมในการพัฒนากระบวนการปฏิบัติการร่วมกันแห่งชั้น ๕ ใช้ชั้น ๕ เป็นอุปกรณ์การพัฒนาชีวิต มีเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุนิพพาน เมื่อพัฒนากระบวนการปฏิบัติการร่วมกันแห่งชั้น ๕ จนสามารถแก้ไขปัญหาชีวิตได้ ก็จะทำให้ความทุกข์หมดสิ้นไป ในทางปฏิบัติอาจเป็นเรื่องยาก แต่หากสามารถปฏิบัติตามคำสั่งสอนในพระไตรปิฎก แม้ในขณะที่ยังไม่บรรลุนิพพานแต่ก็สามารถทำให้มีความเข้าใจในชีวิตและความประพฤติปฏิบัติต่อชีวิตได้ถูกต้อง อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชีวิต คือความทุกข์ที่เกิดขึ้นได้

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยในครั้งนี้ มุ่งศึกษาการจัดการชั้น ๕ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา ไม่สามารถศึกษาลงลึกในด้านอื่นได้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาและวิจัยเพิ่มเติมในหัวข้อต่อไปนี้

๑. การจัดการชั้น ๕ ที่ใช้เป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานในระดับต่างๆ
๒. การบรรลุนิพพานของพระอริยบุคคลที่ใช้ชั้น ๕ เป็นอุปกรณ์
๓. พฤติกรรมของร่างกายทางสรีรวิทยาที่เป็นผลปรากฏจากการปฏิบัติการร่วมกันแห่งชั้น ๕ ของทั้งบุคคลทั่วไปและผู้บรรลุนิพพาน

การวิจัยครั้งนี้ ได้ผลเป็นองค์ความรู้ตามวัตถุประสงค์ที่จำกัดขอบเขตไว้ระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม จึงมีข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งในเชิงบูรณาการ ดังนี้

๑. การศึกษาระบบชีวิตตามความสัมพันธ์ของชั้น ๕ กับหมวดธรรมอื่น ๆ เชิงบูรณาการ
๒. การดูแลสุขภาพชีวิตวิถีพุทธตามแนวคิดเรื่องการจัดดุลยภาพสัมพันธ์ของชั้น ๕ กับระบบภายในร่างกายมนุษย์
๓. การบูรณาการจัดการชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนากับการดูแลสุขภาพอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒ - ๒๕๓๔.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ขวัญเมือง แก้วคำเกิง. ความฉลาดทางสุขภาพ. กรุงเทพมหานคร : นิเวศธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๔.

ขุนสรรค์กิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมทางอากาศ ปริเฉทที่ ๗
สมุจจยสังคหวิภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

_____ คู่มือการศึกษารูปสังคหวิภาค ปริเฉทที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อำพล
วิทยา, ๒๕๑๐.

จำเนียร ทรงฤกษ์. ชีวประวัติพุทธอุบาสิก เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. จิตวิเคราะห์ของพรอยด์. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๕.

ดิช นัท ฮันท์. เมตตาทภาวนา: คำสอนว่าด้วยรัก. ธารา รินศานต์ แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓.

ธนิต อยู่โพธิ์. วิปัสสนานิยาม ว่าด้วยทฤษฎีและการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน. กรุงเทพมหานคร :
ม.ป.ท., ๒๕๒๖.

นาคะประทีป (นามแฝง). ปาลี-สยาม อภิธาน. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

บรรจบ บรรณรุจิ. จิต ! มโน ! วิญญูญาณ !. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

_____ ปฏิจจสมุปบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: กองทุนศึกษาพุทธสถาน
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ป.หลงสมบุญ. พจนานุกรม มจร-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ม.ป.ป.

ปิยทัสสีภิกขุ. **วิมุตติธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พร รัตนสุวรรณ. **วิญญานคืออะไร ? เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงค์. **รู้แจ้งในชาตินี้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระญาณธชะ (แลติสยาตอ). **“ปรมัตถที่ปณี”**. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปณี**. แปลโดยพระคันธ สาราภิวงค์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **มหาวิทยาลัยกบงงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต). **ทิศทางการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงค์ (ทองดี). **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘.

_____ . **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.

_____ . **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัดที่ชาวพุทธควรรู้**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต). **พุทธทัศนะ : การศึกษาเพื่อความสมดุล**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๕.

พระธรรมธีรราชฆาโมณี (โชดก ญาณสิทธิ). **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วย มหาสติปัฏฐาน**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๘.

_____ . **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๓.

_____ . **โพชนงค์ ๗ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระธรรมปฎก (ป.อ.ปยุตโต). **นิพพาน อนัตตา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙

_____ . **ไตรลักษณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓

_____ . **วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.

- _____ . **ธรรมะกับการพัฒนาชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **โพชฌงค์ พุทธวิธีเสริมสุขภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๘. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวแอนดรอยด์ จำกัด, ๒๕๕๘.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พระพุทโธสภาจารย์. **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.
- _____ . **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- _____ . **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๒ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระพุทโธทัตเถระ. **อภิธัมมวาท**. ตรวจชำระโดย พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระมหาสมจินต์ สมมสปลงโย. **พระพุทธศาสนาหายานในอินเดีย: พัฒนาการ และสาร์ตธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระมหาสี สยาดอ (Ven. Mahasi Sayadaw). **คำแนะนำในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเบื้องต้น Basic Meditation Instruction**. แปลโดย ดร. ยาใจ ชูวิชา และคณะ, กรุงเทพมหานคร : กองบริการคำสอนและสิ่งพิมพ์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย, ม.ป.ป..
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). **พระพุทธศาสนากับปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

- พระโมคคัลลานะ. พระคัมภีร์อภิธานนปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย. เรียบเรียงโดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒิน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
- พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต). **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาทที่ปนี และปัจฉัย ๒๔** โดยย่อ. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธาคารพิมพ์, ๒๕๕๔.
- _____ **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑ - ๒ - ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธิ การพิมพ์, ๒๕๔๓.
- _____ **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗ หลักสูตรจุฬารามิกะโท**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๐.
- _____ **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปนี**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. อินเตอร์ พรีนซ์ จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____ **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๔๖.
- _____ **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒ กัมมจตุกกะ และ มรณุปัตติจตุกกะ**. กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธาคารพิมพ์, ๒๕๓๙.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวิภูสงสาร**. พระคันธสาราภิงค์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ **มหาสติปฏิฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- พระอนุรุธอาจารย์. “อภิธัมมัตถสังคหะ”. ใน **อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถที่ปนี**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิงค์. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖.
- พระอาจารย์นันทสิริ ธัมมาจริยะ ปาฬิปารคู. **ปฏิฐานในชีวิตประจำวัน**. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๕๓.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนีก. **พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับ นักศึกษา** (ฉบับปรับปรุงใหม่). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๖.
- พระอุปติสสเถระ รจนา. **วิมุตติมรรค**. พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสเมเถระ และพระเขมินทเถระ. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๗.

- พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปญโญ). **ธรรมโฆษณัรรรณานุกรม**. กรุงเทพมหานคร : สวณกุหลาบมูลนิธิ, ๒๕๓๓.
- _____ . **มรดกที่ขอลากไว้**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๕๒
- _____ . **ตามรอยพระอรหันต์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . **ธรรมบรรยายต่อทางสุนัซ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.
- _____ . **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณั ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๐.
- _____ . **ธรรมะกับสัญชาตญาณ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๑.
- _____ . **ปฏิจสมุปบาทคืออะไร ?**. กรุงเทพมหานคร : สำนักหนังสือธรรมบูชา, ๒๕๓๒.
- _____ . **มรดกที่ขอลากไว้**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป..
- _____ . **เมื่อธรรมครองโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๙.
- _____ . **สุญญาตา**. สุราษฎร์ธานี : กองตำราคณะธรรมทาน สวณโมกขพลาราม, ๒๕๔๓.
- _____ . **อิทัปปัจจยตา**. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๖.
- _____ . **โอสารัตถ์พพธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๘.
- _____ . **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณั ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๘.
- ภาณุวังโส. **จิตวิทยาพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : โหลทอง มาสเตอร์ปริ้นท์, ๒๕๔๙.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____ . **อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา**. แปลและเรียบเรียงโดย คณะกรรมการแผนกตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย, (ฉบับแปลเป็นไทย), พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มูลนิธิพุทธโฆษณั. **พุทธวจนะ ๒ อริยสังจากพระโอสฐั ภาคต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท คิว พริน แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒.
- วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระพุทศาสนาพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร : พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๔.
- _____ . **พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๑ จิตปรมัตถ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแนบมทานิรานนท์, ๒๕๔๗.
- _____ . **พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค**. กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธีการพิมพ์, ๒๕๔๗.

วัชรระ งามจิตรเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

วัลโปละ ราหุละ. **What the Buddha Taught**. พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร. แปลโดยสุนทร พลามินทร์. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๕๖.

วิจิตร เกิดวิศิษฐ์. “คนในทรรศนะของพุทธศาสนา” ใน **คนในทรรศนะของพุทธศาสนาอิสลาม และ คริสตศาสนา**, โดย เสรี พงศ์พิศ และคนอื่น ๆ. กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔.

วิรัช เตียงหงษากุล. **การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดนักปรัชญาตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒมหาเถระ). **สัมมาทิฐิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สุนทร ณ รังษี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬอาภิธรรมิกะโท**. กรุงเทพมหานคร : ทัพยวิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๒๘.

เอี่ยมพร ทองกระจาย, **การดูแลสุขภาพตนเอง : แนวคิดการประยุกต์**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓.

(๒) รายงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ :

กรรณิการ์ ชาวเงิน. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะตามทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

กมล กาญจนสิทธิ์. “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอานาปานสติและโพชฌงค์”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

โกศล จิงเสถียรทรัพย์. “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาผู้ป่วยในสถานพยาบาลตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

จิร รัตไสย. “การศึกษาวิเคราะห์อุปาทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีผลกระทบต่อสังคมพุทธไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

นพรัตน์ สมสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อการหลุดพ้นจากกรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

นันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กัปปการบรรลุมรรคในพระพุทธานุชาต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

บรรณสิทธิ์ บรรณสารประสิทธิ์. “ความรู้และความเข้าใจเรื่องสติปัญญา ๔ ของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ปราณี เสนีย์. “การพัฒนาหลักสูตรการดูแลสุขภาพตนเองของตำรวจตระเวนชายแดนค่ายนเรศวรจังหวัดเพชรบุรี”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

พระกองศรี ญาณธโร (พรหมโพธิ์). “ศึกษาวิเคราะห์การดำเนินชีวิตตามหลักภาวนา ๔ ในพระพุทธานุชาต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระจาดุรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี). “วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระเฉลียว กตปุญโญ (สาริบุตร). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ชั้น ๕ ในพระพุทธานุชาต”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระปรีียงค์ เมธิโน. “การประยุกต์ใช้ความว่าง (สุญญตา) ในชีวิตประจำวัน”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาพิศุจน์ จันทวิโส (พระนิรมย์). “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจกสมุปบาทกับชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔

พระมหาไพศาล ธรรมทินโน (อภัยกรโศก). “วิเคราะห์หลักพุทธธรรมในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์อันมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธานุชาต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหานิยม สีส้วโร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาศุภวัฒน์ ชุตินนโต. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในพุทธปรัชญากับซิกมันด์ ฟรอยด์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

- พระมหาสมปอง จันทวโร (ยุ้งรัมย์). “ศึกษาเปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาของอริสโตเติล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาสุเมธ จันทโสภโณ (ดิษฐ์สุนนท). “การศึกษาคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระอธิการไพฑูริย์ วิบุโล (การมงคล). “แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามหลักไตรสิกขาในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระอนุวัต สิริจันท (กระสังข์). “ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทาในสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พลอาสาสมัคร อนุกุล บุญรักษา. “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- ยุวเรศ พลชา. “ศึกษาหลักปฏิปทา ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- วนิดา ธนศุภานุเวช. “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
- ศรีสด แสงสว่าง. “ศึกษาโพชฌงค์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- สมพร นามอินทร์. “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา : กรณีศึกษาวัดนิเวศธรรมประวัติ และวัดจุฬิตถธรรมาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๖.
- सानู มหัทธนาคุณ. “พัฒนาการแนวคิดเรื่องปฐมธาตุของโลกและชีวิต: เหตุผลที่พุทธศาสนาปฏิเสธ”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- _____ . “แนวทางการจัดดุลย์สัมพันธ์ของระบบภายในร่างกายมนุษย์เชิงพุทธบูรณาการ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- โสภณ ศรีกฤษดาพร. “ความคิดเรื่องมนุษย์ในพุทธปรัชญา”. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๓๐.
- อรทัย มีแสง. “อิทธิพลของสังขารที่มีต่อพฤติกรรมมนุษย์”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____ . “ทฤษฎีบูรณาการเชิงพุทธ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

(๓) บทความ :

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). “สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๖๐ เล่มที่ ๑ (มกราคม ๒๕๔๙): ๑๐.

_____ . “หัวใจพระพุทธศาสนา”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๐): ๗.

สุภรณ์ ลิ้มอารีย์, พนม ลิ้มอารีย์, ชวลิต ชูกำแหง. “สมาธิกับความฉลาดทางอารมณ์”. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**. ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๙): ๒๙ - ๓๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books:

A.Foucher. **La Vie du Bouddha d'après les textes et les monuments de l'Inde**.

Paris: J. Maisonneuve, 1987.

Anuruddha. **A Manual of Abhidhamma: Abhidhammatthasaṅgaha**. Rangoon:

Printed by the Buddha Sasana Council, 1970.

_____ . **Abhidhammatthasaṅgaha Vibhāvitika**. J.P.T.S., 1986.

Bhattaji Diksita. **Vaiyākaraṇasiddhāntakaumudi**. Varanasi : Caukhamba

sanskrita Sirija Aphis, 1969.

Bhikkhu Bodhi. "Khandha and upadanakkhandha"; **Pali Buddhist Review**.1(1) (1976): 94.

Bhadantaariya Buddhaghosa. **The Path of Purification**. Ven.Nanamoli, trans.

Kandy : B. P.S., 1979.

C.A.F. Rhys Davids. **Buddhist Psychology : an Inquiry into the Analysis and**

Theory of Mind in Pāli Literature. London: Luzac & Co., 1924.

_____ . **Buddhist Psychology : A Buddhist Manual of psychological Ethics**.

Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1975.

Charles E.Skinner. **Educational Psychology**. Ninth Printing in India, 1992.

D. E., Orem. **Nursing : Concepts of practice**. St. Louis : Mcgraw Hill, 1991.

D.Seyfort Ruegg. **Ahimsa and vegetarianism in the history of Buddhism**. London:

Gordon Fraser, 1980.

David J. Kalupahana. **The principles of Buddhist psychology**. Albany: State

University of New York Press, 1987.

- E.R. Sarathchandra. **Buddhist Psychology of Perception**. Colombo: Ceylon University Press, 1958.
- Étienne Lamotte. **Abhidharmakosa vol. i**. Varansi : Buddha Bharati, 1981.
- G.p.Malasekera. **Dictionary of Pāli Proper Names vol. ii**. London : P.T.S., 1974.
- Griffiths Paul. **On Being Mindless Buddhist Meditation and the Mind-Body Problem**. Illinois: Open Court, 1986.
- Hayes. Richard P. **Dignaga on the Interpretation of Signs**. London : Kluwer Academic Publishers, 1988.
- Herbert V. **Guenther's Philosophy and psychology in the Abhidhamma**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
- I.B. Horner. **The Collection of the Middle Length Saying Majjhimanikaya**. London : P.T.S., 1959.
- Jayatileke. **Early Buddhist Theory of Knowledge**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1980.
- Kalupahana. **The Principles of Buddhist Psychology**. Albany: State University of New York Press, 1987.
- Karunadasa, Y.. **Buddhist Analysis of Matter**. Colombo : Department of Cultural affairs, 1967.
- Ken Wilber. **Integral Spirituality: A Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**. Massachusetts: Integral Books, 2006.
- _____. **Sex Ecology and Spirituality : The Spirit of Evolution**. Second Edition Revised, Boston: Shambhala, 2000.
- Ken Wilber, Terry Patten, Adam Leonard & Marco Morelli. **Integral Life Practice : a 21st-Century Blueprint for Physical Health, Emotional Balance Mental Clarity and Spiritual Awakening**. Boston : Integral Books, 2008.
- Kenneth R. Pelletier. **Mind as Healer Mind as Slayer**. New York : Delta, 1977.
- King Winston Lee. **Theravāda Meditation : the Buddhist transformation of yoga**. University Park : Pennsylvania University Press, 1980.
- La Vallée Poussin, Louis de. **The way to Nirvana : six lectures on ancient Buddhism as a discipline of salvation**. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- La Vallée Poussin. **Abhidharmakosa**. Varanasi : Buddha Bharati, 1981.
- Lamotte. **Histoire du bouddhisme indien**. Louvain: Institut Orientaliste, 1967.
- Louis de La Vallée Poussin. "**Àryadeva et Ic Nirviila**", **Mélanges Chinois et Bouddhiques**, vol. 1 Bruxelles : Institut Belge des Hautes Études Chinoises, 1932.

- M.W.Padmasiri de Silva. **Buddhist and Freudian Psychology**. Colombo: Lakehouse Investments, 1973.
- Mathieu Boisvert. **A study of the five aggregates in Theraviida Buddhism : their order and their relation to the doctrine of the paticcasamuppada**. McGill University, 1992.
- _____. **The Five Aggregates Understanding Theravāda Psychology and Soteriology**. Delhi : Sri Satguru Publications, 1997.
- Mehm Tin Mon. **Buddha Abhidhamma Ultimate Science**. Penang: Ven Hui Xin, 2002.
- Nārada. **A Manual of Abhidhamma**. Buddhist Missionary Society : Malaysia, 1979.
- Nyānātiloka. **Buddhist Dictionary : Manual of Buddhist Terms and Doctrines**. Colombo: Frewin & Co., 1956.
- _____. **Buddhist Dictionary**, Buddhist Publication : Sri Lanka, 1980.
- Padmasiri de Silva. **"Kamma and vipassanānupassanā", The Importance of Vedanā and Sampajānā**. Igatpuri : Vipassanā Research Institute, 1990.
- Paul J. Griffiths. **On Being Mindless : Buddhist Meditation and the Mind - body Problem**. Illinois : Open Court, 1986.
- Raymond J. Corsini. **The Dictionary of Psychology**. New York: Brunner Routledge, 2002.
- Rhys Davids, trans.. **Buddhist Psychology : A Buddhist Manual of psychological Ethics**. Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1975.
- Rune E.A. Johanson. **The Psychology of Nirvāna**. London: George Allen and Unwin Lld, 1969.
- Shwe Zan Aung. **Compendium of Philosophy : Abhidhammatthasaṅgaha**. London: P.T.S., 1967.
- Salovey P. & Sluyter D. (Eds), **What is Emotional Intelligence ?**. Emotional Development and Emotional Intelligence : Education implication, New York : Basic Book, 1997.
- Stcherbatsky. **The Central Conception of Buddhism and the Meaning of the Word "Dharma"**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1970.
- _____. **Buddhist Logic vol. i**. New York : Dover Publications, 1962.
- _____. **Represents the followers of this perspective: Buddha and Nirvana are different names for the same thing"**, **The Conception of Buddhist Nirvana**. Varanasi: Bharatiya VidyaPrakashan, 1968.
- Surendranath Dasgupta. **A History of Indian Philosophy**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1975.
- _____. **A History of Indian Philosophy: Volume 1**. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers private limited, 1992.

- Swāmī Gambhīrānanda. **Eight Upanisads : With the Commentary of Saṅkhārā cāraya, vol. 1.** Calcutta : Advaita Ashrama, 1986.
- T.W. Rhys Davids & William Stede. **Pali - English Dictionary.** Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1997.
- Tillman Velter. **The Ideas and Meditative Practices of Early Buddhism.** Leiden : E.I. Brill, 1988.
- V.S. Apte. **The Practical Sanskrit English Dictionary.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1985.
- Vaman Shivaram Apte. **The Practical Sanskrit English Dictionary.** Kyoto: Rinsen Book Company, 1986.
- Vidyarnava, S.C.. **The Maitri Upanisad vii.** Allahabad : Panini Office, 1926.
- Walpola Rahula. **What the Buddha Taught.** Bangkok : printer at Haw Trai, 2547.
- Warder. **Indian Buddhism.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1980.
- William James. **Principles of Psychology.** New York: Dover, 1950.
- William S. Waldrom. **The Buddhist Unconscious: The Alayavijñāna in the Context of Indian Buddhist Thought.** Chennai : India, 2003.
- Winston Lee King's. **Theravāda Meditation : The Buddhist transformation of yoga.** University Park : Pennsylvania University Press, 1980.

(II) Articles:

- A.K. Warder's article on "The Concept of a Concept". **Journal of Indian Philosophy.** (especially 1971): 189.
- C.A.F. Rhys Davids. **Journal of the P.T.S.** vol. vi, (1910 - 1912) : 59.
- P. Barsocchi. "Position Recognition to Support Bedsores Prevention". **Biomedical and Health Informatics.** Vol. 17 No. 1 (January 2013): 53 - 59.
- Y. Karunadasa. **Buddhist Analysis of Matter.** Colombo: Department of Cultural Affairs, 19 (7) : 1.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา	พระมหาโยธิน โยธโก/ปิตขาสี
ภูมิลำเนา	บ้านชำเลี้ยว ตำบลฝั่งแดง อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู
บรรพชา	เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๓๔ ณ วัดเอราวัณพัฒนาราม จังหวัดเลย
อุปสมบท	เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๔๓ ณ พัทธสีมาวัดกัลยาณมิตร วรมหาวิหาร พระอุปัชฌาย์ : สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्महाเถร)
การศึกษา	พ.ศ. ๒๕๔๖ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดกัลยาณมิตร พ.ศ. ๒๕๔๓ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๘ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๘ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (อ.ม.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
การทำงาน	พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นกรรมการตรวจข้อสอบธรรมสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นกรรมการตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โรงเรียนวัดกลางเมืองเก่าวิทยา พ.ศ. ๒๕๔๙ - ๒๕๖๐ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดกลางเมืองเก่า จังหวัดชัยภูมิ พ.ศ. ๒๕๕๕ - ปัจจุบัน เป็นเลขานุการรองเจ้าคณะจังหวัดชัยภูมิ พ.ศ. ๒๕๕๖ ดำรงตำแหน่งทางวิชาการระดับ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พ.ศ. ๒๕๖๐ - ปัจจุบัน เป็นเจ้าอาวาสวัดพญาแล จังหวัดชัยภูมิ พ.ศ. ๒๕๕๙ - ปัจจุบัน ประธานศูนย์ปฏิบัติธรรมพระพุทธบาทภูชาติ อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ พ.ศ. ๒๕๕๑ - ๒๕๕๓ เป็นหัวหน้าฝ่ายกิจการนิสิต วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นกรรมการประกันคุณภาพการศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นรักษาการหัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ เป็นกรรมการบริหารกองทุนส่งเสริมงานวิจัยมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ เป็นหัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ เป็นกรรมการบริหารโครงการขยายห้องเรียนจังหวัดร้อยเอ็ด พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ เป็นกรรมการบริหารหน่วยวิทยบริการวิทยาเขตขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๖๑ เป็นกรรมการประจำวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๕๘ - ๒๕๖๑ เป็นประธานหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๖๑ เป็นรักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ วิทยาเขตขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๖๒ ถึงปัจจุบัน เป็นผู้อำนวยการสำนักวิชาการ วิทยาเขตขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๖๑ ถึงปัจจุบัน เป็นกรรมการสภาวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำราทางวิชาการ	๑) บาลีไวยากรณ์ ๒) มลिनปัญหาศึกษา ๓) พระพุทธศาสนากับนิเวศวิทยา ๔) วิสุมุมคคศึกษา
หนังสือ	๑) พระบรมสารีริกธาตุ ๙ แผ่นดิน ๒) พระไตรปิฎกปริทัศน์
ผลงานวิจัย	(ทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๕๖ - ๒๕๖๑) ๑) พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าที่มีต่อชนชั้นล่าง

ที่อยู่ปัจจุบัน
ที่ทำงาน

- ๒) บทบาทพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
  - ๓) การศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้และสาระสำคัญของรายวิชาวิสุทธิมัคคศึกษา
  - ๓) การพัฒนาคุณภาพมนุษย์ตามหลักศีล ๕
  - ๔) การสร้างความสมดุลและการรักษาต้นทุนทางธรรมชาติของเครือข่ายป่าชุมชนเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- วัดพญาแล ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น